III.176.568

BIBL. CENTR. UNIV.
„M. EMINESCU" IAŞI
III 176568

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

18.03.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GAIUS

INSTITUŢIUNILE

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SCRIPTORES GRAECI ET LATINI
XIV

GAI

INSTITUTIONES

Dacoromane redditae,
prolegomena, notae, adnotationes

AURELII N. POPESCU

IN AEDIBUS ACADEMIAE REIPUBLICAE SOCIALISTAE ROMANIAE
Bucurestii
MCMLXXXII

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SCRIITORI GRECI ȘI LATINI
XIV

GAIUS

INSTITUȚIUNILE
[dreptului privat roman]

Traducere, studiu introductiv, note și adnotări

de

AUREL N. POPESCU
doctor în drept

242522
B.C.U. - IASI

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
București
1982

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

26 APR 1982
— IAȘI —
ocu-546760

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
R 79717 București, Calea Victoriei nr. 125

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

TABLA DE MATERII

Studiu introductiv *(Aurel N. Popescu)* 11

INSTITUȚIUNILE

Comentariul I

PRELIMINARIU (§ 1—8) 64

Despre dreptul civil și cel natural (§ 1—7) 64
Izvoarele formale ale dreptului (§ 2—7) 65
Despre ramurile dreptului (8) 68

PERSOANELE (§ 9 — 200) 69

Despre condiția oamenilor (§ 9—12) 69
Despre dediticii sau despre legea Aelia Sentia (§ 13—21) 69
Despre peregrinii dediticii (§ 14—17) 70
Despre eliberare. Dovada justei ei cauze (§ 18—19) 70
Despre întrunirea comisiei de eliberări (§ 20—21) 71
Latinii iuniani (§ 22—27) 72
Latinii; dobîndirea cetățeniei romane (§ 28—34) 73
Modurile formale ale eliberării (§ 35—45) 75
Frauda la legea Caninia (§ 46—47) 76
Persoanele: *sui iuris, alieni iuris* (§ 48—200) 77
Dominica potestas (§ 51—54) 77
Maltratarea sclavilor (§ 53) 78
Dominium duplex asupra sclavului (§ 54) 79
Patria potestas (§ 55—107) 80
Căsătoria și filiația (§ 56—57) 80
Prohibițiuni la căsătorie (§ 58—66) 81
Erori la căsătorie: consecințe, acoperirea erorii (§ 67—96) 83
Condiția copiilor (§ 76—77) 85
Peregrinii: condiția lor juridică. Legea Minicia (§ 78—96) 85
Adopțiunea (§ 97—107) 90
Manus (§ 108—115) 92
Mancipium (§ 116—141) 96
Mancipațiunea, vînzare simbolică (§ 119—123) 97
Modurile ieșirii de sub (§ 124—141): 100
a) *Potestas* (§ 124—136) 100
Emanciparea (§ 132—134) 102
Alte moduri ale ieșirii de sub *potestas* (§ 135—136) 103

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

b) *Manus* (§ 137—137 a) 104
c) *Mancipium* (§ 138—141) 105
Tutela și curatela (§ 142—200) 106
Tutela (§ 143—196) 107
Tutela fiduciară (§ 166 a) 111
Tutela asupra latinilor (§ 167) 112
Cedarea tutelei (§ 168—172) 112
Cererea tutelei (§ 173—181) 113
Pierderea tutelei (§ 182—183) 113
Persoana tutorelui (§ 184—188) 114
Tutorele pretorian (§ 184) 114
Tutorele din oficiu (§ 185—187) 114
Rezumat (§ 188) 115
Justificarea tutelei (§ 189) 115
Tutela femeii (§ 190—195c) 116
Declinul tutelei femeii — *Tulor inuitus* (de formă) (§ 190—192) . . . 116
Tutela femeii peregrine (§ 193) 117
Scutirea de tutelă a femeii (§ 194) 117
Tutorii *atiliani* și *iulio-titiani* (§ 195—195c) 118
Încetarea tutelei impuberilor (§ 196) 118
Curatela. Minorul sub 25 de ani, prodigul, nebunul (§ 197—198) 119
Garanția tutorelui și a curatorului (§ 199—200) 119

Comentariul II

BUNURILE (§1 — 96) . . . . . .

Diviziunea fundamentală (§ 1—17) 122
Bunuri corporale și bunuri incorporale (§ 12—17) 122
Res mancipi și *res nec mancipi* (§ 14 a — 17) 125
Transmiterea proprietății, alt criteriu de distincție a bunurilor (§ 18—33) . . . 126
Res nec mancipi (§ 19—21) 127
Domeniile statului în provincie (§ 21) 128
Res mancipi (§ 22—31) 128
Nexus (§ 27—30) 128
Pacte și stipulațiuni (§ 31) 130
Uzufructul (§ 32—33) 130
Transmiterea moștenirii *(hereditas)* numai prin *in iure cessio* (§ 34—37) . . 131
Transmiterea obligațiilor numai prin novațiunea lor (§ 38—39) 132
Proprietatea peregrină (§ 40) 132
Uzucapiunea (§ 41—61) 133
Piedici la uzucapiune (§ 49—51) 135
Uzucapiunea unei moșteniri (§ 52—61) 136
Capacitatea de a aliena (§ 62—63) 139
Vînzarea lucrului altuia (§ 64) 139
Dobîndirea proprietății după dreptul natural și după cel civil (§ 65—79) . 140
Modurile naturale de dobîndire a proprietății (§ 66—79) 140
Accesiunea naturală (§ 70—78) 141
Specificatio (§ 79) 142
Despre pupili: dacă pot înstrăina (§ 80—85) 143
Achiziții prin persoanele aflate sub putere (§ 86—96) 144

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

SUCCESIUNILE TESTAMENTARE, LEGATE ŞI FIDEICOMISE (§ 97-289) . . . 147

Dobîndirea bunurilor cu titlu universal (§ 97—98) 147
Succesiunile. Felul lor (§ 99—100) 147
Testamentele (§ 101—191) 148
Felurile lor. Testamentul *per aes et libram* (§ 101—111) 148
Testamentul militarilor (§ 109—111) 151
Capacitatea de a testa (§ 112—118) 152
Un criteriu al pretorului: *bonorum possessio* (§ 119—122) 153
Dezmoştenirea *(exheredatio)* (§ 123—143) 154
Dezmoştenirea prin omitere (§ 123—126) 154
Dezmoştenirea expresă (§ 127—143) 155
Postumii (§ 130—134) 156
Emancipaţii (§ 135) 157
Copiii adoptivi (§ 136—138) 158
Alte categorii (§ 139—143) 158
Revocarea testamentului (§ 144) 159
Invalidarea cauzată de *capitis deminutio* a testatorului (§ 145—146) 159
Testamente întocmite neregulat. *Bonorum possessio* (§ 147—151) 159
Îndreptăţirile la succesiune (§ 149—149 a) 160
Succesiunea vacantă (§ 150) 161
Testamente valide peste intenţia de revocare a lor (§ 151) 161
Concurs de drepturi succesorale (§ 151 a) 162
Categoriile de moştenitori (§ 152—162) 162
Succesiuni prejudiciabile (§ 163—173) 165
Tempus deliberandi (§ 164—173) 165
Despre substituţiuni (§ 174—184) 167
Instituirea sclavilor (§ 185—191) 170
Legatele (§ 192—245) 171
Felul lor (§ 192—218) 171
Distribuirea legatelor (§ 219—223) 178
Restricţiuni aduse legatelor (§ 224—228) 179
Despre legea Falcidia (§ 224—227) 179
Restricţiuni la eliberarea de sclavi (§ 228) 180
Legate lăsate inutil (§ 229—234) 181
Legate cu clauză penală (§ 235—237) 181
Legate lăsate la persoane nedeterminate (§ 238—243) 182
Regula Catoniana (§ 244—245) 183
Fideicomisele (§ 246—289) 184
Felul lor (§ 248—267) 184
Fideicomisul de moştenire (§ 248—251) 184
Fideicomisul prin stipulaţiune (§ 252—262) 185
Acţiunile utile (§ 253) 186
Quarta Pegasiana (§ 254—257) 186
Acceptarea forţată (§ 258—262) 188
Fideicomisul pentru eliberarea sclavilor (§ 263—267) 189
Deosebirile dintre fideicomis şi legat (§ 268—284) 189
Originea fideicomisului (§ 285—286) 192
Fideicomisul tacit (§ 287—289) 193

Comentariul III

SUCCESIUNILE FĂRĂ TESTAMENT (§ 1—87) 196

Legea celor XII Table (§ 1—24) 196
Edictul pretorului: *bonorum possessio* (§ 25—33 a) 200
Reglementări ulterioare (§ 33 b — 76) 201
Succesiunea mamei la averea copiilor (§ 33 b — 38) 201
Succesiunea patronului la averea liberţilor (§ 39—54) 203
Succesiunea la averea latinilor iuniani şi a liberţilor cetăţeni romani (§ 55—73) 207
Succesiunea patronului la averea liberţilor dediticii (§ 74—76) 211
Alte feluri de succesiuni (§ 77—87) 212
Lichidarea unui patrimoniu (§ 77—81) 212
Procedura (§ 79—81) 213
Forme derivate de succesiune (§ 82—84) 214
Efectele cedării moştenirii prin *cessio in iure* (§ 85—87) 216

OBLIGAŢIILE (§ 88—225) 217

Felul lor (§ 88) 217
Obligaţiile contractuale (§ 89—181) 218
Obligaţii contractate *re* (§ 90—91) 218
Mutuum (§ 90) 218
Solutio indebiti (§ 91) 219
Obligaţii contractate *uerbis* (§ 92—127) 220
Felul lor (§ 92—96) 220
Sponsio — Stipulatio (§ 92—95) 220
Promisiunea de dotă *(dotis dictio)* (§ 95 a) 222
Jurămîntul dezrobitului *(Iusiurandi liberti)* (§ 96) 222
Stipulaţii nule (§ 97—109) 223
Adstipulaţiunea (§ 110—114) 226
Garanţiile personale (§ 115—127) 227
Distincţiuni (§ 115—122) 227
Caracterul public al garanţiei (§ 123—124) 230
Garanţii fără plafon (§ 125—126) 231
Acţiunea în regres a garanţilor (§ 127) 231
Obligaţii contractate *litteris* (§ 128—134) 232
Obligaţii contractate *consensu* (§ 135—162) 234
Vînzarea-cumpărarea (§ 139—141) 235
Locaţiunea (§ 142—147) 236
Contractul de societate (§ 148—154) 239
Coproprietatea legitimă şi naturală (§ 154 a) 240
Mandatul *(mandatum)* (§ 155—167) 242
Modurile de stingere a obligaţiilor (§ 168—181) 245
Acceptilatio (acceptarea simbolică a unei plăţi) (§ 169—172) 246
Nexum (Împrumutul pe muncă). Autoeliberarea debitorului (§ 173—175) 247
Novaţiunea (§ 176—179) 249
Litis contestatio (atestarea angajării procesului) (§ 180—181) 250
Obligaţiile delictuale (§ 182—225) 251
Furtul (§ 183—204) 251

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Custodia — Riscurile (§ 205—209) 257
Delictul de păgubire nedreaptă *(damnum iniuria datum)* (§ 210—216) . 259
Alte prejudicii privind bunurile (§ 217—219) 260
Injuriile (§ 220—225) 262

Comentariul IV

ACȚIUNILE (§ 1—187) 266
Acțiunile personale și acțiunile reale (§ 2—10) 266
Legisacțiunile (§ 11—29) 268
Sacramentum (§ 13—17) 269
Iudicis postulatio (§ 17 a) 273
Condictio (§ 17 b — 20) 274
Manus iniectio (§ 21—25) 274
Pignoris capio (§ 26—29) 277
Procedura prin formulă (§ 30—187) 278
Legile aferente (§ 30—31) 278
Ficțiunile procedurale (§ 32—38) 280
Părțile formulelor (§ 39—81) 285
Plus petitio (§ 53 a — 61) 291
Acțiunile de bună-credință — Compensarea judiciară (§ 62—68) 294
Implicarea răspunderii lui *pater familias* și a lui *dominus* (acțiunile *adiecticiae qualitatis*) (§ 69—81) 296
Pentru contracte (§ 69—74 a) 296
Pentru delicte (acțiunile noxale) (§ 75—81) 299
Reprezentarea în justiție (§ 82—87) 301
Garanțiile procedurale (§ 88—102) 303
Competența instanțelor (§ 103—111) 306
Prescrierea acțiunilor (§ 110—111) 309
Transmiterea acțiunilor (§ 112—113) 309
Omnia iudicia absolutoria (Toate judecățile tind spre absolvire) (§ 114) . 310
Excepțiunile (§ 115—129) 311
Praescriptiones (valorificarea prestațiilor exigibile) — Renta viageră (§ 130—137) 315
Debitorul asistat de garanți (§ 137) 317
Interdictele posesorii (§ 138—170) 317
Sancțiuni pentru neexecutarea interdictului. Intervenția arbitrului (§ 163—170) 323
Despre procesele șicanatorii (§ 171—172) 326
Tarifarea pecuniară a delictelor (§ 173—176) 327
Acțiunea contrară (§ 177—182) 327
Citarea în justiție (§ 183) 329
Cauțiunea judiciară *(uadimonium)* (§ 184—187) 329

Glosar — index de materii 331

Index de autori 356

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

STUDIU INTRODUCTIV

1. INTERESUL PENTRU OPERĂ ŞI AUTORUL EI

Participăm la opera de cunoaştere a patrimoniului culturii universale şi totodată de punere în evidenţă a valorii propriei noastre culturi prezentînd prima ediţie românească a *Instituţiunilor* jurisconsultului roman Gaius (sec. II e.n.), mesaj al epocii de vîrf a jurisprudenţei clasice.

Opera este un comentariu[1] asupra dreptului privat roman, la nivelul nu al unei lucrări de iniţiere, ci al unei opere de jurisconsult care prezintă succint şi metodic întreaga experienţă juridică romană, acumulată sub republică şi transmisă imperiului. Este singura lucrare de acest fel transmisă din antichitate. Rostul şi sensul instituţiilor Romei din secolul II e.n., ajunse la desăvîrşirea lor, dar ale căror origine şi evoluţie nu mai erau înţelese de mentalitatea epocii, au determinat pe autor să proiecteze cunoştinţele sale pe ecranul istoriei. Ca să dezvăluie rădăcinile tradiţiei fiecăreia din ele, investigarea merge pînă la *ius uetus*, cît mai aproape de formele arhaice de aspect rural *(ab imis)*, întorcîndu-se apoi pentru confruntare cu cele din perioada rafinată şi de preeminenţă a Romei. Procedînd astfel, Gaius a elaborat nu numai un tratat de teorie, ci şi unul de istorie a dreptului. Deci, lucrarea — nu a unui amator de antichităţi[2] — fusese utilă contemporanilor săi, făcîndu-ne şi nouă servicii pentru cunoaşterea schimbărilor juridice *(de status)* din respectivele secole şi permiţîndu-ne înţelegerea celor din secolele următoare[3].

Glosele postclasice, relativ bine sudate pe exemplarele primei ediţii (161 e.n.), prelungind informaţiile pentru alte cîteva secole (III—IV), fac ca, chiar pentru acest motiv de largă cuprindere, *Instituţiunile* lui Gaius să-şi merite valoarea istorică ce li se atribuie[4].

De cînd romaniştii privesc dreptul roman în perspectiva istorică şi încearcă să desprindă începuturile firave ale unor concepte moderne —

---

[1] Titlul *Commentarii* e dat celor patru capitole mari din interiorul operei. Numele *Institutiones* îl ştim de la Iustinian care, prin Constituţia *Maiestatem* § 6, promulga propriile *Instituţiuni*, „înghebate după *Instituţiunile* lui Gaius al Nostru"; şi, tot astfel, din Ind. Flor. XX, pct. 6 (sec. XI): *Gai* Institutionum *libri quattuor*. Prin întregirea cu cuvintele *iuris ciuilis* — aceasta înseamnă, în limbaj modern, *Sistemul*, *Bazele* sau *Principiile dreptului privat roman*, ceea ce s-ar echivala cu *Introducere în dreptul privat roman* (Harper's *Dict. class. lit. and antic.*, New York, 1961, v⁰ *Gaius*).

[2] Val. Al. Georgescu, *Des origines aux* veteres *et des* veteres *a G.*, în: *Omag. C. Sloicescu*, 1940, p. 1 042—1 052; id., R. cl., 1937—1938, p. 305; Macqueron, *Hist. du dr. et archaismes chez G.*, Atti Gaio, p. 78—81; Betti, *Storia del dir. nel guardo delle scienze storiche*, Iura, 1967, p. 571 şi urm.; Biondi, *Archaiche impostazioni e permanenza delle situazioni giur. rom.*, RIDA, 1963, p. 173—185.

[3] Kunkel, *Röm. R. Gesch.*, p. 110.

[4] Flume, *Die Bewertung der Instituzionen des G.*, ZS, 1962, p. 1 şi urm.

precum : ideea păcii între popoare [5], a egalității oamenilor [6], a libertății [7] — concretizate prin fundamentarea lui *ius gentium* [8], exegeza lor se îndreaptă în primul rînd spre codexul *Instituțiunilor* lui Gaius.

Edițiile savante cărora prezenta ediție le este tributară, cît și monografiile, de ordinul sutelor, cu teme inspirate din opera lui Gaius, demonstrează o muncă minuțioasă, compensată de înnoirea manualelor de drept roman, de renunțarea la multe din consacrările anterioare, și un impuls nou studiilor romanistice.

Dar nu numai opera, ci și viața autorului, originea și poziția sa socială trezesc interes.

Pentru importanța juridică și istorică a operei sale, cît și pentru cerințele romanistice de strictă specialitate, nici un jurisconsult roman nu este astăzi mai în centrul atenției decît Gaius. Au arătat aceasta, în 1948, Congresul romanistic internațional de la Verona, leagănul palimpsestului *Instituțiunilor* sale [9], și în 1965, cel de la Neapole, consacrat exclusiv problemelor Gaius [10], care a semnalat că sînt așteptate încă informații asupra lui Gaius, deși documentarea asupra acestuia a ajuns astăzi impunătoare [11].

2. VIAȚA LUI GAIUS

2.1. Considerații generale

Romaniști de o viguroasă putere de pătrundere au încercat să reconstituie biografia lui Gaius. Ipoteze temerare n-au depășit dificultățile, orientînd în diverse direcții cele mai mici aluzii și indicii, unele incluse în opera lui Gaius, altele nu, constînd fie din citate de la juriștii contemporani (Pomponius, Salvius Iulianus, Iavolenus) [12], fie, altele, venite de la autori nejuriști, mult mai tîrzii (Diomede, Boethius, Priscianus, Servius) [13]. Datele acestora din urmă dovedindu-se nefolositoare, iar primele fiind suspecte de interpolare, s-a crezut că s-ar putea afla răspunsul prin analiza datelor de fond, ale cărei rezultate au dus la adevărate teorii, generate fie de criteriul „straturilor" (Kniep), fie de cel al „lacunelor" (Longinescu) [14], fie, în sfîrșit, de cel socotit astăzi singurul în stare să ducă la un rezultat aproximativ, — criteriul filologic și, totodată, al stilului.

---

[5] Arangio-Ruiz, Atti Verona, II, p. XXXII (seduta inaugurale).

[6] Maschi, *La concezzione naturalistica del dir. rom.*, 1957, p. 24 și urm.

[7] Bohacek, *Il dir. rom. propagatore della libertà*, Atti Verona, I, p. 405—406.

[8] Lombardi, *Dir. umano e il i.g.*, SDHI, 1950, p. 254—278.

[9] Atti Verona, I (780 p.), consacrat exclusiv problemelor Gaius.

[10] Atti Gaio (referințe: Labeo, 1966; ZS, 1967, p. 496 și urm. (Wieacker); Iura, 1966, p. 258 și urm. (Musumeci)).

[11] C. Tomulescu, *Importanța lui G. în Egipt*, An. Univ. Buc., Șt. soc., 1963, p. 119 — 129.

[12] Pomponius — D, 45, 3, 39: *Quod Gaius Noster dixit* (în: *Ad Quintum Mucium*, § 3, invocîndu-i o opinie); Salvius Iulianus (*Ad Urseium Ferocem*, 2 — D, 24, 3, 59); Iavolenus (*Ex Cassio*, 2 — D, 35, 1, 54 pr.; D, 46, 3, 78).

[13] Bizoukides, IV, p. 193 și urm.

[14] Inf., 2. 3.

2.2. Biografie sumară

După aproape toate criteriile, liniile de contur ale biografiei lui Gaius sînt: data naşterii, la începutul secolului II e.n. (105? — 110?); studiile, la Roma, cu un maestru (Salvius Iulianus?); profesarea dreptului, un timp la Roma, apoi definitiv în răsăritul Imperiului, ca *magister itinerans* şi, poate, ca practician, dar în ce localităţi nu se ştie. A activat creator sub ultimii patru împăraţi ai secolului său, elaborînd 20 de lucrări, de care Roma s-a dezinteresat, ca şi de autor. Motivul întreruperii de relaţii cu metropola nu se cunoaşte.

Cu aceste cîteva date, am putea spune că sîntem suficient de informaţi pentru o biografie sumară a jurisconsultului. Dar, de la acesta deţinîndu-se lucruri de excepţională valoare, curiozitatea romaniştilor a mers mai departe, sperînd că, prin Gaius, s-ar putea dezvălui noi aspecte, nebănuite, ale lumii din secolul II e.n. Aceasta constituie „enigma Gaius", pentru dezlegarea căreia pasiunea lor e dovedită prin atîtea reluări. Şi tocmai de aceea, i se cuvine atenţie în prezenta ediţie.

2.3. Problemele

Desprinse liniile de contur ale biografiei lui Gaius, au fost sondate cu precădere datele privind originea şi condiţia sa socială; s-au purtat ipotezele pe întreaga scară a ierarhiei sociale, oscilîndu-se între aristocrat (Longinescu — vezi inf.), peregrin, chiar grec (Mommsen[15], Bizoukides[16]), *seruus Caesaris* (Kokourek[17]), *ciuis Romanus ingenuus* (Honoré[18]), libert peregrin (Robleda[19]), cum şi alte perimate ipoteze care au dus la concluzii în cu totul alte direcţii[20].

Discuţiile — nestinse încă (dovadă simpozionul romanistic *Gaio nel suo tempo*, Napoli, 16—20 dec. 1965) — nu duc la acord; mai mult, nici în viitor nu se întrevedeau alte şanse; iar după reluări de mai bine de un secol, rezultatul este deconcertant, ceea ce face ca astăzi să ştim cu puţin mai multe despre Gaius decît se ştia cu un secol în urmă, personalitatea lui Gaius stăruind încă a fi învăluită în mister. Apoi, puţinele date biografice incită alte întrebări: cărei împrejurări s-a datorat faptul că jurisconsultul nu a purtat decît un singur nume, *Gaius*? cărei raţiuni se datoreşte propagarea operei sale, în plin drept clasic[21], nu de la Roma spre est ci invers? Şi din nou, care au fost originea şi poziţia lui socială? Dacă a fost peregrin, cine l-a condus la Roma, din ce provincie şi în ce condiţii? Care este motivul izolării lui în provincie şi dezinteresul Romei contemporane faţă de opera sa? În sfîrşit, se poate vorbi despre Gaius maestru de şcoală sau despre Gaius simplu profesor de provincie?

---

15 Mommsen, G., *ein Provinzialjurist*, în: id., *Gesammelte Schriften*, IV, 1905, p. 26—38.
16 Bizoukides, loc. cit.
17 Kokourek, *Qui erat G.?*, Atti Roma, II, p. 495—526.
18 Honoré, *A Biography of G.*, Oxford, 1962, 183 p. (rec.: Magdelain, REL, 1962, p. 421—422; Frezza, Iura, 1964, p. 270—275).
19 Robleda, Atti Gaio, p. 142—144.
20 Birkemeyer, *Enzikl. der Rechtswiss.*, 1904, p. 88 şi urm.
21 Wieacker, *Oströmische Gaiusexemplare*, în: *Festschr. Schulz*, 1951, 101—144.

Caracterul istoric, oarecum aparte, al operei lui Gaius — explicînd întrucîtva dezinteresul jurisconsulților clasici, contemporani sau următori, care, rămași la stilul vechii literaturi juridice, nu l-au menționat în lucrările lor [22], lasă în schimb fără explicație inadvertența lui Aulus Gellius, minuțiosul cronicar al vremii, care, de asemenea, nu-l menționează. Este de neînțeles precauția excesivă a lui Gaius însuși care, vorbind atîtea despre lumea în care a trăit, n-a lăsat un cuvînt clar despre sine; favorurile imperiale, obișnuite jurisconsulților din acea vreme, lui i-au fost refuzate.

În opinia noastră, în biografia lui Gaius nu se va putea stabili nimic pînă nu va fi descoperit motivul pentru care el a părăsit Roma. Pentru aceasta se impune stăruitor un supliment de efort în clarificarea textelor, sondînd o altă eventuală ipoteză.

2.3.1. Gaius, constrîns să părăsească Roma

Un răspuns plauzibil la această întrebare nu și-ar merita însă valoarea dacă ar fi ignorate premisele vechi, îndeosebi cele ale lui Mommsen, Kniep, Kokourek, Wieacker, Honoré ș.a., care, fiind bine orientate, dar neduse pînă la capăt, încurajează astfel noi deducții.

Opinia cvasiunanimă că, după studiile de la Roma, Gaius s-a stabilit în estul imperiului trebuie reținută, dar renunțîndu-se la motivele invocate de Mommsen, că s-ar fi îndreptat spre Grecia, patria sa, sau de Honoré, că vina transferului în Est o poartă rescriptul lui Hadrian care, suprimînd acordarea lui *ius publice respondendi* la Roma, Gaius a părăsit-o, în vederea unor perspective mai bune, izolîndu-se în noua lui așezare într-atît încît Roma n-a mai știut de el.

Nu cunoaștem textul nici data rescriptului, precum nici dacă abolirea lui *i.p.r.*, inițiată de Hadrian, a rămas în tradiție; textele nu atestă aceasta. Dintr-o relatare a lui Pomponius (D, I, 2, 2, 49), redată mai jos în traducere, ne putem totuși da seama de conținutul rescriptului, dar nu pentru a afla de aici motivul plecării lui Gaius din Roma, cum crede Honoré, ci pentru că prin el ne ajutăm, indirect, pentru deducții în legătură cu provenienta provincială și poziția socială a lui Gaius, precum și cu locul său printre ceilalți juriști: „Primul care a decis ca un jurisconsult să dea consultații, în numele și cu aprobarea sa, a fost divinul Augustus; de atunci s-a luat obiceiul ca privilegiul acesta să fie solicitat și, tocmai pentru acest motiv, prea bunul nostru împărat, cînd *viri praetorii* au venit să solicite de la el dreptul de a da consultații publice, le-a răspuns cu un rescript negativ, ca pe viitor acest drept să nu mai fie solicitat ca să-l practici, ci să fie practicat în mod obișnuit, dar cine are încredere în el [în Hadrian] să se pregătească pentru a-l merita".

Faptul că nu cunoaștem data rescriptului nu creează dificultăți pentru biografia lui Gaius, întrucît acela nu putea fi dat de Hadrian decît

---

[22] Unii dintre ei, precum Papinianus, Ulpian, Paulus, originari din Siria (Mașchin, *Istoria Romei antice*, București, 1951, p. 381), îi vor fi fost poate chiar elevi, la Școala din Beyrouth; deși existența acesteia (Collinet, *Hist. de l'école du dr. de Beyrouth*, 1925, 333 p.) n-o deduce, arheologic vorbind, dincolo de finele sec. II (Grigore Taumaturgul, *Oratio Panegyr. ad Originem* (239 e.n., c.V); Aul. Gell., XI, 17; *Scholies ad Iuuenalem*, I, 128), ea poate fi totuși presupusă în concordanță cu activitatea creatoare a lui Gaius, acolo.

la începutul domniei (117) și atunci, anul nașterii lui Gaius, chiar presupunînd a fi 105 sau — cum vom deduce — 110, înseamnă că la acea dată el nici nu-și putuse inița măcar studiile. Dar chiar dacă data rescriptului ar fi fost spre finele domniei lui Hadrian (138), încă nu înțelegem motivul pentru care Gaius s-a hotărît abia în anul 141 e.n.[23] ca să plece definitiv din Roma. La această concluzie Honoré ajunge pentru că, în opinia sa, Gaius era un *ciuis Romanus ingenuus* de la Roma.

Dar nici un jurisconsult, grec sau roman, n-a părăsit Roma din cauza rescriptului; dimpotrivă, numai printr-un supliment de sens la citatul lui Pomponius — dealtfel foarte discutabil[24] — a putut ajunge Honoré la concluzia de mai sus; și apoi de la Gaius însuși (I, 7) aflăm că știința lui era despre alt rescript al lui Hadrian, care tocmai că nu suprimase *i.p.r.*, ci, din contra, făcuse din *responsa iurisconsultorum* o foarte interesantă combinație de tehnică juridică, și pe aceasta o impusese. Astfel că nici cu o asemenea concluzie Honoré nu explică acest punct din biografia lui Gaius.

Originea romană a jurisconsultului Gaius nu se poate deci susține, iar neconcordanța între alte ipoteze care s-au mai schițat — toate sprijinite pe cîte un citat de la Gaius[25] sau pe mențiunea, documentară, a numelui lui Gaius — și care, înclinînd, pe rînd, diversificat, spre cîte o provincie, ce ar fi constituit atracția retragerii lui, ne determină să credem că motivul transferului lui Gaius în provincie trebuie să fi fost altul. Acesta — în opinia noastră — a fost mult mai grav: el a trebuit să părăsească Roma în condițiile legii Aelia Sentia, aplicabilă liberților *dediticii*, Gaius fiind din rîndul acestora — deci un expulzat.

Printre condițiile impuse de acea lege pentru eliberarea sclavilor era aceea a vîrstei minime de 30 ani (I, 29), iar liberților dediticii, în plus, obligația ca, imediat după eliberare, să părăsească Roma, dincolo de linia ei de centură, la 100 de mile (I, 27). Neatingînd această vîrstă la moartea lui Hadrian — care, anticipăm, fusese protectorul lui Gaius și chiar răspunzător de întregul său destin —, tînărul jurisconsult a trebuit să aștepte vîrsta legală a eliberării (după noi, anul 141, dedus bine de Honoré, după cronologia operei). Cu libertatea astfel obținută *(ob praestantiam ingenii)*, dar nu de la Hadrian, ci de la împăratul succesor, Gaius trebuia să părăsească Roma, spre a evita retragerea — definitivă — a libertății, vînzarea la licitație publică, confiscarea averii.

---

[23] Honoré, *op. cit.*, p. 82.

[24] Matei Nicolau și De Visscher, *Le* i.p.r., *G.I., 7 et le rescript d'Hadrien*, RHD, 1936, p. 616—617; Daube, ZS, 1950, 511; Schönbauer, *Die Entwicklung des* i.p.r., Iura, 1959, p. 288.

[25] Galatea, IV, 55 (Appleton); Bithinia, I, 193 (Kniep); Africa, Siria, Egipt, Iudeea (Kokourek; v. și Lellia Ruggini, *Ebrei e Orientali nella Italia settentrionale*, SDHI, 1958; despre densitatea numelui Gaius în Italia, abia că se poate vorbi în sec. IV e.n.); Iliria (Th. Schulze, *Z. Gesch. lat. Eigennamen*, ZS, 1892, p. 363, apud W. Kunkel, *Herk.*, p. 196, nota Dessau 9411, interpretînd o inscripție din Grohovo-Muntenegru *(Gaius Epicadi principe ciuitatis Doclatium)*; v. și Kunkel, *op. cit.* (pap. Nessana), referindu-se la un foarte scurt fragment (formular notarial?, comentariu juridic?), unde sînt lizibile cîteva cuvinte, între care numele Γαΐος revine de 30 de ori), iar la Sarmisegetuza, în CIL, III, 7937.

Deşi nici un text de la Gaius nu confirmă cu claritate că rigorile legii Aelia Sentia, relativ la liberţii dediticii, i s-ar fi aplicat şi lui (caracterul fragmentar al operei ne împiedică să vedem aceasta), totuşi printre puţinii termeni-cheie în *Instituţiuni*, aflăm pe unii care permit atare deducţii. Aceşti termeni au fost neglijaţi a fi incluşi pînă acum în lista cuvintelor-cheie, deşi, prin caracterul lor atehnic şi neştiinţific, neobişnuit în stilul unui jurisconsult clasic [26], ar fi trebuit să reţină atenţia.

Numărul referirilor lui Gaius la *peregrini* este amplu (în *Instituţiuni* de 72 ori, faţă de *ciues* şi *ciuitas Romana* de 121 ori), jumătate din acestea arătîndu-i a fi cetăţeni romani, fără a face distincţie între cei de la Roma şi cei din provincie, problemele privind pe unii şi pe alţii îi erau bine cunoscute, întrucît fusese singurul comentator al Codului provincial, întocmit sub Antoninus *(Ad Edictum prouinciale, 30 libri)*. Aceasta se cuvine a atrage atenţia [27]. Este indiferent, desigur, pentru biografia lui Gaius, faptul că multe referinţe din *Instituţiunile* lui, cum şi foarte multe din restul operei [28], sînt legate de legile privitoare la sclavi, liberţi şi peregrini, căci toţi autorii din secolul II e.n. au spus cîte ceva despre aceştia; neîndoielnic că, atunci, numărul lor era mare la Roma [29]. Dar Gaius este singurul jurisconsult roman care, discutînd statutul liberţilor dediticii, îi califică pe aceştia drept *homines pessimae condicionis* (III, 75), *serui turpitudinis condicionis* (I, 14, 16), iar libertatea acordată lor *pessima libertas* (I, 26). Amănuntul acesta se cuvine a fi utilizat în biografia lui Gaius, căci, ascunzînd o nuanţă afectivă, de solidaritate cu ei, distonează cu stilul sobru al unui juriconsult clasic. În ierarhia libertăţilor, aceea acordată liberţilor dediticii ar fi putut-o denumi oricum, numai cu răscolitorul *pessima libertas* nu, ci cel mult ca „al treilea grad de libertate", întrucît despre ea se vorbise pînă atunci, cînd se încheia partea privind statutul libertăţii. Dar dacă Gaius se exprimă astfel este pentru că el însuşi, avînd doar libertatea recunoscută unui dediticiu, nu se putuse bucura deplin de ea. Libertatea pe care o obţinuse Gaius era nu de felul aceleia a libertului Titius Ariston, jurisconsultul lui Traian [30], ci una de nivel inferior, singura ce se recunoştea celor proveniţi dintr-un popor care — ridicînd cîndva armele contra poporului roman şi fiind învins — s-a predat (I, 14). Textul acesta, dealtfel singurul din antichitate care asimilează pe liberţii proveniţi din *peregrini dediticii* cu liberţii Aeliani, atrage atenţia asupra unui detaliu util în biografia lui Gaius, el nefiind din categoria celor din urmă, pentru vreo faptă infamantă.

Stilul — instrument de exegeză juridică — preferat aici de Gaius trădează, în opinia noastră, modestul său statut şi motivul părăsirii Romei.

Certitudinea cu care ne asigură analitic (I, 26) că „nu există lege, senatusconsult sau constituţie care să îngăduie celor din categoria dediticiilor ca printr-o astfel de libertate să devină cetăţeni romani" (cu drepturi

---

[26] Nelson, *Die Fachsprache der röm. Juristen*, Inst. voor Geschidenis Rijksunivers, Utrecht, 1972, 27 p.

[27] Vezi lista de la Honoré, *op. cit.*, cap. IV, p. 70 şi urm.

[28] Bizoukides, III, passim.

[29] Frank, *Race mixture in the Roman empire*, Amer. Hist. Rew., 1916, p. 689 şi urm.

[30] Kunkel, *op. cit.*, p. 194.

depline, se înțelege) [31] lasă a se întrevedea sentimentul său de dezolare. Cuvintele „oameni de cea mai rea condiție", iar libertatea lor „cea mai rea libertate", cu care califică sentimental poziția juridică a liberților dediticii, erau poate caracteristice situației lui proprii: „Iată, eu sînt (sau am fost) în situația aceasta!". Integrate aceste cîteva cuvinte într-unul din §§ 26—27 și chiar la § 160 (cu sau fără imperceptibila restituire a lui Mommsen), ar fi fost de ajuns ca să scutească de atîta efort pe savanții lui biografi [32] și să facă luminoasă ipoteza că Gaius, presupus *libertus peregrinus* [33], va fi fost în realitate un *libertus peregrinus dediticius* care, aplicîndu-i-se rigorile legii Aelia Sentia, a trebuit să părăsească Roma.

Între a merge în provincie ca om liber sau a rămîne la Roma ca sclav, Gaius a preferat „libertatea decît care nimic nu este mai scump pe lume" *(libertas omnibus rebus nihil fauorabilior est)*, va spune *el*, Gaius (în *Ad Edict. prou.* 5 — D, 50, 17, 122).

Reținînd, deocamdată, din vechile premise, pe cele amintite și continuînd investigarea pe calea aceloraşi criterii verificate deja, sîntem pe punctul de a descoperi alte detalii, esențiale pentru biografia jurisconsultului.

Devenit liber, Gaius s-a stabilit, în ce localitate nu se știe precis, dar dedusă de Honoré a fi fost Dyrrachium, dintr-un fragment al lucrării lui Gaius *Ad legem Iuliam et Papiam* § 6 (D, 50, 15, 7), referitor la trei orașe, dotate cu *ius Italicum*: „*Iuris Italici sunt Troas, Berythus, Dyrrachium*".

De la Mommsen [34], Kuntze [35] ș.a. pînă la Honoré s-a stăruit asupra acestui citat. Astfel, după Mommsen, primul din aceste trei orașe a fost locul de origine al elinului Gaius, iar celelalte două, bine cunoscute de jurisconsult, locurile activității lui; apoi, Honoré (p. 87: *Iter Gai*), orientînd totul după cronologia operei, a considerat că aceste trei orașe au fost doar locuri de staționare în lungul pelerinaj din Est: pe *uia Antonina*, pînă la Brindisium, de aici pe mare la Dyrrachium (astăzi Dürres-Albania), unde a locuit aproximativ 10 ani, apoi pe *uia Callipoli*, zăbovind la Troas (Mommsen), Broussa (Bizoukides), Beyrouth (în general admis) și din nou la Dyrrachium, către finele vieții, unde a și murit (Honoré).

Cum la data cînd scria Gaius această referire la cele trei orașe, în Imperiu mai existau și altele cu *ius Italicum*, unele și în Dacia [36], dar faptul că le-a ales pe cele pe care le cunoștea mai bine ar fi indiciul că jurisconsultul nostru a profesat în cadrul unei colonii latine de acolo și, în care dintre ele va fi stat mai mult, va fi devenit *latinus coloniarius*. Deși nu găsim în operă mărturia acestui fapt, totuși, numai acesta făcea necesare unele reflecții asupra statutului acelei categorii, în care Gaius se integrase.

---

[31] A. și Em. Boilă-Doruțiu, *Constitutio Antoniniana*, St. cl., 1974, p. 179 și urm.; Cantarelli, *Il framm. Berlinese* de dediticiis *e G. III, 74—76*, BIDR, 1894, p. 7—37.

[32] Birkemeyer, *loc. cit.*

[33] Robleda, *Osservazzioni su Gaio nel suo tempo*, Atti Gaio, p. 142—144.

[34] Mommsen, *loc. cit.*

[35] Kuntze, *Excurse ü. röm. R. Der provinzialjurist G., wissenschaftlich abgeschätzt*, Leipzig, 1883; Huschke, Prefatio (diferite ediții).

[36] *Istoria Romîniei*, I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 359—367; D. Tudor, *Orașe, tîrguri, sate în Dacia romană*, București, 1968.

În III, 72, el face tocmai aceasta, discutînd un rescript al lui Traian care acordase cetățenia romană latinilor din colonii, precum și celor asimilați lor, latinii *iuniani*, creați prin legea Iunia Norbana (19 e.n.); acestora din urmă, chiar fără vrerea sau știrea patronului, dar, evident, nu în masă, ci individual și cu discernămînt. Cetățenia astfel acordată numai lor, cît erau în viață, iar nu și membrilor familiei, nu era deplină, ci numai la nivelul cîtorva drepturi private (*patria potestas*, tutela asupra femeii *sui iuris*, ficțiunea cetățeniei în procesele de furt). Copiii, liberi cît trăia tatăl, încetau a mai fi liberi la moartea aceluia, neputîndu-i succeda în averea care rămînea la patroni. Trăiau, cum spune Ulpian, „ca niște cetățeni fără patrie" [37].

Evidența extinderii regulilor de la *hereditas ciuium Romanorum* la succesiunea bunurilor latinilor — pe care Pegasus o evocă pentru timpul lui Vespasian, în virtutea *sc*tului Largianum — Gaius o exclude prin *aperte falsa* (III, 64) [38]. Exprimarea lui Gaius este aici emoționantă, ea trădează că dreptul de cetățenie acordat latinilor *coloniari* era limitat, căci un rescript restrictiv al lui Traian pusese limite asimilării latinilor cu *ciues ingenui*.

În III, 73, Gaius nu-și ascunde gratitudinea pentru înlesnirile aduse de un senatusconsult la propunerea împăratului Hadrian *(auctor senatusconsulti fuit)* care, mișcat de nedreptatea făcută latinilor iuniani din colonii *(iniquitate rei motus)*, a corectat puțin restricțiile rescriptului lui Traian. Aceste cuvinte referitoare la Hadrian exprimau nu atît solidaritatea lui Gaius la ameliorarea condiției celor din categoria amintită, cît bucuria lui pentru că îi fusese lui însuși ameliorat statutul.

Chiar dacă nici amănuntul acesta nu-l raportează Gaius direct sieși, corelarea lui cu cele din I, 12, 17, 26—29 ne îngăduie a-l subînțelege totuși și, prin el, să adunăm aici întreaga economie a premiselor care dezvăluie noul lui statut juridic.

Cu cîteva prilejuri (I, 55 și 193; IV, 37), Gaius se prenumără printre cetățenii romani, iar în II, 7, în situația unuia care viețuia în provincie, avînd asupra solului drepturi limitate. Evident că nu trebuie contrazis aici Gaius și să spunem noi, astăzi, că el ar fi fost altceva decît ce se socotea singur că este, adică avînd statut de cetățean roman la nivelul unei colonii din provincie (deci *latinus coloniarius*).

Treptele de la *peregrinus dediticius* la *libertus dediticius*, iar apoi la *latinus coloniarius*, Gaius le-a urcat nu dintr-o dată, ci anevoie, sub Hadrian prima, a doua sub Antoninus, la Roma (141 e.n.), a treia în colonia latină Dyrrachium, orașul primilor zece ani după Roma și în care s-a retras la bătrînețe.

Aceste concluzii desprinse din texte, pe cît posibil ferite de alterări, ar putea primi acuzația că antrenează totuși o ipoteză inacceptabilă în biografia lui Gaius. Cum fără acestea nu pot fi elucidate alte importante detalii, de un mai vizibil caracter istoric, precum numele și provincia de origine a lui Gaius, înseamnă aici o confirmare a metodei de investigare în istorie, că „pe treptele ipotezelor, pătrunzi la adevăr" (N. Iorga).

---

[37] *Reg.*, XX, 14: *ciues quasi nullius ciuitatis essent*; R. Brósz, *Die nichtvollbereichligen Bürger in der röm. Rechtsquellen*, ZS, 1966, p. 550—551 (G. Ciulei, Iura, 1967, II, p. 371).

[38] Cf. Mayer-Maly, *Evidente Gesetze*, în: *Festschr. Kaser*, III, 1972, p. 362—367.

2.3.2. Numele

Numele se reduce, simplu, numai la acela de *Gaius*. Nu se știe dacă jurisconsultul l-a avut numai pe acesta singur și nici dacă era *nomen*, *praenomen* sau *cognomen*; iar dacă a devenit cetățean roman, la nivelul unei colonii latine din provincie, care i-a fost numele întreg? fiindcă un singur nume ar fi fost ceva fără precedent pentru un *ciuis Romanus* din secolul II e.n.

Dar dacă această singură denumire îi era scuzabilă lui Gaius, care, la data propagării numelui de autor, nu era încă cetățean, ci sclav, peregrin sau un fost sclav provenit din peregrin?

În primul caz ar fi purtat numele stăpînului; în al doilea, cel de acasă care, în nici un caz, nu putea fi Gaius, nume specific roman, ci unul de împrumut, curent în onomastica romană din răsăritul imperiului, fiind răspîndit, de exemplu, și în Dacia după cucerire [39]. În cazul al treilea ar fi trebuit să poarte cognomenul eliberatorului. Toate ipotezele au fost analizate de biografi [40], dar fără a fi dus la un rezultat.

Cum nu se poate dovedi că Gaius a fost *seruus priuatus*, s-a crezut în schimb că aceasta ar fi posibil pentru *seruus Caesaris* (Kokourek [41]), iar odată cu eliberarea, sclavii împăratului primeau cognomenul *Noster*, pe care l-a primit și Gaius, și așa îl va numi corect Pomponius: *Gaius Noster dixit* (D, 45, 3, 39) și, tot astfel, de trei ori, Iustinian [42], peste secole. Evident, aplicarea acestui *cognomen* arată o distincție (*liberti Caesaris* și chiar *serui Caesaris* — s-a zis, cum s-a dezis — purtau togă [43]), dar și o consecință la *iura patronatus*, transmisibile dinastiilor următoare [44].

Deci *Noster*, cognomen, alăturat *praenomen*ului Gaius, autorul *Instituțiunilor* din secolul II, nu este la Pomponius o exprimare de raporturi amicale între clasici sau între profesor și elev, ci posesia maiestății imperiale asupra unui sclav sau fost sclav. N-ar fi menționat astfel aristocratul Pomponius (în Ad Q.M., 22-D, 45, 3, 39), realist și tăios, pe Gaius, decît pentru că voia să fixeze o soluție, demnă de dreptul clasic, ce acela emisese cu privire la destinația achizițiilor făcute de un sclav dat în uzufruct (II, 91). Ultima parte a textului citat, pivotul izvoarelor relative la Gaius, nu poate fi deci o interpolație iustiniană și nici o aluzie la Caius Cassius [45]. Th. Mayer-Maly [46] previne că paternitatea gaiană a

---

[39] C. Daicoviciu și Șt. Pascu, *Istoria României*, 1970, p. 40; Harper's *Dict. class lit. and antiq.*, v⁰ *Gaius*.

[40] Bizoukides, I, p. 5 *(Proemium)*; Puchta, *Kursus*, I, 1881, p. 261; Padeletti, *Del nome di Gaio giurisconsulto*, Arch. Giur. Pisa, 1874, p. 13, 323; Cattaneo, Rend. Ist. Lomb., 1881, fasc. 10—11, p. 14.

[41] *Op. cit.*, p. 513 și urm.

[42] Iust. Inst., pr., 6 și IV, 18,5; C. Iust., *Const. Omnem*, § 1; bizantinii au văzut în *noster* pe compatriotul lor (Ch. Appleton, *Les interpolations* (inf., n. 110); Lapicki, *Les esclaves et les prolétaires rom.*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, 1953, I, p. 215—271.

[43] Boulevert, *Les esclaves et les afranchis impériaux sous le Haut Empire*, Labeo, 1966, p. 94 și urm.; Cosentini, *Studi sui liberti, la condizione giur.*, Catania; 1948 (Iura, 1950, 279).

[44] Stone, G. Noster *and* res nostra, ZS, 1966, p. 357—364.

[45] Bonfante, *Corso*, III, 1933, p. 75.

[46] *Gaius Noster*, comunicare la Universitatea Varșovia, v. infra 2.3.5. Cele 10 cazuri de *Noster* aplicat și altor jurisconsulți clasici în Basilicale, discutate de Honoré *(op. cit.*, p. 4 și urm.); iar anterior, de Beseler (în: *Studi Bonfante*, 1930, II, p. 78, și, din nou, în TRG, 10, 1930, p. 197). La toți: Dulckeit, *Erblasswille u. Erwerbswille*, 1934, p. 2.

soluției amintite nu poate fi contestată; astfel că, indirect, se confirmă o parte a acestei regîndite biografii a lui Gaius.

Există mii de inscripții care atestă cognomenul *Noster* pentru liberții dediticii [47]. Antoninus fiind presupus eliberatorul lui Gaius, tot el i-a dat și cognomenul amintit. Reținînd ipoteza aceasta, înțelegem pentru ce libertul Gaius nu putea avea decît *praenomen* și *cognomen*, fără *nomen*ul familiei, după maniera romană; primul fiind romanizarea celui de acasă, pe care nu-l vom ști însă niciodată.

2.3.3. Originea lui Gaius

a. Întreruperea legăturilor Romei cu un autor libert provenit din peregrin, întrucîtva explicabilă, nu era și recomandabilă. Kokourek și Robleda [48] au întrevăzut bine motivul izolării lui Gaius, dar nu și-au dus ipoteza pînă la capăt. Într-adevăr, marii clasici tîrzii, provinciali și ei, și evident liberți, precum și împărații care au urmat în epoca Antoninilor, toți provinciali la origine, s-ar fi cuvenit să-l stimeze pe provincialul Gaius, așa cum alții, pe Papinianus, Ulpian și Paulus, originari din Siria. Împărații puteau introduce în palat, ca și autorii în scrierile lor, pe un peregrin, distins în cultură, provenit din oricare provincie, cu excluderea uneia cu care statul roman purtase de curînd un mare război. Cum, admițînd această ipoteză, alt război mai recent romanii nu avuseseră decît pe acela cu Dacia, ar urma că Gaius fusese adus de acolo.

b. Textul *Instituțiunilor* lui Gaius conține pasaje care nu puteau fi scrise de un *ciuis Romanus*, care, sub pretext că explică legile și instituțiile țării sale, le ironiza uneori discret, alteori afișat. Exemplele sînt multe; pe unele am avut ocazia să le public [49], iar pe altele le semnalez în notele prezentei ediții. Ele arată surprinderea autorului în fața unor instituții despre care el, ca nou venit, abia acum afla.

Dacia în enigma Gaius [50]. Dintre toate ipotezele privind originea lui Gaius, bine orientată dar nedusă pînă la capăt este aceea a lui Kokourek, care atribuie lui Hadrian aducerea lui Gaius la Roma, dar, sondînd pentru oricare provincie din est, a omis Dacia.

Coincidența dintre noul sistem de guvernare inițiat de Traian și cel continuat — mai degrabă prin juriști decît pe calea armelor — de Hadrian, apoi dintre activitatea creatoare a lui Gaius și perioada consolidării puterii romane în Dacia, ultima provincie cucerită, s-ar fi cuvenit să atragă atenția cercetătorilor.

Interesul deosebit al lui Hadrian pentru Dacia, dedus după cele cîteva vizite făcute de el aici, fie însoțindu-l pe Traian, fie singur, după aceea, îndeosebi acelea mai prelungite din anii 117/118 și 123 (Dion Cassius, I, 69), ar putea constitui începutul elucidării biografiei lui Gaius.

---

[47] Chantraine, *Freigelassene u. Sklaven im Dienst der röm. Kaiser zu ihrer Nomenklatur*, ZS, 1968, p. 508 și urm.; Matei Nicolau și C. Hamangiu, *Drept roman*, 1930, p. 133, în legătură cu teoria Longinescu.

[48] Robleda, *loc. cit.*

[49] Aurel Popescu, *Neue Belrschlungen über den G.-Stil*, Iura, 1973, p. 196—206.

[50] Aurel Popescu, *La Dacie et l'énigme G.*, SDHI, 1973, p. 496—511.

Cu prilejul acelor vizite, Hadrian a cunoscut oameni, a îndrumat aparatul administrativ, a ordonat lucrări, a ridicat tîrguri la rang de municipii, a înfiinţat colonii [51]. Dar, în mod deosebit preocupat să întărească cancelaria proconsulilor fiecărei provincii cu juriști [52], a decis instruirea în acest scop a unui adolescent local, precum Gaius, a cărui istețime îl va fi impresionat mai mult. Aducîndu-l la Roma pe acesta *(seruus Caesaris)* va fi fost pus să învețe acolo știința dreptului, poate propria-i înclinare. În timpul acestui împărat și al celor ce au urmat, „severa supraveghere și înflorirea provinciilor constituia în adevăr o preocupare de căpetenie" [53], iar în climatul epocii nu numai că era necesar să fie studiate și popularizate lucrări de tipul jurisprudenței clasice, dar se simțea nevoia grabnică a cîrmuirii provinciilor pe calea lor [54]. Numele lui Hadrian se cuvine a nu fi desprins deci de biografia lui Gaius.

Chiar dacă nici un document sau izvor narativ nu atestă originea lui Gaius din Dacia, în schimb pot fi invocate documentele care confirmă aplicarea dreptului roman în această provincie și care presupun consultarea orientativă a unor manuale recente de jurisprudență sau de tehnică juridică.

Inscripțiile [55] de pe teritoriul Daciei și Moesiei, îndeosebi cele din secolul II e.n., nu pot fi neglijate, mai ales cînd papirusurile lipsesc [56]. Or, acestea atestă, de la Napoca și Apulum pînă la Tomis, tocmai pentru epoca ce ne interesează, frecvența *praenomen*ului Gaius, fie singur, fie însoțit de un *nomen* sau *cognomen*. Firește, aceste inscripții nu exclud existența concomitentă a altora cu același *praenomen*, în restul imperiului, iar cele de aici care atestă numele Gaius nu confirmă că ar fi vorba chiar de jurisconsultul Gaius. Totuși, faptul că densitatea numelui Gaius în Dacia și sudul ei limitrof este relativ mai mare decît în restul imperiului, aceasta constituie pentru biografia jurisconsultului o nouă și surprinzătoare ipoteză.

Baza epigrafică și aportul juridic nu tocmai clar al textelor invocate, limitat la Dacia și zona imediat limitrofă (Nicopole, Plevna etc.), ar presupune originea lui Gaius din această provincie, iar tăcerea cu care l-au înconjurat contemporanii se explică. Ne închipuim că nici un autor din secolul II nu era mai interesat decît Gaius să-și ascundă sub numele roman, unic, dar împodobit cu *Noster*, originea sa din provincia în care, după cucerire, nu încetase freamătul răzvrătirilor contra Romei [57].

Precauția impusă de condițiile istorice ale acelei provincii a făcut ca multe din explicațiile lui să fie trunchiate, lacunare chiar.

---

[51] *Istoria Romîniei*, I, București, Edit. Academiei, 1960, p. 34 și urm.; D. Tudor, *op. cit.*

[52] Wieacker, *Studien zur Hadrian's Justizpolitik, Freiburger Rechtsgeschichtliche Abhandlungen*, 1935, nr. 5, p. 43—81.

[53] K. Marx, *Note cronologice*, Arhiva Marx-Engels, V, p. 6, apud Mașchin, *op. cit.*, p. 330.

[54] Engels, în Mașchin, *op. cit.*, p. 346.

[55] CIL (Mommsen), la Napoca (870), Apulum (1237 bis), Tomis (1580), Musella (lîngă Almaș 4255), Romula (Reșca, 8029), Lugoj (7915), Deva (7937), Almașul Mare (lîngă Sebeș, 8060), Nicopole (7437), Tomis (8059 și MNA, 94); Mihailov, *Territorium prouinciae Augustae Traianae; orae Ponti Euxini*, 1967 (48, 598, 1750).

[56] Pentru importanța papirusurilor: Diósdi, *The importance of P. Oxy, 2 103 and PSI. 1 182*, în: Amer. St. in Papyrol., Toronto, 1970, p. 113—120.

[57] D. Tudor, *Răscoale și atacuri barbare în Dacia*, 1957, 98 p.

Un exemplu îl aflăm în III, 94, unde Gaius justifică utilizarea în dreptul internațional *(sponsio foederalis)* a ritualului de la *sponsio* contractuală din dreptul privat. Explicația, succintă și neilustrată cu exemple, a dat prilej la discuții, dacă afirmația este anacronică sau de actualitate. S-a răspuns că este anacronică (Solazzi). Și totuși Gaius avea la îndemînă și nu a folosit exemplul tratatului de supunere *(proskinesis)* al lui Decebal față de Traian (101), menționat de Dion Cassius (68, 9). Interpretăm că instituția teoretizată de Gaius era de stringentă actualitate, iar exemplul tratatului Traian — Decebal a mai fost repetat de Antoninus *contra Dacos rebellantes* (*Hist. Aug.*, 9, 6). Acest supliment de sens, înlesnit de P. Lemosse [58], explică ermetismul stilului lui Gaius asupra provinciei lui de origine. A fi exemplificat cu evenimente contemporane din Dacia însemna imixtiune în diplomația imperială și agitarea ideii că interogarea rituală, scurtă, dar fermă *(pacem futuram esse spondes?)* fusese încălcată chiar de cel care o formulase; deși romanii uitaseră poate aceasta, dacii o țineau bine minte.

Ipoteza lui Mommsen. Am avansat ipoteza originii dace a lui Gaius. Va fi ea oare confirmată? O infirmare este imprevizibilă, în cale stîndu-i totuși ipoteza Mommsen, asupra originii grecești. Aceea, nefiind însă sprijinită de documente precise și nici întrezărită în aluziile lui Gaius, este înlăturată de absența menționării acestuia într-o lume elenă despre care s-au păstrat atîtea documente, și chiar de stilul lui. Cele 156 de cuvinte grecești, identificate în opera sa [59], precum și supranumele *Graeculus* (*Hist. Aug.*, Spartianus, 1), dat lui Hadrian pentru admirația față de spiritualitatea elenică, o presupun doar. Numărul grecismelor, oricum mai redus decît la ceilalți jurisconsulți [60], nu confirmă că limba greacă ar fi fost limba sa maternă, ci doar cea exersată în timpul adolescenței cu membrii uneia din coloniile înfloritoare în Dacia și, apoi, prin lunga lui ședere în Est.

S-ar putea ca, tocmai pentru trăsăturile helenice căutate ale spiritului său, să se fi hotărît Hadrian a reedita, prin Gaius, practica lui Traian cu jurisconsultul, peregrin, Titius Ariston [61]. Chiar dacă *cognomen*ul aceluia arată a fi fost grec, atestarea lui pe o inscripție din Panonia [62] sugerează că ambii erau proveniți din provincii apropiate.

Numai prin intuirea relativei distincții elenice a lui Gaius a putut face Mommsen confuzia asupra originii, iar Wieacker, numai nesocotind condițiile istorice din Dacia, care după 70 de ani de la moartea juriconsultului (papirusul Oxy, din anul 250 e.n.) deveniseră altele, estompînd amintirile războiului purtat acolo, au permis apoi propagarea liberă a numelui său de autor.

Pînă la descoperirea unui document revelator care să consolideze biografia lui Gaius, Dacia se cuvine a nu fi exclusă din aceasta. Noua ipoteză poate părea romaniștilor surprinzătoare, dar corect plauzibilă,

---

[58] *G., III 94: Anachronisme ou actualité?*, în: *Études Macqueron*, 1970, p. 431—437.
[59] Honoré, *op. cit.*, p. 70—72.
[60] *Ibid.*, p. 74.
[61] Kunkel, *op. cit.*, p. 141.
[62] CIL, III, 4150, 2, 11. Deși Kunkel *(op. cit.*, p. 142, n. 186) nu află motivul unei legături mai strînse cu juristul Ariston *(...ihn mit unseren Juristen in engeren Verbindung zu bringen, haben wir keinen Anlass)*.

căci, ne închipuim, aportul Daciei a fost nu numai economic; valorile, latente aici, odată intrate în circuitul osmotic centru-periferie și periferie-centru, vor fi contribuit la civilizația epocii.

Din cele expuse pînă acum, cititorul și-a putut da seama că în legătură cu personalitatea lui Gaius se mai poate discuta cîte ceva; numai un lucru este de necontestat: scrierea *Instituțiunilor*, în secolul II e.n.

Ipoteza lui Ștefan Longinescu. Ștefan Longinescu, în lucrarea sa de doctorat [63], conchide că: 1) data *Instituțiunilor* trebuie așezată pe la jumătatea secolului I e.n., autorul lor fiind Caius Cassius Longinus, vestit jurisconsult, fondator de școală, pe timpul lui Nero; 2) jurisconsultul Gaius n-a trăit în secolul II e.n., ba chiar n-a existat sau cel puțin n-a avut o existență proprie, el fiind acel Caius Cassius Longinus. În plus, prin așa zisa „teorie a lacunelor", savantul român constată lipsa, în *Instituțiuni*, a unor mențiuni despre lucruri care este sigur că s-au produs în secolul II e.n. și pe care Gaius, dacă ar fi trăit în acel secol, ar fi trebuit să le cunoască și să le consemneze. Convins de justețea opiniei sale și că timpul îi va da dreptate, a scris și a pronunțat cu insistență *Caius* [64]. Prin aceasta, Longinescu prelua, dîndu-i extindere, ipoteza Kalb [65].

Argumentația lui pornește de la faptul că, între anul 178 e.n., cînd a fost adus senatusconsultul Orphitianum asupra căruia Gaius a scris un comentariu, fapt contestat de Longinescu, și anul 46 e.n., cînd a fost emis *sct*ul Vellaeanum, despre care Gaius în adevăr nu a vorbit, s-au produs lucruri pe care, dacă acesta ar fi trăit în secolul II e.n., nu le-ar fi putut omite.

Argumentația Longinescu n-a rezistat, căci, indiferent dacă lacunele erau valabil semnalate, ceea ce a reprezentat meritul incontestabil al semnalării înseși, cercetătorii secolului ce a urmat le-au explicat și complinit.

Astfel:

1° În primul rînd, lacunara știință a lui Gaius despre *sct*ul Vellaeanum este pe nedrept imputabilă prematurei redactări a *Instituțiunilor*, deoarece Gaius nu face din lucrare un repertoar al tuturor formelor legislative [66]. Astfel, el nu a menționat nici alte acte legislative [67]. Un astfel de act, bine cunoscut lui Gaius, este *sct*ul Iuventian, adus sub Hadrian la propunerea jurisconsultului Celsus Iuventianus, cu aplicabilitate chiar din timpul lui Gaius, dar despre conținutul căruia există unele aluzii în II, 57 (omisiune depistată în urma apariției monografiilor lui Fliniaux [68] și Denoyez [69]).

2° Omisiunea *sct*ului Tertullianum, produs sub Hadrian și a *sct*ului Orphitianum, sub Commodus, este imputată lui Gaius pe nedrept, pentru că pe acestea nu numai că le-a

---

[63] *Caius, der Rechtsgelehrte*, Inaug. Diss. Berlin, 1898, 54 p.

[64] Corodeanu, *In memoriam Șt. Longinescu*, 1933.

[65] Kalb, *Über die Latinität des Juristen G.*, Leipzig, 1884; id., *Jahrb. f. Altertumwiss.*, 1896, p. 231—234.

[66] Riccobono, *Collection of imperial constitutions and his importance*, în: *Studi Riccobono*, II, 1936, p. 653.

[67] Lardone, *The imperial constitutions in the Institutes of G.*, ibid., p. 635, și urm.

[68] RHD, 1930, p. 110—118.

[69] Denoyez, *Le senatusconsulte Iuventien*, Nancy, 1926. *Adde* Appleton. *Le vrai et le faux senatusconsulte Juventien*, RHD, 1930, p. 1—19.

cunoscut și comentat, dar chiar din conținutul primului a reprodus ceva în III, 33[70]. Ulterior studiului lui Longinescu au venit comentatori care, folosind cuvintele răzlețe ce nu putuseră fi citite inițial în V, au ameliorat[71] întregul pasaj III 32 — 33[a, b, c] (confirmat prin Iust. Inst., 3, 9, 2). Din analiza acestuia reiese că Gaius era informat și a scris două monografii despre aceste senatusconsulte.

3° Argumentația, devenită uzuală, că *Instituțiunile* au fost scrise parte (I, 1 — II, 151[a]) în timpul lui Antoninus, parte d u p ă (lucru dedus din faptul că de la început pînă la II, 151[a] Antoninus este numit *imperator*, iar începînd de la II, 195 este numit *diuus*), fusese găsită de Longinescu șubredă: cu criteriul acesta — spunea el — nu se poate ajunge la o concluzie, deoarece, dacă este valabil pentru Antoninus, de ce nu ar fi și pentru Traian și Hadrian, ale căror nume nu sînt însoțite de calificativul *diuus*? Dar, în afară de ediția mai veche, consultată de Longinescu, toate edițiile ulterioare (de la Kübler pînă la David-Nelson și *Textes*[7]) numesc pe Traian *diuus* (III, 72) și tot *diuus* pe Hadrian (III, 73), și de 21 de ori în alte locuri.

4° În materie de c o n t r a c t e r e a l e, Longinescu semnalează că, în III, 90, vorbind despre *mutuum*, Gaius omite celelalte trei contracte reale: *commodatum*, *depositum* și *pignus*.

Lista contractelor reale poate fi întregită cu ceea ce spune Gaius în *Res cotidianae*[72], scrisă în perioada beyruteză[73], unde se așază dreptul contemporan pe fundalul unei alte liste de contracte, adăugînd, alături de *mutuum*, și pe celelalte trei. Autorul ambelor lucrări fiind același, nu putea ști aici un lucru pe care nu-l știa dincolo[74].

5° Omisiunea contractelor n e n u m i t e, apărute sub Traian, explicată de autorul român pe motivul că *Instituțiunile* fuseseră scrise cu un secol mai devreme, iar doctrina acelora avea să vină mai tîrziu — datorită jurisconsultului Titius Ariston (Aul. Gell., XI, 18, 16; D, 2, 14, *De pactis*, 7,2)[75] — trebuie altfel motivată: autorul Gaius, din secolul II e.n., nu voia să vorbească despre asemenea contracte, întrucît — fiind sabinean și elevul lui Iulian, care îndrumase pe judecători să le protejeze pe acestea pe calea empirică a acțiunilor *in factum* — nu putea consacra în tratatul său de drept privat astfel de contracte admise numai pe calea unui procedeu de tehnică judiciară. Și apoi, la teoria contractelor nenumite, inițiată de Ariston și susținută doar parțial (și motivată ceva mai amplu decît se obișnuia, cu o soluție de speță) numai de reprezentanții școlii adverse (D, 19, 5, 1, 1; 19, 5, 1 pr.), Gaius nu putea adera. Desigur că el nu era străin de materialul faptic al viitoarelor contracte nenumite, dovadă *Ad Edict. prou.* (D, 19, 5, 22, 5)[76], *Ad XII T.*[77] și chiar *Instituțiunile* sale (III, 141), unde vorbește, aluziv, despre schimb *(permutatio)*.

Neavînd adeziunea preceptorilor săi, a căror rezistență nu știm să o explicăm, înțelegem motivul pentru care nu i se făcuse loc, nici în *Instituțiuni* și nici în alte lucrări, noului sistem care tindea a se înfiripa.

Girard, deși nu arată a polemiza cu teza Longinescu, pe care dealtfel o citează[78], o combate totuși în fond.

---

[70] Zulueta, I, p. 158, nr. 5; Bizoukides ș.a.

[71] Textes[7], p. 127, n. 6; Solazzi, *Gl. a. G.*, I, p. 79; Girard, Reinach ș.a.

[72] D, 44, 7, fr. 1, § 2—6 *(De oblig. et act.)*; Lenel, *Jur. Schr.*, în: *Gesamm. Schr.*, 1905, fragm. nr. 498.

[73] Grünhut, *Das Recht des Kommis. h.*, Sachau, 1914, p. 647, n. 1 (ap. Taubenschlag, ZS, 1925, p. 130).

[74] Inf., III, 91, n. 43.

[75] Aul. Gell., XI, 18, 16. Bremer, *Die Rechtslehrer u. Rechtschulen im röm. Kaiserr.*, Berlin, 1896, p. 393; D, 2, 14, *De pactis*, 7, 2.

[76] Bizoukides, III, p. 202.

[77] *Ibid.*, p. 463.

[78] *Man.*, p. 626; Textes[7], p. 18; Gallo, *Per ricostruzione e l'utilizzazione della dottrina di Gaio sulle* obligationes ex uariis causarum figuris, BIDR, 1973, p. 171 și urm. (Iura, 1974, p. 242).

Restul explicațiilor, puse pe seama lui Ariston, s-au dovedit interpolate [79], astfel că sprijinul oferit teoriei Longinescu de acestea e neavenit.

N. Herzen [80], Kokourek [81] și alți cercetători [82] nu au subscris la „teoria lacunelor", confirmînd existența lui Gaius, autor al *Instituțiunilor*, scrise sub Antonini.

Adăugăm însă că, în afară de lacunele semnalate de Longinescu și de cele pe care ulterior le-au făcut evidente confruntările dintre manuscrisele F și V, s-au mai descoperit altele, provenite fie din ignoranța copiștilor sau transcrieri după texte glosate, fie din interesul editorial al diverșilor *librarii* care au dictat după alte izvoare, alterate și mai mult decît archetipul lui V sau F; în fine, tehnica deshumării manuscrisului însuși. Dar aceste lacune ale textului V nu se pot datora elaborării mai devreme cu un secol, ci mai degrabă faptului că opera face impresia unui manuscris pe care autorul îl tot revede și-l lasă neterminat. Această impresie rezultă din interpretarea minuțioasă a fiecărui capitol și chiar paragraf [83] în parte.

Oricum, teoria Longinescu păstrează meritul de a exclude, prin clișeul negativ al *Instituțiunilor*, ipoteza originii grecești a lui Gaius și de a fi combătut obișnuita teorie că el nu a avut *ius respondendi*.

Teza Longinescu, posibilă pentru nivelul științei gaiane de la finele secolului trecut, înregistrată de primii săi critici ca act imprudent *(unvorsichtig)* [84] și surprinsă fără obiect de cercetătorii ulteriori, va dăinui prin metoda originală a investigării și prin clarificările ce le-a provocat, dovedindu-se astfel utilă și fecundă în romanistică.

Ipoteza ulterioară. Wieacker [85] presupune că manualul de *Instituțiuni*, provenit din secolul II și pus pe seama lui Gaius, a fost de la început o lucrare anonimă, iar atribuirea paternității pe numele lui Gaius s-a făcut abia pe la mijlocul secolului II e.n. Se invocă în sprijin papirusul Oxy (an. 250?). Iar pentru că nu existase pînă atunci un jurisconsult cu numele de Gaius, nu putuse nimeni vorbi despre el. În scrierile secolului II e.n., indiscutabil autentice, numele de autori menționați erau însoțite de referințe biografice, astfel că obiecțiunea cu *Gaius Noster dixit* (Pomponius, D, 45, 3, 39) cade, crede Wieacker, ca interpolată.

Cum însă este vorba de un autor de la care deținem lucruri excepționale ,prezentate într-un sistem și un stil unitar [86], cu o formă didactică originală, Wieacker recomandă [87] ca în următoarele ediții ale G.I. să se țină seama de întreg *Corpus Gaianum* în unitatea lui. Este o contradicție care nu s-ar putea depăși decît punînd, în locul presupusei existențe a lui Gaius din secolul II, certitudinea existenței sale în acel secol, cu

---

[79] Collinet, Rev. Belge Philol., 1925, p. 25 și urm. Alte amănunte asupra problemei la Vl. Hanga și M. Jacotă (*Dr. rom.*, 1964, p. 316 și urm.); iar literatura sintetică la Vl. Hanga (*Dr. rom.*, 1971, p. 305, n. 4).

[80] Herzen, *Die Identität des G.*, ZS, 1899, p. 211—222.

[81] Kokourek, *op. cit.*

[82] Puchta, *Kursus*, I, loc. cit.; Birkemeyer, loc. cit.; Samter, *Nachtrag zu G. II 82*, ZS, 1912, p. 484—487.

[83] Schulz, *Gesch. d. röm. Rechtswiss.*, 1961, p. 196.

[84] Vezi Val. Al. Georgescu, *Profesorul Ștefan Longinescu — umanistul și istoricul dreptului românesc*, manuscris (biblioteca Institutului de Studii sud-est europene), p. 18—21 — lucrare cunoscută prin bunăvoința autorului.

[85] Wieacker, *Oströmische Gaiusexemplare*, loc. cit.

[86] Scherillo, *Gaio e il sistema civilistico*, Atti Gaio, p. 145—153.

[87] Wieacker, *Vorbedingungen f. eine neue kritische G. Ausgabe*, Atti Verona, I, p. 50—71.

adaosul că acesta însuși își impusese anonimatul față de Roma. Păstrînd discreție asupra originii sale din provincia care, pînă către finele vieții lui Antoninus, produsese îngrijorare Romei, el a evitat să fie socotit ca impostor care învață pe romani dreptul, în țara lor. Numele Gaius, atestat documentar (250 e.n.), va circula liber după moarte; iar în timpul vieții, cînd condițiile în Dacia vor fi altele, singur Pomponius, încîntat de o soluție a lui Gaius, o va cita (în *Ad Q. M.*, 22—D, 45, 3, 39), lapidar, sub forma *Gaius Noster dixit*; soluția aducea clarificări în dreptul clasic (II, 91), achizițiile sclavului dat în uzufruct rămîn uzufructuarului *(condici posse)*, iar nu proprietarului, înlăturîndu-se astfel dubla exploatare (Labeo — D, 7, 1, 21; Neratius — D, 45, 3, 29). Acest lapidar citat, discutat de mai bine de un secol, dealtfel pivotul enigmei Gaius, reconsiderat de Th. Mayer-Maly [88], se cuvine a nu fi eliminat din biografia și știința lui Gaius, iar ipoteza Wieacker a fi reținută cu acest corectiv.

2.3.4. Gaius prudens iuris sau profesor?

Gaius, prudens iuris. O opinie, de asemenea, recentă, sprijinindu-se doar pe unele pasaje din *Instituțiuni*, deduce că motivul ignorării lui totale de contemporani s-ar fi datorat nivelului modest al științei sale. În acest sens: Wieacker (ZS, 1953, p. 121: *Elementarlehrer*; admirabil, dar nepregătit *(liebenswürdig, aber unbelehrt)*), Kaser (ZS, 1953, p. 178, școlăresc, didactic *(schulmässig)*), A. D'Ors (Atti Verona, III, 267: *oscuro escritor escolastico*), Schulz (*Gesch.*, p. 189: un adevărat jurist-profesor *(ein reiner Rechtsgelehrter)*), după ce pînă atunci alții, din primele decenii ale secolului XX, cu mai puține date, îl prețuiseră [89]. Tuturor răspunsul entuziast al lui Kunkel, care l-a considerat „un astru care stă și ne luminează de acolo de sus" *(ein Stern dessen Licht uns... leuchtet)* (*Röm. Gesch.* p. 110).

La aceste imputări, a fost adăugată o alta, mai gravă: Gaius n-a avut dreptul a da consultații juridice cu valoare oficială *(ius publice respondendi)*, aici fiind acuzată lipsa originalității și profunzimii soluțiilor lui.

Nici un romanist n-a afirmat vreodată că Gaius a avut *ius publice respondendi*, decît singur Longinescu [90] care găsește că Gaius a avut acest drept, întrucît constituția *Deo auctore* (§ 4) arată aceasta: „Vă dau vouă poruncă să cetiți și să cizelați lucrările de drept ale vechilor prudenți (Gaius ș.a.), cărora prea luminații împărați din trecut le-au dat încuviințarea să scrie și să interpreteze legile...".

Evident, numai prin schimbarea identității lui Gaius a putut ajunge Longinescu la această concluzie, căci nici Iustinian nu a socotit pe Gaius un *prudens iuris*, brevetat de împărații în timpul domniei cărora a trăit, ci *prudens* numai în măsura în care profesorul era îndreptățit să predea; dar el va practica și consultația, așa cum le recomandase tuturor rescriptul lui Hadrian, iar la Beyrouth, Gaius a elaborat manualul practic

---

[88] Annales, Lublin, 1963, nr. 4, p. 55—63.

[89] Riccobono, *Studi critici sulle fonti del dir. rom.*, BIDR, 1895, p. 225—268; Kunkel, *op. cit.*, 186 p.; Kübler, REPW; Wenger, *Die Quellen d. röm. Rechts*, Wien, 1935, p. 506.

[90] Șt. Longinescu, *op. cit.*, p. 30.

de consultații *(Res cotidianae* siue *Aureorum dicta)*. Dealtfel, o chestiune atît de importantă pentru biografia lui Gaius nu se poate soluționa cu o singură indicație, și aceea atît de tîrzie.

Argumentarea Longinescu nu este, așadar, suficientă pentru a explica lipsa relațiilor lui Gaius cu jurisprudenții contemporani și cu clasicii tîrzii. Problema a fost reluată de curînd de G. Diósdi [91] și dezvoltată cu texte de la Gaius care cuprind *responsa*.

Lista statistică a consultațiilor date de Gaius a fost făcută nu după *Instituțiuni*, care nu cuprind *responsa*, ci după întreaga sa operă, în care Diósdi descoperă 506 răspunsuri.

Ius publice respondendi a fost, pînă la Hadrian, un monopol al aristocrației, iar după Hadrian împărații n-au mai acordat acest drept nimănui; Gaius, ca *libertus dediticius*, normal era să nu aibă acest drept, atunci e de neînțeles cum de apar în *Palingenesia* (p. 238 și urm.) răspunsurile lui. Lucrul este posibil doar dacă Gaius își luase singur dreptul de a da consultații și a practica acest drept, așa cum le recomandase tuturor rescriptul lui Hadrian. S-ar crede că *responsa* date de Gaius nu „obligau", ci erau numai consultații juridice cu titlu informativ, opinii de autor, fără brevetul lui *ius publice respondendi*.

Gaius practician. Gaius profesor. Majoritatea ipotezelor înclină însă pentru Gaius, numai profesor [92]. Pînă la el jurisconsulții, atrași de cariera birocratică sau doctoral jurisprudențială, nu se interesau în mod special de profesarea dreptului (excepție, Salvius Iulianus). Cu Gaius apare deci un nou tip de jurist, de data aceasta pur profesor, dar nedesprins de practica „răspunsului" și fără veleități de participare și răspundere în viața publică. El nu-și propune să inoveze sau să dea soluții *(iure condere)*, ci, acceptînd instituțiile vremii ca pe o realitate indiscutabilă, să le explice în școală [93] și să le practice; interesul său maxim se îndrepta spre *ius ciuile* și mai puțin spre *ius honorarium*. Iar ca autor, Gaius se interesează mai mult de trecut decît de prezentul dinamic. De aici, poate, faptul că uneori este lacunar informat în legătură cu legislația contemporană. Poate chiar acesta să fie motivul pentru care nu a fost citat, și nici el nu a citat pe alții. Situîndu-se în afara cercului jurisprudenților, el a trăit în stilul acelor *prudentes* de pe vremuri [94].

---

[91] G. Diósdi, *G., Rechtsgelehrter oder Schulmaister?*, în: *Études Macqueron*, p. 224—235.

[92] Huschke, Kübler, Nordeblad, Bizoukides ș.a., toți bizuindu-se pe Mommsen, *op. cit.*

[93] Școala în care a predat Gaius *Comentariile* (cum s-ar spune, *Cursurile*) a format obiectul mai multor teorii: la început, la Roma, nu departe de *forum boarium* (Dernburg, *Die Institutionen des G. ein Collegienheft*, Halle, 1896, p. 30—31 și 80 și urm.; programa școlară: Krüger, *Gesch. der Quellen*, p. 191; Flach, *De l'enseignement du dr. chez les Rom.* thèse, Nancy, 1873, p. 56; Bizoukides, II, p. 17; Bremer, *op. cit.* (necritică și învechită, dar sprijinită de o bogată literatură)); Schulz *(op. cit.*, p. 140 și urm.) și Kunkel *(op. cit.*, p. 346—366) solicită adeziunea pentru Gaius *magister itinerans*, în: Dalmatia, la Dyrrachium (Honoré); Asia Mică, la Broussa (Bizoukides), Beyrouth (general admis) — fără a mai menționa teza Arnò (Modena, 1925, apud Donatuti, SDHI, 1940, p. 189), depășită și cu fantastice concluzii.

[94] Cassavola, *Sul carattere pedagogico e metodologico delle sue monographie*, Atti Gaio, p. 1—11.

Cum ipotezele acestea pornesc de la manualul *Instituțiunilor* și se limitează la el, s-a impus o apărare a științei lui Gaius pe baza întregii sale opere, căci celebritatea lui ulterioară nu s-a datorat numai *Instituțiunilor*.

În *Res cotidianae* (*7 libri*), Gaius nu se mai preocupă de trecut, ci — cum titlul arată — de prezentul dinamic. De data aceasta, el practică „răspunsul", neavînd intenția de a fundamenta dreptul, ci de a indica soluții juridice de maestru; și aceasta nu sub formă de onorarii, ci de propagare a lor în masă, publicîndu-le *(libri aureorum dicta)*. Deci, dacă a fost profesor, el a fost și practician al „răspunsului".

Amploarea „răspunsurilor", identificate de G. Diósdi în diversele texte ale lui Gaius, confirmă aceasta. Gaius a fost un clasic atașat practicii și metodei inovatoare a sabinienilor *(nostri praeceptores)*, școală opusă celei a proculienilor *(aduersae scholae auctores)* fideli tradițiilor. O imagine despre fondul disensiunilor între cele două școli ne dă Gaius în 25 §§ din *Instituțiuni* [95], precum și în alte lucrări ale lui. Chiar dacă el arată că cele două școli se deosebeau, tot de la el înțelegem că se asemănau prin neîntrecuta consecvență cu care urmăreau să pună de acord principiile teoretice cu practica vieții, în limitele mentalității în cadrul căreia Traian angajase administrația [96].

Ce-l va fi determinat pe Gaius să rămînă în primul rînd profesor și numai în al doilea rînd practician în provincie? Pentru aceasta nu trebuie acuzate împrejurările istorice în care a trăit și nici o condiție de peregrin sau de libert, deoarece ascensiunea liberților peregrini la cancelaria împăraților *(Consilium principis)* [97] a fost ajutată de Salvius Iulianus, originar din Hadrumentum (Africa). Răspunsul trebuie căutat în situația cu totul specială în care trăiau, după cum vom vedea, oamenii de originea lui și cu poziția lui juridică.

Întrebarea dacă Gaius a profesat și a practicat dreptul la nivel de jurisconsult sau numai de simplu *magister* peregrin a fost mereu pusă de romaniști. Recenta încercare a lui Honoré (p. 97—116) și replicile ce au urmat [98] au condus pe unii romaniști la concluzia că Gaius n-a fost citat de contemporani din cauza rivalității dintre juriști și spiritul lor de independență în gîndire și tot de aceea nici el nu i-a citat pe aceia [99]. Se mai insistă și asupra obiceiului ce exista de a nu se cita contemporanii între ei.

Lăsînd la o parte că și de data aceasta se evită, cu argumente relative la operă, discutarea unor aspecte din biografie, argumentarea însăși este contrazisă de Gaius printr-o listă relativ amplă de citate din diverși autori. Citarea începută de el cu *ueteres* (chiar dacă nu numește pe nici unul),

---

[95] Vezi inf., Index, v° *scholae iurisconsultorum*.

[96] Lambert, *Une opposition peu connue entre Sabiniens et Proculiens*, 1962, 279 p.; Schulz, *op. cit.*, p. 144 și urm. *(Hochklassische Discussion)*; Huvelin, *Man.*, I, 1927, p. 91—94

[97] Tissoni, *Sul* Consilium principis *nell'età Traianea*, SDHI, 1966, p. 129 — 152

[98] Archi, SDHI, 1963, p. 424 și urm.; Mayer-Maly, TRG, 1964, p. 95 și urm.; Schiavone, Labeo, 1964, p. 445 și urm.; Wieacker, ZS, 1964, p. 401 și urm.; Magdelain, REL, 1962, p. 421—422.

[99] Kunkel, *op. cit.*, p. 186; Kübler, *Rechtsunterricht*, Stuttgart, 1912; Wenger, *op. cit.*, p. 506 și urm.

continuată cu Q. Mucius (consul 95 î.e.n.) și rămasă la contemporanul Iulianus [100], a stăruit la juriștii din jumătatea secolului I e.n. (frecvent Labeo, Nerva, Proculus, Massurius Sabinus, Cassius), iar pentru secolul II s-a redus la Iavolenus (III, 70) și Iulianus (II, 218, 280); o singură dată (II, 218), Sextus (Pomponius? Africanus?). Totul se încheie cu menționarea cîtorva dispute dintre Iulianus și Celsus, fără însă ca acesta din urmă să fie amintit de Gaius în vreun fel. Aceasta înseamnă nu insuficiența informării sau faptul că nu i-ar fi fost familiare decît operele autorilor mai sus citați, ci poate că totul a fost calculat, ca să nu supraîncarce o lucrare de largă răspîndire, sistem sugerat de tradiția academică. Convenabilul aranjament modern al textului, cu subsol explicativ, nu le era cunoscut scriitorilor romani. Numai așa se explică pentru ce a putut fi neglijată citarea contemporanului Neratius care scrisese *Regulae de nuptiis*, nesupraviețuite, și de care, dacă Gaius s-ar fi ajutat, ar fi umplut un gol în întreaga lui operă; sau a lui Celsus Iuventius, nu numai pentru că fusese *legatus prouinciae Thraceae Traiani Dacici*, și de la ale cărui relații avea să solicite favoruri, ci și pentru că acela scrisese un comentariu, *Ad Edictum praetoris urbani*, în tangență cu o temă discutată similar de Gaius, în 10 *libri*; și tot astfel îl neglijează pe Minicius Natalis, fost consul sub Traian, care îi adresase un rescript (D, 12, 1, 22) asupra căruia Iulianus făcuse un comentariu *(Ad Minicium)* [101].

Aceasta este, în rezumat, tot ce s-ar putea spune într-un studiu introductiv despre biografia lui Gaius, rămasă deocamdată la limita analizată. Nelipsite de interes și de un relativ sprijin în această privință sînt și cele 14 *tabulae laudatoriae* întocmite de Honoré [102], precum recomandarea unei integrale utilizări a fragmentelor din *Corpus Gaianum*, — iar din parte-ne, unele note ale prezentei ediții.

3. OPERA LUI GAIUS

Din *Index Florentinus auctorum XX* (sec. XI), *Palingenesia iuris ciuilis* și din referințele proprii ale lui Gaius în *Instituțiuni*, s-a putut reconstitui lista completă a operelor acestuia: 20 lucrări cu un total de 96 *libri*; din acelea, în afară de *Institutiones*, mai citim astăzi 467 fragmente; toate se referă la dreptul privat [103].

Familiarizarea cu aceste titluri și fragmente este necesară, întrucît ajută la înțelegerea textului *G.I.* însuși și la restituirea pasajelor ilizibile.

---

[100] Frezza, Iura, 1964, p. 270 și urm.: armonizarea figurii lui Gaius cu cea a maestrului Iulianus și reducerea influenței vederilor unuia asupra celuilalt, doar la tema garanțiilor personale, în mandatul de credit *(mandatum tua gratia)*; *morá debitoris* — ar minimaliza doctrina sabiniană a lui Gaius, care, în *Instituțiuni*, se vădește mai amplă, cf. De Francisci, *Il consolato di Salvio Iuliani*, SDHI, 1941, p. 183 și urm.

[101] Riccobono, *Studi critici*, p. 225—268 *(Iulianus ad Minicium)*.

[102] *Op. cit.*, p. 131—180.

[103] Bizoukides, I (Proleg.) și III *(Corpus Gaianum)*; Kübler, p. 422.

Redăm, în încheiere, datele fiecărei lucrări, pornind de la reconstituirea lui Honoré :

Titlul	Nr. cărţi	Anii (e.n.)	Localitatea	Numărul de fragmente
1. *Ad Edictum prouinciale*	30	152—160	Dyrrachium, Troia	340
2. *Ad legem Iuliam et Papiam*	15	170—171	Dyrrachium	28
3. *Ad legem Glitiam*	1	137	Roma	1
4. *Ad legem XII, Tabularum*	6	160	Beyrouth	20
5. *Ad Edictum (perpetuum) urbicum (praetoris urbani; aedilium curulium)*	10	138—140	Roma	9
6. *Res cotidianae*	7	168—169	Beyrouth	26
7. ***Institutiones***	4	137—148	Roma, Dyrrachium (prima redactare)	
		153—170	Beyrouth (ed. defin.)	
		170—179	Dyrrachium (ultima revizuire)	
8. *De uerborum obligationibus*	3			12
9. *De manumissionibus*	3			3
10. *De fideicomissis*	4	148—152	Dyrrachium	11
11. *De casibus*	1			7
12. *Regulae*	4	—	—	1
13. *De re uxoria (Dotalicion)*	1	—	—	—
14. *De formula hypothecaria*	1	—	—	6
15. *Ad sct. Tertullianum* (G. I., III, 32—33 ; Iust. Inst., III, 3, 1—7)	1			1
16. *Ad sct. Orphitianum* (Iust. Inst., III, 4, 1—4 ; D, 38, 17, 9)	1	178—179	Dyrrachium	1
17. *Ex Quinto Mucio (Scaeuola)* : G.I., I, 188 + Pompon. D, 45, 3, 39 + Ind. Flor., XI, 1	1	136—138	Roma	1
18. *De tutelis (const. Omnen)*	1 (?)	—		—
19. *De testamentis (ibid.)*		136—138	Roma	—
20. *De legatis (ibid.)*	1	—		—

4. INSTITUŢIUNILE LUI GAIUS (G. I.)

4.1. G.I. în istorie

Începînd cu primele decenii ale secolului III e.n., imediat următoare scrierii lor, G.I. n-au rămas un simplu document în istorie, ci au format obiect de revenire. Motivul revenirii a variat, evident, în raport de nevoile care îndemnau nu numai pe specialişti a se adresa lor, dar chiar pe cîrmuitori.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

În noile condiţii istorice din imperiu, începînd declinul brusc al jurisprudenţei clasice, iar tradiţionalele izvoare formale de drept dispărînd, constituţiile imperiale au rămas singurul izvor. Cum însă contra abuzului rescriptelor apare o reacţie, a început munca de compilaţie şi simplificare a operelor clasice [104]; se încerca, prin juriştii timpului, să se restaureze o normă, un canon, din ce părea că strălucise cîndva.

Atenţia s-a îndreptat în primul rînd spre opera lui Gaius, la el aflînd elementele convenabile din perioada de vîrf a jurisprudenţei clasice [105], dar şi altele de prefacere, de consolidare echilibrată a acelora, prin primele coduri imperiale *(Edictum perpetuum* şi *Edictum prouinciale)*, pe care acest autor le comentase (respectiv în 10 şi 30 de cărţi) [106]. S-a crezut, poate, că prin opera lui Gaius, fost sclav imperial *(Gaius Noster)* [107], se va contribui la eternizarea orînduirii, convenabilă monarhului. Ea oglindea iluzia că uşoarele prefaceri produse pînă atunci vor fi urmate de altele, mai favorabile chiar [108].

Pornind de la această idee conservatoare, G.I. au fost reeditate de diferiţi *librarii*, dovadă: Oxy (anul 250?); *Codex Florentinus* (350?); *Codex Veronensis* (450—500?); iar *Mosaicarum et Romanarum legum collatio* (320?) [109] încheia cu citate din G.I., într-un scop nesigur şi de un autor necunoscut, o lucrare, în care obişnuitele inscripţiuni de tipul *Moises dicit* sau *Scriptura diuina sic est* erau înlocuite prin: *Sic ordinat Gaius Institutionum libro III succesiones legitimas* (Coll., XVI, 2,1).

Prin reeditările postclasice, manualul G.I., indispensabil juriştilor vremii, s-a schimbat, dovadă pasajele apocrife [110], iar de ceea ce devenise învechit şi inutil, curăţit, dovadă amputările din III, 173 şi IV 17 [a-b], reapărute în Noul Gaius (v. inf., 4,9). Examenul minuţios al acestor reeditări a arătat că alterările textului s-au oprit în jurul anului 300 e.n. [111]. Nu ştim dacă împăraţii Carus şi Carinus, ultimii ai epocii de ascensiune pe care romaniştii o numesc Imperiul de Sus, au avut în aceeaşi deosebită stimă pe Gaius, ca pe Papinian; considerăm că da, de vreme ce chiar în zilele lor erau în mare consideraţie ediţiile lui Gaius.

4.2. G.I. devenite izvor de drept

Legea citaţiunilor, promulgată prin Constituţia din 27 februarie 425, de împăraţii Theodosius al II-lea şi Valentinian al III-lea, a acordat putere de lege lucrărilor unor jurisconsulţi clasici, printre care figura Gaius.

---

[104] De Francisci, *Storia del dir. rom.*, III, 1940, p. 193 şi urm.: De la Alexandru Sever (a. 235) pînă la Iustinian.

[105] Schulz, *op. cit.*, p. 117 şi urm.; Kunkel, *op. cit.*, p. 106—107: *Hochklassiche Periode.*

[106] Ind. Flor., sec. XI e.n.; apud Bizoukides, I şi III; Honoré, *op. cit.*, p. 69.

[107] Kokourek, *op. cit.*, p. 516 şi urm.

[108] Lapicki, loc. cit.

[109] Textes [7], p. 545—590; textul şi toate datele.

[110] Silber, *Das Problem der vorjustinianischen Texteveränderungen*, Atti Roma, I, p. 415—430; Appleton, *Les interpolations dans les Institutes de G., La vraie date de ses Institutes. Critiques qu'elles ont soulevées*, RHD, 1929, p. 196—241; Albertario, *Elementi postgaiani nelle Istituzioni di Gaio*, Rend. d. Ist. Lombardo, 1926 şi 1928; Beseler, *Beiträge*, I—V, 1910—1931; id., *Fruges et Paleae*, în: *Festschr. Schulz*, II, p. 3—51; Solazzi, *Gl. a G.*, pass.

[111] Wieacker, *Textstufen d. klassischen Juristen*, ZS, 1960, p. 171—196.

Textul legii [112] (inițiat prin cuvintele: *Post alia* și terminat prin *et caetera*), pe care-l reproducem în traducere (după *Cod. Theod. de resp. prud.*), arată aceasta: „Augustii împărați Theodosius și Valentinian, către senatul Imperiului roman. După o atît de multă chibzuială, dăm acum putere de lege tuturor lucrărilor lui Papinianus, Paulus, Gaius, Ulpian și Modestin; așa că tot ce au susținut, în întreaga lor operă, Gaius, Paul, Ulpian și ceilalți, aceea să fie reținut ca valabil. Mai hotărîm, de asemenea, ca doctrina și toate soluțiile asupra cărora, în opera lor, aceștia au fost de acord, să-și afle ratificarea noastră" [113].

În codificarea lui *ius*, proiectată de împăratul Theodosius în anul 429, Erbrard dovedește marea contribuție gaiană [114].

Legea urmărea să curme haosul jurisprudențial, de după secolele II—III, întorcînd totul la o tradiție consolidată [115]. Dar aglomerarea de opere clasice sub formă de lege însemna o renunțare la tot ce gîndeau și spuneau juriștii timpului, deci o întoarcere la trecut, o involuție. O asemenea precădere a avut-o opera lui Gaius, care, spre deosebire de ceilalți, nu fusese jurisconsult oficial. Din acel moment opera acestuia, asimilată rescriptelor, a încetat a mai fi supusă glosărilor, altfel constituind crima de fals [116].

Faptul acesta trebuie să atragă atenția, fiindcă Gaius despre care nu vorbiseră nici contemporanii și nici clasicii tîrzii, este așezat, dintr-o dată, alături de marii jurisconsulți, de postclasici [117].

4.3. G.I. în legile popoarelor migratoare

Unele popoare migratoare, pătrunzînd în Imperiul roman, au respectat dreptul supușilor lor romani, ei înșiși trăind după legile lor; s-a decis atunci principiul personalității legilor. Cum aceste legi erau numeroase, regii barbari au pus să se facă compilări. Legea citațiunilor s-ar putea să fi fost preluată [118], dar, totodată, preluate copiile G.I. și duse în centrul și apusul continentului, transpuse apoi în articole de lege, paragrafele lor contribuind astfel la codificarea lui *ius*. Așa au procedat, în regatele lor, Alaric al vizigoților, la Toulouse (506 e.n.), cu *Breuiarium Alarici* siue *Epitome Gai* [119], și Gundobald al burgunzilor, pentru supușii săi galo-romani, cu *lex Romana Burgundiorum* siue *Papianus* [120] (între 516 și 534).

Compararea textului acestor două legi — îndeosebi al celei dintîi — cu G.I., făcută de Albertario [121], Archi [122] și Kübler [123], arată că Epitomele

---

[112] C. Iust., 6, 42, § 16 *(De fideicomissis)* (Hulot, vol. 3, p. 235—240).

[113] Pringsheim, *Zur Textgesch. der Zitiertgesetzes*, SDHI, 1961.

[114] *Das theodosische Project eines Predigesto*, în: *Studi Albertoni*, 1935. Despre planul unei asemenea codificări, Kaser (Iura, 1954, p. 232): „*auf ein altes Missverständis von* C. Th. *I, 1, 5, 3 — zurück*".

[115] Volterra, Iura, 1959, p. 316—320.

[116] C. Tomulescu, *op. cit.*

[117] Vezi edițiile romane ale G.I.

[118] Erbrard, *Sulla lege delle citazioni nel breviario Alariciano*, Atti Verona, I, p. 75—86.

[119] Textes [7], p. 239—264; textul integral și întreaga literatură.

[120] W. Roels, *Les rom. burg.*, Antwerpen, 1958, IX, 217 (SDHI, 1959, p. 353—355).

[121] Atti Roma, I, p. 495—503.

[122] *L'Epitome Gai*, Milano, 1937, p. 7—76; id., în: *Studi Albertoni*, p. 496 și urm.

[123] ZS, 1938, p. 375 și urm.; Schulz, *op. cit.*, p. 381 și urm.

nu sînt simple rezumate, ci compendii care se resimt de locul, epoca și scopul în care au fost făcute. Așa de exemplu, Gaius (III, 88) spusese că izvoarele obligațiilor sînt *contractus et delictum*. Epitomatorul a schimbat în (II, 9) *contractus et culpa* și nici urmă de *uariae causarum figurae* (cvasicontracte, cvasidelicte) a căror teorie fusese înjghebată între timp și despre care aflăm cîte ceva de la Gaius, în *Res cotidianae*.

Alteori textul lui Gaius este falsificat. Astfel, în materie de *accessio*, cînd pictura mea era făcută pe pînza altuia, jurisconsulții clasici discutau dacă lucrul principal trebuie socotită pînza sau pictura, iar Gaius (II, 78) scria: *magis enim dicitur tabulam picturae cedere*. Epitomatorul (2, 1, 4) falsifică aici pe Gaius, atribuindu-i ceea ce el combătuse: *tabulae pictura cedat*.

Caracterul practic al compendiului, sporit prin aspectul clasic care mai persista în noua viață ce fierbea, ne arată deci cîte se schimbaseră, dar și cîte încercau să reziste. Astfel, Gaius (I, 62) spune: *Fratris filiam uxorem ducere licet ... sororis uere filiam uxorem ducere non licet*. Cum o constituție a împăraților Constantin și Constant (C. Th., 3, 12, 1) interzisese căsătoria cu fiica fratelui, epitomatorul a modificat citatul lui Gaius astfel: *Fratris quoque et sororis filiam uxorem ducere non licet*. Iustinian (1, 10, 3), în mod paralel, atestă: *Fratris uel sororis filiam uxorem ducere non licet*; este evident că cuvintele *fratris uel* sînt ale unui postclasic, adăugate la G.I., de care apoi s-a folosit Iustinian, fiindcă nu ne putem închipui că școlarii din Orient fuseseră instruiți timp de două secole (de la anul 342, data Constituției — și pînă la 533, anul *Institutelor* lui Iustinian) cu o doctrină în contrast cu preceptul legislativ.

Deci, în cele trei secole ce au urmat elaborării, G.I. nu au rezistat schimbărilor, *librarii* adăugînd sau tăind ce se potrivea sau nu vremii lor. Numai așa trebuie înțeleasă ipoteza lui M. Fuhrmann [124], că, la elaborarea *Codex*ului, au contribuit mai mulți autori, printre care Gaius, în primul rînd.

Dar la aceste observații curente în romanistică, trebuie adăugat că legile acestea, zise romano-barbare, venite în perioada de declin a dreptului roman oficial, au produs un fenomen cu totul neașteptat și fără precedent în istorie, anume: înfăptuirea — prin accident [125] — a unei unificări legislative europene.

În sfîrșit, G.I. au participat la crearea unui drept de tip nou: Legislația lui Iustinian.

Digestele, al căror arhitect schematic este recunoscut a fi Gaius [126], arată deschis contribuția acestuia. În preambulul Constituției *Omnem reipublicae* § 1 (din 16 decembrie 533), prin care acelea au fost promulgate, li se recomanda comisarilor împuterniciți cu redactarea lor să folosească cu precădere *Instituțiunile* lui Gaius: „Și... din atîta noian de legi ... nemairămînîndu-ne decît principiile utile pe care le primiseră studioșii din explicațiile profesorilor ... iar acelea înșeși un amestec confuz și desuet, precum și altele impracticabile. Printre acestea se prenumeră ... *Insti-*

---

[124] *Zur Entstehung der Veroneser G. Textes*, ZS, 1956, p. 341 și urm.

[125] Wieacker, *Oströmischen Gaiusexemplare*, p. 101—144 (rec.: ZS, 81, 1964, p. 401—412).

[126] Pereterskii, *Digestele lui Iustinian*, trad. Y. Eminescu, București, 1958, p. 46 (Introd.).

tuţiuni lui Gaius al Nostru şi cele patru monografii ale aceluiaşi, ... *(Et autem quidem ... ex tanta legum multitudine, quae in librorum quidem duo milia ... in his libris autem ... Gai Nostri Institutiones ...)*.

În §§le 1 şi 17 ale Constituţiei Δεδῶκεν, la fel. Cele 521 de fragmente, desprinse din opera lui şi reproduse în citate, arată deosebita contribuţie a lui Gaius.

4.4. G.I. manual uzual (secolele V—VI)

În urma Constituţiei lui Theodosius şi Valentinian, G.I. au devenit manual obligatoriu în şcolile juridice ale Imperiului. Cele cîteva resturi din ediţii din vremea aceea confirmă această ipoteză precum:

Palimpsestul de la Augustoduno (Autun) sau *Pseudo-Gaius* este prelucrarea prolixă şi diluată *(Interpretatio Gai Institutionum)* pentru uzul şcolar [127] pînă la începutul secolului VI. Autorul, necunoscut (450?), a preluat şi îmbogăţit opera G.I., cu adaosuri anterioare sau ulterioare anului 390 [128]; manuscrisul palimpsest (19 foi în semiunciale) redă rar textul nealterat, iar în publicaţia lui E. Chatelain, care l-a descoperit (1899) la Augustoduno (capitala Heduilor) este greu lizibil [129]. Deosebirile între textul editat de Girard şi cel original sînt mari.

— *Instituţiunile lui Iustinian* — manual pentru şcolile juridice din Imperiu. În preambulul constituţiei *Imperatoriam maiestatem* § 6 (21 nov. 533), prin care se promulga acel manual, se arată deschis contribuţia lui Gaius: „Pe acestea — adică *Instituţiunile* — noi le-am cercetat şi le-am înjghebat după toate manualele de *Instituţiune* ale autorilor vechi, dar mai cu osebire din Comentariile lui *Gaius Noster*, atît cele din *Instituţiuni* cît şi din *Res cotidianae* ..., punîndu-le, evident, de acord cu Constituţiunile noastre".

Manualul care avea să devină „obligatoriu" suportase, evident, adaptarea la zi a soluţiilor şi chiar a stilului. Iustinian nu se închipuia a fi, precum Gaius, profesorul care vorbeşte şcolarilor, ci împăratul care era în afara dreptului privat [130]. Uşoarele schimbări de stil şi de fond sînt compensate prin cele 149 fragmente reproduse textual din G.I. În ce priveşte *planul*, Iustinian îl urmează pe cel din G.I., a cărui diviziune în 4 cărţi o adoptă, dar o completează cu noi titluri şi subdiviziuni.

Ediţiile care s-au ocupat cu problema aceasta arată contribuţia lui Gaius [131]. În sfîrşit,

---

[127] Gaudemet, *Le droit séculier et le droit de l'Eglise au IVe et Ve siècle*, 1957, p. 77 şi urm.

[128] Volterra, apud Wieacker, *op. cit.*

[129] Textes [7], p. 219—239, după Ferrini (*Opere*, II, 1929, p. 437—463) şi Baviera (Fontes, p. 207 şi urm.).

[130] Schulz, *op. cit.*, p. 384.

[131] Girard, p. 623—793; Ferrini, *Sulle fonti delle Istituzioni di Giustiniano*, BIDR, 1902, p. 101—216; id., *Opere*, II, p. 307—418; Bizoukides, III şi IV (p. 55—191), precum şi studiile: Ambrosino, *Il metodo di compilazione delle Istituzioni Iustiniane*, Atti Verona, I, p. 134—180; în România: I. Bozianu şi G. Drăghicescu, *Institutele lui Justinian cu trimiteri*, I, Bucureşti, 1865; Danielopolu, *Institutele lui Justinian*, Bucureşti, 1899.

— *Paraphrasis Graeca Institutionum Teophili Antecessori*, un „plagiat mărturisit" [132] după o ediție greacă [133] a G.I. : „Pe aceste principii fundamentale le-am compus după Institutele mai vechi, dar mai ales după acele memorabile P r i n c i p i i ale lui G a i u s cuprinse în *Instituțiunile* scrise de el în vremea celor trei împărați pașnici și foarte înțelepți, care au fost Hadrian, Antoninus, Marcus Aurelius" [134].

De aceste copii, parafraze și compilații postclasice și bizantine prezenta ediție va ține seama, întrucît ele formează, la un loc, o singură familie [135].

4.5. G.I. în istoria dreptului românesc

La întrebarea dacă dreptul teoretizat de Gaius a fost sau nu aplicat în Dacia, răspunsul nu poate fi decît afirmativ [136]. Consolidarea rînduielilor romane în Dacia este contemporană cu activitatea creatoare a lui Gaius. Această coincidență ar face să se creadă că lucrările acestuia au fost consultate de cei dornici să intre în aparatul birocratic al acestei provincii. Este posibil ca negustătorii care se avîntau pentru comerțul lor pe drumurile Daciei [137] să fi adus cărțile lui Gaius, editate la Dyrrachium (Honoré). Lipsa unui sistem cartografic [138] care să arate limita de aplicare a sistemului juridic roman în provincii; în perioada de apogeu a Imperiului, zona de influență a pretorului, îndeosebi a celui peregrin, organizarea judiciară etc. sînt compensate, în ce privește Dacia, prin :

a. Colecția *tripticelor transilvane*,[139], ascunse de invazia marcomanilor (166 e.n.) și descoperite la Roșia Montană, județul Alba, sînt vestite în romanistică pentru stilul lor surprinzător de clasic, în contrast cu acela al altor documente contemporane din Apus, cu amprente vizibil vulgare [140].

Clasicitatea perfectă a contractelor din colecția amintită (vînzări, locațiuni, împrumuturi, societate) [141] nu înseamnă formularistică, deși vîrfurile administrative locale [142] trebuiau inițiate, întrucît, în unele din acestea sînt identificate erori gramaticale. Și nici prin transportul colecției din alt punct al imperiului, dar surprinsă aici, nu s-ar justifica deoarece unele dintre ele se referă la muncile caracteristice regiunii

---

[132] Ferrini, *Scritti giur.*, II, 1929, p. 189.

[133] Kunkel, *Röm. R. Gesch.*, p. 47; Bizoukides, IV.

[134] Wieacker, *Oströmische Gaiusexemplare*, în: *Festschr. Schulz*, II, p. 105, cu trimitere la toată literatura copiilor G. I. și la edițiile moderne fundamentale.

[135] Id., *Vorbedingungen f. eine neue kritische G. Ausgabe*, p. 53—74.

[136] Vl. Hanga, *Crestomație*; G. Ciulei, *Textele lui Gaius*, Cluj, 1947, 51 p. *(Introducere, Generalități)*.

[137] Mihai Macrea, *Contribuții*, Anuarul Inst. st. clasice, Cluj, 1932, p. 127—139, privind circulația dinarilor de la Dyrrachium, în Dacia de est, sec. II e. n.; B. Mitrea, *Alte dralme de la Dyrrachium* ... în: *Numismatica*, V, 1971, p. 21—37.

[138] Bassanoff, *Le problème de la cartogr. jur. et l'hist. du dr. rom.*, BIDR, 1935, p. 110—127.

[139] CIL, III, 1930, p. 950 și urm; FIRA, p. 130—171; Textes[4], p. 840 și urm.

[140] Wieacker, ZS, 1968, p. 491 (notă).

[141] De exemplu, primele patru contracte de vînzare publicate în Textes [4] (p. 843—847).

[142] D. Tudor, *Orașe, tîrguri, sate în Dacia romană*, p. 6 și urm.

unde au fost găsite. Chiar dacă nici un document sau izvor narativ nu atestă în Dacia numele lui Gaius sau al altui jurisconsult, totuşi stilul clasic al documentelor presupune o pricepere dobîndită prin lectura unor cărţi de iniţiere, care circulau în coloniile latine aici existente.

b. Textul unei scrisori adresată împăratului Hadrian[143], în anul 121 e.n., de către Plotina, văduva lui Traian, pentru a obţine promovarea peregrinilor la conducerea şcolii din Atena *(secta Epicurea)*. Scrisoarea, urmată de rescriptul aprobator al împăratului, ne îndeamnă a crede că normal era ca în paralel cu interesul pentru învăţămîntul din Atena, exîmpărăteasa să fi manifestat unul asemănător pentru înfiinţarea unei forme de învăţămînt în provincia care, în definitiv, constituise gloria soţului său. O şcoală proprie pentru cei dornici a se instrui în vederea unei cariere administrative sau de practică juridică era necesară.

c. *Filoanele gaiane.* Datorită migraţiilor, destinul dreptului roman în Dacia a inclus şi pe cel al operelor lui Gaius. Nu ştim dacă mai tîrziu va fi fost reţinut ceva de la acelea, precum în apusul Europei de către vizigoţi şi burgunzi, dar documentar, după retragerea administraţiei romane din Dacia de către Aurelian şi pînă la Pravilele româneşti (sec. XVII), nu ştim să se mai poată vorbi de drept roman s c r i s în Dacia; în schimb, despre cel n e s c r i s, da! Cîte un exemplu din cele patru compartimentări ale dreptului privat vor dovedi aceasta: menţinerea puterii paterne şi a celei maritale; traiul în aceeaşi curte sau casă, o formă de *familia pecuniaque* (G. II, 104) sau *consortium familiare* (III, 154[a]); *frăţia de moşie* (III, 154[b]: *condominium ad exemplum fratrum suorum*), atestată documentar (sec. XIV) în Ţara Românească (v. nota la III 154[b]); dobîndirea bunurilor mai de preţ prin mancipaţiune[144]. Acest procedeu, rezervat cetăţenilor romani *(proprium ciuium Romanorum)*, a fost surprins şi între peregrini (a. 150), în actul de vînzare a unei jumătăţi de casă la Ampellum[145] — centrul administraţiei minelor de aur din Dacia, lipsit de *ius Italicum*[146] şi neabandonat după constituţia lui Aurelian de retragere a legiunilor din Dacia[147] —, şi extins, chiar înainte de retragere, prin forţa imitaţiei, oferind garanţie în caz de evicţiune. Toate cele de mai sus nu au continuat chiar în formele lăsate de jurisconsulţii Romei, ci în forme mai simple, pe înţeles. Legăturile dintre locuitorii de pe ambele maluri ale Dunării, rămînînd neîntrerupte în întreaga epocă feudală[148], au înlesnit comunicarea schimbărilor produse între timp; mancipaţiunea, dispărînd chiar din dreptul lui Iustinian, n-a mai fost păstrată nici în nordul Dunării.

---

[143] Textes[4], p. 196—197, descoperită la Atena în Turnul Vînturilor, 1890 (Coumanoudis); CIL, 12283 şi 14203, 14205.

[144] C. Tomulescu, *Le dr. rom. dans les tripliques de Transylvanie. Les actes de vente et de mancipation*, RIDA, 1971, p. 691—710.

[145] Textes[4], p. 846—847; Polay, ZS, 1962, p. 57—85.

[146] G. Ciulei, *Actes Confer. intern., Cluj*, 1974, p. 490—494.

[147] Aurel Popescu, *L'aspect du dr. rom. classique à sa limite extrême*, RHD, 1978, p. 563 şi urm.

[148] Andrei Rădulescu, *Romanitatea dreptului nostru*, 1938, p. 1—16.

Ordalia, o variantă a procedurii *per sacramentum* (IV, 13—14), a fost folosită — după o opinie — în societatea feudală românească [149], deşi Roma renunţase la aceea prin legea Pinaria (IV, 15) [150].

Documentele narative cu consideraţii generale asupra fenomenului istoric al continuităţii instituţiunilor romane în ţările române sînt utile. Străinul Paulo Giovio [151] observă: „*Apud Valachos enim non Romanae modo disciplinae certi mores et leges uigent*" (Arhiva istorică, II, p. 29). Dimitrie Cantemir spune ritos: „Dacia, prefăcută în provincie romană, fu răsădită cu sămînţă romană şi primi de la coloniştii romani şi legile romane", adăugînd că „mai tîrziu dreptul roman a început să se strice" [152]. C. Stoicescu şi Val. Al. Georgescu [153] atrag atenţia asupra prelungirii dreptului roman în Dacia şi în ţările române, pe calea Basilicalelor, a nomocanoanelor şi a prohiroanelor bizantine. Filoanele gaiane, filtrate îndeosebi de Hexabiblul lui Harmenopol [154] şi Blastares, au trecut şi în pravilele noastre, unde, sub influenţa directă a dreptului bizantin, au persistat, după cum rezultă din următoarele corespondenţe [155]:

	G. I.	Theoph.	Bas.	Harm.
I,	1	1, 2, 1	2, 1, 9	1, 1, 11
	11	1, 5, P.	46, 1, 4	1, 18, 9
	58	1, 10, 1	28, 5, 1	4, 7, 5 şi 9
	59	1, 10, 1	28, 5, 1	4, 7, 5 şi 9
	60	1, 10, 2	28, 5, 1	4, 7, 10
	61	1, 10, 2	28, 5, 1	4, 7, 10
	62	1, 10, 3	28, 5, 1	4, 7, 10
	63	1, 10, 5—7	28, 5, 1	4, 7, 11, 12
	103	1, 11, 9	33, 1, 51	2, 8, 1 şi 2
	104	1, 11, 10	33, 1, 52	2, 8, 3
II,	86	2, 9, p.	50, 1, 9	2, 1, 7
III,	10	3, 2, 1	28, 5, 1	4, 7, 1
	135	3, 2, 2	52, 1, 2	3, 8, 2
	136	3, 2, 2	52, 1, 2	3, 8, 2
	137	3, 2, 2	52, 1, 2	3, 8, 2

[149] Val. Al. Georgescu, *L'ordalie dans le dr. roum. féodal*, RHD, 1973, p. 718—720; v. şi *Istoria dreptului românesc*, I, Bucureşti, 1980, p. 421—423.

[150] Cf. C. Tomulescu, *Les ordalies, le* sacramentum *et la l. Pinaria*, RIDA, 1974, p. 323—335.

[151] *Historia sui temporis ab anno 1494 ad annum 1547*, Paris, 1553, după Arhiva istorică, 2, p. 29.

[152] *Descriptio Moldaviae*, II, cap. XI.

[153] C. Stoicescu, *L'influence du dr. rom. dans le dr. civ. roum.*, Atti Roma, II, p. 193—201; Val. Al. Georgescu, *La réception du droit romano-byzantin dans les Principautés roumains*, în: Mél. Brühl, 1959, p. 373—391; id., *Le dr. rom. dans les Principautés danubiennes. Le rôle des Basiliques*, St. cl., 1970, p. 221—233.

[154] Chloros, *The Hexabiblos*, Acta antiqua juridica, 1958, p. 170—180 (Iura, 1959, II, p. 359); G. Cronţ, *Exabiblul lui Armenopol*, St., 1963, p. 817 — 837; Val. Al. Georgescu, *L'Héxabible d'Harmenopoullos en Roumanie*, RHD, 1971, p. 197; id., *Le rôle de l'Héxabible d'Harmenopule* (trad. I. Peretz, 1921), St. cl., 1971, p. 207—239; Tr. Ionaşcu şi Val. Al. Georgescu, *Unité et diversité des formes de la réception du dr. rom. en Occident et du dr. byzantin en Orient*, RESEE, 1964, II, p. 13 şi urm.

[155] P. Bizoukides, *op. cit.*, II, p. 166; G. Cronţ, *op. cit.*, p. 827.

4.6. Publicarea Instituţiunilor lui Gaius (161 e.n.)

Literatura iniţiată de Dernburg, susţinută de Collinet, corectată de Appleton şi conchisă de Honoré [156], presupune anul 161 e.n., o primă redactare, după anul 138 şi o ultimă remaniere, înainte de anul 170 e.n., cînd apare lucrarea *Res cotidianae*, în care contractele *depositum*, *commodatum*, *pignus*, menţionate de Salvius Iulianus în Edictul perpetuu, apăreau [157].

După cum am arătat, din faptul că, în G.I., numele împăraţilor decedaţi apar cu calificativul *diuus* [158] (Hadrian, mereu *diuus* [159]) înseamnă că la redactarea *Instituţiunilor* s-a lucrat după anul 138, cînd moare Hadrian. Pe Antoninus Pius îl denumeşte la început *imperator* [160], şi numai începînd de la II, 195 cu *diuus*, ceea ce ar însemna că redactarea *Instituţiunilor* a continuat-o şi după anul 161, data morţii lui Antoninus şi chiar sub Commodus [161] (III, 33).

Din faptul că verbele şi locuţiunile verbale nu sînt toate folosite la acelaşi timp [162] se deduce că Gaius a raportat la trecut şi prezent evenimentele care se produseseră deja sau care se produceau atunci cînd redacta.

4.7. Valoarea Instituţiunilor lui Gaius

Aceasta este multiplă, precum:

1) *Didactică*: manual concis şi clar; de aspect i n n o i t o r, la curent cu legislaţia şi doctrina, deosebit de restul manualelor, învechite, reduse la bibliografia elementară a iniţierii *(isagogische Literatur)* [163]; în egală măsură de un caracter ş t i i n ţ i f i c, care nu poate fi pus sub semnul îndoielii şi nici minimalizat, precum de Kübler [164], sau prin îndoielnice afirmaţii [165], ci preţuit chiar de cei care l-au criticat pe Gaius (Solazzi) [166]. Pasaje dificile alternează cu construcţii perfecte în ce priveşte vigoarea limbii, eleganţa stilului, logica raţionamentului şi certitudinea deciziilor. Caracterul propedeutic şi de curs magistral se vădeşte în trimiterile la textele pe care le comenta (de ex.: II, 54; IV, 150, 185) şi din care în-

---

[156] Dernburg, *op. cit.*; Collinet, RHD, 1928, p. 92 şi urm.; Appleton, *loc. cit.* (v. şi inf. II, 195, nota); Honoré, *op. cit.*, p. 52.

[157] Arangio-Ruiz, *Storia di dir. rom.*, 1957 (contra: Schulz, *op. cit.*, p. 159 şi urm).

[158] O singură excepţie cu Claudius şi Traian (în 32c şi 34) datorită, cu evidenţă, copistului.

[159] Două excepţii (I, 47 şi II, 57) socotite glose; iar în I, 77, în restituirea Mommsen, pe lîngă *diuus*, adăugat şi *sacratissimus (imperator)*.

[160] Cf. inf., I, 53, nota; lîngă epitetul *imperator*, dat lui Antonius Pius apare şi *sacratissimus*. Asupra îndoielii dacă litera *s*, adăugită la cuvîntul *constitutione* (imp. Ant.), e o greşeală de transcriere, şi ca atare trebuie ştearsă de aici, sau e socotită ca iniţiala cuvîntului *sacratissimi*, vezi Wieacker (*Oströmische Gaiusexemplare*, p. 102), care discută acelaşi clişeu şi în I, 77: *diuo Hadriano sacratissimo*.

[161] *Ad sct. Orphit.* (D, 38, 17, 9: *sacratissimi principis—sct. Marci Aurelii nostri oratione*).

[162] Vezi catalogarea la Honoré, *op. cit.*, p. 59 şi urm.

[163] Schulz, *op. cit.*, p. 186. p. 12—14.

[164] *Praefatio*, ed. 7, p. XII.

[165] Archi, *Dubi su Gaio*, Atti Gaio, p. 12—14.

[166] Solazzi, *Spigolature gaiane*, SDHI, 1935, p. 259.

ţelegem contribuţia sa la înlăturarea dificultăţilor pe care acele texte le ridicau. Repetiţiile (de ex. I, 22; III, 56 etc.), într-un manual elementar, aparent inutile, militează în favoarea acestei teze; la fel, trimiterile spre locuri din interiorul aceluiaşi comentariu, marcate prin cuvîntul *supra* (I, 119 ş.a.), iar de la un comentariu la altul, cu *alio loco* (III, 66). Frecvenţa hortativelor *uideamus* (*admoneamus* etc.), indiciul unui învăţămînt oral, alternează cu *uidebimus* (III, 116, 121, 202). Cînd asupra relatărilor promise el nu mai revine, noi înţelegem că voia să antreneze pe cititor la lectura altor lucrări, unde era teoretizarea mai amplă (de ex., în III, 54 şi în *Ad 1. Iul. et Pap.*). Acesta este proces de muncă academică şi de informare enciclopedică în doctrina orînduirii; în nici un caz un caiet sau un compendiu, nici o scriere de nivel mediu.

2) *Dialectică*: nu s-ar putea spune care a fost contribuţia lui Gaius la s i s t e m u l dreptului profesat de el, faţă de cel al celorlalţi jurisconsulţi anteriori, republicani sau imperiali, dar ce apare evident este certa tendinţă de sistem; iar în elaborarea conceptelor, logica deductivă; ambele, rolul dialecticii şi retoricii, care îl fac să se deosebească în toată literatura juridică a Romei. Dialectica greacă, pătrunsă în drept, a înlesnit distincţiile *genera*, *species* şi trăsăturile acestora *(differentia)*, desprinse prin analiză şi sinteză; rolul ei a fost imens în sistematizarea fenomenelor juridice [167].

3) *Originală*: lăudată în secolul XIX de germani, originalitatea lui Gaius a fost pusă, tot de aceştia în secolul XX, sub semnul îndoielii. Acuzarea că lucrarea ar reprezenta, dacă nu un plagiat, în orice caz reluarea mecanică a unei lucrări mai vechi (Wieacker [168] şi Kunkel [169]) rămasă necunoscută — este nejustă atîta vreme cît nimeni nu a putut identifica acel manual „fantomă". Kniep [170] află în prima jumătate a textului, cît a cuprins ediţia sa, 153 pasaje pregaiane (în c. I: 95; c. II: 58). Schulz (v. inf.) crede că a identificat sistemul din G.I. în tratatul de *iure ciuili* (18 cărţi) al lui Q. Mucius (începutul secolului I î.e.n.), iar Krüger, într-una din cele patru lucrări ale lui Pomponius [171]. În sfîrşit, Kaser [172] consideră că avem a face cu o lucrare transmisă din epoca clasică, dar de aspect prepostclasic. Solazzi, care s-a ocupat mult de Gaius [173], confirmă în adevăr aspectul clasic al lucrării, dar cu multe remanieri postclasice.

Că autorul nostru s-a informat din literatura de specialitate este sigur, dar că şi-a ales un singur model şi l-a prelucrat, aceasta nu este prin nimic dovedită. Este posibil ca dominant să fi fost tratatul lui Cassius, fondatorul sabinismului, doctrină la care Gaius a aderat şi, de aici, confuzia lui Longinescu şi, la fel, teoria „straturilor" emisă de Kniep: prelucrarea lui Gaius *(die Umarbeitung des Gaius)* interpusă între un strat pregaian *(Urgaius)* şi altul postgaian.

---

[167] Schulz, *op. cit.*, p. 73: *Die dialecktische Rechtswiss. in II. Jahrz.*; Val. Al. Georgescu, R. cl., 1937—1938, p. 307—309; Wieacker, Iura, 1950, p. 354—365.

[168] *Oström. Gaiusexemplare.*

[169] Kunkel, loc. cit.

[170] Kniep, I, *Vorwort*, p. XIII.

[171] Krüger, *op. cit.*, p. 201 (*Ad Sabinum*; *Ad Mucium*; *Ad edict.*; *Regulae*).

[172] Kaser, *G. u. die Klassiker*, ZS, 1953, p. 127—178.

[173] Solazzi, *Scritti di dir. rom.*, I, 1899; *Gl. a G.*, p. 71—101; Atti Roma, II, p. 507 şi urm.; SDHI, 3, 1940, p. 320 şi urm. etc. (*Eos.*, 1956, p. 499—503).

Aceste opinii, încă neabandonate [174], au înlesnit două tendințe: una conservatoare (Kübler, Riccobono, Arangio-Ruiz), alta hipercritică (Appleton, Beseler, Albertario, Solazzi), căreia Schulz îi reproșa că, tot contestînd și renunțînd, se poate să nu mai rămînă nimic.

Lista citatelor din diferiți autori, organic integrate în logica expunerilor, arată că nu este vorba de o lucrare provenită din prescurtări și adăugiri la un model, ci de o operă clasică, în care structura și sistemul, analiza și sinteza, înlănțuite în chip original, aparțin unui singur și sigur autor.

4) Cît privește structura, G.I. constituie prima și singura lucrare rămasă care cuprinde o sistematizare fundamentală a dreptului privat roman; pînă azi nu a fost aflată o alta mai bună a acestui drept [175].

Criticat pentru metodă, acest sistem a făcut totuși epocă, prin simplitatea și claritatea lui, și de aceea la unele capitole a rămas consacrat ca sistem al dreptului privat modern [176].

La întrebarea dacă Gaius este sau nu creatorul sistemului, s-a răspuns cu ipoteze, dar minimalizarea sensului său istoric ar fi nedreaptă, întrucît nu ne-a parvenit — în mod complet — nici o altă lucrare de drept privat, din care să se reconstituie un alt sistem.

Zulueta [177], sprijinit de Schulz [178], observă că diviziunea în trei părți (I, 8) a dreptului privat și în patru comentarii a materiei ar imita ordinea din manualul lui Q. Mucius [179], prima încercare serioasă de tratat de drept privat la Roma [180], iar a aceluia, repetarea lucrării, cu același titlu, a lui Masurius Sabinus. Ambele sînt fructul metodei dialectice pe care Gaius pentru prima oară a folosit-o, după un plan („*zum ersten Mal planmäßig anwandte*" — Schulz).

Chiar dacă ne-ar fi indiferent faptul că Gaius este aici original sau nu, încă nu putem admite ipoteza că schema urmată de el era perpetuarea a ce existase cu două secole înainte [181]. Pare greu de admis existența unor clasificări precise și atît de desăvîrșite, înainte de secolele I sau II e.n., și despre care, de la Sabinus și Iulianus, nu aflăm indicii; și apoi, de ce tocmai de atunci să se fi hotărît Gaius a-și alege modelul [182].

5) Proporția: fără un simț al proporției, Gaius nu ar fi reușit să redea, într-o lucrare atît de succintă, întreaga teorie a dreptului roman. Evident că, pentru cît am vrea noi să aflăm, el spune în mod constant prea puțin, și de aici decurg deficiențele (v. inf.).

6) Sinteza: prezentarea, într-un tot organic, a întregului complex de instituții, trecut prin tradiția civilistică, practica edictelor [183], recomandare abilă din senatusconsulte și prin impusul drept imperial

---

[174] Biscardi, *Postille gaiane*, Atti Gaio, p. 15—24 (Iura, 1967, p. 349).
[175] G. Ciulei, loc. cit.
[176] C. Stătescu, *Drept civil*, 1967 (cf. cap. III, Succesiunile).
[177] G. I., I, Introd., p. 7.
[178] Schulz, *op. cit.*, p. 73, 111 și urm.
[179] Kokourek, *op. cit.*, p. 507.
[180] Schulz, *op. cit.*
[181] Cassavola, loc. cit.
[182] Robleda, *op. cit.*, p. 37—44; Wieacker, *Griechische Würzeln des Institutionenssystems*, ZS, 1953, p. 93—126.
[183] Riccobono, *La prassi*, Atti Roma, p. 328—345; Düll, *Der Gutegedanke im röm. Zivilprozesr.*, 1931, 230 p.

din constituții [184], iată ceea ce dă caracterul distinctiv al G.I. Toată tradiția civilistică din tratate, dominată de conservatorism [185], pînă acum impermeabilă inovărilor lui *ius honorarium*, este bine sudată de Gaius, oferind un model și pentru alți clasici care au tratat ulterior instituțiunile.

Tendința contopirii într-un singur *ius* a tuturor izvoarelor juridice, mereu vizibilă în practica judiciară și în doctrină (dar totdeauna imperfectă), nu ajunsese, pînă în secolul II e.n., a se realiza decît la nivelul simplei coordonări, și acest lucru Gaius îl știa.

Lectura *Instituțiunilor* lui Gaius ne oferă prilejul să vedem cît era de recomandabilă coordonarea și sudarea rînduielilor vechi cu cele noi, răspunzînd exigențelor de a salva ce rămăsese bun și din trecut.

Terminologia se cerea unificată, noul trebuia să învingă sub forma unui singur *ius Romanorum* fără epitete *(ciuile, honorarium, naturale, quiritium, gentium, peregrinum)*. Dar de la Gaius (I, 2) aflăm încă despre i u r a *populi Romani*, deci unificarea nu se făcuse. Dar a nu confunda, a divide, a regrupa și sistematiza elemente care nu sînt omogene sînt procese logice, cu urmări practice, căci de aici rezultă norma în vigoare în epoca lui Gaius, și aici stă marea artă a acestuia [186].

7) În sfîrșit, să ne referim la o r î n d u i r e a m a t e r i e i. Pus să aleagă între schema tradițională civilistică a manualelor preexistente și aceea în care pretorii compartimentau în edicte materia relativă la jurisdicția lor, Gaius s-a decis pentru sudarea ambelor criterii. De la primul a reținut tradiția, iar de la secundul, intuiția elementului vechi, devenit imposibil, pentru ca, în mod dialectic, să asigure loc noului ajutînd procesul evoluției. Practica precedînd teoria, iar nu invers, făcea ca aspectul teoretic să îmbrace realități de fapt preexistente.

Un exemplu de prezentare bine făcută și rațional legată de rest este cea privitoare la legea Aquilia [187]. Textul legii noi nu-l posedăm, dar puținul cît îl știm despre el lui Gaius (III, 210—219) îl datorăm și lui Iustinian (D, 9, 2, 1), care reproduce pe Gaius și Ulpian. În orice caz, pentru noi ar fi fost prețioase mai multe informații [188], întrucît principiile legii Aquilia stăruie și astăzi.

Sînt însă de semnalat și l i p s u r i. În afară de cîteva digresiuni ocazionale, făcute intenționat, pentru destindere (I, 69—88), și care nu abat de la firul discuției angajate, există unele inadvertențe pentru care Gaius poate fi criticat. În metoda și distribuirea materiei nu apare că totul a fost expus, în logică strînsă, pentru decurgerea puterii (drepturilor) lui *pater familias*; mai recomandabil era, ni se pare, ca acestea să fi fost prezentate după următoarea schemă: *pater familias* — războinic, judecător, sacerdot; avînd o putere s u v e r a n ă între pereții *dominium*ului (asupra soției, copiilor, sclavilor); alta r e l a t i v ă, ștearsă, asupra libertilor, clienților; dar mai presus, una d e s ă v î r ș i t ă asupra bunurilor;

---

184 Lardone, loc. cit.

185 Id., în: *Mél. De Visscher*, II, 1949, p. 280 și urm.

186 C. Maschi, *Carattere e tendenze evolutive delle Ist. di Gaio*, Atti Verona, II, p. 7—49; Scherillo, loc. cit. (v. și Iura, 1967, p. 304).

187 Pringsheim, în *Mél. Brühl*, p. 233—244.

188 Beinart, *Once more on the origine of the 1. Aquilia*, Law Rew., 1956, p. 70 și urm. *(In memoriam H. Jolowicz)*.

în sfîrşit, avînd o voinţă fără limită, exprimată pentru timpul vieţii prin obligaţii impuse sau asumate, iar după moarte, prin prezumţiunea că ea persistă cu sau fără testament.

Cu o asemenea schemă am fi fost ajutaţi să înţelegem amprenta violentă a individualismului acerb în orînduirea romană, apanajul celui mereu atent să vadă cum poate comprima sau chiar suprima libertatea celor mai slabi [189].

Alte lipsuri provin nu din faptul că autorul n-ar fi ştiut cum să le evite, ci mai curînd pentru că noi am vrea ca el să fi spus mai mult; astfel, nu aflăm nici o menţiune despre posibila limită pînă la care mergeau îndatoririle sclavilor şi posibilele obligaţii ale stăpînului faţă de ei (măcar cea alimentară sau vestimentară). De aici am fi putut face deducţii cu privire la regimul lor de viaţă şi muncă, am fi putut conchide că finalitatea economică a eliberării acestora era şi în favoarea stăpînilor [190].

Pe lîngă aceste deficienţe intrinseci, se pot adăuga altele extrinseci. Astfel, discutarea legilor citate ar fi trebuit făcută în raport cu utilul şi bunăstarea socială integrală. Nici un jurisconsult roman — şi nici Gaius — nu a denunţat ideea că legile timpului lor erau hotărîri luate de stăpînii de sclavi şi erau destinate numai intereselor clasei suprapuse, şi că din cauza aceasta ele nu au reuşit să asigure libertatea economică, justiţia. La întrebarea dacă Gaius avea intuiţia acestor lucruri, nu putem răspunde că el ar fi avut sau nu suficientă pătrundere critică, întrucît locurile unde s-ar fi putut vedea clar aceasta sînt prea puţine (I, 53, 144; III, 193, 216).

4.8. Limba Instituţiunilor lui Gaius. Stilul

Ca ecuaţie semantică şi de relief istoric, stilul constituie în opera jurisconsulţilor romani o importantă problemă. Ancheta începută de mult şi reluată de revista Labeo (1960), cu articolele lui Mayer-Maly, Guarino, D'Ors, Seidl, Grosso ş.a. şi de H. Petschow [191], şi amplul comentariu filologic cu care David-Nelson însoţesc ediţia G.I. (fasc. I—III, 1954—1968) dovedesc că jurisconsulţii romani n-au folosit aceeaşi limbă, ceea ce ar fi reprezentat atticismul latin cel mai strict [192].

Esenţială este lucrarea lui W. Kalb [193], urmată de alte studii, devenite, de asemenea, de bază [194]. La noi se înscrisese cu un astfel de studiu Matei Nicolau [195].

---

[189] Osukovski, *Principiile dreptului privat roman*, ed. 2, 1966, pars II, p. 1—5.

[190] M. Jacotă, *Pactul de eliberare din sclavie şi cel de răscumpărare a sclavului*, An. Univ. Al. I. Cuza, Iaşi, III, 1957, p. 397 şi urm.

[191] ZS, 1965, p. 24—38.

[192] Beseler, *Beiträge*, III, 1913, p. 3.

[193] *Roms Juristen nach ihrer Sprache dargestellt*, Leipzig, 1890.

[194] Schulze, *Zum Sprachgebrauch der röm. Juristen*, ZS, 1891, p. 100—135; J. Nordeblad, *Gaiusstudien; sprachliche Bemerkungen zu den Institutionen u. den Digestenfragmente des G.*, Lund, 1932.

[195] *La langue et le style des jurisconsultes rom.*, inedită (cf. C. Stoicescu, necrolog *Matei Nicolau*, RHD, 1938, p. 137—140).

Cum problemele legate de stilul lui Gaius sînt multe şi nu ar fi posibil ca în acest capitol să fie cuprins întregul lor număr, discuţia va fi limitată doar la direcţiile pe care s-a mers şi care, în fond, se reduc la calităţile şi deficienţele stilului, cum şi la contribuţia acestuia în hermeneutica istorică şi în tehnica juridică [196].

Puritatea limbii şi claritatea expunerii sînt lăudate ca un lucru de preţ la G.I., cu excepţia cîtorva pasaje obscure, ambigui. Prin aceste calităţi, absolut necesare stilului juridic — care, ca şi cel matematic, nu admite ornamente retorice sau poetice —, Gaius a excelat faţă de ceilalţi clasici, în plus prin eleganta simplitate a expunerii. Conciziunea şi preciziunea sînt de asemenea perfecte. De la Böcking şi pînă la Schönbauer [197], n-a fost romanist care să nu recunoască aceste calităţi. Latina lui Gaius este bună, chiar clasică, dovadă că şi în provincie se putea vorbi o latină corectă. Şi totuşi stilul lui Gaius este laconic; cele cîteva ipoteze, deduse din texte, privind biografia, pe cît posibil ferite de alterări, au dovedit aceasta. Alteori, ironic (de ex. în II, 21), cînd, diversificînd cele două genuri de proprietate a statului, manifestă împotriva lor un protest bine ascuns [198]. În sfîrşit, cu nedumeriri des repetate *(quaeritur, dubitatur, quaestio est)*, acestea nu pentru nesiguranţă de opinie, ci în mod obiectiv, de doctrină [199].

Stilul care îmbracă sistemul din G. I., fiind deci impecabil şi unitar, exclude ipoteza contribuţiei unor autori, pre- şi postclasici, la alcătuirea operei. Dacă soarta i-a oferit lui Gaius integrarea şi preeminenţa printre jurisconsulţi, aceasta a fost tocmai pentru simplitatea şi claritatea stilului, care este al său, nu al unor anonimi.

Lista exemplelor de latină vulgară (morfologie, sintaxă) în G.I. iniţiată de Ferrini, a celor de stil familiar (solecisme etc.), de Beseler, Kühner, Nordeblad, Kniep [200], precum şi influenţa lexicului limbii eline comentată de Bizoukides [201], iar cea a gramaticii şi a lexicului limbii ebraice de Ed. Volterra şi Honoré [202], nu pot diminua şi trebuie puse pe seama culturii şi provenienţei copiştilor [203]. În ambele exemplare ale *ms*elor V şi F aflăm modelul acelei rafinate stilistici, atribuită de romanişti jurisconsulţilor clasici, şi de aici, astfel, conchiderea asupra purităţii clasice a limbii lui Gaius.

Stilul lui Gaius, instrument de *hermeneutică istorică*:

a. *ueteres*, la care autorul raportează imaginea multor instituţii, nu înseamnă simplu *maiores nostri* sau simpli practicieni din trecut, ci acei purtători de cuvînt ai unor opinii cu caracter exclusiv doctrinal, care au dat: jurisprudenţa pontificală (I, 165; II, 55); interpretarea laică,

---

196 Nelson, *Die Fachsprache der röm. Juristen*, 1972.

197 Böcking, *Gesammelte Schriften*, II, 1905 („*Gai sermo commodus et facilis* est"); Schönbauer, *Die Ergebnisse der Textstufeforschung u. ihre Methode*, Iura, 1961, p. 117—160; Silber, loc. cit.

198 Wieacker, ZS, 1968, p. 498: *ein Stummprotest*.

199 Cf. Schwartz [Istanbul], *Das „strittige Recht" in den Institutionen des Gaius*, Atti Verona, II, 121—148.

200 Ferrini, *Note critiche e esegetice*, BIDR, 1902, p. 213—223; Beseler, *Unklassische Wörter*, SDHI, 1935, p. 278—289 şi ZS, 1936, p. 26—92; id., *Beiträge*, II, p. 56 şi urm.; Kühner, *Gram. der Latein*, 2, 566: „*ungehörten*"; Nordeblad, *op. cit.*

201 Bizoukides, II, p. 235—248.

202 Volterra, *Antiche richerche su latina di Ulpiano, G.*, SDHI, 1937, p. 158—162; Honoré, *op. cit.*, p. 78.

203 Solazzi, *Appunti di vilico gaiano*, în: *Studi Arangio—Ruiz*, III, p. 89—113.

în secolele III—II î.e.n. (III, 109, 202); jurisprudența republicii tîrzii (III, 180), cu Mucius, Servius Sulpicius și chiar Labeo (I, 188). Un singur exemplu (I, 145), în materie de tutelă a vestalelor, ar vrea să arate că termenul de *ueteres* se referă la juriștii anteriori legii decemvirale, căci de vreme ce acea lege scotea pe vestale de sub tutelă, nu ar mai fi avut *ueteres* ce să vrea *(uelle)*.

b. expresiile *iure receptum, quo iure utimur, ii qui ius uetus fundauerunt* etc., curente la Gaius, nu numai că arată cum în trecut se făcea integrarea, în suprastructura juridică existentă, a opiniilor unei elite de juriști recunoscuți, ci ne permite în mod deosebit să înțelegem că *ius uetus* n-a fost pură operă de stat, ci și aceea care rezultă din interpretarea prudenților asupra legilor lui [204], ca și din acea interpretare, care, fără să fi avut caracter imperativ, se impusese totuși.

c. *ius ciuile* are, la Gaius, două sensuri: *ius uetus* și *ius nouum*; primul, pentru a da relief secundului;

d. arhaismele: menționarea unor legi abolite sau descrierea unor instituțiuni de mult apuse i-au fost impuse lui Gaius nu de interesul practic al instruirii în prezentul contemporan lui, ci pentru a arăta punctele de pornire, remodelările ulterioare; iar la punctul de sosire, retrospectiva evoluției. Așa sînt toate referirile la Legea celor XII Table (în V de 51 ori); iar despre alte arhaisme, v. notele asupra textului și îndeosebi studiul lui J. Maqueron[205].

e. anacronismele comise de Gaius apar — în I 95, II 21, III 91, 173—174 — pentru a arăta ca fiind în uz instituții și concepții depășite de realitățile vremii sale.

f. consacrări inaugurale:

1° *ius gentium*. Din toate pasajele în care autorul folosește termenul *i.g.*, ne dăm seama că principiile acestuia sînt impuse pe primul plan; afirmația din I, 83 e categorică și își poate găsi aplicații în toate domeniile. În cazurile date ca exemple de *i.g.*, unde acesta apare superior lui *i.c.*, nu este nimic forțat, căci era imposibil ca, citind cineva argumentația lui Gaius, să nu fie convins a-i da dreptate. Gaius voia să introducă pe *i.g.* în procesul unificării izvoarelor. Cuvîntul și noțiunea *i.g.*, pătrunse de mult în retorica romană și relativ bine instalate în scrierile clasicilor nejuriști, încă nu obținuseră loc în drept. Nici un text juridic înainte de Hadrian nu le atestă; iar dincolo de Cicero, nici un text istoric. Nu este, desigur, o întîmplare că noțiunea, teoretic biruitoare, iese la iveală concomitent, la doi juriști academici: Pomponius (D, I, 1, 2—4) și Gaius.

Cu această încercare de depășire a vremii sale nu mai putem spune că G.I. sînt *ein Kollegienheft* (Dernburg) sau un tratat elementar de drept [206].

Faptul că nu abundă explicațiile și exemplificările de *i.g.* s-ar datora poate cunoștințelor limitate ale lui Gaius în domeniul dreptului comparat[207], dar poate și lipsei elementului constrîngerii care să asigure aplicarea acelor norme.

---

[204] L. Lombardi, *Saggio sul dir. giurisprudenziale*, 1967, 615 p. (ZS, 1968, p. 489—Wieacker).

[205] *Op. cit.* (rec. : Iura, 1966, p. 359 (Musumeci); ZS, 1968, p. 498 (Wieacker)).

[206] Kaser, *loc. cit.*

[207] Nichols, *An Introduction to Roman Law*, Oxford, 1962, p. 54—70 *(ius naturalis, ius gentium)*.

Caracterul — obligatoriu sau nu — al normelor *iuris gentium* nu putea fi însă discutat de Gaius, și nici de un alt autor clasic la mijlocul secolului II e.n., întrucît categoria lor nu presupunea un complex de norme cu o existență anterioară și superstatală pe care diferitele cetăți (*ciuitates*) și popoare *(populi)* se știau obligate să le respecte, în baza reciprocității sau prin simplul fapt al coexistenței[208].

2° *proprietas*. În comentariul II sînt expuse cunoștințele lui Gaius despre *ius quod ad res pertinet*; întîlnim, în concurență cu *dominium* și *mancipium*, termenul *proprietas*. Primul (în I, 54—58) și secundul, folosiți mai mereu, sînt înlocuiți de cîteva ori cu *proprietas* (II, 30, 33 și, în mod deosebit, 89—90), unde a fost nevoie a se vorbi despre dobîndirea prin sclavi a proprietății, în raport cu dobîndirea posesiunii prin persoane străine (II, 89), iar la IV, 148, despre ocrotirea acesteia, prin interdicte. Pentru prima dată în literatura juridică aflăm, prin Gaius, vorbindu-se de transferul dreptului de proprietate, iar nu de transferul concret al obiectului însuși, la care acel drept se referă (*res mea est* sau *fit*; *rem transferre* — II, 50).

Să fie oare aici indiciul unui pas ezitant spre fundamentarea juridică a unei teorii a proprietății individuale, prin valorificarea tuturor elementelor romane vechi, dar răzlețe ale acesteia?

Admițînd că termenul *proprietas* — încă tînăr sub Republică — primise acum consacrarea în tehnica juridică, datorită chiar lui Gaius, ne întrebăm pentru ce, la autorul nostru, atîta ezitare și, în definitiv, abatere? Denunțînd, prin termenul acesta, o însușire *(proprius)* de bunuri cu ajutorul altui ins (sclavul), Gaius îl transmite istoriei, ca instituție; Ulpian o confirmă, pentru epoca imediat următoare (I, 9; XX, 1), cu adaosul termenului *proprietarius*; iar Iulianus relatează cazul bizar al înstrăinării lui *ius proprietatis*, prin sclavi, fără știința stăpînului (D, 21, 2, 39, 1)[209].

Dreptul vulgar. Fenomenul de întrepătrundere a spiritului popular în întreaga operă de creație a lumii antice a existat și în drept. Prin ancheta pornită mai de mult și continuată prin revista Labeo (1960), fiind în curs[210], se speră noi date privind opera lui Gaius. Deocamdată nu s-au descoperit în G.I. indiciile unui drept vulgar, adiacent celui oficial, sau o repulsie ori o preferință pentru unul sau altul, ci doar o tendință spre utilitarism, naturalism (I, 88) și chiar sentimentalism în expresii (*puer anniculus*, I, 29, 32). Aceasta însă nu pentru a voala ceea ce se vădea a fi clasic, nici pentru a coborî dreptul cult la formele simple, vulgare. Despre aceasta se va putea vorbi într-o epocă ulterioară, a dreptului roman din Răsărit[211], sau, tot acolo, chiar mult mai tîrziu, în diverse provincii[212].

---

[208] Leontin Constantinescu, *Les traités internationaux en dr. rom.*, Ann. Univ. Sarre, 1955, p. 135—152; Polay, *Differenzierung*, ZS, 1965, p. 476—Wieacker.

[209] Corbino, *La legitimazione a* mancipare *per i* negotia *del proprietario*, Iura, 1976, p. 50—71; Paoli, *Studi di diritto greco e romano*, 1976. Pentru termenul *proprietarius*: *Vocabularium Iurisprudentiae Romanae*; frg. Vat.

[210] Paradisi, *Dir. volgare e volgarismo*, Iura, 1966, I, p. 27—38. Pentru literatura retrospectivă: Val. Al. Georgescu, R. cl., 1934.

[211] Mitteis, *Reichsrecht u. Volksrecht in östl. Provinzen des röm. Kaiserreichs*, 1935.

[212] N. Iorga, *Les origines et l'originalité du dr. populaire roumain*, 1935; Tr. Ionașcu și Val. Al. Georgescu, *op. cit.*, p. 196.

Şi totuşi, de multe ori în opera lui Gaius, întîlnim termenul *uulgo* (în G.I. de 13 ori, v. *indice*). Nu se poate spune că Gaius dă atenţie acestui termen din snobism ori din simpatie; dar dintr-un interes ştiinţific, în mod sigur da. De ex., în II, 49, cînd Gaius pune pe seama opiniei populare *(quod ergo uulgo dicitur)* imposibilitatea uzucapiunii lucrurilor furate sau acaparate cu forţa, nu era aici sinceră mărturisirea sa, căci o astfel de uzucapiune era imposibilă, prin lege; el demasca aici o mare greşeală, anume că teza legii era, deşi corectă, inexact formulată. Dar, indiferent de împrejurările în care a fost folosit termenul *uulgo*, autorul făcea aceasta fie pentru a arăta, în paralel, ce se spunea, fie pentru a explica sensul unui cuvînt (în III, 141, în legătură cu *trocul*) sau a indica o uzanţă juridică curentă în perioada clasică (I, 190)[213]; în sfîrşit, pentru a prezenta unele formule curente ca reguli sau maxime (de ex. IV, 114: *omnia iudicia absolutoria*), aceasta dezvăluie o tendinţă către un curent de drept vulgar, singur motiv care ar putea explica de ce Gaius a fost caracterizat *ein Trivialschriftsteller*[214].

O analiză sumară[215] însă a cazurilor de folosire în G.I. a termenilor *uulgo* şi *uulgaris* ar vrea totuşi să arate contemporaneitatea între clasicism şi vulgarism. Integrarea termenului *uulgaris* (*cretio uulgaris*: II, 171, 172, 173; *substitio uulgaris*: II, 181) în tehnica juridică şi frecvenţa aproximativă a acelui *uulgo* arată, în adevăr, nu opoziţia, ci răstălmăcirea în vorbirea uzuală *(sermo uulgi)* a termenilor abstracţi (II, 61; III, 110; IV, 51); alteori, distanţarea între ce dispuneau normele emise de Senat şi ce gîndea poporul despre ele (de ex., I, 190, relativ la tutela juridică a femeii majore); iar alteori, sincera opinie populară cu privire la justificarea posesiunii *animo* (IV, 153). Să fie indiciul vag al confuziei ce va veni între proprietate şi posesie?[216].

Nu cunoaştem sursa acelor *uulgo dicta* frecvente la Gaius, dar cu cea mai mare siguranţă, pe vremea lui, o literatură elementară fiind exclusă, înseamnă că adagiile juridice sînt redactate de el în coloritul conciliant al acceptării generale şi, odată cu reţinerea mai uşoară a principiilor abstracte, o excludere a acelora. Dacă presupusa însemnătate a raportului dintre *uulgo* şi modernul „vulg(ar)" stă totuşi aici, în acest caz stilul şi conţinutul lui juridic merg mînă în mînă. În schimb, în II, 250, acolo unde, relativ la succesiunea testamentară, se explică cu fideicomisul de ereditate, termenul *uulgo* se desprinde de mai sus pomenitul acord, chiar dacă el trădează un relativ avînt al dreptului vulgar, aşa precum şi epitomatorul de la Autun (II, 65), despre un *Faustrecht*, la Gaius.

4.9. Manuscrisele

I) *Arhetipul* (originalul lucrării) nu-l cunoaştem, şi nici numărul aşa-ziselor ediţii ulterioare. Sigur este că, în secolele III—VI, *Instituţiunile* lui Gaius au fost retranscrise.

---

[213] Mayer-Maly, Iura, 1960, I, p. 213; Wieacker, *Vulgarismus u. Klassicismus im Recht der spätantike*, Heidelberg, 1955; id., în: *Studi De Francisci*, 1956, III (p. 118 şi urm.) şi IV (p. 114).

[214] Liebs, *G. u. Pomponius*, Atti Gaio, p. 61—75 (Fr. Wieacker, ZS, 1968, p. 496—501).

[215] Mayer-Maly, *Vulgo u. Vulgarismus*, Labeo, 1960, p. 7—29.

[216] Cf. Levy, *Le droit vulgaire romain oriental après l'éffondrement de l'Empire de l'Occident*, TRG, 1960, p. 1—15.

II) *Codex*urile (copiile), constituind așa-zisa „ediție romană", provin unele din răsăritul, altele din apusul Europei, deosebite între ele atît după aspectul extern cît și după cel intern.

Provenite din Răsărit[217] sînt:

A) Manuscrisele preiustiniane

1) *Papyrus Oxyrynchus*, aproximativ 250 e.n. — v. infra, 4.9.2.

2) *Mosaicarum et Romanarum legum collatio*, cartea I, titlul 16, II (1—17), sec. IV (după anul 323), autor necunoscut[218].

3) Papirusul din Firenze, anii 350—400 —v. inf., 4.9.2., *Codex Florentinus* (Noul Gaius).

4) Palimpsestul cuprinzînd parafrazări din G.I., găsit la Augustoduno (capitala Haeduilor, azi Autun), anii 400—450, cunoscut sub numele de Pseudo-Gaius[219].

5) Palimpsestul din Verona, în jurul anului 500 — v. infra, 4.9.1.

6—7) Exemplarul G.I. folosit de Comisia Institutelor lui Iustinian și exemplarul folosit de Comisia Digestelor, ambele pînă în 530, necunoscute astăzi. Comisarii lui Iustinian, pentru a elabora opera aceluia, folosindu-le, le-au distrus. Ele sînt totuși presupuse, după unele deosebiri stilistice, care nu concordă cu textul din palimpsestul V.

B) Manuscrisele postiustiniane

— provenite din Răsărit (Bizanț):

8) *Paraphrasis Graeca Institutionum Theophili Antecessori*[220] după 533 — v. p. 37 tabel.

9) Izvoare bizantine tîrzii: Basilicalele[221], Hexabiblul lui Harmenopol etc. — v. p. 37 tabel.

— provenite din Apus:

10) *Gai Institutionum Epitome* (*Lex Romana Wisigothorum* siue *Breviarum Alarici*[222]), înainte de 506, mai curînd către 450.

11) *Lex Romana Burgundiorum* (siue *Papianus*)[223], 516.

O prezentare sumară a principalelor manuscrise va îndruma lectura textului G.I., fiind necesară pentru elucidarea multor probleme de fond.

4.9.1. Codex Veronensis

Codex Veronensis[224] este acela care reproduce aproape întreg textul *Instituțiunilor* lui Gaius. Manuscrisul prezintă dificultăți excepționale, fiind palimpsest — pergament acoperit cu trei scrieri *(ter scriptus)*: a) *Instituțiunile lui Gaius*, transcrise către finele secolului V (începutul secolului

---

217 Wieacker, *Oströmische Gaius exemplare*, loc. cit.

218 Ediție princeps: Pierre Pithou, 1573; ediția completă: Mommsen, CIL 1890, p. 10 și urm.

219 *Pseudo Gaius* siue *Institutionum interpretationis fragmenta Augustodunensia*, Chatelain, Rev. Philol., 23, 1899, p. 169—184.

220 Editat de Ferrini—Zepos, trad. fr. Frégier, Paris, 1897.

221 Editat de Scheltema și Van der Wel. Groeningen—Djakarta (republicări: 1956; ed. 2, 1962, 1560 p.); sumarul: De Francisci, SDHI, 21, 1955, p. 342—346.

222 Editat de Seckel—Kübler, Teubner, 1908 (Jurisprudentia anteiustiniana).

223 Editat de Roels, 1958, p. IX—217 (rec. Vismara, SDHI, 1958, p. 353—355).

224 Leagănul *msului*, la Verona, cunoscut sub numele de *Codex Veronensis* (Bibliotheca capitularis, XIII — Medicea Laurenziana, XV).

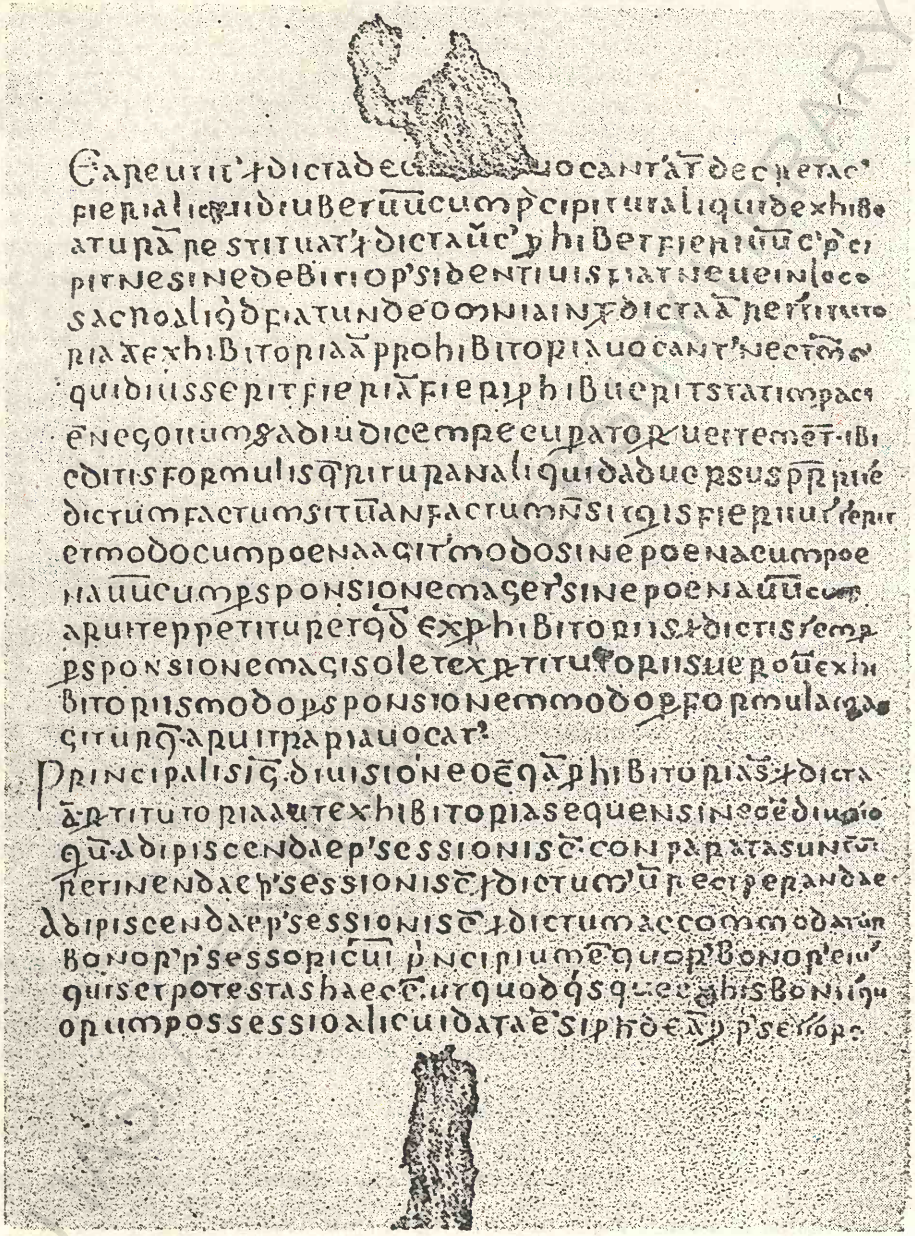

Fig. 1. *Codex Veronensis* (= V), descoperit în 1816, pagina 236 (nepalimpsest), corespunzînd comentariului IV, § 139 (ultimul rînd) — 144.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

VI ?); iar suprapuse, două pastorale ale unor scriitori bisericești: *b*) Ghenadie[225] (din Răsărit, sec. VII); *c*) Eusebius Hyeronimus[226] (din Apus, sec. VIII).

Manuscrisul cu greu poate fi datat, iar de unde a venit și cum a ajuns la Verona nimeni nu poate ști cu precizie. Judecînd însă după mîna copistului și decorațiunile existente, s-ar părea că totul vizează Bizanțul[227].

Aspectul editorial. a. Volumul: 129 file, în 4°, din care, prima și ultima filă fiind albe, fie că nu au fost scrise, fie că au fost pierdute și apoi înlocuite cu albe, rămîn scrise 126 file (252 pagini cu dimensiunile 235 × 195 mm: 24 rînduri pe pagina plină, fiecare rînd cîte 39—45 litere). Manuscrisul nu poartă numele autorului și nici titlul operei; numele *Gaius*, scris de altă mînă, în colțul de sus, din stînga, al primei file. Paginile 235 și 236 nu sînt palimpseste. Nici una din cele patru diviziuni ale lucrării nu este indicată cu cuvîntul *commentarius*, ci, în toate edițiile, cu titlurile: *primus, secundus, tertius, quartus*. Nici o numerotare în interior, doar 20 de subtitluri, scrise cu cerneală roșie *(ruber)*, poartă numele *rubrica*. Deși aceste titluri sînt adaosuri, totuși, fiind în V și în Oxy, aderența lor cu textul ne îndreptățește a le reține și a le considera. Din cele 20 de rubrici, comentariul I conține nouă, comentariul II șapte, comentariul III patru, iar comentariul IV nici una; numai primele șapte rubrici sînt numerotate (I—VII).

b. Diviziunea în paragrafe nu aparține lui Gaius, ea a fost introdusă de Goeschen în ediția *princeps*, și apoi, cu excepția celei a lui Novelli, reținută și apreciată ca binevenită de toate edițiile, fiindcă a înlesnit munca de referire a comentatorilor;

c. Scrierea uncială este de un caracter neobișnuit (plină de abreviațiuni și de erori ortografice și gramaticale). Forma literelor *B* și *R*, obișnuită scribilor greci și necunoscută celor italici, presupune că palimpsestul provine dintr-o vreme cînd se forma o nouă scriere.

Caietele de cîte cinci fascicule, etichetate pe prima față în loc să fie pe ultima, sînt obișnuite manuscriselor grecești.

Ortografia nu este prea clasică, astfel: *a)* litera *m* înainte de labială este redată prin *n*: *in*pero în loc de *im*pero; *in*puber în loc de *im*puber; *b)* litera *b*, transformată în *p* înaintea unei dentale: *op*tuli în loc de *ob*tuli; *c)* litera *c* scrisă cu *K*, ex. *k*aput în loc de caput.

Cuvintele sînt despărțite, la finele rîndului, nu după uzul latin, astfel: *su-sceptis*, *e-stamentum*. Semnul literei *u*, vocală (U) sau consoană (V), este același.

Acest tip de grafie, obișnuit în Imperiul de Răsărit, este confirmat de alte 20 de manuscrise din Răsărit[228].

Pentru alte amănunte paleografice, v. fig. 1 (nepalimpsest).

e. Punctuația. Manuscrisul, fiind în unciale, nu cuprinde nici o punctuație. Cum această lipsă îngreuna înțelegerea și citirea textului, editorii, pornind cu primele ediții și pînă azi, au căutat să remedieze grafia veroneză reașezînd semnele de punctuație pentru ca citirea și înțelegerea să fie cît mai exacte.

---

[225] A. Reifferscheid, *Bibliotheca patrum Latinorum Italica*, I, n. 69 și urm.
[226] Bizoukides, I.
[227] Löwe (New Jersey), *Il codice veronese di Gaio*, Atti Verona, I, p. 1—6.
[228] *Codices Latini antiquiores*, IV, Oxford, 1947.

Lucrul nu este aşa de simplu, căci chestiunile de fond se discută în raport şi de locul, probabil, al unui simplu semn de punctuaţie. Exemple de acest fel se întîlnesc în cursul notelor care însoţesc lectura textului.

Aspectul actual al Codicelui. Cei prin grija cărora a fost retranscrisă această operă a lui Gaius poartă însă vina deteriorării palimpsestului, fie din cauza marii grabe cu care a fost

Fig. 2. Barthold Georg Niebuhr (1776-1831), descoperitorul manuscrisului *Veronensis*.

tratat manuscrisul de către cei care l-au citit primii [229], fie din cauza reactivilor chimici energici cu care s-a lucrat apoi [230]. Restul de vină îl poartă cei care, înaintea lui Niebuhr, l-au spălat şi raşchiat cele două retranscrieri din secolele VII—VIII. S-a ajuns astfel ca unele litere, pasaje, chiar pagini întregi să nu se mai poată citi. De aici s-a simţit nevoia restaurărilor care au culminat cu ediţia *Apographum*, W. Studemund, Leipzig (1874) [231], adică transcrierea sau copia textului G. I. Această ediţie, o capodoperă de erudiţie, răbdare, îndemînare, e cea mai demnă

---

[229] Barthold Georg Niebuhr (1776—1831): cel care a avut norocul să descopere şi meritul de a fi descifrat primul *Instituţiunile* lui Gaius, înlăturînd scrierile suprapuse (lecţiunea I); ulterior, epigrafii: I. A. Bekker (1785 — 1871), A. M. Bethmann Holweg (1795 — 1877) (lecţiunea II).

[230] Johann Friederich Ludwig Goeschen (1778—1837), *editio princeps*: *Gai Institutionum Comentarii IV e codice rescripto bibliothecae Capitularis Veronensis auspiciis regiae scientiarum Academiae Borussicae nunc primum editi*, apud G. Reiner, 1820 (ed. 2, în colaborare cu F. Bluhme, 1824). Pînă atunci era folosit *Breviarul lui Alaric*, un rezumat sau *Epitome* (în 2 cărţi), care se referă la primele două comentarii din textul original şi o infimă parte din com. III.

[231] *Gai Institutionum Comentarii IV. Codicis Veronensis denuo collati apographum*, 1874 (pînă în 1939, 8 ediţii); reimprimările lecţiunii din 1874 (XXXII — 327): Osnabrük, Zeller, 1965; Leipzig—Gratz, 1965.

de încredere. La finele ediției Dubois (prima ediție în limba franceză pornită de la *Apographum*) (p. 533—538) se pot vedea pasajele unde Studemund a intervenit în chip fericit.

A făcut impracticabile edițiile anterioare, chiar pentru cunoașterea principiilor elementare. El a devenit baza celor cîteva ediții imediat următoare, importante și ele: Polenaar (Leyda, 1879), Gheist (Leipzig, 1881), Muirhead (Edinburg, 1881), Dubois (1881) și Giraud (1882),

Fig. 3. Johan Friedrich Ludwig Goeschen (1778-1837), autorul primei ediții a *Instituțiunilor* (pe baza manuscrisului *Veronensis*).

precum și a celor de mai tîrziu, și a căror listă arată că mai fiecare țară de cultură juridică latină are o ediție proprie a G.I.

Dar restituirile propuse neprimind adeziunea unanimă, prezenta ediție și-a propus selectarea lecțiunilor, reținînd pe acelea de care nu ne îndoim să nu fi fost așa în V.

4.9.2. Manuscrisele descoperite ulterior

De-abia terminată munca de restituire și editare a manuscrisului V, alte două descoperiri paleografice, la începutul secolului XX, de data asta în Egipt, vin să anunțe noi fragmente din G.I.

a. *Papyrus Oxyrynchus*, descoperit în 1927, constă din trei file de papirus unciale, izolate, ușor lizibile.

Transcrierea, traducerea și comentarea au fost făcute inițial de Arthur S. Hunt, sprijinit de W. W. Bukland [232], apoi și de alții [233].

---

[232] În *The Oxyrynchus Papyri*, partea XVII, Londra, 1927, p. 173—189 (nr. 2103).

[233] Levy, ZS, 1928, p. 532 și urm.; id., în: *Studi Bonfante*, II, p. 275—287; Zulueta, LQR, 1928, p. 198 și urm.; Fontes, p. 202 și urm. (Oxy și V în paralel); Collinet (RHD, 1928, p. 94—95).

Manuscrisul este prețios prin aceea că : *a)* reprezintă cea mai veche redactare (cca 250 e.n.) ; fiind găsit în Egipt, arată că G.I. erau cunoscute aici, în imperiu ; *b)* confirmă pe V, întrucît unele pasaje coincid (IV, 57 și 68—71), ceea ce întărește convingerea că manuscrisul veronez este bun ; *c)* adaugă pasaje inedite la IV, 72—72[a], acolo unde V, de la rîndul 47, după cuvintele *in his mercibus* era complet ilizibil ; pînă azi lacuna fusese întregită diferit (cu Iust. Inst., IV, 7, 3—4).

Bucățile papirusului Oxy sînt, din nefericire, foarte scurte : *a)* frg. 1, care cuprinde 3 rînduri, contribuind cu cîteva litere la V (IV, 57) : *„in integ[rum resti]tuit ; facilius enim reis praetor succurit [quam acto]ribus loquimur autem exceptis mi[noribus] XXV" ; b)* frg. 2 și 3 (pe trei coloane), care se referă la V (IV, 68—72[a]). Din cele 98 de rînduri pe care le are, primele nouă din coloana I s-au pierdut.

b. *Codex Florentinus (Antinoensis)* sau *Noul Gaius*, cu mult mai important (sec. IV (fine) — V) ; nu se cunoaște locul (posibil Antinoe) de unde a ajuns la Cairo, unde a fost găsit la un colecționar. Se păstrează la biblioteca din Florența, sub simbolul F (PSI) 1182 ; textul, în monografia lui V. Arangio-Ruiz [234], a fost discutat mult de romaniști [235].

Acest manuscris constă din două membrane de pergament perfect păstrate, aproape întregi, iar o alta, cu alte fragmente, de mărimi ce variază. Fiecare din ele are patru pagini ; primele două din dreapta nu sînt continuarea celor din stînga, întrucît alte file erau intercalate aici. Deci, în total 10 pagini, numerotate de la *A* la *K*; paginile *G, H, J, K* sînt mai bine păstrate, toate fiind resturi dintr-un codice de lux (cu pergament subțire și alb), de cel puțin 100 de pagini. Filele, regrupate în format *quinto*, fuseseră astfel legate, încît paginile din stînga erau despărțite de cele din dreapta, astfel că numerotarea este : *A—B, G—H* la stînga, iar *C—D, I—K* la dreapta.

După adnotări, observații asupra controverselor, confruntări și paralele, s-ar deduce că posesorul trebuie să fi fost un profesor la școala din Alexandria.

Ortografia e mai corectă decît la V ; este posibil să fi fost scris în Italia (nu la Roma), iar transcrierea la Alexandria, în nici un caz la Antinoe, unde a fost găsit.

Copistul nu arată a stăpîni bine limba latină ci, interesat de eleganța scrisului, a copiat adesea mașinal *(sociaetas*; adverbul : *publicae*; *cedere* în loc de *caedere*; *fratruum* în loc de *fratum*; *quamdo* în loc de *quando*; *conrex* în loc de *grex)*. Se remarcă unitatea și eleganța caligrafiei.

Noul Gaius (F) este în mod sigur mai vechi decît V, se presupune de la finele secolului IV — începutul secolului V. Nu se știe care din cele două manuscrise reproduce mai exact originalul lui Gaius ; aici un exemplu de rafinament stilistic, atribuit juriștilor clasici.

Confruntarea noului manuscris cu V arată un mare număr de variante formale și atîtea deosebiri de abreviațiuni și ortografie, încît este exclusă orice înrudire.

---

[234] *Frammenti di Gaio* (PSI, XI, 1933, 52 p. (nr. 1182) ; id., in :Rev. Fac. Dr. Cairo *(Al quanom wal igtisad)*, IV, nr. 2, 1934 ; *Il nuovo Gaio*, BIDR, 1934. Urmat imediat de Paul Collinet și Matei Nicolau, *Les nouveaux fragments des Institutes de G.*, RHD, 1934, p. 96—113.

[235] Întreaga literatură la Weiss, *Untersuchungen zum Neuen G.*, în : *Festschr. Schulz*, II, p. 79—100 ; C. Tomulescu, *op. cit.*

Cu F se fac paşi mari pentru valorificarea manuscrisului V, nu numai prin completarea cu date mai apropiate de cele ale originalului: el dă de gîndit interpolaţioniştilor, întrucît, datorită concordanţei dintre lecţiuni, presupusele gloseme se relevă inexistente, căci pe alocuri originalul a fost în realitate prescurtat, nu adăugit.

Din cele 70 rînduri (în întregime noi, faţă de V) nu de mică importanţă sînt cele ce se referă la: a) *solutio*, ca mod de remitere a datoriei (III, 168, 173—174), şi *acceptilatio* (III, 170); b) *legis actio sacramenti in rem* (IV, 16—17); c) *socieas* neconsensuală (III, 154[a-b]). În sfîrşit, d) lacunarul IV, 17, din V este întregit prin 17[a-b] (procedura veche, unde, în caz de pierdere a procesului, sponsorul se atribuia stipulatorului ca ostatec [236]; mai tîrziu, el se constituie garant al prestării altuia [237]); *e)* Interesante sînt observaţiile etimologice din r. 23 urm., în legătură cu *consortium*, pe care aici Gaius veronez şi, mai înainte, Aul. Gell. (I 9, 12), Servius (*ad Aen.*, 8, 642) şi Festus (p. 72, 1, 20 Lindsay) le făcuseră fără să ducă lămuririle pînă la capăt. Deocamdată reţinem că sigur nu putem stabili dacă în pierdutul r. 22, Gaius scrisese tot: *ercium non citum* şi dacă tot aşa apărea şi în Legea celor XII Table [238]. *f)* În sfîrşit, importante sînt glosele greceşti, întrucît ne informează despre metodele şi tendinţele studiilor în drept roman în perioada postclasică, în special la şcoala din Alexandria.

Factura şi caligrafia celor trei texte — Oxy, F şi V — fiind diferite, iar apariţia la intervale de aproape un secol, lasă să înţelegem că — înainte de Iustinian — G.I. au fost editate de mai multe ori.

4.9.3. Interpolările

Romanistica secolului XIX a socotit textul G. I. ca ceva sacrosanct. Deducem aceasta după numărul restrîns şi neînsemnata valoare a gloselor identificate din această perioadă. Aproximativ toată literatura gaiană din acea vreme s-a consacrat lecturii manuscrisului, restituirii lacunelor şi elogierii textului socotit a reda dreptul clasic.

După munca aceasta de caracter constructiv, a urmat cea a secolului XX, de curăţire a textului de tot ce ar fi părut remanieri, fie aparţinînd chiar lui Gaius, asupra unui manual mai vechi pe care acela îl consultase şi care-i slujise drept model, fie — altele — postclasicilor.

Activitatea aceasta de aspect nou, exercitată pînă la nivelul unei critici radicale, a caracterizat aproape toată literatura gaiană din ultimii 50 de ani.

Lăsînd la o parte faptul că, în cele cîteva *indices interpolationum* [239], opera lui Gaius nu a rămas neatinsă, au existat romanişti care au stăruit în identificarea de noi interpolaţiuni în G. I. [240]; alţii încă şi acum dis-

---

[236] Mitteis, *Herkunft der* Stipulatio, 1907; Koschaker, ZS, 1916, p. 348—362.

[237] Meylan, *L'acceptilation et paiement*, în: *Studi Albertario*, I, 1935, p. 215 şi urm.; Marchi, *Storia e concetto delle oblig. rom.*, 1912.

[238] Riccobono, textele adunate la L. XII T., V, 10 (p. 41—42).

[239] Levy şi Rabel, *Index Interpolationum quae in Iustiniani Digestis inesse dicuntur*, Weimar, 1935; Volterra, *Indice delle glosse, delle interpolazioni e delle princip., ricostr. segnal. di critica nelle fonti preiustin.*, Riv. di storia del dir. ital., 1934; Guarneri Citati, *Indice delle parole, frase e costrutti ritenuti, indizio di interpolazione nei testi giur. rom.*, Milano, 1927; id., *Supplemento II all'Indice...*, în: *Festschr. Koschaker*, I, 1939, p. 117—118; Bizoukides, II, p. 234.

[240] Kniep, Albertario, Appleton, Beseler, Solazzi (inf., pass.).

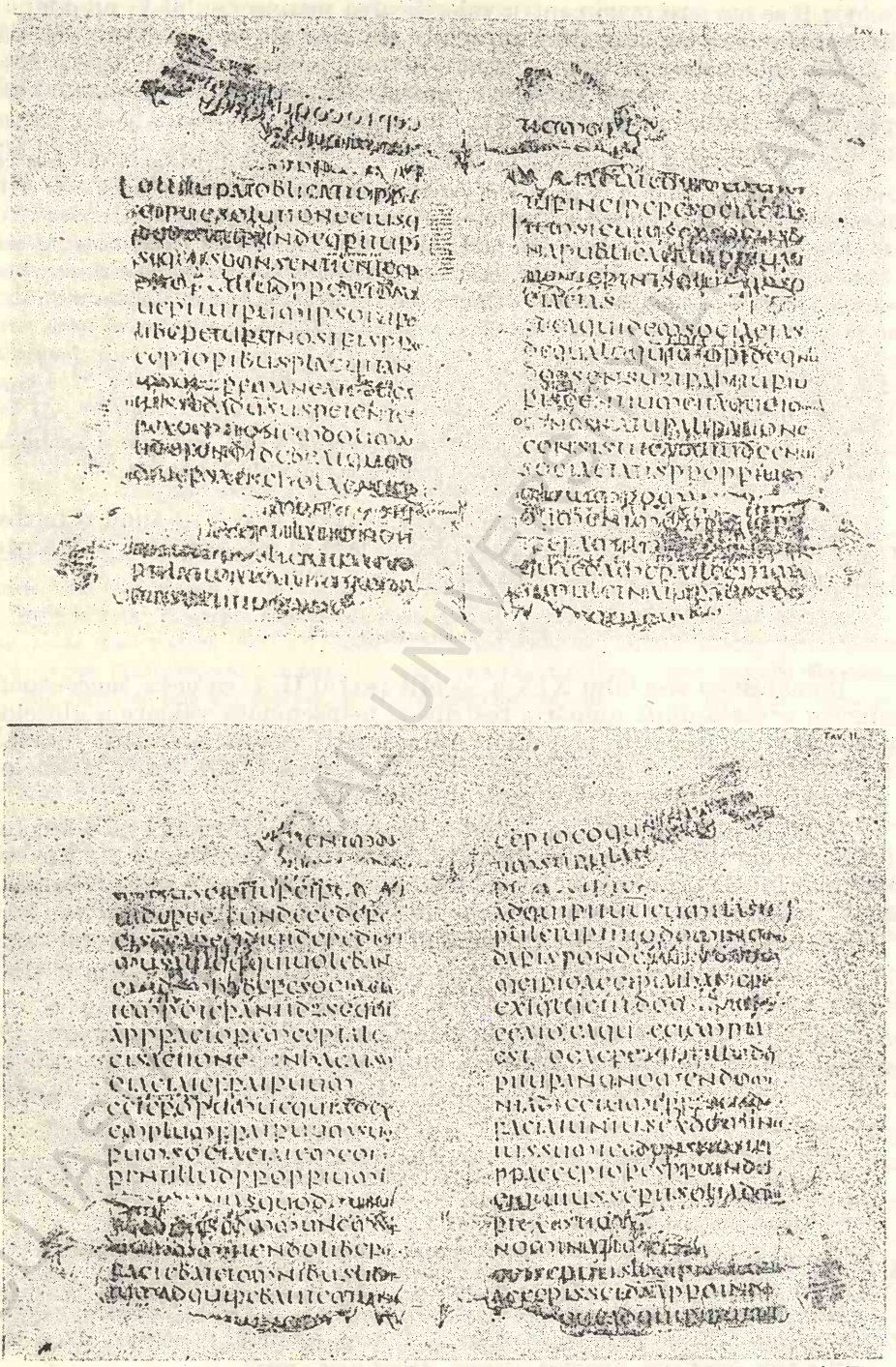

Fig. 4. *Codex Florentinus* (=F) sau

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

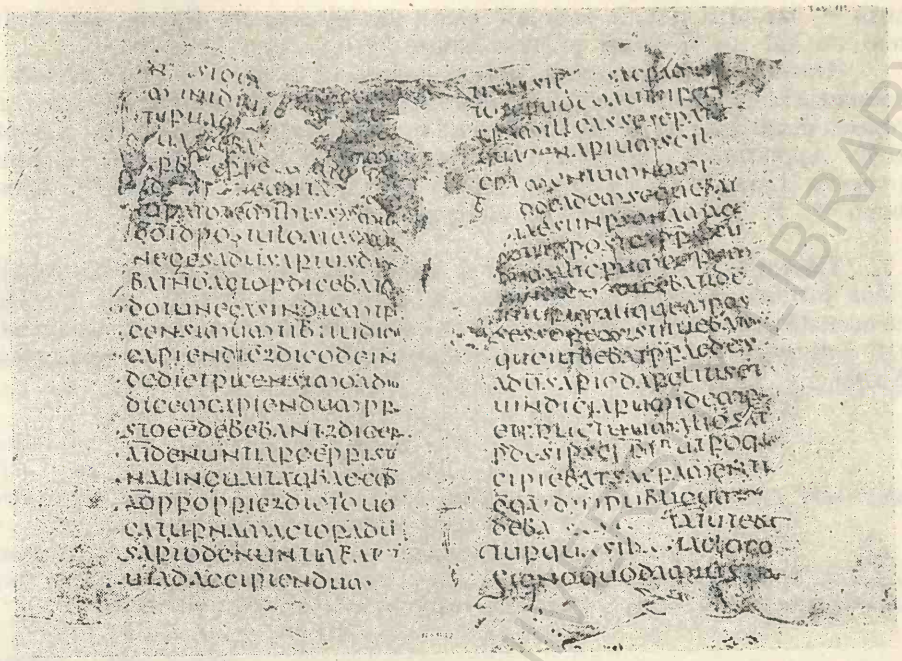

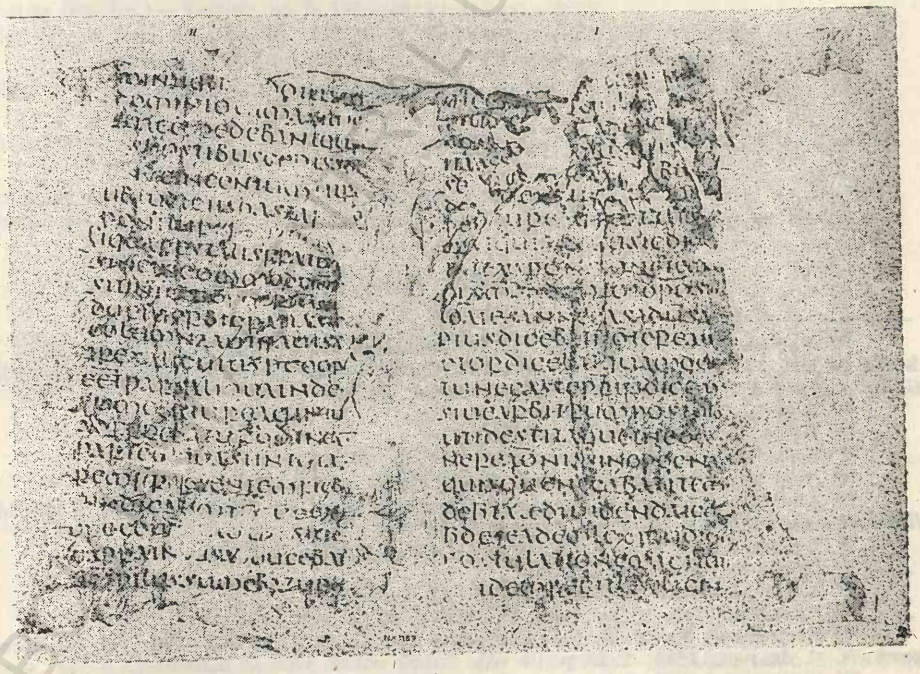

Noul Gaius, descoperit în 1933, 8 pagini.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

cută [241], iar alţii pun la îndoială chiar clasicitatea lui Gaius, socotindu-l mai curînd un neclasic printre clasici [242].

Despre întreaga operă interpolaţionistă asupra G. I., notată în comentariile prezentei ediţii, îndrumăm lectura la studiile de bază ale reprezentanţilor : *a)* şcolii radicale, în frunte cu Kniep [243], şi Solazzi [244], Appleton [245], Albertario [246], Beseler [247], al cărui avînt nu l-a putut tempera Lenel [248], şi *b)* şcolii conservatoare (Kübler [249], Riccobono [250], P. Kretschmar [251] şi Ciapessoni [252]).

Lăsăm acum textului însuşi şi adnotărilor sarcina deslușirii instituţiilor juridice romane în profunzimea şi în mersul lor ; de aici speranţa că această primă ediţie românească va înlesni cunoaşterea la care au dreptul atît acestea, cît şi personalitatea acelui necunoscut căruia i s-a spus *Gaius Noster*.

---

[241] Meylan, *Réflections sur notre tradition manuscrite des Institutes de G.*, Congr. Intern. di Storia del Dir., 1961 (Iura, 1968, I, p. 196—197); David, *Enthält der* Codex Veronensis, *die echten G.* Institutionem?, Münster, 14 dec. 1966 (Iura, loc. cit.).

[242] Kaser, *G. und die Klassiker* (sup., n. 172).

[243] Kniep, *Com. Gai* (I—III) şi *RGLG.*

[244] Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 253—274; id., *Gl. a G.*

[245] Appleton, *L'hypercritique*, Rev. gen. Dr., 1920, p. 225—241 (sup., n. 110).

[246] Albertario, *Glossemi e interpolazioni pregiustinianae*, în: *Studi Alberloni*, p. 29; id., *Elementi postgaiani nelle Istituzioni di Gaio.*

[247] Beseler, *Beiträge*, I—V; id., *Fruges et Paleae* (sup. n. 110).

[248] Lenel, *Iterpolazionen*, ZS, 1927.

[249] Kübler, Praefatio la G. I., ed. 7, p. XI şi urm.

[250] Riccobono, *Corso di dir. rom.*, II, 1935, p. 629 şi urm.

[251] Kretschmar, *Kritik der Interpolationenkritik*, ZS, 1939, p. 201—309; Val. Al. Georgescu, R. cl. dr. rom., 1939—1940, p. 61—63.

[252] Ciapessoni, în: *Studi Bonfante*, III, p. 665; id., *Studi su Gaio*, Pavia, 1943, 320 p.

BCU CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BIBLIOGRAFIE

1. Ediţii critice

Bizoukides (P.) — Ὁ Γάιος καὶ αἱ εἰσηγήσεις αὐτοῦ (Gaius şi Instituţiunile sale), 4 vol., 1937—1940 (I, *Prolegomena Institutiones*; II, *Adnotationes+Appendix*; III, *Fragmenta Gaiana*; IV, *Varia*), Leipzig (Harrassowitz) — Thessalonic.

Böcking (Ed.) — Leipzig, 1866, ed. 5 (Bonn, 1837—1855, ed. 1—4).

David (M.) — Nelson (H. L. W.) — Leyden, Brill, 1964 (editio minor).

David (M.) — Nelson (H. L. W.) — Text mit Philol.-Kommentar, Leyden, Brill, 1954—1968 (c. I—II; pentru toate cărţile: editio minor, 1964).

Dubois (E.) — ed. 6, Paris, 1881 (d'après l'Apographum de Studemund).

Girard (P. F.) — În *Textes de droit romain*, Paris, 5 ediţii (ed. 4, 1913); ed. 6, în colaborare cu F. Senn, 1937; ed. 7, în colaborare şi cu P[h]. M[eylan], 1967 (text propriu lui Ph. Meylan: p. 17—218).

Goeschen — (sup., n. 230).

Goudsmit (J. E.) — Utrecht, 1875.

Hefter (A. G.) — Bonn, 1830.

Huschke (Ph. Ed.) — Leipzig, ed. 5, 1866 (ed. 1—4: 1841—1858)

Kniep (F.) — Jena, 1911 (c. I); 1912 (c. II, §§ 1—96, Sachenrecht); 1913 (§§ 97—289, test. Erbrecht); 1914 (c. III, §§ 1—87); 1917 (Obligationnenrecht).

Krüger (P.) — Mommsen (Th.) — Studemund (W.) — ed. 7, 1923 (ed. 1—6: 1876—1912), Berlin.

Kübler (B.) — Seckel (E.) — *Suppl. ad Apogr.*, Leipzig., ed. 8, 1939 (Kübler, ed. 1—7: 1903—1935).

Lachmann (C.) — Berlin, 1842, ed. 2 (ediţie Goeschen ameliorată).

Polenaar (B.J.) — *Synlagma Institutionum Gai novum*, Leyden, 1879 (alături de Iust. Inst.),

2. Ediţii bilingve

Novelli (P.) — Roma, 1914 (t. I, text; II, traducere în l. italiană).

Reinach (J.) — Paris, 1950 (Belles lettres).

Zulueta (F. de) — ed. 3, Oxford, 1958, 315 p. (t. I, text şi traducere în l. engleză, 1958; t.II. comentar, 1963).

3. Traduceri

Strina (M.) şi Rizzo (L.) — Roma, 1952 (prefaţă de E. Betti, traducere în l. italiană şi note); rec.: Solazzi, Iura, 1965.

4. Texte alese

Hanga, Vl. — *Crestomaţie de texte pentru studiul istoric statului şi dreptului*, vol. I, Bucureşti, 1955, p. 169—210.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

5. Vocabulare

Zanzucchi, P. P. — *Vocabolario delle Istituzioni di Gaio*, Milano, 1910; reimprimat; Torino, 1961.
De Simone, E. — *Addenda ad Vocabulario dell'Istituzioni di Gaio*, Labeo, 8, 1962, p. 139—140 și 330—339 (pentru fragmentele din Egipt).

6. Lucrări generale

Girard, P. F. — *Manuel du droit romain*, ed. 5, 1929, Paris.
Hanga, Vladimir — *Drept privat roman*, București, 1978.
Ihering, Rudolf von — *L'esprit du droit romain* (*Geist des römischen Rechts*), trad. O. de Meulenaere, ed. 3, Paris, 4 vol.: I, 1886, 360 p.: II, 1886, 309 p.; III, 1887, 309 p.; IV, 1888, 457 p.
Kaser, M. — *Das altrömische ius — Privatrecht*, Göttingen, 1949.
Kunkel, Wolfgang — *Römische Rechtschichte*, ed. 2, Graz—Wien—Köln, 1964.
Id. — *Herkunft u. soziale Stellung der römischen Juristen*, ed. 2, Graz—Wien—Köln, 1967.
Schulz, Fritz — *Die Geschichte der römischen Rechtswissenschaft*, Weimar, 1964.
Taubenschlag, R. — *Rzymskie pravo privatne* (Dreptul privat roman), Warszawa, 1955.
Tomulescu, C. S. — *Drept privat roman*, București, 1973.

★

Spulber, A. C. — *Latina juridică clasică și medievală*, texte alese, 1930, 158 p.
Dimitrescu, Gr., V. Al. Georgescu, G. Dumitriu și G. Constandaky — *Texte de drept roman*, 1943 (Institutul de drept roman), 208 p.
Heumann, H. G., și E. Seckel — *Handlexikon zu den Quellen des römischen Rechts*, Jena, 1895 (E. Seckel: ed. 9—10, 1914—1926).

★

Coleman-Norton, P. R. — *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Princeton, 1955.
Monier, R. — *Petit vocabulaire de droit romain*, 1942, 295 p.
Ernout, A. și A. Meillet — *Dictionnaire etymologique de la langue latine, Hist. des mots*, ed. 3, Paris, 1951.
Tomulescu, C. S. — *Latina juridică*, București, 1958, p. 108—652.

Restul bibliografiei se găsește dispersată în studiul introductiv și în note.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ABREVIERI

AG	= Archivo giuridico, Bologna
Apogr.	= *Gai Institutionum Commentarii Quattuor ... Apographum*, ed., G. Studemund, 1874 (sup., n. 231)
Aul. Gell.	= Aulus Gellius, *Noctes atticae*
Atti Gaio	= *Gaio nel suo tempo. Atti del simposio romanistico, Napoli, 16—19 dicembre 1965*, Napoli, 1966, VI+161 p.
Atti Roma	= *Atti Congresso internazionale di diritto romano. Bologna — Roma, 17—27, aprilie 1933*, Pavia: vol. I: 1934; vol. II, 1935
Atti Verona	= *Atti del Congresso internazionale di diritto romano, Verona, 1948*, 4 vol., 1950—1953
Bas.	= Basilicalele (sup., n. 221)
BIDR	= Bulletino dell'Instituto di diritto romano, Roma
C	= *Corpus iuris ciuilis* (vezi infra, D şi Iust. Inst.)
C. Iust.	= Codex Iustinianus (XII libri)
C. Th.	= *Codex Theodosianus*, Gothofredus, Leipzig, 1736
Cic.	= Marcus Tullius Cicero
CIL	= *Corpus inscriptionum Latinarum*, Berlin, 15 vol., 1863 şi urm. (continuat în: *Ephemeris epigraphica*, Bruns—Gradenwitz, în FIRA; L. Schiaparelli, *Racolta di documenti latini*, I, 1923).
Coll.	= *Mosaicarum et Romanarum legum collatio* (sup., n. 218)
cos.	= *consul*
D	= *Digesta*, ed. Mommsen—Krueger, în *Corpus iuris civilis*, Berlin, 1911, p. 57—959.
EDI	= *Enciclopedia del diritto italiano*, 1954 şi urm. *(Premesse di diritto romano)*
Edictum	= *Edictum Perpetuum* (ediţia O. Lenel, ed. 3, 1927)
F	= *Codex Florentinus* (Noul Gaius) (sup., n. 234)
Festschr. ...	= *Festchrift ...*
FIRA	= *Fontes iuris Romani antiqui*, ed. 7 (Bruns, G. G. — O. Gradenwitz), Tübingen, 1909.
Fontes	= *Fontes iuris Romani anteiustiniani* (Riccobono, Baviera, Ferrini), Milano, 1909
G.	= Gaius
G. Aug.	= *Pseudo Gaius* siue *Gai Institutionum interpretationis fragmenta Augustodunensia* (sup. n. 219)
G. Epit.	= Gai *Institutionum Epitome* (sup. n. 222)
G. I.	= *Gai Institutiones*
Gl. a G.	= Siro Solazzi, *Glosse a Gaio, Puntata*: I, în *Studi Riccobono*, 1, 1935, p. 71—191; II, în *Studi per il XIV Centenario delle Pandette*, 1934, p. 444—450; III, SDHI, 1940, p. 320—356.
H.	= Hermes, Zeitschrift für klassische Philologie, Berlin
Harm.	= Manualul lui Harmenopol
Hermog.	= *Codex Hermogenianus*
i. c.	= *ius ciuile*
i. g.	= *ius gentium*
i. p. r.	= *ius publice respondendi*
Ind. Flor.	= *Index Florentinus auctorum*, XXV, p. 33 şi 34 (ap. Bizoukides, I, Introd.; Kuebler, în REPW, VII, p. 422)
Iura	= Iura, Rivista internazionale di diritto romano e antico Napoli
Iust. Inst.	= Iustiniani *Institutiones*, ed. Mommsen — Krueger, în: *Corpus iuris civilis*, Berlin, 1911, p. 1—56

ECUIAS ... UNIVERSITY LIBRARY

JRS	= Journal of Roman Studies, London
l.	= lege(a), *lex*
Labeo	= Labeo, Rassegna di diritto romano, Napoli
LQR	= Law Quarterly Review, London
Man.	= manual, manuel
Mél. ...	= *Mélanges ...*
MNA	= Muzeul Național de Antichități
NRH	= Nouvelle revue historique de droit français et étranger, Paris
Omag. ...	= Omagiu ..., Volum omagial ...
Oxy	= manuscrisul din The Oxyrynchus papyri nr. 2103 (sup., n. 232)
PSI	= Pubblicazioni della Società italiana per la ricerca dei papiri greci e latini in Egitto, Firenze
Paling.	= *Palingenesia iuris ciuilis*, O. Lenel, Leipzig, 1889, ed. 2, 1907, 2 vol.
R. cl.	= Revista clasică, București
R. cl. dr. rom.	= Revista clasică. Secția de drept roman (III—V, 1941—1943), București-Paris, Belles-lettres, 1943.
R. cot.	= Gaius, *Res cotidianae* siue *Aureae dicta*
REL	= Revue des études latines, Paris
REPW	= Pauly—Wissowa, *Realencyclopädie der klassischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1894, și urm.
RESEE	= Revue des études sud-est européennes, Bucarest
RGLG	= C. F. Kniep, *Der rechtsgelehrte Gaius und die Ediktskommentare*, Jena, 1910.
RHD	= Revue historique de droit français et étranger, Paris
RIDA	= Revue internationale des droits de l'Antiquité, Bruxelles
RIL	= Rendiconti del reale Istituto Lombardo di scienze e lettere, Milano
RISG	= Rivista italiana di scienze giuridiche
Röm. R. Gesch.	= *Römische Rechtsgeschichte* (de ex.: Kunkel, ed. 2, 1964)
Rom. St.	= G. Beseler, *Romanistische Studien*, ZS, 1930, p. 18—170
sct.	= *senatusconsultum*
SDHI	= Studia et documenta historiae et iuris, Roma
SIFC	= Studi italiani di filologia classica
St.	= Studii, Revistă de istorie, București
St. cl.	= Studii clasice, București
Tab. Tr.	= *Tabulae ceratae Transylvanae*, Orelli, Zürich, 3 vol.: vol. I—II, 1828; vol. III (suplement), Herzen, 1856.
Thes. L. L.	= *Thessaurus linguae latinae*, Leipzig, 1905
Theoph.	= *Paraphrasis Graeca Institutionum Theophilli Antecessori*, ed. Ferrini—Zepos, trad. fr. Frégier, Paris, 1897
Textes	= *Textes de droit romain*, par P. F. Girard (ș. a.); cifra adăugată abreviere-rii (de ex: Textes [7]), indică ediția
Tit. Liv.	= Titus Livius, *Ab urbe condita*
TRG	= Tijdschrift voor Rechtsgeschiedenis = Revue d'histoire du droit, Haga
Ulp.	= Ulpianus, *Regulae* (cînd nu se specifică altă operă a sa)
V.	= *Codex Veronensis* (sup. 3. 9. 1)
ZS	= Zeitschrift der Savigny—Stiftung für Rechtsgeschichte, Romanistische Abteilung (fost Zeitschrift für Rechtsrömische Geschichte), Weimar
XX T.	= Cele (celor) XII Table

Edițiile G. I. se prescurtează prin numele editorului.
Paragrafele din G. I. sînt menționate prin numărul lor de ordine, precedat de semnul § (cînd e citat în același comentariu) sau de numărul de ordine al comentariului, în cifre arabe (cînd e citat într-alt comentariu).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GAIUS

INSTITUȚIUNILE
[dreptului privat roman]

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

NOTA EDITORULUI ROMÂN

Instituțiunile lui Gaius sînt traduse după originalul publicat în *Textes de droit romain* de Paul Fréderic Girard și Félix Senn, ed. a 7-a (P[h]. M[eylan]), 1967 (prescurtat: Textes [7]). Textul a fost confruntat și cu alte ediții, îndeosebi cu edițiile F. Bizoukides (1937) și M. David — H. L. W. Nelson (1954—1968).

La baza edițiilor moderne stă manuscrisul *Veronensis* (V), al cărui corespondent s-a cules, în ediția de față, cu corpul de literă uzual (corpul 10), lăsîndu-se în stînga o margine albă cînd textul din acest manuscris se află și în alte manuscrise ale *Instituțiunilor* (Coll.; F și P. Oxy). Textele aflate numai în aceste manuscrise s-au cules cu un corp de literă mai mic (corpul 8), lăsîndu-se de asemenea în stînga o margine albă.

Formulele dreptului roman citate în *Instituțiuni* au fost culese cu caractere *cursive*, între ghilimele.

Textele în limba latină au fost culese cu caractere *cursive*; ele apar și în traducerea însăși: fie cînd forma latină s-a consacrat (caz în care se trece, între paranteze rotunde, echivalentul românesc), fie, adăugate traducerii, între paranteze rotunde, cînd traducerea a fost liberă.

Complinirea lacunelor manuscriselor gaiane (restituirile) s-a făcut după ediția menționată. Cînd însă restituirile, rezultat al eforturilor atîtor romaniști, au reprezentat alte opțiuni decît ale acelei ediții, ele s-au cules între paranteze unghiulare ⟨⟩, trecîndu-se în subsolul I (notat cu asteriscuri) și textul latin al restituirii, completat cu numele editorului care a propus-o (citat direct — v. bibliografia de la p. 57 și urm. — sau din Textes [7]).

Întregirile noastre cu sens explicativ, inclusiv titrările, s-au cules între paranteze drepte[].

Rarele texte din *Instituțiuni* care constituie, în opinia noastră, balast s-au cules între acolade {}.

Comentariile *Instituțiunilor* s-au trecut în subsolul II (notat cu cifre arabe).

Trimiterile interioare se notează prin numărul de ordine al paragrafului, în cifre arabe, precedat de: semnul §, cînd se trimite la același comentariu; numărul de ordine al comentariului, în cifre latine, cînd se trimite la alt comentariu.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Comentariul I

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

[PRELIMINARIU]

{I} Despre dreptul civil și cel natural

1. ⟨Toate popoarele care sînt conduse prin legi și după obiceiuri se folosesc pe de o parte de un drept al lor propriu, pe de altă parte de un drept comun tuturor oamenilor; în adevăr, dreptul pe care și l-a statornicit *⟩ fiecare popor sieși, îi este propriu lui, și se cheamă *ius ciuile*, ca drept specific al statului — cetate; iar cel pe care rațiunea naturală l-a rînduit între toți oamenii, acela este păzit deopotrivă la toate popoarele și se cheamă *ius gentium*, întrucît de el se folosesc toate popoarele. Poporul roman se folosește deci, pe de o parte, de dreptul său propriu, iar pe de alta, de cel comun tuturor oamenilor. Ce fel sînt acestea le vom lămuri pe fiecare la locul lor [1].

---

* Primele trei rînduri, ilizibile în *m*sul Veronensis (notat V), au fost restituite *(Omnes... qui)* după pasajul corespunzător din Iust. Inst. (I, 1, 2); restituirea nu acoperă însă spațiul necesar unui scris obișnuit.

[1] Perspectiva dreptului privat roman din sec. II e. n. relevă confluența a două sisteme: unul specific roman *(ius ciuile)*, altul cu caracter larg uman *(ius gentium)*, comun tuturor popoarelor din imperiu, fiecare cu sorginte proprie *(naturalis ratio, populus)*. Sistemele se confruntă în *mores* și *leges* și întrepătrund tot restul izvoarelor formale (I, 2).

Din nici o explicație a lui G. nu aflăm sensul clasic al acestor termeni și, cum nici alți jurisconsulți nu au contribuit mai mult, s-a dat prilejul unei bogate literaturi pentru reconstituirea sensului lor.

Astfel, *ius gentium* — bază juridică a lui *ius naturale (naturalis ratio)*, enunțat simplu, ca fiind „dreptul în vigoare la Roma și la alte popoare" — a fost lăsat necomentat. Conceptul, oriunde ar fi în G. I., nu trebuie totuși să fie socotit interpolare (cum credea Beseler, *Beiträge*, V), întrucît manuscrisul F („Noul Gaius") îl confirmă. Discuțiile romanistice din sec. XIX, care au limitat acest concept în cadrul dreptului public (încheiate cu Voigt, Leipzig, 4 vol., 1856—1874, reeditate în 1966; în literatura română: C. Tomulescu, *Ce înțelegeau romanii prin* i. g., Gaz. Trib., 1944, nr. 3, p. 4), au primit ulterior o orientare în beneficiul dreptului privat (G. Lombardi, *Ricerche in tema di* i. g., Milano, 1946, XII+180 p.; id., *Sul concetto di* i. g., 1947, 403 p.; id., *Diritto umano e il* i. g., SDHI, 1950, p. 254—268). E mai probabil că *i. g.*, categorie ideologică de mult pătrunsă în literatură, a fost considerată de G. demnă de a fi fixată în drept (v. supra, Studiu introductiv, 4. 8, *f*).

Tot astfel, *mos*, menționat cu importanță de la bun început, este abandonat în rest (exceptînd IV, 26—27).

Prezumția că partea introductivă a arhetipului G. I., transmis prin V, nu puteau fi §§ 1—7 (adaos tîrziu), precum nici tripartiațiunea din § 8 (Kniep, *RGLG*, p. 38)—ci o alta, proprie lui G., definitiv pierdută și de neînlocuit (Samter, ZS, 1910, p. 401—402) și în care autorul va fi lămurit conceptele esențiale explicațiilor care i-au atribuit locul printre jurisconsulții romani — s-ar verifica astfel.

Profesiunea lui G. este explicită: „Dacă nu mă înșel, aceste preambule introduc mai plăcut în lectura materiei propuse; iar cînd am ajuns acolo, ele fac mai clar înțelesul" *(Nisi fallor istae praefationes et libentius ad lectionem propositae materiae producunt; et cum ibi uenerimus euidentiorem praestans intellectum)* — G., Praefatio, Ad XII T. (D, I, 2, 1; Paling., p. 418).

Pornindu-se de aci, a fost posibilă paralela cu *predoslovia* pravilelor românești (Spulber, *Ist. vechiului dr. priv. rom.*, 1938, p. 1).

[Izvoarele formale ale dreptului]

2. Drepturile poporului roman decurg din legi, plebiscite, senatusconsulte, constituţiile împăraţilor, edictele celor ce au dreptul să dea edicte, răspunsurile prudenţilor [2].

3. Legea este ceea ce hotărăşte şi adoptă [3] poporul. Plebiscitul este ceea ce hotărăşte şi adoptă plebea [4]. Plebea însă diferă de popor prin aceea că, pe cînd sub numele de popor se înţeleg toţi cetăţenii, între care sînt cuprinşi şi patricienii, sub denumirea de plebe se înţeleg, în schimb, ceilalţi cetăţeni, afară de patricieni. De aici vine că patricienii au şi spus cîndva că ei nu sînt obligaţi prin plebiscite, pe motivul că acestea au fost făcute fără încuviinţarea lor. Mai tîrziu însă a fost adusă legea Hortensia, prin care s-a stabilit ca plebiscitele să oblige întregul popor; aşa că, pe această cale, plebiscitele au fost echivalate cu legile [5].

4. Senatusconsultul este ceea ce impune şi dispune Senatul; şi acesta are putere de lege, deşi chestiunea a fost controversată [6].

---

[2] Pluralismul juridic, enunţat aici *(iura populi Romani)* şi diversificat în explicaţii ulterioare *(ius: naturale, Quiritium, legitimum, aedilium, praetorium, imperiale, peregrinorum prouinciale, gentium)*, era chemat să ajute aplicarea lui *ius ciuile*, a cărui adaptare a constituit o permanentă preocupare în istoria romană; doar procesul „stratificării verticale" se cereatemeinic chibzuit şi înfăptuit lent.

Cum acest pluralism contrazicea ideea imutabilităţii orînduirii, G. lasă descoperită aici una din contradicţiile constante ale acelei orînduiri (Val. Al. Georgescu, *De la* possessiones *à la* possessio, St. cl., 1959, p. 125 şi urm.).

[3] *Constituere* (= a statornici) apare ca atribut funcţional al tuturor organelor de legiferare; este de neînţeles însă rostul adausului *iubet* (cu ideea de comandă). În endida *populus iubet atque constituit*, ordinea verbelor este permanent greşită, iar *senatus: censet*, nu *iubet*.

[4] Este de neînţeles cum putea vorbi G., în plin regim imperial, despre *plebs* organ indicat pentru elaborarea plebiscitelor; verbele *est, iubet, constituit*, la timpul prezent, nu pot fi interpretate decît sau ca prezent istoric, cu care se urmărea readucerea, în mintea cititorilor, a imaginii unor vremuri trecute, sau, eventual, pentru a da iluzia persistenţei unui sistem de mult perimat.

[5] Astfel, Gaius sau glosatorul postclasic afirma, fără echivoc, că plebiscitele au fost multă vreme refuzate de patricieni fiindcă fuseseră aduse nesocotind tradiţia, fără încuviinţarea lor *(quia sine auctoritate eorum facta essent)*, şi chiar impotriva lor, în opoziţie cu *lex*, rezultat al acordului dintre magistratul care *interrogat* şi poporul — inclusiv patricienii — care acceptă ceea ce s-a făcut. Lipsa de la *suffragium* — mai gravă decît lipsa unei *auctoritas* — va fi fost, credem, baza tezei patriciene. Dar în loc să găsim aceasta, întîlnim la G. pe *auctoritas* şi solecismul *eorum* (Solazzi, *Gl. a G.*, 1, p. 73).

Afirmaţia lui G. că l. Hortensia (287 î. e. n.) a statornicit *ut plebiscita uniuersum populum tenerent*, atribuind plebiscitelor aceeaşi putere cu legile *(exaequatio cum legibus)*, inedită în opera juriştilor, există la Tit. Liv., 3, 55, 3 (cf. Guarino, în: *Festschr. Schulz*, I, p. 458—465).

Se pare că l. Hortensia era condiţionată nu atît de procedura votării (de cazul şi de data cînd trebuia cerut acordul Senatului), cît de faptul esenţial al generalizării efectelor (Biscardi, *Auctoritas patrum*, BIDR, 1942, p. 464 şi urm., adde Paoli: *Le* ius Papirianum *et la loi* Papiria, RHD, 1946—1947, p. 189, n. 2).

Sistemul plebiscitelor cu putere de lege a existat nu numai sub republică, ci — un timp relativ scurt — şi sub imperiu, pînă la Tiberius, cînd două legi — l. Iunia Norbana *de latinitate manumissorum* şi l. Iunia Norbana *de iuribus libertinorum* — le-au adus abolirea (§§ 22, 23, 29).

Din ce ne spune G., nu înţelegem dacă pe vremea sa alte plebiscite, rămase din trecut, mai aveau sau nu putere de lege.

[6] O lege care să dea Senatului dreptul de a decreta nu a existat niciodată. G. aminteşte numai despre o veche controversă *(quaesitum fuerit)*, în legătură cu trecerea la Senat a unei părţi din competenţa legislativă a comiţiilor. Deşi el vorbeşte la timpul trecut, contro-

5. Constituția princiară este ceea ce hotărăște împăratul prin decret, edict sau epistolă; și niciodată n-a fost pus la îndoială că aceasta nu ar avea putere de lege, de vreme ce împăratul însuși primește această putere prin lege [7].

6. Dreptul de a da edicte îl au magistrații poporului roman. Dar cel mai important drept este acela cuprins în edictele celor doi pretori, urban și peregrin, pe a căror jurisdicție, în provincii, o au

---

versa mai persistă pe vremea lui Ulpian (Beseler, *Beiträge*, II, p. 22; Appleton; *Les interpolations*, p. 233 și urm.).

Dreptul de a face legi Senatul și l-a asumat treptat, la început sub pretextul interpretării legilor, apoi dînd dispense pentru aplicarea unei legi *(legibus solvere)*; mai tîrziu s-a recurs la invitații adresate magistraților, asupra cărora Senatul avea destulă autoritate, pentru a obține o anumită aplicare a legii; pentru ca, în cele din urmă, să hotărască el direct, cum va crede că este mai bine, devenind astfel un veritabil organ legislativ.

Cînd anume au survenit aceste lucruri nu se poate ști; Lenel (*Über d. Ursprung u. Wirkung der Exceptionen*, Heidelberg, 1876, p. 49 și urm.) crede că Senatul a început să creeze drept civil pe la jumătatea secolului I e.n. Girard (*Man.*, p. 59) găsește că pînă la Hadrian Senatul va fi realizat reformele în mod indirect, prin mijlocirea magistraților, dovadă stilul consultativ, și nu imperativ, al lor. I. Popescu-Spineni (*Senatusconsultele romanilor, ca izvor de drept*, 1932, p. 13—15) sprijină ipoteza Girard cu textul unei scrisori trimisă de Plinius cel tînăr (V 9) unui oarecare Rufus (proces, în fața centumvirilor, amînat din cauza unui *sc.* care interzicea împricinaților, sub prestarea de jurămînt, de a da, sau măcar de a promite, apărătorilor lor onorarii înainte de judecată).

Dacă aceasta era situația pînă la Hadrian, în schimb, în timpul domniei acestuia G. avea prima dovadă sigură că Senatul dădea dispoziții obligatorii (*sc.*ul tertullian, care a acordat mamei dreptul de succesiune la averea copiilor, menționat de G. (III, 33, 33a–b) și asupra căruia dealtfel a întocmit și o monografie). Ulterior, Senatul nu s-a mai bucurat de independența pe care începuse s-o dobîndească. Fenomenul se observă după stilul deosebit. în care erau făcute propunerile împăraților în fața Senatului. Înainte de împărații Antonini, propunerile erau precedate de o *oratio principis in Senatu*; începînd de la Antonini erau date numai cu aprobarea împăratului *(auctore imperatore)*. Despre tipul acestor senatusconsulte, G. vorbește în 12 locuri (v. index).

De notat și aici greșeala lui G., întrucît Senatul *censet*, iar nu *iubet*.

Constituțiunile imperiale ocupă un loc important în G. I., caz singular în opera clasicilor; dar nu reproducînd textele și nici pentru a se referi la toate constituțiile (de pînă la Marcus Aurelius), ci pentru a discuta pe marginea celor care, în opinia sa, meritau aceasta.

G. face aici mai puțin *istoria* dreptului decît *teoria* lui. Deși atent la problema constituțională, în noua ei formă, existentă de la August, totuși, cînd e vorba să arate creșterea puterii imperiale, G. nu spune multe, fie, poate, pentru că ținea în mare respect pe *principes* (Horvat, *Gaio e le fonti del diritto*, Labeo, 1966, p. 35—41; Iura, 1966, p. 36 și urm.; ZS, 1968, p. 497), fie, mai probabil, dintr-un sentiment de prudență.

Pe de altă parte, sîntem încurcați de o altă afirmație a sa, aceea că dreptul de a legifera le-a fost conferit împăraților prin lege. Legea la care s-a referit G. nu putea fi decît legea de investitură *(l. curiata de imperio)*, prin care poporul ratifica *sc.*ul care investea: simplă motivație juridică pentru ceea ce, în realitate, nu era decît acaparare a puterilor (Magdelain, *Recherches sur l'* imperium. *Le loi curiate et les auspices d'investiture*, 1968, 75 p.).

Chiar dacă am admite caracterul de glosemă al afirmației „niciodată n-a fost pus la îndoială" *(nec unquam dubitatum est)*, (De Francisci, BIDR, 1926, p. 321, și alți autori citați de el), sau chiar al întregii fraze finale (Solazzi, *Gl. a. G.* I, p. 78; Kniep, *RGLG*, p. 38; Kreller, ZS, 1920, p. 270), încă n-ar însemna să atribuim compilatorului întreaga doctrină a valorii legislative a constituțiilor imperiale. Nici un jurist roman nu ar putea nega că prin astfel de hotărîri împăratul Augustus — și după el toți *principes* — schimbase rînduiala statului. Atît în domeniul dreptului public cît și în cel privat, hotărîrile împăratului țineau loc de lege *(constitutio principis ... legis vicem optinet)*.

La clarificarea constituțiilor, după criteriul formei *(decreta, edicta, epistulae)* au fost omise *rescripta, mandata*. Prin faptul că în expunerile ulterioare nu sînt menționate nici *decreta*, înțelegem că acestea erau, în fond, senatusconsultele propuse de împărat *(auctore imperatore)*.

guvernatorii acestora; şi tot astfel, cel din edictele edililor curuli, a căror jurisdicţie, în provincii, o au quaestorii; cum în provinciile împăratului nu sînt trimişi sub nici un motiv quaestori, urmează că, pentru aceea, în atare provincii, acest edict nu se afişează [8].

7. Răspunsurile prudenţilor sînt îndrumările şi opiniile acelor cărora li s-a permis să dea temei drepturilor. Dacă opiniile tuturor acestora converg spre aceeaşi soluţie, ceea ce cred ei de cuviinţă aşa, aceea ţine loc de lege; iar dacă nu se pun de acord, atunci i se îngăduie judecătorului să urmeze opinia pe care ar crede-o de cuviinţă; şi acest lucru a fost statornicit prin rescriptul divinului Hadrian [9].

---

[8] Asupra edictelor magistraţilor, tocmai aici informaţiile lui G. sînt lacunare: *a*) Nu aflăm definiţia acestora; de aceea, intercalarea Huschke — Krüger (*Edicta sunt praecepta eorum qui ius edicendi habent (ius autem)*), contra Wlassak, *Kritische Studien*, 1884, nr. 3, p. 13. *b*) Nu este schiţată o explicaţie a lui *ius praetorium* faţă de *ius ciuile* (Horvat, *o.c.*), pe aceasta o aflăm în schimb la Papinianus (D, I, 7, 1): „*ius praetorium est quod praetores introduxerunt adiuuandi uel supplendi uel corrigendi iuris ciuilis gratia propter utilitatem publicam*". Faptul că pretorul îşi „permitea" să modifice, pe calea edictelor, pe *ius ciuile*, stăruitor închis în l. XII. T., adăugîndu-i criterii înnoitoare, constituie în istoria dreptului roman un capitol important. Tocmai aceasta va da lui G. prilejul ca să arate contribuţia edictelor la adaptarea vechiului fond al legii decemvirale. *c*) Nu sînt menţionate alte două evenimente importante ale epocii: *Edictum perpetuum*, întocmit de Salvius Iulianus, din însărcinarea lui Hadrian (cf: Edictum; Fontes, p. 269—368), şi *Edictum prouinciale* (150 e.n.), întocmit din iniţiativa lui Antoninus Pius. Devenite texte de bază ale dreptului, omisiunea nu poate fi altfel înţeleasă decît că autorul îşi propusese să întocmească monografii asupra lor (cf. Bizoukides, III). Faptul că verbul *proponere*, uzitat la timpul trecut în redactarea edictelor şi în textele anteiustinianee, se găseşte la G. la timpul prezent (v. şi: II, 253; III, 222; IV, 32), fiind la timpul trecut numai în discuţiile teoretice şi critice (IV, 31 şi 46), constituie indiciul că pretorii şi edilii continuau să emită edicte pe vremea lui G., cînd tocmai de aceea fuseseră codificate edictele vechi, spre a nu mai fi introduse noi norme, mai ales în provincii. *d*) Nu se dau indicaţii asupra extinderii teritoriale a edictelor. Din lipsa unui sistem cartografic care să indice sfera de aplicare a acestora în provincii, nu putem şti care erau zonele controlate de pretorul urban şi care de pretorul peregrin (v. Basanoff, *Le problème de la cartogr. jur*). *e*) Edictul edililor ca izvor de drept rămîne nediscutat; întrucît textul nu face distincţie între *ius edicendi* al acestora şi cel al pretorului, G. nu mai este aici lacunar, ci inexact (Impallomeni, *L'editto degli* edili curuli, Padova, 1955, p. 282; Volterra, *Intorno all'editto degli* edili curuli, 1955, 19 p.).

Pretorul, cu amplă activitate edictală *(ius edicere)* şi fecund jurisdicţională *(ius dicere)* sub republică (v. IV), persistă sub imperiu (Brasiello, *Pretore gaiano e pretore imperiale*, Atti Verona, II, p. 149—166; Magdelain, *Le consensualisme dans l'édit du préteur*, Paris, 1958, 195 p.).

După codificare, Gaius nu va mai vorbi, evident, de edictele pretoriene ca izvor de drept, ci despre atribuţiile jurisdicţionale ale pretorului, mai ales acolo unde vicisitudinile şi inconvenientele noului sistem de guvernare nu puteau fi concepute fără el (Riccobono, în: *Mél. De Visscher*, II, 280).

[9] *Responsa prudentium*, curios izvor în ştiinţa dreptului, cunoscut în texte sub numele de *interpretatio prudentium* (v. şi: sup. § 2; Pomponius, D, I, 2, 2, 5 şi 12) este vechi la Roma, rămas de la *ueteres* (De Visscher şi M. Nicolau, *I.p.r.*, RHD, 1936, p. 615—650), l-a practicat şi G., dovadă cele 506 *responsa* atestate statistic (G. Diósdi, *G., Rechtsgelehrter oder Schulmeister?*). Aici stă greşeala celor care au subestimat activitatea jurisconsultului Gaius, reducînd valoarea ştiinţei sale numai la manuscrisele *Instituţiunilor*; acestea, în adevăr, nu cuprind *responsa*.

Tocmai de aceea trebuia G. să citeze acest izvor de drept înaintea senatusconsultelor şi a constituţiilor (Horvat, Atti Gaio, p. 35—41; G. Longo, *Ricerche romanistice*, 1966, 806 p.).

Acest §, rămas text de bază în materie, a creat însă dificultăţi, întrucît: *a*) Sistemul *responsa*, apărînd ca formă de justiţie distributivă, face contestabilă afirmaţia de la început care, dacă ar fi exactă, ar determina ca un *responsum* dat într-o speţă să aibă putere de lege, iar în viitor să fie aplicabil la cazuri similare (P. Krüger, *Hist. des sources du dr. rom.*, trad. Jean Brissaud, Paris, 1894 p, 136). *b*) Neavînd caracter imperativ, înseamnă că totuşi

{II} Despre ramurile dreptului

8. Dar, întreg dreptul de care ne folosim noi se referă fie la persoane, fie la bunuri, fie la acțiuni. Să discutăm în primul rînd dreptul relativ la persoane[10].

---

caracterul obligativității, cu putere de lege, a fost atribuit de Hadrian numai acelor opinii care, emise pînă la acea dată, converg în direcția speței; dar Gaius lasă neexplicat cum putea, practic, un judecător să descopere convergența la toți (cuvîntul *omnes* aceasta arăta) sau divergența, cînd acela era doar unul ocazional *(unus iudex)*; trebuia pentru această muncă, timp și cunoștințe (Brühl, *Iuge et prudent*, RHD, 1962, p. 128). Dacă ar fi fost așa, atunci — potrivit rescriptului lui Hadrian — sarcina judecătorului era mai grea, pe cînd scopul era tocmai de a o simplifica (v. controversa De Visscher, RHD, 1956, și Kunkel, ZS, 1949, p. 424 și urm.). *c*) Cuvintele „îndrumări și opinii" *(sententiae et opiniones)* nu arată clar dacă erau avize de speță sau lucrări de doctrină ale acelora cărora le fusese dată *permissio iura condendi*. *d*) Textul nu spune ce se întîmpla în caz de divergență, cînd judecătorul nu era de acord decît cu una din opiniile exprimate. Este neîndoielnic că i se impunea acel singur *responsum*, prin urmare activitatea lui era, în mod logic, restrînsă prin însuși efectul reformei (Wenger, *Die Quellen*, p. 490; Magdelain, *Ius respondendi*, RHD, 1950, p. 162). Iar cînd nu era acord de opinii, G. răspunde: *iudici licet quam uelit sententiam sequi*, frază tradusă în general prin „judecătorului îi este permis să adopte soluția pe care o va crede", înțelegîndu-se prin aceasta o libertate deplină, independent de *responsa* și de dezacord.

Inovația lui Hadrian *(Idque rescripto diui Hadriani significatur)* nu poate fi înțeleasă decît dacă se admite că reforma adusă de August — nu pe cale de lege — a fost practicată de atunci în mod curent, pînă ce un judecător, aflat în încurcătură, s-ar fi adresat lui Hadrian, care, neavînd pretenția că inovează, a dat rescriptul. Altfel ar fi însemnat că, timp de două secole, în caz de divergență între opiniile jurisconsulților oficiali și ale celorlalți consultați într-o speță, judecătorul avea libertatea să decidă după convingerea lui personală. Deși, teoretic, aceasta era posibil, totuși, practic, pare imposibil ca *auctoritas* imperială, în numele căreia jurisconsulții formulau consultațiile, să fi lăsat pe judecător să le disprețuiască părerile după ce fuseseră consultați. Autonomia judecătorului era, în mod logic, restrînsă prin însuși efectul reformei și ca atare regula pare că datează de la intrarea în vigoare a reformei însăși, adică de la începutul Principatului.

Aportul prudenților la orientarea lui *ius ciuile* spre *ius gentium* a fost mare (Maschi, *La prospettiva storica della giurisprudenza classica*, Milano, 1966, p. 828), iar nu numai pentru simpla lărgire și primenire a formelor locale; sub principat, cînd structura rămăsese aceeași, opera prudenților va fi și mai interesantă, ea urmărind ridicarea „dreptului vulgar" la înălțimea culturii lor (L. Lombardi, *Saggio sul dir. giurisprudenziale*). Despre acestea aflăm amănunte la G., pe calea deducției din expunerile ulterioare, unde prudenții apar interpretînd legile și îndrumînd; expresiile *iure receptum, quo iure utimur*, întîlnite des la G., arată doar integrarea opiniei prudenților în straturile adînci, existente (Orestano, Ius singulare *e* privilegium *nel dir. rom.*, 1937, 211 p.).

[10] În afară de persoane — ca subiecte de drepturi — și *res* — ca obiecte asupra cărora se exercitau acele drepturi — mai existau și obligațiunile prin care se stabileau raporturile juridice între acelea: unele cu caracter patrimonial, altele derivînd din contracte, delicte etc., omise deocamdată în clasificare — dar semnalate în III, 88; de unde încep a fi studiate.

{III} Despre condiția oamenilor

9. Principala distincție în materie de dreptul persoanelor este, în adevăr, aceea care ține seama de statutul lor juridic, pentru că oamenii, luați în totalitatea lor, sînt sau liberi, sau sclavi [11].

10. La rîndul lor, oamenii liberi sînt: unii *ingenui*, alții *liberti*.

11. *Ingenui* sînt cei care s-au născut liberi; *liberti*, cei care au fost eliberați dintr-o sclavie legală.

12. La rîndul lor, liberții sînt și ei de trei feluri: unii, cetățeni romani, alții latini și alții care sînt în rîndul dediticiilor [12].

Să ne ocupăm de fiecare din aceștia; mai întîi despre dediticii.

{IV} Despre dediticii sau despre legea Aelia Sentia

13. Prin legea Aelia Sentia așa se prevede că: acei sclavi care au fost puși în lanțuri de stăpînii lor cu titlu de pedeapsă, ca și cei cărora le-a fost aplicat fierul roșu *(stigmatum)* sau cei care, fiind bănuiți de un delict, au fost supuși cercetărilor prin torturi, iar după aceea au fost dovediți vinovați de acel delict, precum și cei care au fost puși să lupte cu fierul ca gladiatori sau cu fiarele și în acest scop au fost aruncați în arenă, fie paznici chiar, iar după aceea au fost eliberați, fie de acel stăpîn, fie de altul, toți aceștia să devină liberi, de aceeași condițiune de care sînt peregrinii dediticii [13].

---

[11] Vrînd să vorbească despre dreptul persoanelor, G. pornește și rămîne la noțiunea de om *(homo)*, deși știa că la romani nu toți oamenii erau persoane, că sclavii erau lucruri *(res)*, totuși pe aceștia, în formule, G. îi va desemna mereu *homo*.

Persona, cuvînt etrusc *(phersu)*, etimologic cu înțeles de „mască", „rol" sau „personaj de teatru" (Meillet, *Hist. de la langue lat.*, 1928, p. 84; Nedoncelli, Prosopon *et* persona *dans l'Ant. classique*, 1948; Le Bras, *La capacité personnelle et structures sociales dans l'anc. dr. rom.*, în: *Mél. Brühl*), era, pe scena juridică, orice subiect capabil de drepturi și datorii, în stare să joace un rol bine definit: proprietar, posesor, tată de familie, creditor, tutore etc. Cu acest sens, apropiat de cel originar, se spunea că cineva poate avea mai multe roluri sau calități juridice *(plures personas sustinet)*.

Clasificarea fundamentală a oamenilor (nu a persoanelor) în liberi și sclavi nu constituie indiciul că G. socotea sclavia ca legitimă.

[12] Oamenii liberi se împart, spune G., în trei categorii: la o extremă — *cives Romani*, la cealaltă — *liberti dediticii*, iar între ei, *latini*, care se bucurau de dreptul Latiului *(ius Latii)*, acest drept — pretins de popoarele Italiei — fiind una din cauzele războaielor civile (Schönbauer, *Wortlaut u. Sinn der* Constitutio Antoniana, Atti Verona, IV, p. 115).

[13] Textul se referă la două categorii inferioare de liberți, unii proveniți din sclavii delincvenți, ajunși în sclavie în urma unei condamnări *(servi poenae)*, alții proveniți din rîndul peregrinilor *dediticii;* libertatea acordată ambelor categorii fiind de cel mai jos nivel *(pessima libertas* — inf., § 26).

Nu posedăm textul legii Aelia Sentia, dar, de la autorii care au discutat-o, înțelegem că libertatea pe care o căpătau aceia din ultima categorie nu-i conducea la cetățenia deplină,

{V} Despre peregrinii dediticii

14. Peregrini dediticii se numesc aceia care cîndva, ridicînd armele, au luptat împotriva poporului roman, şi apoi, fiind învinşi, s-au predat.

15. Prin urmare, despre sclavii aflaţi în această ruşinoasă poziţie, în orice chip ar fi fost eliberaţi şi indiferent la ce etate, chiar dacă ar fi fost în deplinul drept al stăpînilor, noi niciodată nu vom spune că ei devin cetăţeni romani sau latini, ci îi vom socoti, în orice caz, în rînd cu dediticii.

16. Dacă însă un sclav nu se află într-o aşa de umilitoare condiţie, atunci vom spune că cel eliberat devine fie cetăţean roman, fie latin.

17. Devine, în adevăr, cetăţean roman acela în persoana căruia se întrunesc aceste trei condiţii: să fie mai mare de 30 de ani, să fi aparţinut stăpînului în virtutea dreptului quiritar, în fine, să fi fost eliberat printr-o justă şi legitimă manumisiune, adică prin *uindicta*, recensămînt sau testament; iar dacă îi va lipsi una din aceste condiţii, el va fi socotit latin[14].

{VI} Despre eliberare. Dovada justei ei cauze

18. Ceea ce se cere cu privire la vîrstă sclavului a fost statornicit prin legea Aelia Sentia. Legea aceasta a voit, în adevăr, ca sclavii sub 30 de ani să nu devină, odată eliberaţi, cetăţeni romani, decît dacă elibera

---

ci erau, cum spune Ulpian (XX, 14), „cetăţeni fără ţară" *(nullius certae ciuitatis ciues)* (inf., n. 22).

Adusă sub consulii S. Aelius şi C. Sentius Saturninus (anul 4 e.n.), această lege a marcat, împreună cu alte două — l. Fufia Caninia (2 î.e.n., şi l. Iunia Norbana (19 e.n.) —, o reformă radicală a vechiului sistem de eliberare, privind atît pe sclavi cît şi pe eliberatori. Sistemul, repus în practică de August şi menţinut de succesorii săi, a împiedicat infiltrarea şi ascensiunea în comunitatea politică romană a unor foşti prizonieri sau dezrobiţi. (Cînd Horatius a scris epoda IV *(In Maenam, Pompei libertum)*, legea încă nu intrase în vigoare, căci altfel Sextus Maenas, libertul lui Pompeius şi apoi comandantul flotei sale, nu ar fi ajuns în situaţia de a arbitra în conflictul dintre Octavian şi Pompeius, trădîndu-i succesiv, prin trecerea de partea celuilalt în mai multe rînduri.)

În perioada care merge de la Traian pînă la jumătatea secolului II, condamnarea avea, într-adevăr, drept urmare sclavia. Compilatorii Digestelor, invocîndu-l pe G., spun că acest lucru era valabil chiar şi pentru vremea lor (D, 48, 19, 29 — G., *Ad l. Iul. et Pap.*: *Qui ultimo supplicio damnantur, statim et ciuitatem et libertatem perdunt)*. Dintr-o scrisoare a lui Plinius către Traian (*Epist.*, X, 31) şi din răspunsul lui Traian (*Epist.*, X, 32) aflăm că, în vremea lor, condiţia celor condamnaţi, *siue in opus siue in ludum similiaque his genera poenarum* (fie la munca silnică, fie la lupta în arenă şi la alte pedepse asemănătoare), nu era încă definitiv reglementată (N. Barbu, *Ist. lit. lat.*, Bucureşti, 1962, p. 300).

Dediticii, după eliberare, trebuiau să plece dincolo de linia de centură a Romei, la o sută de mile (§ 27; v. Segré, *La* deditio *e i* dediticii Aeliani, BIDR, 1890, p. 19—41).

[14] Cuplarea lui *iustus* cu *legitimus (iusta ac legitima manumissio)* nu trebuie să ne surprindă, întrucît, în terminologia dreptului clasic, nu tot ce era *iustus* era socotit *legitimus* (invers însă, da!). Kaser (ZS, 1953, p. 125—178) crede că *legitima* ataşat la *iusta* înseamnă uneori mai mult şi exemplifică aceasta, în materie de persoane, cu expresiile: *legitimus filius (uxor, nuptiae, matrimonium)* sau *legitima cognatio* (III, 10), în fond *agnatio*, integrată în *ius legitimum* al l. XII T. Alteori însă, *ius legitimum* este sinonim cu *iustum* (I, 55): *iustis nuptiis*; I, 90—91: *ex iustis nuptiis conceptus*. Formularea *ex iusta seruitute manumissi* (sup., § 11) rămîne fără explicaţie.

rea lor s-a făcut prin *uindicta* și dacă a fost dovedită, în fața comisiei [15], o justă cauză a eliberării.

19. O justă cauză a eliberării este, de pildă, atunci cînd cineva eliberează, în fața comisiei de eliberări, pe un fiu sau o fiică naturală, pe un frate sau o soră naturală, pe un copil crescut de el *(alumnus)*, pe un preceptor sau pe un sclav pentru a-l pune în fruntea unei afaceri sau pe o sclavă, pentru a o lua în căsătorie [16].

{VII} Despre întrunirea comisiei de eliberări

20. Comisia de eliberări se compune, în orașul Roma, din 5 senatori și 5 cavaleri romani puberi, iar în provincii din 20 de recuperatori *(recuperatores)*, cetățeni romani. Întrunirea are loc în ultima zi a sesiunii; la Roma, eliberările în fața comisiei se fac în anumite zile. E însă obiceiul ca sclavii mai vîrstnici de 30 de ani să fie eliberați oricînd, chiar în treacăt, de ex. cînd pretorul sau proconsulul se duc la baie sau la teatru [17].

21. Sclavul sub 30 de ani, odată eliberat, poate deveni cetățean roman, cu condiția numai ca stăpînul care l-a eliberat să nu fi devenit prin aceasta insolvabil, și să nu fi intervenit nimeni altul ca moștenitor care să-l înlăture pe dînsul, liberul și totodată instituitul moștenitor prin testament. <Lucrul acesta a fost de asemenea prevăzut prin legea Aelia Sentia [18].

---

[15] În Italia sclavia era veche, iar eliberarea recentă. Cauzele *(causae probationes)* pentru care manumisiunile nu se puteau face se refereau, după legea Aelia Sentia, unele, și la eliberatorul conștient de fraudă *(consilium fraudis)*, în dauna creditorilor (inf., § 37).

[16] *Alumnus* era copilul născut liber, dar abandonat de părinți. Luat și crescut de o persoană binefăcătoare, copilul rămînea sclavul acestuia. Asupra exactei traduceri și interpretări, v. discuția dintre C. Tomulescu — D. Firoiu și Vl. Hanga (Justiția nouă, 1956, p. 748—757).

Despre eliberări de sclave, în vederea căsătoriei cu stăpînul, avem cîteva inscripții (CIL, III, 2 096, 2 371, 7 504, 2 816).

Manus — „mînă", în drept „puterea (juridică) pe care ți-o dă mîna", gest care însoțește și justifică un act juridic; *mancipatio* — dobîndirea puterii, a proprietății; *emancipatio* — scoaterea de sub *patria potestas*; *manumissio* — trimiterea (din mînă) în libertate (v. și inf., n. 72). Gesturile acestea, rituale în procedură, romanii le îndeplineau realmente și ele concretizau voința cu care se da viață actului juridic; evident, cu timpul, simbolica și ritualul au rămas numai pentru a indica efectele juridice.

[17] Competența recuperatorilor, în materie de eliberări, era justificată prin accelerarea procedurii care, în fața lor, se încheia în maximum 10 zile; se judeca în colective de trei sau cinci membri, indicați de pretor, cu formula investirii: *recuperatores sunto* (Eisele, *Beiträge zur röm. R. Gesch.*, 1896, cap. V; Girard, *Man.*, p. 1 071, n. 3).

[18] În afară de sclavul instituit moștenitor concomitent cu eliberarea (II, 154), se crede că s-ar fi vorbit aici și despre *dominium ex iure quiritium*, despre cele trei condiții și cele trei moduri solemne necesare eliberării, cum și despre liberții care trăiesc ca cetățeni, dar mor ca sclavi (Zulueta, I, p. 6, n. 6).

[Latinii iuniani]

22. Sclavii eliberați prin scrisoare sau într-un cerc de prieteni, cu prilejul unei petreceri * ›poartă numele de latini iuniani: latini, pentru că sînt asimilați cu latinii din colonii; iuniani, pentru că au dobîndit libertatea prin beneficiul legii Iunia, așa ca să se cunoască că au fost cîndva sclavi [19].

23. Totuși, Legea Iunia nu le permite acestora nici să facă testament, nici să primească ceva din testamentul altuia și nici să fie desemnați tutori, prin vreun testament.

24. Ceea ce am spus despre aceștia, că nu pot primi ceva prin testament, noi astfel înțelegem: să spunem că ei nu pot primi de acolo nimic ‹direct **› cu titlu de moștenire sau de legat; cu alte cuvinte, prin fideicomis, pot primi.

25. Cei care intră în categoria dediticiilor nu pot primi în nici un caz ceva prin testament, întocmai ca orice peregrin, după cum, potrivit unei opinii care a prevalat, ei înșiși nu pot face testament.

26. Așa că libertatea cea mai rea este a acelora care fac parte din categoria dediticiilor și prin nici o lege, nici un senatusconsult sau nici o constituție imperială, nu li se dă lor acces la cetățenia romană [20].

27. Ba chiar le este oprit să se stabilească în orașul Roma și nici pe o rază de 100 de mile în jurul Romei, iar dacă totuși ar contraveni acestei dispoziții, consemnul este ca atît ei, cît și bunurile lor, să fie vîndute la licitație publică, cu condiția să nu fie ținuți ca sclavi la Roma sau pe o rază de 100 de mile în jurul orașului Roma, și nici să mai fie eliberați vreodată;

---

* 24 rînduri ilizibile (V, p. 5). Partea finală a § 21 a fost parțial restituită, după sens, de Mommsen: *idque eadem lege Aelia Sentia cautum est*; iar partea inițială a §ului 22, după Iust. Inst. (I, 6, 2), Ulp. (1, 10 și urm., 14), Dosithei (5, 6), Theoph. (1, 5, 4), G. Epit. (1, 1, 2). Cum restituirea *Latini sunt qui aut per epistulam aut inter amicos aut conuiuii adhibitione manumittuntur...* ar presupune referirea la toate categoriile de latini, preferăm restituirea *Serui qui...*, care limitează situația numai la cei eliberați fără forme.

** *in directo* — Reinach (*indirecto* — V; *inde directo* — Kniep; *in (de) directo* — David—Nelson); cf. II, 275: *directo iure*.

[19] *Latinii iuniani* erau dezrobiții fără forme. Această nouă categorie de latini — alături de cei *coloniarii* și cei *ueteres* din Latium, creată de l. Iunia (19 e.n.) (l. Iunia Norbana: Iust. Inst. I, 5, 3) — era îngrădită de multe restricțiuni *(libertas minor)*: nu se bucura de cetățenie, și deci de drepturi politice, după cum nici de anumite drepturi civile (de ex.: de *ius conubii* — I, 55 și II, 56), nu puteau moșteni și nici lăsa bunurile descendenților (I, 23). Spre deosebire de dediticii, aveau *ius commercii*, adică dreptul de a vinde, de a cumpăra, dreptul de creanță (Tit. Liv., I, 49; XXX, 3). Dar, ca și dediticii, la data morții, reînviau drepturile patronului, adică se pierdea, odată cu viața, și libertatea: *In ipso ultimo spiritu simul animam atque libertatem amittebant* (Iust. Inst., I, 7, 4). Deci, aceștia trăiau liberi, dar mureau sclavi (Ulp., XX, 14). Libertatea lor era numai *de facto*.

[20] *Peregrinii dediticii* aveau în condițiile legii Aelia Sentia (sup., § 25; III, 74—75) aceeași poziție juridică ca și sclavii *manumissi* (Frezza, *Le forme federative*, SDHI, 1938, p. 363 și urm.).

iar dacă totuşi ar fi eliberaţi, este dispoziţia ca ei să fie consideraţi sclavi ai poporului roman [21]; şi acestea au fost prescrise aşa de legea Aelia Sentia [22].

Latinii; dobîndirea cetăţeniei romane

28. În schimb, latinii ajung la cetăţenia romană în multe feluri.

29. În primul rînd, de la sine, prin efectul legii Aelia Sentia, ale cărei dispoziţii prevăd că aceia care, fiind mai tineri de 30 de ani la data eliberării, şi deveniţi apoi latini, s-au căsătorit cu cetăţene romane, sau latine din colonii, sau de aceeaşi condiţie cu ei înşişi — şi au dovedit aceasta cu nu mai puţin de 7 martori, cetăţeni romani puberi. Dacă aceştia au dat naştere unui băiat, să li se dea posibilitatea ca, potrivit aceleiaşi legi, să se înfăţişeze pretorului sau, în provincii, guvernatorului provinciei, cînd acel fiu va începe să fie de un anişor, şi să arate că au contractat căsătoria în condiţiile legii Aelia Sentia, cu o femeie de la care are acum un fiu de un anişor. Iar dacă acela, în faţa căruia a fost administrată dovada, a găsit că aşa este, atunci atît latinul ⟨iunian *⟩ însuşi cît şi soţia lui — dacă şi ea era de aceeaşi condiţie — sînt proclamaţi cetăţeni romani.

30. Cît priveşte copilul, ⟨nu mai**⟩ adăugăm menţiunea „ca şi el să fie de aceeaşi condiţie", căci atîta timp cît soţia latinului este cetăţeană romană, urmează că cel născut de ea se naşte cetăţean roman, în baza recentului senatusconsult adus la propunerea divinului Hadrian.

31. Deşi, în virtutea legii Aelia Sentia, acest drept de dobîndire a cetăţeniei romane nu l-au avut decît tinerii sub 30 de ani, care au fost eliberaţi şi apoi au devenit latini, totuşi mai tîrziu, în baza senatusconsultului care a fost dat sub consulii Pegasus şi Pusio, dreptul acesta a fost concedat şi celor mai vîrstnici de 30 de ani, eliberaţi şi deveniţi latini [23].

32. Dealtfel, chiar dacă latinul a decedat mai înainte de a fi făcut dovada dreptului fiului său de un anişor, această dovadă o poate face mama lui şi, în felul acesta, devine ea însăşi cetăţeană romană, dacă a fost latină ⟨... ***⟩, iar fiul, chiar dacă este şi el de acum cetăţean roman, ca unul care a fost născut de o cetăţeană romană, totuşi pentru ca el să devină *suus heres* al tatălui, ea va trebui să facă dovada dreptului lui.

32ª. Cele ce am spus despre fiul de un anişor, înţelegem că vor fi aceleaşi şi cînd e vorba de fiica de un anişor.

---

* *Iunianus* — Reinach.

** *(in ipso filio) non* — Reinach (*nii* — V).

*** 2 $^1/_2$ rînduri ilizibile.

[21] Afirmaţia este aplicabilă nu numai dediticiilor aeliani, ci oricărui fel de *dediticius*, căci nici unul nu putea deveni *ciuis Romanus*, după normele cu care se obţinea de obicei acea calitate.

[22] Această lege nu inova, ci adăuga un caz nou la o categorie veche. Nu avem textul legii, dar înţelegem asprimea ei.

[23] Aceşti consuli (sub Vespasian 69—79 e.n.) sînt şi autorii altui *sc.*, în legătură cu unele înlesniri la succesiune (II, 254).

32[b]. Mai mult, în virtutea legii Visellia, cei eliberați și deveniți latini, dacă au servit 6 ani în garnizoana Romei, fie că sînt trecuți de 30 de ani, fie că sînt sub 30 de ani, dobîndesc dreptul quiriților, adică devin cetățeni romani. A venit apoi, se zice, un senatusconsult prin care li s-a acordat acestora cetățenia romană chiar numai după 3 ani de serviciu sub arme [24].

32[c]. În baza unui edict al lui Claudius, latinii dobîndesc dreptul quiriților [25] și atunci cînd au construit o navă marină în care să încapă nu mai puțin de zece mii de măsuri de grîu, și dacă acea navă — sau alta în locul ei — a transportat la Roma grîu, timp de șase ani [26].

33. Mai departe, s-a decretat de către Nero că latinul care ar avea o sumă de 200 de mii de sesterți sau mai mult și va fi construit la Roma o casă pentru care a cheltuit nu mai puțin decît jumătate din avutul său să dobîndească și el dreptul quiritar [27].

34. În sfîrșit, împăratul Traian a statornicit că dacă un latin a exercitat timp de trei ani, la Roma, meseria de brutar și în timpul acesta a măcinat zilnic nu mai puțin de 100 de măsuri de grîu să ajungă la dreptul quiriților ⟨... *⟩.

---

* 3 rînduri ilizibile.

[24] Legea Visel(l)ia din anul 24 e.n. (Kniep).

[25] *Ius quiritium consequuntur*, termen neexplicat de G. Deși face mult uz de el nu-l menționează ca indicînd un element constitutiv al sistemului juridic roman. Din discuțiile romaniștilor (v. la De Visscher, în: *Festschr. Schulz*, II, p. 71—78; id., în *Mél. Brühl*, 1959, p. 317—323) ar rezulta că aici expresia este sinonimă cu *ciues Romani fiunt*, deci *i.q.* este: *a)* denumirea arhaică a dreptului de cetățenie, adică statutul juridic al unui roman (Kornemann, REPW, v⁰ *ciuis, ciuitas*); *b)* cum, la G., expresia *i.q.* nu apare izolată, ci în opoziție cu condiția de latin, iar în § 35 și ca un mănunchi de norme pozitive, aplicabile locuitorilor dinăuntrul Romei, deosebit de restul populației latine din provincie, s-a presupus a fi echivalentă și cu *ius ciuile*. Echivalența este însă îndoielnică, fiind scoasă în relief mai mult prin opoziție cu situațiile ocrotite de dreptul pretorian (inf., §§ 35, 54 etc.); în orice caz, nu este perfectă, întrucît formula *ex i.q.* nu figurează în ritualul multor acte, chiar din domeniul lui *i.c.*; de pildă, la formula sponsiunii (IV, 93) sau la aceea a legisacțiunii *per sacramentum in personam* (IV, 13). Iust. Inst. (I, 2, 2), invocate de obicei pentru sinonimia *i.q.* — *i.c.*, și care presupun o parafrazare a pasajului corespunzător din *G.I.*, în fond un text rămas de la Ulpian, evident interpolat. Dificultatea de a determina exact măsura care revine fiecăruia dintre aceste sensuri provine de acolo că nu se cunoaște precis rolul și originea cuvîntului *quiris*; deducerile etimologice s-au dovedit sterile, iar cele istorice cu puține șanse. Predilecta folosire a expresiei *i.q.*, la G., în sec. II și, în general, în limbajul tehnic al textelor, îndreptățește primul dintre sensuri (Weiss, REPW, v⁰ *ius quir.*). Aceste texte dau convingerea că *i.q.* nu era un rest rătăcit din vechiul drept în jurisprudența imperială, ci considerat identic cu *ciuitas Romana* și niciodată conferit altcuiva decît latinilor (Plinius, *Epist. ad Traianum*, X, 104).

G. arată etapele istorice prin care s-a ajuns ca — în vremea lui — o parte din latini, de fapt locuitorii peninsulari, să pătrundă în cercul restrîns al cetățenilor, ca recompensă pentru inițiative sau servicii remarcabile (§§ 29—35).

Pentru ilustrarea celui de-al doilea sens de norme pozitive aplicate lui *Quiris* — unul la procedura mancipației și celălalt la *in iure cessio* — se invocă clișeele *meum esse ex i.q.* (IV, 16) și *nudum i.q.* (inf., § 54) care confirmă aceasta.

[26] Ulp., 3, 6; Suetonius, *Claud.*, 18 și 19.

[27] *Aedificium* în loc de *domum* (Ulp., 3, 1; Tacitus, *Ann.*, XI, 43; Suetonius, *Vespas.* 8).

[Modurile formale ale eliberării]

35. Dealtfel, cei mai în vîrstă de 30 de ani eliberaţi şi deveniţi latini pot, printr-o nouă eliberare, să dobîndească dreptul quiriţilor. Pentru ca să manumită pe unul de 30 de ani ⟨... *⟩ cel eliberat prin *uindicta* sau cu ocazia recensămîntului, ori prin testament, devine cetăţean roman şi totodată libert al celui care l-a reeliberat. Prin urmare, dacă un sclav aflat în proprietatea ta bonitară devine al meu după dreptul quiriţilor, numai de tine poate fi făcut latin; dar reeliberat poate fi numai de mine, nu şi de tine, şi în cazul acesta devine libertul meu. Dar şi cel care primeşte dreptul quiritar pe alte căi, încă devine libertul meu. Iar atunci cînd el va muri, *bonorum possessio* a lui îţi revine ţie, indiferent prin ce procedeu a dobîndit dreptul quiriţilor. Cel aflat atît în proprietatea bonitară a cuiva, cît şi în cea quiritară, eliberat fiind, bineînţeles, de către acelaşi, poate deveni şi latin, dar şi dobîndi totodată dreptul quiriţilor.

36. ⟨Cu toate acestea, nu-i este îngăduit oricui vrea să elibereze **⟩.

37. Astfel, acela care eliberează spre frauda creditorilor ori a patronului face act nul, căci legea Aelia Sentia interzice o astfel de eliberare [28].

38. Tot aşa, potrivit aceleiaşi legi, stăpînului mai tînăr de 20 de ani nu-i este permis să facă o eliberare altfel decît prin *uindicta* şi numai dacă a fost dovedit, în faţa comisiei, justul motiv al eliberării.

39. Juste motive ale eliberării sînt, de pildă, dacă cineva eliberează pe tatăl sau pe mama sa, pe un preceptor sau pe fratele său de lapte. Dar motivele acelea pe care le-am arătat mai sus, referitoare la sclavul mai tînăr de 30 de ani, pot fi invocate şi aici, în cazul despre care vorbim [29]. Şi invers, acele motive pe care le-am arătat cînd a fost vorba de stăpînul mai tînăr de 20 de ani pot fi extinse şi cînd e vorba de sclavul mai tînăr de 30 de ani.

40. Cum pentru stăpînii sub 20 de ani a fost stabilită prin legea Aelia Sentia o anumită regulă de eliberare, urmarea este că unul care are abia împlinită vîrsta de 14 ani, deşi poate să-şi facă testamentul, şi în acela să-şi instituie moştenitorii şi chiar să lase legate, totuşi nu poate acorda libertatea unui sclav, tocmai pe motivul că este sub 20 de ani [30].

41. Dacă însă stăpînul mai tînăr de 20 de ani ar vrea să-l facă pe sclav latin, va trebui să arate neapărat în faţa consiliului motivul şi numai după aceea să-l elibereze „*inter amicos*" [31].

---

* $1^1/_2$ rînd ilizibil.

** 2 rînduri ilizibile. Restituire Goeschen, după Iust. Inst. (I, 1, 6 pr.).

[28] *Fraus creditorum* era socotită un delict (Iust. Inst., I, 6, 1—3). Cei care puteau cere anularea eliberării erau creditorii; sclavul eliberat în asemenea condiţii — contrar principiului că libertatea odată dobîndită nu se mai poate revoca — era socotit, cf. l. Aelia Sentia, tot sclav şi putea fi rechemat în servitute (inf., § 47).

[29] Just motiv de eliberare mai este, de pildă, şi acela cînd stăpînul face pe un sclav procurator, sau ia pe o sclavă de soţie (Iust. Inst., I, 6, 5).

[30] G.I., II, 113; G. Epit., I, 1, 7.

[31] Au existat, cu timpul, derogînd de la vechiul formalism al eliberării, şi dezrobiri fără forme, fie în prezenţa mai multor prieteni *(inter amicos)*, fie la un banchet *(post mensam)* sau printr-o scrisoare adresată de stăpîn sclavului, anunţîndu-l că-l declară liber *(per epistulam)* — v. Mitteis, *Reichsrecht u. Volksrecht*, 1891, p. 103, 152, 376.

42. În sfîrşit, prin legea Fufia Caninia [32], a fost fixată o limită pînă la care să se facă eliberări de sclavi prin testament.

43. Astfel, celui care ar avea mai mult de doi sclavi, dar nu mai mult de zece, îi este permis să elibereze pînă la jumătate din numărul lor; celui care ar avea peste zece, dar nu mai mult de treizeci, îi este permis să elibereze pînă la 1/3 din acest număr. În schimb, celui care ar avea mai mult de 30, dar nu peste 100, i se dă putinţa să elibereze pînă la 1/4 din ei. În sfîrşit, celui care ar avea mai mult de 100, dar nu peste 500, nu-i este permis să elibereze mai mult de 1/5 din ei; ⟨dar nici aceluia care are peste 500 nu i se dă o posibilitate mai mare *⟩ căci legea prescrie că nici lui nu-i este permis să elibereze mai mult de 100. Dacă însă cineva are în totul numai un sclav sau doi, nu-l afectează această lege şi ca atare poate elibera fără restricţii.

44. Dealtfel, această lege nu se aplică sub nici un motiv celor care eliberează fără testament; aşa că celor care eliberează prin *uindicta*, recensămînt sau *inter amicos*, le este îngăduit să elibereze pe toţi sclavii, afară, bineînţeles, de cazul cînd vreo altă împrejurare n-ar împiedica eliberarea.

45. Ceea ce am spus despre numărul sclavilor care pot fi eliberaţi, noi aşa înţelegem: că, atunci cînd legea spune că poate fi eliberată o jumătate, o treime, o pătrime sau o cincime din numărul sclavilor, înseamnă că îţi este permis să eliberezi mai puţini decît numărul plafonat al eşalonului superior. Şi acest lucru a fost specificat chiar prin lege, căci ar fi fost în adevăr absurd ca unuia care era stăpîn a 10 sclavi să i se dea putinţa să elibereze 5, pe motiv că i s-a concedat dreptul de a elibera pînă la jumătate din numărul lor, iar celui cu 12 sclavi să nu i se dea voie să elibereze mai mulţi decît 4; şi tot aşa celor cu mai mulţi decît zece ⟨... **⟩[33].

[Frauda la legea Caninia]

46. În adevăr, dacă printr-un testament a fost acordată libertatea unor sclavi prin scrierea numelui lor în cerc, aşa încît să nu se cunoască ordinea eliberării, nu va fi liber nici unul, căci legea Fufia Caninia anulează eliberările care au fost făcute spre frauda ei. Există dealtfel unele senatusconsulte speciale, prin care au fost declarate nule eliberările plăsmuite spre frauda acestei legi [34].

---

* *Quam D habenti maior potestas manumittendi d(atur)* — Bizoukides.

** 24 de rînduri ilizibile.

[32] Legea Fufia Caninia (2 e.n.), sub consulii L. Caninius Caius şi C. Fufius Geminus.

[33] Pentru prevenirea subterfugiilor la eliberări peste limită, G. ar fi expus aici dispoziţiile legii păstrate numai în Epit. (I, 2, 3—4), şi anume: *a)* cerinţa specificării nominale a sclavilor, pentru ca în felul acesta să se ştie cine intră în numărul limită şi cine nu; *b)* neadmiterea eliberărilor sub forma înscrierii numelor în cerc, căci altfel nu s-ar fi putut stabili cine a fost eliberat întîi, cine mai pe urmă.

[34] Pentru ca eliberările să nu constituie un pericol, nu numai pentru creditorii patronului, dar chiar pentru statul însuşi (care s-ar fi putut transforma cu timpul într-un stat de liberţi), s-a recurs la noi măsuri de îngrădire, printre care G. citează l. Aelia Sentia (inf., § 47), l. Caninia (şi în: II, 239; Epit. I, 2, 2), chiar l. XII T. (II, 224), şi multe senatusconsulte speciale.

47. În sfîrşit, trebuie reţinut că ceea ce a fost prevăzut în legea Aelia Sentia cu privire la sclavii eliberaţi spre fraudarea creditorilor — anume ca aceştia să nu fie consideraţi liberi — acelaşi lucru se aplică şi peregrinilor (aşa cum a stabilit Senatul, la propunerea lui Hadrian), bineînţeles, restul dispoziţiilor acestei legi neprivind pe peregrini [35].

[Persoanele: sui iuris, alieni iuris]

48. Relativ la starea juridică a persoanelor, mai urmează şi o altă distincţie. În adevăr, unele persoane sînt în plenitudinea drepturilor *(sui iuris)*, altele sînt supuse dreptului altuia *(alieno iure)*.

49. Iar, la rîndul lor, printre acele persoane care sînt supuse dreptului altuia, unele se află sub *potestas*, altele sub *manus*, iar altele în *mancipium*.

50. Să ne ocupăm deocamdată de cele care sînt supuse dreptului altuia, şi cînd vom cunoaşte care sînt acele persoane vom înţelege îndată şi pe cele care sînt *sui iuris* [36].

[Dominica potestas]

51. Să vorbim mai întîi despre cei care se află sub o *aliena potestas*.

52. Aşa se găsesc sclavii sub puterea stăpînilor. Puterea aceasta este în adevăr de dreptul ginţilor, căci, la toate popoarele, în general, putem observa că stăpînii au asupra sclavilor o *potestas uitae necisque* şi că tot ce se dobîndeşte prin sclavi revine stăpînului [37].

---

[35] Asupra traducerii, v. Tomulescu — D. Firoiu şi V. Hanga, loc. cit.

[36] G. procedează prin eliminare: sînt *sui iuris* toţi cei care nu sînt supuşi puterii altora. Puterea capului de familie *(potestas)* se diversifică după persoanele cărora li se aplică, astfel: *a)* asupra copiilor şi, în general, a descendenţilor *(patria potestas)*; *b)* asupra soţiei *(manus)*; *c)* asupra sclavilor *(dominica potestas)*; *d)* asupra persoanelor aflate în *mancipium*.

În fapt şi în drept, între toate aceste puteri, pînă la moartea lui *pater familias* nu sînt prea mari diferenţele, căci, în afara celei *mancipium*, toate sînt pe viaţă; iar faţă de *dominica potestas*, inalienabile. Ca şi sclavul, copilul şi soţia sînt instrumente juridice de achiziţie pentru *pater familias*; acesta nu poate fi obligat pentru faptele fiului său, mai mult decît pentru cele ale unui sclav, prin acţiunile *adiecticiae qualitatis*, cu excepţiile: *a)* pentru fiu nu este necesară ficţiunea libertăţii, întrucît el este liber; *b)* sclavul nu se poate obliga prin contracte, pe cînd fiul, da, întrucît are personalitate juridică; *c)* capacitatea procesuală a sclavului este nulă, pe cînd a fiului e doar redusă; căci el poate reprezenta pe tată în acţiunile intentate contra acestuia, dar referitoare chiar la fiu, şi poate intenta o *actio iniuriarum*, cum şi toate acţiunile *in factum*.

[37] Sclavia nu este definită, ci doar prezentată ca fiind o instituţie de *ius gentium*, fără a mai simţi nevoia să evoce *naturalis ratio*.

Potestas (nu *ius*) *uitae necisque* asupra sclavului consta şi din absorbţia întregii lui capacităţi economice. De fapt, un articol de inventar (*res corporalis* — II, 13) în patrimoniul stăpînului, trăind cu speranţa eliberării. Întrevedem şi pentru sclavi recunoaşterea vagă a unor legături de rudenie naturală (sup., § 19), recunoaşterea obligaţiilor naturale (III, 119[a]) şi răspunderea cu peculiul pentru obligaţiile lor contractuale (IV, 69); totuşi, nimic despre acestea în legi. G. nu arată dacă *pater familias* ar fi avut asupra propriilor copii sau a soţiei aceeaşi *potestas uitae necisque*, existentă desigur în trecut, dar perimată pentru vremea lui Hadrian (cf. Marcianus (lib. 14 — D, 48, 9, 5) — în legătură cu fiul acestui împărat, v. şi: Selb, *Von* ius vitae necisque *u. Züchtungsrecht*, The Jurist, Dublin, I, 1966; Aurel Popescu

[Maltratarea sclavilor]

53. Astăzi însă nici unui cetățean roman și nimănui altuia din cei ce se află sub cîrmuirea poporului roman nu-i este permis să trateze cu cruzime și fără motiv pe sclavii săi; căci, potrivit unei constituțiuni a ⟨preaslăvitului *⟩ împărat Antoninus, acela care-și ucide fără motiv sclavul este dator să răspundă, întocmai ca cel care a ucis pe sclavul altuia. Dar chiar exagerata asprime a stăpînilor este reprimată prin constituțiunea aceluiași împărat; fiind, în adevăr, consultat de unii guvernatori ai provinciilor, în legătură cu sclavii care își găsesc refugiu în templele zeilor sau un azil la statuia împăraților, acesta a prescris că, dacă cruzimea stăpînilor se va dovedi excesivă, aceia să fie constrînși a-și vinde sclavii

Și bine s-a procedat în ambele cazuri, fiindcă există o regulă, anume că noi nu trebuie să ne folosim abuziv de dreptul nostru, așa cum, pentru același motiv, le-a fost interzisă și prodigilor administrarea bunurilor lor [38].

---

* *(s)acratissimi* — Kübler.

Neue Betrachtungen über den G.-Stil, Iura, 1973, p. 199 și urm.). Originea unei asemenea *potestas* ar fi stat în dreptul lui *pater* de a omori pe fiul care l-a lovit (v. *homo sacer*: *leges Regiae*, Servius, I, 6; alte amănunte la Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, 1967, p. 5, n. 1).

Sclavul, ca reprezentant al stăpînului, constituie: *a)* o abatere de la principiul nereprezentării, acesta oferind mari neajunsuri; *b)* extinderea principiului achiziției de bunuri prin persoanele de sub putere, aceasta făcînd ca sclavul să-l poată reprezenta pe stăpîn, dar nu în justiție, ci în producția economică; tot ce s-ar dobîndi de sclav (drepturi reale, creanțe) trece în patrimoniul stăpînului *(quodcumque per seruum adquiritur id domino adquiritur)*.

Deși distincția aceasta între diferitele acte săvîrșite era, formal, numai juridică, nu și economică, cum s-ar părea, în fond se aprecia numai rezultatul economic al unui act sau altul. Asupra acestei distincții G. va mai reveni (II, 86) și o va fundamenta, dovadă evidentă a influenței bazei economice sclavagiste asupra dreptului privat (Taubenschlag, *Rzymskie pravo privatne* (rec: Kupiszewski, Iura, 1956, p. 237—239)).

Evident, G. exagera, atribuind sclavului o totală incapacitate patrimonială (Solazzi, *Gl. a G.*, I, p. 116), cînd el trebuia să știe că nu toți oamenii de atunci (*qui hoc tempore sub imperio populi Romani sunt* — inf., § 53) respectau atît de riguros principiul incapacității patrimoniale a sclavilor, cum o făceau cetățenii romani. G., care se ocupase de dreptul provincial mai mult decît oricare altul dintre juriști, va fi fost informat că în dreptul grec (Kroll, *Zur G. Frage*, Diss., 1927, p. 14) și cel din Egipt „sclavii începuseră să se bucure de oarecare capacitate patrimonială" (Taubenschlag, în *Studi Bonfante*, I, p. 383; ZS, 1950, p. 157).

Așa că *Et quocumque... domino adquiritur* este evident o glosă. Dealtfel, problema achiziției de bunuri prin intermediul sclavilor va fi reluată în fond de G. — dar nu aici, la capitolul despre p e r s o a n e, cu care de fapt nu are legătură — ci, așa cum s-a spus, în II 86; iar acolo el nu va mai spune *quodcumque per seruum*.

[38] În masa textelor latine, acesta este unicul în care teoria a b u z u l u i d e d r e p t apare cu formularea clară și lapidară a principiului: (*regula*) *male enim nostro iure uti non debemus*. Meritul formulării revenind lui G., ca a rămas cunoscută și astăzi sub numele de „faimoasa *regula Gaiana*", deși în literatura mai recentă, acest merit a fost minimalizat: unii editori (David — Nelson, Apogr.) chiar suprimă cuvîntul *regula* din clișeu, ca fiind deprisos, iar alții (Solazzi, *Gl. a G.*, I, p. 118—124), dacă nu suprimă chiar întregul § 55, elimină măcar formularea regulii, ca neputînd fi atribuită lui G. Lăsînd la o parte că textul *msului* V nu trebuie modificat arbitrar, urmează că, chiar dacă citata regulă n-ar proveni de la G., ci de la un adnotator, a cărui observație marginală a fost introdusă în text la o dată care nu poate trece dincolo de secolele III—IV, încă ea trebuie să rețină atenția cititorului de astăzi mai mult ca a entuziastului adnotator presupus care, socotind-o pe vremea

[Dominium duplex asupra sclavului]

54. Cum dealtfel la cetățenii romani proprietatea are dublu aspect (căci sclavul cuiva este socotit a fi sau numai în proprietatea bonitară *(in bonis esse)* a aceluia sau numai în cea quiritară sau în ambele la un loc *(ex utroque iure)*), tot astfel vom spune noi despre sclavi că se află sub *potestas* a stăpînului, cînd sînt în proprietatea bonitară a lui, chiar dacă, între timp, nu i-ar mai aparține aceluiași după dreptul quiriților. În adevăr, cel care are asupra sclavului nudul drept al quiriților, acela nu este socotit ca avîndu-l sub *potestas* [39].

---

sa ca o inovație, de mare importanță, a voit ca, în acord cu cele spuse de G. în context, să o recomande atenției studioșilor.

Rațiunile care au determinat pe Antoninus Pius să frîneze cruzimea stăpînilor au izvorît din necesități de ordin social și politic, pe cînd cruțarea patrimoniului familiei de la risipa prodigului pornea dintr-un considerent de ordin privat.

E meritul lui G. (sau al adnotatorului) de a releva asemănarea dintre două folosiri abuzive ale unui patrimoniu, respectiv dintre obligația impusă stăpînului de a-și vinde sclavii maltratați peste măsură cu înlăturarea prodigului de la administrarea propriului său avut. Constituția lui Antoninus a fost pentru jurisconsult un prilej de a teoretiza și propaga, sub gir imperial, regula rezultată.

Evident, atît măsura lui Antoninus, cît și „faimoasa regulă gaiană" nu trebuie desprinse din conexiunile lor intime cu baza economică sclavagistă. Pentru Antoninus, nu e vorba de o împăcare socială cu sclavii, ci de o ușoară concesie, pentru a consolida în și mai mare măsură baza economică sclavagistă. De notat, pe de altă parte, satisfacția în felul în care sînt relatate de autor limitările aduse, în vremea sa, vechii puteri discreționare asupra sclavilor (Schulz, ZS, 1930, p. 117).

Fana deorum, termenul cu care scriitorii păgîni numeau templele creștinilor, inexistent la alți juriști, a fost suspectat la G., ca fiind glosemă (Solazzi). Aparținînd mai curînd stilului secolului II, termenul a fost folosit de rescriptul lui Antoninus ca răspuns la consultațiile cerute de guvernatorii din provincii *(a quibusdam praesidibus prouinciarum)*; proveniența lui de la G. poate fi deci admisă (Kniep, I, 21).

[39] *Dominium ex iure Quiritium uel ex bonis uel ex utroque iure cuius seruus esse*; de la capitolul *Bunuri*, G. a mutat o parte aici, interesînd *potestas* asupra sclavului. Transferul a fost desigur chibzuit, spre a arăta — într-o frază — cum se etajau asupra sclavului cele trei variante posibile ale dreptului de proprietate.

Dominium ex i.q.; expresia, atestată din abundență la G., desemna dreptul de proprietate prevalent la Roma, justificat la origine prin *forță*; în manuale, cunoscut sub denumirea de proprietate quiritară; vechimea, care nu trebuie dusă pînă dincolo de sec. VI î.e.n., s-ar fi cuvenit să atragă epuizarea funcției sale istorice, față de dezvoltările ulterioare ale lui *ius ciuile*; dar, precum vedem, instituțiunea își păstra valabilitatea și în sec. II e.n.

Alicuius ex i.q.: în G.I., expresia apare mereu, însoțită fie de un adjectiv posesiv, fie de un genitiv posesiv: *res mea, tua ex i.q.* (II, 41; IV, 36); *domini ex i.q.* (sup., § 17); *suos ex i.q.* (II, 82); *alterius ex i.q.* (II, 88); *legatarii* (II, 194); *testatoris* (II, 196); *defuncti* (II, 222) etc.

Nudum ius Quiritium desemna nu norma obiectivă aplicabilă numai quiriților, ci pe aceea subiectivă, în sensul riguros al cuvîntului *potestas*. Cînd, în speța aleasă, G. spune *Nam qui nudum ius Quiritium in seruo habet, is potestatem habere, non intellegitur*, el tocmai aceasta demonstrează, că *dominus* care-l alienase sau eliberase nu mai avea nici o *potestas* asupra sclavului (Di Marzo, *Il* duplex dominium, BIDR, 1935).

In bonis esse (sau *habere*) „a fi cuprins în bunurile cuiva", „a face parte din patrimoniul cuiva", uzual în texte, desemna dreptul de proprietate recunoscut de pretor — de unde și numele de proprietate bonitară sau pretoriană. Limitată în timp, restrînsă ca aplicare și provizorie, această proprietate asupra sclavului o aveau: *a)* uzufructuarul; *b)* posesorul de bună-credință, care obținuse un obiect prin simpla *traditio* sau printr-un contract decăzut pentru un viciu de formă (Bonfante, *Sulla denominazione* in bonis habere, BIDR, 1895, p. 296—301). Pentru G. deci, *in bonis habere* nu echivala cu *dominium*; dovadă că în II, 40 evită a numi *dominus* pe cel care are obiectul *in bonis*.

Proprietatea deplină, care practic le întrunea pe primele două *(uel ex utroque iure cuius seruus)*, presupune deci un *triplex dominium*, care, într-o viziune istorică unitară,

[Patria potestas]

55. Tot astfel, sub *potestas* a noastră se află copiii noștri[40] pe care i-am procreat într-o căsătorie legitimă *(iustae nuptiae)*. Acest drept este specific cetățenilor romani; căci aproape nu există alți oameni care să aibă asupra fiilor lor o astfel de *potestas* cum avem noi; și acest lucru l-a reîntărit, prin edictul pe care l-a dat, divinul Hadrian, în legătură cu cei care solicitau de la el cetățenia romană pentru ei și pentru copiii lor. Nu omit să menționez că și poporul galateenilor socoate pe descendenți ca aflîndu-se sub *potestas* a părinților[41].

[Căsătoria și filiația]

56. ⟨Cetățenii romani au sub *potestas* pe copiii lor *⟩ dacă s-au căsătorit cu femei cetățene romane, sau latine sau chiar peregrine, cu care au *conubium*. Cum însă *conubium* are efectul că descendenții urmează condiția tatălui, s-a ajuns nu numai la faptul că aceștia devin cetățeni romani, dar și că trec sub *potestas* a tatălui lor[42].

57. S-a luat de aici obiceiul ca, prin constituțiuni imperiale, să se acorde și unora dintre veterani dreptul de a contracta căsătorii legitime

---

* 2 rînduri ilizibile: *Itaque liberos suos in potestate habent ciues Romani* — Kübler.

cuprindea etapele precedente *(olim, postea, utebatur, erat, intellegebatur* — II, 40), trecute acum în actualitate și prevalînd rînduiala recentă, mai vie. Suprapunerea celor trei variante ale dreptului de proprietate asupra sclavului face evidentă denunțarea unei caracteristici a proprietății sclavagiste.

[40] După dreptul natural, *filii familias* se nasc liberi; de aici și numele *liberi*, ilustrativ la G.

[41] *Dominica potestas*, care era de dreptul ginților, face contrast cu *patria potestas*, care era *iuris ciuilis (proprium ius ciuium Romanorum*; mențiunea că o instituțiune analoagă mai exista și la peregrinii din Galateea ar constitui indiciul că G. ar fi fost galatean de origine (Appleton)). Dacă în dreptul public poziția fiilor și fiicelor *(liberi)* este diferită de cea a sclavilor, în dreptul privat cît timp trăiește *pater familias*, se aseamănă; după moartea lui însă sclavii rămîn tot sclavi, iar *liberi* devin liberi și cu propriul lor statut juridic *(sui iuris)*.

Sub primele legi ale republicii, *patria potestas* asupra descendenților era nelimitată, ca și *d.p.* asupra sclavilor (l. XII T., 4); puteau fi vînduți (sup., § 17) sau dați în *mancipium* într-o acțiune noxală (IV, 79), și tot ce dețineau ei aparținea capului familiei (II, 87); treptat, dreptul pătrunzînd profund în familie, se fac unele distincții între categorii. Și totuși, pe vremea lui G., mai stăruiau încă urme din vechea *patria potestas*, astfel: *a)* aspecte de la acțiunea revendicării dreptului de proprietate asupra fiilor (inf., § 134), la ceremonialul adopțiunii; *b)* pentru redobîndirea unui *liber* sustras puterii lui *p.f.* (III, 199), unde se folosea *actio furti*; *c)* abandonul noxal (IV, 79 etc.).

[42] De la G. (I, 56—80) și Ulp. (V. 3—8) deținem singurele amănunte relative la *ius conubii*. De la sine înțeles între cetățenii romani, acest drept putea fi concedat și străinilor, individual sau în bloc (populației unei provincii); deci străinii aveau libertatea de a se căsători cu femei romane, iar cetățenii romani, cu femei peregrine. Cum însă prin *conubium* nu se înțelegea numai simpla formalitate a căsătoriei, ci și aducerea femeii sub puterea bărbatului *(conuentio in manum)*, adică un *negotium* juridic, esențial la un *matrimonium*, și pe care peregrinii nu-l puteau face — înseamnă că tocmai la acordarea acestuia se referă aici G. (Volterra, *La nozione giur. del* conubium, în: *Studi Albertario*, III, 1936, p. 347—384 (Iura, 1968, I, p. 169)).

cu acele latine sau peregrine cu care s-au unit imediat după eliberare; iar cei care s-ar naşte din astfel de căsătorii să devină atît cetăţeni romani, cît şi, totodată, să cadă sub puterea ascendenţilor [43, 44].

[Prohibiţiuni la căsătorie]

58. Şi totuşi nu este îngăduit să ne căsătorim cu orice femeie; în adevăr, se cuvine să ne abţinem de la căs ătoria cu unele.

59. Căci între acele persoane care au, una faţă de alta, calitatea de ascendent sau descendent nu pot fi contractate căsătorii; deoarece între acestea nu există *conubium*, precum între tată şi fiică, mamă şi fiu, bunic şi nepoată. Iar dacă totuşi, între atare persoane, ar fi să existe raporturi sexuale, se spune că ele au făcut căsătorii nelegitime şi incestuoase. Şi aceste reguli pînă acolo merg încît, chiar dacă gradele de rudenie, ascendentă sau descendentă, au început să se stabilească prin adopţiune, încă astfel de persoane nu se pot uni între ele prin căsătorie, ba şi după ce legăturile adopţiunii s-au desfăcut încă regula rămîne aceeaşi; aşa că eu nu voi putea lua în căsătorie pe aceea care a început să-mi devină, prin adopţiune, fiică sau nepoată, chiar dacă pe aceea aş fi emancipat-o.

60. Dar şi între acele persoane care sînt legate printr-un grad de rudenie colaterală există oarecare restricţie asemănătoare, în orice caz însă nu atît de severă.

61. Evident că, între frate şi soră, căsătoriile sînt prohibite, fie ei născuţi din acelaşi tată şi aceeaşi mamă, fie provenind numai de la unul din ei; iar dacă vreuna a început, prin adopţiune, a-mi fi soră, este de la sine înţeles că atîta timp cît durează adopţiunea nu-i posibilă căsătoria între mine şi ea; în schimb, prin emancipare, cînd adopţiunea încetează, eu mă voi putea căsători cu ea; dar şi dacă eu am fost emancipat, încă nu va mai exista vreo piedică la căsătorie [45].

62. A lua în căsătorie pe fiica fratelui tău, este îngăduit; şi lucrul acesta a intrat pentru prima oară în uz, cînd divinul Claudius s-a căsătorit cu Agripina fiica fratelui său [46]; în schimb, ca să iei în căsătorie pe fiica surorii tale nu-i permis. Şi aceste lucruri au fost rînduite astfel prin constituţiuni imperiale.

---

[43] Ceremonialul familial pentru recunoaşterea unui fiu şi intrarea lui sub *patria potestas* purta numele *tollere liberos*. Atestat de textele literare (Déclareuil, *Paternité et filiation légitimes*, în: *Mél. Girard*, I, p. 315), acest obicei nu avea atît sensul de împăcare a unei superstiţii — că fără *tollere* copilul moare (Perozzi, *Tollere liberum*, în: *Studi Simoncelli*, p. 213) — cît mai ales semnificaţia juridică esenţială a intrării copilului sub *patria potestas* (Lafranchi, *Premesse... nella filiazione dir. rom. class.*, în: Studi economici, 1946, p. 10).

Pentru dovedirea interesului juridic al lui *tollere liberos*, expresie obişnuită în diplomele militare, Volterra (în: *Festschr. Schulz*, I, p. 389) apelează la sugestiile din §§ 56—57 ale lui G.; iar pentru ilustrarea concretă, la o diplomă militară din Nicopole (161 e.n.).

[44] Inscripţia de la Kamenskoen (Bulgaria): Rev. Arch., 1949 (apud Reinach, p. 47, nota).

[45] La semiţi şi la egipteni, căsătoria între soră şi frate era permisă (Iust. Inst., I, 10, 2).

[46] Tacitus, *Ann.*, XII, 5 şi urm.; Suetonius, *Claud.*, 26, 39, 43; Dion Cassius, LXVIII, 2, 4; LXXI 1, 3.

63. La fel, nu-mi este permis a mă căsători cu mătușa după tată și nici cu cea după mamă. Și tot așa, nici cu cineva care mi-a fost altădată soacră sau noră, fiică vitregă sau mamă vitregă. De aceea am spus „altădată", fiindcă, atîta timp cît există căsătoria din cauza căreia s-a creat această rudenie, altul este motivul pentru care nu-mi poate fi soție, anume că o femeie nu poate fi căsătorită cu doi bărbați, și nici un bărbat cu două femei [47].

64. Așadar, dacă cineva a contractat o căsătorie neîngăduită și în mod deosebit incestuoasă, este socotit că nu are nici soție și nici copii; și în acest caz, cei care se nasc din astfel de uniuni sînt considerați că au mamă, dar nu urmează pe tată; și pentru acest motiv nici nu se află sub *potestas* a acestuia, ci sînt întocmai ca cei pe care mama i-a conceput în promiscuitate; în adevăr, și aceștia sînt socotiți că nu au tată, întrucît acela e nedeterminat. De aici și vine faptul că unor asemenea copii li se spune *spurii*, fie că sînt, ca unii, concepuți în înțelesul cuvîntului grecesc σποράδην, fie că sînt niște copii fără tată [48].

65. ⟨Se întîmplă uneori însă ca unii copii⟩ să nu treacă sub *patria potestas* a ascendenților ⟨imediat după ce s-au născut *⟩, și totuși mai tîrziu să cadă sub această *potestas* [49].

66. Așa este, de pildă, atunci cînd un latin s-a căsătorit în virtutea legii Aelia Sentia și a procreat un fiu, fie latin, ca provenind dintr-o latină, fie cetățean roman, dintr-o cetățeană romană; dar pe acesta tatăl nu-l va avea sub *potestas*; dar dacă ulterior va fi făcut dovada că a dobîndit dreptul quiriților, [atunci] pe loc va începe să și-l aibă pe acesta sub *potestas* [50].

---

* $2^1/_2$ rînduri ilizibile. Restituire Lachmann, după Iust. Inst. (I, 10, 13).

[47] Despre interzicerea bigamiei, v. F, I, 4—5.

[48] În afară de prohibițiunile legale, despre care s-a vorbit în §§ 58—64, mai existau și altele, subînțelese, potrivit cărora nu era permis unui roman a se căsători cu o femeie de alt neam (pentru a se păstra intactă ginta, Tit. Liv., I, 9), și nici unui patrician cu o plebeiană sau invers (pentru a nu se amesteca clasele: Tit. Liv., IV, 4). Formal însă, aceste ultime restricții au fost abolite, prin l. Canuleia (445 î.e.n.).

Utique (*uti* — infinitivul de la *utor*) sens figurat, ca în II, 158: *sed alio iure utimur* („noi, însă, urmăm alt drept");

Regula *pater is est quem nuptiae demonstrant*, invocată și azi la prezumția paternității legitime, pune la îndoială celelalte reguli de căutare a paternității. După G. ar rezulta că cei născuți în afară de *matrimonium legitimum*, nu numai că nu au tată cert, dar că, legal, nu au niciunul; la categoria copiilor rezultați din incesturi, similari cu cei *uulgo concepti*, apare ficțiunea juridică în care criteriul incertitudinii evocă ideea inexistenței.

Acel *et* (*etiam*, în edițiile vechi), din propoziția *Cum is et incertus sit*, arată că incertitudinea era specifică pentru tatăl celui *uulgo conceptus*. Cum tatăl — deși incert — există, de aici presupunerea că reflexia nu i-ar aparține lui G. (Solazzi, Iura, 1956, p. 131—136). Kniep crede că: *Itaque hi qui*..., pînă la fine, ar fi un adaus G., la modelul pregaian *qsisporade* (V).

[49] Pluralul *parentes* este socotit, în general, fără importanță, întrucît schimbarea singularului prin plural și invers este frecventă la G.; aici însă, ca și sup., § 57 (Volterra, Iura, 1968, I, p. 169; contra: Watson, v. inf., n. 54), pluralul nu mai poate fi socotit de mică importanță.

[50] Copiii care în momentul nașterii nu se aflau sub *patria potestas* puteau trece mai tîrziu sub această putere, prin: *anniculi probatio*, în baza legii Sentia (§§ 29, 30, 66); prin *erroris causae probatio* (§§ 65—75, 87); prin acordarea cetățeniei, de către împărat, tatălui; prin concedarea expresă a puterii paterne asupra copiilor născuți sau concepuți înainte (§§ 55, 93—94); în fine, prin concedarea lui *ius Latii* (§§ 95—96).

[Erori la căsătorie: consecinţe, acoperirea erorii]

67. La fel, cînd un cetăţean roman, în necunoştinţă de cauză, s-a căsătorit cu o latină sau o peregrină, pe cînd credea că aceasta este cetăţeană romană, şi a procreat un copil; evident că acest copil nu va trece sub *potestas* a lui, fiindcă nu este în adevăr cetăţean roman, ci latin sau peregrin, adică de aceeaşi condiţie care va fi fost şi a mamei, fiindcă cineva nu are acces la condiţia tatălui altfel decît dacă între tată şi mamă existase *conubium*; dar, potrivit unui senatusconsult, i se dă tatălui posibilitatea să justifice eroarea, şi în felul acesta şi soţia şi fiul parvin la cetăţenia romană, şi din chiar clipa aceea, fiul începe a fi sub *potestas* a tatălui. Regula este însă aceeaşi şi cînd tatăl a luat în căsătorie — din eroare — pe una care este din rîndul dediticiilor, numai că de această dată soţia nu devine cetăţeană romană [51].

68. Tot astfel, dacă o cetăţeană romană s-a căsătorit — din eroare — cu un peregrin, luat drept cetăţean roman, i se dă voie şi acesteia să justifice motivul erorii, şi în felul acesta, atît fiul cît şi soţul parvin la cetăţenia romană, iar fiul trece pe loc sub *potestas* a tatălui. Regula este aceeaşi şi atunci cînd, în baza legii Aelia Sentia, ea s-a căsătorit cu un peregrin, luat drept latin, căci şi de acest caz s-a ocupat, în mod special, senatusconsultul. În oarecare măsură regula este la fel şi în cazul aceleia care s-a căsătorit, în baza legii Aelia Sentia, cu unul din rîndul dediticiilor luat drept cetăţean roman sau latin; numai că aici, evident, cel care este din rîndul dediticiilor rămîne mai departe în condiţia sa, şi pentru acest motiv fiul, chiar dacă ar deveni cetăţean roman, încă nu trece sub *potestas* a tatălui.

69. Şi tot aşa, dacă o latină s-a căsătorit ⟨în condiţiile legii Aelia Sentia *⟩ cu un peregrin pe care l-a crezut latin, aceasta poate, în virtutea senatusconsultului, să justifice, după naşterea unui fiu, motivul erorii, şi în felul acesta devin cu toţii cetăţeni romani, iar fiul începe să fie sub *potestas* a tatălui.

70. Acelaşi lucru a fost hotărît, cînd un latin s-a căsătorit, în virtutea legii Aelia Sentia, cu o peregrină pe care, în mod eronat o credea latină, sau cetăţeană romană [52].

71. Mai mult încă, dacă un cetăţean roman care se credea latin — şi pentru acest motiv — a luat în căsătorie o latină, îi va fi permis ca, după naşterea unui fiu, să justifice motivul erorii, ca şi cum căsătoria ar fi fost contractată în condiţiile legii Aelia Sentia. Tot aşa, în baza senatus-

---

* *E lege Aelia Sentia* — admisă în general (sub rezervă: David—Nelson).

[51] Latinii nu se puteau căsători cu cetăţene romane (Steinwenter, REPW, v° *ius Latii*) decît în baza concesiunii imperiale (Ulp., 5, 4). Oare aceasta, chiar pe vremea lui G.? *Sc*ul care încuviinţa acoperirea erorii — dar ale cărui dată şi autor G., nu le menţionează — este plasat de Kniep, sprijinit de David, înainte de Hadrian, dar după l. Aelia Sentia. Dovada cetăţeniei, adică a inexistenţei erorii, se făcea în faţa censorilor (Mommsen, *Röm. Staatsr.*, II, 1888, p. 374). *Error facti*, pentru a acoperi *error iuris*, era scuzabilă la căsătoriile cu latine, dar nu la cele cu peregrine (v. Mayer-Maly, *Verstoss gegen* ius gentium *u. gegen* observatio iuris nostri, Iura, 1976, p. 1—16).

[52] Pretutindeni este vorba de căsătorii în cercul *latinilor iuniani*.

consultului, și acelora care, deși cetățeni romani, s-ar fi socotit că sînt peregrini și deci s-au căsătorit cu peregrine, li se dă permisiunea ca, după ce li s-a născut un fiu, să justifice motivul erorii; acest lucru, odată făcut, femeia devine cetățeană romană, iar fiul provenit de la ea, nu numai că parvine la cetățenia romană, dar chiar este trecut sub *potestas* a tatălui.

72. Cele ce am spus despre fiu, se înțelege că se aplică și cînd e vorba de fiică.

73. Cît privește justificarea motivelor erorii, nu interesează deloc de ce vîrstă ar fi fiul ⟨sau fiica, afară numai dacă eventual unul din părinți n-ar vrea să invoce că motivul erorii a stat la gîndul că se căsătorește în virtutea legii Aelia Sentia *⟩. Dar și așa, dacă fiul sau fiica sînt mai mici de un anișor, nu va putea fi dovedit motivul erorii. Nu omit că, printr-un rescript al divinului Hadrian, s-a hotărît așa ca, pentru a dovedi motivul erorii ⟨ ... **⟩.

74. Cînd un peregrin a luat ca soție o cetățeană romană, s-a pus întrebarea dacă acesta poate invoca motivul în baza senatusconsultului ⟨ ... ***⟩ dreptul acesta i-a fost acordat în chip special. Dacă însă peregrinul s-a căsătorit cu o cetățeană romană, și, după ce i s-a născut un copil, a dobîndit pe altă cale cetățenia romană, fiindcă s-a pus iarăși și aici întrebarea dacă el poate dovedi cauza erorii, împăratul Antoninus a dat un rescript că și acesta poate dovedi cauza, chiar dacă ar fi să rămînă peregrin. Deducem de aici că și peregrinul își poate justifica motivul erorii.

75. Din cele ce am spus se vede clar cum, fie că un cetățean roman s-a căsătorit cu o peregrină, fie că un peregrin s-a căsătorit cu o cetățeană romană, cel care se va naște este peregrin. Iar dacă o atare căsătorie a fost contractată datorită unei erori, viciul acesteia poate fi acoperit în baza senatusconsultului, după criteriile pe care le-am arătat mai sus; dar dacă nu a intervenit nici o eroare, ci s-au unit în perfectă cunoștință de condiția lor, nu le va fi în nici un caz acoperit viciul acestei căsătorii [53].

---

* 2 rînduri ilizibile: *filiaue* (adausul nostru) *nisi forte eorum aliquis, qui e lege Aelia Sentia matrimonium se contrahere putauerint, erroris causam probare uelit; ab hoc enim, si minor dedit* — Goeschen; se descifrează totuși cuvîntul *imperator* — Textes [7].

** 2 $^1/_2$ rînduri ilizibile.

*** 1 $^1/_2$ rînd ilizibil.

[53] Deci, *sc*tul, acordînd cetățenia unuia din soții peregrini, o acorda apoi, automat, tuturor membrilor acelei familii de peregrini. Supleța raționamentului: dacă peregrinul căsătorit cu o femeie pe care o credea cetățeană avea cu aceea un copil și făcea dovada erorii cu privire la *status*ul soției, atunci, dintr-o dată, în virtutea *sc*tului, *a)* vechea comuniune conjugală, purificată prin dovedirea erorii, devenea, din *iuris gentium* cum fusese, un *iustum matrimonium (iuris ciuilis)*; *b)* soțul peregrin devenea și el *ipso facto* cetățean, căci un *matrimonium* nu devine *iustum* decît dacă soțul este sau devine roman; *c)* copilul, devenit acum fiul unui cetățean roman, și trecînd la rîndu-i sub *patria potestas*, devenea și el cetățean roman. Tot astfel, femeia, pînă atunci peregrină, devenea cetățeană, într-un *matrimonium* purificat de viciul erorii.

Beneficiul acesta, acordat numai celor cu cel puțin un copil, intra în politica demografică inaugurată de August.

[Condiția copiilor]

76. Vorbim, bineînțeles, despre cei între care nu există *conubium*, căci altfel, dacă un cetățean roman s-a căsătorit cu o peregrină cu care are *conubium*, se încheie, cum am spus mai sus, o căsătorie valabilă, și atunci cel care se naște din ei este cetățean roman și va intra sub *potestas* a tatălui [54].

77. Și, la fel, dacă o cetățeană romană s-a căsătorit cu un peregrin cu care are *conubium*, evident că va naște un peregrin și că acest fiu va fi legitim al tatălui, ca și cum l-ar fi procreat cu o peregrină. Și totuși, astăzi, potrivit unui senatusconsult, dat la propunerea divinului Hadrian, ⟨preaslăvit *⟩, chiar dacă între o cetățeană romană și un peregrin nu ar fi existat *conubium*, acela care li se va naște este fiul legitim al tatălui.

[Peregrinii: condiția lor juridică. Legea Minicia]

78. Ceea ce am spus însă — că, dacă nu există *conubium* între o cetățeană romană și un peregrin, cel care li se va naște va fi peregrin — este prevăzut de legea Minicia, cu scopul ca el să urmeze pe părintele ⟨de condiție mai rea **⟩. Și invers, tot prin legea aceea, că dacă un cetățean roman s-a căsătorit cu o peregrină cu care nu avea *conubium*, copilul rezultat din acea convieţuire să se nască peregrin. Legea Minicia s-a dovedit necesară mai ales în acest caz, căci, dacă s-ar face abstracție de această lege, copilul ar fi trebuit să urmeze cu totul altă condiție, fiindcă acela care se naște din cei între care nu există *conubium* va urma, în baza dreptului ginților, condiția mamei. Dar acea parte a legii care prevede că este peregrin copilul unui cetățean roman făcut cu o peregrină, se vede a fi de prisos, căci, chiar și fără această lege, soluția ar fi fost aceeași, în baza dreptului ginților [55].

---

* *(s)acratissimus* — Kübler.

** *deterioris* (*parentis*) — David—Nelson (*peregrini* — Textes [4]).

[54] Aceste §§, ca și următoarele, sînt folosite, de obicei (Volterra; *La nozione giur. del* conubium), pentru ca să se deducă, din confruntarea lor cu diplomele militare care concedau *conubium*, tendința de a transforma un *matrimonium*, valabil după dreptul peregrin, într-unul legitim roman; sau, în cazul soldaților romani, tendința de a acorda *conubium* femeilor peregrine, cu care aceia ar vrea să se căsătorească printr-un *matrimonium iustum* (Gaudemet, *Iustum matrimonium*, RHD, 1949, p. 309—366).

[55] Copiii proveniți din căsătoria unei cetățene romane cu un peregrin nu deveneau cetățeni romani (*iusti liberi heredesque*), ci urmau condiția tatălui, deci pe a părintelui cu condiția mai rea. Ei puteau totuși dobîndi calitatea de cetățeni romani — spune G. — dar numai după ce le-a fost acordat *ius conubii* de către Roma.

Legea Minicia: textul și, data sînt necunoscute; autorul este, probabil, L. Minicius Natalis (cos. 107 e. n.), căruia Traian îi adresează un rescript (D, 12, 1, 22; 9,2). (Asupra vieții și operei acestuia: Riccobono, *Studi critici*, BIDR 1894, p. 225—268; Kunkel, *Herk*, p. 121; Castello, *La data della legge Minicia*, în: *Studi Arangio—Ruiz*, III, p. 301 și urm.).

G. aduce critici acestei legi și, cum romanii erau, în general, plecați legilor și nu le discutau, iar autorul face aici o excepție, ar fi indiciul că el nu era roman. L. Minicia confirma principiul lui *ius gentium*, potrivit căruia copiii rezultați din comuniunile *sine conubio*, deci inexistente din punct de vedere juridic, urmau condiția mamei. În acest §, G. notează inovația legii Minicia, doar pentru cazul cînd mama avînd cetățenia romană, fiul său (*spurius*) se năștea cetățean. Legea lasă nerezolvată situația copilului unui tată cetățean, mama fiind peregrină, de aceea atitudinea lui G. : *lex superacua uidetur* (Volterra, Iura, 1963, I, p. 165—166).

79. Pînă la urmă a rămas așa că ⟨cel care se naște dintr-un cetățean roman și o latină, latin să se nască, deși legea Minicia nu se aplică acelora care, în zilele noastre, se numesc latini; în adevăr, sub denumirea de peregrini se înțeleg, conform acestei legi *,⟩ nu numai neamurile și popoarele străine, dar chiar și aceia care poartă numele de latini. Dar legea se aplică altor latini, anume celor care aveau altădată colectivitățile și cetățile lor proprii și pentru acest motiv erau în rîndul peregrinilor.

80. Și invers, dar tot pentru același motiv, copilul unui latin cu o cetățeană romană se naște cetățean roman, cînd căsătoria a fost încheiată fie în condițiile legii Aelia Sentia, fie altfel. Au fost totuși unii care au socotit că cel provenit dintr-o căsătorie contractată în baza legii Aelia Sentia se va naște latin, fiindcă se vede că în acest caz le-a fost acordat părinților *conubium* în baza legilor Aelia Sentia și Iunia, iar *conubium* face ca totdeauna cel născut să urmeze condiția tatălui; altminteri, cel care se naște dintr-o căsătorie altfel contractată urmează condiția mamei, în baza dreptului ginților, și pentru acest motiv va fi el cetățean roman. Noi însă aplicăm regula stabilită prin senatusconsultul dat la propunerea divinului Hadrian, ca cel născut, indiferent în ce condiție, dintr-un latin și o cetățeană romană să se nască cetățean roman [56].

81. Potrivit acestor dispoziții și ale acelui senatusconsult dat la propunerea divinului Hadrian, preaslăvit, s-a stabilit ca cel ce se va naște dintr-un latin și o peregrină — și invers, dintr-un peregrin și o latină — să urmeze condiția mamei.

82. Consecvent cu aceste principii și de acord cu dreptul ginților, cel provenit dintr-o sclavă și un om liber se naște sclav și, din contră, dintr-o liberă și un sclav, se naște om liber.

83. Trebuie totuși să atragem atenția că nu a intervenit nici o lege, sau ceva care ar ține loc de lege, care să modifice, în cutare sau cutare caz, regula dreptului ginților.

84. Iată, în adevăr, cum o cetățeană romană care a convieţuit cu sclavul altuia, cu consimțămîntul stăpînului, poate — printr-o convenție — ca, în baza senatusconsultului Claudian, să rămînă liberă ea, dar să nască un sclav, căci ceea ce s-a convenit între ea și stăpînul sclavului nu poate fi ratificat în baza senatusconsultului. Ulterior însă, divinul Hadrian, mișcat de această inechitate de fapt și de neeleganța în drept, a restabilit regula din dreptul ginților ca, din moment ce femeia rămîne liberă, să nască un om liber [57].

---

* 2 $^1/_2$ rînduri ilizibile: *ciue Romano et Latino qui nascitur Latinus nascatur, quamquam ad eos qui hodie Latini appellantur lex Minicia non pertinet; nam comprehenduntur quidem peregrinorum appellatione in ea lege non* — Mommsen.

[56] G. confruntă două legi, importante pentru latini. Deși între ele se interpunea mai bine de o jumătate de secol, iar clișeul *per legem Aelia Sentiam et Iuniam* nu a inversat ordinea cronologică, întrucît l. Iunia Norbana nu este anterioară (19 e. n.), totuși la ambele apare numele unui consul Iunius (despre acesta, amănunte la: De Dominicis, în: *Mél. Piganiol*, 1966, III, p. 1419—1431 (Iura, 1967, II, p. 371 și urm.)).

[57] Opoziția dintre *ciuis Romanus* și condiția de latin (sup., § § 29, 31, 35) e raportată aici la reglementările apărute, cel mai devreme, în primele decenii ale Principatului. Cum la

85. ⟨Tot astfel, potrivit unei legi latine ... *⟩ [58], copiii rezultați dintr-o sclavă și un om liber se puteau naște liberi; în adevăr, se prevede în acea lege că, dacă cineva a convieţuit cu sclava altuia, pe care o socotea liberă, băieţii care ar fi să se nască să fie liberi, iar dacă ar fi să se nască fete, acestea să devină sclave ale aceluia căruia i-a fost sclavă mama. Dar și în cazul acesta, divinul Vespasian, mișcat de neeleganța soluției, a restabilit regula dreptului gînților după care, indiferent dacă se vor naște băieți, să fie și aceia sclavii aceluia la care a fost sclavă mama lor.

86. În schimb, este încă în vigoare acea parte a aceleiași legi, potrivit căreia cei ce se nasc dintr-o femeie liberă și sclavul altuia, pe care ea îl știa că este sclav, să se nască sclavi. Prin urmare, la popoarele la care nu există o asemenea lege, cel care se naște urmează condiția mamei, potrivit dreptului gînților, și în consecință va fi liber.

87. În acele cazuri în care cel care se naște urmează condiția mamei, și nu a tatălui, este mai mult decît evident că el nu va fi sub *potestas* a tatălui, chiar dacă acesta ar fi cetățean roman. Și pentru aceasta, noi am amintit mai sus cazurile în care — dacă a fost contractată, din eroare, o căsătorie ilicită — intervine Senatul, care acoperă viciul căsătoriei și în felul acesta se ajunge de multe ori ca fiul să cadă sub *potestas* a tatălui.

88. În schimb, dacă o sclavă a rămas însărcinată cu un cetățean roman și după aceea, fiind eliberată, a devenit cetățeană romană și atunci a născut, s-a admis ca noul născut să fie cetățean roman, ca și tatăl

---

* *item e lege* — Krüger.

acea epocă nu mai existau în statul roman latini, ci numai latini iuniani, urmează că toate referințele trebuie îndrumate spre aceștia.

În § 79 se face o slabă aluzie la popoarele și cetățile italice de condiție latină; începînd cu acest § vom observa abandonarea termenului *ius quiritium* pentru coloniile latine din provincie, apărînd în loc expresia *ius ciuitatis*. Motivul acestei preferințe îl bănuim: cuvintele *ius quiritium* ar fi fost pentru provinciali o expresie, dacă nu obscură, în orice caz lipsită de ecoul de care era legat, la Roma, acest titlu (De Visscher — *Autour du* i.q., în: *Festschr. Schulz*. II, p. 71—78).

În sfîrșit, tot aici, o informație de drept public: o constituție vine să depășească în favoruri, într-un domeniu cu reflexe sociale, un *sct.*, și să-l abroge chiar, dacă s-ar constata că ar contraveni administrației imperiale, care ajunsese a se bizui pe *serui Caesaris* (Wieacker, ZS, 1968, p. 582, n. 1). Este vorba de scoaterea din sclavie a copiilor rezultați din convieţuirea unei cetățene romane cu sclavul altuia. Se curmau, prin aceasta, atitudini vechi, potrivit cărora, pînă la *sctul* Claudian, atare copii erau socotiți sclavi dimpreună cu mama, astfel decăzută; iar după acest *sct.*, devin liberi, împreună cu mama.

O inscripție din acel timp (CIL, VI, 5317) care denumește *Augusti liberti* pe fiii libertei imperiale Claudia Successa, rezultați din raporturile promiscui cu sclavii altuia, nu dezminte acest §; prin această emfatică intitulare, dimpotrivă, se exprima recunoștință împăratului *manumissor* și mîndrie pentru distincția maternă (Chantraine, *Freigelassene u. Sklaven* p. 512).

[58] Cum nu se poate decide care era numele legii și nici măcar dacă se vorbea de o lege, s-au făcut conjecturi: Huschke (*Studien*, 1830, p. 179) crede că ar fi vorba de l. Aelia Sentia; Kniep, după Mommsen (*Strafr.*, p. 854), combătut de Zulueta, că ar fi vorba de *sctul Claudianum* (Paulus, *Sent.*, II, 21, 1) discutat în § 84 și asupra căruia G. va reveni în § 91; în plus Castello (*Sul testo di Gaio*, I, 85, în: *Studi Solazzi*, 1948, p. 242—245), că această reconstituire nu compensează partea de la finele paragrafului, pe care o recomandă viitoarelor ediții. Solazzi (*Gl. a. G.*, I, p. 133), susținînd pe Kübler, reține că era o lege referitoare la peregrinii dintr-o anumită regiune sau de o anumită condiție, deoarece în §§ 85—86 este vorba despre *liberos diberasue*, iar nu despre *ciues Romanos Romanasue*.

său; şi totuşi, el nu va trece sub *potestas* a tatălui, pentru că nu provine dintr-o uniune legitimă, cum şi pentru faptul că o atare uniune nu a fost socotită, prin nici un senatusconsult, ca legitimă [59].

89. Dar, ceea ce s-a decis — că dacă o sclavă a conceput cu un cetăţean roman şi apoi, devenită liberă, a născut, cel ce se naşte se va naşte liber — îşi află justificarea în raţiunea firească; în adevăr, cei care sînt concepuţi nelegitim iau starea existentă din momentul în care s-au născut; aşa că, dacă se nasc dintr-o liberă, ei devin liberi şi nu interesează cu cine i-a conceput mama, atunci cînd era sclavă; în schimb, concepuţii legitim iau condiţia din momentul concepţiunii [60].

90. Astfel, dacă o femeie cetăţeană romană, însărcinată, a fost pedepsită cu exilul şi în chipul acesta, devenind peregrină, a născut, cei mai mulţi fac distincţie şi decid: dacă a conceput dintr-o căsătorie legitimă, va naşte un cetăţean roman, iar dacă a conceput printr-o uniune nelegitimă, ea va naşte un peregrin.

91. De asemenea, dacă o femeie cetăţeană romană, însărcinată, a devenit sclavă, în virtutea senatusconsultului Claudian, fiindcă a întreţinut relaţii cu sclavul altuia, fără consimţămîntul şi împotriva avertismentului stăpînului, cei mai mulţi fac distincţie şi decid că: dacă copilul a fost conceput dintr-o căsătorie legitimă, din ea să se nască un cetăţean roman; iar dacă a fost conceput într-o uniune nelegitimă, acela a cărui mamă a devenit sclavă se va naşte sclav.

92. Dacă şi peregrina a conceput într-o uniune nelegitimă, iar după aceea, devenind cetăţeană, a născut, ea va naşte un cetăţean roman; dacă însă a conceput cu un peregrin, atunci, potrivit legilor şi obiceiurilor peregrinilor şi conform senatusconsultului intervenit la propunerea divinului Hadrian, va naşte un cetăţean roman, dacă şi tatălui i se va acorda cetăţenia romană.

93. Dacă un peregrin a cerut, pentru el şi pentru descendenţii lui, cetăţenia romană, fiii nu vor trece sub *potestas* a lui, altfel decît dacă împăratul a decis ca ei să fie aşezaţi sub puterea sa [61], iar împăratul procedează aşa numai dacă, după o prealabilă cercetare, socoteşte că aceasta este în folosul fiilor. El va cerceta mai atent şi mai minuţios cînd este vorba de impuberi şi de absenţi [62]; şi lucrurile acestea sînt prevăzute aşa în edictul divinului Hadrian.

---

[59] Nu înţelegem cum ar fi putut statornici Senatul un *iustus coitus* şi cum s-ar fi putut spune că, pentru a da unui cetăţean roman posibilitatea să dobîndească *patria potestas* asupra fiului avut de la o sclavă, un *sct.* ar fi schimbat natura juridică a actului uniunii, făcîndu-l, din *iniustus*, *quasi iustus*.

[60] Se caută aici justificarea unei statorniciri de drept pozitiv, pe principiile abstracte ale dreptului natural; s-a răspuns cu § 78, care evocă pe acest *naturalis ratio* (G. Longo, *Per l'interpret. del fr. 24, I, 5*, Iura, 1967, I, p. 1 şi urm.).

[61] *Patria potestas* fiind instituţie de *ius ciuile*, nu se aplică peregrinilor; şi totuşi avem aici un caz în care, în mod excepţional, li se aplica.

[62] G. este aici neclar: *a*) pentru ce se ocupa în mod deosebit Hadrian de soarta absenţilor? *b*) cine erau socotiţi absenţi? *c*) cum aducerea absenţilor sub *patria potestas* a tatălui lor, fost peregrin, iar acum cetăţean roman, i-ar fi putut dezavantaja pe aceia? Fiii absenţi de la domiciliul tatălui peregrin, la data cînd acela solicita cetăţenia, suportau — evident — riscul de a nu obţine cetăţenia împreună cu dînsul. Cum nu putem crede că împăraţii acordau cu largheţă cetăţenia romană şi nici că erau atît de preocupaţi să atragă spre acea cetăţenie pe descendenţi,

94. Tot așa, dacă cineva a dobîndit cetățenia romană, dimpreună cu soția lui, care este aproape să nască, chiar dacă cel ce se naște este — cum am spus mai sus — cetățean roman, totuși el nu cade sub *potestas* a tatălui; și acest lucru este prescris într-o rezoluție *(subscriptio)* a divinului Hadrian, preaslăvit. De aceea, cel ce știe că soția lui este însărcinată, cînd cere de la împărat cetățenia pentru sine și pentru dînsa, trebuie să ceară de la același încuviințarea ca pe cel ce se va naște să-l aibă sub *potestas* a lui [63].

înseamnă că aici interveneau considerațiuni nu de ordin moral, ci calcule de ordin material. S-ar fi putut ca printre acei fii să fi fost unii care aveau un patrimoniu propriu, de care voiau să dispună ei înșiși după dreptul peregrin, decît să-l vadă trecut tatălui lor care, devenit *ciuis Romanus*, îl reclama în baza lui *patria potestas*, și tocmai de aceea, pentru a-i avea sub putere pe acești fii instăriți, tatăl cerea ca, dimpreună cu dînsul, să fie făcuți și ei cetățeni. Pentru absenți, examinarea trebuia făcută mai cu atenție *(diligentius exactiusque)*, căci aceștia, fiind departe și neștiind despre cererea tatălui lor, nu cunoșteau rațiunile eventualei lor poziții. Dar această *diligentior exactiorque cognitio* era necesară nu numai pentru *absentia*, ci și pentru *ignorantia*, căci solicitarea cetățeniei de către tată putea fi făcută chiar fără știrea lor. Hadrian ar fi trebuit deci să dispună ca toți fiii, atît cei aflați în aceeași localitate, cît și cei absenți, să fie informați deopotrivă (Solazzi, *G l. a G.l*, p. 138).

În ce privește pe impuberii peregrinului solicitant, Kniep (*op. cit.*, p. 160) invocă criteriile de la *adrogatio*; Solazzi, presupunînd că impuberul era supus puterii unui *extraneus*, socoate cazul acestuia cu totul aparte: într-adevăr, pe cînd bunurile adoptatului sînt pierdute pentru membrii familiei de origine, aici dimpotrivă, bunurile fiului *noului cetățean* devin ale tatălui firesc, care a obținut cetățenia.

Si, causa cognita, aestimauerit hoc filiis expedire (edictul lui Hadrian) reamintea o caracteristică de nebănuit a lui *patria potestas*, anume aceea de a fi spre avantajul fiilor *(filiis expedire)*; ea avertiza pe cei care evocau, la data solicitării cetățeniei, *patria potestas* asupra fiilor absenți care, avînd un patrimoniu propriu, ar fi preferat să-l păstreze odată cu statutul de peregrin.

[63] De la principiul expus sup. § 80 („căsătoria face totdeauna pe copii să urmeze condiția tatălui"), au venit derogările; potrivit acestora, condiția copiilor urmează a se stabili după aceea a mamei. Prima a fost făcută de l. Aelia Sentia *(ibid.)*, restul cazurilor (sup., §§ 81, 87, 88, 91, 92) de senatusconsulte. Una, și poate cea mai interesantă, este aceea menționată de G. (§ 81) și atribuită unui *sct.* neidentificat *(illud sct.)*. Despre acesta aflăm de la Denys din Halicarnas (VI, 1, 2) că a fost adus în anul 257 î.e.n., sub consulii Aulus Sempronius Atratinus și Marcus Minicius (Santaro, *Un'osservazione su Dionisio di Halicarnas VI 1, 2 e Dig. I 5, 24*, Iura, 1958, p. 113—120).

Dacă nu sînt puse la îndoială informațiile istoricului grec — și acest lucru ar rezulta din discuțiile purtate (Schwengler, *Röm. Gesch*, Tübingen, 1856; Volterra, *Sulla condizione dei peregrini cui ueniua concessa la citadinanza romana*, în: *Studi Cicu*, II, p. 643—672) — atunci neconcordanța datelor cronologice — cu un decalaj de cîteva secole între cea indicată de Denys și cea atribuită de G. unei inițiative a lui Hadrian — n-ar putea fi explicată altfel decît că Hadrian a evocat și a redat putere unui vechi *sct.* (*illud sct.*). Dificultatea apare însă atunci cînd se discută fondul acelui *sct.* În primul rînd, dispozițiile aceluia nu sînt în acord cu normele în vigoare la mijlocul secolului II e.n., căci: sau un *matrimonium* este *iustum*, și atunci copiii erau, în bloc, puși sub *p. potestas*, iar femeia nu putea ieși din acel matrimoniu decît prin divorț; sau era *iniustum*, și atunci copiii urmau condiția mamei, căci nu este posibil să admitem că Hadrian reabilita un *sct.* (sup., § 81) care, în § 90 și 94, apare că împărțea în două grupe copiii aceleiași familii și din aceiași părinți (unii sclavi, iar alții liberi). În felul acesta *sct*ul venea în contrazicere cu normele generale expuse în § 89.

Cert este că, ulterior datei indicată de Denys, normele acestui *sct.* au fost extinse și la alte spețe (sup., § 85), unde se prezintă situații identice cu cele descrise de Denys, inclusiv categorisirea copiilor (băieții după condiția tatălui, fetele după condiția proprietarului mamei). Din același § 85 aflăm că, sub Vespasian, se revenise la *regula iuris*. Deși principiile generale de la *conubium* rămîneau valabile, totuși se recurgea la *ius gentium* (toți copiii rezultați din conviețuirea unui liber cu o sclavă rămîneau sclavi, indiferent sexul), ceea ce arată că dispozițiile *sct*ului amintit erau încă valabile în plin drept clasic, cel puțin pînă la Vespasian.

Sct. Claudianum (§ 84) care avantaja pe mama liberă, dar nedreptățea pe copiii ei concepuți cu un sclav, a fost corectat de Hadrian cu principiile lui *ius gentium*.

O *subscriptio* din partea împăratului era necesară pentru a putea fi introduși sub *p. potestas* și copiii concepuți înainte, dar născuți după obținerea cetățeniei de către părinți (§ 94).

95. Cu totul alta este situația acelora care, prin *ius Latii*, ajung la cetățenia romană dimpreună cu copiii lor; în adevăr, copiii acestora le stau sub *potestas*.

96. Privilegiul acesta a fost conferit cîtorva cetăți peregrine, fie de către poporul roman, fie de către Senat, fie de împărat, ⟨iar aspectele lui sînt două *⟩: sau *maius Latium*, sau *minus Latium*. *Maius Latium* este atunci cînd cetățenia romană o obțin atît cei care sînt aleși decurioni [64], cît și cei care ocupă o demnitate sau o magistratură oarecare. *Minus Latium* este atunci cînd cetățenia este obținută numai de cei care dețin fie vreo demnitate fie o magistratură; și lucrul acesta a fost statornicit prin multe epistole ale împăraților [65].

[Adopțiunea]

97. După acele reguli pe care le-am arătat, sub *potestas* a noastră se află nu numai copiii noștri firești, ci și cei pe care-i adoptăm.

98. Iar adopțiunea se face în două moduri: sau cu încuviințarea poporului sau prin *imperium*ul unui magistrat, de pildă pretorul [66].

99. Cu aprobarea poporului noi adoptăm pe aceia care sînt *sui iuris*; acestui fel de adopțiune i se mai spune *adrogațiune*, fiindcă cel care adoptă este *adrogatus*, adică întrebat dacă vrea ca cel pe care are de gînd să-l adopte să-i fie fiu legitim, iar cel adoptat este interogat și el, dacă consimte să devină așa ceva, după care poporul este întrebat dacă aprobă sau nu ca aceasta să se întîmple [67]. Prin *imperium* al magistratului, noi adoptăm pe aceia care se află sub puterea părinților, pentru a-i face să dobîndească în familia noastră fie primul grad în rîndul descendenților, ca fiu și fiică, fie unul mai jos, ca nepot sau nepoată, strănepot ori strănepoată [68].

---

* cca 20 de litere ilizibile: *huius autem iuris duae species (s)unt: (n)am* — Textes [7].

[64] Primii magistrați romani din municipii și colonii se numeau *decuriones*. Relativ la §§ 95—96, v. Beaudouin, *Le* maius *et le* minus Latium, NHR, 1897, p. 1—20.

[65] În lipsa unei colecții de *epistulae principum*, recurgem la: Strabo, IV 1, 12; Suetonius, *Aug.*, 47; Plinius [cel Bătrîn], *Hist. nat.*, III, 18, 20, 23, 24, 30, 133; Plinius [cel Tînăr], *Panegir.*, p. 37 și 39; Apian, *Bell. civ.*, II, 26; 1. Salpensa 21, 22, 23; CIL, V, 532, și VIII, 1269.

Ca să înlăture tautologia *honorem aut magistratum*, Hirschfeld (*Kleine Schriften*, 1879, p. 297), contra lui Beaudouin (sup., n. 64) socoate că *honor* se referă la demnitarul instituit ca un al doilea *duumuir* într-un municipiu latin. Deși funcția acestuia nu echivala cu a unui *magistratus* — totuși era o *honor*, pentru că numirea de către împărat ținea loc de alegere populară și atrăgea după sine concedarea cetățeniei, ilustrarea în l. Salpensa 24 (Steinwenter, REPW, *v° ius Latii*). Solazzi (*Gl. a G.*, I, 142) scuză pe G. de tautologie aruncînd vina pe neîndeminarea glosatorului.

[66] Solazzi (*ibid.*, p. 143) înlătură întreg clișeul *uel praetoris*, ca fiind glosat. Editorii, reproducînd Apogr., păstrează pe *uel* (David—Nelson). Preferăm acestei lecțiuni pe *ueluti* (Textes), pentru că, indiferent dacă repetarea lui *uel* ar fi fost aflată de G., la model (Kniep, *RGLG*, p. 101) sau la adausul glosatorului (Solazzi), încă trebuie citit *ueluti*, care apare în V, ca o prescurtare, obișnuită la toate cuvintele inflexibile.

[67] Formula și alte informații despre ceremonia de la *adrogatio*, la Aul. Gell. (V, 19).

[68] *Adrogatio* și *adoptio*, puse în legătură cu organizarea economico-socială de la originea Romei, urmăreau scopuri diferite: prima, instituție în organizarea gentilică (cînd mutațiile între familii erau de interes public), voia să asigure perpetuarea unei familii pe cale de a se stinge, dar totodată și pentru realizarea cerințelor economice ale familiei; secunda (introdusă prin l.XII T., deci într-o vreme cînd legăturile dinăuntrul gînților mai slăbiseră) tindea să mențină

100. Dar pe cînd acea adopţiune care se face în faţa poporului nu se practică nicăieri, decît la Roma, în schimb, în provincii, aceasta are loc în mod curent, în faţa guvernatorilor acelora.

101. Femeile nu sînt adoptate în faţa poporului şi această opinie a prevalat; în faţa pretorului însă, iar în provincii în faţa proconsulului sau a legatului *(legatus)*, în mod obişnuit şi femeile sînt adoptate.

102. Cît priveşte adopţiunea impuberului în faţa poporului, aceasta a fost cînd prohibită, cînd permisă. ⟨Astăzi *⟩ conform unei epistole pe care prea bunul împărat Antoninus a adresat-o pontifilor, ea a fost îngăduită în anumite condiţii[69], şi dacă se va constata că motivul adopţiunii este just. În schimb, în faţa pretorului, iar în provincii înaintea preconsulului sau a legatului, putem adopta ⟨persoane **⟩ de orice vîrstă.

103. Lucrul acesta este comun ambelor feluri de adopţiune, pentru că, chiar şi cei care nu pot procrea — cum sînt famenii [70] — încă pot adopta.

104. Femeile, în schimb, nu pot adopta în nici un chip pe motivul că ele nici pe copiii lor fireşti nu-i au sub *potestas*.

105. Dacă unul a adoptat pe cineva în faţa pretorului, a poporului sau a guvernatorului provinciei, pe acelaşi îl poate da mai departe, în adopţiunea altuia.

106. Iar chestiunea care s-a pus, dacă unul mai tînăr poate adopta pe unul de vîrstă mai mare, este deopotrivă pentru ambele feluri de adopţiune [71].

---

* *nunc* — V (*nam* — Mommsen).

** *personas* — Beseler (*Festschr. Schulz*, II, p. 12).

proprietatea în cadrul aceleiaşi familii; ambele erau practicate de familiile bogate şi, datorită lor, unele familii s-au putut menţine secole de-a rîndul (Horvat, *Les aspects sociaux de l'adrogation et de l'adoption à Rome*, Iura, 1967, I, p. 146).

Consecinţele legale, necesare şi imediate, erau: la *adrogatio*, ridicarea cuiva la rangul de ascendent, cu dobîndirea puterii paterne asupra celui declarat fiu legitim; la *adopţiune*, invers, cu aceeaşi rînduială logică.

Scopul ambelor era deci de natură succesorală, anume: *a*) a modifica ordinea moştenitorilor; a diminua drepturile descendenţilor; a eluda unele interdicţii legale; a da viaţă propriului testament; iar începînd de la August, *b*) a asigura împăraţilor continuitatea dinastică (Volterra, *La nozione dell'*adoptio *e dell'*adrogatio *secondo i giuristi rom.*, BIDR, 1966, 109—153).

Faptul că *adrogatio* (*adoptio*, cum îi spune G.) se făcea în faţa comiţiilor arată seriozitatea actului, nu numai pentru ordinea publică, căci prin stingerea familiei ar fi dispărut un nume, un cult domestic de care pontifii erau interesaţi (F. de Coulanges, *La cité antique* (1883), ed. 18, 1923, pass.), dar şi pentru ca bunurile adrogatului să treacă în altă familie, iar datoriile contractate anterior să se stingă, ca ale oricărui *capite deminutus*.

Plebeii, neavînd multă vreme acces la comiţii, nu puteau face o adrogaţiune. La finele republicii, cînd ritualul acesteia se săvîrşea în faţa a 30 de lictori, reprezentînd cele 30 de curii, s-a permis şi plebeilor să facă adrogaţiuni.

[69] Acele „anumite condiţii" la care se referă G. sînt condiţiile de fond; despre acestea şi consecinţele ce decurg, v. Iust. Inst. I, 11, 1—3.

[70] *Spadones* sînt aceia care nu pot procrea din motive fiziologice naturale, cum şi cei ajunşi la această situaţie în mod artificial, prin castrare.

[71] Spre deosebire de adrogaţiune (a unui *pater familias*), la care, în fond, s-a referit mai tot timpul G., adopţiunea unui fiu mai în vîrstă decît viitorul său *pater familias* nu era posibilă pe vremea lui G. (cum nu e nici astăzi); aceasta pentru că *adoptio natura imitatur, et pro monstro est, ut maior sit filius quam pater* (D, I, 7, 37, 1).

107. Un lucru este caracteristic acestui fel de adopţiune, care se săvîrşeşte înaintea poporului, anume, cel care are copii sub putere, cînd s-a dat în adrogaţiune, trece nu numai el sub puterea adrogantului, ci trec sub puterea aceluiaşi şi descendenţii lui, în calitate de nepoţi.

[Manus]

108. ⟨Să ne ocupăm acum de acele persoane care ne stau sub *manus**⟩ deoarece şi dreptul acesta este propriu cetăţenilor romani.

109. Dar, pe cînd sub *potestas* stau deopotrivă bărbaţi şi femei, în schimb sub *manus* vin a se aşeza numai femeile [72].

110. Altădată, femeile veneau în *manus* în trei chipuri, anume, prin: *usus*, *confarreatio*, *coemptio* [73].

111. Prin *u s u s*, venea *in manum* aceea care, odată începută convieţuirea *(nupta)*, stăruia în coabitare un an neîntrerupt; căci, ca şi cum ar fi fost uzucapată prin posesiunea de un an, ea intra în familia soţului şi obţinea situaţia fiicei. Prin Legea celor XII Table s-a prevăzut în adevăr aşa, că, dacă vreuna nu ar voi să intre în *manus* a bărbatului prin procedeul acesta, atunci lipsea de acasă cîte trei nopţi în fiecare an, pentru ca, în acest chip, să întrerupă uzucapiunea anului respectiv. Dar întreg sistemul acesta a fost abrogat, parte prin legi, parte căzut în desuetudine [74].

---

* 2 $^4/_5$ rînduri ilizibile: *Nunc de his personis uideamus, quae in manu nostra sunt. Quod* — Goeschen.

[72] *Manus*, o variantă a puterii lui *pater familias* (sup., n. 16), exercitată numai asupra femeii şi a bunurilor ei (Manigk, REPW, v° *manus*; Kaser, *Röm. Privatr.*, I, 1955, p. 68; îndeosebi Volterra, *La conception du mariage d'après les juristes rom.*, 1940; id., în: *Studi Solazzi*, p. 675 şi urm.).

[73] Vorbind despre puterea maritală *(manus)*, pe care G. o leagă insistent de instituţia căsătoriei, s-a creat de aici opinia că cele trei forme de comuniuni conjugale *(usus, confarreatio, coemptio)* ar fi fost forme structurale de *matrimonium*, sinonim cu căsătoria *manus* (Watson, *The Law of Persons in the later Rom., Republic*, Oxford, 1923, 269 p.; Gaudemet, *Observations sur la* manus, RIDA, 1953, p. 329 şi urm.). Cît putem însă deduce de la G. (I, 108—115^b), s-ar părea că *matrimonium* era o instituţie independentă de *conuentio in manum* (în alt sens; II, 139). Faptul că în primele timpuri *nuptiae* vor fi fost însoţite de *conuentio in manum* explică pentru ce prin coincidenţa şi contemporaneitatea lor s-a ajuns a se confunda (Cantarelli, *Sui rapporti fra matrimonio e* conuentio in manu, RISG, 1959—1962, p. 181—228).

Cum alte izvoare în materie de *conuentio in manum (matrimonium)* nu avem, în afară de aceste laconice §§ 108—115^b şi de alte cîteva din mica operă atribuită lui Ulpian (V, 3, 4), nu putem spune că ştim cum se căsătoreau romanii (Zulueta, II, p. 8).

Dacă în vechiul drept existau două tipuri de *matrimonium* — *cum manu* şi *sine manu* — se discută încă (C. Tomulescu, *Les rapports entre le mariage et la* manus, RIDA, 1971, p. 723—733). Se susţine cu insistenţă ideea că cele trei forme amintite erau procedee pentru căsătoria cu *manus*. Brühl *(Nouvelles perspectives sur le mariage rom.*, Paris, 1947, p. 64 şi urm.) înclină spre această ipoteză. Volterra (*Nuove osservazioni sulla* conventio in manum, Atti Verona, III, 29—65; id., Memorie Acad. Lincei, 1966 (Iura, 1968, I, 161—170)), lăsînd la o parte formele *usus* (ca stări de fapt) şi *confarreatio* (care încă mai lasă nedumeriri), reuşeşte să ne convingă de contrariul cînd e vorba de *coemptio* (cf. nota la I, 113 şi urm.).

[74] *Usus* faţă de *coemptio* este ca *usucapio* faţă de *mancipatio* (Girard). Inconsistenţa analogiei, îndoielnică pentru familia de mai tîrziu, dar în nici un caz exclusă la cea de tip patriarhal, trebuie reţinută pentru epoca trecerii de la matriarhat la patriarhat (Val. Al. Georgescu, *De la* possessiones . . ., p. 131). Măsura în care *usus* era distinct sau totuna cu *usucapio*, precum şi

112. La *confarreatio*, femeile vin *in manum* printr-un fel de jertfă care se aduce lui Iuppiter Farreus [75]; la celebrarea acesteia este adusă o turtă din făină de grîu *(farreus)*, de unde îi vine și numele de *confarreatio*; în plus, pentru săvîrșirea acestui act juridic sînt rînduite și îndeplinite mai multe ritualuri, însoțite de cuvinte precise și solemne,

---

faptul că l. XII T. se referea numai la femeile aflate sub tutela agnaților, constituie un indiciu că regula de mai sus nu împiedica sistemul *usus* la femeile aflate sub alte tutele. Dobîndirea puterii maritale prin *usus* aducea bărbatului — pe calea uzucapiunii — dreptul de proprietate asupra averii dotale (v. Schaub, *Der Zwang zur Entlassung aus der Ehegewalt u. die* remancipatio *ohne* uxor, ZS, 1965, p. 106—131). Căsătoria prin *usus* stă, s-ar părea, la originea căsătoriei *sine manu*.

Pornind de la constatările lui G. asupra căsătoriei cu *manus*, s-a crezut că se poate rezolva problema datei cînd a apărut căsătoria *sine manu* despre care G. nu vorbește.

Examinînd atent ce se întîmpla la căsătoria contractată prin *usus*, se constată, în adevăr, că în primul an de convieţuire femeia, deși considerată căsătorită *(nupta)* — cum spune G. — nu era încă intrată *in manum*; ieșită din familia de origine, era deocamdată în situația juridică a unei femei *sui iuris*, deci măritată *sine manu*. *Usus* era deci o căsătorie de încercare, începută fără nici o formalitate și fără participarea autorității, iar femeia, în fond, o concubină *matrimonii causa* (C. Tomulescu, *G. I, 111 u. die Ehe* usu, în: *Festgabe Lübtow*, 1970, p. 401—410). Către finele secolului III î.e.n., ideea emancipării aproximative a femeii, cîștigînd teren, a găsit deschisă calea contractării căsătoriei prin *usus*, spre a evita căderea sub puterea maritală. Dar ca să nu cadă totuși sub *manus* pe această cale, femeia părăsea, în fiecare an, cite trei nopți la rînd, domiciliul conjugal. Folosea adică, în favoarea ei, abătînd-o de la sensul său primitiv, acea *trinoctii usurpatio*. Procedînd așa, s-a ajuns chiar la a se căsători *sine manu*. Elementul esențial într-o căsătorie fiind, evident, convieţuirea *(honor matrimonii)*, aceasta se înțelegea nu numai ca un element de fapt *(res facti)*, ci și ca unul de drept *(res iuris)* (Aul. Gell. III, 2, 13). Cum între căsătoria *manus* și posesiune s-a stabilit analogie, lipsa de la domiciliul conjugal timp de trei nopți consecutive pe an (*trinoctium continuum*, Aul Gell., 10, 15) însemna întreruperea unei *possessio ad usucapionem*, și deci însăși căsătoria, ca stare de fapt. Deși G. și Aul Gell. nu vorbesc de *trinoctium* decît în legătură cu formarea lui *manus*, iar nu cu ruptura lui, totuși această întrerupere a convieţuirii împiedica nu numai formarea lui *manus* dar chiar a lui *usus* însuși. *Usus* și *usurpatio trinoctii*, existente încă pe vremea lui Cicero (*Pro Mur.*, 12, 27), au fost — spune G. — abrogate prin legi sau au căzut în desuetudine (C. Tomulescu, *Contribuții ... Dispariția căsătoriei* usus, 1937, p. 47 și urm.). Din faptul că G. nu vorbește de căsătoria *sine manu*, așazisă liberă, s-ar presupune că, pe vremea sa, aceasta nu exista, sau, dacă se practica, nu o socotea căsătorie, ci mai degrabă un concubinat despre care n-a găsit cu cale a vorbi (Brühl, *Les origines du mariage* sine manu, RHD, 1937, p. 545 și urm.; id., *La condition des enfants nés avant la formation de la* manus, Iura, 1956, p. 120—124; Orestano, *La struttura giur. del matrimonii rom.*, BIDR, 1940, p. 256; Kaser, SDHI, 1952, p 300 și urm.; Hanga, *Originea și structura posesorie a căsătoriei* sine manu, teză, București, 1946).

Felul în care G. explică pe *usus* naște întrebarea: oare așa să se fi căsătorit patricienii? S-ar putea ca peregrinul G. să nu fi înțeles spiritul acestei instituții, dispărută de mult, și de aceea să-i dea o explicație greșită, aducînd în mod indirect o critică obiceiurilor romane. Practic vorbind, neîntreruperea convieţuirii timp de un an a unui bărbat cu o femeie imprima unirii lor statornicia. Așa că această comuniune, pornită dintr-o liberă alegere și înnobilată de o afecțiune durabilă *(affectio maritalis)*, nu ar fi avut nimic comun cu posesiunea și uzucapiunea (Volterra *op. cit.*). Nefiind un act juridic, ci o stare de fapt dincolo de sfera dreptului, sustras legii generale a formalismului, căsătoria atrăgea totuși consecințe juridice, dar pe acestea G. le va studia independent de *manus*.

Matroana romană, considerată printr-o ficțiune juridică drept fiică a soțului și, tot prin ficțiune, soră a propriilor ei copii (III, 14), primea la moartea soțului, prin testament, un tutore (§ 148); iar pînă atunci, tot ce dobîndea, pentru soț dobîndea (III, 83—84), deși G. va spune și contrariul (II, 90). Căci altfel cum s-ar putea explica acea formă a căsătoriei cu termen? Lacuna textelor nu ne îngăduie un răspuns.

[75] Iuppiter Farreus, ocrotitor al căsătoriei (Orestano, *Dal* ius *al* fas, BIDR, 1939, p. 127; despre rolul Iunonei, soția lui, v. Noailles, *Iunon déesse matrimoniale des Rom.*, în: *Festschr. Koschaker*, I, 386—400).

Printre cele 242 epitete latine ale lui Iupiter, înregistrate de Forcellini (în *Onomasticon*), Novelli, neaflînd pe acela de *Farreus*, crede că în text ar trebui citit *farreo* (substantiv comun) și atunci traducerea ar fi „folosindu-se de o turtă (de secară)".

de faţă cu zece martori. Acest lucru este în uz şi în vremurile noastre; în adevăr, flaminii mai mari, cum ar fi cei ai lui Iupiter, Marte şi Quirinus [76], precum şi *rex sacrorum*, nu sînt recrutaţi decît dintre cei născuţi din căsătorii contractate *farreo*; iar ei înşişi nu pot exercita sacerdoţiul fără căsătoria prin *confarreatio*.

113. Prin *coemptio* ele vin în *manus*, în schimb, cu procedura mancipaţiunii, adică printr-o vînzare oarecum simbolică, înaintea a nu mai puţin de cinci martori, cetăţeni romani puberi şi a unuia care ţine o balanţă; ⟨femeia⟩ cumpără ⟨cu o mică monedă⟩ pe acela în a cărui *manus* intră, şi ⟨acela *⟩ o cumpără pe femeie[77].

---

* *mulier (emit eum) nummuli aere et is* — Huschke, ameliorat de Reinach (cf. şi David—Nelson).

[76] *Quirinus*, străveche divinitate italică, identificată de la un timp cu Romulus. *Confarreatio*, adusă de Numa din Egipt, unde însemna egalizarea bunurilor celor doi soţi şi obligaţia monogamiei, rămîne, cu timpul o formă cultuală solemnă, neobligatorie. Din puţinele informaţii, deducem că ritualul era complicat (detalii la Fowler, JRS, 1916, p. 185; Brassaloff, *Die Erneuerung des Flaminats u. die Reform der Konfarreations-Ehe*, în: *Studi Bonfante*, II, p. 363 şi urm.).

[77] *Coemptio* — matrimonială — era actul de vînzare prin care femeia însăşi — dacă era *sui iuris* — sau cu încuviinţarea tatălui *(patre auctore)* — dacă era *filia familias* — intra sub puterea bărbatului. Vînzarea se făcea prin adaptarea pretoriană a modului originar de vînzare (inf., § 119), adică printr-o ficţiune a vînzării.

Nu cunoaştem ceremonialul şi formulele coempţiunii, dar trebuie să fi fost altfel decît la mancipaţiune (inf., § 119); altminteri, femeia ar fi trecut în rîndul sclavelor (G.Longo, *Dir. di famiglia*, Roma, 1953, p. 268), deşi de riscul acesta ar fi fost salvată în virtutea principiului că omul liber nu poate fi vîndut ca sclav (Gaudemet, Iura, 1954, p. 252—256). Oricum, ceremonia stabilea un drept de autoritate a unui individ asupra altuia (ca la *adoptio*, *mancipium*) şi un *dominium* (ca la transmiterea posesiunii unui *res mancipi*).

Prea puţin informaţi asupra lui *coemptio*, azi nu ştim dacă femeia era aceea care făcea *coemptio* sau soţul, sau amîndoi reciproc. G. pare a spune că femeia făcea *coemptio* (inf., § 114), deşi s-ar putea şi ca *mulier coemptionem facere potest* să nu însemne că ea cumpăra. Căci, deşi *coemere* înseamnă „a cumpăra", *emere* înseamnă „a lua" (Cicero, *De leg. agr.*, II, 70 şi 81; Ad Liv., VII, 73), fără să fie neapărat nevoie de o contraprestare a vînzătorului. Apoi, chiar luînd forma de vînzare, căsătoria prin *coemptio*, aceasta nu însemna că substanţa actului era aceeaşi ca la vînzare (ceea ce, dealtfel, G. ne atrage atenţia (inf., 123)).

Dar este posibil şi ca *facere coemptionem* să fie contraprestarea lui *emptio* („cumpărare"). În acest caz, aici, ca şi în alte texte, femeia apare ca subiect al coempţiunii; deci viitorii soţi se cumpărau reciproc (Servius şi Isidor (ed. Bruns), 2, 76, 81). Prefixul *co-* pledează în sensul acestei duble cumpărări-vînzări, şi tot în direcţia aceasta ne îndreptăţeşte şi acest § dar nu chiar aşa cum a fost emendat textul de Huschke *(emit eum mulier et is mulierem)*, ci întregit prin *nummuli aere* (decis de Reinach, dar greşit interpretat în contextul *emit nummuli aere is*). Numai aşa putem înţelege de ce Nonius Marcellus explică, la cuvîntul *nubentes* (XII, 56), cum logodnica îi dă viitorului soţ trei monede (aşi): una în mînă, ca pentru a-l cumpăra; a doua în încălţăminte, ca pentru a pune temelia căminului, iar pe a treia — ţinută în gură — o oferea celui mai apropiat templu de la răscrucea drumului *(lares compitales)*.

Poate că bărbatul, la rîndu-i, da şi el o monedă femeii. Logodnicii se întorceau apoi unul către altul şi-şi spuneau: „vrei tu să devii tată (mamă) de familie, alături de mine?". Solazzi *(Gl. a G.*, p. 147) se întreabă dacă bărbatul, fiind *filius familias*, s-ar mai putea spune *cuius in manum conuenit*. Despre acesta se putea spune *is* sau *uir emit*, iar nu ca mai sus, fiindcă acum puterea *manus* era dobîndită de *pater familias*, iar nu de *filius*.

Dacă femeia, indiferent din ce motive, voia să se integreze în familia soţului, pierzînd prin aceasta autonomia ei juridică, putea face ritualul coempţiunii în orice moment al uniunii conjugale (mf., § 114).

Cu această vînzare imaginară se făceau probabil numai căsătoriile dintre *plebei* (căci mai ales lor li se aplicau rigorile legii celor XII T.), precum şi cele dintre latini (*latini ueteres* şi *latini adiecti*), cărora, datorită lui C. Iulius Caesar, prin l. Iulia (63 î.e.n.), le-a fost acordat *ius conubii*.

114. Dar femeia poate face *coemptio* nu numai cu bărbatul său, ci și cu un *extraneus*; se spune, în adevăr, că o *coemptio* este făcută fie în vederea căsătoriei, fie cu prilejul unei fiducii. Aceea care face o *coemptio* cu soțul său, pentru a-i fi lui în rînd cu fiica, se zice că a făcut o *coemptio* matrimonială; aceea care a făcut o *coemptio* fie cu bărbatul său, fie cu un *extraneus*, în vederea altei cauze, cum ar fi, pentru a evita tutela unuia anume, se zice că a făcut o *coemptio* fiduciară.

115. Lucrul acesta se întîmplă așa: dacă vreuna vrea să-și schimbe tutorii pe care îi are, și să-și ia altul [78], ea face, de formă, o *coemptio*, cu încuviințarea acelor tutori; remancipată [79] apoi de către coemptionator aceluia pe care îl voia în realitate, este eliberată apoi și de acesta, prin *uindicta*, și pe cel de care a fost eliberată începe a-l socoti drept tutore; tutorele acesta se cheamă tutore fiduciar, cum se va vedea mai jos [80].

115ª. Pe vremuri, chiar și pentru a putea face un testament se săvîrșea o *coemptio* fiduciară; în adevăr, pe atunci femeile — afară de cîteva dintre dînsele [81] — nu aveau dreptul de a face testament altfel decît dacă săvîrșeau o *coemptio*, și, odată remancipate, deveneau și libere. Dar, la propunerea divinului Hadrian [82], Senatul a înlăturat această obligativitate a săvîrșirii unei *coemptio* [83].

---

[78] *Coemptio tutelae uitandae* înseamnă încă o mărturie despre deosebirea dintre *conuentio in manum* și *matrimonium*. Femeia romană trebuie să se afle totdeauna sub tutelă *(femina semper in tutela)*. În lipsă de soț sau de ascendenți (§ 157), ea trebuie să ceară un tutore tribunilor sau pretorului (Tit. Liv., XXXIX, 9). Schimbarea tutorelui (act de stare civilă) făcută de femeie prin mancipațiune (act aparent) este un indiciu de ușoară emancipare. Postgaianul înmulțește exemplele (I, 195ª — Kniep, *RGLG*, p. 50).

[79] Festus, la cuvîntul *remancipata*, spune că această vînzare avea la bază un act de *fiducia*, de unde și numele de *coemptio fiduciae causa* (§ 114): cînd *coemptionator*ul era chiar soțul, femeia trecea în familia acestuia, în rînd cu fiica ei; odată cu dînsa treceau și toate ale sale *filiae iura* (inf., § 115 și 118; II, 139; III, 114). Dacă nu era vorba chiar de soț, femeia nu trecea *loco filiae* a aceluia, dealtfel nici nu se urmărea aceasta, ci trecea în *mancipium*. Primul tutore făcea cu femeia *sui iuris* o *coemptio*, cu convenția de a o revinde altuia, preferat de ea, iar acela o cumpăra cu învoiala de a o elibera. Prin aceste schimbări de proprietari se transmitea și tutela. Dreptul de proprietate se elimina, dar rămînea raportul de tutelă, așa cum, pentru sclavi, rămînea *ius patronatus*.

[80] Cf. inf., § 168.

[81] Persoanele exceptate, la care se referă G., erau vestalele care aveau *ius testandi* (Plutarh, *Numa*, X, 4; Cic., *Pro Mur.*, 12; Terentius, *Andria*, I, 5).

[82] Cf. inf., II, 112.

[83] Textul acesta este nu numai încă o dovadă despre incapacitatea femeii de a face testament, ci și o explicație a rațiunii originare a tutelei asupra ei; în sfîrșit, aici, o mărturie în plus asupra deosebirii dintre *conuentio in manum* și *matrimonium* (cf. și II, 139).

Ca să poată face totuși testament, femeia trebuia, în prealabil, să rupă complet cu familia ei, deci să iasă de sub puterea tutorilor legitimi (soț ori tată) sau testamentari, fie pentru a deveni *sui iuris*, fie pentru a se supune unui *manus* străin, fie chiar pentru a intra sub tutela unui străin. Aceasta, teoretic; practic însă, cum? A se fi pus sub un *mancipium* aparent, din care să fie apoi eliberată, nu era posibil, căci, ca orice persoană aflată sub un *mancipium potestas*, ea nu putea să se dea pe sine în *mancipium* și nici să fie pusă aici de tutore; astfel încît nu-i rămînea decît calea unei *căsătorii de formă*. Pentru procedura ajungerii în situația de persoană *sui iuris*: inf., n. 130.

În I 192, II 112 și III 43, G. va arăta, e drept, că tutorele legitim putea să adauge încuviințarea sa *(auctoritas)* la testamentul femeii (Volterra, *Sulla capacità della donna a testamento*, BIDR, 1941, p. 74—133), dar aceasta, numai înainte de *sc*tul lui Hadrian; deci, încă o dovadă că, de-a lungul timpului, s-a verificat o transformare în poziția juridică a femeii.

115[b]. ⟨Cînd femeia a făcut o *coemptio* fiduciară cu un *extraneus*, ea nu se află la acela în rîndul fiicei; în schimb, aceea care a făcut aceeași *coemptio* fiduciară cu bărbatul ei, iar după aceea a început convieţuirea și bunurile ei au rămas mai departe în regim separat *⟩, ea încă începe a fi nu mai puțin socotită în rang cu fiica, căci, indiferent de modul prin care se află sub puterea bărbatului, s-a decis ca ea să dobîndească drepturile unei fiice [84].

[Mancipium]

116. Rămîne să arătăm care sînt persoanele aflate în *mancipium* [85].

117. Toţi descendenţii, fie bărbaţi fie femei, care se află, așadar, sub *potestas* a unui ascendent, pot fi mancipaţi de acesta în același mod în care pot fi mancipaţi sclavii.

---

* 2 $^1/_2$ rînduri ilizibile: *si fiduciae causa cum extraneo femina coemptionem fecerit, filiae loco apud eum non est; sed quae fiduciae causa cum suo uiro fecerit coemptionem, (cum et res iis) e(uersis) peruenit* — Studemund—Krüger, ameliorat de Reinach.

[84] Femeia căsătorită cu *manus* își asigura dreptul de succesiune la averea soțului; *manus* (reală) aducea soțului întreaga avere a soției, de aici și recunoașterea dreptului ei de moștenitoare la acea avere.

Dar în cazul căsătoriei prin *coemptio fiduciaria*, cînd femeia venea *in manum* a soțului fără avere dotală *(sine re)*, cum se explică îndrituirea la succesiunea soțului, altfel decît prin ocuparea locului fiicei?

Pasajul fiind ilizibil, Krüger (după Studemund și Bluhme, toţi admiși de Bizoukides și invocaţi de David—Nelson) crede că G. se referea aici la femeia care, făcînd o *coemptio fiduciaria* cu un *extraneus*, deci nevenind sub *patria potestas* a celuia și neocupînd loc în rîndul fiicelor, nu-i putea succede în patrimoniu.

Numai în sensul acesta ar trebui admisă șubreda, dar nu departe de adevăr, restituire a lui Reinach: *cum et res iis euersis peruenit*. Această interpretare pare mai logică, căci altfel ce rost ar avea fraza finală, cu conjuncția concluzivă de raţionament *(nam)*, frază din care, altfel, s-ar conchide contrariul?

[85] După planul anunţat sup., § 49, G. trece la examinarea celui de-al treilea grup de persoane supuse autorității capului familiei, anume, cele aflate în *mancipium*.

Planul lucrării l-a obligat pe G. — sau pe cei care l-au precedat în stabilirea acestui plan — să fracţioneze materia lui *mancipium* între §§ 116—118, unde se vorbește despre persoanele *libere*, dar aflate în *mancipium*, și II, 22, unde se vorbește despre *res* aflate în *mancipium*; la acestea, mai adăugăm, expozeul (inf., §§ 119—123) relativ la modul constituirii acestei puteri *(mancipatio)*.

Ce este *mancipium*? De la G. aflăm atît cît i-a fost necesar pentru dezvoltarea altor capitole, de aceea informaţiile sale, fiind disparate și incomplete, au dat prilej romaniștilor să descopere, în texte, și alte sensuri.

A. *Mancipium* este atît dreptul de proprietate pe care îl procură *mancipatio* asupra unui *res mancipi*, cît și puterea unică și identică cu aceea pe care o procură *mancipatio* asupra persoanelor libere (inf., § 120, lucru afirmat cu tărie: *eodem et seruiles et liberae personae mancipantur animalia quoque...*): asupra unui *filius familias* abandonat *ex noxali causa* (inf., § 140; IV, 75) sau care a fost obiectul unei adopţiuni sau emancipări (inf., §§ 132, 134), asupra femeii remancipate de un *coemptionator* (sup., § 115).

Cum sensul cuvintelor d r e p t sau p u t e r e este larg și vag, s-a căutat să se vadă care este poziția juridică a persoanelor *in mancipio*, precum și rostul celor două părţi care au generat actul, în raport cu scopul juridic al acelui act.

Acest sens larg, neclar al cuvintelor *mancipium, mancipatio* n-a găsit loc în tehnica și în clasificările clasice și nici la G. Achiziția lui *mancipium* a fost și a rămas tot timpul efectul propriu și specific al oricărei mancipaţii și, în fond, scopul imediat și direct al ritualului aceleia. Dovada cea mai sigură o fac expresiile tehnice *mancipio dare, mancipio accipere*, folosite deseori în G.I., *mancipio* fiind un dativ final, iar nu un ablativ de instrument. Astfel, rămîne fără de înţeles teoria Reinach (*Ébauche d'une mancipation*, Paris, 1960, 133 p.) care exclude G.I. din izvoarele utilizabile pentru *mancipium* și caută, printr-un joc al imaginaţiei, să refacă

118. Același drept poate fi exercitat și asupra persoanelor care se găsesc sub *manus* [86]. În adevăr, femeile pot ⟨fi mancipate⟩ de coemptionatori în același mod ⟨în care sînt mancipați copiii de către părintele lor *⟩, ba s-a mers pînă acolo încît, chiar dacă femeia a trecut singură [87] în situația de fiică la coemptionatorul căruia i-a devenit soție, ea va putea să fie totuși mancipată, întocmai ca cea care nu i-a devenit soție, și pentru acest motiv nu-i este în situația de fiică [88].

118ᵃ. Mai totdeauna însă, ele sînt mancipate de ascendenți și coemptionatori numai cînd acei ascendenți și coemptionatori vor să excludă pe unele de la dreptul lor, așa cum se va vedea destul de clar mai jos.

[Mancipațiunea, vînzare simbolică]

119. Mancipațiunea este — cum ami spus mai sus — o vînzare oarecum simbolică [89] și constituie de asemenea un privilegiu rezervat numai cetățenilor romani; aceasta se săvîrșește astfel: după ce sînt aduși nu mai puțin de 5 martori, cetățeni romani puberi — și, pe lîngă ei, încă unul de aceeași condiție, care se cheamă *libripens*, fiindcă ține în mînă o balanță de aramă —, cel care cumpără prin mancipațiune, ⟨ținînd mîna pe

* *mancipari, quo liberi a parente mancipantur, adeo* — Textes [4].

pe teren filologic teoria instituției *mancipium*, mărind și mai mult confuziile (De Visscher Iura, 1962, II, p. 339—340).

În materie de persoane, *mancipium* însemna cam același lucru cu robia (nu cu sclavia), cu captivitatea la dușman; în dreptul public însă, *mancipium* echivala cu sclavia sau cu puterea *manus* (II, 86; III, 104 și 163), întrucît, ca și acolo, persoanele în *mancipium* nu erau capabile să aibă proprietate și nici putința legală de a contracta obligații.

Deși *statusul* celui aflat sub *mancipium* nu suferea modificări în ce privește cetățenia și libertatea (inf., § 162), ci doar o *capitis deminutio minima*, iar căsătoria *(iustae nuptiae)* rămînea valabilă, totuși persoanele aflate sub o asemenea putere nu puteau primi succesiuni și nici legate de la cel în al cărui *mancipium* se aflau, deci nici nu puteau fi silite să primească o succesiune, precum *heres necessarius*, și nici nu aveau *potestas abstinendi* a lui *suus heres* (II, 160). Contra celui aflat în *mancipium* nu era permis să se întreprindă ceva păgubitor, vinovatul fiind pasibil de o *actio iniuriarum* (inf., n. 116—117; III, n. 133—134). Noul stăpîn al fiului dat în *mancipium* nu putea să-l remancipeze decît tatălui acestuia, urmarea fiind că tatăl devenea, din tată, *patronus* al fiului.

B. La instituirea puterii *mancipium*, sau a dreptului de proprietate prin *mancipatio* mai solicită discuție locațiunea: *rem tenens* și *ex iure quiritium* (v. inf., § 119).

C. *Scopul* indicat de G. pentru introducerea cuiva în *mancipium* era (I, 118) fie de a-l îndepărta de la eventualele sale drepturi, fie de a-l pune să plătească, prin muncă echivalentă, valoarea pagubei ce ar fi pricinuit.

D. Scoaterea de sub *mancipium* se făcea fie cu consimțămîntul lui *dominus*, prin *uindicta* și *testament*, fie la inițiativa tatălui, pentru a se ajunge la emancipare sau la *adoptio*; fie, în chip necesar, prin recensămînt *(census)*. În cazurile prevăzute de l. Aelia Sentia și l. Fufia Caninia, se putea rămîne în *mancipium* toată viața (inf., §§ 138—139).

[86] Erau mancipabile numai femeile căsătorite prin *usus*, *confarreatio*, *coemptio*, nu și cele care făcuseră o *coemptio fiduciaria*.

[87] Textul reprodus, cu ușoară restituire a lui Lachmann *(Sola apud coemptionatorem filiae loco sit)*, se referă la căsătoria *fiduciae causa*, deci la trecerea femeii sub puterea maritală, „singură", fără *patrimonium*.

[88] E vorba aici de mancipațiunea făcută de formă *(dicis causa)*. Cînd mancipațiunea (act aparent) se făcea de către o femeie cu soțul însuși (sup., § 115ᵇ), atunci nu mai decurgeau aceste efecte (inf., §§ 134, 137, 166).

[89] *Mancipatio* a fost, în dreptul vechi (I, 119), actul de transfer al dreptului de proprietate asupra lucrurilor mai de preț *(res mancipi)*, exprimat printr-o vînzare cu plata pe loc prin cîntărirea prețului, din care supraviețuia, în dreptul clasic, forma ei simbolică *(imaginaria uenditio)*; G. pe aceasta o cunoștea. Dar nici de la el și nici de la alți clasici nu aflăm cum

obiect [90*]⟩, spune: „*Eu afirm că acest sclav este al meu după dreptul quiriților și el să-mi fie cumpărat cu această monedă și cu această balanță de aramă*" [91]; lovește după aceea balanța cu moneda pe care i-o dă, simbolic, drept preț, celui de la care primește în *mancipium* obiectul vîndut.

---

* *rem tenens* — V (*aes tenens* — Bœthius, *Ad Cic. Top.*, 3, 5, 28).

s-ar fi putut produce evoluția de la faptul real al vînzării la simbolica lui, tocmai în veriga esențială, plata prețului prin numărare, în schimbul obiectului.

S-au încercat explicații la ceea ce G. presupunea cunoscut: unele despre osatura mancipațiunii, altele despre formula rostită de cumpărător la săvîrșirea actului; în sfîrșit, altele privind fundamentarea ei istorică în multiplele aplicațiuni (relativ la efectul pe care l-au avut asupra mancipațiunii diferitele transformări ale monedei în cursul timpului, v. C. Tomulescu, *Rolul monedei în vechiul dr. rom.*, An. Univ. Buc., 1958, p. 117—126). Ipoteza unui acord premergător formei simbolice (C. Stoicescu) e ajutată de cuvintele „prin mancipațiune" din cele 4 contracte de vînzare găsite la Roșia Montană (*uicus Pirustarum*), jud. Alba, încheiate în anii 142, 150, 160 și 166 e.n. (Textes[4], p. 843—849; Hanga, *Crestomație*, p. 210—213).

Devenită act de vînzare fictivă, *m.* s-a transformat cu timpul într-un act aparent și abstract de înstrăinare, în forma vechii vînzări, iar în dreptul familiei la: *a)* transferarea puterii părintelui asupra fiilor (inf., § 162); *b)* emancipare; *c)* darea în adopțiune (inf., §§ 132—134); *d)* trimiterea *in mancipium* (I, 141). La *conuentio in manum*, acest procedeu servea femeilor pentru a-și schimba tutorele (sup., § 115) sau a dobîndi capacitatea testării (sup., § 115[a]).

În materie de succesiune, cînd avea să se transfere o moștenire întreagă — cu activ și pasiv — adică să atingă un scop nu imediat și irevocabil, ci un act care dispune pentru viitor, o asemenea *m.* nu mai era un act a p a r e n t și s i m u l a t, care să sacrifice formei scopul, căci tranzacția se făcea aici, nu în interesul tehnic al formei, ci al fondului însuși (II, 103—104). La testamentul *per aes et libram* (II, 104) *m.* nu se folosea decît de formă (*dicis causa*), adică act de două ori aparent, creație a practicii judiciare și a jurisprudenței, formalitate practică acceptată (G. Longo, *Sulla simulazione dei negozi giur.*, Ric. rom., Milano, 1966, p. 51; id., *Il concetto classico di simulazione*, ibid., p. 52—72). Această procedură trebuia să dea iluzia că scopul urmărit nu era contrazis de faptele exterioare (Boyer, *Jacques de Revigny et les Institutions de G.*, RHD, 1950, p. 161—173).

La procedura revendicării, osatura mancipațiunii era, din cuvînt în cuvînt, aceeași (IV, 16). În materie de obligațiuni, *m.* nu a fost folosită niciodată, întrucît, chiar devenită act abstract, nu a fost considerată creatoare de obligații, precum *sponsio*. *Mancipatio* și *sponsio* sînt axul pe care se va învîrti întreaga roată a tehnicii juridice romane; doar rostul lor în această tehnică era diferit. Accesul la ambele constituia însă un privilegiu rezervat numai cetățenilor romani.

[90] *Rem tenens*: s-a scris mult asupra acestei lecțiuni. Apărată de David—Nelson, Bizoukides, îndeosebi Meylan (în: *Studi Albertario*, 1, p. 215; *Réflexions sur nôtre tradition manuscritte des Institutes de G.*, RHD, 1967 (Iura, 1968, p. 196—197)), aceasta a fost înlocuită în unele ediții prin *aes tenens*, după Bœthius (ap. Cic., *Top.*, 5, 28), așa ediția Böching, susținut de Solazzi (*Gl. a G.*, I, p. 148), sau prin *stipem tenens* (Polenaar). Menținem lecțiunea *rem tenens*, fiind repetată și la *in iure cessio* (II, 24), unde prețul (*aes*) nu intervenea. Transcrierea *aes tenens* neglijează faptul că Bœthius, citindu-l pe G., nu comite o eroare, ci o modificare voită, pentru a arăta ce se petrece nu la *mancipatio*, despre care vorbise G., ci la *nexum* (*Nexus uero est... fiebat eo modo quo in Institutionibus G. exponit*), despre care G. ar fi vorbit (III, 173). Prin cuvintele *rem tenens*, G. a vrut să exprime aceeași idee ca pentru *rem apprendere* (inf., § 121), după care, într-un prim stadiu, nimeni n-ar mai fi fost dispus să dea drumul la ceea ce apucase odată. Reinach restabilește textul alăturînd ambele lecțiuni: *rem tenens* (cumpărătorul ținea o mînă pe obiect (*rem*)) — *aes tenens* (și ținea în cealaltă mînă prețul (*aes*)) (*Ébauche d'une mancipation*, Paris, 1960).

[91] *Hunc ego hominem ex i. q. meum esse aio*, formula care deschidea și comanda întreg mecanismul de la *mancipatio*, este încă o enigmă: utilizată oriunde un roman afirma dreptul său asupra unui lucru, unui sclav, unei persoane libere, ea lasă neînțeleasă tăcerea celui care dă în *mancipium* (*mancipio dans*); apoi, cum era posibil să se decidă o achiziție prin rostirea unei formule? Textul lui G. căruia îi datorăm puținul din descrierea, desigur parțială, a ritualului acestui act atît de original și atît de important, practicat de romani din primele

120. În acest mod se mancipează atît sclavii, cît și persoanele libere, și tot așa animalele care sînt socotite *res mancipi* și în rîndul cărora figurează boii, caii, catîrii, asinii; de asemenea și fondurile, atît cele urbane, cît și cele rurale, care sînt și ele *res mancipi*, precum sînt fondurile italice, care se mancipează de obicei în același fel [92].

121. Printr-un singur lucru se deosebește mancipațiunea fondurilor prediale de mancipațiunea celorlalte lucruri, anume că sclavii și persoanele libere, precum și animalele care sînt în categoria *res mancipi* nu pot fi mancipate decît dacă sînt de față; ba s-a mers pînă acolo încît cel care le-a primit prin mancipațiune trebuie să le apuce cu mîna pe chiar acelea care i-au fost date prin mancipațiune; de aici chiar și vine numele de *mancipatio*, fiindcă obiectul este apucat cu mîna. În ce privește însă fondurile prediale, acestea sînt mancipate, în mod obișnuit, fără să fie de față.

---

timpuri, este neclar, neclaritate agravată prin *ut supra diximus*. S-au căutat justificări: unele în abandonarea lucrului de către fostul proprietar, pe care cumpărătorul îl ocupă ca pe un *res nullius* (Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, III, 234), altele pe ideea producerii unui act de agresiune, de uzurpare, a unui delict, răscumpărat prin achitarea contravalorii (Hüssel, *Mancipatio*, ZS, 1930, p. 484); în sfîrșit, că *m.* era actul solemn de asumare a unei răspunderi din partea vînzătorului, în caz de evicțiune (Girard, *Mél. dr. rom.*, II, 1923, p. 158). Brühl (*La formule vindicatoire*, RHD, 1932, p. 205—226) crede că, prin rostirea formulei, cumpărătorul nu pretinde a fi fost proprietar mai înainte, ci numai acum și de aici încolo, de la data rostirii formulei; cu alte cuvinte, *m.* îmbrăca un caracter contractual, care la origine îi era, se pare, străin. De Visscher (*Le rôle de l'*auctoritas *dans la* mancipatio, RHD, 1933, p. 603—644; Auctoritas *et* mancipium, SDHI, 1956, p. 98 și urm.), admițînd că resortul mancipațiunii era o *auctoritas*, dar nu cu sensul de garanție *(augere)*, căci nu este util aici argumentul etimologic, ci de ratificare sau aprobare, care acoperea atît declarația cumpărătorului, cît și garanția absolută a vînzătorului că nimeni nu-i va tulbura liniștita stăpînire (Heinze, *Auctoritas*, H, 1925). Dar ratificarea alienatorului nefiind implicată în ritual (nici un text nu o atestă), trebuie pusă sub semnul îndoielii. Aici, Noailles (*Du droit sacré au droit civil*, Publ. de l'Inst. de dr. rom., Univ. Paris, IV, 1949, ch. IX), interpretînd o inscripție (din Textes[4], p. 831), dezvăluie cum un alienator, vînzînd niște grădini, a stabilit condițiile vînzării *(leges mancipii)* printr-o declarație, numai ulterior căreia cumpărătorul a putut îndeplini gesturile și rosti cuvintele încuviințate de vînzător (v. și: C. Stoicescu, R. cl. dr. rom., 1941—1943, p. 381 și urm.). Astfel că, pe nedrept, acuzata doctrină Girard (cu inițiativa cumpărătorului și asistența alienatorului) se confirmă, iar nedumerirea Giffard și intervenția lui C. Tomulescu (Auctoritas *în mancipațiune*, R. cl. dr. rom., 1941—1943, p. 91—113) rămîn descoperite.

[92] Persoanele libere, aflate în *mancipium*, apar în situația aceasta numai de formă *(dicis gratia)* și numai pentru o singură clipă (I, 141), afară de acelea date noxal, care rămîneau acolo într-o stare de semisclavie, pînă se plătea paguba.

Dacă *mancipium* înseamnă o putere unică, dobîndită prin *mancipatio* asupra persoanelor libere, ea se deosebește totuși fundamental de dreptul de proprietate *(dominium)*; în adevăr, oamenii liberi — chiar aflați în *mancipium* — nu sînt socotiți lucruri și deci susceptibili de proprietate sau de posesie.

Cu excluderea fondurilor italice, primele trei categorii de *res in mancipio* sînt formate numai din ființe vii. Faptul că numai oamenii și anumite animale (*quae collo dorsoue domantur* — II, 14[a], 16) pot face obiectul acestei puteri, nu și alte animale utile omului (oaia, capra, porcul), se explică prin importanța lor economică.

Cum nici ideea de *valoare* economică — greu de aplicat omului liber — nici aceea de destinație, specifice celor mai sus indicate, nu pot explica problema acestei limitări în orînduirea sclavagistă, urmează că adevărata soluție trebuie căutată în natura specială a puterii *mancipium*. În privința aceasta, îndelungă controversă între jurisconsulții romani (cf. G. II, 15).

Dar cum se justifică fondurile prediale și cele italice printre *res mancipi*? Acest lucru nu se poate explica decît prin existența unei comunități agrare primitive, la țăranii din peninsula italică (Monier, *Man.*, I, ed. 5, 1945; Girard, *Précis*, 1933; Arangio-Ruiz, *Istit. di dir. rom.*, ed. 4, 1943) și prin exercitarea unui *imperium* familial, limitat la o anumită intin-

122. Arama și cîntarul *(aes et libra)*, pentru aceea se întrebuințează întrucît pe vremuri, oamenii se foloseau numai de monede de aramă [93], iar acestea erau: așii [94], așii dubli, semiașii, sfertul de as, căci, după cîte putem deduce din Legea celor XII Table, nu exista în uz moneda de aur sau de argint; iar puterea valorică a monedelor nu sta în numărul, ci în greutatea lor. În adevăr, ⟨în acele timpuri⟩ existau așii librali și dupondii care, evident, erau dubli ⟨adică de două libre *⟩ de aici chiar le și vine numele de *dupondius*, ca fiind egali cu două *pondus*uiri [95], denumire care a rămas în uz pînă în ziua de azi. În ce privește *semias*ul și sfertul de as, calculate în aceeași proporție, acestea au fost discutate odată cu *pondus*ul. Pentru acest motiv, pe vremuri, cel care transmitea bani nu-i număra, ci îi cîntărea; de aici s-a ajuns ca sclavii cărora li s-a permis administrarea banilor să se cheme „*cîntăritori*" [96], și așa se numesc pînă astăzi.

123. ⟨Dacă însă căutăm să vedem prin ce diferă condiția femeii care face o *coemptio* de cea a persoanelor mancipate⟩, vom constata că aceea care face o *coemptio* nu este adusă în stare de sclavie; în schimb, ⟨cei mancipați sau mancipate de către ascendenți sau coempționatori **⟩ sînt trecuți în rîndul sclavilor, așa fel încît, de la acela în al cărui *mancipium* sînt, nu pot dobîndi nici moșteniri și nici legate decît dacă prin același testament s-a dispus totodată să fie liberi, după dreptul aplicabil indivizilor aflați în sclavie.

Rațiunea acestei diferențe este însă evidentă, deoarece ei sînt primiți în *mancipium* de către părinți și coempționatori cu aceleași cuvinte cu care sînt primiți sclavii, lucru care nu se întîmplă într-o *coemptio*.

[Modurile ieșirii de sub:]

[a) Potestas]

124. Să vedem acum în ce moduri cei care sînt supuși dreptului altuia [97] *(alieno iure)* se eliberează de acest drept.

125. Ne vom ocupa întîi de cei care sînt sub *potestas*.

---

* cca 11 litere ilizibile: *nam illis temporibus scilicet erant bilibres* — David—Nelson.

** 1 1/2 rînd ilizibil: *Si tamen quaerat aliquis quare și quae (coemptio) nem facit differat a mancipatis illa* — Huschke.

dere teritorială. Fondurile de pămînt constituiau zona pe care se exercita puterea exclusivă a capului de familie; deci, *mancipium* este analog cu *imperium* din dreptul public (De Visscher, Mancipium *et* res mancipi, SDHI, 1936, p. 263—325; Cornil, *Du* mancipium *au* dominium, în: *Festschr. Koschaker*, I, p. 404).

[93] Argintul și aurul nu se cunoșteau în Italia pînă aproximativ în sec. IV î.e.n., cînd au început să se importe (Plinius, *Hist. nat.*, 33, 43 și urm).

[94] Assul libral (= livra) = 327 g.; *dupondium* = 2 ași; *semiassul* = 1/2 as; *quadrans* = 1/4 as; *uncia* = 1/12 as. Valoarea sa, în raport cu aurul, a scăzut continuu. Pentru alte detalii monetare la Roma, cf. Radu Sbierea, *Gram. lat.*, 1913, p. 302; pentru Dacia, v. și Costin C. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului*, vol. I, 1964, p. 45—58.

[95] *Pondo* (ablativul lui *pondus*) „în greutate"; *uncia pondo* = în greutate de o uncie; mai tîrziu, *pondo* a însemnat o livră.

[96] *Dispe(n)sator* (< *dispendere*) „a cîntări" (Varro, *L. lat.*, V, 169).

[97] Fiii și sclavii (sup., §§ 52, 55).

126. În ce chip sînt eliberați sclavii de sub *potestas*, am putut înțelege din cele spuse mai sus, la capitolul despre „eliberarea sclavilor".

127. În schimb, acela care se află ⟨sub *potestas*⟩ a ascendentului, ⟨devin *sui iuris* după moartea acestuia⟩. Este de făcut aici o distincție: pe cînd ⟨după moartea tatălui⟩ fiii sau fiicele devin ⟨oricum⟩ *sui iuris*, în schimb, prin moartea bunicului ⟨nepoții sau nepoatele nu devin *sui iuris*, ci, în orice caz, numai dacă după moartea bunicului⟩ nu ar fi să recadă sub *potestas* a tatălui lor. Astfel, dacă la moartea bunicului ⟨tatăl trăiește și se află el însuși sub *potestas*⟩ a tatălui său, atunci, după ⟨moartea bunicului⟩, copiii trec sub *potestas* ⟨a tatălui⟩ lor; iar dacă acesta, la data cînd moare bunicul, era fie mort, fie ieșit de sub *potestas* ⟨a tatălui⟩, atunci aceștia devin *sui iuris* fiindcă nu mai pot cădea ⟨sub *potestas**⟩ a lui.

128. Dacă însă cel care datorită unei fărădelegi a fost pedepsit, în baza legii Cornelia, cu exilul[98], și din cauza aceasta, și-a pierdut cetățenia română, urmează de la sine că descendenții (*liberi*) ai unui asemenea om care**, pe calea aceasta, a fost șters din rîndurile cetățenilor romani, vor înceta să mai stea sub *potestas* a lui, ca și cum acesta ar fi mort; în adevăr, inadmisibil ar fi ca un om de condiție peregrină să aibă sub *potestas* a lui pe un cetățean roman. Pentru o rațiune asemănătoare, se întîmplă la fel și aceluia care, pe cînd se afla sub *potestas* a tatălui, a fost pedepsit cu exilul și a încetat să mai stea sub *potestas* a tatălui, fiindcă și aici ar fi de neconceput ca un om de condiție peregrină să stea sub puterea unui ascendent cetățean roman.

129. Cînd însă un tată a fost luat prizonier de către dușmani, chiar dacă devine sclavul dușmanilor, dreptul copiilor rămîne în suspensie, în baza dreptului de *postliminium*; în virtutea acestuia, cei care au fost luați prizonieri de dușmani, cînd va fi să se întoarcă din captivitate, își recapătă toate vechile drepturi. Așa că, odată întors, el va avea pe copii sub *potestas*; iar dacă se întîmplă să moară acolo, copiii vor deveni *sui iuris*; poate fi însă oarecare dubiu dacă acest efect se produce de la data cînd tatăl a murit la dușmani, sau de la data cînd a fost luat prizonier. La fel vom spune că — în baza dreptului de *postliminium* — puterea tatălui rămîne în suspensie și atunci cînd fiul sau nepotul au fost luați ei înșiși prizonieri de către dușmani[99].

130. În afară de aceștia, mai ies de sub *potestas* a tatălui și copiii de sex bărbătesc care au fost consacrați flamini ai lui Iupiter, precum și cei de sex feminin, dacă sînt luate ca fecioare vestale.

---

* Restituirile din acest § sînt unanim admise, după: Ulp., I 12 și 14; G. Epit., I, 1, 2; Theoph., I 5, 4.

** *qui* — V (restituirea *quia* — Zulueta, David—Nelson, Textes[7] ș.a., după Kniep (*RGLG*, p. 53) —, inutilă).

[98] *Interdictio aqua et igni*, pedeapsă aplicată pentru *lesio maiestatis populi Romani, uis publica, incendium*, otrăvire ș.a. (Daube, JRS, 1947, p. 70), era tot una cu exilul; expresia a fost înlocuită în *Epitome* cu *exilium* (de aici deducția că epitomarea s-a făcut de pe alt exemplar decît V).

[99] Deși în legătură cu *ius postliminii* G. vorbește numai despre oamenii liberi, lista acelor *res quae postliminio recipiuntur* este mai lungă (De Visscher, *Aperçus sur les origines du postliminium*, în: *Festschr. Koschaker*, I, p. 367—385).

131. Și odinioară, cînd poporul roman își extindea coloniile în regiunile latine, cei care se înrolau, din îndemnul tatălui, într-o colonie latină, încetau de a mai fi sub *potestas* a tatălui, fiindcă deveneau cetățeni ai altui stat.

[Emanciparea]

132. În afară de aceasta, descendenții încetează a mai sta sub *potestas* a ascendentului, prin emancipare[100]. Dar în timp ce fiul[101] iese de sub *potestas* a tatălui după trei vînzări, ceilalți descendenți, fie ei de sex masculin sau feminin, ies de sub *potestas* a ascendenților, numai printr-o singură vînzare; în adevăr, Legea celor XII Table vorbește despre trei vînzări numai cît privește persoana fiului, în termenii aceștia: „*Dacă tatăl a vîndut pe fiul său de trei ori*[102], *fiul să fie liber de tatăl său*". Și lucrurile acestea se petrec astfel: tatăl îl mancipează pe fiu cuiva[103]; acesta îl eliberează prin *uindicta*; aceasta odată făcută, fiul revine sub *potestas* a tatălui; acesta îl mancipează din nou, fie aceluiași, fie altuia (dar în uz este să fie mancipat aceluiași), iar acesta îl eliberează apoi, de asemenea, prin *uindicta*; prin chiar acest fapt, fiul revine iarăși sub *potestas* a tatălui; tatăl îl mancipează pentru a treia oară, fie aceluiași, fie altuia (dar este în uz să fie mancipat aceluiași), și după această din urmă mancipare, fiul încetează de a mai fi sub *potestas* a tatălui, chiar dacă nu a fost încă eliberat, ci a rămas deocamdată în *mancipium*[104] ⟨ . . . *⟩.

133. ⟨Trebuie să menționăm aici că acela care are sub puterea sa pe un fiu sau pe nepotul din partea fiului are libera alegere să elibereze de sub *potestas* pe fiu și să mențină pe nepot sau pe nepoată, precum și invers, să rețină sub *potestas* pe fiu, dar să elibereze pe nepot; sau chiar să-i emancipeze pe toți. Noi însă subînțelegem că aceleași se cuvin spuse și cînd e vorba de strănepot **⟩.

134. ⟨Dealtfel, părinții încetează de a mai avea sub *potestas* pe descendenții dați altora în adopțiune; cînd e vorba de fiu, pentru ca acesta să fie dat în adopțiune este necesar să fie făcute și aici cele trei

---

* 24 rînduri ilizibile, cu excepția cîtorva cuvinte (v. Textes [7], p. 52).

** 12 rînduri ilizibile. Restituire Goeschen, după G. Epit. (I, 6, 3) și Iust. Inst. (I, 12, 7).

[100] *Emancipare* = a elibera de sub puterea paternă, deci salvarea de la eventuala vîndere (mancipare).

[101] G. Epit., I, 6, 3 precizează: *filius masculus*; iar pe ceilalți, descendenți: *feminae uel nepotes masculi ex filio*. De aici iarăși un indiciu că autorul Epitomei a avut în față alt exemplar al notelor lui G., cu un text mai detaliat decît V.

[102] V omite pe *ter*, iar Ulp. (10, 1) îl menționează; de aici nedumerirea: Ulp. l-a copiat pe G. sau amîndoi pe alt autor?

[103] Din G. Epit. (I, 6, 3) reiese că vînzarea se făcea cu una sau două monede *(nummo uno uel duobus nummis)*, deci o vînzare de formă, care avea loc în fața uneia din cele 30 de curii; iar în provincie, în fața guvernatorului, cu asistența a 7 martori. Cumpărătorul era un prieten care se preta la această ceremonie *(pater fiduciarius)*.

[104] Prin fiecare din cele trei vînzări fiul suferea, evident, o *capitis deminutio*. Dar pentru ca după cea de-a 3-a vînzare *filius* să devină liber, mai era necesară o *manumissio*, de către *parens manumissor*. Deci *capitis deminutio* nu implica numaidecît ideea de diminuare a capacității juridice, ci, în cazul emancipațiunii, din contra, chiar de mărirea ei, căci, din *alieni iuris* cum fusese, emancipatul devine acum un om *sui iuris*.

mancipaţiuni *> şi cele două eliberări intermediare şi să se procedeze ca de obicei, adică întocmai cum l-ar elibera tatăl de sub *potestas*, pentru a-l face să fie *sui iuris*. După ce a fost remancipat tatălui, iar cel care-l adoptă îl revendică [105] în faţa pretorului ca pe propriul său fiu, dacă tatăl nu-l contrarevendică, fiul este atribuit de pretor acelui care-l revendică; iar dacă nu a fost remancipat tatălui, acela care-l adoptă îl va revendica de la cel la care s-ar afla după cea de-a treia mancipaţiune; este evident că ar fi mai practic să fie *remancipat* tatălui. În ce priveşte însă celelalte persoane ale descendenţilor, fie de sex masculin, fie feminin, este suficientă o singură mancipaţiune, iar pentru remanciparea unei rude ascendente, tot una singură sau chiar nici una.

Acelaşi lucru se practică, în mod obişnuit, şi în provincii, în faţa guvernatorului.

[Alte moduri ale ieşirii de sub potestas]

135. Cel care a fost conceput de către un fiu mancipat o dată sau de două ori va rămîne totuşi sub puterea bunicului, chiar dacă s-a născut după a treia mancipaţiune a tatălui, şi ca atare poate fi atît mancipat, cît şi dat în adopţiune de către acesta.

În schimb, acela care a fost conceput de un fiu după cea de-a treia mancipaţiune a sa, nu se va mai naşte sub *potestas* a bunicului; ci, pe acesta, Labeo [106] îl socoteşte ca fiind în *mancipium* al aceluiaşi la care se află şi tatăl. Noi, din contra, ne ţinem de regula că, atîta timp cît tatăl se află în *mancipium*, dreptul fiului rămîne în suspensie; în schimb, dacă tatăl acestuia a fost eliberat din *mancipium*, fiul va cădea sub *potestas* a

---

* 2 1/2 rînduri ilizibile: *Praeterea parentes, eos liberos in potestate habere desinunt, quos aliis in adoptionem dederunt; et in filio quidem, si in adoptionem datur, tres mancipationes* — Krüger.

Mancipaţiunea, aici act aparent de stare civilă, crea — în cîteva clipe — situaţii jurdice a căror durată se putea prelungi. Dacă totuşi procedura emancipării nu se efectua într-o singură zi, este pentru ca nu cumva totul să degenereze într-o glumă; romanilor le plăcea ca această procedură să fie „jucată" serios.

[105] Afirmaţia *is qui adoptat uindicat* arată neîndoios că *patria potestas* era invocată în justiţie prin procedura revendicării. Nu cunoaştem exact formula rostită de viitorul tată adoptiv, dar posibil ca ea să fi fost *Hunc ego filium ex i.Q. meum esse aio.*

Posesivul *(suum)* folosit consecvent atît la *mancipatio* — unde *mancipio accipiens* proclamă că *hominem, bouem, equum, praedium... suum esse* (sup., §§ 119—120) — cît şi la *uindicatio* — unde capul familiei tindea prin acelaşi posesiv, să-i fie consacrată autoritatea asupra descendenţilor — ar fi fost la locul său şi la adopţiune: *filium suum esse.* Interpretarea şi traducerea date acestei formule vindicatorii de către Brühl *(La formule vindicatoire)* concordă cu cele ce trebuie să se fi petrecut la procedura adopţiunii.

Formula nu cuprindea în sine un lucru fals, căci a c u m, şi începînd d e a c u m, cel care o rostea devenea părintele adoptiv *a praetore uindicanti*, cuvîntul *filius* evocînd aici ideea unui raport de putere, nu a unei descendenţe.

[106] M. Antistius Labeo, cu convingeri republicane, era fiul juristului Pacuvius Antistius Labeo, părtaş la asasinarea lui Caesar (Appian, *Bell. ciu.*, IV, 135). Originar din Liguria (Bachiani), discipol al lui Trebatius Testa şi adversar lui C. Ateius Capito (Pernice, Labeo, I, 1873, p. 7 şi urm.), a fost *praetor*, iar după Pomponius şi consul *suffectus*, în anul 5 e.n. (Kunkel, *Herk.*, p. 114). Se crede că a scris 400 de opere *(quadringenta uolumina)* cu tendinţe inovatoare (Pomponius — D, I, 2, 2, 47). Este citat de Aul. Gell. (XIII, 10—12); Horatius (*Serm.*, I, 3, 82), pentru a-i plăcea lui August, îl acuză de nesăbuinţă. Tacitus (*Ann.*, III, 75), din contră, îl laudă pentru spiritul său independent şi incoruptibil.

lui, iar dacă, în timpul cît se afla în *mancipium* tatăl a decedat, fiul devine *sui iuris*[107].

135ª. Evident că aceleași ⟨le vom spune și despre acela care a fost conceput de către un nepot mancipat o dată, dar nemanumis încă, întrucît *⟩, cum am arătat mai sus, ceea ce izbutesc să facă cu fiul cele trei mancipațiuni, același lucru izbutește să facă față de nepot o singură mancipațiune.

136. Dealtfel, femeile care se căsătoresc cu *manus* încetează să mai stea sub *potestas* a tatălui. În schimb, cînd e vorba de cea căsătorită prin *confarreatio*, s-a prevăzut în senatusconsultul despre recrutarea preoților lui Iupiter **⟩[108], ca aceasta, după propunerea lui Maximus și Tubero[109], să fie considerată a fi sub *manus*, numai cît privește *sacra*, iar pentru restul situațiilor, să fie considerată ca și cînd nu ar fi căsătorită cu *manus*. ⟨Prin *coemptio*, făcută în orice scop ar fi, femeile ***⟩ se eliberează de sub *potestas* a tatălui și nu interesează dacă ele sînt sub *manus* a bărbatului lor sau a altuia *extraneus*, cu toate că, numai acelea care sînt sub *manus* a bărbatului, sînt considerate în rîndul fiicelor.

[b) Manus]

137. ⟨Femeile încetează de-a mai fi sub *manus* în aceleași moduri în care fiicele de familie se eliberează de sub *potestas* a tatălui. Prin urmare, precum fiicele ies de sub *potestas* a tatălui printr-o singură mancipațiune ****⟩, tot așa și cele căsătorite prin *coemptio* încetează de a mai rămîne în *manus*, printr-o singură mancipațiune, și odată eliberate prin această singură mancipațiune, ele devin *sui iuris*.

137ª. ⟨Între aceea care a făcut o *coemptio* cu un *extraneus* și aceea care a făcut coempțiunea cu bărbatul ei, există o deosebire: astfel, pe cînd prima poate constrînge pe coempționator să o remancipeze cui vrea

---

* 1 $^1/_2$ rînd ilizibil: *dicemus de eo qui ex nepote semel mancipato necdum manumisso conceptus fuerit* — Krüger.

** 3 rînduri ilizibile: *Praeterea mulieres quae in manum conueniunt in patris potestate esse desinunt. Sed in confarreatis nuptiis de flaminica Diali senatusconsulto ex relatione* — Huschke—Krüger.

*** 1 $^1/_5$ rînd ilizibil — *coemptione autem omni modo facta mulieres* — Huschke.

**** 3 rînduri ilizibile: *In manu autem esse mulieres desinunt isdem modis quibus filiae familias potestate patris liberantur sicut igitur filiae familias una mancipatione de potestate patris exeunt, ita eae quae nuptae coemptione in manu sunt una mancipatione* — Krüger.

[107] Condiția juridică a membrilor familiei cetățeanului căsătorit aflat în *mancipium* a fost discutată de jurisconsulți: Labeo era de părere că și soția și copiii intrau sub *mancipium*. Gaius, din contra: pînă cînd părintele redevenea liber, „condiția lor era în suspensie". Motivarea părerilor contradictorii: pe timpul lui Labeo vînzarea fiului putînd fi reală, pe timpul lui G. dimpotrivă, o ficțiune în vederea emancipării.

[108] *Flaminica Dialis* era soția lui Flamen Dialis; ea aducea zilnic sacrificiu lui Iupiter, cînd acest lucru nu-l putea face soțul (Schaub, *op. cit.*).

[109] Paulus Fabius Maximus și Quintus Aelius Tubero, juriști din vremea lui Cicero (primul, profesorul lui Trebatius Testa; secundul, tatăl consulului omonim, din an. 11 î.e.n.; cf. Kunkel, *Herk.*, p. 24, 37).

ea, ultima> nu-l poate sili <pe soțul ei cu nimic *>, mai mult decît fiica pe tatăl ei. Dar pe cînd fiica nu poate constrînge în nici un mod pe tatăl ei, chiar dacă i-ar fi fiică adoptivă, astălaltă, dimpotrivă, în caz de *repudium* [110], poate obliga ea pe (fostul) soț să facă aceasta, ca și cînd nu i-ar fi fost soție niciodată.

[c) Mancipium]

138. Fiindcă cei care se află în *mancipium* [111] sînt socotiți în rînd cu sclavii, ei devin *sui iuris* numai pe calea eliberării prin *uindicta*, cens, testament[112].

139. Așa că, în cazul acesta, legea Aelia Sentia nu-și are aplicație. Astfel ,nu mai întrebăm ce vîrstă are cel care eliberează și nici cel care se eliberează; și nici dacă eliberatorul are un patron *(patronus)* sau un creditor; și ca atare, nici numărul plafonat de legea Fufia Caninia nu-și mai are locul, cînd e vorba de aceste persoane [113].

140. Dar chiar și fără voia aceluia în al cărui *mancipium* se află, ele își pot dobîndi libertatea prin *cens* [114] — afară de cel pe care tatăl l-a

* 3 $^1/_2$ rînduri ilizibile: *Inter eam uero quae cum extraneo et eam quae cum uiro suo coemptionem fecerit, hoc interest, quod illa quidem cogere coemptionatorem potest ut se remancipet qui ipsa uelit, haec autem uirum suum* — Krüger.

[110] *Repudium*, desfacerea căsătoriei prin voința uneia din părți (la origine, numai soțul putea repudia), făcea ca puterea *manus* să înceteze. Despre această formă de divorț G. nu vorbește aici decît în treacăt, pentru a arăta ce posibilități avea o femeie cînd era repudiată. Dar alături de termenul *repudium*, G. folosește pe cele de *mancipatio* și *remancipatio*, evident pentru că, practic, procedura repudiumului consta în acestea.

Și-acum întrebarea: ce posibilități aveau fiecare pentru o eventuală recăsătorie sau chiar pentru întoarcerea la fostul cămin? Trebuiau găsite subterfugii, rolurile fiecăruia în ritualul mancipației-remancipației fiind, evident, diferite.

Cît privește bărbatul, depindea de el ca, la fixarea prețului, să ceară unul mai mic sau mai mare. Femeia, la rîndu-i, putea constrînge și ea pe soț în direcția voită. G. nu se complică în explicații relative la *divortium bona gratia*; în schimb, la *repudium*, unde și femeia avea, poate, ceva de spus, face mențiunea că ea îl putea constrînge *(compellere)* pe fostul soț să renunțe sau nu la ea, în raport de capricii. Simplul *repudium* prezenta inconvenientul că soția repudiată rămînea mai departe în familia soțului, cu vechile ei drepturi (*loco filiae* și *heres sua*) și poate chiar cu numele gintei de care aparținuse la fostul soț. Pentru a o scoate din aceste drepturi — spune G. aici — ea trebuia să fie de față la săvîrșirea ritualului remancipării *(praesens esse)*. Ce se întîmpla totuși cînd nu se prezenta, fie din spirit de șicană, fie pentru ca să-și păstreze vechile drepturi? În direcția aceasta trebuie îndrumat sensul § 137[a], partea finală. Amănunte la Schaub, *op. cit.* (sup., n. 74).

[111] Adică fiii, ceilalți descendenți și soția.

[112] Cf.: sup., § 123; II, 160.

[113] Tocmai fiindcă fiii și soția, expuși a fi oricînd vînduți, nu treceau totuși în rîndul sclavilor. Persoane *loco seruorum* erau *nexi, auctorati, noxae dati* (sup., §§ 123 și 138; III, 199; IV, 75).

[114] Faptul că tatăl nu putea vinde pe fiul său decît pentru durata unui recensămînt *(lustrum)* înseamnă că vînzarea, și deci scoaterea de sub puterea paternă, nu putea fi considerată definitivă, ci numai un provizorat, o locațiune a copilului, puterea paternă reînviind îndată ce încetau efectele mancipațiunii.

Împiedicat să vindă pe fiul său dintr-o singură dată pentru întreaga viață, tatăl îl vindea din nou, la fiecare *lustrum*. L. XII T. limitează dreptul de vînzare la trei; fiindcă se vorbea numai de *filius*, dispoziția nu se putea extinde, deci fetele și nepoții puteau fi vînduți definitiv dintr-o dată.

Interpretarea de mai sus a fost combătută de Walter (*Röm. R. Gesch.*, II, Leipzig, 1847, § 508) și Ihering (*L'espr. du dr. rom.*, II, p. 180, nota), care au socotit că G., la începu-

dat în *mancipium*, cu obligația de a-i fi remancipat tot lui; căci, în felul acesta, este clar că tatăl și-a rezervat propria-i *potestas* de a redobîndi el pe fiu, de la acela ⟨care *⟩ l-a primit în *mancipium*. Și ca să nu se spună că el a dobîndit libertatea prin *census*, chiar fără voia aceluia în al cărui *mancipium* se află, s-a zis că tatăl l-a dat în *mancipium* cu titlu noxal [115], de pildă, fiindcă a fost condamnat pentru un furt săvîrșit în numele lui și că de aceea l-a dat reclamantului în *mancipium*; în adevăr, pe acesta reclamantul îl obține în locul unei sume de bani.

141. În încheiere ținem să atragem atenția că nu este îngăduit să pricinuim nimic prejudiciabil față de cei pe care îi avem în *mancipium*; altminteri vom fi ținuți pentru injurii. Dar pentru ca oamenii să nu fie ținuți prea mult în situația aceasta, de cele mai multe ori lucrurile se petrec așa numai de formă și timp de o singură clipă [116], afară, bineînțeles, dacă nu sînt mancipați [117] cu titlu noxal.

[Tutela și curatela]

142. Să trecem acum la altă diviziune. Într-adevăr, printre aceste persoane există unele care nu se află nici sub *potestas*, nici în *manus* și nici în *mancipium*, ci sînt ținute: unele sub tutelă sau sub curatelă, altele în nici una din aceste situații [118].

Să vedem deci care se află sub tutelă și care sub curatelă; și în felul acesta vom deduce și pe celelalte persoane, care nu aparțin nici uneia din aceste categorii [119].

---

* *qui* — Corbino (Iura, 1974, p. 104) (*quo* — V; *quod* — Goeschen, Textes[7]; David—Nelson se abțin).

tul acestui §, are în vedere pe cel care a fost mancipat numai de formă *(dicis causa)*. Dacă se admite această interpretare, atunci rezerva făcută de G. *(excepto eo quem pater ea lege mancipio dedit, ut sibi remancipetur)* ar fi ușor de înțeles.

[115] Abandonul noxal *(noxalis causa datio)*, menționat fără explicații, era cedarea r e a l ă, tot în *mancipium*, a fiului care a adus pagubă unui terț; aceasta pentru că, în realitate, situația aceluia însemna un fel de robie, nu sclavie. Cuvintele *hunc actor pro pecunia habet* arată că *noxae deditio* era asemenea unei *emptio*.

[116] *Uno momento*: G. nu arată cît de mare era „momentul" acela, în care — soția sau descendenții — puteau fi lăsați în *mancipium* (sup., §§ 115, 134, 137).

[117] În analogie cu sclavajul, *mancipium* prezenta deosebiri esențiale; printre altele: *a)* r e s p o n s a b i l i t a t e a stăpînului, cînd cel dat în *mancipium* era rău tratat; aceasta era, spune G., pusă în mișcare prin *actio iniuriarum*, rămînînd însă neclar cine, cînd și contra cui putea fi invocată (Solazzi, *Sulla capacità del* filius *di stare in giudizio*, BIDR, 1898, p. 173, n. 4); *b)* i n c e s i b i l i t a t e a. Solazzi (*Gl. a G.*, I, p. 165), găsind că *mancipium* nu putea fi constituit și în același timp stins *(uno momento)* decît în epoca postclasică, deduce că lecțiunea *sed plerumque hoc fit dicis gratia uno momento* ar fi postclasică. Grosso (*Di un glossema in Gaio I 141*, Torino, 1928) îi apără clasicitatea. În legătură cu aceste §§ 140—141 și cu IV, 179, v. De Visscher (*La nature juridique de l'abandon noxal*, RHD, 1930, p. 414—971).

Pentru eliberarea de sub *patria potestas*, iar nu și de *noxae deditio*, procedura avea loc, cel puțin cînd era vorba de vînzarea fiului, nu *plerumque*, ci totdeauna, sau aproape totdeauna, cînd era posibil să se facă *dicis causa uno momento*, și nu prin trei mancipațiuni, efectuate la intervale diferite.

[118] Cf. Iust. Inst., I, 13 pr.

[119] Despre aceste persoane G. nu vorbește; prin eliminare se poate deduce că toate persoanele neaflate sub *potestas*, nici în *mancipium* și nici sub *tutelă* sau *curatelă* sînt *sui iuris*.

[Tutela]

143. Mai întîi să discutăm despre cele care se află sub tutelă.

144. Părinţilor le este îngăduit, aşadar, să lase prin testament tutori descendenţilor pe care-i au sub *potestas*, anume: celor de sex bărbătesc, cînd sînt impuberi, ⟨iar celor de sex femeiesc, la orice vîrstă, chiar şi atunci cînd *⟩ sînt căsătorite. În adevăr, aşa au hotărît vechii noştri legiuitori *(ueteres)*: ca femeile, din cauza inconstanţei firii lor, la oricît de înaintată vîrstă ar fi, să stea sub tutelă[120].

145. Dar, dacă cineva a dat prin testament un tutore fiului sau fiicei sale, şi ambii au ajuns la vîrsta pubertăţii, fiul încetează de a mai avea tutore; fiica, în schimb, continuă să stea mai departe sub tutelă, căci de tutelă sînt scutite—potrivit legii Iulia şi Papia Poppaea[121] — numai femeile care se bucură de *ius liberorum*[122]. Iar noi adăugăm: şi cu excepţia fecioarelor vestale, pe care *ueteres* au decis să le considerăm libere, ca o cinstire adusă sacerdoţiului; şi acest lucru aşa este prevăzut în chiar Legea celor XII Table.

146. Nepoţilor şi nepoatelor, le putem tot aşa lăsa tutori, prin testament, în cazul că, după moartea noastră ei nu ar cădea de drept sub *potestas* a tatălui lor. Astfel, dacă fiul meu, la data morţii mele, se afla sub *potestas* a mea, nepoţii pe care-i am de la el nu vor putea avea tutori în baza testamentului meu[123], chiar dacă ei au fost sub *potestas* a mea; aceasta bineînţeles fiindcă[124] după moartea mea ei vor sta sub *potestas* a tatălui lor.

147. Fiindcă totuşi, în multe alte situaţii, postumii sînt socotiţi ca şi născuţi, s-a admis să li se poată da, în cazul acesta, tutori prin testament, la fel ca unora născuţi, dar numai cu condiţia de a fi în situaţia că, dacă s-ar fi născut în timpul vieţii noastre, s-ar fi aflat sub *potestas* a noastră. Pe aceştia îi putem chiar institui moştenitori, în timp ce pe postumii extranei[125] n-ar fi permis să-i instituim moştenitori.

148. Soţiei care se află în *manus* îi poate fi dat un tutore în aceleaşi condiţii ca şi fiicei, şi tot aşa şi nurorii aflate în *manus* a fiului, în aceleaşi condiţii ca unei nepoate.

---

* *femini autem sexus cuiuscumque aetatis sint et tum quoque* — Krüger.

[120] *Femina semper in tutela*, principiu propriu nu numai dreptului roman, ci, în general, la toate popoarele epocii; această discriminare de sex, căzută cu timpul în desuetudine, a fost abolită sub Septimius Severus, iar pentru timpul său, G. o detestă (I, 190; G. Epit., I, 7, 2; pentru alte texte, v. Novelli).

[121] Despre rostul legilor Iulia *de maritandis ordinibus* (18 î.e.n.) şi Papia Poppaea (9 e.n.), care întărea dispoziţiile celei dintîi, G. va reveni (§ 178; II, 111, 144, 150, 286ᵃ — *lex caducaria*; cf. II, 179).

[122] Mama cu trei copii era scoasă de sub tutelă; statornicirea se justifică printr-o politică demografică. G. nu indică pe *pontifi* ca autori ai regulii privind dispensa de tutelă pentru *uirgo uestalis* (modificare a dreptului privat), dar nu mai puţin aceştia vor fi fost cuprinşi printre *ueteres* (inf., § 188; III, 180, 189, 202; IV, 11, 30).

[123] Tripartiţiunea tutelei (testamentară, legitimă şi dativă) e dezvoltată de G. în *Ad Edict. prou.*, de unde e reprodusă în Iust. Inst. (I, 13, 3) şi G. Epit. (I, 7, 7).

[124] Conjunctivul cu *quia*; latină tîrzie.

[125] Sînt *postumi externi* aceia care nu ţin de familia noastră (Iust. Inst., I, 13, 4; Suetonius, *Caes.*, 83).

149. Un tutore poate fi foarte bine dat astfel: „*Eu dau tutore copiilor mei pe L. Titius*"; sau: „*Soției mele îi dau tutore pe L. Titius*".

Dar chiar dacă s-ar fi scris așa: „*Copiilor mei sau soției mele, Titius să le fie tutorele*", încă se înțelege că acela a fost dat corect [126].

150. În ce privește persoana soției care se află sub *manus*, acesteia i-a fost admisă opțiunea tutorelui; i s-a permis adică să-și aleagă tutorele pe care-l preferă, în felul următor: „*Soției mele Titia îi dau libera alegere a tutorelui*". În felul acesta i se îngăduie soției ⟨să-și aleagă tutorele *⟩, fie pentru toate tranzacțiile, fie numai pentru una sau două [127].

151. Dealtfel, se dă fie o opțiune deplină, fie una restrînsă.

152. Opțiunea deplină se obișnuiește a se da așa cum am arătat mai sus. Cea restrînsă se dă, în mod obișnuit, așa: „*Soției mele Titia îi dau opțiunea tutorelui, dar numai o dată sau numai de două ori*".

153. Aceste opțiuni diferă foarte mult între ele, căci pe cînd aceea care are deplina opțiune poate alege tutorele o dată, de două ori, de trei ori și chiar mereu, în schimb, aceea care are opțiunea limitată, dacă opțiunea i-a fost dată numai o dată, nu poate opta mai mult decît o dată; dacă i s-a dat numai de două ori, nu va avea facultatea să opteze decît de două ori.

154. Aceia care sînt desemnați nominal prin testament se numesc tutori d a t i v i, iar cei care sînt luați prin opțiune, o p t i v i.

155. Celor cărora nu le-a fost lăsat prin testament vreun tutore, atunci—potrivit Legii celor XII Table—le sînt tutori a g n a ț i i; aceștia se cheamă tutori l e g i t i m i.

156. A g n a ț i sînt aceia legați între dînșii în rudenia stabilită prin persoane de sex bărbătesc, cu alte cuvinte, drept rude după tată, precum: fratele născut din același tată, fiul fratelui sau nepotul din partea acestuia; la fel, unchiul după tată și fiul sau nepotul din partea acestui unchi. Cei înrudiți prin persoane de sex femeiesc nu sînt agnați ci c o g n a ț i, altfel spus rude numai după dreptul natural. În felul acesta, între unchiul din partea mamei și fiul surorii lui nu există agnațiune, ci cognațiune; la, fel, fiul surorii tatălui sau mamei nu-mi este agnat, ci cognat, iar ⟨eu **⟩, la rîndul meu, ⟨firește ***⟩ voi fi legat de el cu același grad de rudenie întrucît cei ce se nasc urmează familia tatălui, nu pe cea a mamei [128].

---

* *tutorem sibi optere* — Lachmann. Solazzi (apud Zulueta, II, p. 95, notă) consideră fraza finală *(Quo casu... aut duas)* interpolare.

** *ego* — Kniep (*eo* — V; cf. și Ovide Densușianu, *Hist. de la langue roum.*, I, 1929, p. 114).

*** *Scilicet.*

[126] Felul cum relatează G. formula *tutor esto*, cu imperativul, ar fi indiciul unei origini recente (v. și II, 231, 234, 289).

[127] Cf. Tit. Liv., XXXIX, 19; Plautus, *Truc.*, IV, 4, 6; l. Salpensa, 22 (apud Novelli); Solazzi, *Tutores optivi*, Aegyptus, 1921, p. 177 și urm. (apud Zulueta, II, 95, notă).

[128] G. explică rudenia agnatică. Erau de așteptat indicarea, pe scurt, că — dacă părintele ar fi trăit — toți cei asupra cărora se extindea sau s-ar fi extins *patria potestas* se chemau agnați și, apoi, precizarea că rudenia agnatică, stabilită în raport cu legătura pe care o dădea locul acesteia în fața puterii părintești, era o rudenie civilă, iar nu de sînge. Alte informații

157. Pe vremuri însă, tot în baza Legii celor XII Table, aveau și femeile tutori agnați. Mai tîrziu însă a fost adusă legea Claudia care, în ce privește femeile, a desființat ⟨atare⟩ tutele; așa că, în timp ce băiatul impuber are tutore pe fratele puber sau pe unchiul după tată, femeia, în schimb, nu poate avea un astfel de tutore [129].

158. Dar, pe cînd dreptul agnațiunii se stinge prin *capitis deminutio*, dreptul cognațiunii, în schimb, nu se stinge în acest mod, fiindcă rațiunea civilă poate, în adevăr, suprima drepturile civile, dar pe cele naturale nu poate [130].

159. *Capitis deminutio* înseamnă schimbarea capacității juridice anterioare. Aceasta se întîmplă în trei situații: căci *capitis deminutio* este fie *maxima*, fie *minor* (pe care unii o numesc și *media*), fie, în sfîrșit, *minima* [131].

160. *Capitis deminutio maxima* este cînd cineva își pierde totodată și cetățenia și libertatea; aceasta li se întîmplă celor sustrași de la recensămînt, și pentru care, după regulile recensămîntului, este indicația să fie vînduți; sistemul acesta, ⟨la drept vorbind, nu se mai utilizează

---

despre agnați, în III, 10(dar acolo, aceiași agnați apar legați între ei printr-o *cognatio legitima* — *legitima* presupunînd rudenia de sînge, iar *cognatio* același lucru, deci o explicație *idem per idem*).

Chemați la tutela legitimă a agnaților „cei mai apropiați" (§§ 155 și 164; III, 28), presupusă de cea mai veche origine, sînt, ca la succesiunea impuberilor și tutela femeilor, toți cei interesați la păstrarea intactă a averii în familie. O astfel de tutelă consta deci într-o învestire cu putere, iar nu într-o sarcină (III, 27).

În lipsa agnaților, tutela trecea la *gentiles*. În pasajul lipsă (dintre §§ 164 și 165) — la care s-ar părea că face trimitere G. (III, 17) — se crede că s-ar fi discutat despre *tutela* acestora. Cum de la G. aflăm că întreg dreptul gentilic a devenit desuet (III, 17: *totum gentilicium ius in desuetudinem...*), pare probabil că nici acel fel de tutelă nu mai exista. O ultimă aluzie la aceasta, în sec. I i.e.n., găsim în *Laudatio Turiae* (Textes[1], p. 813—818).

[129] Tutela legitimă a agnaților asupra femeilor, consacrată prin l.XII T., avea ca scop mărturisit să facă, din agnați, păzitori ai patrimoniului femeii *sui iuris*, iar prin l. Claudia (41—54 e.n.) acestea aveau putința de a veghea ele însеși asupra dreptului lor la succesiune (§§ 144, 171). O asemenea instituțiune care, în fond, făcea din femeie o uzufructuară, nu prezenta nimic anormal pentru epoca mai veche, dar, după cum se vede, nu mai convenea ideilor de emancipare a femeii de mai tîrziu.

[130] Forma și conținutul sînt impecabile; nu se mai spune (ca în III, 27, sub pana glosatorului) *cognationis iura retinent*, despre drepturile subiective, care nu s-au născut încă. În timpul lui G. coexistau un *ius agnationis* și un *ius cognationis*, ca aspecte ale *dreptului obiectiv*; primul, așezat printre *ciuilia iura*; al doilea, printre *naturalia iura*. Asupra primului, influența lui *capitis deminutio* era radicală, căci raportul de agnațiune, fiind un concept civil, putea fi perimat prin aceea (I, 163, 195[b]; III, 21, 51); în schimb, asupra celui de-al doilea, nu, întrucît cognațiunea, fiind un raport natural, era indestructibilă: *quia ciuilis ratio naturalia iura corrumpere non potest* (Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 257).

[131] Cele trei feluri de *capitis deminutio (maxima, media, minima)* apar — în istoria izvoarelor — pentru prima dată la G. (§§ 159—162) — Kaser, *G. u. din Klassiker, Einzelne Einteilungen*, p. 141; ulterior însă, în toate izvoarele (Ulp., XI, 10—13; Paul, D, 4, 5, 11, 3). Toate *status*urile juridice constituiau la un loc un *caput* (de aici *capacitas*). *Caput*, însemnînd, prin sinecdocă, „individ", „om", a fost consacrat în drept, în clișeul *capitis deminutio*: salt logic — de la pretinsul concept primitiv, pe care este important să nu-l negăm și care constă în reducerea numerică *(deminutio)* a clasei oamenilor liberi prin pierderea unui om, deci un concept cantitativ și aritmetic, la celălalt concept, juridic, prin elaborarea unei doctrine (de la Dessertaux *(Études ... sur la c.d.*, 1909) și Michon (NRH, 1909, p. 335—370) pînă la Krüger (ZS, 1929, p. 541)), de diminuare a capacității, de moarte juridică, fictivă; uciderea simbolică se concretiza într-un rit care a variat cu epoca (Girard, *Man.*, p. 192, n. 4).

azi. În schimb, astăzi îşi pierd libertatea, cu titlu de pedeapsă, aceia care intră, conform legii Aelia Sentia, în categoria dediticiilor, şi dacă *⟩, împotriva prevederilor acestei legi, şi-au stabilit domiciliul în oraşul Roma; la fel femeile care, în baza senatusconsultului Claudian, devin sclavele acelor stăpîni cu ai căror sclavi au întreţinut raporturi sexuale, fără încuviinţarea şi chiar împotriva avertismentului stăpînului.

161. *Capitis deminutio minor* sau *media* este atunci cînd se pierde cetăţenia, dar se păstrează libertatea; acest lucru i se întîmplă aceluia căruia i-a fost impus surghiunul [132].

162. *Capitis deminutio minima* este atunci cînd se păstrează cetăţenia şi libertatea, dar se schimbă poziţia juridică a persoanei; aceasta li se întîmplă celor care sînt daţi în adopţiune; la fel celor care fac o *coemptio*, precum şi celor care sînt daţi în *mancipium* şi care sînt *manumişi* prin *mancipaţiune*; aceasta fiindcă, de cîte ori cineva este *mancipat* şi apoi *manumis*, de tot atîtea ori suportă, în adevăr, o *capitis deminutio* [133].

163. Rudenia *agnatică* nu se pierde numai prin *capitis deminutio* mare ⟨sau mică **⟩, ci şi prin cea minimă, şi tocmai pentru acest motiv, dacă, din doi fii, tatăl a emancipat numai pe unul, nici unul din ei nu va putea deveni, după moartea sa, tutorele celuilalt în baza dreptului de agnaţiune [134].

164. Cînd însă tutela trece la agnaţi, ea nu trece la toţi deopotrivă, ci numai la aceia care sînt în gradul cel mai apropiat [135] ⟨. . . ***⟩.

---

* 1 $^{2}/_{3}$ rînd ilizibil: *proprie hodie in usu non est; sed libertatem poenae causa hodie emittunt (ex lege) Aelia Sentia qui dediticiorum numero sunt, si qui* — Mommsen.

** *(maior)e aut minore* — Reinach (*maioribus* — David—Nelson, Textes [7]).

*** 17 rînduri ilizibile cu excepţia cîtorva cuvinte (v. Textes [7], p. 59); se consideră că în acest loc Gaius trata despre tutela gentililor (la care trimite III, 17).

[132] Cf. sup., § 128.

[133] Mecanismul mancipaţiunii (cu afirmaţia achizitorului şi *auctoritas* a vînzătorului) este mai greu de explicat la mancipaţiunea oamenilor liberi şi mai ales a fiilor de familie. Dacă o singură mancipaţiune era suficientă pentru a opera o *commutatio hominis*, repetarea ritualului ei de încă două ori ar fi fost absurd. Şi totuşi, aşa se întîmpla; fiindcă *mancipatio* (căpătînd aici o extindere artificioasă, într-un scop pentru care nu fusese concepută iniţial) era folosită nu numai ca să desprindă pe cineva de sub puterea paternă — care, ca orice altă putere familială, era în principiu intransmisibilă —, ci şi ca să aducă lui *accipiens* nu o *patria potestas* (care se transferase), ci un *mancipium*, adică o putere de cu totul altă natură.

S-ar părea că aici aflăm rostul acelei *auctoritas* a lui *pater familias*, prin care se garanta efectul absolut *(erga omnes)* al declaraţiei achizitorului că ia pe cineva în *mancipium*, renunţînd la orice revendicare.

[134] Dacă din doi fraţi, unul este emancipat, atunci *ius agnationis* al acestuia se întrerupe *(corrumpitur)* şi deci nu mai poate fi tutore al fratelui rămas pupil şi fără *patria potestas*.

Pentru epoca lui G., nimic deosebit în constatarea că *c.d. minima* stingea *ius agnationis*, dar mai tîrziu, cînd rudenia agnatică decade, va fi într-adevăr surprinzătoare marea eficacitate atribuită schimbării *status*ului de familie al unei persoane.

[135] De notat că, atunci cînd vorbeşte de libertate sau de cetăţenie, G. întrebuinţează verbul *amittit . . . amittitur* (a pierde), fiindcă într-adevăr acestea se pierd. Cînd însă vorbeşte de *status*ul de familie întrebuinţează cuvîntul *commutatur* (sup., § 162), deoarece un cetăţean roman nu putea pierde, cu totul, dreptul de familie; căci dacă-l pierdea dintr-o familie, îl

165. Potrivit aceleiaşi Legi a celor XII Table, tutela libertelor şi liberţilor impuberi aparţine patronilor şi descendenţilor lor. Această tutelă de aceea se şi cheamă *legitima*, nu doar pentru că în această lege s-ar fi făcut vorbire expresă despre această tutelă, ci pentru că a fost acceptată prin interpretarea legii, ca şi cum ar fi fost inclusă în termenii legii; căci prin însuşi faptul că legea dispusese ca succesiunile liberţilor şi libertelor, dacă s-ar fi întîmplat ca ei să moară fără testament, să treacă asupra patronilor sau a descendenţilor lor, jurisconsulţii *ueteres* au socotit că legea înţelesese ca şi tutelele să le fie trecute acestora, căci agnaţii pe care legea îi chema la succesiune, pe aceiaşi ar fi prevăzut să-i cheme şi ca tutori[136].

166. După modelul tutelei patronilor, a mai fost admisă şi ⟨o altfel de tutelă, care, de asemenea, se cheamă legitimă. În adevăr, dacă cineva i-a dat altuia în *mancipium* pe fiul, pe nepotul sau pe strănepotul său impuber, ori pe fiica, nepoata sau strănepoata, atît pubere cît şi impubere, cu condiţia ca să-i fie lui remancipaţi, şi apoi i-a[137] eliberat pe cei remancipaţi, acela va fi tutorele lor legitim *⟩.

Tutela fiduciară

166ª. Există şi alte tutele, care se numesc fiduciare, anume acelea care ne revin nouă cînd manumitem un individ deja liber, mancipat nouă fie de un ascendent, fie de un coempţionator[138].

---

* *et alia tutela, quae et ipsa legitima uocatur. Nam si quis filium nepotemue aut pronepotem impuberes, uel filiam nepotemue aut pronepotem tam puberes quam impuberes, alteri ea lege mancipio dederit, ut sibi remanciparentur, remancipatosque manumiserit, legitimus eorum tutor erit.* — Seckel (Kübler), sprijinit pe Iust. Inst. (I, 18) şi pe G.I. (I, 172).

recăpăta în alta (prin adopţiune, coempţiune sau chiar în *mancipium*), deci din *sui iuris* trecea în situaţia de *alieni iuris*.

Bethmann-Hollweg bănuiesc că aici G. ar fi tratat despre tutela legală a *gentililor* şi că la aceasta se referea citatul din III, 17. Încă nu se ştie despre ce vorbea G. *Ius gentilicium*, deja rar pe vremea lui Cicero, care ne dă o definiţie obscură şi incompletă (Top. 6), era dispărut pe vremea lui G., exprimînd doar un titlu nobiliar vechi.

După Hotoman (apud Novelli), dreptul de agnaţiune ajungea pînă la al 10-lea grad; după alţii, pînă la al 7-lea; după care veneau *gentiles*.

[136] După cum *agnati proximi* erau chemaţi la moştenirea descendenţilor, şi tot ei chemaţi la tutela legitimă, la fel era chemat şi patronul, la moştenirea legitimă a libertului sau a libertei, iar dacă aceia erau impuberi le devenea tutore.

Ceea ce se spune despre patron se extinde şi la copiii lui (III, 45, 58), căci după moartea tatălui preluau ei puterea asupra libertului care, om nou, intrat abia acum în societate, nu avea deocamdată agnaţi şi nici familie, iar pentru trecut nu cunoştea decît pe acela ai patronului, şi de aceea atît succesiunea cît şi tutela îi reveneau celuia şi copiilor aceluia.

[137] Un *pater familias* poate scoate de sub puterea sa pe fiu, prin mancipaţiune sau prin manumisiune. E însă greu de conceput cum ar mai putea un părinte să fie tutore legal al fiului său emancipat, cu atît mai mult, *manumissor* fiind chiar el, de vreme ce tutela legitimă era altfel reglementată de l. XII T. ori de o lege expresă, sau prin interpretarea acestor legi. Dar ce analogie poate exista între *parens manumissor* şi patron? Şi totuşi, aceasta era posibilă cînd cineva îi dădea altuia în *mancipium* pe fiul, nepotul sau strănepotul său, impuberi, ori pe fiica, nepoata sau strănepoata sa, fie pubere fie impubere. În acest caz, acel cineva devenea tutore, în calitate de *quasi patronus* (sup., §§ 132—135ª).

[138] Întrucît V, după cuvîntul *patronorum*, inserează rubrica *(de fiduciaria tutela)*, înseamnă că este aici o eroare de copist, căci rubrica ar fi trebuit aşezată la începutul sediului materiei. Aderăm la Textes [7], care aşază această rubrică la finele §ului 166.

[Tutela asupra latinilor]

167. În schimb, tutela asupra latinelor și latinilor impuberi nu revine în nici un caz eliberatorilor și descendenților lor, ci acelora cărora le-au aparținut înainte de eliberare, după dreptul quiriților; de aici regula, că dacă o sclavă este a ta după dreptul quiriților, dar a mea în proprietate bonitară, poate fi făcută libertă latină singur numai de mine, iar nu și de tine, atunci mie-mi revin bunurile ei, iar ție, tutela ei, căci așa se prevede în legea Iunia. Prin urmare, dacă sclava a fost făcută latină de către acela în a cărui proprietate atît bonitară cît și quiritară se află, atunci atît bunurile ei cît și tutela ei vor trece asupra aceluiași.

[Cedarea tutelei]

168. Agnaților și patronilor, precum și acelora care manumit persoane libere, le este îngăduit să cedeze *in iure* tutela femeilor; în schimb, nu le este permis să cedeze tutela asupra pupililor, fiindcă aceasta nu mai este considerată ca o povară, de vreme ce la data pubertății urmează a lua sfîrșit [139].

169. Acela căruia i se cedează tutela este numit *tutor cessicius*.

170. Dacă acesta moare sau devine *capite deminutus*, tutela se întoarce la tutorele care a cedat-o; iar dacă și acela care a cedat-o se întîmplă să moară sau să devină *capite deminutus*, tutela pleacă de la tutorele *cessicius* și revine celui care, după cedent, avea rangul al doilea în această tutelă [140].

171. Cît privește însă pe agnați, în vremea de astăzi nu mai poate fi vorba de o tutelă *cessicia*, fiindcă tutelele agnaților asupra femeilor au fost desființate prin legea Claudia.

172. Unii au socotit însă că tutorii fiduciari nu ar avea dreptul să cedeze tutela, din moment ce ei înșiși s-au supus acestei sarcini. Chiar dacă s-ar admite acest punct de vedere, încă nu trebuie spus același lucru și despre ascendentul care a dat altuia în *mancipium* pe fiica, nepoata sau strănepoata sa, cu condiția ca acestea să-i fie remancipate, și pe cea remancipată a eliberat-o, deoarece el este socotit tutorele ei legitim și ca atare i se datorește și lui aceeași cinste ca patronilor.

---

[139] *Cedarea tutelei femeii* era posibilă, a tutelei celor impuberi imposibilă: *a)* tutela femeii fiind perpetuă, constituia o obligație de care un cetățean nu putea scăpa, decît cedînd-o altuia printr-o *uindicatio* a femeii; *b)* tutela impuberului neputînd fi cedată prin *in iure cessio* — criticată din mai multe părți (Rudorff, *Vormundschaft*, I, 1857, p. 201; Karlowa, *Röm R. Gesch.*, II, 1885, p. 300; Bonfante, *Corso*, I, 1926, p. 426; Solazzi, *L'abdicatio tutelae*, Rend. Inst. Lomb., 1915, p. 987, n. 2) — nu era atît o obligație, cît o putere (*uis ac potestas*); ca trebuia exercitată de către însuși titularul ei, chiar după epoca clasică (despre aspectul moral și funcția morală a tutelei impuberilor, amănunte la I, 189).

Caracterul oneros al ambelor tutele neavînd nimic a face cu interzicerea cedării, urmează că motivarea abdicării de la una și imposibilitatea de a abdica de la alta sînt false și aistorice (*quia non uidetur onerosa, cum tempore pubertatis finiatur*).

[140] Ceea ce există la tutela femeii și nu există la cea a impuberului privea pe tutore. Astfel, pe cînd tutorele legitim al impuberului putea cere a fi dispensat de sarcina tutelei, cel al femeii nu, decît cedînd-o altuia (*tutor cessicius*). Cum am văzut, acesta din urmă fiind un mandatar al agnatului, însemna că mandatul lui înceta cînd agnatul decădea din drept. L. Claudia, care a desființat tutela agnaților asupra femeii majore și n-a lăsat-o decît pe aceea a ascendenților și a patronilor, numai cît timp era impuberă, era în vigoare pe vremea lui G.

[Cererea tutelei]

173. Pe de altă parte, în virtutea unui senatusconsult, s-a permis femeilor să ceară — în locul tutorelui absent — pe altul, care, odată desemnat, prima tutelă încetează; și nu mai interesează cît de mult va lipsi acel tutore.

174. Dar aici se face o excepție: unei liberte nu-i este îngăduit să ceară tutore în locul patronului absent.

175. Noi găsim însă că în situația patronului este și ascendentul care, prin faptul că el însuși a eliberat pe fiica sau nepoata ori strănepoata remancipate lui, el a dobîndit și tutela lor legală; dar pe cînd copiii acestuia se socotesc a fi în locul tutorelui fiduciar, cei ai patronului, din contră, dobîndesc aceeași tutelă pe care a avut-o și tatăl lor.

176. Sînt însă uneori situații în care îți este permis să ceri un tutore, chiar în locul patronului absent, de pildă, pentru a primi o moștenire.

177. Senatul a decis același lucru și atunci cînd este vorba de persoana fiului pupil al patronului [141].

178. Dealtfel, chiar în baza legii Iulia pentru reglementarea căsătoriilor *(lex Iulia de maritandis ordinibus)*, i s-a permis celei care este în tutela legală a unui pupil să ceară de la pretorul urban un alt tutore, în vederea constituirii dotei.

179. Fiul patronului, evident, devine tutorele libertei, chiar dacă este impuber, măcar că el în nici o împrejurare nu ar putea da încuviințarea sa, deoarece nici lui însuși nu-i este permis să facă ceva fără încuviințarea tutorelui.

180. La fel, dacă ea este sub tutela legală a unui nebun sau a unui mut, i se permite, tot în baza senatusconsultului, să ceară un tutore în vederea constituirii de dotă.

181. În aceste cazuri este evident că rămîne în vigoare tutela patronului sau a fiului patronului.

[Pierderea tutelei]

182. În plus, Senatul a mai dispus că, dacă tutorele unui pupil sau al unei pupile a fost înlăturat de la tutelă fiind suspect, sau a fost scutit pentru un just motiv, să fie dat alt tutore în locul lui, fapt pentru care vechiul tutore își pierde tutela.

183. Toate aceste reguli se aplică deopotrivă atît la Roma, cît și în provincii; evident că în provincii tutorele trebuie cerut de la guvernatorul provinciei.

---

[141] Evident că, dacă fiul patronului era mai tînăr decît femeia, nu putea exercita tutela (Ulp., 11, 22).

[Persoana tutorelui]

[Tutorele pretorian]

184. Altădată, cînd se practicau legisacţiunile, ori de cîte ori se isca un proces între tutorele existent şi femeie sau pupil şi trebuia ca judecata să se facă după o legisacţiune, se acorda încă un tutore pentru acel caz; cum tutorele însuşi nu putea încuviinţa în propria lui cauză, de aceea se acorda altul, cu încuviinţarea căruia să se poată judeca procesul; noul numit se chema tutore pretorian, deoarece era acordat de pretorul urban. Unii socot că, după ce sistemul cu legisacţiunile a fost abolit, felul acesta de a acorda încă un tutore a încetat să mai fie folosit; după alţii, din contră, el se practică şi astăzi, cînd judecata se face de către o instanţă împuternicită prin lege.

[Tutorele din oficiu]

185. Dacă cineva nu are absolut nici un fel de tutore [142], atunci, celui din oraşul Roma i se dă unul din oficiu, de către pretorul urban şi prin votul majoritar al tribunilor plebei [143], în baza legii Atilia [144], şi, de aceea, acesta poartă numele de tutore atilian; iar în provincii de către guvernatorii provinciilor, în virtutea legii Iulia şi Titia [145].

186. Şi, tot aşa, i se poate da un tutore celui căruia tutorele indicat prin testament i-a fost dat sub o condiţie sau de la o dată anumită, atîta vreme cît condiţia şi termenul nu s-au împlinit; la fel şi cînd îi fusese lăsat, pur şi simplu, unul; căci, cît timp nu există nimeni ca moştenitor, trebuie ca, pe tot atîta timp, potrivit aceloraşi legi, să fie cerut un tutore. Cînd acestuia îi va înceta tutela, va începe să fie tutore cel din testament.

---

[142] Dacă nu exista tutor *testamentarius* (fie că nu a fost instituit nici unul, fie că cel instituit nu acceptase tutela, ca fiind subordonată unei condiţii sau unui termen (inf., § 186)), nici tutor *legitimus* (*agnati, gentiles, liberti patronus* (§ 195[b]), ori pentru că nu se putea sta sub tutela unei femei (§ 195)) sau, în sfîrşit, dacă tutorele se afla în captivitate (§ 187), se dădea tutore din oficiu, de către autoritatea publică.

Data legii Atilia e imprecisă (Haubold, în tabelele sale cronologice (*Opuscula academiae*, 1820—1829): cca 197 î.e.n.; Heineccius, *Antiquitates Romanae*, tit. II (*Operae*, Geneva, 1747): cca 311 î.e.n.; David—Nelson o consideră a fi un plebiscit anterior *sc*tului *de Bachanalibus* (Tit. Liv., 39, 9, 7); Zulueta: anterior anului 186 î.e.n.). Legile Iulia şi Titia sînt presupuse din 31 î.e.n. (Schulz, *Class. Rom. Law*, Oxford, 1943, p. 289—290).

[143] Denumirea *tribuni plebis* şi atribuţiile acestora nu sînt menţionate de G. decît aici. Desigur că tribunalul plebei cu vechile lui trăsături, incompatibile cu puterea absolută a împăratului, nu mai putea fi pus în discuţie decît pentru a susţine, cu numele, poziţiile dinastice (Maşchin, *Istoria Romei antice*, p. 319).

[144] *Lex Atilia*, care acorda din oficiu un tutore minorilor şi femeilor care nu aveau absolut nici unul, nu prevedea şi cazul cînd tutorele existent era incapabil (nebun, surd etc.). Jurisprudenţa (Ulp., XI, 18: *Mulieribus pupilisue non habentibus*...), ţinîndu-se riguros de termenii legii decemvirale, socotea că, oricum, tutorele există şi ca atare legea nu are a se aplica.

[145] Numele de tutelă dativă n-a fost folosit niciodată de legiuitorul roman, ci a fost dat de comentatori. La G. apare aici.

187. Conform aceloraşi legi, dacă tutorele a fost luat prizonier de către duşmani, trebuie să fie cerut alt tutore; iar acesta încetează evident să mai fie tutore cînd cel care fusese captiv s-a repatriat; în adevăr, odată întors, acela îşi reia tutela în baza dreptului de *postliminium* [146].

[Rezumat]

188. Se vede de aici cîte specii de tutele sînt. Dar, dacă ne-am întreba la cîte genuri se reduc aceste specii, discuţia ar fi lungă, căci jurisconsulţii *ueteres* au ezitat mult asupra acestui lucru. Noi, care am tratat pe larg chestiunea aceasta, atît în comentariul asupra edictului, cît şi în acele studii pe care le-am făcut în legătură cu *Quintus Mucius* [147], ⟨nu mai reluăm lucrurile de la capăt *⟩, ci este de ajuns că am atras atenţia asupra acestui singur lucru, anume că unii, cum a fost Quintus Mucius, au găsit că sînt cinci genuri; alţii, precum Servius Sulpicius [148], că sînt trei, iar alţii, precum Labeo, că sînt două; în sfîrşit, alţii, că sînt atîtea genuri cîte specii.

[Justificarea tutelei]

189. În orînduirea juridică a tuturor statelor s-a stabilit ca impuberii să stea sub tutelă, fiind în firea lucrurilor ca cel care nu a ajuns la majorat să fie condus prin supravegherea altuia. Aproape că nu există stat în care să nu li se permită părinţilor a lăsa prin testament un tutore copiilor lor impuberi; aceasta deşi, cum am mai spus, numai cetăţenii romani au, se vede, pe copii sub *potestas* [149].

---

* *hoc totum omittimus* — Kübler.

[146] Iust. Inst. I, 20 discută exemplele aflate în alt *ms.* pe care-l folosise. Asupra reaşezării în drepturi a tutorelui întors din captivitate, cf. Amirante, *Captivita e postliminio*, Napoli, 1950 (apud Zulueta, II, 42).

[147] Q. Mucius Scaeuola *pont. max.* (140—82 î.e.n.), *cos.* (95 î.e.n.), dintr-o familie în care studiul dreptului era o tradiţie (Q.M.Sc. *praetor*, 215; P.M.Sc. *cos.* 175; Q.M.Sc. augurul, *cos.* 117— Kunkel, *Kerk.*, p. 8—18), a avut meritul elaborării primului tratat, în 18 cărţi, asupra dreptului civil (Pomponius — D, I, 2, 2, 41), a cărui schemă de bază a servit tuturor manualelor de drept. Schulz (*Gesch. des Röm. Rechtw.*, p. 94 (*Isagogische Literatur*)) reuşeşte să-i refacă documentat aspectul; din el se inspiră, cum se vede, G.

[148] Servius Sulpicius Rufus: prieten şi coleg cu Cicero şi Caesar, la şcoala lui Molone din Rhodos (Cic., *Brut.*, 40, 41, 150, 151); *praetor* în 65, *cos.* în 51, intră în partida lui Caesar; în 46 este guvernator în Achaia; moare în 43. Fiind discipol al lui Q. Mucius, a întocmit, ca şi acela, multe scrieri (D, I, 2, 2, 43; Quintilianus, X, 1, 22; Aul. Gell., II, 10, 1 şi urm.). Alte detalii la Kunkel, *Herk.*, p. 25.

[149] Tutela este o instituţiune nu creată, ci organizată de legiuitor; în fond, lasă G. a se înţelege, o instituţiune liberă, bazată pe dreptul natural.

Pupilul, fără *auctoritas tutoris*, nu poate săvîrşi acte de înstrăinare a averii, dar nici de cumpărare (II, 80, 82), şi nici contracta obligaţiuni (III, 107). În schimb, fără încuviinţarea tutorelui, are libertatea să facă acte administrative, prin care şi-ar face situaţia mai bună (II, 83), primind şi debitele ce i se cuvin (fără a elibera pe debitori) sau plătite din eroare (III, 91). Caracterul preponderent de protecţie asupra persoanei fizice şi morale a impuberilor — deosebit de aspectul exclusiv patrimonial al tutelei femeilor — au fost desprinse de aici, din §§ 189—190. Deşi această preocupare pentru persoana impuberului apare mai evidentă în textele postclasice şi iustinianee, totuşi, pentru perioada clasică, nu aflăm alte indicii decît la G.

Defensio se referă, neîndoios, la proteguirea integrităţii fizice şi morale a pupilului. Tutela conferă tutorelui o putere (*uis*, inf., § 192) asupra persoanei pupilului, în interesul

[Tutela femeii]

[Declinul tutelei femeii — Tutor inuitus (de formă)]

190. Cît privește însă pe femeile ajunse la majorat se vede că nu mai există nici un motiv plauzibil ca ele să fie ținute sub tutelă. Ceea ce se crede îndeobște, că din cauza inconstanței spiritului lor sînt mai totdeauna înșelate și că deci echitabil era ca ele să fie puse sub supravegherea unor tutori, se vede bine a fi un lucru mai mult specios decît adevărat; în adevăr, femeile ajunse la majorat își descurcă bine, ele înseși, trebile, așa că în unele situații tutorele își interpune încuviințarea mai mult de formă, ba, de multe ori chiar, cînd se împotrivește, este silit de pretor să și-o dea [150].

191. Urmează de aici că femeii nu i se dă contra tutorelui nici o acțiune care ar decurge din tutelă; în schimb, dacă tutorii girează afacerile pupililor sau pupilelor, după ajungerea acestora la pubertate, ei le dau socoteală, prin acțiunea de tutelă [151].

192. Se înțelege, evident, că tutelele legitime ale patronilor și ale ascendenților au o oarecare putere, în sensul că aceștia nu pot fi constrînși

---

acestuia; *potestas* (inf., § 189) are un caracter protector, desprins din însuși termenul *tutor tutela (= tueor)*, care trece dincolo de cîmpul juridic; *in capite libero* arată obiectului *potestas*.

Tutela mulierum își păstrează caracterul originar, de putere, în interesul celui care o exercită, dar pierde caracterul de protecție, și tocmai pentru aceea va decădea; punînd-o în antiteză cu caracterul de universalitate, bazat pe rațiunea tutelei impuberilor, G. putuse mărturisi cu ingeniozitate că „astăzi nu mai există motive plauzibile pentru ținerea femeii sub tutelă *(nulla pretiosa ratio suasisse)*" — inf., § 190. Alte două texte (I, 168 și 177) arătaseră net caracterul extrapatrimonial al primei, și cel patrimonial al secundei.

Meritul teoretizării distincției dintre cele două tutele revin deci, înaintea tuturor, lui G. Ca să le facă bine înțeles caracterul distinctiv, el pune în paralel contrastele. Expunerea necesitînd și alte lămuriri, a dat prilejul unei literaturi (Biondi, *Aspetti morali della tutela*, în: *Festschr. Schulz*, I, p. 52—73).

[150] Continua decădere a vieții și tradițiilor gentilice a dus la o oarecare independență, de fapt și drept, a femeii și deci la un mai puternic proces de decădere a tutelei sale. Așa se explică cum G., jurist clasic, putea să spună că tutela femeii, ca instituție juridică, era aproape *(fere)* lipsită de sens, fiindcă *leuitas animi* era în realitate *magis speciosa quam uera* (Șt. Longinescu, *Man.*, vol. 3, 1924, p. 445 — Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, IV, p. 276). *Auctoritas* devenise act aparent; în adevăr, pentru a face valabile actele femeii aflate sub tutelă, fără a călca legile, jurisprudența a admis unele constrîngeri adresate tutorelui *(a praetore cogitur)*.

Coemptio fiduciae causa (sup., n. 84): o atare „portiță" nu era acceptată decît dacă femeia *sui iuris* nu era căsătorită cu *manus*, adică își conducea singură afacerile, spune G., exprimînd aici o părere personală; iar dacă uneori i se interpunea tutore, aceasta se întîmpla „de formă" *(dicis causa)*.

[151] Asigurarea responsabilității tutorelui consta, la începutul tutelei, în darea unei cauțiuni cu care asigura buna administrare (inf., § 199—200), care, la finele tutelei pupilului (nu și a femeii), putea fi urmărită fie prin această acțiune, numită *iudicium tutelae*, fie printr-o *actio tutelae bonae fidei* (IV, 62).

Modurile administrării erau: — la pupil, fie prin *auctoritas interpositio*, la vîrsta la care putea discerne situațiile, fie prin *negotiorum gestio*, cînd era prea tînăr pentru a avea înțelegerea lucrurilor (III, 109); prima consta într-o încuviințare *(consensus)* care se dădea pe loc și verbal (se sugerează formula *auctorne fis? fio)*, într-un tipar neobligatoriu, sau de la distanță, prin scrisoare sau mesager (Buckland, în: *Festchr. Koschaker*, I, p. 23).

— la *tutela mulierum* nu era posibilă *negotiorum gestio*, deoarece femeia *sui iuris* putea face toate *negotia ciuilia* (sup., § 190), chiar și *mancipa*, putea contracta obligații, fără însă a face acceptilațiuni, adică primiri ficticii (II,85; III,171), sau a testa; chiar dacă intervenția tutorelui era necesară, aceasta se făcea numai *dicis causa* (§ 190).

să-şi dea consimţămîntul, nici pentru facerea testamentului, nici pentru înstrăinarea de *res mancipi* şi nici la asumarea de obligaţii, afară de cazul cînd ar interveni un motiv puternic pentru a înstrăina *res mancipi* sau pentru asumarea unei obligaţii. Şi toate acestea au fost statornicite pentru propriul lor interes, pentru ca succesiunile celor decedaţi fără testament să le revină lor, şi nici să fie excluşi prin testament de la succesiuni, după cum nici pentru ca succesiunea să ajungă la ei mai puţin bogată, prin înstrăinarea bunurilor mai de preţ sau prin contractări de datorii [152].

[Tutela femeii peregrine]

193. La peregrini, femeile nu sînt sub tutelă, ca la noi, şi totuşi, de cele mai multe ori, sînt ţinute sub o *cvasitutelă*; iată cum, de pildă, legea Bithynilor [153] prescrie ca, dacă femeia contractează ceva, soţul sau fiul ei puber să asiste, dînd încuviinţarea.

[Scutirea de tutelă a femeii]

194. Sînt totuşi scutite de tutelă acele ingenue ⟨onorate cu *ius trium liberorum* [154], iar libertele cu *ius quattuor liberorum* dacă se află sub tutela legală a patronului *⟩ sau a copiilor acestuia; de drept mai sînt scutite de tutelă şi altele, care au tutori de cu totul alt gen, de pildă *atiliani* sau *fiduciari*, şi se bucură de *ius trium liberorum*.

---

* *liberorum iure, libertinae uero quattuor, si in patroni* — Lachmann.

[152] G. arată că tutorii legitimi nu puteau fi siliţi să-şi dea încuviinţarea, decît în cazuri excepţionale. Constatarea lui G. se referă probabil la ceea ce se petrecea pe vremea sa, căci este îndoielnic că anterior atare cazuri excepţionale ar fi fost tolerate (altminteri tutorii s-ar fi găsit ei sub dependenţa femeii, iar nu invers). Cu ameninţarea că se căsătoreşte cu *manus*, femeia ar fi putut obţine orice de la dînşii. În adevăr, prin căsătorie ea transmitea soţului patrimoniul ei, care, altfel, la moarte, ar fi urmat să treacă la tutori, în interesul cărora se legiferase; or, la moartea ei şi a soţului, averea ambilor rămînea copiilor.

Res pretiosiores erau singurele asupra cărora femeia avea *mancipium*, iar interdicţia pusă femeilor de sub tutelă de a le înstrăina, fără autorizarea tutorelui, se datora tocmai faptului că numai el trebuia să apară ca *mancipium dans*; dacă totuşi acele *res*, cu toată deosebita lor valoare economică, fuseseră înstrăinate de femeie prin *traditio* (II, 47), fără autorizaţia tutorelui, ele erau considerate lucruri furate, sustrase uzucapiunii. (F. Gallo, *Studi sulla distinzione fra* res mancipi *e* res nec mancipi, Torino, 1958, 245 p. (Iura, II, 1959, p. 193—197)).

Aceasta era situaţia pe vremea lui G., care, chiar dacă adoptase o atitudine critică faţă de ceea ce existase în trecut, el ştia că mai persistă încă limite la capacitatea juridică a femeii, decise de August prin edictul reînnoit de Claudius.

Expresiile *interponere, intercedere* cuprind atît *defensio* procesuală, cît şi *obligatio pro alio* contractuală (Puchta, *Kursus*, vol. II, 1893, p. 265; Gradenwitz, *Die Ungültigkeit der obligatorischen Rechtsgeschäften*, p. 65 şi urm.). Ambele erau interzise femeii, chiar şi să garanteze pentru soţ *(erat interdictum ne feminae pro uiris suis intercederent)*; iar prin *sctul* Velleian, în favoarea oricui (Carelli, *L'intercessio della donna e la* restitutio in integrum *del creditore*, SDHI, 1937, p. 305—335).

[153] După aluzia făcută aici (şi sup., § 55) la ceea ce exista în Asia Mică, unii biografi află un argument pentru ipoteza originii orientale a lui G.; iar Kaser (Mores maiorum *u. Gewohnheitsrecht*, ZS, 1939, p. 52 şi urm.) surprinde aici o interpolare, de vreme ce se compară Roma cu periferia.

[154] *Ius liberorum*, creat prin dispoziţiile legii Papia Poppaea (§ 145), rămîne un capitol încă obscur (Paulus, *Sent.*, 4, 9, 9).

[Tutorii atiliani şi iulio-titiani]

195. Liberta poate avea însă tutore de alt gen în multe moduri, de pildă cînd ar fi eliberată de către o femeie, atunci este normal, în adevăr, ca aceasta să ceară un tutore în virtutea legii Atilia sau, în provincii, în baza legii Iulia şi Titia, căci ea nu poate sta sub tutela unei patroane *(patrona)*.

195ª. La fel, atunci cînd, eliberată de un patron bărbat, liberta a făcut — cu încuviinţarea acestuia — o *coemptio*, iar după ce a fost remancipată şi din nou manumisă, a încetat să mai aibă drept tutore pe patron şi trece sub tutela acelui de care a fost manumisă, şi care se cheamă fiduciar.

195ᵇ. La fel, va mai trebui liberta să ceară un tutore în baza legii Atilia, sau a legii Iulia şi Titia, cînd patronul ei, sau fiul acestuia, s-au dat în adopţiune.

195ᶜ. Şi tot aşa, în virtutea aceloraşi legi, liberta va mai trebui să ceară tutore şi atunci cînd patronul a decedat şi nu a lăsat în familie, printre descendenţi, pe vreunul de sex bărbătesc.

[Încetarea tutelei impuberilor]

196. Băieţii cînd au început să devină puberi sînt scoşi de sub tutelă. Sabinus [155] şi Cassius [156], precum şi ceilalţi preceptori ai noştri, consideră că puber este într-adevăr acela care, prin dezvoltarea corpului, îşi poate dovedi pubertatea, cu alte cuvinte, cel care poate procrea; iar la cei care nu pot procrea, cum sînt cei sterili, trebuie avută în vedere vîrsta la care se devine puber. Autorii şcolii adverse sînt însă de părere că pubertatea trebuie apreciată numai după vîrstă, adică socot puber pe oricine a împlinit 14 ani [157] ⟨... *⟩.

---

* 25 de rînduri ilizibile.

[155] C. Masurius Sabinus (36 î.e.n. — 22 e.n.); originar din Verona (Kunkel, *Herk.*, p. 119 şi urm.; CIL, V, 3924); discipol al lui Ateius Capito şi şef al şcolii sabinienilor este primul care a primit de la Tiberius *ius publice respondendi* (Kunkel, ZS, 1948, p. 423 şi urm., după Pomponius — D, I, 2, 2, 48—50; id., *Herk.*, p. 131 şi urm.: *er sich unter den Millionären der Stadtrömischen Gesellschaft bewegte*); a compus o lucrare fundamentală de drept civil, în 3 cărţi, asupra căreia Pomponius, Paulus, Ulpian au făcut multe comentarii; Iustinian a extras de aici aproape 1/3 pentru Digestele sale (massa sabiniană).

[156] Caius Cassius Longinus: fiul lui Q. Aelius Tubero şi unchiul lui Servius Sulpicius Rufus (Pomponius — D, 1, 2, 2, 51); făcea parte din înalta aristocraţie a timpului său; a ocupat demnităţi *cos. suff.* 30 e.n. *procos.* Asia 40 e.n.; *leg. Aug. pro pr. Syriae* 45/49; exilat în Sardinia în anul 45 e.n. este rechemat de Vespasian; moare după 69 e.n.); a scris o valoroasă lucrare de drept civil; favorabil monarhiei, ca dealtfel toată şcoala sabiniană, care a triumfat asupra aceleia a proculienilor, ostilă imperiului; de aceea, preferat în legislaţia lui Iust. (Kunkel, *Herk.*, p. 131), iar în *G.I.* numele lui des invocat.

[157] La finele §ului 196, Girard *(Man.*, p. 252, după Goeschen, Huschke) crede că, după ce ar fi expus opinia lui Neratius Priscus cu privire la criteriul determinării pubertăţii — după aspectul fizic şi vîrstă (*et habitus corporis et numerus annorum*, Ulp. XI, 28)—,G. ar fi discutat în continuare despre persoanele sub curatelă (aşa cum promisese în I, 142) şi despre diferitele feluri de *curatori*; expunerea ar fi fost făcută în aceeaşi ordine pe care o găsim la Epit. Gai (1, 8). Noi credem că, chiar înainte de curatelă, G. ar fi încheiat lista cauzelor care fac să înceteze o tutelă, presupunînd că acest capitol ar putea fi identic cu cel corespunzător din Iust. Inst.

[Curatela. Minorul sub 25 de ani, prodigul, nebunul]

197. ⟨...⟩ [158] pînă ce va fi ajuns la vîrsta la care să fie capabil a-și administra singur interesele, așa cum am arătat mai sus că se păstrează [159] la popoarele peregrine.

198. Pentru aceleași motive este obiceiul să fie dați curatori și în provincii, de către guvernatorii acestora [160].

[Garanția tutorelui și a curatorului]

199. Pentru ca totuși interesele pupililor și ale celor care se află sub curatelă să nu fie irosite sau lăsate în paragină de tutori și curatori, pretorul se preocupă ca și tutorii și curatorii să dea o garanție în acest sens.

200. Dar aceasta nu-i o regulă generală, căci de pildă tutorii fixați prin testament nu sînt obligați să dea o garanție [161], pe motiv că buna lor credință și discernămîntul lor au fost verificate de către testatorul însuși; nici curatorii cărora nu le-a revenit curatela de la lege [162], ci au fost dați fie de către consul sau pretor, fie de către guvernatorul provinciei; de multe ori nu pot fi constrînși să dea o garanție, evident, tot pentru faptul că au fost aleși ca fiind destul de cinstiți.

---

[158] La începutul §ului I, 197, Krüger crede că G. se referă la curatela minorului sub 25 de ani *(cura minoris XXV annis)*, impusă de părinte prin testamentul confirmat de pretor *(donec ad eam aetatem...)*. Cum, atît mai sus, cît și mai jos, Iust. Inst. (I, 23—26) îl urmează pe G., putem socoti fondată această opinie. În alt sens, Huschke crede că s-ar fi referit la l. Plaetoria (sau Laetoria), aprox. 191—193 î.e.n. (Girard), al cărei text, chiar dacă nu-l avem, era imposibil să nu fi fost discutat de G., întrucît Marcus Aurelius, deci în timpul lui G., redase putere legii (*Hist. Aug. Vita Marci*, 10 fine; Zulueta, II, p. 54, n. 2).

Ne-am fi așteptat ca, aici, la sediul materiei, G. să fi comentat *cura furiosi* și *cura prodigi*. Eventuala lacună tehnică a lui V l-ar scuza pe G. Evocăm totuși pasajele III, 106 (privind pe *furiosus (furiosus nullum negotium gerere potest, quia non intellegit quid agit)*, nu pe *insanus*, și sup., § 53, relativ la interdicția prodigului privind actele de înstrăinare *(commercium)* (v. pentru toate ipotezele, Kaser, *Rom. Privatr.*, I, p. 74 și urm.).

[159] Sens îndoielnic; de remarcat opoziția: *tueri — custodiri*.

[160] Totul arată că, în provincie, curatorii erau indicați de către guvernatori. Dar la Roma? Acel început de frază *ex isdem causis* vrea să arate că erau numiți de aceiași magistrați care numeau și pe tutori.

[161] Înainte de a intra în administrarea averii pupilului sau prodigului, tutorele și curatorele erau obligați să facă un inventar, să dea, la început, o cauțiune *(rem pupilli (prodigi) saluam fore)*, și la sfîrșit socoteala *(rationem reddere)* (I, 191).

De aici și pînă la finele Comentariului I, G. se ocupă de *cauțiune*. Cuvîntul *cautio* (de la *cauere*) însemna, în dreptul privat, orice act juridic prin care se dădea creditorilor fie o asigurare reală, fie una personală *(satisdatio)*, care consta în numirea, pe lîngă debitorul principal, a încă unei persoane, care să se oblige ca debitor accesoriu *(fideiussor)*.

[162] Principiul cauțiunii și al satisdațiunii nu era însă aplicat pretutindeni *(sed hoc non est perpetuum)*. Astfel, tutorii indicați prin testament și confirmați de pretor nu dădeau cauțiune *(tutores testamento dati satisdare, non coguntur)*, fiindcă alegerea lor se presupunea bine făcută de părinte, iar a celor indicați de magistrați, de asemenea.

În schimb, tutorii și curatorii legitimi erau obligați la *satisdatio*, lucru dedus din cele expuse despre cei dativi, care nu dau cauțiune, fiindcă *ad quos e lege curatio pertinet*.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Comentariul II

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

[BUNURILE]

1. În comentariul precedent am discutat despre dreptul persoanelor; să vorbim acum despre bunuri *(res)*; acestea sînt sau în patrimoniul nostru sau sînt socotite în afara patrimoniului nostru [1].

[Diviziunea fundamentală]

2. Astfel că o cît mai cuprinzătoare clasificare a lucrurilor *(res)* le împarte pe acestea în două; în adevăr, unele ţin de dreptul divin, altele de dreptul uman [2].

---

[1] În comentariile II şi III (pînă la § 87), G. desfăşoară teoria juridică a bunurilor *(ius bonorum)*, mergînd retrospectiv pînă la l. XII T., uneori chiar şi dincolo. Aflăm aici sistemul de dobîndire a posesiunii şi a proprietăţii de tip sclavagist, domeniu în care romanii au fost neîntrecuţi.

Res, în semantica latină, este echivalent cu *bona*, existente în natură, de aspect material şi, în gîndul oamenilor, cu valoare economică, estimabile în monedă şi susceptibile a deveni obiect de drept; termenii pretoriani *(in bonis habere, bonorum possessio, uenditio bonorum, missio in bona)* confirmă.

Patrimonium, deşi cuvînt pur latin, apărînd în texte numai la juriştii imperiului (May, în *Grande Encyclopédie*, v⁰ *patrimoine)* şi frecvent la G., reprezenta însumarea concretă şi reală a ce putea fi susceptibil de raporturi juridice *(res priuatae)*.

[2] Clasificarea bunurilor *(summa rerum diuisio)* după criteriul prezenţei înăuntrul sau în afara patrimoniului este — cu excluderea formelor comunitare arhaice (III, 154a–b) — perenă (Biondi, *La perenità delle situazione giur. rom.*, RIDA, 1962, p. 485 şi urm.). Conceptul de *res incorporales*, ca elemente ipotetice şi abstracte ale patrimoniului, e nou, el apare pe al doilea plan; la fel, extinderea noţiunii de creanţă, teoretizată de generaţia precedentă lui Cicero, şi desprinderea conceptului de drepturi şi obligaţii, alături de bunurile materialmente reale (ceva la §§ 54—55) sînt datorate tot lui G., dealtfel cercetător atent al evoluţiei conceptului de patrimoniu (v. Emil Molcuţ, *Terminologia jur. rom. în materia proprietăţii*, An. Univ. Buc., Şt. jur., 1972, p. 119—128).

Cuvintele *noster* şi *extra*, destinate să indice includerea sau excluderea proprietăţii private, nu pot conduce la clasificarea *(res) in commercio — extra commercium*, şi de aceea ea nu apare nicăieri în text (Kaser, *Vom Begriff des* commercium, în: *Studi Arangio-Ruiz*, II, p. 132—167).

Dividerea: *res diuini iuris* (sustrase oricărei disponibilităţi) — *res humani iuris* (susceptibile a fi în disponibilitatea umană, recte *ciuium Romanorum*), este, în fond, o subdistincţie a categoriilor *res in nostro patrimonio* şi *res extra nostrum patrimonium* (§ 1). Menţinută ferm în dreptul clasic şi expusă limpede de G., ea atestă continuarea unei vechi mentalităţi, cu valoare practică, în care normele religioase se întretăiau cu cele juridice. Prevenindu-ne despre aceasta (Orestano, BIDR, 1939, p. 195), G. nu înlătură inconvenientul confuziei, căci, de vreme ce *r.h.i.* apăreau ca subdiviziune a categoriei *r.i.n.p.*, cum s-ar mai fi putut spune apoi că printre ele se află altele cu caracter public *(res publicae)*? G. va fi înţeles bipartiţiunea nu în sensul juridic, ci ca expedient pentru fixarea premiselor de fapt, care avea să-l conducă la *summa diuisio* de mai sus. Conclusivul *itaque* (§ 2) şi apoi concordanţa cu § 10 ar scoate în evidenţă tocmai acest considerent (Archi, *La* summa diuisio rerum *in Gaio*, SDHI, 1937, p. 1—19).

3. De drept divin[3] sînt, de pildă, lucrurile sacre și cele religioase.

4. Sînt sacre acelea care au fost hărăzite zeilor de sus; religioase, cele care au fost abandonate zeilor mani[4].

5. Dar pe cînd sacru este socotit numai acel lucru care a fost consacrat ca atare printr-o hotărîre a poporului roman, de pildă printr-o lege sau un senatusconsult, aduse în acest scop[5],

6. religios, dimpotrivă, facem să devină un lucru prin simpla noastră voință, cînd îngropăm un mort într-un teren al nostru, bineînțeles, numai dacă funeraliile[6] acelui mort cădeau în sarcina noastră.

7. După o opinie care a prevalat însă, un teren aflat în provincie nu poate deveni religios, fiindcă proprietatea asupra acestui pămînt aparține poporului roman sau împăratului, pe cînd noi sîntem socotiți[7] că avem

---

[3] Pentru *res diuini iuris*, cu definiția și enumerarea categoriilor *(sacrae, religiosae, sanctae)* la Macrobius *(Saturn.*, III, 3), iar acela după Verrius Flaccus *(De uerborum signific.)*, v. inf., n. 6.

[4] *Manes* sînt sufletele defuncților; lăcașul lor era infernul, în centrul pămîntului; în for le era consacrat un loc acoperit cu o *lapis nigra*, descoperită în secolul nostru (Novelli).

[5] Templele, altarul și inventarul lor.

[6] De neconceput cum puteau romanii socoti că o parte din bunuri aparțineau zeilor, cînd, practic, totul era destinat oamenilor. Îndoiala, vădită la Servius Sulpicius, contemporan cu Cicero, apare la Macrobius *(Saturn.*, III, 3, 8). Opiniei acestuia, dealtfel unanimă pe vremea Antoninilor, G. (inf., § 7) îi adaugă atenuarea: *etiamsi (solum) non sit religiosum, pro religioso habetur.*

Nu știm însă cum era realizată practic această atenuare, de vreme ce nici o lege, nici un *sct.* etc. nu o consacrase; dar dacă totuși ar fi existat, G. n-ar fi întîrziat să o menționeze. Juridic, nedumerirea persistă încă (De Visscher, *Locus religiosus*, Atti Verona III, p. 180—188).

Regula indisponibilității lucrurilor abandonate zeilor *(dis manibus derelictae)*, clar enunțată de G., nu are nimic juridic în ea, căci marele număr de inscripții (vînzări, donați de monumente, asociații pe porțiuni de monumente) atestă tocmai contrariul (Arangio-Ruiz *Per la storia delle associazioni in Rodi antica*, în: Ann. della scuola archeol. d'Athene, 1942 p. 156—165).

Calificativul sacral era acordat anumitor bunuri, prin lege sau prin *sct.* (I, 5); la altora, constînd din terenuri mici *(loci religiosi)*, prin simpla voință a proprietarului (Cuq, *Un réscrit d'Auguste*, RDH, 1930, p. 385). Deși discuția era dificilă în zona limită dintre religie și drept a fost totuși posibilă o fizionomie juridică a instituției (Düll, *Studien zum röm. Sepulkralrecht*, în: *Festschr. Schulz*, I, p. 190—208; De Visscher, *Le droit des tombeaux rom.*, Milano, 1963, 339 p., Kaden, ZS, 1965, p. 384—386).

[7] Autorul incluzîndu-se printre *nos (nos autem... uidemur)*, nu mai putem spune azi că ar fi fost altceva decît ceea ce se considera singur că este, adică un peregrin, din Răsărit, unde nu existau proprietari, ci numai uzufructuari (inf., n. 18). Folosind termenul uzufruct în sensul lui tehnic — pentru că despre cel juridic va vorbi mai tîrziu (§§ 31—33 și pass.) —, G. face aluzie la puterea de fapt a titularului dreptului asupra propriului său lucru *(habere possidere frui licere)*, și, continuînd această aluzie, el poate apoi — fără a se contrazice — să trateze proprietatea peregrinilor ca un *in bonis habere*; iar în § 40 — ceea ce e mai interesant —, și despre *dominium* (Masson, *Essai sur la conception de l'usufruit*, RHD, 1934, p. 1—47 și 161—218).

numai posesiunea [sau [8]] uzufructul; totuși, chiar dacă un teren nu este propriu-zis religios, încă poate fi socotit ca religios [9].

7a*. Tot astfel, ceea ce a fost consacrat zeilor în provincii, fără încuviințarea poporului roman, nu este, la drept vorbind, sacrosanct, ci numai socotit ca sacrosanct.

8. Lucrurile sacrosancte, de pildă zidurile și porțile [10], sînt de asemenea socotite în oarecare măsură ca de drept divin.

9. Ceea ce este însă de drept divin nu intră în patrimoniul nimănui; în schimb, ceea ce este de ⟨dreptul⟩ uman ⟨mai totdeauna face parte din patrimoniul cuiva; măcar că un timp s-ar putea să nu fie ale cuiva, de pildă bunurile unei succesiuni, care, pînă să apară moștenitorul, nu aparțin cuiva încă, și tot așa cînd a fost omis în testament un postum, iar ulterior, prin faptul nașterii lui, devine nul și averea succesorală rămîne, un timp, fără **⟩ stăpîn.

10. Acele lucruri care țin de dreptul uman (laic) sînt bunuri sau publice sau private.

11. P u b l i c e sînt cele socotite că nu fac parte din patrimoniul unuia sau altuia *(nullius)*; în adevăr, ele sînt socotite a fi proprietatea colectivității însăși. P r i v a t e sînt acelea care aparțin, individual, fiecăruia din oameni [11].

---

* § nou, prin dislocarea părții finale a §ului 7: despărțire inexistentă în ediția David—Nelson, aflată la Girard-Senn, Zulueta; rezerve la Textes [7].

** 11 rînduri ilizibile; primele 3 rînduri, restituite după D (I, 8, 1 pr.) și Iust. Inst. (2, 1, 7); restul de 8: *quod postumus suus heres testamento praeteritus expectatur, quo nato scilicet rumpitur, res hereditariae interea sunt sine domino* — Huschke.

[8] *Vel* (V), de neînțeles, întrucît la *usufructus* și *possessio* — distincte — nu era liberă alegerea (mai verosimil ne pare *concessio* decît *possessio*). De aici, discuții și propuneri: *et* — Kübler; Bonfante (*Corso*, II, 1928, p. 312); Kuntze (*Cursus*, 1869, p. 380); Erman, *Beiträge z. a. Publiciana*, ZS, 1890, p. 262); *possessio usufructus* (Carelli, SDHI, 1935, p.379), identificat în textul legilor agrare; la toți, obiecțiile lui Bozza (Gai *II*, 7 *e la proprietà pretoriana*, Athenaeum, 1942, p. 66; 1943, p. 13). Solazzi (*Gl. a G.*, II, p. 31, 95) și Val. Al. Georgescu (*De la possessiones*, p. 131) apasă pe greșita folosire a lui *vel*.

[9] *Locus pro religioso*: încă unul din expedientele familiare juriștilor republicii, acela de a socoti existent ceea ce nu există; concret, a socoti fondul provincial ca pe unul afectat pentru mormînt.

Ca toți juriștii clasici, G., deși nu arată interes pentru dreptul fiscal, pare totuși făcînd aluzie la acela (în §§ 7 și 21, invocate de romaniști), unde arată că solul provincial era *dominium* (al poporului roman sau al împăratului). Cum solul provincial n-a fost niciodată obiectul unei apropieri private din partea unui organ de stat, ci doar stăpînirea domenială de drept public — urmează că interpretarea patrimonială trebuie respinsă (Grelle, Stipendium uel tributum... *nel II e III secolo*, Napoli, 1963, 114 p.). Dualitatea *populus-Caesar* obligă dealtfel ca *populus* să însemne nu „poporul roman", ci încarnarea lui în *ciuitas* folosit la I, 1; iar pentru *uniuersitas*, v. inf., § 11.

[10] *Res sanctae* sînt lucrurile neînchinate zeilor, superiori ori inferiori, dar socotite ca atare prin legi și ocrotite prin severe sancțiuni, de pildă domiciliul, legile etc. Expresia *quodam modo* este un indiciu că zidurile și porțile cetăților constituiau o categorie de *res* sustrase dreptului privat; de aici inviolabilitatea lor. Sanctificarea porților și a zidurilor era un obicei abuziv al provincialilor (Seston, *Les murs, les portes et les tours des enceintes urbaines et le problème des* res sanctae *en dr. rom.*, în: *Mél. Piganiol*, 1966, III, p. 1489—1498).

[11] *Vniuersitas ciuium*, raportată la *res publicae*, desemna raporturile acestora cu *ciues* din comunitatea statului, a coloniei, a orașului. Pentru clasici, *res communes*, concepute ca

[Bunuri corporale și bunuri incorporale]

12. În afară de aceasta, bunurile sînt unele corporale, altele incorporale[12].

13. Corporale sînt acelea care pot fi atinse, precum un fond, un sclav, un veșmînt, o bucată de aur sau de argint, cum și alte nenumărate lucruri.

14. Incorporale sînt cele care nu pot fi atinse, cum ar fi cele care constau dintr-un drept, precum un drept de succesiune sau de uzufruct, și obligațiunile în orice fel ar fi contractate. Aici nu interesează dacă într-o moștenire sînt cuprinse și bunuri corporale, și nici faptul că fructele, care se culeg de pe un fond sînt și ele corporale; și nici că ceea ce ni se datorează în temeiul unei obligații oarecare este mai totdeauna un bun corporal, de pildă un fond, un sclav, o sumă de bani, căci dreptul de succesiune în sine, ca și însuși dreptul de uzufruct și cel de creanță, sînt incorporale.

Din aceeași categorie fac parte și servituțile *(iura)* asupra fondurilor urbane sau rurale. Servituțile prediale urbane privesc, de pildă, dreptul de a înălța un edificiu care ar împiedica lumina clădirii vecinului, adică [servitutea] de a nu-l înălța, ca să nu ia lumina vecinului; ⟨la fel, servitutea de canalizare și scurgere a apei, pentru ca vecinul să primească apa spre curtea sau casa lui; tot așa cea privitoare la jgheaburile apelor curgătoare, la abaterea scurgerii sau la dreptul de acoperire a perspectivei. Servituțile prediale rurale sînt, de pildă: trecerea cu căruța sau cu turma, pe jos sau călare, mînarea turmei pe țarina altuia sau a vitelor la adăpat, precum și⟩ servitutea de a primi apă prin jgheab. ⟨Aceste drepturi, atît asupra fondurilor urbane, cît și cele asupra fondurilor rurale, se cheamă servituți[13].

---

res publicae, erau și nu erau proprietatea tuturora, dar nici a nimănui. Aici întrezărim primul pas spre teoria persoanelor juridice (Kreller, *Zwei Gaiusstellen zur Gesch. der juristischen Person, II, 11 u.* ad Ed. prov., 3 — D, 3, 4, 1, Atti Verona, III, p. 1—16).

[12] Filozofic ireproșabilă, iar juridic nu lipsită de sens, clasificarea *res corporales — res incorporales* nu-i aparține lui G. și nici nu era pur romană, ci un împrumut de la gramatici, poate Charisius (II, 152), iar acela de la filozofi, unul fiind identificat în Remmius Palaemon, contemporan cu Tiberius (Barwick, *Remmius Palaemon u. die Röm.* ars gramaticae, 1922; Stroux, *Griechische Einflüsse auf die Entwicklung des Röm. Rechtswiss.* Atti Roma, I, p. 121—123, asupra originii distincțiunii *r. c. — r. inc.* și a consecințelor ei în teoria generală, v. Monier, *La date d'apparition de* dominium *et de la distinction juridique des* res corporales *et* incorporales, în: *Studi Solazzi*, p. 357—374).

Res incorporalis in iure consistit (inf., § 14) înseamnă dreptul singur, în sine, atît cît poate fi obiect de raporturi juridice. *Incorporale* nu este adjectiv, ci substantiv, el nu e atribuit cuiva asemenea unui element patrimonial, ci reprezintă însuși dreptul.

Autonomia noțiunii *hereditas* — ca obiect de drept — apare în expresiile curente la G.: *in iure cedere (restituere, reddere, adquirere) hereditatem.* La *hereditatis petitio* este vorba de *hereditas* ca atare, și nu despre lucrurile care o compun. La obiecțiunea că *hereditas* este un bun corporal, întrucît conținutul său este material, G. răspunde (§ 14) că nu trebuie considerate drepturile după obiectul lor, ci dreptul în sine *(sed ipsum ius)*, pe care ele îl reprezintă; la fel, Theophil (2, 21); amănunte la Pugliese, Res corporalis, res incorporalis *e il processo del dir. soggetivo*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, III, p. 223 și urm.

[13] Servituțile și felurile lor sînt *res incorporales (iura in rem alienam)*. Conținutul economic al imaginii aservirii unui fond altui fond *(servitus)* este tradus în drept nu printr-un raport între două fonduri cu precăderea unuia asupra altuia *(qualitas fundi)*, ci prin existența unui drept în sine și prin funcția economică a utilității (Grosso și Dejana, *Le servitù prediali*,

[Res mancipi şi res nec mancipi[14]]

14ª. Mai există însă şi o altă diviziune a bunurilor; în adevăr, unele sînt *res mancipi*⟩, altele *res nec mancipi*. *M a n c i p i* sînt, de pildă, ⟨fondurile de pămînt de pe teritoriul italic⟩ şi tot astfel construcţiile de pe teritoriul italic; ⟨de asemenea, sclavii şi animalele care de obicei sînt dresate să tragă cu grumazul ori cu spinarea, precum boii, caii, catîrii, asinii; la fel şi servituţile prediale rurale. Servituţile⟩ prediale urbane sînt, într-adevăr, *nec mancipi*. După cum tot *nec mancipi* sînt şi fondurile stipendiare şi tributare.

15. Dar, fiindcă am spus că *res mancipi* sînt animalele care sînt domesticite de obicei, ⟨se pune întrebarea ce trebuie înţeles prin aceasta, căci animalele nu se domesticesc imediat după ce se nasc. Maeştrii şcolii noastre *⟩ decid că ele devin *res mancipi* din chiar clipa naşterii lor. Nerva şi Proculus însă, cum şi alţii din şcoala adversă, socotesc, din contra, că acestea nu devin *res mancipi* decît după ce au fost îmblînzite; iar dacă, din cauza prea marii lor ferocităţi, nu pot fi îmblînzite, sînt socotite că devin *res mancipi* numai cînd ajung la vîrsta la care în mod obişnuit sînt îmblînzite.

---

* Un total de 12 rînduri ilizibile, restituire Krüger, după G. Epit. (2, 1, 3), D (I, 8, 1, 1) şi Iust. Inst. (2, 2, 2).

Torino, 1955, 371 p.; Burdese, Iura, 1968, p. 278—285). Monografiile de bază asupra servituţilor, neoprindu-se la G., au căutat de aceea fie să descopere noi forme de servitute, dar cu acelaşi caracter (Capogrossi-Colognesi, *Le servitù d'acqua in dir. rom.*, în: *Studi Senesi*, 1966, p. 19—124), fie să insiste asupra etapelor istorice ale evoluţiei lor (Grosso, *L'evoluzione delle servitù nel dr. rom.*, SDHI, 1937, p. 265 şi urm.; Biondi, *La categoria romana della* servitutes, Publ. Univ. Sacro Cuore, 1938, p. 706 şi urm.; De Francisci, *Sulle servitù prediali*, 1967, 253 p.; Kaser, ZS, 1968, p. 517—522), fie, în sfîrşit, să descopere alte denumiri decît acelea de la G. (cf. Di Marzo, *In difesa di Gaio Veronese*, SDHI, 1944, p. 198—199).

[14] *Res mancipi — res nec mancipi*, diviziune specific romană, semnalată din abundenţă în texte, deci şi la G., rămîne o enigmă, pentru descifrarea căreia s-au făcut încercări: atît de G. însuşi, cît şi de romanişti. Asupra celei a lui G. sînt de făcut rezerve, întrucît textul (§ 14ª), aşa cum îl citim în ediţii, este restituirea lui Krüger şi Dubois, iar indicaţiile autorului (I, 192) sînt prea sumare şi limitate doar la lucrurile de o deosebită valoare (*pretiosiores* — I, 192), care se transferau prin *mancipatio*; iar restul (*ceterae res nec mancipi*) sînt enumerate (Ulp., 19, 1), enumerarea ocolind dificultatea. Justificarea numelui nu stă în modul achiziţionării şi nici în valoare, ca singur criteriu. Vechii latini etimologizau cu uşurinţă, după criterii ilustrative şi apropieri cu conceptele vii, din vremea lor; de aici, conjecturi, unele bazate pe valoarea economică, altele pe destinaţia lucrului, altele — fals criteriu — pe logică, semantică şi tehnică (eşecul nemărturisit al noilor încercări apare în studiile: De Visscher, *Mancipium et res mancipi*, RHD, 1935, p. 425 şi urm. — SDHI, 1936, p. 262—324; Cornil, *Une orientation nouvelle...*, RHD, 1937, p. 555—572; id., *Du* mancipium *au* dominium, p. 404 şi urm.; Ernout, *Morph. hist. du latin;* Ferrarino, *Notae*, SDHI, 1937, p. 437).

Originea clasificării este evident istorică, dar interesul ei este fundamental juridic. I s t o r i c, distincţia n-a corespuns realităţii decît în timpurile vechi (nu dincolo de sec. V—IV î.e.n.), cînd romanii erau mai mult păstori, cultivatori devenind mai tîrziu, sub influenţa etruscă (*animalia quae collo dorsoue domantur*, trecute în categoria *res mancipi*, ar constitui un indiciu — Nicosia, Iura, 1967, I, p. 45—107). J u r i d i c, distincţia este fundamentală, căci *res mancipi* nu puteau fi înstrăinate decît prin *mancipatio*, cu anumite formalităţi publice şi solemne, pentru ca vînzarea să fie controlată şi proprietatea ocrotită contra oricărei înstrăinări arbitrare; femeia — chiar *sui iuris* — nu putea dispune singură de ele şi tocmai de aceea era exclusă de la *mancipatio*.

16. Sînt însă *res nec mancipi* fiarele sălbatice, precum urşii, leii, cît şi acelea care trec în rîndul animalelor sălbatice, precum elefanţii şi cămilele, şi de aceea nu mai interesează dacă este obiceiul ca aceste animale să fie dresate pentru cărăuşia cu grumazul ori cu spinarea, căci la data cînd s-a stabilit că unele sînt *res mancipi*, iar altele *nec mancipi* ⟨*domesticirea* *⟩ acestora nu exista[15].

17. De asemenea, mai toate cele care sînt incorporale sînt *res nec mancipi*, cu excepţia servituţilor asupra fondurilor rurale care, deşi figurează printre *res* incorporale[16], se ştie că sînt *res mancipi*.

[Transmiterea proprietăţii, alt criteriu de distincţie a bunurilor][17]

18. Între *res mancipi* şi cele *nec mancipi* mai există încă o altă mare deosebire.

---

* *domatio* — Reinach, după Ulp. 19, 1 (*nomen* — V).

[15] Diviziunea animalelor în *r.m.* şi *r.n.m.* (§§ 15—16) o luaseră romanii de la egipteni (Novelli) şi ea se făcea după criteriul domesticirii (Cic., *De off.*, II, 14), aşa că observaţia lui G. este împrumutată. Disputa se purta relativ la categoria celor *quae collo dorsoue domantur*: *a)* după opinia sabiniană, aceste animale erau socotite *r.m.* imediat după naştere (*statim ut nata sunt*); *b)* după şcoala adversă însă, numai din momentul dresării efective. Această din urmă opinie, mai strictă dar veche, reflecta probabil mai exact concepţiile primitive (Bonfante, Wlassak), căci pune riguros în relief tocmai ceea ce constituie principiul şi limitarea naturală a domeniului lui *mancipium*. Decisiv este deci argumentul că *mancipium* era o putere de comandă, un *imperium* domestic, în care erau cuprinse toate fiinţele obligate să execute voinţa capului de familie şi să-l ajute în activitatea sa.

Nu trebuie să ne surprindă că vedem figurînd sub această putere — ca formă înaltă şi nobilă a puterii domestice — animale alături de oameni (liberi ori nu). Cei care s-au ocupat de civilizaţiile incipiente ştiu ce etapă capitală, nu numai economică, ci şi morală, a reprezentat în istorie domesticirea animalelor (Wilms, *Bemerkingen omtrent de sociologie der oudlatijnische Familia*, în: *Festschr. Koschaker*, I, 405).

Alături de disputa romanilor relativ la clasificarea animalelor *r.m.* — *r.n.m.*, menţionăm discuţia romaniştilor relativ la: vechimea listei în care stă clasificarea (C. Tomulescu, *Vadimonium*, RIDA, 1970, p. 341 şi urm.); măsura autenticităţii textului II, 16 (Kniep); prezentarea corectă şi logica informaţiilor gaiane (Solazzi, *Gl. a G.*, II, p. 5—146 şi Iura, 1967, p. 44 şi urm.).

[16] Servituţile prediale sînt *res mancipi* sau *nec mancipi*? Răspunsul lui G. este negativ, cu excepţia servituţilor rurale, care sînt *res mancipi*. În categoria bunurilor incorporale apare o singularitate, asupra căreia G. atrage atenţia, căci, de vreme ce prin *r.m.* se înţeleg lucrurile în p r o p r i e t a t e b a z a t ă p e p u t e r e, iar prin *mancipium* puterea evasisuverană, de comandă asupra drepturilor, urmează că, din punct de vedere al doctrinei clasice, singularitatea aceasta este un nonsens.

Servitutea, concept abstract, nu este, pe cît se vede, decît produsul recent al tehnicii juridice. La origine, servituţile, privite ca lucruri corporale, erau chiar părţi ale fondurilor lăsate pentru trecere, scurgere etc. Dreptul proprietarului fondului dominant se identifica cu un *dominium* asupra fondului aservit; deşi nu mai putea fi vorba de *dominium* la servituţi, termenul se aplica întocmai ca asupra proprietăţii bunurilor materiale (De Visscher, *op. cit.*, p. 298).

[17] Enumerînd diferenţele dintre *r.m.* şi *r.n.m.*, G. mai adaugă şi criteriul transmiterii, care, la ultimele, constă din simpla *traditio* în baza căreia *accipiens* devine pe loc (*statim*) proprietar (atît quiritar cît şi bonitar); prin termenul *statim* s-ar putea ca autorul să fi vrut să facă o antiteză faţă de ceea ce se petrecea cînd se mancipau *res mancipi*, dar poate să nu fi vrut aceasta, ci numai să opună o contrapondere simplei transmiteri de *res mancipi*, a căror proprie-

[Res nec mancipi]

19. În adevăr, *res nec mancipi* devin de plin drept ale altuia chiar numai prin simpla *traditio*, bineînţeles dacă sînt corporale şi se pretează deci la *traditio*.

20. Astfel, dacă eu îţi transmit, să zicem, o haină sau un obiect de aur sau de argint, prin vînzare, donaţie sau indiferent cu ce alt titlu, aceste bunuri devin pe loc ale tale, cu condiţia, bineînţeles, ca eu să fi fost proprietarul lor.

[Domeniile statului în provincie [18]]

21. În aceeaşi situaţie sînt şi fondurile provinciale, dintre care pe unele le numim stipendiare, pe altele tributare. S t i p e n d i a r e sînt cele aflate în provinciile ce se subînţeleg a fi proprietatea poporului roman; t r i b u t a r e sînt cele care se află în provinciile ce se socotesc a fi proprii ale împăratului.

[Res mancipi]

22. *R e s m a n c i p i*, în schimb, sînt cele care se transmit altuia prin mancipaţiune, de unde le vine şi numele de *res mancipi*.

Ce aplicaţie are mancipaţiunea, aceeaşi o are şi *in iure cessio* [19].

---

tate nu se dobîndea decît după trecerea timpului de uzucapiune. (A se vedea polemica Romano şi Archi, SDHI, 1935, p. 115—129).

Ce este *traditio* este explicat elegant de G. (în R. cot., 2 prin D, 41, 1, 9, 3).

Dar oare transferul proprietăţii de *res nec mancipi* nu era condiţionat de achitarea preţului? Evident că da, pasajele gaiane opun totuşi un serios obstacol acestei teze. Într-adevăr, G. nu menţionează condiţia „plăţii"; tăcerea aceasta nu este totuşi un argument contra inexistenţei regulii, deoarece (în IV, 126[a] şi, apoi, repetat sub forma unui exemplu concret, discutat cu mult simţ practic, în R. cot. (loc. cit.), G. arată ce legătură indisolubilă există între transferul proprietăţii lucrului vîndut şi achitarea preţului (v.: Appleton, *A quelle époque le transfert de propriété de la chose vendue était-il subordonné, en règle, au payement du prix?*, RHD, 1928, p. 11—48; Pringsheim, *Der Kauf mit fremden Geld*, Leipzig, 1916). Deci teza apropierii dintre vînzare şi donaţie e falsă.

[18] *Dominium populi Romani* este raportat la provinciile senatoriale, nu şi la cele imperiale; domeniile statului în provinciile senatoriale *(agri stipendiarii)* vărsau venitul la *aerarium populi Romani*; iar *agri tributarii* din provinciile imperiale, la *fiscus Caesaris*. Asupra ambelor, *ciuis Romanus* putea avea drept de posesiune, iar localnicii, dreptul de folosinţă (*Istoria Romîniei*, I, Bucureşti, Edit. Acad., 1960, p, 352 şi urm.; v. şi inf., n. 23). Chestiunea prezenta interes atunci cînd era vorba de evicţiune; proprietarul terenului fiind statul, vînzătorul construcţiei nu avea a răspunde de evicţiune în ce priveşte terenul (Appleton, *Les risques dans la vente*, RHD, 1926, p. 375—417, şi 1927, p. 196—252).

În *quae propria Caesaris esse creduntur*, Wieacker (ZS, 1968, p. 498, notă) întrevede *ein stumm Protest* contra Principatului; iar în distincţia *praedia stipendiaria* şi *praedia tributaria*, relativă la regimul fiscal, Macqueron află un anacronism (*Atti Gaio*, p. 801); instituţia nu-şi avusese în realitate rostul decît la începutul imperiului, căci pe vremea lui G., *tributum* şi *stipendium* erau termeni sinonimi (Pomponius — D, 50, 16, 27).

[19] După ce, în §§ 18—20, G. începuse distincţiile cu *magna autem differentia* — în fond, deosebirea se reducea la modul dobîndirii — aici (§ 22) totul ia deodată alura unei definiţii *(mancipi uero res sunt...)*, cînd de aşteptat era ca să fie încercat acelaşi lucru şi despre *res nec mancipi* (sup., § 19); aceasta fiind însă doar o încercare etimologică, apreciată ca falsă, urmează că şi „definiţia" e fără valoare.

Încercările ulterioare ale lui De Visscher au urmărit să convingă că, chiar în archetip, acest § va fi sunat, aşa: *Res autem mancipi sunt quae «per mancipium» transferuntur; unde*

23. Cum se efectuează mancipațiunea, am arătat în comentariul precedent.

24. *In iure cessio* însă are loc în modul următor : cel căruia i se cedează *in iure* un bun vine în fața unui magistrat al poporului roman, fie pretorul [20], fie în provincie guvernatorul provinciei, și, ținînd mîna pe obiect, rostește următoarele : „*Eu declar că acest sclav este al meu după dreptul quiriților*". După ce acesta a revendicat astfel, pretorul întreabă apoi pe cel care cedează dacă contrarevendică sau nu ; dacă acela arată că nu sau tace, pretorul atribuie obiectul celui care l-a revendicat ; această procedură poartă numele de *(legis actio)* [21]. Ea poate avea loc și în provincii, în fața guvernatorilor.

25. De cele mai multe ori totuși, ba mai totdeauna chiar, ne slujim de mancipațiune, pentru că o putem îndeplini chiar noi, de față cu prietenii, nemaifiind nevoie să ne ducem, cu mare greutate, în fața pretorului sau a guvernatorului provinciei [22].

26. Dar dacă un *res mancipi* nu a fost nici mancipat și nici cedat *in iure*, ⟨ci numai predat prin *traditio*, nu trece cu nici un chip în proprietatea quiritară a altuia, ci numai în cea bonitară ; în provincii, în schimb, nu numai că nici un teren nu e propriu al celui care-l posedă [23], dar acolo nu există nici chiar libera cetățenie *⟩.

---

* 24 rînduri ilizibile : *sed tantum tradita nullo modo ex iure quiritium alterius fit, sed tantum in bonis eius ea res efficitur in prouinciis uero non modo praedium nullum possessorem proprium, sed illuc ne quidem ulla libera ciuitas est* — Bizoukides, orientîndu-se după Ulp., 19, 4, 5.

etiam... Textul, astfel corectat, îi aduce lui Gallo *(op. cit.)* dovada decisivă pe care o aștepta. Dar, descoperindu-se că *mancipium* este identic cu *mancipatio*, se ajunge tot la forma simplistă și inexactă a lui G., căci nu înseamnă că un *res mancipi* avea această calitate pentru că se transmitea prin *mancipatio*, invers poate că da. Cum forma *per mancipium* nu e atestată în alte texte, se poate spune că soluția lui Gallo este fantezistă (De Visscher, Iura, 1959, II). Dealtfel, G. se scoate singur din încurcătură puțin mai jos (§ 25), cînd arată că la acest procedeu se recurgea rar.

[20] Renunțăm la întregirea Seckel-Kübler : *uelut praetorem urbanum aut peregrinum*, ca fiind de la sine înțeleasă și deci inutilă.

[21] Nu se înțelege pentru ce G. așază acum între *legisactiones* pe *in iure cessio*, în aparență o *uindicatio rei*. Pe această *cessio*, act cu cauză concretă, materială și extraprocesuală de vînzare, donație etc. nu o va mai socoti, în nici un caz, legisacțiune abstractă și procesuală (IV, 11—20). Această formă de transfer al proprietății era deja veche ; Cicero (*Top.*, 5, 28) o consemnează și o definește (v. inf., n. 52).

La cedarea judiciară, ca și la revendicare — a cărei imitație era — aplicarea mîinii *(rem tenens)* era necesară ; iar concursul aparatului judiciar de asemenea, pentru a o ratifica.

Ignorarea formală a cauzei, abia dedusă la *in i.c.*, prin tăcerea lui *cedens*, dar existentă la *mancipatio* (unde se recunoaște ca legitim un element care este respins de fapt), nu trebuie acuzată prin deficiențele procedurii arhaice, ci dimpotrivă, considerată ca o cale bine calculată pentru ocrotirea proprietății. Estomparea cauzei prezenta avantaje : *a)* la eventualele procese de revendicare, reclamantul era dispensat de dificila stringere a dovezilor, pentru a arăta prin ce etape a trecut obiectul din mînă în mînă ; *b)* procedura la astfel de procese antrena numai pe cele două persoane, legate nemijlocit prin actul încheiat, ca la o acțiune personală *(condictio sine causa)* ; *c)* se dădeau proprietății garanții puternice, prezentînd-o viguroasă, aparent fără vicii care să o pună la îndoială.

[22] Folosită la manumisiune, emancipare și adopțiune, adică în domenii unde altfel acestea ar fi fost imposibil de realizat, cesiunea judiciară devenise puțin frecventă pe vremea lui G. (și aproape căzuse în desuetudine pe vremea lui Paulus — Fr. Vat., 310).

[23] „Proprietatea" p r o v i n c i a l ă, limitată la concesiunile domeniale făcute de autoritatea romană particularilor, consta exclusiv în exercițiul atributelor *habere frui licere*, care o și defineau (v. și sup., n. 8).

[Nexus]

27. ⟨Trebuie atras aici atenția că⟩ *ueteres* spuneau despre ⟨*n e x u s* că ar fi fost un privilegiu al pămîntului Italiei⟩ și că pe teritoriul provinciilor nu există *nexus*; după această distincție, urmează că pămîntul Italiei este *mancipabil*, iar cel din provincie *nemancipabil*. Dealtfel, în graiul vechi ⟨el se cheamă *a c t u s* și ceea ce în limba veche era *nexus*, aceeași pentru noi astăzi este *⟩ *mancipatio* [24].

28. E de la sine înțeles că bunurile incorporale nu pot fi obiect de *traditio*.

29. În schimb, servituțile fondurilor urbane pot fi transmise numai prin *in iure cessio*, iar cele rurale pot chiar și prin *mancipatio*.

30. Uzufructul admite numai procedura cedării *in iure*; în adevăr, un proprietar poate ceda altuia, *in iure*, uzufructul proprietății sale, așa ca acela să aibă uzufructul, iar el să-și mențină nuda proprietate. Uzufructuarul retrocedînd, la rîndu-i, proprietarului uzufructul, prin cedarea *in iure* face ca acest drept să plece de la dînsul și să se confunde din nou cu proprietatea; iar dacă acela l-ar ceda tot *in iure* mai departe, altuia, lui îi va rămîne acel drept absolut întreg; în adevăr, se crede că această cedare nu mai are nici un efect [25].

[Pacte și stipulațiuni]

31. Evident că lucrurile acestea se petrec așa numai cînd e vorba de fondurile italice, fiindcă numai acestea admit și mancipațiunea și *in*

---

* 7 rînduri ilizibile: *Praeterea admonendi sumus, quod ueteres dicebant nexum Italici soli proprium ius esse, prouincialis soli nexum non esse; secundum hanc significationem solum Italicum mancipi esse, prouinciale nec mancipi est. Aliter enim ueteri lingua actus uocatur, et quod illis nexus, idem nobis est mancipatio* — Beseler (ZS, 1925, p. 414), ameliorat de Textes [7] (vezi și Kaser, *Das altröm.* ius, 1949, p. 138 și urm.).

[24] Asupra proprietății funciare din sec. II e.n. avem ca date istorico-juridice: II, 14a *(solum Italicum)* și II, 27 *(solum Italicum et solum prouinciale)* — primul fiind *res mancipi*, adică mancipabil, susceptibil de proprietate quiritară; secundul, *res nec mancipi*, nemancipabil, nesusceptibil de proprietate. Primul e scutit de orice fel de impozit, secundul nu, ci tributar în provinciile imperiale și stipendiar în cele senatoriale *(stipendaria praedia et tributaria nec mancipi sunt)*. În felul acesta aflăm indirect despre distincția *ager publicus* — *ager privatus*, măcar că în lucrare nu apare termenul *ager* (Luzzato, *La Riscossione tributaria in Roma e l'ipotesi della proprietà — sovranità*, Atti Verona, IV, 1953, p. 75).

Întrucît G. nu arată că ideea de *nexum* ar evoca pe cea de „împrumut bănesc", o operație reală, ci pe aceea de *mancipatio (mancipium)*, urmează ca — despre adevăratul sens al lui *nexum* — să aflăm informații de la dezbătutul text III, 173—175. Deocamdată reținem deosebirea între terenurile italice și cele provinciale, care, precum vedem, persista încă în sec. II e.n.

[25] Constituirea uzufructului prin concesiunea utilității interne a dreptului de proprietate în scop alimentar *(pars rei)* cerea ca: *a)* transmiterea lui către beneficiar să fie făcută numai prin procedura *in iure cessio*, iar transmiterea lui mai departe, terților, imposibilă (realienabil fiind numai *usus*); *b)* restituirea lui către *dominus proprietatis* să se poată face numai prin renunțare *(recessio in iure)*.

G. nu stabilește antiteza între alienarea acestui drept și renunțarea la el, ci între cesiunea lui juridică, făcută lui *dominus proprietatis*, și cea făcută unui terț. Deși procedeul era, și într-un caz și în altul, același, totuși alienarea dreptului de uzufruct era — sau nu era — valabilă, spune G., după persoana căreia i se făcea: proprietarului sau unui terț.

iure cessio. Cu totul altfel se petrec lucrurile în materie de fonduri provinciale, căci dacă cineva vrea să constituie asupra lor un uzufruct, o servitute de trecere pentru oameni sau animale, un apeduct, dreptul de a supraetaja ori de a nu supraetaja, ca să nu se ia din lumina vecinului, precum și alte drepturi asemănătoare, poate face aceasta numai prin pacte și stipulațiuni [26], întrucît aceste fonduri nu admit nici mancipațiunea și nici *in iure cessio.*

[Uzufructul]

32. Cum însă uzufructul poate fi constituit și asupra sclavilor și în general asupra animalelor, noi trebuie să înțelegem că uzufructul asupra acestora poate fi constituit și în provincii, prin *in iure cessio.*

33. Cînd însă spunem că uzufructul poate fi dobîndit numai prin cedarea *in iure*, nu este greșit spus, căci, chiar dacă ar putea fi constituit pe calea mancipațiunii, încă poate fi dedus din proprietatea ce s-a mancipat; într-adevăr, ceea ce se mancipează nu este uzufructul, căci, de vreme ce el este dedus din proprietatea ce urmează a fi mancipată [27], se ajunge acolo că la unul rămîne uzufructul, iar la altul proprietatea [nudă].

---

[26] Pînă aici, G. nu socotise uzufructul ca fiind o servitute, ci, după ce le-a opus pe unul alteia (sup., § 14), le-a cuprins în același concept *(iura)*; acum apar observații care apropie indirect uzufructul de servitute (Masson, *op. cit.*). Așa este și logic, întrucît uzufructul grevează un fond în profitul unei persoane, făcînd din uzufructuar titularul unui *ius in re (aliena)*, opozabil tuturor proprietarilor care s-ar succeda în timpul vieții sale; și, ca servitutea, el constituie un obstacol pentru folosința totală a proprietarului.

Pare de neînțeles cum G. mută rostul pactelor și stipulațiunilor *(pacta et stipulationes)* de la materia obligațiunilor la aceea a constituirii drepturilor reale (în speță, servituțile). Faptul că notează o inovație pretoriană, acolo unde se modifică puțin doctrina preexistentă în materie de fonduri provinciale (despre care lucru alți clasici nu vorbesc), ar fi un indiciu al propriei sale contribuții.

Excluși de la aplicarea lui *ius ciuile*, deținătorii fondurilor provinciale puteau în adevăr constitui, asupra acestora, servituți; pentru aceasta t r e b u i a (*debet* — Iust. Inst., II, 3, 4), respectiv p u t e a (*potest* — G.), să se recurgă la alte mijloace decît mancipațiunea, *in iure cessio*, uzucapiunea, *adiudicatio*, care le erau inaccesibile. Acele alte mijloace erau învoielile *(pacta)*; acestea n-ar fi trebuit să facă inutilă cumularea cu stipulațiunea (Perozzi, *I modi* pretorii *d'acquisto della servitù*, în: *Mél. Cornil*, II, 1926, p. 3, 4; Ferrini, *Pandette*, Milano, 1901, p. 493), căci pactul simplu era lipsit de sancțiuni, iar stipulațiunea, luată izolat, nu numai că era inaplicabilă în provincii, dar era și nesatisfăcătoare, întrucît prin esența și efectele ei înlesnea acțiuni personale, iar nu reale; pentru aceasta pretorul a făcut, din două procedee, unul singur. De aici hendiada: un pact îmbrăcat în haina stipulațiunii constituia un drept real. Socotit, în aparență, inutil, întrucît orice stipulație cuprinde în sine un *pactum* (Beseler, *Beiträge*, IV, 8, 2), acest nou sistem era util în provincii, fiindcă aducea în sistemul roman pe cel grecesc (συγγραφή κ. ὁμολογία) cu care se puteau constitui servituți (Marchi, *Le serv. praetorie*, BIDR, 1939, p. 281 — contra Frezza, *Costit. dell'usufr. e servitù prediali*, în: *Studi Cagliari*, 1934, p. 84).

[27] Dreptul vechi nu admitea ca unul și același act să producă simultan și efecte reale și efecte obligatorii (imposibilitatea dublei operativități a actelor simple). A transfera un drept real și a contracta o obligație, prin același act, era un lucru oprit. Principiul s-ar părea dezmințit prin ce spune G. despre deducerea unui uzufruct, cu ocazia transferării proprietății prin mancipațiune; deci unul și același act *(mancipatio)* producea simultan și efecte obligatorii, căci mancipantul reținea *(deducatur)* ceva din ceea ce transfera.

[Transmiterea moștenirii (hereditas) numai prin in iure cessio]

34. Succesiunea admite, de asemenea, numai procedura cedării *in iure*.

35. În adevăr, dacă cel căruia îi revine, după dreptul legitim, o moștenire *(hereditas) ab intestat* și pe aceasta el o cedează altuia, *in iure*, înainte de a o fi acceptat, adică înainte de a fi fost statornicit ca moștenitor, atunci cel căruia i s-a cedat devine el moștenitorul, ca și cum chiar el ar fi fost chemat, după lege, la moștenire. Chiar dacă cedarea s-a făcut după contractarea unei obligații, el încă va rămîne în totul moștenitor, și pentru acest motiv va fi obligat față de creditori. Debitele succesiunii se sting, în schimb, și în felul acesta profită debitorii succesiunii. În ce privește elementele corporale ale acestei succesiuni, ele trec global la cel căruia i-a fost cedată moștenirea, ca și cum fiecare obiect în parte i-ar fi fost cedat *in iure*[28].

36. Cît privește însă pe moștenitorul instituit prin testament, acesta face act nul dacă cedează moștenirea *in iure*, altuia, înainte de a o fi acceptat, iar dacă o cedează după ce a făcut acceptarea, se întîmplă aceleași lucruri, pe care le-am menționat, cu puțin mai sus, în legătură cu acela care, revenindu-i după lege o succesiune *ab intestat*, o cedează *in iure* altuia, după ce ar fi contractat obligații.

37. Același lucru socotesc autorii școlii adverse că se aplică și atunci cînd este vorba de *heredes necessarii*, întrucît se pare că nu este nici o deosebire între cel care devine moștenitor, de îndată ce a acceptat o succesiune, și cel care se pomenește că a devenit moștenitor chiar fără să vrea. Cum anume se întîmplă aceasta se va vedea la locul potrivit. Maeștrii noștri, din contra, susțin că eredele necesar face act nul atunci cînd cedează *in iure* succesiunea[29].

[Transmiterea obligațiilor numai prin novațiunea lor]

38. Obligațiile, în orice mod ar fi contractate, nu permit nimic din toate acestea. De pildă, dacă eu aș vrea ca ceea ce mi se datorează mie

---

[28] Confruntînd §§ 35—37 ale lui G. (repetate și în III, 85—87 cu alți termeni, fără să se fi referit la ceea ce mai spusese) cu textul lui Ulp. (19, 11—15), se vede că acesta din urmă e mai clar; un indiciu deci că Ulp. ar fi ameliorat textul lui G.

[29] Anunțarea de pe acum a unor concepte care vor fi discutate în reluări ulterioare (inf., § 153) constituie indiciul caracterului academic al *Instituțiunilor*, iar nu unul de inițiere. Admițînd riguros că *in iure cessio* era prototipul revendicării, atunci el trebuia aplicat pretutindeni unde avea să se aplice mai tîrziu revendicarea; și totuși din cele expuse mai sus rezultă că domeniul de aplicare al revendicării a fost mai restrîns. În adevăr, moștenitorul testamentar putea revendica o moștenire, la fel ca cel *ab intestat*; dar numai *heres legitimus* o putea ceda *in iure*, și aceasta nu oricînd, ci numai anterior adițiunii, întrucît pînă atunci transmitea un drept personal, ceea ce nici eredelui testamentar și nici lui *heres suus* nu-i era posibil.

Cedarea succesiunii înainte de adițiune, din partea moștenitorului testamentar, era nulă *(nihil agit)*, spune G., pentru că se nesocotea regula ca *pater familias* să asigure dreptul de succesiune pentru *sui* (Brühl, *Observations*, în: *Studi Bonfante*, III, p. 77); or, o *in i.c. ante aditam* ar fi anulat dinainte efectul, prin renunțarea la calitatea de *heres*. Se presupune că aici G. a folosit termenul *heres* cu sensul pe care l-a avut acest cuvînt mai tîrziu, cînd deosebirea dintre *heres esse* și *familiam habere* dispăruse; căci cesionarul care dobîndise bunurile familiei *ab intestat* făcuse aceasta nu în calitate de *filius*, și deci nu devenea capul familiei lui *decuius*, ci centrul aceleia (Stojević, în: *Mél. Brühl*, p. 273—286).

de către cineva să-ţi fie datorat ţie, nu pot face aceasta prin nici unul din acele moduri prin care se transmit altuia bunurile corporale, ci este necesar ca, la ordinul meu, să stipulezi tu de la acela; aceasta face ca el să fie eliberat de obligaţia către mine şi să înceapă a fi obligat faţă de tine; procedeul acesta poartă numele de n o v a ţ i u n e a obligaţiei [30].

39. Fără o atare novaţiune însă, tu nu vei putea acţiona în numele tău, ci trebuie să faci procedura în numele meu, ca un *cognitor* sau *procurator* al meu [31].

[Proprietatea peregrină]

40. În continuare atragem atenţia că la peregrini există un singur fel de proprietate *(dominium)*; în adevăr, cineva ori este proprietar, ori nu este socotit proprietar. De sistemul acesta s-a folosit pe vremuri şi poporul roman, cînd cineva sau era proprietar după dreptul *quiriţilor* sau nu era socotit proprietar. Cu timpul, noţiunea de proprietate *(dominium)* a suferit însă o scindare, aşa ca unul să poată fi proprietar după dreptul quiriţilor, iar altul proprietar bonitar [32].

[Uzucapiunea] [33]

41. Dacă însă nici nu ţi-am mancipat şi nici nu ţi-am cedat *in iure* un *res mancipi*, ci numai ţi l-am remis prin simpla *traditio*, bunul va intra în posesiunea ta, iar mie îmi va rămîne mai departe proprietatea, conform dreptului quiriţilor, pînă ce, prin posesiune, îl vei uzucapa tu. Îndată

---

[30] Despre aspectul, mecanismul şi efectul novaţiunii clasice: III, 176—179.

[31] Asupra procedurii prin *cognitor*, *procurator* şi transmiterea obligaţiilor prin aceştia, v. III, 128—129; iar pentru dobîndirea posesiunii prin aceiaşi, cf. G. Nicosia, *Acquisto del* possessio per procuratorem, Iura, 1960, I, p. 189—201.

[32] Reţine atenţia motivul pentru care G. socotea că dreptul de proprietate romană *(i. q.)* şi *in bonis* poate fi comparat cu corespondentul lui la peregrinii din acelaşi secol, comparaţie din care s-ar constata prevalenţa proprietăţii *in bonis*. Ceea ce interesa acum, în orînduirea secolului II e.n., era nu atît dreptul virtual invocat după hrisoave *(nudum i.q.)*, cît faptul material al stăpînirii *(possessio)*. Deci, o tendinţă de netă materializare a conceptului de proprietate. Ne închipuim îngrijorarea stîrnită de o asemenea doctrină printre latifundiarii care nu-şi văzuseră măcar o dată moşia.

O singură îngăduinţă află G. (IV, 153), şi anume relativ la posesiunea exercitată prin *colonus* şi *inquilinus*. După ce constatase (sup., § 7) că proprietatea provincială constă în deţinerea şi uzufructul lucrurilor al căror *dominium* aparţinea poporului roman sau împăratului, G. — sau glosatorul său — revine, şi adaugă că şi la peregrini există un *dominium*; textul este interesant pentru evoluţia concepţiei romanilor asupra lui *dominium*.

[33] Uzucapiunea, mod derivat de dobîndire a proprietăţii, este discutată în mod deosebit de G. în acest II, 41—61. Atît discutarea procedeului de *finis litium* (Cic., *Pro Caec.*, 6, 74; Neratius — D, 41, 10, 5 pr.), cît şi elaborarea categoriilor relative sînt datorate în primul rînd lui G., şi numai după aceea autorilor din ultima etapă clasică (Mayer-Maly, *Studien zur Frühgesch. der* usucapio ZS, 1960, p. 16—51; II, 1961, p. 221—276); id., *Studien zur Elementarliteratur über die* usucapio, în: *Studi Betti*, 1962, I; id., *Einige Grundfragen der Klassischen* usucapio, Iura, 1962, I, p. 214; Sturm, *Zur ursprunglichen Funktion der* actio Publiciana, RIDA, 1970, p. 357—416).

însă ce termenul *uzucapiunii* s-a împlinit, proprietatea începe a-ți aparține de prin drept, adică lucrul a devenit al tău, atît în proprietatea bonitară, cît și în cea quiritară, întocmai ca și cum ți-ar fi fost *mancipat* sau cedat *in iure*.

42. Uzucapiunea asupra bunurilor mobile expiră după un an, iară asupra fondurilor și clădirilor [34], după doi ani; așa s-a prevăzut în Legea celor XII Table.

43. Dealtfel, uzucapiunea ne revine și atunci cînd e vorba de bunuri care ne-au fost transmise de cineva care nu era proprietarul lor, fie ele *res mancipi*, fie *nec mancipi*, cu condiția numai ca noi să le fi dobîndit cu bună-credință[35], adică să fi fost convinși că cel care le-a transmis era proprietarul lor.

44. Se pare că această soluție a fost admisă pentru ca proprietatea să nu rămînă prea mult timp în incertitudine [36], dar și pentru că proprietarului îi este de ajuns intervalul de un an sau doi pentru a-și urmări bunul, adică tocmai timpul lăsat posesorului ca să uzucapeze.

45. Dar uneori, chiar dacă cel care posedă bunul altuia este de cea mai perfectă bună-credință, încă nu-i folosește la nimic uzucapiunea; așa ar fi de pildă cazul cînd cineva posedă un bun provenit din furt sau dobîndit prin violență — aceasta pentru că Legea celor XII Table, ⟨ca

---

[34] Faptul că Cicero, definind uzucapiunea (*quoniam usus auctoritas fundo biennium est*... — *Top.*, 4, 23), menționase aici numai *fundus*, iar nu și *aedes* — întrucît despre aceasta, l. XII T. nu vorbea — ar fi un indiciu că acest *aedium* ar fi un adaus negaian (C. Tomulescu, *Contribuția operei lui Cicero la reconstituirea dreptului roman*, An. Univ. Buc., 1958, p. 73—84).

[35] Cînd s-a ajuns a se cere pentru uzucapiune justul titlu și *bona fides*, legiuitorul a stabilit că *b. f.* era necesară numai în momentul intrării în posesie (nu și în restul timpului, de un an sau doi, pînă la împlinirea uzucapiunii).

Nu era deosebire între cea cu titlu gratuit *(pro donato)* și cea oneroasă *(pro emptore)*.

Cu timpul, regula a suferit modificări (Bonfante, *Corso*, II, p. 303; Girard, *Man.*, p.329; Cuq, *Man. des Inst. jur. des Rom.* (I), 1928, p. 287), unele datînd chiar din vremea lui G. Oricum, de la Ulp. (I, 76 *(ad Edict.)*; D, 44, 4 (*De dolo malo*, 4, 29)) aflăm despre o *exceptio doli auctoris* (Levet, *De l'effet interruptif de la* mala fides superueniens *en matière d'*usucapio pro donato, RHD, 1933, p. 1—40), înlesnită printr-un rescript al lui Hadrian, care distingea în cazul descoperirii unei *scientia rei alienae* (sinonimă cu *mala fides)* pe alienatorul cu titlu gratuit; apoi, că aceeași soluție a fost reconfirmată de Antoninus Pius, într-un rescript a cărui existență e atestată iarăși de Ulp. (D., 50, 17 (*De div. reg.*, 28); D, 39, 5 (*De donat.*, 12); D, 42, 1 (*De re iudic.*, 41, 2)); dar, curios, niciodată de G. (Hausmaninger, *Die* bona fides *des Ersitzungsbesitzers im klass. röm. Recht*, Wien, 1964, 100 p.).

Erau însă de așteptat detalii despre *actio Publiciana*, creată în ajutorul cumpărătorului de cea mai bună credință, dar nesigur de forța dreptului său, procedeu prin care s-a schimbat natura arhaică a uzucapiunii. Pentru acest motiv, Frezza (*Studi sulla buona fede*, în: *Studi Carnelutti*, 1975, p. 149 și urm.) menține restituirea propusă de Polenaar *(Ceterum actione quae Publiciana uocatur... possessionem petit)*, restituire mereu ignorată de editori.

[36] Spre deosebire de *mancipatio* și *in iure cessio*, unde transferarea dreptului de proprietate se făcea concomitent cu achiziția posesiunii, la uzucapiune din contra, trebuia așteptat pînă se împlinea un an sau doi, după cum era vorba de lucruri mobile sau imobile; limitarea numai la atît a fost ca proprietatea să nu rămînă multă vreme în suspensie (neștiindu-se cine este proprietarul). Un interes de u t i l i t a t e s o c i a l ă venea să sancționeze pe proprietarul neglijent, al cărui drept de proprietate, neexercitat, își pierdea rațiunea de a fi; rațiunii juridice i se adăuga o idee morală, de ordin public.

şi legea Atinia *⟩, interzic uzucapiunea bunurilor furate, iar legea Iulia şi Plautia, pe cele dobîndite prin violenţă [37].

46. Tot astfel nu admit uzucapiunea nici fondurile provinciale.

47. ⟨La fel, altădată **⟩ nu puteau fi uzucapate nici *res mancipi* ale unei femei aflată sub tutela agnaţilor, afară numai dacă acestea nu fuseseră înstrăinate de dînsa, cu încuviinţarea tutorelui; acest lucru era stabilit aşa prin Legea celor XII Table.

48. Este de la sine înţeles deci că oamenii liberi şi lucrurile sacre ca şi cele religioase [38], ⟨precum şi sclavul fugit***⟩ [39] nu pot fi uzucapate.

[Piedici la uzucapiune]

49. Ceea ce se spune îndeobşte, că uzucapiunea bunurilor furate şi a celor posedate prin violenţă este interzisă de Legea celor XII Table ⟨şi de legea Atinia ****⟩, nu vrea să însemne că hoţul — sau cel care posedă prin violenţă — nu ar putea uzucapa, căci pe aceştia Legea celor XII Table îi împiedică din alte considerente să uzucapeze, evident, pentru că ei posedă cu rea-credinţă ⟨şi ca atare nu realizează nimic *****⟩; ci că nimeni altul nu ar fi în drept să uzucapeze, chiar dacă ar fi cumpărat de la dînşii cu bună-credinţă [40].

50. Rezultă de aici că în materie de bunuri mobile nu-i tocmai uşor ca posesorul de bună-credinţă să uzucapeze, căci cel care a vîndut un bun al altuia — şi ⟨acela⟩ l-a transmis mai departe prin *traditio* — comite un furt; se întîmplă la fel şi atunci cînd bunul a fost transmis sub alt titlu. Totuşi, uneori lucrurile se petrec şi altfel; de pildă, dacă moştenitorul, socotind că un bun dat defunctului — în comodat, în locaţiune sau în depozit — ţine de moştenirea sa şi îl vinde sau îl donează, el nu comite un

---

* *et lex Atinia* — Lübtow (*Festschr. Schulz*, I, p. 263—278).

** *Item olim* — Lübtow (*ibid.*).

*** *uel seruum fugitiuum* — Pringsheim (în: *Festschr. Schulz*, I, 1950, p. 257—301), după Iust. Inst. (II, 6, 1).

**** *et Atinia* — Lübtow (*ibid.*).

***** *non aliquid negotii gerit* — Lübtow (*ibid.*).

[37] În uşoară contrazicere cu II, 49, unde prohibirea uzucapiunii obiectelor furate sau dobîndite prin violenţă este atribuită numai Legii celor XII Table (t. 8, 17) şi legii Iulia et Plautia; credem că greşit se presupune aici o interpolaţiune, cînd mai degrabă se constată o omisiune privind l. Atinia.

[38] Primele, pentru că nu puteau fi obiect de proprietate privată, iar *seruus fugitiuus* întrucît, fugind de la stăpîn, se fura pe sine, era un *res furtiua* (cf. Lübtow, în: *Festschr. Schulz*, I, p. 257—301).

[39] Evident, G. cunoştea reglementările despre *seruus fugitiuus*, cuprins, oricum, sub denumirea generală *res furtiuae* (sup., § 45), căci nu cu Iustinian se cizela instituţia sclaviei. Dacă totuşi *seruus fugitiuus* nu ar fi fost subînţeles în G.I. printre *res furtiuae* sau *ui possessae* alt motiv nu credem a fi decît că glosatorului, sau lui G. însuşi, i s-ar fi părut deplasat ca, alături de *homo liber* ori de *res sacra uel religiosa* şi furtul de oameni liberi (III, 199), să fi aşezat pe sclavul fugit şi *praedia prouincialia* (sup., § 46) cu care nu avea nimic comun.

[40] Prohibiţiunea uzucapiunii, bazată pe *furtum*, stăruia tot timpul, pînă cînd proprietarul va dobîndi — ori va fi în măsură să revendice — lucrul, sau pînă ce obiectul va fi ajuns în mîna altuia, care l-ar fi cumpărat cu bună-credinţă (*quamquam ab eo bona fide emerit*).

furt. La fel, nu comite un furt nici acela care, deținînd uzufructul asupra unei sclave, a vîndut sau a donat copilul ei, crezînd că îi aparține [41], căci un furt nu se comite fără intenția de a fura. Se poate întîmpla ca, și în alte situații, cineva, nu cu gîndul de a fura, să transmită sau să procure altuia un bun străin fără viciu de furt, pentru ca apoi să fie uzucapat de posesor.

51. Cineva poate dobîndi fără violență posesiunea chiar și asupra unui fond al altuia, care a devenit vacant, fie din neglijența proprietarului, fie pentru că acesta a decedat fără să lase moștenitor, fie, în sfîrșit, cînd a fost absent multă vreme; dacă a transmis această posesiune altuia, care a primit-o cu bună-credință, posesorul actual o poate uzucapa; și chiar dacă cel care a dobîndit posesiunea vacantă a fost conștient că fondul este străin, aceasta încă nu va impieta cu nimic uzucapiunea posesorului de bună-credință, cu toate că opinia acelora, care au găsit că ⟨un imobil poate fi furat *⟩, a fost dezavuată [42].

[Uzucapiunea unei moșteniri]

52. Și invers: se întîmplă ca unul să uzucapeze, știind bine că posedă bunul altuia, spre pildă cînd cineva a posedat un bun ereditar asupra căruia încă nu devenise moștenitor; acestuia îi este permis, în adevăr, să uzucapeze, cu condiția numai ca bunul acela să admită uzucapiunea; acestui fel de posesiune și uzucapiune i se spune „cu titlu de moștenitor" *(pro herede)*.

---

* *fundi furtum* — David—Nelson (*furti fundum* — V; *furtiuum fundum* — Textes[4], Krüger (v. și TRG, 1961, p. 98)).

[41] Nou-născutul din sclavă *(filius ancillae)* conceput pe cînd obiectul-mamă se afla la hoț este atins de viciul furtivității, și deci în imposibilitate de a fi uzucapat; aceasta pentru că el a avut un început de existență în timpul posesiunii *furtiua*. Viciul de furtivitate nu putea să dispară cu ocazia unei achiziții de bună-credință și să reapară odată cu dispariția acestei bune-credințe. Nou-născutul sau fructul au un regim identic cu cel al obiectului care l-a produs.

Baza legală pentru prohibirea uzucapiunii la *res furtiuae*, pusă exclusiv pe seama Legii celor XII Table (§§ 45, 49), iar nu și pe l. Atinia, e discutată de Pugsley, *The Misinterpretation of the* l. Atinia, RIDA, 1970, p. 257—271.

Pentru interpretarea acestui §, îndeosebi a stereotipului *et hoc est quod uulgo dicitur* (aflat și inf.: §§ 61 și 70; IV, 153 etc.), v. Huvelin, *Etudes sur le* furtum, 1915, p. 294; Mayer-Maly, Labeo, 1960, p. 28.

Contextul suferă de lipsa lui *ille*, între *uendidit* și *tradidit*, întrucît posesorul de bună-credință, la care înțelegem că s-a referit G., nu este acela care, vînzînd lucrul altuia, procedase cu rea-credință, ci acela *(ille)* căruia i s-a transmis și care nu-l poate uzucapa, chiar fiind de bună-credință.

Lucrurile aflate în comodatul, depozitul sau locațiunea defunctului nu figurează printre *res hereditariae* și, ca atare, nu suportă o posesiune, ci doar o simplă detențiune; fiecăruia din verbele proprii acestor trei situații, i se dă un complement gramatical propriu, astfel: unora (comodatul, locațiunea), un complement în dativ; celuilalt (depozitul), unul în acuzativ (IV, 153: ...*per e o s quoque, apud q u o s deposuerimus, aut q u i b u s comodauerimus*...).

Deși ignorarea dreptului este tipul erorii nescuzabile *(nemo ius ignorare censetur)*, uzufructuarul care vinde *partus ancillae c r e d e n s s u u m e s s e* nu comite furt, pentru că n-a făcut aceasta cu *mala fides*. G. insistă în expunerile sale asupra noțiunii *bona fides*. Se poate crede că, deși socotea nescuzabilă eroarea, o justifica totuși în materie de uzucapiune.

[42] Neaducerea unui lucru la locul ritualului echivala cu furtul. În legătură cu furtul imobilelor, v. și: I, 121; Aul. Gell. (XI, 18, 13), după Sabinus: *sed fundi quoque et aedium fieri furtum* („dar și fondurile și clădirile pot fi furate").

53. Uzucapiunea aceasta este acordată atît de larg, încît și bunurile care sînt fixate de sol pot fi uzucapate, în termen de un an.

54. Motivul pentru care s-a hotărît ca, în acest caz, uzucapiunea să fie tot după un an și pentru bunurile de pe sol a fost că odinioară se credea că, prin posesiunea bunurilor ereditare, poate fi uzucapată și ereditatea însăși, evident tot în timp de un an. În adevăr, Legea celor XII Table prevedea că obiectele de pe sol se pot uzucapa în doi ani, iar celelalte într-un an [43]; se vede de aici că ereditatea era socotită ca intrînd în categoria „celelalte bunuri", deoarece nu ține de sol și nici nu este un lucru corporal [44]. Și cu toate că mai tîrziu s-a decis că ereditatea însăși nu poate fi uzucapată, totuși termenul de uzucapiune de un an a rămas pentru toate bunurile succesorale, chiar și pentru cele care sînt prinse de sol.

55. Dar motivul pentru care a fost admisă o posesiune atît de necinstită, precum și uzucapiunea ei, rezidă în aceea că *ueteres* țineau ca moștenirile să fie primite cît mai repede, pentru ca să fie cineva care să se ocupe de cultul familiei *(sacra)* a cărui strictă observare era mare lucru pe vremurile acelea, și apoi pentru ca creditorii să aibă de la cine urmări bunul lor [45].

56. Acestui fel de posesiune și uzucapiune i se spune chiar *l u c r a t i v a* [46], deoarece acela care știe că deține bunul altuia realizează un *lucrum* (cîștig).

57. Astăzi însă, ea nu mai este considerată *lucrativa*, întrucît, la propunerea ⟨divinului *⟩ Hadrian [47], a fost emis un senatusconsult, potrivit căruia astfel de uzucapiuni să fie anulate; și s-a mers pînă acolo încît

* *divi* — Kübler.

[43] *Res soli* (imobilele) cuprind clădirile și bunurile care, organic sau chiar mecanic, sînt legate de terenuri.

Polenaar interpretează acea a doua rațiune ca un adaus, oțios, de copist.

[44] Problema dacă *hereditas* poate fi sau nu socotită drept *successio in ius defuncti* ori *uniuersitas iuris* a fost dezbătută de: Bortolucci, *La eredità come* uniuersitas; *il dogma della successione nella personalità giur. del defunto*, BIDR, 1934, p. 150, și 1935; p. 128—138; Albertario, *Introd. dir. rom.*, Milano, 1935, I, 114; Bonfante, *Corso*, IV, p. 37 și urm.

[45] *Usucapio pro herede* (§§ 52—58): se insistă asupra rostului originar și asupra funcției juridice a instituției, dezavuînd-o pentru caracterul ei, devenit odios; dezinteres deci pentru aspectul istoric, menționîndu-se numai, pentru vremurile vechi *(illis temporibus)*, că *sacra privata* impuneau moștenitorilor sarcini costisitoare (l. XII T.; F. de Coulanges, *op. cit*). Pentru a economisi cheltuielile de succesiune, cei care erau mai puțin religioși și mai neatenți cu creditorii se vindeau printr-o vînzare fictivă unui bătrîn sărac și lipsit de moștenitori *(coemptionalis senes)*, căruia îi revenea sarcina sacrificiului, desigur simplificat, după care moștenitorul îi cumpăra succesiunea printr-o stipulație, făcîndu-se liber de orice obligație, întrucît acum poseda patrimoniul nu în calitatea de erede, ci de cumpărător (Cic., *Pro Mur.*, 12; Plautus, *Bacchides*, 4, 9, 12; Gandolfi, *Sull'origine della* usucapio pro herede, BIDR, 1958 (Iura, 1959, II, p. 341); iar contra criticilor informației lui G. (Michon, Arangio-Ruiz): C. Tomulescu, *G. 2,55 e l'*usucapio pro herede, în: *Studi Grosso*, IV, 1971, p. 419—455).

[46] Cuvîntul *lucratiua* (*lucratiua possessio* — și inf., 57 și 60) la clasici însemna *improbus* „necinstit" (*improba possessio et usucapio* — sup., § 55); în limbajul constituțiunilor, desemnează orice achiziție cu titlu gratuit. Este îndoielnic dacă termenul *lucratiua* ar fi fost aplicat înainte de Hadrian și la uzucapiunea *pro herede*, așa cum lasă impresia G. (inf., § 57), căci textele nu confirmă o atare ipoteză.

[47] Sctul menționat aici, propus de Hadrian *(ex auctoritate Hadriani)*, era cu adevărat un act legislativ. Nu cunoaștem conținutul lui, doar ceva din atmosfera dezbaterilor în Senat (D, 5, 3, fr. 22) și din cuvîntarea lui Hadrian *(oratio principis)*. Se legifera deci anularea efectelor uzucapiunii *pro herede* și se cerea restituirea beneficiilor, cu subrogarea

moştenitorul poate redobîndi, prin reclamarea succesiunii *(hereditatis petitio)*, un bun chiar şi de la acela care l-ar fi uzucapat deja, dar ca şi cum nu l-ar fi uzucapat.

58. De îndată însă ce există un moştenitor necesar, nu mai poate fi nimic uzucapat de plin drept cu titlu de moştenitor.

59. Şi astăzi încă mai poate cineva uzucapa cu bună ştiinţă bunul altuia, în cîteva situaţii; căci cine a dat altuia un bun cu titlu fiduciar, prin procedeul mancipaţiunii sau prin cedarea *in iure*, acela îl poate uzucapa, dacă pe acelaşi el însuşi l-a posedat timp de un an; aceasta fireşte, ⟨nu numai cînd ar fi vorba de un bun mobil *⟩, dar şi de un teren chiar. Acestui fel de uzucapiune i se spune *usureceptio*, pentru că ceea ce am deţinut atîta vreme, am dobîndit prin uzucapiune.

60. Iar prin *fiducia*[48] se contractează fie cu creditorul, după normele gajului, fie cu un amic, pentru ca bunurile noastre să fie mai în siguranţă la el. Dacă *fiducia* a fost contractată cu un amic, atunci evident că uzurecepţia va fi în orice chip valabilă, dacă însă a fost încheiată cu creditorul, va fi de asemenea, în orice caz, valabilă, dar numai după achitarea datoriei, şi, dimpotrivă, cît timp datoria nu a fost achitată, uzucapiunea nu va fi posibilă, decît dacă debitorul nu a primit bunul de la creditor nici în locaţiune şi nici nu i-a cerut să-i îngăduie a-l poseda cu titlu precar; în acest caz, uzucapiunea care îi revine va fi *lucrativa*.

---

* *anno scilicet non solum rei mobilis, sed etiam* — David—Nelson.

reală a preţului lucrului; într-altfel, la ce-ar fi folosit anularea uzucapiunii, dacă posesorul vindea treptat din succesiune, dispersînd obiectele în mîinile unor cumpărători, pe care nu ştiai de unde să-i mai iei? Deoarece obiectele pe care dobînditorii le uzucapau nu mai puteau fi, practic, redobîndite de moştenitor, Hadrian impune principiul că posesorul care înfăptuise uzucapiunea *pro herede* trebuia să restituie orice *lucrum* realizat prin posesiunea moştenirii. (Huvelin, *Animus lucri faciendi*, NRH, 1918, p. 73—98).

Sctul la care se referă G. nu trebuie confundat cu *sctul* Iuventian (129 e.n.), propus de Iuventius Celsus, consul sub Hadrian, şi încuviinţat de acesta *(auctori diuo Hadriani factum)*. Acel *sct.*, referitor la aceeaşi problemă, făcea în plus distincţia între posesorul care a uzucapat cu bună-credinţă şi cel de rea-credinţă (Appleton, *Le vrai et le faux* sct. *Iuventien*, p. 1—19 şi 621—668; Al. Minculescu, *Usucapio lucrativa pro herede*, Bucureşti, 1932, 152 p.).

[48] *Usureceptio* (sup., § 59) şi *usucapio pro herede* (§ 58) — deformări ale uzucapiunii, întrucît pentru realizarea lor nu erau necesare nici justul titlu şi nici buna-credinţă, iar în materie de imobile aduceau chiar o scurtare a timpului necesar uzucapiunii — apar la G. ca vestigiu al vechii teorii, cu care justificase ocrotirea posesorului fără just titlu (§ 44). În fond, mijloace rudimentare şi juridic neelegante prin care se consacra ideea că ceea ce n-a fost un drept la început poate deveni după aceea, prin trecerea timpului. Mayer-Maly (*Das Pulativproblem bei des röm. R.*, 1964, 153 p.) află, în ambele, formele predecemvirale ale uzucapiunii.

G. include *fiducia* în sistemul contractelor, aici ca pact accesoriu al mancipaţiei; astfel: §§ 59—60, în legătură cu uzucapiunea; § 220, cu legatul *per praeceptionem*; în III, 201, cu furtul; în I, 114—115b, cu *coemptio fiduciae causa*; în IV, 33 şi 182, cu *actio fiduciae*; iar în IV, 62, cu *iudicia bonae fidei* (Grosso, *Il sistema dei contratti*, Torino, 1963, p. 114 şi urm.).

Fiducia cum amico: formă embrionară şi interimară a contractului de depozit. Menţionată, fără de înţeles, aici la uzucapiune (§ 60), ea a rămas neteoretizată la sediul contractelor reale pînă la începutul secolului II e.n., cînd acel contract a venit să-i ia locul (III, 90—91). Tot aici, în treacăt, G. vorbeşte despre normele gajului *(pignoris iura)*, fără să le fi arătat undeva în amănunt, nici el şi nici alţi autori, încît ne întrebăm dacă au existat. În Edicium găsim, e drept, o secţie referitoare la *pignus*, dar nu ne-a rămas decît titlul, lipsindu-i cuprinsul (Gouron, *Gage confirmatoire et pénitentiel*, RHD, 1961, p. 199).

61. La fel, a mai fost admisă uzurecepția și atunci cînd statul vinde un bun asupra căruia are un drept cauzat de o obligație, dar pe care fostul proprietar continuă să-l posede; în cazul acesta, însă, fondul se uzucapează în doi ani. Este ceea ce, în general, se cheamă uzurecepția posesiunii prin *praediatura*, căci celui care a cumpărat de la stat i se spune *praediator*.

[Capacitatea de a aliena]

62. Se întîmplă uneori ca cineva să fie proprietar și totuși să nu aibă posibilitatea de a aliena, sau invers, cineva să poată aliena, dar să nu fie proprietarul [49].

63. Astfel, conform legii Iulia, bărbatului îi este oprit a înstrăina fondul dotal fără consimțămîntul soției, chiar dacă acel fond i-ar aparține acuma lui, fie că i-a fost mancipat cu titlu de dotă sau cedat *in iure*, fie, în sfîrșit, pentru că l-a uzucapat [50]. Dacă această regulă de drept se aplică numai la fondurile italice sau și la cele provinciale este lucru discutabil.

[Vînzarea lucrului altuia]

64. Din contra, agnatul, curator al nebunului, poate înstrăina averea acestuia, în baza Legii celor XII Table. La fel și procuratorul, ⟨bunul unui absent, cînd are libera administrare a averii aceluia *⟩; și tot așa creditorul, obiectul amanetat, în temeiul unei convenții, deși bunul acesta nu-i aparținea [51]. Dar aceasta se vede că se petrece așa poate și pentru că se consideră că așa a fost în prealabil înțelegerea, ca să-i fie îngăduit creditorului, cu consimțămîntul debitorului, a vinde amanetul dacă nu ar fi plătită datoria.

---

* $^1/_2$ rînd ilizibil — Krüger, după D (41, 1, 9, 4 — R. cot.) și Iust. Inst. (2, 1, 43 etc.) (v. inf., n. 55).

[49] E vorba de debitorul ipotecar; deși G. nu folosește termenul *hypoteca*, aici este însă singurul loc unde face aluzie la acest fel de siguranță reală; pe cît se vede, termenul grecesc nu se încetățenise încă în terminologia romană; aceasta se va întîmpla puțin mai tîrziu (Girard, *Man.*, p. 769, n. 1: „*Mais en tout cas le mot n'est pas la chose*"). G. știa că asupra dotei soțul era debitor ipotecar.

[50] Vorbind întîmplător despre modurile de constituire a dotei, G. nu menționează decît pe cele vechi (solemne, orale), nimic despre ceea ce începuse să devină obicei pe vremea sa (redactarea unui *instrumentum* dotal, atestat de Tacit (Ann. XI, 27) și Suetonius (*Claud.*, 25, 29) în societatea înaltă de pe vremea lor). (Pothier, ap. Daremberg—Saglio, *Diction. des antiqu. rom.*, II, v⁰ *dos*; III, v⁰ *matrimonium*.)

[51] În partea finală, textul vorbește despre *pignus*, avînd la bază un pact *(pignus ex pactione)*; nu descifrăm (text lacunar) dacă creditorul gajist poate vinde *(potest alienare)* obiectul lăsat în gaj *(quamuis eius ea res non sit)*, căci, din două una: sau debitorul a fost pus *in mora* și atunci, conform convenției, urmează de la sine că obiectul trece în proprietatea aceluia, și deci îl putea vinde ca pe un lucru al său; sau că — ceea ce pare mai verosimil — creditorul pigneraticiu putea vinde obiectul gajat chiar înainte de termen, pentru a dovedi *diligentia* unui bun *pater familias (curator furiosi, procurator)*.

[Dobîndirea proprietății după dreptul natural și după cel civil]

65. Din cele expuse rezultă deci că unele bunuri, cum ar fi cele ce se transmit prin *traditio*, se înstrăinează[52] după dreptul natural, iar altele după dreptul civil; în adevăr, dreptul la mancipațiune, *in iure cessio* și uzucapiune sînt proprii numai cetățenilor romani.

[Modurile naturale de dobîndire a proprietății]

66. Și totuși, după dreptul natural devin ale noastre nu numai bunurile care ne-au fost transmise prin *traditio*, ci chiar și acelea pe care le-am dobîndit prin *occupatio*, ca unele ce nu aparținuseră mai înainte nimănui; atare bunuri sînt toate cele surprinse pe uscat, în apă sau în văzduh.

67. Astfel, dacă am prins un animal sălbatic, o pasăre sau un pește și apoi pe cel prins ni l-am însușit, acela devine pe loc al nostru și, bineînțeles, că al nostru va rămîne cît timp va fi ținut sub paza noastră; îndată însă ce a scăpat și și-a recăpătat libertatea naturală, întrucît încetează să ne mai aparțină, el devine al celui ce-l va prinde la rîndu-i. Se consideră că și-a recăpătat libertatea naturală fie atunci cînd ne-a scăpat de sub ochi, fie atunci cînd, deși se mai află sub privirea noastră, urmărirea lui ar fi totuși anevoioasă.

68. În ce privește însă animalele care obișnuiesc, din instinct, să plece și să revină, de pildă porumbeii, albinele și la fel căprioarele, care au deprinderea să iasă și să se întoarcă în pădure, noi aplicăm regula tradițională că, dacă nu mai au gîndul întoarcerii, ele încetează să mai fie ale noastre și devin ale celor ce le vor prinde; sînt socotite că nu mai au însă gîndul întoarcerii, cînd au pierdut obișnuința înapoierii.

69. Tot așa, printr-o rațiune firească, devin ale noastre și bunurile luate de la dușman, ca pradă de război[53].

---

[52] Despre *alienatio*, ca formă uzuală în dreptul gînților pentru transferul proprietății, se ocupase Cicero (*Top.*, 5, 28), formulîndu-i definiția: *(Ab)alienatio est eius rei, quae mancipi est, aut traditio alteri nexu, aut in iure cessio, inter quos ea iure ciuili fieri possunt.* Din confruntarea acesteia cu cele spuse de G. aici și inf. (§§ 66 și 69—79), rezultă că Cicero socotea acte de alienare numai *mancipatio* și *in iure cessio*; G., în plus, înțelegînd prin alienări transmiterea proprietății civile, adaugă, în prim rînd: *traditio ex iusta causa*, și apoi *usucapio*, iar dintre cele 4 moduri ale alienării, că primul era propriu la *res mancipi*, iar ultimul, comun și la *res nec mancipi* (Sturm, *Abalienatio*, thèse, Lausanne, 1957, 230 p.).

[53] La G., în locul termenului *praeda* (prada de război), perifraza *ea quae ex hostibus capiuntur.*

G. dă ca justă dobîndirea proprietății prin captură de la dușman *(res hostium)*, fundamentînd-o, simplu, prin *occupatio (rei nullius)* iar nu prin *ius belli*, cum ne-am fi așteptat (inf., § 69 și IV, 16). Sprijinită, printr-o logică neobișnuită, pe *naturalis ratio*, prada este scuzată de autor ca fiind un criteriu *ius gentium*. Iar în IV, 16, cu prilejul descrierii ritualului de la procedura revendicării, criteriul dobîndirii, justificat la origine prin forță, e raportat, incidental, la *ueteres* și, fără a mai rechema *naturalis ratio*, dă explicațiilor un caracter istoric.

Nu se înțelege: dacă, prin *nostra fiunt*, captura de la dușman trecea în contul statului; dacă, prin *hostes*, se subînțelegeau numai popoarele nelegate de Roma prin tratate de prietenie, deci cu un regim de *postliminium in pace* (D, 49, 15, 5, 2). În gîndirea jurisconsultului *hostes* n-ar fi fost posibil să însemne altceva decît cei *cum quibus bellum esset*, iar *res* ale dușmanului ar fi numai lucrurile capturate de la acela, iar nu dușmanul însuși (Polibius, *Ist. rom.*, I, 10; Bona, *Preda di guerra*, SDHI, 1959, p. 309—369).

[Accesiunea naturală[54]]

70. Dar, potrivit aceluiaşi drept, devine al nostru şi ceea ce ni se adaugă prin aluviune; prin aluviune se înţelege ceea ce adaugă un rîu ogorului nostru, aşa de puţin cîte puţin, încît nu ne putem da seama cît a fost adăugat într-un moment dat: aceasta este ceea ce se spune îndeobşte că se adaugă prin aluviune, pentru că se adaugă atît de pe încetul, încît ne amăgeşte ochiul.

71. Dar dacă rîul a smuls din ţarina ta o parte oarecare şi a adus-o la ţarina mea, acea parte rămîne a ta.

72. În schimb, dacă în mijlocul unui rîu a apărut o insulă, aceasta este proprietatea comună a tuturor acelora care posedă ogoare pe aproape de ambele maluri ale apei; iar dacă nu este la mijlocul apei, ea trece la cei care au ţarinile pe partea cea mai apropiată de malul ei.

73. Mai mult, ceea ce a fost construit de cineva pe terenul nostru, măcar că a clădit pe numele lui, aceea devine a noastră, în virtutea dreptului natural, căci clădirea de deasupra unui loc, îi urmează condiţia aceluia *(superficies solo cedit)*.

74. Şi cu atît mai mult se întîmplă aceasta cînd copacul pe care l-a sădit cineva pe un teren al nostru a cuprins terenul cu rădăcinile lui.

75. Aceeaşi situaţie este şi cu grîul care a fost semănat de cineva pe terenul nostru.

76. Dacă însă venim şi pretindem aceluia ⟨recolta *[55]⟩ sau clădirea şi nu voim să-l despăgubim de cheltuielile făcute cu construcţia ori cu

---

* *f(ruct)um* — precum sugerăm (*fundum* — Huschke).

[54] *Accessio* — ca şi *occupatio* şi *traditio* — trebuie adăugată printre modurile de dobîndire a proprietăţii, după dreptul ginţilor; aceasta, constînd din dobîndirea dreptului de proprietate prin încorporarea lucrului altuia la acela al meu, este discutată de G. în cele trei ipoteze posibile: *a)* imobil *(aedificatio)* încorporat altui imobil *(fundus)*, cînd prevalează regula *superficies solo cedit* (§ 73); *b)* mobil încorporat la un imobil (*satio, plantatio* (§ 74)) şi *c) mobil* (o pînză, un papirus, pergament) încorporat altui mobil (un manuscris, o pictură) pînă într-atît încît desfacerea ar fi imposibilă (§ 78), cînd se aplică principiul *accessorium sequitur principale*.

Redistribuirea echitabilă a drepturilor foştilor proprietari era înlesnită prin *exceptio doli* (§§ 76—78); cu ajutorul acesteia se făcea compensarea cheltuielilor şi a muncii depuse, care au mărit valoarea obiectelor (Bortolucci, BIDR, 1923, p. 151—161).

Posesorul actual al obiectului finit putea fi urmărit prin acţiuni utile (§ 78), analoage cu *reiuindicatio*, dar nu pentru eventualele indemnizări în compensare, ci chiar pentru restituirea obiectului însuşit prin încorporare (Girard, *Man.*, p. 368; Arangio-Ruiz, *Istit. di dir. rom.*, p. 180). Şi tot cu *exceptio doli* va cere să fie despăgubit fostul proprietar al unei case sau al unui teren vîndut altuia cu condiţia ca tot el să le deţină (chiriaş, arendaş, depozitar, comodatar etc.); acest aranjament, întîlnit frecvent în textele de mai tîrziu, sub numele de constitut posesoriu (cf. Buckland, *Le constitut possessoire*, animus *et* corpus, RHD, 1925, p. 356—381), nu e cunoscut de G., ci doar presimţit (§ 79).

[55] Opinăm pentru forma *fructum*, deoarece aici este vorba despre constitutul posesoriu, discutat mai sus; urmează că ceea ce-l interesa pe G. acum era nu redobîndirea lui *fundus* care fusese vîndut, ci numai raportul de drept decurgînd din accesiunea obiectelor frugifere (fond, clădire); în ipoteza *fundum*, s-ar ajunge la rezultatul că *fundum* şi *aedificium* fac dublă întrebuinţare; apoi, nu rezultă de nicăieri că G., ocupîndu-se de un fond pe care un terţ posesor, de bună-credinţă, a construit, cultivat, plantat sau semănat, l-ar fi pus în paralel cu *aedificium*, pe care, evident, nu se planta sau semăna, sau chiar cu un fond pe care au fost făcute plantaţii ori semănături, dar fructele nu au apărut încă. (Teza *fundum* e apărată de Sturm, St. cl., 1965, p. 77—82).

semănătura, el ne va putea respinge prin excepțiunea de dol, dacă fusese posesor de bună-credință.

77. Pentru aceeași rațiune s-a admis ca și ceea ce a scris cineva pe filele mele de papirus sau pe pergamentele mele, fie aceasta chiar cu litere de aur, acelea să fie ale mele, pe motivul că literele urmează condiția filelor de papirus sau de pergament. Iar dacă eu voi pretinde aceste papirusuri sau aceste pergamente, și nu voi achita spesele scrisului, voi putea fi respins prin excepțiunea de dol [56].

78. Dacă, în schimb, cineva a pictat pe pînza mea, să zicem, un tablou, s-a admis o soluție contrară; se zice că mai curînd pînza să urmeze condiția picturii. Abia că se află rațiunea plauzibilă a acestei distincții; evident, conform acestei reguli, dacă tu pretinzi că pictura este a ta, eu fiind posesorul, dar nu achiți contravaloarea pînzei, poți fi respins prin excepțiunea de dol; iar dacă tu o posezi, logic ar fi ca mie să mi se acorde o acțiune utilă împotriva ta. În acest caz, dacă nu voi plăti spesele picturii, tu ai putea să mă respingi printr-o excepțiune de dol, bineînțeles dacă ai fost de bună-credință. Dacă însă tu sau altul ați sustras tabloul, atunci mie îmi va sta, evident, la dispoziție acțiunea de furt.

[Specificatio]

79. Rațiunea naturală mai este invocată și în alte spețe. Astfel, dacă din strugurii, măslinele sau spicele mele tu ai făcut vin, ulei sau grîu, se pune întrebarea dacă acel vin, ulei sau grîu sînt ale mele sau ale tale. Și tot așa, dacă din aurul sau argintul meu ai făcut un vas oarecare sau din scîndurile mele ai făcut o navă, un dulap sau un jilț. La fel, dacă din lîna mea ai făcut un veșmînt sau dacă din vinul și din mierea mea ai pregătit o băutură, sau dacă din drogurile mele ai preparat o cataplasmă sau o alifie pentru ochi, se pune întrebarea dacă ceea ce ai făcut tu ⟨din materia mea *⟩ este al tău sau al meu. Unii socot că trebuie avute în vedere materia și substanța, adică al cui este materialul, al aceluia să fie și obiectul finit; această soluție au susținut-o mai ales Sabinus și Cassius. Alții, din contra, susțin că obiectul este al aceluia care l-a produs; această soluție au susținut-o îndeosebi autorii școlii adverse; dar și acela, ale cui au fost materialul și substanța, are o acțiune de furt contra celui care le-a sustras; și nu mai puțin, contra aceluiași îi stă la îndemînă și o *condictio*, căci măcar că lucrurile odată distruse nu mai ai ce revendica, totuși contra hoților și a unora dintre posesori există loc pentru *condictio* [57].

---

* *ex meo effeceris* — Lachmann.

[56] Aici, un început de teorie a proprietății intelectuale, fundamentată pe principiul că literele manuscrisului constituie un accesoriu al pergamentului sau papirusului și deci că produsul intelectual cuprins acolo va urma soarta materialului pe care a fost așternut; proprietatea asupra acesteia va trece la cel care-l cumpără de la editor *(librarius)*, asupra copiilor în vederea comercializării, autorul nemaiputînd ridica pretenții (Peter, *Geschichtsschreibung u. Plagiat im klass. Altertum*, Leipzig, 1911, 499 p.; Visky, *Geistiges Eigentum der Verfasser im antik. Rom.*, Acta ant. Acad. Sci. Hungaricae, 1961, p. 108).

[57] *Specificatio* — constînd din munca de transformare a lucrului altuia, socotit materie primă *(materia et substantia)*, într-un lucru nou *(nova species)*, de esență proprie, distinct ca nume, aspect și destinație — și materialul se contopesc într-atît, încît nu știm care din

Despre pupili : dacă pot înstrăina

80. Trebuie să atragem acum atenția că nici femeia și nici pupilul nu pot înstrăina *res mancipi*, fără încuviințarea tutorelui; în schimb, pe acelea *nec mancipi* femeia le poate într-adevăr înstrăina, pe cînd pupilul, nu.

81. Astfel, dacă o femeie a dat cuiva cu împrumut o sumă de bani fără încuviințarea tutorelui, fiindcă pe aceasta ea a trecut-o în proprietatea celui împrumutat — căci firește banii sînt *res nec mancipi* [58] — acela a contractat obligația de restituire.

82. Dacă însă același lucru l-a făcut pupilul, întrucît acesta nu poate da cu împrumut sume de bani ⟨fără încuviințarea tutorelui *⟩, este ca și cum nu s-ar fi contractat nici o obligație; de aici vine că pupilul poate pretinde banii înapoi, oriunde s-ar găsi, cu alte cuvinte îi poate reclama, ca aparținîndu-i după dreptul quiriților; ⟨femeia în schimb, nu-i poate

---

* *sine tutore auctore* — Krüger.

cele două va atrage dreptul de proprietate asupra obiectului rezultat — dreptul inițial de proprietate sau munca încorporată.

Controversele dintre cele două școli din secolele I—II e.n. în problemă, relatate de G., au luat amploare la Iustinian (Inst., II, 1, 25; D, 41, 1, 7, 7—8) și, în continuare, la romaniști (Ferrini, *Appunti sulla dotrina della specificazione*, BIDR, 1890, p. 182; Fitting, Specificatio, Arch. f. d. civ. Pr., 48, p. 151; Voigt, *Die technische Produktion*, p. 4; Pernice, *Labeo*, II, 1878, p. 321).

Sabinienii, promovînd altă concepție, susțineau că obiectul finit trebuie să fie al proprietarului materiei, căci fără aceea nu s-ar fi putut face produsul *(quia sine materia nulla species effici potest)*. Deci, „precum efectul urmează cauzei, tot așa și *nova species* urmează proprietarului".

Proculienii, din contra, dădeau precădere actului de *occupatio*, mijlocită pe calea creației, „întrucît ceea ce s-a realizat era al nimănui pînă aici"; importantă este utilitatea obiectului produs *(forma data esse rei)* și că deci acesta trebuie avut în primul rînd în vedere, iar nu materia primă *(res extincta)*; proprietarului prim nu i-ar mai rămîne decît, cel mult, dreptul la o indemnizare pentru materia primă.

Punînd față în față cele două soluții G. se decide pentru o alta, eclectică: dacă materia primă ar putea reajunge la forma inițială, atunci proprietar al noului obiect nu va fi artistul, indiferent dacă, modelînd, a procedat cu bună sau cu rea-credință; pretențiile lui asupra obiectului obținut vor fi respinse sau prin *actio furti*, sau prin *condictio furtiua*; dacă, din contra, materia *nu* mai este posibil să fie readusă la starea veche, atunci proprietar rămîne artistul. Cum, evident, termenul *condictio* nu se referă aici la materia primă (ceea ce admiteau și proculienii), ci la obiectul nou rezultat din ea, ne apare sau o reminiscență proculiană, sau o interpolațiune (Bonfante, *Istit.*, ed. 7, 1921, p. 266; Monier, *Man*, I; Osukovski, *Des études sur les modes d'acquisition de la propriété en dr. rom.*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, III).

Admițînd însă că lucrătorii care au scos boabele din spice au făcut un obiect nou *(species)*, G. comite o eroare evidentă, căci aceia nu au făcut un lucru nou, ci au dezvelit unul preexistent.

Cuplul *materia et substantia*, de două ori în aceeași frază, este perfect de înțeles, căci *materia* nu poate însemna altceva decît *materia primă* din care a rezultat o *nova species*, iar *substantia* calitatea economică a acelei materii; termenii nu erau chiar sinonimi (deși *id est*, imediat mai jos, arată contrariul).

[58] La III, 90, G. explică cuvîntul *pecunia* prin precisa și clara apoziție *res nec mancipi*. Cum în sfera noțiunii *pecunia* intrau nu numai *r. n. m.*, ci în general toate lucrurile convertibile în bani (*Pecunia tutelaue* — l. XII T.; *Pecuniae, nomine non solum numerata pecunia, sed omnes res* — D, 50, 16, 222; Hermog., 2 (G. Epit.)), rămîne aici o confuzie, care nu mai persistă în II, 104 *(familiam pecuniamque)* (*familia* reprezentînd averea întregului grup familial, iar *pecunia* averea fiecăruia din membrii grupului — v. inf., n. 69).

reclama⟩ sub nici un cuvînt în felul acesta, ⟨ci pur și simplu „că trebuie să i se dea"⟩. În ce privește pe pupil, se pune întrebarea dacă banii pe care i-a dat cu împrumut ⟨și care au fost după aceea consumați⟩ de cel care i-a primit, îi va putea el urmări printr-o acțiune ⟨civilă⟩, de vreme ce el nu poate ⟨să-și asume obligații fără încuviințarea tutorelui *⟩.

83. În schimb, femeilor și pupililor li se poate da în plată orice *res*, atît *mancipi* cît și *nec mancipi*, fără încuviințarea tutorelui, întrucît lor le este îngăduit, ca chiar fără acea încuviințare, să-și facă condiția mai bună.

84. Prin urmare, dacă un debitor îi plătește pupilului o sumă de bani, prin aceasta el mărește averea pupilului, dar personal nu este eliberat, căci pupilul nu poate stinge nici un fel de obligație fără încuviințarea tutorelui și nici nu-i este îngăduită înstrăinarea vreunui bun, fără încuviințarea acestuia. Dacă însă prin acea sumă și-a făcut condiția mai bună, iar după aceea vine și o mai pretinde încă o dată, el va fi respins prin excepțiunea de dol.

85. În schimb, femeii îi pot fi făcute plăți în regulă chiar și fără încuviințarea tutorelui, așa că cine-i plătește se eliberează de obligație, aceasta întrucît, cum am spus puțin mai sus, femeile își pot administra *res nec mancipi* chiar fără autorizația tutorelui. Dar aceasta este așa numai cînd ea face încasări; dacă însă nu încasează banii, ci spune că îi are deja și vrea ca, printr-o *acceptilatio*, să elibereze pe debitor, acest lucru nu-l poate face fără încuviințarea tutorelui.

[Achiziții prin persoanele aflate sub putere]

86. Putem dobîndi nu numai prin noi înșine, ci și prin aceia pe care îi avem sub *potestas*, *manus* sau în *mancipium*; la fel, prin sclavii asupra cărora avem un drept de uzufruct și tot așa prin oamenii liberi și sclavii altora, pe care-i posedăm cu bună-credință [59]. Despre fiecare din aceștia vom discuta cu atenție.

87. Prin urmare, ceea ce au dobîndit descendenții noștri pe care îi avem sub *potestas* sau sclavii noștri, prin mancipațiune [60], *traditio* sau stipulațiune sau indiferent în ce alte situații, este dobîndit pentru noi, căci

---

* 5 rînduri ilizibile: *Mulier uero minime hoc modo (repetere potest), sed ita: dari sibi oportere. Unde (de pupillo, quidem quaeritur, an si nummi quos dedit, ab eo qui accepit) ⟨consumpti sunt⟩, aliqua (ciuili) actione eos persequi possit, quoniam (obligationem etiam sine tutoris auctoritate imponere) cuiquam (n)on potest* — Mommsen (v. și Samter, ZS, 1926, p. 484; David—Nelson, p. 294).

[59] Cine are pe sclav *in possessione* sau *in bonis* nu e *dominus*.

[60] Sclavul poate mancipa? Inconvenientele vechiului principiu „atîtea mancipațiuni cîte obiecte" erau deturnate în practică cu ajutorul sclavilor. Cu ajutorul acestora se putea dobîndi sau transfera într-un interval scurt, prin *mancipatio*, o turmă sau întreaga avere a patronului, bineînțeles dacă pentru aceasta primise de la acela poruncă (Aktum, *Mancipations faites par les esclaves en dr. rom. classique*, RHD, 1978); dar G., acolo unde făcuse expozeul mancipațiunii (I, 119—122), nu spusese nimic în privința aceasta (Bortolucci, *La eredità come universitas*, BIDR, 1935, p. 136).

nimeni din cei ce se află sub *potestas* a noastră nu poate avea ceva propriu al său. Ca atare, dacă vreunul din ei a fost instituit moștenitor, nu poate primi moștenirea decît cu încuviințarea noastră; iar dacă a primit-o din porunca noastră, acea moștenire este dobîndită pentru noi, ca și cînd noi înșine am fi fost instituiți moștenitori; și, prin analogie, desigur, tot prin mijlocirea lor ne pot fi procurate și legate.

88. De reținut totuși că, dacă un sclav se află în posesiunea unuia, dar în proprietatea quiritară a altuia, toate bunurile ce vor fi achiziționate de el, în orice situație s-ar găsi, le va dobîndi numai pentru acela în a cărui posesiune se află.

89. Dar prin mijlocirea celor pe care-i avem sub *potestas*, noi dobîndim nu numai proprietatea, ci și posesiunea; în adevăr, posesiunea oricărui lucru pe care l-au obținut ei, se vede bine că pentru noi au dobîndit-o; de aici urmează că prin ei ne este înlesnită chiar și uzucapiunea.

90. Prin persoanele avute de noi în *manus* sau în *mancipium* putem dobîndi proprietatea în toate situațiile, la fel ca și prin cei ce ne sînt sub *potestas*; este îndoielnic însă dacă ne poate fi dobîndită și posesiunea, cîtă vreme noi nu le posedăm pe ele înșeși.

91. În ce privește sclavii asupra cărora avem numai dreptul de uzufruct [61], s-a decis ca ceea ce dobîndesc ei prin avutul nostru *(ex re nostra)* sau prin munca lor *(ex operis suis)* să fie dobîndit pentru noi; dar ceea ce vor dobîndi ei în afară de aceste cazuri, să treacă la stăpînul proprietar. Așa că, dacă un astfel de sclav a fost instituit moștenitor sau i-a fost lăsat ⟨ceva⟩ prin legat ⟨sau⟩ dacă i s-a ⟨donat *⟩ ceva, achiziția nu se face pentru mine, ci pentru stăpînul proprietar.

92. Aceeași soluție și cînd e vorba de cel care este posedat de noi cu bună-credință, fie el om liber, fie sclavul altuia. În adevăr, soluția care s-a dat în legătură cu uzufructuarul, aceeași este admisă și cînd e vorba de posesorul de bună-credință. Ca atare, ceea ce se dobîndește, în afară de aceste două cazuri [62], îi revine fie celuia însuși, dacă este om liber, fie stăpînului său, dacă e vorba de un sclav.

93. Dar dacă a uzucapat un sclav, și în felul acesta posesorul de bună-credință i-a devenit stăpîn, poate dobîndi prin intermediul lui orice, indiferent cu ce titlu. În schimb, uzufructuarul nu poate uzucapa, mai întîi pentru că el nu posedă, ci are doar dreptul de folosință și de culegere a fructelor, și apoi fiindcă știe că sclavul este al altuia.

94. Se poartă discuția asupra chestiunii dacă, prin intermediul unui sclav asupra căruia avem dreptul de uzufruct, putem poseda și uzucapa un lucru oarecare, atîta timp cît pe el însuși nu-l posedăm. Prin mijlocirea celui pe care îl posedăm cu bună-credință, este neîndoios că putem și poseda și uzucapa. Cînd e vorba de persoana unuia sau a altuia, proce-

---

* *qui(d ei) aut (d)on(atum)* — Textes[7], după Iust. Inst. (*quod ei datum* — V).

[61] După cum se vede, noțiunea de uzufruct nu era chiar așa de simplă; posesiunea asupra sclavului de către uzufructuar seamănă cu aceea a locatarului.

[62] *Extra duas causas* și *ex duabus causis* sînt clișee uzuale (cf. III, 164).

dăm în sensul celor pe care le-am expus mai sus, cu alte cuvinte, dacă ei dobîndesc ceva prin avutul nostru sau prin munca lor, aceea este dobîndit pentru noi.

95. Din cele expuse, rezultă că sub nici un motiv nu putem dobîndi ceva prin intermediul oamenilor liberi, pe care nici nu-i avem supuși dreptului nostru și nici nu-i posedăm cu bună-credință. La fel, nu putem dobîndi nici prin sclavii altuia, asupra cărora nu avem nici dreptul de uzufruct, și nici justa posesiune [63]. Aceasta înseamnă, cum se spune îndeobște, că nu putem dobîndi nimic ⟨printr-o *extranea persona* *⟩. Numai despre posesiune este îndoială dacă ea poate fi dobîndită și prin procurator [64].

96. În fine, mai trebuie menționat că celor ce se găsesc sub *potestas*, *manus* sau în *mancipium*, nu le poate fi transmis nimic prin *in iure cessio*; în adevăr, de vreme ce nimic nu poate fi al lor propriu, este de la sine înțeles că aceste persoane nici nu pot revendica ceva ⟨prin ele înșeși**⟩, pretinzînd, *in iure*, că ar fi al lor propriu [65].

---

* *(p)er extraneam personam* — Studemund, Girard-Senn (*per procuratorem* — Goudsmit, David—Nelson, Textes [7]; *per liberam personam*—Seckel (Kübler)—Bizoukides; discuții — Nicosia, Iura, 1960, 1, p. 189—193).

** *per se* — Reinach (*p'se* — V; *posse* — Huschke).

[63] Expresia *iusta possessio* e acuzată a nu fi clasică (Beseler, ZS, 1932, p. 31—63 (RHD, 1933, p. 801)).

[64] Deși sabinian — și pentru aceasta ar fi trebuit să se arate înclinat tradiției (Pomponius, *Enchir.*—D, I, 2, 2, 47—48 despre sabinieni) —, G., precum vedem, admite aici doctrina proculiană care înclinase pentru dobîndirea posesiunii prin *procurator* (Samter, *ZS*, 1907, p. 157—173; Bretone, *Adquisitio per procuratorem*, Labeo, 1955, p. 280—292). Se dezmințea aici principiul *res inter alios acta tertiis nec prodest nec nocet*.

[65] Incapacitatea patrimonială a lui *filius familias* era firesc să-l lipsească pe acesta de acțiuni proprii. Cazuri de derogări au început să fie semnalate odată cu *peculium castrense*, iar cu timpul, și în alte situații; la cîteva face aluzie G. în III, 114.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

[Dobîndirea bunurilor cu titlu universal]

97. S-a arătat îndeajuns pînă aici cum ne pot fi dobîndite bunurile, fiecare în parte. Cît priveşte materia legatelor, prin care de asemenea noi putem dobîndi cu titlu singular *(per singulas res)*, pe aceasta o vom discuta mai potrivit în altă parte. Să vedem, aşadar, deocamdată, căile prin care dobîndim bunuri cu titlu universal *(per uniuersitatem)*.

98. Bunurile aceluia ai cărui moştenitori am devenit sau ale aceluia a cărui *bonorum possessio* am pretins-o, sau ale aceluia de la care am cumpărat sau ale aceluia pe care l-am adoptat, sau ale aceleia pe care am primit-o în *manus*, ca soţie, trec în patrimoniul nostru [66].

[Succesiunile. Felul lor][67]

99. Să ne ocupăm mai întîi de succesiuni; acestea sînt de două feluri: unele care ne revin prin testament, altele fără testament *(ab intestat)*.

100. Să vorbim în primul rînd despre cele care ne revin prin testament.

---

[66] Separînd *adq. per uniuersitatem* de *adq. rerum singularum*, fără distincţie între achiziţiile originare şi cele derivate, G. aşază succesiunea universală sub titlul larg de *ius quod ad res pertinet* (dreptul referitor la bunuri), în care se cuprinde şi materia pe care noi o intitulăm „dobîndirea bunurilor cu titlu universal".

Lista cazurilor de achiziţii cu titlu universal — anunţată aici, în §§ 97—98, şi amplificată apoi peste măsură în monografii (Sanfilippo, *Studi sulla* hereditas, Ann. sem. giur. Univ. Palermo, 1937, p. 65—345) — cuprinde o confuzie cu care nu sîntem obişnuiţi în G.I. În adevăr, dacă afirmaţia cu privire la *hereditas* este justă, ca dobîndire cu titlu universal, pentru restul cazurilor ea este de neînţeles, căci dacă am revendicat cu succes o *bonorum possessio* de la cineva căruia e cert că nu-i eram moştenitor şi nici nu-i puteam fi (III, 78), sau dacă am dobîndit bunuri prin procedeul *emptio bonorum* (III, 77), sau dacă, prin luare în adopţiune sau în căsătorie, am dobîndit bunurile adoptatului sau soţiei pe care am primit-o *in manu*, va trebui oare ca noi să plătim şi debitele acelora? Fiindcă în toate aceste cazuri, ceea ce vin de la aceia — spune G. — sînt numai *res* (*res ad eos quae transeunt*, III, 82—83), iar nu şi debitele, întrucît datoriile nu le-ar fi făcut *condicionem meliorem* (sup., §§ 83—84). Confuzia amintită nu poate fi altfel explicată decît că G. I., precum şi celelalte texte preiustinianee, nu cunosc terminologia de „succesiune cu titlu particular" (Monier, *Man.*, I, p. 577). Iar dacă se face totuşi referire la cazul legatarilor, este pentru că existenţa acestora implica, logic, preexistenţa erezilor (III, 33). Aşa că succesiunea cu titlu singular, la care se referă G., arată că nu este vorba de cea cu titlu particular, care s-a dovedit a fi de origine bizantină, şi pe care deci dreptul clasic nu o cunoştea.

[67] De la G. nu vom afla nicăieri indicii despre regimul succesoral în provincii. Să însemne oare aceasta că acolo — şi cu atît mai mult în municipii şi colonii — nu se putea moşteni în manieră romană? Sau poate pentru că acolo, nefiind cunoscută proprietatea funciară, problema succesiunilor nu era acută? Visky (*Trace di dir. ereditario nelle iscrizioni della Panonia*, Iura, 1962, p. 110—132), analizînd multe inscripţii cu conţinut succesoral din Panonia, unele poate din nordul Daciei, tinde spre concluzia aplicării dreptului roman.

[Testamentele]

[Felurile lor. Testamentul per aes et libram]

101. La început au existat două feluri de testamente: în adevăr [romanii] își făceau testamentele fie cu ocazia convocării comițiilor *(calatis comitiis)* care, de două ori pe an, erau destinate întocmirii testamentelor, fie *in procinctu*, adică atunci cînd își încingeau arma, gata pentru bătălie; *procinctus* înseamnă, în adevăr, oastea înarmată și pornită spre cîmpul de luptă. Prin urmare, pe unul îl făceau în timp de pace și în tihnă, pe altul cînd aveau de purtat un război [68].

102. S-a adăugat apoi al treilea fel de testament, care se întocmește prin aramă și balanță *(per aes et libram)*. Acela care nu-și făcuse testamentul nici cu prilejul convocării comițiilor și nici în fața armatei, dacă se întîmpla să fie cumva amenințat de o moarte neașteptată, încredința unui prieten, prin mancipațiune, *familia* sa [69], adică patrimoniul său, și arăta ce și cui dorește să-i fie dat după moartea sa. Acest fel de testament se cheamă *per aes et libram*, evident, pentru aceea că se întocmește prin ritualul de la mancipațiune [70].

---

[68] Orice conjectură relativă la testamentul *in procinctu* și la acela *calatis comitiis*, îndepărtată de textul lui G., nu poate fi științifică; cele relatate de G. sînt confirmate de Aul. Gell. (XV, 27), iar ale aceluia de Laelius Felix, jurist sub Hadrian (*Ad Q. Mucium*, lucrare cunoscută doar prin acest scurt citat), și de alte două confirmări (Paulus — D, 5, 3, 43); Labeo — 5, 4, 2—4). Acestea sînt izvoarele principale, dacă nu chiar singurele, în legătură cu forma veche a testamentului comițial (Kunkel, *Herk.*, p. 170); *a)* La testamentul *calatis comitiis* — schimbarea ordinii de la succesiunea legitimă fiind un lucru care interesa comunitatea quiriților — era necesară aprobarea acestora, de aceea se convocau comițiile *(calare comitia)*. G. precizează că acestea se întruneau de 2 ori pe an, la 24 martie și 24 mai (Mommsen, *Röm. Staatsr.*, I, 1871, p. 163, n. 3), date consemnate în calendar cu inițialele C. R. C. F. *(Quando rex comitauit fas)*. Prin poporul convocat în comații, noi înțelegem pe patricieni; scopul adunărilor era religios, deoarece prin ele se făcea o schimbare a celor sacre, iar pentru testamente constituiau o mărturie (de aici *testamentum*). Alte informații la Aul. Gell. (București, Edit. Academiei, 1965, p. 387, n. 6). *b)* Testamentul *in procinctu*, succedaneul testamentului *calatis comitiis*, se făcea în fața oștirii, de către ostașul care, înainte de a pleca pe cîmpul de luptă, aranja situația familiei sale. Cum războaiele nu lipseau la romani, iar plebeii erau cei care duceau greul, înseamnă că acest fel de testament a ajuns să le fie accesibil și lor. Formalitatea întocmirii era simplă (Festus, v° *In procinctu*; alte detalii inf., n. 74).

[69] *Familia* însemna întreg patrimoniul „familial", compus din ființe și lucruri. În interpretarea dată legii decemvirale (5, 3 și 5, 7), precum și GI (III, 154[a–b]), forma intermediară între proprietatea gentilică și cea privat-sclavagistă era socotită și ea proprietate familială. *Familia* era distinctă de *pecunia*, averea personală a membrilor familiei (Andreev, *Les notions* familia *et* pecunia *dans les textes de XII T.*, Acta antiqua Philippopolitana, Sofia-Plovdiv, 1962, p. 173—176; Diósdi, *Familia pecuniaque*, Acta ant. Acad. Sci. Hungaricae, 1964, p. 87—105; contra: Kaser, ZS, 1965, p. 469—470).

[70] Testamentul *mancipatio per aes et libram* — al treilea fel de testament — înlătura inconvenientele testamentului comițial (căci comițiile îl puteau încuviința ori nu, sau discutîndu-l făceau publice intențiile testatorului, iar plebeii, neavînd acces la curii, nu-și puteau face testamentul); s-a folosit procedeul general al mancipațiunii, posibil oricînd și oricui.

Aspectul și rostul economic al noii forme (cunoscute numai prin acest text) constau în forma contractuală bizară a unui act făcut între vii, prin care *pater familias* transfera unui prieten, numit *familiae emptor*, patrimoniul, cu indicația ca, la moartea lui, să-l transmită eredelui dorit, cu titlu de moștenire. Forma aceasta de vindere a patrimoniului *(mancipatio familiae)* s-a transformat cu timpul într-un testament propriu-zis; singurul lucru care-l făcea să se deosebească totuși de acela era că în tiparul lui nu era cuprinsă instituirea eredelui, ci doar numele acelui *familiae emptor*, care nu era erede, ci ținea numai locul aceluia (*here-*

103. Cum primele două feluri de testamente au căzut în desuetudine, a rămas în uz numai acesta care se face *per aes et libram*. Evident că astăzi se procedează altfel decît cum se obişnuia pe vremuri. Căci, pe cînd altădată *familiae emptor*, adică cel care primea de la testator un patrimoniu prin mancipaţiune, ţinea numai locul moştenitorului şi pentru acest motiv testatorul îi dădea însărcinarea ce şi cui înţelegea să-i fie trecută averea după moarte, de data aceasta, unul este moştenitorul instituit prin testament, şi de la acesta se aşteaptă distribuirea legatelor [71], iar altul, deşi pus de formă, este numit tot *familiae emptor*, dar numai ca o imitare a dreptului vechi.

104. Lucrul acesta se petrece aşa : cel care face testamentul, după ce a scris tăbliţele testamentare, vine şi îi mancipează cuiva, de formă, averea, de faţă cu 5 martori, cetăţeni romani, puberi, şi un cîntăritor, ca la celelalte mancipaţiuni. În acest act, cumpărătorul averii *(familiae emptor)* rosteşte următoarele cuvinte; „*Eu afirm că patrimoniul* (familia) *şi averea ta personală* (pecunia) *rămîn ale tale, dar din însărcinarea* ⟨*ta*⟩ *ele vor trece* ⟨*în paza* *⟩ *şi sub supravegherea mea*; *şi pentru ca tu să-ţi poţi face testamentul în regulă, după obşteasca rînduială, fie-mi ele dobîndite mie prin această bucată de aramă*", iar unii adaugă : „*şi prin această balanţă de aramă*" [72]. Apoi atinge balanţa cu bucata de aramă pe care i-o dă testatorului, în loc de preţ. După aceea testatorul, ţinînd în mînă tăbliţele, spune şi el următoarele : „*Eu dau, leg şi testez aceste bunuri aşa cum sînt înscrise pe aceste tăbliţe unse cu ceară, iar voi, quiriţilor, să-mi daţi mărturia voastră*". Aceasta este ceea ce se cheamă *n u n c u p a t i o*, căci *n u n c u p a r e* înseamnă „a rosti în auzul tuturor",

---

* *(familiam pecuniamque tuam) tu (endo mandatela) tua tutela (custodelaque mea esse aio eaque quo tu)* — Brühl (Atti Verona, III, p. 69—90); *Festschr. Schulz*, 1, p. 253—262.

dis loco — inf., 105). Altă cale mai bună pentru sustragerea bunurilor ereditare de la partajul egal nu era decît aceea a unui contract cu un terţ, care să nu semene nici pe departe cu un testament comiţial.

Natura lui juridică a stăruit mult în discuţiile romaniştilor (Brühl, *La nature de la* mancipatio familiae, în: *Festschr. Schulz*, II, p. 253—262; id. ,*Autour de la* mancipatio familiae, Atti Verona, II, p. 69 şi urm.). Explicarea fiecăruia din componentele ritualului *per aes et libram* trebuie abandonată; considerat totul în bloc ca un mecanism rigid şi polivalent, aplicat şi „placat" la diferite situaţii (fără să se fi avut precauţia adaptării lui la fiecare, ca la *stipulatio* — tiparul multor contracte), procedeul *per aes et libram*, utilizat oriunde era de făcut o schimbare în starea persoanelor sau a lucrurilor, a fost folosit şi aici. Deşi ritualul a rămas acelaşi, specificul actelor juridice realizate prin el nota numai ce era convenabil şi esenţial actului respectiv; evident, unele erau cuvintele solemne de la mancipaţiunea ordinară, altele de la *coemptio* matrimonială şi altele de la *mancipatio familiae* testamentară.

[71] S-ar părea că în *mancipatio familiae* şi în testamentul *libral* aflăm originea legatelor.

[72] Clişeul invariabil şi indivizibil *hoc aere aeneaque libra* este suspect întrerupt prin cuvintele *et ut quidam adiciunt*, lipsite de sens dacă sînt aplicate în acest loc; unii editori adaugă aceste cuvinte, iar alţii nu. Ar putea să fie mai curînd o greşită deplasare a grupului *ut quidam adiciunt*, datorată copistului.

La obiecţia că „instituirea de erede" era totuşi ascunsă sub eventualele instrucţiuni pe care acel emptor le-ar fi primit de la testator, se poate răspunde că instrucţiunile se limitau numai la modalitatea repartizării elementelor patrimoniului după moartea testatorului (Brühl, *Heres*, în *Mél. De Visscher*, II, p. 137—176). Deci *mancipatio familiae* nu este un testament, ci un act total diferit de testament. G. se înşală cînd îl consideră echivalent cu testamentul la care se recurgea în intervalul dintre comiţii, în faţa a cinci martori Dacă ar fi aşa cum spune G., i-ar fi fost uşor unui roman să scape de controlul comiţial.

și, evident, ceea ce a scris testatorul, vizibil, pe tăblițele testamentului[73] este bine să indice și să întărească printr-o cuprinzătoare grăire.

105. Printre martori însă nu trebuie să figureze vreunul care se află sub *patria potestas* a lui *familiae emptor* sau chiar a testatorului; aceasta, ca o imitație a dreptului vechi, întrucît întreg acest ritual, destinat să facă din testament un act solemn, se petrecea, se crede, numai între *familiae emptor* și testator. Evident că altădată, cum am mai spus, cel care primea în mancipațiune întreaga avere a testatorului ținea numai loc de moștenitor; și tocmai de aceea, s-a respins ideea ca la un astfel de act să fie martor cineva din același *domus* cu el.

106. De aici și faptul că, dacă cineva care se află sub *potestas* a tatălui a fost luat ca *familiae emptor*, atunci nu-i poate sta ca martor tatăl său și nici acela care se află sub aceeași *potestas* cu el, de ex. fratele lui. Dar chiar și *filius familias* dacă, după terminarea serviciului în armată, ar vrea să facă un testament asupra peculiului său militar, încă nu-i poate sta martor nici tatăl său și nici altul care s-ar afla sub *potestas* a tatălui [74].

107. Cele ce am spus despre martori, aceleași înțelegem că se aplică și atunci cînd este vorba de *libripens*, căci și acesta este socotit în rîndul martorilor.

108. Acela însă care se află sub *potestas* a moștenitorului ori a legatarului sau a aceluia sub a cărui *potestas* se află însuși moștenitorul ori legatarul, precum și acela care se află sub *potestas* a acestuia *(eiusdem)*, poate foarte bine fi folosit ca martor sau ca *libripens*, așa cum pot fi chemați de drept înșiși moștenitorii sau legatarii. Totuși, în ce-l privește pe moștenitor și pe cel care se află sau s-ar putea afla sub *potestas* a lui, trebuie să evităm a ne folosi de această regulă *(ius)*.

---

[73] Testamentul este numai act de dispoziție, sau și document probatoriu? Nu se știe dacă romanii au teoretizat vreodată natura probatorie a documentelor în dreptul privat în general, și deci și a testamentelor; asupra caracterului probatoriu al înscrisurilor aflăm la G. două informații: în legătură cu distincția între *nomina, chirographa* și *singrapha* (III, 131 și 134); iar în materie de testamente, aici — sup., § 104; prima marchează punctul de pornire, secunda punctul de sosire al evoluției, căci *familiae emptor, libripens* și *testes* interveneau numai după ce testatorul scrisese deja testamentul; pe acesta îl ținea în mînă *(tabulam testamentariam tenens)* și făcea tradiționalul ritual de vînzare a patrimoniului, numai și tocmai în raport de acel înscris. Astfel fiind, se poate vorbi despre *tabulae testamentariae* — documente probatorii (Arangio-Ruiz, *Intorno alla forma scritta del* testamentum per aes et libram », Atti Verona, III, p. 78—90; contra: Mitteis, *Röm. Privatr. bis auf die Zeit Dioklelians*, p. 294—295).

Nu aflăm însă ce se întîmpla cînd în fața martorilor se spunea mai mult decît a fost înscris (Dulckeit, *Plus nuncupatum minus scriptum*, ZS, 1953, p. 185 și urm.). *In extremis*, evident, se putea dispune și oral; așa a fost cazul poetului Horatius, care a instituit moștenitor pe Augustus (Suetonius).

[74] La facerea unui testament, rudele agnatice (fii, frați etc.) aflate sub aceeași putere părintească, fie a lui *familiae emptor*, fie a testatorului, nu puteau participa ca martori; excluderea lovea pe moștenitorii instituiți, pe legatari și pe oricine ar fi fost în vreuna din legăturile de familie arătate mai sus. Motivul sta în aceea că testamentul *per aes et libram* era *în formă* un act oneros, încheiat între testator și *familiae emptor*. La început, cînd *familia* era mancipată moștenitorului însuși, dispoziția avea sens; cînd însă atare lucru a încetat, restricția și-a pierdut rostul, căci ce interes putea avea un *familiae emptor* — acum interpus de formă — să-și suspecteze rudele? Moștenitorul, din contră, avea interes. Jurisprudența a recomandat ca regula să fie pusă în practică cît mai rar posibil (inf., § 108).

Testamentul militarilor

109. Dar această strictă respectare a formelor de la întocmirea testamentelor a primit unele îngăduinţe, prin constituţiuni imperiale, cît priveşte pe militari, din cauza prea marii lor neîndemînări. Astfel, aceştia fac testamente în regulă [75], chiar şi fără a fi întrunit numărul legal de martori, fără a se fi folosit de procedeul vînzării averii şi fără a-şi fi declarat public testamentul.

110. În plus, li s-a mai dat acestora îngăduinţa să instituie moştenitori şi pe peregrini sau latini, ba chiar să le lase acestora legate, căci altfel, pentru raţiuni de drept civil, peregrinilor le-ar fi fost imposibil să primească succesiuni şi legate; iar latinilor, prin efectul legii Iunia.

111. La fel şi celibatarii *(caelibes)*, cărora potrivit legii Iulia [76] le este interzis să primească o succesiune şi legate; şi tot aşa şi cei căsătoriţi care nu au copii *(orbi)*, şi pe care legea ⟨Papia îi opreşte să primească mai mult de jumătate dintr-o succesiune sau din legate, pot primi întreaga succesiune din testamentul ostaşilor . . . *⟩ [77].

---

* 69 de rînduri (V, p. 81—82) pierdute: începutul (redat de noi) — restituire Huschke, după Iust. Inst. (1, 2, 12), G. Epit. (2, 2) şi Ulp. (20, 10 şi urm.); în continuare, Bizoukides a complinit, creînd §§ 111[a–d], după G. Epit. (2, 2, 1—3), cu amănunte despre *testamentum militum* (nereţinute de noi); pentru sfîrşit, v. începutul §ului 112.

[75] Inaugurat sub Caesar, sistemul testării *iure militari* a fost confirmat şi extins de Traian, pe ale cărui considerente le avem păstrate în textul unui rescript al său, unde patrimoniul militarului nu mai este numit *familia*, conform lui *ius ciuile* (D, 29, 1, 1 pr.), ci *bona*, după *ius gentium*.

Pe lîngă scuza găsită de G. pentru înlesnirile făcute militarilor, mai era şi un motiv nemărturisit, deşi de prim ordin, anume că împăratul căuta să le atragă simpatia şi pe calea aceasta *(erga optimos fidelissimosque comilitionesque)*.

Prin derogare de la l. Iunia Norbana, care conceda celor deveniţi liberţi în condiţiile ei o poziţie juridică la nivelul celei a latinilor din colonii, adică asimilaţi cu peregrinii (I, 22, 23), liberţii latini puteau fi instituiţi moştenitori de către militari şi primi legate de la aceia. Despre alte uşoare ameliorări aduse condiţiei acestora, v. III, n. 19.

[76] Legile Iulia *de maritandis ordinibus* (17 î.e.n.) şi Papia Poppaea (M. Papius Mutilus şi C. Poppaeus Secundus, consuli) au fost aduse de August pentru a combate: prima, celibatul, devenit o plagă; secunda, sterilitatea voită (inf., § 286[a]). Deşi nu s-au bucurat de multă atenţie, totuşi ambele au rămas în vigoare pînă în anul 320 e.n., cînd au fost abrogate de Constantin (pentru *orbi*) şi la 410 e.n. de Theodosie (pentru *soli*). Iustinian le-a ignorat cu totul. Textele vorbesc de ele ca despre o singură lege. (Referinţe mai ample, la Ferrini, *I comentarii di Ulpiano, Paolo e di Gaio* ad legem Iul. et Pap., II, Milano, 1883, p. 205.)

[77] Pentru a dobîndi o moştenire, nu era de ajuns ca cineva să aibă *testamenti factio passiua*, ci îi mai trebuia şi împlinirea unei condiţii negative, adică absenţa unor motive de incapacitate *(ius capiendi — indignitas)*. Prin *caelibes*, legea înţelegea nu numai pe cei care nu fuseseră niciodată căsătoriţi, ci şi pe cei văduvi la data deschiderii testamentului: văduva, după 10 luni de la data decesului soţului *(tempus lugendi)*, iar văduvul, după 100 de zile; lista completă a persoanelor exceptate, în Frag. Vat. 216 (iar literatura la Jörs, *Die Ehegesätze des Augustus*, în: *Festschr. Mommsen*). Combaterea celibatului era o veche politică demografică la Roma, opusă, se înţelege, punctului de vedere al celibatarilor (la Lucilius, *Serm.*, XXVI, 3).

[Capacitatea de a testa]

112. ⟨Pe vremuri, femeilor, la orice vîrstă ar fi fost, nu le era permis să lase testament, afară numai dacă, în vederea întocmirii lui, făceau o *coemptio fiduciaria*; dar nu de mult, așa cum am mai spus *⟩, cu încuviințarea divinului Hadrian, a fost adus senatusconsultul prin care li s-a îngăduit ⟨celor [*sui iuris*] **⟩ să poată lăsa testament chiar fără obligativitatea coempțiunii, cu condiția însă numai să nu fie mai mici de 12 ani; evident, ca cele ce n-ar fi ieșite încă de sub tutelă să fie obligate a testa cu încuviințarea tutorelui [78].

113. Precum se vede, femeile se bucură de un regim mai privilegiat decît bărbații, căci pe cînd băiatul mai mic de 14 ani nu poate face testament, chiar dacă ar vrea să-l facă cu încuviințarea tutorelui [79], fata ⟨nubilă ***⟩ poate ⟨în adevăr⟩, căci de vreme ce are 12 ani împliniți, ea are dreptul să-și facă testamentul.

114. Prin urmare, cînd cercetăm dacă un testament este valabil, trebuie văzut mai întîi dacă cel care l-a făcut avea dreptul să-l facă. Numai după aceea, dacă l-a avut, căutăm să vedem dacă a testat după regulile dreptului civil, cu excepția militarilor care, cum am spus, din cauza prea marii lor neîndemînări, sînt lăsați să-și facă testamentul cum vor sau cum pot.

115. Totuși, pentru ca un testament să fie valabil după dreptul civil, nu este suficientă numai observarea atentă a regulilor pe care le-am expus mai sus, cînd am vorbit despre vînzarea patrimoniului, despre martori și despre declarația solemnă.

---

* *praeterea feminis quaecumque aetatis facere olim non licebat, nisi coemptionem fiduciariam testamenti faciendi gratia fecissent. Sed nuper, ut iam supra diximus (ex auctoritate diui)* — Krüger, Bizoukides (care trimit la G.I., I, 115[a]).

** *sui iuris* — David—Nelson (lectură nouă).

*** *(femina) uiripotens* — Reinach (*maior enim* — Textes [7]; *nam statim ut maior est* — David—Nelson).

[78] Pînă la Hadrian, femeia (nu soția), deși *sui iuris*, nu putea face testament decît dacă încheia în acest scop un matrimoniu simulat *(coemptio fiduciaria testamenti faciendi gratia)*, pentru ca în felul acesta soțul formal să coopereze la testament, prin a sa *auctoritas*. De la Hadrian, se putea și fără obligativitatea coempțiunii (și inf., § 113). E clar că inovația nu consta în concesia acordată femeii de a face testament, ci în abolirea obligației de a îndeplini în prealabil o *coemptio*. Aceasta dovedește că obligația coempțiunii era independentă de capacitatea de a testa, dar depindea exclusiv de supunerea femeii puterii agnatului sau a unui *extraneus*.

Dintre cei care nu puteau face testament, subînțelegem, în primul rînd, pe sclavi, care puteau avea peculiu.

[79] Rațiunea incapacității de a face testament (I, 115[a]) trebuie căutată pe alt teren, ea fiind mai mult de ordin istoric, întrucît este legată de funcția primitivă a testamentului și de formele acestuia. În I, 196 se arătase că problema tutelei este controversată de cele două școli. Aici, vorbind despre *testamenti factio*, G. nu o mai prezintă ca fiind controversată, căci altfel el, care era sabinian, n-ar fi trecut sub tăcere tocmai părerea școlii sale.

Cu timpul ideea de a lega capacitatea de a face testament de criteriul pubertății s-a abandonat pentru că validitatea unui testament se discută după moartea cuiva, cînd nu mai este posibilă constatarea pubertății. Textul care face dificultăți înțelegerii acestei teorii este de la Ulp. (D, 28, 1, 5), unde se discută modul cum se socotește împlinit timpul — pe zile sau ore — pentru dobîndirea capacității.

116. Ci, înainte de orice, trebuie văzut dacă instituirea moştenitorului a fost făcută solemn şi după rînduială; căci dacă instituirea a fost făcută altfel, nu foloseşte la nimic toată procedura aceasta cu vînzarea averii testatorului, aducerea martorilor sau declaraţia că testamentul a fost făcut aşa cum am arătat mai sus.

117. Instituirea solemnă este aceasta: „*Titius să-mi fie moştenitor*"; dar pe cît se vede, a mai fost admisă şi aceea: „*Dispun ca Titius să-mi fie moştenitor*"; nu a fost însă admisă aceasta: „*Doresc ca Titius să-mi fie moştenitor*", iar cei mai mulţi nu admit unele ca acestea: „*Institui moştenitor pe Titius*", sau „*îl fac moştenitor*"[80].

118. În sfîrşit, mai trebuie observat că, dacă o femeie, care se află sub tutelă, face un testament, ea trebuie să-l facă cu încuviinţarea tutorelui; altminteri va testa nevalabil după dreptul civil[81].

[Un criteriu al pretorului: bonorum possessio]

119. Pretorul totuşi acordă moştenitorilor instituiţi o *bonorum possessio*, potrivit testamentului, dacă acela a fost sigilat cu sigiliile a şapte martori; dar moştenitorii instituiţi prin testament vor putea prelua moştenirea numai dacă nu există nimeni asupra căruia s-ar cuveni să treacă, după lege, succesiunea *ab intestat*[82], de pildă fratele după acelaşi tată, unchiul după tată sau un fiu al fratelui. Aceeaşi soluţie va fi şi cînd testamentul nu ar fi valabil din alt motiv, de pildă pentru că nu a fost făcută vînzarea averii *(familia)* sau pentru că testatorul nu a rostit cuvintele nuncupaţiunii.

120. Dar să vedem dacă, chiar atunci cînd există un frate sau un unchi după tată, aceştia mai pot fi preferaţi moştenitorilor instituiţi. Printr-un rescript al împăratului Antoninus, s-a statornicit în adevăr că aceia care ar pretinde *bonorum possessio*, în baza unui testament neregulat întocmit, să se poată prevala de excepţiunea de dol faţă de cei care ar revendica succesiunea *ab intestat*[83].

---

[80] Instituirea eredelui trebuie să fie făcută prin formule solemne şi invariabile, ca la legate (inf., § 201) şi manumisiune (§ 267), fără amănunte şi considerente.

[81] Pretorul acordă moştenitorilor instituiţi de femeie o *bonorum possessio*, chiar fără încuviinţarea tutorelui, dar numai cînd nu venea nici un legitim s-o reclame. Cînd însă tutela femeilor a dispărut, ele au devenit capabile să facă testament, aşa cum fuseseră pînă aici numai vestalele şi cele cu *ius liberorum* (cf. Collinet şi Jouquet, Arh. f. Pap., 1900, f. 293—319); ultima atestare a existenţei tutelei femeii o avem cu ocazia unui proces din anul 350 e.n.

[82] Îmbinarea *ab intestato* cu *legitimo iure*, pe care o mai întîlnim la G. (şi în §§ 35, 36, 149, 167), nu este fericită. Era, se pare, în originalul care-i servise de model.

[83] Nu vedem cum ar fi fost posibil ca cineva, atunci cînd pretindea o succesiune *ab intestat* — întrucît cea testamentară ar fi fost prost rînduită — să fie acuzat de dol, de un frate sau un unchi al defunctului, instituiţi neregulat; singura lumină proiectată de G. asupra acestui text este invocarea unei reforme, datorată unui rescript al lui Antoninus Pius, care acordă, într-adevăr, excepţiunea de dol în materie de succesiune *ab intestat* dar nu în cazul simplu, cînd moştenitorul legitim se pune în conflict cu altul, testamentar, dar instituit neregulat, ci în cazul mai complicat, cînd printre succesorii *ab intestat* se găsesc unii care erau creditori ai defunctului. Cum reforma a fost discutată şi de Ulp. (D, 2, 14, fr. 16 pr.), s-ar spera explicarea unui text prin celălalt, deşi speţa căreia Ulp. îi aplică reforma lui Antoninus este întrucîtva alta, anume, acordarea unei acţiuni utile cesionarului pentru a-i asigura înca-

121. Că această prevedere se referă la testamentele bărbaților este lucru sigur, dar tot așa se petrec lucrurile și cu testamentele femeilor care, practic, nici nu sînt testamente, atunci cînd, să zicem, ele nu și-au vîndut patrimoniul *(familia)* sau nu au rostit cuvintele nuncupațiunii; așa că rămîne să vedem [84] cînd se aplică această constituție acelor testamente ale femeilor care au procedat fără încuviințarea tutorelui.

122. Vorbim, bineînțeles, de acele femei care nu se află sub tutela legitimă a ascendenților sau a patronilor, ci de cele care au altfel de tutori, care pot fi chiar siliți să-și dea încuviințarea; altfel, cît privește pe ascendent sau pe patron, este de la sine înțeles că aceștia nu vor fi înlăturați de la testamentul făcut fără încuviințarea lor [85].

[Dezmoștenirea (exheredatio)]

[Dezmoștenirea prin omitere [86]]

123. Acela care are sub *potestas* un fiu trebuie să se îngrijească din timp ca sau să-l instituie moștenitor sau să-l dezmoștenească *(exheredet)* nominal; altfel, dacă-l omite prin tăcere, va testa în mod nevalabil, ba s-a mers pînă acolo încît maeștrii noștri au decis că, chiar dacă fiul a murit în timpul vieții tatălui, nu mai poate fi desemnat nimeni ca moștenitor prin acest testament; aceasta, evident, pentru motivul că instituirea nu a fost valabilă chiar de la început. Maeștrii școlii adverse, în schimb, admit că, dacă fiul trăiește la data morții tatălui, aceasta constituie, evident, un obstacol pentru moștenitorii instituiți, căci el devine succesor *ab intestat*; dar dacă acela a decedat înaintea morții tatălui, va fi evident că nu mai reprezintă un obstacol și în acest caz au decis ca succesiunea să fie repartizată conform testamentului, căci, socotesc ei, simplul fapt al omiterii fiului nu face ca testamentul să fie nul de la început.

---

sarea unei creanțe cumpărate. Se poate deduce că reforma nu se aplica oriunde, ci numai atunci cînd era vorba de cesiunea oneroasă a unei moșteniri.

Rescriptul acorda cumpărătorului unei moșteniri o acțiune utilă contra debitorilor defunctului, aceasta pentru a paraliza orice acțiune directă, rămasă în mîna moștenitorilor, împiedicîndu-i de a încasa ei, sau de a stinge ei, creanțele; acestea, bineînțeles, după ce cumpărătorul făcea cunoscut debitorilor cedați că a cumpărat el moștenirea. Dacă însă vînzătorul moștenirii sau moștenitorul lui ar mai fi urmărit pe debitor, după ce fusese făcută cunoscut vînzarea — adică transmiterea creanței —, atunci debitorul îi putea respinge pe amîndoi printr-o *exceptio doli*.

Dar numai în acest caz se putea aplica *exceptio doli*? Ce se întîmpla cu tot restul de spețe ale cesiunii de creanțe? Evident, creanțele transmise cesionarului se deplasau dimpreună cu tot activul și pasivul (Windscheid, *Röm. Rechtsgesch.*, II, 1923, p. 281, § 332) și deci rămîneau grevate și de toate excepțiile de care erau împovărate la creditorul de ieri.

[84] G. nu mai vorbește nicăieri despre aceasta.

[85] În timp ce tutela agnaților asupra femeilor fusese abolită, cea a patronilor și cea a ascendenților a rămas (I, 192), ceea ce înseamnă că testamentele făcute fără încuviințarea acelora erau nule.

[86] În dreptul clasic se discuta dacă un testament rămîne nul atunci cînd fiul de familie, omis *(praeteritus)*, moare înaintea tatălui. Discuțiile au despărțit cele două școli.

Nostri praeceptores (sabinienii) socoteau testamentul nul, nu pentru că fiul ar fi murit înaintea tatălui, ci pentru că acela nu a fost instituit de la început *(quia statim ab initio non constituerit institutio)*, cu alte cuvinte că ceea ce a fost „șubred" de la început nu poate deveni „puternic" cu trecerea timpului: *quod initio uitiosum est, non potest tractu temporis conualescere* (D, 50, 17, 29 — Paulus); de remarcat îngrămădirea cuvintelor inutile. Proculienii, mai radicali, susțineau că, de vreme ce fiul nu mai există, a dispărut și motivul care făcea aplicabilă instituirea; aceasta nemaiavînd beneficiar, devenea inutilă; opinia lor a prevalat.

124. Dacă însă testatorul a omis pe alţi descendenţi *(liberi)*, testamentul este valabil, dar persoanele omise vin în concurenţă cu moştenitorii instituiţi. Şi atunci, dacă aceştia sînt *sui heredes*, au dreptul la partea virilă, iar dacă sînt extranei, la o jumătate. Cu alte cuvinte, dacă, să zicem, cineva a instituit pe trei fii, iar pe fiică a omis-o, fiica devine moştenitoare pentru a patra parte, pe motivul că este socotită ca şi cum tatăl ar fi murit fără testament; dacă însă acela a instituit moştenitori extranei, iar pe fiică-sa a omis-o, atunci fiica devine moştenitoare, prin acrescămînt, pentru jumătate.

Cele ce am spus despre fiică, aceleaşi trebuie înţelese că se aplică şi cînd e vorba de nepoţi şi, în general, despre toţi coborîtorii copiilor, fie ei de sex masculin sau feminin [87].

125. Ce urmează de aici? că, deşi aceştia, potrivit celor ce am spus, ar căpăta numai jumătate din moştenirea cuvenită celor instituiţi, pretorul le promite totuşi o *bonorum possessio* împotriva testamentului, motiv pentru care moştenitorii extranei sînt respinşi de la întreaga moştenire şi rămîn moştenitori fără moştenire *(sine re)*.

126. Şi noi ne-am ţinut de regula aceasta, ca şi cum nu ar fi existat nici o deosebire juridică între bărbaţi şi femei; dar recent, împăratul Antoninus, printr-un rescript, a admis ca femeile ⟨sale *⟩ [88] să nu obţină prin *bonorum possessio* mai mult decît le-ar reveni prin dreptul de acrescămînt *(ius adcrescendi)*. Acest lucru trebuie observat cu atenţie şi cînd este vorba de persoanele emancipate, pentru ca nici ele ⟨să nu **⟩ obţină prin *bonorum possessio* ⟨mai mult decît ***⟩ le-ar fi revenit prin dreptul de acrescămînt, dacă s-ar fi aflat sub *potestas*.

[Dezmoştenirea expresă]

127. Dacă însă un fiu este dezmoştenit de tatăl său, dezmoştenirea trebuie făcută nominal; altminteri nu se vede că este dezmoştenit. Iar pentru ca cineva să fie dezmoştenit nominal, se ştie că se procedează, sau aşa: „*Fiul meu Titius să fie dezmoştenit*", sau aşa: „*Fiul meu să fie dezmoştenit*", deci fără adăugarea numelui propriu.

128. Celelalte persoane coborîtoare din copii, fie ele de sex feminin sau masculin, este de ajuns să fie dezmoştenite în bloc *(inter ceteros)*, adică prin următoarele cuvinte: „*Toţi ceilalţi să fie dezmoşteniţi*", cuvinte care, în mod obişnuit, se adaugă imediat după instituirea moştenitorului. Dar aceasta este aşa, după dreptul civil [89].

---

* *(su)as* — Huschke, Textes [7] (*suo* — V).

** *ne (obtineat)* — precum sugerăm.

*** *ne magis quam quod* — Reinach (*ut hae quoque, quod* — Krüger, Textes [7], David—Nelson).

[87] Aici este prezentat cazul testamentului din care au fost omişi descendenţii de alt grad decît fiul *(alii sui)*; fiind instituiţi alţii, din afară *(extranei)*, testamentul rămîne valabil. Aceşti „alţi moştenitori" se integrează în testament alături de cei întîi instituiţi şi vin să mărească numărul moştenitorilor, testamentul fiind în felul acesta numai corijat *(praeteriti scriptis heredibus adcrescere)*.

[88] Cuvîntul *suas* este interpretat ca referindu-se la femeile din palatul imperial.

[89] Această ultimă propoziţie a fost trecută la începutul §ului 129 de Girard.

129. Pretorul, în schimb, ⟨impune⟩ ca toți descendenții de sex bărbătesc, adică nepoții și strănepoții ⟨să fie dezmoșteniți nominal, iar descendenții de sex femeiesc, precum fiicele, nepoatele și strănepoatele, să fie dezmoștenite fie nominal, fie toate în bloc⟩; celor care nu ⟨au fost astfel dezmoșteniți, el le promite totuși o *bonorum possessio*, împotriva testamentului *⟩.

[Postumii]

130. La fel și descendenții postumi, fie ei instituiți moștenitori, fie dezmoșteniți, trebuie să fie arătați nominal.

131. Și în privința aceasta situația este deopotrivă pentru toți, ⟨căci dacă a fost omis fiul postum sau oricare din ceilalți descendenți, fie ei de sex feminin sau masculin, testamentul rămîne valabil, dar va fi invalidat după aceea prin agnațiunea postumului sau a postumei, și pentru acest motiv va deveni nul în totul⟩. Dacă însă femeia de la care se aștepta ⟨un postum sau o postumă a avortat, nu mai există nici un impediment pentru ca moștenitorii înscriși să fie chemați la succesiune **⟩.

132. Cît privește femeile *postumae*, este obiceiul ca acestea să fie dezmoștenite fie nominal, fie în bloc, cu condiția numai că, dacă sînt dezmoștenite în bloc, să li se lase măcar ceva printr-un legat, pentru ca să nu se pară că au fost omise prin uitare. Relativ la cei de sex bărbătesc *(postumi)*, s-a decis însă că ei nu pot fi dezmoșteniți corect altfel decît prin dezmoștenirea expresă, adică în felul acesta: „*Orice fiu mi se va naște, să fie dezmoștenit*".

132ª. ⟨Rămîne să discutăm acum despre categoriile postumilor. Există două categorii de postumi, căci se numesc postumi atît cei pe care i-a născut soția după decesul tatălui, cît și cei care s-au născut după întocmirea testamentului. Și ca atare, dacă cel care face un testament nu a făcut mențiunea: „*Să-mi fie moștenitor și oricare fiu sau fiică ce va mai fi născut sau născută*" sau dacă nu va specifica precis: „*Să fie dezmoștenit*", testamentul unuia ca acesta nu poate fi valabil, deoarece, cum am mai spus în comentariul anterior, copiii concepuți legitim sînt socotiți ca și născuți numai atunci cînd condiția lor va deveni mai bună decît a unei persoane postume, deja născute; așa că, dacă una născută a fost omisă, aceasta nu anulează testamentul, pe cînd cea postumă îl anulează, întocmai ca un postum de sex masculin ***⟩.

---

* 3 rînduri lacunare: *nominatim exheredari iubet, femini uero sexus liberos id est filias et neptes et proneptes exheredari uel nominatim uel inter ceteros satis iubet; qui nisi fuerint ita exheredati, promittit eis contra tabulas bonorum possessionem* — Lachmann, ameliorat de Bizoukides (cf. inf., II, 135).

** Restituire Gruppe (ZS, 1896, p. 318), după Iust. Inst. (2, 13, 1—2).

*** 10 rînduri ilizibile: *Superest, ut de postumorum generibus dispiciamus. Postumorum autem duo genera sunt, quia postumi appellantur hi, qui post mortem patris de uxori nati fuerint, et illi, qui post testamentum factum nascuntur. Et ideo, nisi is, qui testamentum facit, in ipso testamento comprehenderit „quicumque filius aut filia mihi natus nataue fuerit, heres mihi sit", aut certe dicat „exheres sit" ualere eius testamentum non potest quia, ut superiore commentario diximus, legitime concepti pro natis habentur, nisi quod melior condicio est postumae quam natae,*

133. ⟨Tot în rîndul postumilor intră şi cei care, luînd locul unui *suus heres*, devin, ca la agnaţiune, *sui heredes* pentru ascendenţii lor. Iată de exemplu: dacă eu am sub *potestas* un fiu, iar de la el un nepot sau o nepoată, cum fiul le precedă acestora în grad, înseamnă că acesta singur va avea drepturile de *suus heres*, cu toate că şi nepotul şi nepoata din partea lui se găsesc sub aceeaşi *potestas*; dacă însă fiul moare în timpul vieţii mele sau iese, indiferent din ce motiv, de sub puterea mea, nepotul sau nepoata vin ei de moştenesc în locul lui şi în chipul acesta dobîndesc *⟩, ca şi la agnaţiune, drepturile *heredes*ilor *sui*.

134. Pentru ca testamentul să nu fie deci invalidat cu astfel de motive, ⟨după cum⟩ trebuia ca eu să fi instituit moştenitor — sau să fi dezmoştenit — ⟨pe fiul însuşi sau pe moştenitorul său, tot aşa, pentru a nu face un testament neregulat⟩, este necesar ⟨să institui — sau să dezmoştenesc —⟩ şi pe nepotul sau nepoata din partea lui, ⟨pentru ca nu cumva, murind fiul în timpul vieţii mele, să vină în locul lui la succesiune nepotul sau nepoata **⟩, ca la agnaţiune, şi să infirme testamentul. Acest lucru a fost prevăzut prin legea Iunia Vellaea [90], în care se mai indică totodată şi modul dezmoştenirii, şi anume: descendenţii în linie bărbătească, nominal; cei de sex feminin fie nominal fie în bloc; numai că celor care sînt dezmoşteniţi în bloc, să le fie totuşi lăsat ceva prin legat.

[Emancipaţii]

135. După dreptul civil, nu e nevoie să instituim moştenitori pe descendenţii emancipaţi şi nici să-i dezmoştenim, deoarece ei nu mai sînt *sui heredes*; în schimb, pretorul decide ca toţi, atît cei de sex feminin cît şi cei de sex masculin, dacă nu sînt instituiţi moştenitori, să fie dezmoşteniţi, şi anume: cei de sex masculin, nominal, iar cei de sex feminin, fie nominal, fie în bloc. Dacă însă nu au fost nici instituiţi moştenitori, nici dezmoşteniţi, aşa cum am spus mai sus, pretorul le promite *bonorum possessio*, împotriva testamentului.

135ª. Nu sînt sub *potestas* a tatălui cei care au fost onoraţi, dimpreună cu el, cu cetăţenie romană, şi, cu prilejul primirii cetăţeniei, tatăl n-a cerut ⟨totodată de la împărat ***⟩ ca să-i aibă pe aceştia sub *potestas* sau, chiar dacă a cerut acest lucru, nu l-a obţinut. În adevăr, cei care sînt aşezaţi sub puterea tatălui de către împărat nu se deosebesc prin nimic ⟨de cei care s-au născut aşa ****⟩.

---

quia nata, si praetermissa fuerit non rumpit testamentum, postumo uero, sicut masculus, testamentum rumpit — Krüger—Bizoukides, după D (28, 3, 13), Iust. Inst. (2, 13, 2) şi G. Epit. (2, 3, 2).

* Restituire după aceleaşi izvoare.

** Restituire după aceleaşi izvoare.

*** *(petiit) statim a principe (ut)* — Krüger.

**** *in his qui ita nati sunt* — Seckel (Kübler) (*athisunit* — V).

[90] Această lege, adusă sub Claudius sau Nero (50—60 e.n.), nu trebuie confundată cu l. Iunia Norbana, adusă sub Tiberius.

[Copiii adoptivi]

136. Fiii adoptivi, atîta timp cît rămîn în adopțiune, sînt în rînd cu cei naturali; dar cei care au fost emancipați de tatăl adoptiv nu se prenumără printre descendenți *(liberi)*, nici după dreptul civil și nici după edictul pretorului.

137. Pentru acest motiv se întîmplă și invers, și anume ca, atîta timp cît se găsesc în familia adoptivă, să fie considerați de părintele lor natural în rîndul moștenitorilor externi; iar dacă au fost emancipați de tatăl adoptiv, atunci să fie trecuți în situația în care s-ar găsi dacă ar fi fost emancipați de tatăl natural.

138. Dacă după întocmirea testamentului cineva a adoptat ca fiu, fie — prin intermediul poporului — pe unul care era *sui iuris*, fie — prin intermediul pretorului — pe unul care s-ar fi găsit sub *patria potestas*, în oricare dintre aceste situații s-ar găsi, testamentul acestuia va fi oricum invalidat, ca la agnațiunea unui *suus heres*.

[Alte categorii]

139. Regula va fi aceeași cînd cineva, după întocmirea testamentului, își ia o soție prin căsătoria cu *manus* sau se căsătorește cu una care a mai fost deja în *manus*; căci pe calea aceasta ea începe a fi în rînd cu fiica lui și deci ca și o *heres sua* [91].

140. Nu folosește la nimic dacă aceasta sau cel adoptat a fost instituit sau instituită prin acel testament, căci este socotit a fi de prisos să te interesezi de dezmoștenirea lor, de vreme ce, la data întocmirii testamentului, ei nu figurau în rînd cu *sui heredes*.

141. Tot astfel va invalida testamentul, făcut anterior, fiul care a fost manumis printr-o primă și secundă mancipațiune, întrucît el revine sub *patria potestas* și nu folosește la nimic faptul că în acel testament a fost instituit moștenitor sau a fost dezmoștenit.

142. O regulă similară a fost admisă pe vremuri și pentru acela în legătură cu *status*ul căruia s-ar fi produs o eroare — acoperită ulterior printr-un senatusconsult [92]—fiindcă, întîmplător, s-a născut dintr-o femeie peregrină sau latină care fusese luată în căsătorie printr-o confuzie, socotind-o cetățeană romană; căci — unul ca acela — fie că a fost instituit moștenitor de un ascendent, fie că a fost dezmoștenit, fie că eroarea a fost acoperită în timpul vieții tatălui sau după moartea acestuia, — oricum, unul ca acela invalida testamentul ca și prin agnațiune.

---

[91] În cazurile de succesiune testamentară, femeile (nu soțiile) apar numai sporadic printre *heredes*. Să se fi opus oare piedici, tacit, femeilor, pentru ca nu cumva, prin dobîndiri succesorale, să devină prea independente?

Deși pe vremea lui G. străvechiul gen de căsătorie, cu întreg ritualul său, era încă o instituțiune vie, totuși s-a pus la îndoială dacă în secolul II e.n. mai exista dreptul de succesiune legitimă al soției la averea soțului. Raportat de G. pînă la l. XII T., ca o consecință a faptului că *conuentio in manum* se conjuga bine cu dreptul ei la succesiune, *loco filiae*, Visky *(op. cit.)* încearcă un răspuns negativ, tocmai cu sprijinul lui G. (I, 111—113, 136, 148; II, 86, 90, 96; III, 82—85 și 163) și al unor *tabulae ceratae* din Dacia și Panonia (CIL, III, 937, 940, 999). Reținînd și lectura acestui §, cercetătorul s-ar fi putut convinge de contrariu.

[92] Pe vremuri *(olim)*, Senatul decreta asupra unor cazuri particulare (I, 67, 68; II, 5).

143. Astăzi însă, potrivit unui nou senatusconsult, dat la propunerea divinului Hadrian, se face distincția: dacă procedura de acoperire a erorii a avut loc în timpul vieții tatălui, testamentul este în orice caz invalidat, întocmai ca pe vremuri; dacă însă aceasta are loc după moartea tatălui, cel care va invalida testamentul va fi cel omis; în schimb, dacă moștenitorul a fost instituit sau dezmoștenit prin acel testament, el nu va invalida testamentul; aceasta, evident, pentru ca testamentele, făcute cu grijă, să nu fie anulate la o dată cînd nu ar mai putea fi refăcute.

[Revocarea testamentului]

144. Dar un testament mai vechi este revocat de altul ulterior, făcut după toate regulile. Puțin interesează dacă în acesta din urmă a fost sau nu a fost instituit cineva ca moștenitor; ceea ce se are în vedere acum e numai faptul dacă a putut exista vreun moștenitor. Astfel, dacă cel instituit prin al doilea testament, legal făcut, fie că nu a vrut să devină moștenitor, fie că a murit în timpul vieții testatorului său, ori după decesul acestuia dar înainte de a fi acceptat succesiunea, sau dacă s-a pomenit exclus prin expirarea termenului de răzgîndire *(cretio)* ori pentru că nu îndeplinește condiția sub care a fost instituit moștenitor sau, în sfîrșit, fiindcă a fost exclus de la succesiune conform legii Iulia, ca fiind celibatar, — în toate aceste cazuri [se zice că] *pater familias* a murit fără testament, căci nici testamentul prim nu are efect, fiind revocat de cel posterior, și nici cel posterior nu are efect, fiindcă nu vine nimeni, în virtutea lui, la moștenire.

[Invalidarea cauzată de capitis deminutio a testatorului]

145. Dar testamentele legal făcute mai sînt invalidate și în alt mod, de pildă cînd cel care a făcut testamentul a suferit o *capitis deminutio*. În ce cazuri se poate întîmpla aceasta, am ilustrat în primul comentariu.

146. În acest caz, noi spunem că testamentele sînt nule; deși, altfel spus, cele ce sînt invalidate sînt și nule, iar cele ce sînt, de la început, neregulat făcute, sînt nule; dar și acelea care au fost regulat făcute, dar au devenit nevalabile ulterior, prin *capitis deminutio* a testatorului, pot fi considerate nu mai puțin nule. Cum mai practic era însă ca fiecare din cauzele de nulitate să fie desemnate cu denumiri proprii, s-a zis că unele sînt neregulat făcute, iar altele, deși regulat făcute, sînt invalidate sau devin nule.

[Testamente întocmite neregulat. Bonorum possessio]

147. Totuși, nu în toate împrejurările sînt nule testamentele care n-au fost întocmite după lege, după cum nu sînt nule nici acelea care — deși făcute potrivit legii — au devenit nevalabile sau au fost infirmate după aceea. Căci de vreme ce testamentul poartă pecetea a șapte martori, moștenitorul menționat poate cere *bonorum possessio* conform tes-

tamentului; aceasta, bineînțeles, numai dacă, la data decesului, testatorul defunct fusese cetățean roman și *sui iuris* [93]. Dacă însă testamentul a devenit nul pentru că, de pildă, testatorul a pierdut cetățenia sau chiar libertatea sau pentru că, fiind dat în adopțiune, în clipa morții se afla sub *potestas* a tatălui adoptiv, moștenitorul menționat nu mai poate pretinde *bonorum possessio*, în baza testamentului.

148. Cei care primesc *bonorum possessio* în temeiul unui testament, chiar de la început întocmit neregulat sau, deși regulat întocmit, a fost invalidat sau a devenit nul după aceea, vor păstra *bonorum possessio* [94] cu titlu deplin *(cum re)*, cu condiția numai să fie în situația de a dobîndi moștenirea; iar dacă moștenirea le poate fi luată, ei vor avea *bonorum possessio* provizorie *(sine re)*.

[Îndreptățirile la succesiune]

149. În adevăr, dacă cineva a fost instituit moștenitor după dreptul civil, fie în baza unui testament anterior sau a altuia ulterior [95], fie că ar fi chemat după lege la moștenirea fără testament, el va putea pretinde moștenirea de la aceștia; iar dacă nu există nimeni altul ca moștenitor după dreptul civil, atunci ei înșiși pot păstra succesiunea, iar cognații

---

[93] Cele afirmate în partea inițială a acestui § sînt în contrazicere cu cele spuse în partea finală; aceasta nu numai pentru că, formal, *pater familias*, autor al testamentului, nu se putea da în adopțiune, ci numai în adrogațiune (Solazzi, *Gl. a G.*, p. 321); chiar o critică a fondului ne duce la aceeași concluzie: în adevăr, în prima parte a textului se spune că eredele scris putea pretinde *bonorum possessio secundum tabulas*, numai dacă testatorul fusese cetățean roman și *suae potestatis* la data decesului, — deci o *capitis deminutio* survenită între timp *(postea)* nu atrăgea nulitatea testamentului, pe cînd, cu *nam*, începîndu-se explicații mai amănunțite, se atribuie pierderii cetățeniei și libertății un efect imediat și definitiv, deși condiția era ca numai *capitis deminutio minima* să nu existe la data morții.

Între cele două părți, provenite evident de la autori diferiți, cea de-a doua apare greșită, neaparținînd lui G.

[94] Întrebarea dacă, în baza testamentului distrus, moștenitorul instituit putea obține o *bonorum possessio* face discutabilă condiția în care această posesie putea deveni *cum re*. S-a spus că pe timpul lui G. acest lucru era posibil, dar numai dacă cel care o cerea, adică instituitul din primul testament, era și moștenitor *ab intestat*. Așa deduce Girard (*Man.*, p. 888) din §§ 148 și 149. Se observă însă că nu acesta este sensul textelor; în adevăr, în acest § G. spune că *bonorum possessio* este *cum re* numai dacă nu există nimeni care să dobîndească moștenirea, iar în § 149 lămurește că poate fi vorba fie de instituitul dintr-un testament anterior sau posterior, ambele valabile după dreptul civil, fie de un erede legitim (testamentar ori *ab intestat*).

Antiteza nu este între *bonorum possessio* și *hereditas intestato*, ci între *bonorum possessor* și eredele civil (cf. Suman, *Favor testamenti e voluntas testamentum*, Roma, 1916). G. surprinde aici începutul sistemului succesoral al cognaților: pretorul, la deschiderea unei succesiuni *ab intestat*, trimitea în posesie pe *cognati*; posesiunea acelora era deocamdată *sine re*, adică virtuală, devenind *cum re* numai dacă nu apărea un *agnat* îndreptățit după *ius civile*.

[95] *Vel ex primo, uel ex posteriore testamento* este o expresie obscură, greșită. Într-adevăr, după ce (sup., § 148) explicase că *secundum tabulas testamenti... bonorum possessio* este *cum re* sau *sine re*, autorul revine acum și arată că *sine re* este atunci cînd există un erede civil — testamentar sau *ab intestat* — care poate reclama succesiunea, dar nu explică la ce servește distincția dintre *primum et posterius testamentum*. Și apoi, care este primul? Desigur, nu cel prin care s-a obținut *bonorum possessio*, fiindcă acest testament este *nul* în ce privește pe toți moștenitorii instituiți. Așa că, dacă socotim expresia un rest dintr-o expunere mai lungă, ea este obscură; iar dacă nu, atunci constituie un indiciu al slabei posibilități de informare din provincia unde se găsea autorul. În orice caz, rostul ei este aici inexplicabil.

nu vor avea nici un drept faţă de dînşii, ca unii ce sînt lipsiţi de dreptul dat de lege [96].

149[a]. Totuşi, cîteodată, aşa cum am notat mai sus, moştenitorii instituiţi sînt preferaţi chiar şi celor legitimi, cum ar fi atunci cînd testamentul n-a fost făcut după cerinţele legii, fiindcă testatorul n-a vîndut patrimoniul *(familia)* sau n-a rostit cuvintele nuncupaţiunii; căci în cazul acesta, dacă agnaţii ar reclama succesiunea, ei pot fi respinşi cu excepţiunea de dol, în baza constituţiei împăratului Antoninus.

[Succesiunea vacantă]

150. ⟨Evident că, potrivit legii Iulia, celor înscrişi într-un testament nu le poate fi răpit dreptul de moştenire, de vreme ce au fost instituiţi *bonorum possessores*, în baza edictului *⟩. Iar dacă de pe urma defunctului n-a rămas nimeni moştenitor sau *bonorum possessor*, bunurile devin, conform aceleiaşi legi, fără stăpîn *(caduca)* şi se dispune ca ele să fie trecute fiscului [97].

[Testamente valide peste intenţia de revocare a lor]

151. Se poate întîmpla [98] ca testamentele întocmite după toate regulile să fie invalidate prin schimbarea ulterioară de voinţă. Şi totuşi, se ştie că un testament nu poate fi invalidat prin simplul fapt că, ulterior,

---

* 3 $^1/_2$ rînduri ilizibile — Krüger, după Ulp. (28,7).

[96] *Iure legitimo* sînt cuvinte intruse. În ambele ipoteze enunţate mai înainte, existînd cîte un erede *iure ciuili*, fie că era instituit *(si quis heres institutus sit)*, fie că era fără testament *(ab intestato heres sit)*, ambii pot pretinde succesiunea, dacă nu există altul care să fie de asemenea îndreptăţit după dreptul civil: *si uero nemo sit alius iure ciuili heres*: . . . Deci cuvintele *iure ciuili* fiind aplicate atît eredelui testamentar, cît şi celui netestamentar, precum şi altuia, eventual, nu mai erau necesare cuvintele *i. l.*

Dacă însă *iure legitimo* ar proveni de la G., ar însemna că jurisconsultul nostru îi tăgăduia mamei, care era eredele *ab intestat* al fiului, dreptul de a abate la ea moştenirea *(hereditatem auocare)*, de la aceia care erau *bonorum possessores secundum tabulas*, acordată ei în urma unui *sct. (ex senatus consulto)*; contrariul ar fi absurd, pentru că pretorul nu se putea revolta contra unui *nouum ius* introdus prin *sct.*, şi încă împotriva echităţii care apăra dreptul de succesiune recunoscut mamei. *Sctul* care îi dădea mamei acest drept era *sctul* tertullian, şi pe acesta G. îl cunoştea şi-i făcuse chiar o monografie (III, 33, 33[b]).

Deci glosa este aici intercalată în textul lui G., într-o epocă în care succesiunea mame la averea fiului era asigurată — *legitima hereditas* (sec. IV) — iniţiată, deocamdată, printr-o breşă (*sctul* tertullian).

Sensul fals al textului este dedus prin repetarea a ceea ce găsim şi sup., § 119.

[97] *Sectio bonorum* este procedura de lichidare a averii. Deşi G. nu o denumeşte aşa, înţelegem totuşi că despre ea e vorba. În IV, 146, G. va reveni asupra ei, cînd va vorbi despre *interdictum sectorium*.

Bunurile se vindeau aceluia care oferea mai mult; cumpărătorul dobîndea proprietatea quiritară şi devenea titular al creditelor şi debitor al debitelor (Carrelli, *Per una ipotesi sulla origine della* bon. uend., SDHI, 1938, p. 429—482).

În această procedură neexistînd un raport direct între insolvabilul care suferise *publicatio bonorum* — sau *decuius*, a cărui succesiune era vacantă — şi dobînditorul bunurilor *(bonorum sector)*, intervenea statul, care confisca bunurile, vînzîndu-le nu în numele insolvabilului sau al autorului, ci în propriul său nume.

[98] Este posibil ca prin *potest ut* un glosator să fi înţeles să sprijine opinia că dreptul roman era completat prin opera pretorului; G. nu putea susţine validitatea unui testament revocat sau distrus, printr-o frază care nu menţiona dreptul pretorian.

testatorul n-a mai voit ca el să aibă valoare, căci pînă acolo s-a mers încît, chiar dacă i-a tăiat aceluia șnurul, el încă continuă să rămînă valabil după dreptul civil. Ba chiar dacă a distrus ori a ars tăbliițele testamentare, aceasta încă nu înseamnă, cîtuși de puțin, că cele ce au fost scrise acolo încetează a mai rămîne valabile, măcar că dovedirea lor este anevoioasă [99].

[Concurs de drepturi succesorale]

151ª. Ce urmează de aici? Dacă cineva reclamă *bonorum possessio* asupra unei succesiuni fără testament *(ab intestat)*, și în același timp vine să reclame dreptul la moștenire și unul care este instituit moștenitor prin testament ⟨va fi de la sine înțeles că acesta va fi respins prin excepțiunea de dol [100], dacă se va face dovada că intenția testatorului a fost ca moștenirea să treacă la cei ce ar fi îndrituiți la succesiunea fără testament. Dacă însă nu cere nimeni *bonorum possessio* asupra unei succesiuni fără testament atunci vine statul *(populus)* și anulează dreptul de succesiune al moștenitorului scris, ca fiind nedemn [101]; aceasta pentru ca nu cumva moștenirea să ajungă într-un fel oarecare la unul pe care testatorul nu a voit să-l aibă moștenitor *⟩. Și acest lucru a fost statornicit astfel printr-un rescript al împăratului Antoninus [102].

[Categoriile de moștenitori]

152. Moștenitorii sînt numiți sau *necessarii*, sau *sui et necessarii* sau *extranei*.

153. *Necessarius heres* este sclavul care, odată cu eliberarea, a fost instituit moștenitor; se numește astfel pentru că, fie că vrea, fie că nu vrea, el oricum, îndată după decesul testatorului, devine simultan liber și moștenitor.

154. De aici s-a luat obiceiul ca cel care își are încurcate propriile socoteli să elibereze și totodată să instituie pe un sclav al său moștenitor în primul sau în al doilea grad sau chiar într-un grad mai depărtat, pentru ca în felul acesta, dacă nu s-ar putea face față creditorilor, lucrurile

---

* $2^1/_2$ rînduri ilizibile: *Sane is per exceptionem doli mali repelletur, si modo ea mens testatoris fuisse probatur, ut ad eos qui ab intestato uocantur perveniat hereditas. Si uero nemo ab intestato possessionem petierit, populus scripto heredi quasi indigni auferet hereditatem, ne ullo modo ad eum, quem testator heredem habere noluit* — Krüger (prima frază) și Huschke—Bizoukides (a doua frază). (Vezi și Dubois.)

[99] *Quoque* („ba chiar") înseamnă un accent energic asupra lui *delere tabulas* față de *linum incidere*, deși ideea aceasta era deja exprimată prin *quin etiam* („chiar dacă"). Deci *nihilo minus desinent* nu este fals (cf. Kübler, *Das röm. R. in der klass. Zeit*, 1936; alte detalii la von Schirmer, *Vom Widerruf des Testam.*, ZS, 1886, p. 1—30; GI, § 256).

[100] E greu de precizat originea încuviințării, aici, a excepțiunii de dol, dat fiind că acolo unde urma să se vorbească despre dreptul pretorian textul este ilizibil.

[101] Cf. Nardi, *I casi d'indegnità nel dir. successorio rom.*, Milano, 1937, 380 p. (SDHI, 1940).

[102] De remarcat că Antoninus Pius a fost primul care a reglementat raporturile dintre succesorul testamentar și cel *ab intestat*, și că, la data redactării textului, Antoninus trăia.

să fie vîndute mai degrabă pe numele acestui moştenitor[103], decît pe cel al testatorului însuşi, cu alte cuvinte, pentru ca ruşinea ce decurge din vînzarea bunurilor să-l atingă mai degrabă pe acest moştenitor, decît pe testatorul însuşi[104]. Deşi, după o relatare a lui Fufidius[105], Sabinus şi-ar fi exprimat părerea că şi sclavul ar trebui să fie scutit de o asemenea ignominie, întrucît nu din vina lui este pus să suporte vinderea bunurilor, ci dintr-o necesitate legală; dar regula de drept este alta şi noi de aceea ne ţinem.

155. În schimbul acestei situaţii neplăcute, i se acordă sclavului un avantaj, anume ca bunurile pe care ar fi să le agonisească după moartea patronului, fie înainte de punerea în vînzare a averii acestuia, fie după aceea, să-i rămînă lui în întregime[106]. Iar dacă totuşi prin vînzarea bunurilor nu se ajunge a se acoperi decît o parte din datoriile aceluia, încă nu-i vor fi repuse în vînzare bunurile sclavului în contul moştenirii, afară numai dacă nu i-a revenit şi lui ceva pe calea acelei succesiuni, cum se întîmplă de pildă atunci cînd, decedînd cineva ca latin, succesorul a devenit mai bogat prin bunurile dobîndite ⟨de la acela *⟩. Cînd însă a fost pus să lichideze bunuri ale altora din alte categorii, şi datoriile nu au putut fi acoperite decît în parte, cel mai adesea, ba chiar de obicei, se pun în vînzare chiar propriile bunuri ale acelora, dacă ei vor mai dobîndi ceva ulterior.

156. *Sui heredes* şi *necessarii* sînt, precum: fiul sau fiica, nepotul sau nepoata de fiu şi, pînă la urmă, şi ceilalţi descendenţi, cu condiţia numai ca aceştia să se fi aflat sub *potestas* a lui *decuius* la data morţii lui. Dar pentru ca nepotul sau nepoata să fie *sui heredes* nu este de ajuns ca ei să se fi aflat sub *potestas* a bunicului în momentul morţii sale, ci mai trebuie ca şi tatăl, la rîndu-i, să fi încetat a fi *suus heres*, pe cînd propriul său tată mai trăia încă, şi aceasta fie print-o moarte pre-

---

* *ex eo quod* — Savigny—Kübler (întregire).

[103] Dreptul civil dădea posibilitatea instituirii unui sclav ca moştenitor; de aceasta profitau aceia care, ştiindu-şi încurcate propriile afaceri, preferau să instituie un sclav, eventual unul cumpărat *ad hoc*, care să ia asupră-şi ruşinea rezultată de pe urma vînzării forţate a succesiunii de către creditori. Scopul era ca insolvabilul, nedemn de orice consideraţie (Cic., *Pro Cluent.*, 42), să nu piardă *ius honorum* şi poate chiar *ius suffragii* şi, cu atît mai mult, posibilitatea redresării lui patrimoniale. Astfel că, instituindu-l moştenitor, totodată eliberîndu-l, creditorii, prin aplicarea riguroasei *manus iniectio* şi vînzarea la licitaţie a bunurilor insolvabilului, îşi recuperau creanţele, pe cît posibil.

[104] Pentru condiţiile care trebuiau îndeplinite de un *heres necessarius*, v. inf., §§ 186—189 şi 267; iar pentru *necessitas iuris*, introdusă prin argumentul *quia non suo utitio* sau prin *siue uelit siue nolit* (II, 153), v. Mayer-Maly, *Obligamur necessitate*, ZS, 1966, p. 47—67.

[105] Denunţînd practicarea obiceiului odios al unor stăpîni de a scăpa de dezonoarea insolvabilităţii cu ajutorul sclavilor, G. aminteşte opinia lui Sabinus, care voia ca *heres necessarius* să păşească la data eliberării în rîndul semenilor cu onoarea nepătată de tarele fostului stăpîn; deşi sabinian, totuşi aici G. apare ca adept al altei soluţii *(sed alio iure utimur)*, fără să dea amănunte: dealtfel, imprudent ar fi fost să susţină, în clar, soluţia radicală, căci s-ar fi expus acuzării de incitare a sclavilor, aşa că lasă pe cititori să-i deducă punctul de vedere.

Fufidius [Chius], nume provenit din Aufidius (Kipp, *Gesch. d. Quellen*, ed. 4, 1919, p. 119), este citat în textele juridice de patru ori, din care odată aici, de G.; poate contemporan cu C. Cassius Longinus (Kunkel, *Herk.*, p. 136).

[106] Este absurd să admitem vînzarea parţială *(pro portione)* a bunurilor insolvabilului — cuvîntul *reseruentur*, frecvent în izvoarele postclasice, nu trebuie exclus nici din vocabularul lui G.; de aici deducţia că întregul § nu este glosemă, cum crede Solazzi (*Gl. a G.*, p. 335).

matură, fie pentru că a ieșit, indiferent cum, de sub *potestas*; numai atunci, într-adevăr, nepotul sau nepoata vin să succeadă în locul tatălui lor.

157. Pentru aceea se și numesc *sui heredes* (moștenitori „interni"), fiindcă țin de aceeași *domus* cu el și sînt socotiți oarecum coproprietari [107], încă din timpul vieții ascendentului. De aici chiar regula că, dacă cineva moare fără testament, moștenirea lui trece, în primul rînd, descendenților lui *(liberi)*. Și de aceea se numesc *necessarii* fiindcă, oricum ar fi, de voiesc ori nu, ei devin moștenitori, atît *ab intestat* [108], cît și prin testament.

158. Acestora însă pretorul le îngăduie să se abțină de la o succesiune (împovărătoare), pentru ca mai bine să fie scoase în vînzare bunurile ascendentului.

159. Aceeași soluție juridică va fi și cînd este în joc persoana soției aflate în *manus*, căci aceasta este, în familia soțului, în rînd cu fiica; și la fel și pentru noră, care se află sub *manus* a fiului, căci ea este în rînd cu nepoata.

160. Dar pretorul mai acordă putința de a renunța la moștenire și celui care se află în *mancipium* [109], cu alte cuvinte de trei ori mancipat [110], și care odată cu libertatea [111] a și fost instituit moștenitor, măcar că un *necessarius*, precum sclavul, nu este chiar *suus heres*.

161. Ceilalți, care nu sînt supuși puterii testatorului, se numesc *extranei heredes*. Pînă și copiii noștri, care nu mai sînt sub puterea noastră, cînd sînt instituiți de noi ca moștenitori sînt socotiți extranei. Pentru același motiv, intră în aceeași categorie și cei pe care i-a instituit mama ca moștenitori, întrucît femeile nu pot avea pe copii sub puterea lor; în aceeași categorie mai sînt socotiți sclavii care, odată cu libertatea, sînt instituiți moștenitori, iar după aceea manumiși de către stăpînul lor.

162. *Heredes*ilor extranei le este dată, în schimb, putința deliberării [112], dacă să primească ori nu o moștenire.

---

[107] *Heres*, înrudit cu *herus* (stăpîn, proprietar), a condus la *heredium*, proprietatea moștenită.

[108] După *ius ciuile*, moștenitorii *necessarii* erau obligați să primească moștenirea; după *ius honorarium*, o puteau refuza (§ 158).

[109] După ce se arătase că pretorul concede *beneficium abstinendi* moștenitorului necesar (§ 158) și că aceeași regulă se aplică și soției sub *manus* (§ 159), era logic ca aceeași doctrină să fi fost aplicată și celor *qui in causa mancipii sunt* (§ 160).

[110] *Id est ter mancipato* — adaus glosat care arată că termenul clasic *(in causa mancipii)* nu le mai era clar juriștilor de mai tîrziu.

[111] Cum în dreptul clasic cel aflat în *mancipium* era cuprins în categoria persoanelor *alieni iuris*, și cum lipsea o expresie proprie, concepută în formă pozitivă, se folosea, pentru a indica starea celui ieșit din *mancipium*, cînd expresia pozitivă *sui iuris esse*, cînd cea negativă *in mancipio non esse*. Tocmai de aceea G. aici folosește impropriu cuvîntul *liber(tas)*.

[112] Prin *heres deliberat*, un roman nu putea înțelege altceva decît că moștenitorul stă și cumpănește dacă să accepte sau nu o succesiune. Dacă însă se socotea necesară — sau oportună — mențiunea obiectului lui *deliberare*, spre a deosebi de pildă pe *hereditas* de *bonorum possessio*, atunci trebuia făcut adausul *de hereditate*. Deci, în adausul *de adeunda hereditate uel non adeunda* nu există suspiciunea unei gloseme cum crede Solazzi (*Gl. a G.*, II, p. 343).

[Succesiuni prejudiciabile]

163. Dar fie că cel căruia i s-a dat posibilitatea să se abţină de la o moştenire s-a amestecat totuşi în bunurile succesiunii, fie că cel căruia i s-a dat timp să delibereze dacă să primească ori nu o succesiune şi a acceptat-o, aceştia nu vor mai avea putinţa, după aceea, să o abandoneze, afară numai dacă în cauză este vorba de un minor sub 25 de ani. În adevăr, pretorul le vine în ajutor oamenilor de această vîrstă, căci cum sînt amăgiţi în tot felul de alte împrejurări, tot aşa sînt şi atunci cînd acceptă cu uşurinţă o succesiune prejudiciabilă.

Dar eu ştiu că divinul Hadrian a acordat o asemenea scuză chiar şi celor trecuţi de 25 de ani, cînd, după acceptarea succesiunii, a eşit la iveală o datorie enormă, care la data acceptării era ascunsă[113].

[Tempus deliberandi]

164. *Heredes*ilor extranei li se acordă de obicei o *cretio*, adică un interval de timp în care să chibzuiască dacă să accepte o succesiune; iar dacă nu o acceptă pînă la finele termenului, să fie înlăturaţi. Pentru aceea se şi cheamă *c r e t i o*, fiindcă *c e r n e r e* este tot una cu a discerne şi a decide.

165. Prin urmare, ori de cîte ori ar sta scris aşa: „*Tu, Titius, să fii moştenitorul*", noi trebuie să mai adăugăm: „*şi trebuie să te hotărăşti în următoarele 100 de zile, de cînd vei fi aflat sau de cînd vei fi avut posibilitatea să afli, pentru că, dacă nu te vei hotărî, dezmoştenit să fii*"[114].

166. Şi atunci, dacă cel care a fost astfel instituit moştenitor şi dacă va voi să fie el moştenitorul, va trebui ca în termenul lăsat pentru deliberare să se pronunţe, adică să rostească următoarele cuvinte:

---

[113] În acest §, ca şi în cel corespunzător din G. Aug. (II, 24, 33), se discută soarta unei *hereditas damnosa*. Se făcea distincţia: pe cînd *heredes extranei* o puteau refuza, *heredes sui* nu, decît prin îngăduinţa pretorului *(beneficio praetoris)*. În schimb, dacă ambii erau minori şi *se immiscuerint* într-o atare succesiune, pretorul le venea în ajutor *(praetor succurit)*, prin artificiul restituţiunii *in integrum*; Hadrian a extins artificiul şi la *maiores XXV annorum*, dar tot prin *cognitio causae* a pretorului.

[114] Aici este vorba de legatul lăsat extraneilor, cărora testatorul le-a pus o c o n d i ţ i e şi un t e r m e n de deliberare. Termenul era de 100 de zile de la data aflării acestui lucru sau a posibilităţii de a îndeplini condiţia *in diebus...quibus scieris poterisque*. Condiţia potestativă era socotită împlinită atunci cînd nu i se putea imputa nimic celui onorat de *decuius*; acela avea să facă cele necesare pentru îndeplinirea condiţiei, iar dacă o împrejurare oarecare îl împiedica de a săvîrşi actele concrete ale adiţiunii, erau aduse atenuări principiului, trecîndu-se chiar dincolo de cea de-a 100 zi. După Labeo şi Iavolenus (P. Krüger, *Gesch. der Quellen*, p. 178) nu intrau în termenul fixat de testator zilele în care cel onorat nu fusese în situaţia de a îndeplini condiţia. Opinia acestora se explică (Ferrini, *Teoria dei legati e fedecomessi*, Milano, 1889, p. 367), prin asimilarea termenului prefixat pentru îndeplinirea condiţiei, cu formele analoage de la *cretio vulgaris*, de care G. va vorbi mai departe (§ 173).

Indicarea moştenitorului într-un testament are aceleaşi efecte ca la transmiterea *ab intestat*, anume contopirea patrimoniilor defunctului şi instituitului *(successio in uniuersum ius defuncti)*, asemenea principiului modern *(le mort saisit le vif en état)*.

Evident că, pentru a se produce acest efect cînd instituitul era un *extraneus*, trebuia arătat că există un act de voinţă din partea lui, act numit *additio*, care face ca *facultas aquirendi* de pînă aici să înceteze.

*„Fiindcă P. ⟨Mevius *⟩ m-a instituit moștenitor prin testamentul său, m-am hotărît să accept această moștenire și să o iau în primire”* [115].

Iar dacă nu s-a pronunțat în termenul cuvenit, urmează să fie exclus; și nu-i va folosi la nimic dacă se comportă ca moștenitor, cu alte cuvinte dacă se folosește de bunurile ereditare întocmai ca un moștenitor.

167. În schimb, cel care este instituit moștenitor fără *cretio* sau cel care este chemat după lege la succesiunea *ab intestat* poate deveni moștenitor, și deci dobîndi succesiunea, fie făcînd *cretio*, fie comportîndu-se ca un moștenitor, fie, în sfîrșit, printr-un act de pură intenție; acestuia i se dă putința să facă acceptarea succesiunii în cît timp voiește; de obicei însă pretorul fixează el, la stăruința creditorilor succesiunii, termenul pînă la care, dacă vrea, cineva poate să accepte succesiunea, iar dacă nu vrea, să permită creditorilor să vîndă ei bunurile defunctului [116].

---

* *Mevius* — Lachmann (*Titius* — V).

[115] Pentru *adeo cernoque*, Plinius (*Epist. ad Traianum*, X, 75) atrăsese atenția asupra inversiunii necorecte a termenilor.

Formula (la *cretio*) constă dintr-o frază cu subordonata cauzală: *Quod P. Maevius me heredem instituit.* Subordonarea ideilor, prin menționarea împrejurărilor constitutive ale cazului în speță și care justifică adițiunea și creațiunea la succesiunea testamentară, este o regulă de sintaxă juridică. Se arată mai întîi cauza care motivează actul de drept privat (IV, 24: *sed nominata causa ex qua agebat*) așa cum la *manus iniectio* (IV, 21) sau la *reuindicatio* (IV, 16) se expuneau motivele care le provocaseră.

Exprimarea *si pro herede gerat... tamquam heres* este tautologică: „se comportă ca moștenitor cel care face acte de moștenitor”; lipsit de redundanță ar fi: *tamquam dominus* (Ulp., 22, 26).

[116] Textul acesta trebuie neapărat pus în legătură cu altul, atribuit tot lui G. (I, 18 *ad edictum prouinciale* — cf. Bizoukides, III), care vorbește de *Muciana cautio*, aplicabilă în materie de succesiuni testamentare, ca o extindere de la materia legatelor pentru care fusese creată de Q. (P.?) Mucius Scaevola în sec. I î.e.n. E vorba acolo de garanția *(fideiussio)* pe care o dădea legatarul că, pînă la moartea testatorului, *heres* instituit va respecta o condiție suspensiv-negativă, de ex. *Si in Capitolium heres non ascenderit* (Girard, *Man.*, 826). Suspendarea condiției suspenda delațiunea însăși. Cum îndeplinirea condiției nu putea fi constatată decît la moartea instituitului, practic, cel chemat la *uniuersum ius* nu se putea bucura de *hereditas*. Și tocmai de aceea *cautio Muciana* înlesnea ca delațiunea și dobîndirea să aibă loc de îndată (*statim* — § 169), considerînd ca împlinită condiția negativă, iar pe cel chemat, în mod definitiv erede. Condiția suspensivă se transforma astfel în obligația de transmitere a succesiunii (cf. Fadda, Scialoja, Schupfer în: *Nuovo Dig.*, III, 18), așa precum obligația instituitului fără *cretio* — căruia acea condiție nu i se punea — declanșa oricînd *heres* vroia.

Cînd G. spune că *additio* poate fi făcută prin *nuda uoluntas*, nu se referă la un simplu act psihologic (Buckland, *Le constitut possessoire*, p. 378; contra Ihering, *La volonté dans la possession*, 1889), căci problema unui *animus (intellectus, mens, uoluntas possidendi)* din partea stăpînului, care a achiziționat prin sclav, încurcă oarecum. Într-adevăr, intenția sclavului *accipiens* de a înapoia *(animus reuertendi)* stăpînului său posesiunea trebuie socotită ca o atitudine exterioară, de felul celei a albinelor sau a porumbeilor care se întorc la stup sau la stăpîn din instinct (sup., § 68). Cînd G. raportează această *uoluntas* la sclav, o menționează *zum Beispiellos* (Gradenwitz, *Interpolationen*, p. 220). Dealtfel, principiul *nuda uoluntas*, nestabilit încă a fi clasic, creează suspiciunea că *uel... hereditatis* ar aparține unui postgaian, care cunoștea noua teorie în legătură cu acceptarea și repudierea unei succesiuni prin simpla voință (Solazzi: *Gl. a G.*, p. 314).

Cum *legitimum ius* se referea numai la eredele chemat de l. XII T. și numai lui singur îi era permisă *cretio*, urmează că mama accepta o moștenire de la fiul ei, prin procedura *pro herede gestio*. Pasajul *Solet... uendere*, aparent lipsit de legătură cu textul precedent, este, sigur, originalul lui G.; aici ar fi trebuit însă arătate cele două procedee de acceptare a unei succesiuni; 1) cel normal, cu *interrogatio in iure*, și 2) cel excepțional, cînd eredele evita *interrogatio*, dar avea un *tempus deliberandi*, după cît de mari erau insistențele creditorilor. În V, găsim al doilea procedeu, primul fiind șters de comentator, ca nemaicorespunzînd vremii sale.

168. Dar, după cum cel care a fost instituit moştenitor cu *cretio* nu devine moştenitor decît dacă a acceptat succesiunea, tot aşa va fi şi exclus, dacă n-a făcut *cretio* în termenul fixat pentru aceasta; şi atunci, chiar dacă şi-a propus ca, înăuntrul termenului pentru *cretio*, să nu accepte succesiunea, el mai poate totuşi, prin regretarea faptului, să devină moştenitor, făcînd *cretio* chiar şi peste termenul de răzgîndire.

169. După cum însă poate deveni moştenitor, printr-un simplu act de voinţă, unul care a fost instituit moştenitor fără *cretio* sau altul care este chemat *ab intestat* prin efectul legii, tot aşa de bine pot fi ei excluşi pe loc de la moştenire, şi printr-o hotărîre contrară.

170. Orice *cretio* este limitată la un anumit interval de timp; şi în acest scop s-a socotit potrivit intervalul de 100 de zile. Cu toate că, după dreptul civil, poate fi acordat un interval mai lung sau mai scurt, totuşi numai pretorul poate scurta termenele mai lungi.

171. Şi deşi orice *cretio* este limitată la un anumit număr de zile, totuşi uneia i se zice de drept comun *(uulgaris)*, iar alteia cu termen fix; d e d r e p t c o m u n este aceea pe care am menţionat-o mai sus, adică aceea în care se inserează cuvintele: *„de cînd va afla şi va putea"*; *cretio* c u t e r m e n f i x este aceea în care se scriu celelalte, după ce au fost scoase aceste cuvinte.

172. Între aceste două feluri de *cretio* este o mare deosebire. Căci, pe cînd la *cretio* de drept comun nu se poate tăia nici măcar o zi, afară numai de acele zile pînă la care cineva va fi aflat că a fost instituit moştenitor şi a avut deci posibilitatea să hotărască, dimpotrivă, la *cretio* cu termen fix, acordată chiar şi aceluia care nu ştie că a fost instituit moştenitor, zilele curg fără întrerupere; tot aşa şi pentru cel care, din cine ştie ce motive, este împiedicat să se hotărască; şi cu atît mai mult va fi socotit, tot astfel fără limită, termenul celui care a fost instituit cu o condiţie: urmează de aici că cei interesaţi găsesc că e mai bine şi mai potrivit să se folosească de *cretio* de drept comun. *Cretio* cu termen fix se cheamă *c o n t i n u a*, pentru că termenul curge fără întrerupere *.

173. Cum însă aceasta e prea rigidă, se recurge de preferinţă la cealaltă; de unde chiar şi numele de *cretio u u l g a r i s*[117].

Despre substituţiuni

174. Uneori rînduim două sau mai multe grade de moştenitori, precum: *„Lucius Titius, să-mi fii tu moştenitorul, dar să te decizi în următoarele 100 de zile de la data la care vei afla aceasta şi vei putea. Iar dacă*

---

* Zulueta. (Cu *continua haec...*, David—Nelson întrerupe fraza, trecînd restul (*Unde... uti)* la § 173.)

[117] În interpretare strictă, *dies* ar fi trebuit să curgă de la moartea testatorului *(a morte testatoris)*; cum aceasta ar fi părut prea rigidă *(durum)*, se mergea la interpretarea voinţei probabile a acelui, *dies* urmînd a fi înţelese continui, numai *quibus scieris poterisque*; sclavul deci nu putea face *cretio* decît după eliberare.

G. nu vorbeşte despre alte două forme: *a) cretio simplex* (inutilă, întrucît nu exista nimic de moştenit), amintită de Cicero (*Ad Att.*, 11, 12, 4), şi *b) cretio libera*, fără recomandarea precisă din partea testatorului asupra modului acceptării (*Ad Att.*, 13, 46, 3); se poate ca acelea să nu mai fi fost în uz în vremea sa sau să fi constituit simple speculaţii ciceroniene.

nu te vei decide, dezmoştenit să fii. Şi atunci moştenitor să fie Mevius şi să se pronunţe el în termen de 100 de zile", şi celelalte; după aceea, putem substitui cît voim.

175. Şi ne este îngăduit să substituim în locul unuia pe altul sau pe mai mulţi, după cum şi invers, să substituim în locul mai multora, pe unul singur sau pe mai mulţi [118].

176. Astfel că moştenitorul de primul grad înscris într-un testament devine singur moştenitor dacă acceptă moştenirea, iar substitutul este exclus; neacceptînd-o, este îndepărtat, chiar dacă a girat ca moştenitor, şi succede în locul său substitutul. În sfîrşit, dacă succesorii sînt de mai multe grade, se vor produce prin acelaşi procedeu aceleaşi efecte pentru fiecare grad.

177. Dacă însă a fost acordat un termen de gîndire fără clauza dezmoştenirii, adică prin aceste cuvinte: „*Dacă nu te vei decide tu, atunci moştenitor să fie P. Mevius*", aici apare distincţia că, dacă a girat ca moştenitor mai înainte de a fi renunţat la acceptare, atunci este admis substitutul pentru o parte, şi amîndoi devin moştenitori, cu părţi egale; iar dacă nici nu se decide şi nici nu girează ca moştenitor, atunci, evident, va fi cu totul înlăturat şi va veni substitutul la întreaga moştenire.

178. Sabinus a fost însă de părere că atîta timp cît cineva are putinţa să reflecteze, şi în chipul acesta să devină cu prioritate moştenitor, substitutul nu va fi admis, chiar dacă s-a comportat ca moştenitor; cînd însă termenul de deliberare a expirat, atunci va putea fi admis substitutul, chiar şi în locul aceluia care s-a comportat ca moştenitor. Alţii au fost însă de părere că, dincolo de termenul deliberării, cineva poate admite un substitut parţiar *(in partem)* în locul celui care a girat ca moştenitor, şi atunci nu-şi mai are rostul referirea la *cretio*.

179. Copiilor noştri impuberi, pe care-i avem sub *potestas*, nu numai că le putem pune în loc alţi moştenitori [119], aşa cum am arătat mai sus, cu alte cuvinte să ne fie altul moştenitorul, şi nu numai în cazul cînd nu vor mai fi în viaţă moştenitorii instituiţi, dar chiar şi atunci cînd acei moştenitori existau cu noi, la moartea testatorului, dar au murit fiind încă impuberi, şi acestora încă li se poate substitui un moştenitor—şi iată cum: „*Fiul meu, Titius, să-mi fie moştenitor. De se va întîmpla însă ca acest fiu al meu să nu-mi mai fie moştenitor sau s-ar întîmpla să-mi fie moştenitor, dar să moară înainte de a fi în stare a discerne, atunci moştenitor să-mi fie Seius*".

180. În cazul în care nu ar exista un fiu moştenitor, atunci substitutul devine el moştenitor tatălui; dacă totuşi a existat un fiu moştenitor, dar acesta a încetat din viaţă înainte de a fi împlinit vîrsta pubertăţii, atunci substitutul va deveni moştenitor fiului însuşi. În felul acesta, avem

---

[118] Odată admisă substituţia pupilară, era normal ca unui erede să i se poată substitui altul. În privinţa aceasta jurisconsulţii romani nu se pierdeau în discuţii. În surplusul de explicaţii *uel unum, uel plures, in unius locum*, cînd s-ar fi putut spune acelaşi lucru, fără repetarea neelegantă a lui *pluresue* şi a lui *substituere*, se vede un indiciu de remaniere a glosatorului.

[119] Substituţia pupilară este extinderea postumă a puterii paterne asupra descendenţilor, pînă la epoca pubertăţii. Mama nu poate face o substituţie pupilară, cum nici tatăl pentru fiul emancipat (Visky, *Note critiche ed esegeticche alla sostizione pupillare*, BIDR, 1940, p. 31—62).

a face oarecum cu două testamente: unul al tatălui, altul al fiului, ca şi cum însuşi fiul * şi-ar fi instituit moştenitorul; în realitate este vorba de un singur testament, cu două succesiuni [120].

181. Dealtfel, pentru ca nu cumva, după moartea ascendentului, pupilul să se vadă expus riscului unor eventuale neplăceri, s-a luat obiceiul să se facă deschis o substituţiune de drept comun *(uulgaris)*, adică chiar în acea parte a testamentului unde instituim moştenitor pe pupil; în felul acesta, substituţiunea de drept comun cheamă la moştenire pe substitut chiar şi atunci cînd nu există un pupil moştenitor; aceasta se întîmplă cînd pupilul moare în timpul vieţii ascendentului, şi în acest caz nu mai poate fi bănuiala că i s-ar putea produce substitutului neajunsuri, căci, evident, atîta timp cît testatorul este încă în viaţă, toate cele ce au fost scrise de el în testament rămîn necunoscute. În schimb, prin celălalt fel de substituţiune, prin care chemăm la moştenire pe substitut, în cazul cînd a existat un pupil, dar acesta a murit în timpul pubertăţii, îl menţionăm pe substitut separat, pe nişte tăblişe ulterioare, pe care le sigilăm cu un şnur şi o ceară anume, iar pe tăbliţele anterioare facem menţiunea că, atîta timp cît fiul va fi în viaţă şi impuber, tăbliţele să nu fie deschise. Mult mai prudent este însă ca substituţiunile {ambele feluri} să fie consemnate {separat} în tăbliţele inferioare, căci dacă substituţiunile vor fi sigilate şi separate, astfel cum am spus, s-ar putea înţelege că substitutul din primul este altul decît cel din al doilea, dar şi că este una şi aceeaşi persoană [121].

182. Noi putem astfel pune substitut nu numai descendenţilor impuberi, instituiţi moştenitori, ci şi celor dezmoşteniţi, pentru ca, dacă ar muri înaintea pubertăţii, să le fie moştenitor acela pe care l-am voit

---

* David—Nelson omite pe primul *filius* (repetat de trei ori).

[120] În substituţia *uulgaris* despre care G. va vorbi (în II, 181), un tată putea să menţioneze, în locul instituitului, pe substituţii lui. Aici este discutat cazul testatorului, care, după ce şi-a ales moştenitorul şi pe acesta l-a instituit, vine de-i instituie acestuia pe credele lui, pentru eventualitatea cînd ar muri înainte de pubertate, deşi acela, devenit *sui iuris* prin moartea tatălui, totuşi nu ar putea face testament, din cauza impubertăţii. În fond nu este vorba de substituţiune, ci de o a doua instituire, făcută de tată pentru copil şi privitor la averea acestui copil; atît este de adevărat aceasta încît *pater familias* poate exhereda pe un copil şi totuşi să-i instituie acestuia un erede: ceea ce constituia opinia lui G.; dar după felul în care expune teoria unui singur testament, s-ar putea presupune şi că era susţinătorul celeilalte doctrine, căci prin *testamentum factum sibi et filio*, deşi se reglementa soarta juridică a două succesiuni *(hereditatis iunctae patris et filii)*, se vede bine că era vorba de un singur patrimoniu, cel patern, pentru dubla eventualitate avută în vedere.

[121] A. Tatăl, care voia să facă o substituţie pupilară, avea obligaţia să-şi facă mai întîi testamentul pentru instituirea moştenitorului. E mult mai prudent, spune G., ca substituţia pupilară să se facă separat, pentru ca substitutul să nu grăbească moartea copilului, împiedicîndu-l de a ajunge la majorat, în care caz substituţia pupilară cădea.

B. În ultima frază *(Sed longe... substitutus)*, de notat explicaţia prolixă, lipsită de legătură cu cele expuse anterior. De aceea, unele cuvinte, din această ultimă frază, au şi fost şterse din unele ediţii; de pildă, Mommsen elimină pe *separatim* şi *consignatae uel*, iar David—Nelson, după Goeschen, pe *alter* (în V: *altera*). Aceste cuvinte nu au nici un sens sau, dacă au vreunul, este contrariu adevărului, aşa că nu pot fi considerate ca reprezentînd explicaţii autentice ale lui G. Substituirile se scriu, nu se consemnează pe tăbliţele celui de-al doilea testament *(separatim in inferioribus tabulis scribimus)*, aşa că *separatim* cu *utrumque genus*... este fals, fiindcă nu e *separare*, de vreme ce cele două substituţii sînt întrunite într-un singur testament.

noi. Și dacă în felul acesta pupilul a dobîndit ceva de la rude prin moștenire, legate sau donații, toate acestea să treacă la substitut [122].

183. Cele ce am spus despre substituția descendenților impuberi și a moștenitorilor instituiți ori dezmoșteniți, aceleași subînțelegem că se aplică și postumilor.

184. Dar unui *extraneus heres* instituit, noi nu-i putem pune pe altul în loc, astfel că, dacă a existat un moștenitor, iar acela a decedat într-un anumit interval, nu-i poate urma altul ca moștenitor; singurul lucru ce ne e permis este să-l obligăm pe acesta ca, printr-un fideicomis, să transmită mai departe întreaga noastră moștenire sau o parte din ea: în ce constă regula aceasta vom arăta la locul potrivit [123].

[Instituirea sclavilor]

185. Dar ca și oamenii liberi, tot astfel pot fi instituiți moștenitori și sclavii, atît ai noștri cît și ai altora.

186. Sclavul nostru însă trebuie declarat liber simultan cu instituirea ca moștenitor, și anume în chipul următor: „*Sclavul meu Stichus să fie liber și moștenitorul meu*" sau „*moștenitor și liber*" [124].

187. Căci dacă a fost instituit moștenitor fără libertate, el nu poate deveni moștenitor, chiar dacă după aceea a fost eliberat de stăpîn, deoarece instituirea ca moștenitor nu s-a făcut în raport cu capacitatea lui juridică; iar dacă cumva a fost înstrăinat, încă nu va putea dobîndi succesiunea cu încuviințarea noului stăpîn.

188. Și totuși, dacă cel care a fost instituit moștenitor odată cu eliberarea a mai dăinuit în aceeași situație, va deveni liber în baza testamentului și, implicit, *heres necessarius*. Dacă însă eliberarea a fost făcută de însuși testatorul, sclavul va putea accepta moștenirea după propria-i chibzuință; iar dacă a fost înstrăinat altuia, va fi obligat să o primească cu încuviințarea noului stăpîn; în felul acesta, stăpînul va deveni moșteni-

---

[122] Regula că tatăl nu poate dispune de lucrurile fiului său, substituindu-i acestuia pe altul, a învins; procedînd altfel ar fi însemnat să facă cu anticipație testamentul acestuia; și totuși, dacă tatăl exhereda pe fiu, putea numi, în locul lui, un substitut.

[123] *Per fideicomissum obligemus*: bănuim că nu putea spune așa ceva G., întrucît prin fideicomis putem r u g a, iar nu o b l i g a, așa cum, de fapt, a și spus-o în § 277.

Textul *totam uel pro parte* rupe armonia, căci substitutului la întreaga moștenire trebuia să i se contrapună fideicomisul pentru întreaga succesiune.

Secvența celor doi *ut* în aceeași frază nu cadrează cu eleganta simplitate a stilului lui G.

[124] Capacitatea de a fi instituiți o au cetățenii, în nici un caz un sclav fără stăpîn, căci capabil trebuia să fie, în realitate, stăpînul. Instituirea sclavului altuia *(seruus alienus)* echivalează cu instituirea indirectă a stăpînului; principiul era puternic în drept (depășirea limitelor lui, în cîteva cazuri: inf., § 264). Cum nimeni nu putea deveni moștenitor fără să fie liber și nici nu era posibil să se acorde prin testament libertatea înainte de a se fi indicat moștenitorul, urmează că sclavul nu putea deveni *heres necessarius*, în stare să refuze moștenirea, dar nici nevoit să facă *additio*; deci, aici un cerc vicios. Dispoziția ar fi fost deci imposibilă, dacă considerentele practice n-ar fi fost mai puternice decît raționamentele sofistice. Pentru realizarea simultană a dorinței testatorului, s-a ocolit dificultatea, întrunindu-se cele două dispoziții testamentare într-o singură frază.

Cum formalismul nu îngăduia inversarea cuvintelor din tiparul fix și solemn *(liber heresque)*, înseamnă că *heres liberque* nu-i aparțin lui G.; alte amănunte sup., §§ 153 și urm.

tor, prin mijlocirea lui, căci acesta însuşi nu poate fi nici moştenitor, şi nici liber [125].

189. La fel şi sclavul altuia, dacă mai dăinuia în această situaţie, căci, odată instituit moştenitor, era obligat să accepte succesiunea cu încuviinţarea stăpînului, iar dacă a fost înstrăinat şi de către acesta, fie în timpul cît trăia testatorul, fie după moartea acestuia, dar în orice caz înainte de a se fi făcut *cretio*, sclavul trebuia să accepte moştenirea cu încuviinţarea noului stăpîn *(iussu noui domini)*; iar dacă era eliberat, putea accepta moştenirea după propria-i chibzuinţă [126].

190. Dacă însă sclavul altuia a fost instituit moştenitor, dîndu-i-se posibilitatea să facă o *cretio* de drept comun, se înţelege de la sine că termenul de deliberare curge din ziua cînd el a aflat că este instituit moştenitor şi că nu există nici un impediment pentru a-l asigura pe stăpîn că, la încuviinţarea lui, poate face *cretio* [127].

191. După acestea, să ne ocupăm de legate. Această parte a dreptului pare a fi, în adevăr, în afară de materia discutată, căci noi vorbim despre acele figuri juridice prin care dobîndim bunuri cu titlu universal *(per uniuersitatem)*. Dar, cum am mai vorbit, în general, despre testamente şi despre moştenitorii instituiţi prin testamente, este logic ca în cele ce urmează să poată fi tratată şi această materie a dreptului.

Legatele

[Felul lor]

192. Există patru feluri de legate [128]: în adevăr, putem lăsa legate fie *per uindicationem* (prin revendicare), fie *per damnationem* (prin obligare), fie *sinendi modo* (sub forma îngăduinţei), fie *per praeceptionem* (cu precădere).

---

[125] Schimbînd stăpînul, *seruus alienatus* rămînea mai departe în sclavie. Persistă însă îndoiala dacă este valabilă sau nu instituirea ca moştenitor a unui sclav, cînd acesta fusese înstrăinat de testator înaintea datei la care îi fusese promisă libertatea. În adevăr, instituind pe sclavul său, testatorul nu demonstra voinţa ca bunurile sale să treacă la diferiţii lui stăpîni ulteriori, aceasta însemnînd modificarea intenţiilor lui. Inserarea ipotezelor — cînd a manumisiunii, cînd a alienării — ne determină a le socoti adăugiri făcute de cine ştie ce practician, care dorea să vadă examinate toate cazurile posibile.

[126] Unul din scopurile practice ale instituirii sclavilor — care nu a fost discutat de G. (doar presupus aici) şi pînă acum nici de altul (ceva la Mühlerbruch—Glück şi Köppen, citaţi de Ihering, *L'ésprit du dr. rom.*, IV, p. 240) — este dezvăluit de precauţia testatorului de a influenţa indirect ezitarea moştenitorului de a accepta moştenirea, sau de a o lăsa să treacă altuia, fiindcă, cesiunea pentru *hereditas legitima* admisă, era în schimb neadmisă testamentar. Pentru a ocoli restricţia, testatorul instituia anume ca moştenitor al eredelui, căruia voia să-i dea posibilitatea alegerii între a accepta sau a ceda altuia moştenirea, pe un sclav al acestuia, iar pentru eventualitatea că acel sclav instituit va muri şi el, instituia *coniunctim* pe alţi sclavi ai aceluia. La moartea testatorului, proprietarul sclavului putea, la alegere, fie să ordone *(iussu noui domini)* sclavului instituit să accepte moştenirea, fie să-l mancipeze mai departe altuia, căruia să-i cedeze şi dreptul de a face adiţiunea; iar dacă ulterior ar fi vrut să-şi recapete sclavul, făcea un pact fiduciar în sensul acesta. Cu procedeul acesta el obţinea valoarea exactă a moştenirii, cumpărătorul recuperîndu-şi din preţul vînzării cheltuielile ocazionate.

[127] Neinformînd pe stăpîn, sclavul îl expunea pe acesta să piardă avantajul unei moşteniri.

[128] Într-o bună metodică, G. ar fi trebuit să dea aici definiţia legatului (ca Iust. Inst., II, 20, 1): *legatum est donatio quaedam a defuncto relicta*. Dezvoltă în schimb, de acum, o materie

193. *Per uindicationem* lăsăm un legat în felul următor: „*Lui Titius, eu îi dau şi îi las în legat*, să zicem, *pe sclavul Stichus*"; dar ⟨şi *⟩ dacă din cele două cuvinte „*dau*" şi „*las*" a fost folosit numai unul, încă s-a procedat corect la legatul prin revendicare; şi tot astfel, cînd s-a găsit mai cu cale, chiar şi atunci cînd legatul a fost formulat aşa: „*să ia*", „*să-şi însuşească*" sau „*să culeagă*", încă a fost făcut corect un legat prin revendicare.

194. Şi tocmai de aceea legatul se cheamă prin revendicare, pentru că, îndată după acceptarea moştenirii, lucrul lăsat intră pe dată în proprietatea legatarului, potrivit dreptului quiriţilor; iar dacă legatarul ar vrea să pretindă acel bun, fie de la moştenitor, fie de la oricare altul care l-ar poseda, va trebui să-l revendice *(uindicare eam rem)*, adică să susţină că obiectul îi aparţine lui după dreptul quiriţilor [129].

195. Asupra unui singur lucru nu sînt de acord prudenţii, anume: Sabinus şi Cassius, precum şi ceilalţi maeştri ai noştri, socotesc că un legat, astfel făcut, îi revine legatarului imediat după acceptarea moştenirii, chiar dacă el nici n-ar fi ştiut că i s-a lăsat un legat; iar ⟨dacă **⟩, după ce a aflat, ⟨l-a respins sau chiar numai l-a desconsiderat ***⟩, ar fi ca şi cum nu i-ar fi fost lăsat nici un legat. Nerva însă şi Proculus, dimpreună cu ceilalţi maeştri ai şcolii adverse, socotesc că bunul nu devine proprietatea legatarului, decît dacă acesta ar fi dorit ca lucrul acela să-i aparţină.

Astăzi însă, conform une constituţii a divinului Antoninus Pius, vedem că se practică mai mult ceea ce a decis Proculus, căci atunci cînd un latin a fost lăsat, în legat, unei colonii, prin procedura revendicării,

---

* *et* — Textes [7].

** *sed si(posteaquam)* — precum sugerăm (*et* — V; *sed* — Girard).

*** *etiam spretum* — Reinach (*non ceperit* — Mommsen; *et spreuerit* — Kübler; *et non cesserit* — David—Nelson).

dezbătută peste măsură de juriştii romani, atît cei *ueteres*, cît şi clasicii. Materia ocupă aproape un sfert din G.I. (II, 191 — III 87). S-a spus chiar, cu mirare (Genzmer, *La génese du* fideicomis, RHD, 1962, p. 319—350), cum a putut un clasic să consacre atîta timp şi zel unor chestiuni de importanţă relativă. Şi totuşi, pentru aristocraţia, nu după origine ci după avere, legatul devenea, pe măsura extinderii teritoriale a imperiului, o chestiune de mare interes, deci şi pentru juriştii secolului II e.n.; iar instituţia, una din racilele orînduirii, era alimentată de mania romanilor de a face legate (Plinius, *Epist.*, 5, 5 şi 2, 20; satirizarea cu *Testamentum porcelli*, cca 400 e.n. — v. D'Ors, RIDA, 1955, p. 219).

[129] S-a spus (§ 103), în treacăt, vorbindu-se despre testamentul *per aes et libram*, că romanii se puteau folosi de aceeaşi procedură librală şi pentru legate; acum se revine cu amănunte care arată şi etapele evoluţiei. Pornind de la procedura *per uindicationem*, G. arată că transformarea s-a făcut prin distincţia dintre *heres* şi *familiae emptor* (un interpus, între erede şi legatar, la realitatea căruia testatorul apela pentru a-i transmite întregul patrimoniu, după moarte). Jurisprudenţa a admis şi pentru legat aceeaşi procedură *per aes et libram* (sup., § 102) care conţinea pe cea veche (*propter ueteris iuris imitationem* — § 103), doar cu consecinţe juridice diferite (§ 105); aici nu mai e vorba de un comandament legislativ, ci de un artificiu de procedură. Efectul cuvintelor de la *familiae mancipatio (ita do; ita lego)*, în care se manifesta energic voinţa individuală, deşi aceleaşi la testamente şi la legate, era deosebit: la primele succesiunea era un *uniuersum ius*, cuprinzînd complexitatea averii; la secundele, se creau drepturi izolate, la un anumit obiect sau anumite obiecte — ca la orice legat.

Astfel a apărut legatul *per uindicationem* — o formă de succesiune cu titlu particular, care a coexistat cu instituirea de erede din vechiul tip de testament roman, ocrotit de l. XII T. Trecerea de la testament la legat s-a făcut treptat: întîi, pentru bunurile fungibile, despre care G. va vorbi inf., § 196; apoi, pentru cele pe care testatorul le avusese *in bonis*, care deci nu-i aparţineau *ex iure quiritium*, ieşind astfel din vechiul făgaş (Monier, *Man.*, p. 664).

constituţia prevede ca „decurionii să chibzuiască dacă este sau nu cazul să-l accepte, întocmai ca atunci cînd un legat ar fi fost lăsat unuia singur"[130].

196. Dar numai acele bunuri care aparţin testatorului însuşi, după dreptul guiriţilor, sînt lăsate corect în legatele prin revendicare. În ce priveşte însă obiectele care se cîntăresc, se numără sau se măsoară, precum vinul, untdelemnul, grîul, banii număraţi, s-a admis că este de ajuns ca acestea să fi aparţinut testatorului după dreptul quiriţilor, la data decesului. Privitor, în schimb, la restul bunurilor, s-a decis că acestea trebuie să fi fost în proprietatea quiritară a testatorului şi într-un moment şi în altul, adică atît la data întocmirii testamentului, cît şi la aceea a morţii testatorului; altfel, legatul este nul[131].

197. Aceasta este, evident, situaţia în dreptul civil. Ulterior însă, la propunerea împăratului Nero, s-a dat un senatusconsult prin care s-a stabilit că dacă cineva a lăsat prin legat un bun care nu i-a aparţinut niciodată, legatul va fi valabil, ca şi cum ar fi fost lăsat în cea mai temeinică formă juridică; iar cea mai temeinică formă juridică este aceea a

---

130 În continuare, în partea finală despre legatul *per uindicationem*, se relatează cazul legatului lăsat unei colonii de un *latinus* sau de patronul lui; mai mult decît oricare alt legat, astfel de legate solicitînd precauţie la acceptare. Se reproduc cuvintele constituţiei: *Deliberent, inquit, decuriones, an ad se uelint pertinere...*

Acest § a suscitat discuţii, privind: autenticitatea gaiană; fondul chestiunii înseşi; determinarea datei publicării G.I.

Faptul că împăratul Antoninus, intervenind într-o controversă a celor două şcoli rivale privind regimul juridic al legatelor, a arbitrat cu constituţia mai sus amintită, atrage atenţia; şi, mai important, că G., care era sabinian, ar fi înclinat în favoarea soluţiei proculiene; aceste observaţii permit să se creadă, pe temeiuri de formă, că pasajul *(sed hodie... legatus esset)* nu poate fi al lui G. (Kniep, *RGLG*, p. 3 şi urm.; Beseler, *Beiträge*, II, p. 103).

Începînd de la acest §, pînă la finele operei, numele Antoninus Pius este însoţit de epitetul *diuus*, deci la data redactării acestui pasaj, acel împărat nu mai trăia (161 e.n.); de aici, indiciul că data publicării Instituţiunilor a fost acel an (cf. Appleton, *Les interpolations*, p. 197—241).

Rescriptul lui Antoninus nu este, cum s-a crezut, în legătură cu capacitatea juridică a unei colonii de a primi legate (Wlassak, ZS, 1910, p. 206; Mitteis, *Röm. Priv. R.*, I, p. 379 ş.a.), căci textul nu face nici pe departe aluzie la aşa ceva, ci este numai o recomandare imperială adresată decurionilor, ca, în conciliile lor municipale, să delibereze atent asupra acceptării legatelor lăsate coloniilor, fiindcă printre acelea sînt unele care comportă mai multe sarcini decît avantaje, referindu-se, în speţă, la un latin iunian, lăsat în legat, cu peculiul său, unei colonii. Cum latinii iuniani trăiau liberi şi mureau sclavi, iar averea pe care o lăsau trecea la patronul lor, aşa cum se întîmpla cu peculiul la moartea sclavului, înseamnă că a lăsa în legat pe un latin era tot una cu a lega şi peculiul acestuia. Cum însă peculiul putea fi un patrimoniu grevat de un pasiv, sancţionat prin acţiunea *de peculio*, îndreptată împotriva patronului, acţiunea în cazul nostru ar fi urmat să fie îndreptată contra coloniei. Prin urmare, datoriile absorbind peculiul, coloniei nu-i mai rămîn din legat decît încurcături şi procese, de exemplu cînd latinul a vîndut din avere sau a tăinuit preţul încasat, prefăcîndu-se că contractează fictiv. Cum asemenea fraude erau de obicei greu de descoperit, colonia trebuia să privească de două ori înainte de a accepta legatul peculiului unui latin. De aceea, decurionii nu vor avea nici un scrupul cînd îl vor respinge; ei trebuiau să delibereze ca un simplu legatar particular şi tocmai acest lucru îl decide rescriptul.

131 Dovada proprietăţii testatorului asupra celor lăsate prin legat revine nu legatarului, ci moştenitorului (existînd pericolul, fie ca lucrul să nu fi aparţinut testatorului, fie ca acesta — ulterior datei întocmirii testamentului — să-l fi transferat altuia, fie, în sfîrşit, ca proprietatea lucrului să o fi angajat sub forma unei *fiducia*). A impune legatarului obligaţia probei ar fi răsturnat raportul natural dintre moştenitor şi legatar şi, în multe cazuri, ar fi făcut legatul ineficient. Dovedirea proprietăţii testatorului oferea eredelui avantajul practic al vocaţiunii lui la moştenire, iar legatarului materialul contra eventualei contestări a validităţii legatului (Ihering, *L'éspr. du dr. rom.*, IV, 74).

legatului prin *damnatio*, cu ajutorul căruia poate fi lăsat prin legat chiar și bunul altuia, cum se va arăta mai jos.

198. Dacă însă cineva a lăsat prin legat propriul său bun, dar, după întocmirea testamentului, pe acela l-a vîndut, mulți socotesc nu numai că legatul nu este valabil după dreptul civil, dar nu va fi confirmat nici în virtutea senatusconsultului. S-a spus aceasta așa, pentru că chiar și atunci cînd cineva a lăsat printr-un legat cu *damnatio* propria-i avere, dar după aceea a înstrăinat-o, mulți socotesc că, deși legatul ar fi datorat în drept, totuși legatarul care l-ar reclama poate fi respins prin excepțiunea de dol, ca unul care pretinde un lucru contra voinței defunctului [132].

199. Este evident că, dacă unul și același bun a fost lăsat ca legat prin revendicare la două sau mai multe persoane, fie împreună, fie separat, și vin toți să-și împartă legatul, se repartizează la fiecare părțile cuvenite, iar porțiunea celui lipsă se adaugă colegatarilor. Un legat conjunct se lasă așa: „*Eu dau, eu las lui Titius și Seius, prin legat, pe sclavul Stichus*"; iar disjunct, astfel: „*Lui Lucius Titius eu dau, eu las prin legat, pe sclavul Stichus; lui Seius, îi dau, îi las prin legat, pe același sclav*" [133].

200. Se pune aici întrebarea al cui va fi ceea ce a fost lăsat ca legat prin revendicare făcut sub condiție, atîta timp cît condiția este pendentă? Maeștrii noștri socotesc că este al moștenitorului, după exemplul unui *statuliber* [134], adică al sclavului căruia i s-a încuviințat prin testament să fie liber, sub o condiție oarecare; și care, pînă la îndeplinirea condiției, se știe, continuă să fie sclavul moștenitorului. Maeștrii școlii adverse socotesc, din contră, că în perioada interimară lucrul acela este al nimănui; și aceasta, spun ei, se aplică cu atît mai mult cînd este vorba de legatul lăsat pur și simplu, fără condiție, pentru perioada de dinaintea acceptării legatului de către legatar.

201. *Per damnationem* [135] lăsăm legate în următorul mod: „*Moștenitorul meu să fie obligat a da pe sclavul meu Stichus*"; dar și dacă ar fi fost scris „*să dea*", încă este un legat prin *damnatio*.

202. Printr-un astfel de legat, poate fi lăsat chiar și bunul altuia, astfel că moștenitorul are obligația să cumpere și să predea lucrul sau contravaloarea lui.

---

[132] Reforma adusă prin *sc*tul neronian constînd din îngăduința transmiterii unui lucru chiar al altuia, în forma legatului prin *damnatio* (II, 197), dîndu-se posibilitatea interpretării, voinței defunctului *(uoluntas defuncti)*, constituie o etapă importantă a tendinței de a elibera dreptul de formalism, resimțită mai întîi în dreptul succesoral.

[133] E vorba de: *a)* legatul prin *uindicatio*, lăsat conjunct la două sau mai multe persoane, asupra aceluiași fond sau sclav *(res legati coniunctim)*; *b)* cel lăsat disjunct, de asemenea la două sau mai multe persoane, separat fiecăreia. În primul caz, fiecare colegatar are dreptul la cîte o parte *(partes ad singulos pertinere)*; dacă unul din colegatari nu poate dobîndi, partea acestuia se adaugă la partea celorlalți *(deficientis portionem collegatario adcrescere)*. (Amănunte la Riccobono, *Studi critici*, p. 261.)

[134] Sclavului eliberat sub condiție, pînă la împlinirea acesteia, i se spunea *statuliber* (cf. și Ulp., II, 1, 2).

[135] G. nu cunoaște formula *dare iubeo* (Ulp., XXIV, 4), dar recunoaște ca bună formula *dato*, alături de vechea *damnas esto dare*; de aici indiciul originii mai recente a aceleia: *damnas* este forma încopată nedeclinabilă a lui *damnatus*, stereotipă cu *esto (sunto)* „să fie dator să dea" (Mommsen, *ZS*, 1903, 2; C. Tomulescu, Iura, 1966, p. 82).

203. Dar şi un bun care nu există încă în natura lucrurilor, numai să fie posibil însă, încă poate fi lăsat ca legat prin *damnatio*, de pildă: „*roadele care se vor produce pe acest fond*", sau „*copilul care se va naşte din acea sclavă*".

204. Bunul care a fost lăsat printr-un astfel de legat, chiar dacă legatul a fost pur şi simplu, nu va trece legatarului pe dată după acceptarea moştenirii, ca la legatul prin revendicare, ci rămîne al eredelui în totul. De aceea, legatarul trebuie să-l urmărească printr-o acţiune *in personam*, adică să pretindă că moştenitorul trebuie să i-l dea; atunci moştenitorul, dacă este vorba de *res mancipi*, va trebui să-l transmită prin mancipaţiune sau prin *in iure cessio*, predîndu-i şi posesiunea; iar dacă este *res nec mancipi*, este de ajuns a-l preda prin *traditio*. În adevăr, dacă pe un *res mancipi* l-a predat, fără să-l mancipeze, acela revine de plin drept legatarului prin uzucapiune; iar uzucapiunea se împlineşte, cum am mai spus în altă parte [136], într-un an pentru lucrurile mobile şi în doi ani pentru cele ce sînt prinse de sol.

205. Între acest fel de legat şi cel prin revendicare, mai există şi altă deosebire, anume: dacă acelaşi bun a fost lăsat conjunct la două sau mai multe persoane, prin legatul cu *damnatio*, porţiunile ce se cuvin fiecăreia vor fi ⟨cum se ştie *⟩ ca la legatul prin revendicare; iar dacă a fost lăsat disjunct, fiecăreia din părţi i se datoreşte întregul. Aşa se face că moştenitorul datorează unuia bunul, iar altuia contravaloarea. În schimb, la cele conjuncte, porţiunea celui care este lipsă nu trece la colegatar, ci rămîne în masa succesorală.

206. Am spus însă că la legatul prin *damnatio*, porţiunea celui ce lipseşte rămîne în masa succesorală, iar la legatul prin revendicare, din contra, ea vine de măreşte porţiunea colegatarului, şi trebuie menţionat aici că aceasta a fost situaţia în dreptul civil înainte de legea Papia; iar după legea Papia, dreptul la porţiunea celui care lipseşte devine caduc şi trece acelora din testament care au descendenţi [137].

207. Cu toate că la revendicarea părţilor caduce întîietatea o au moştenitorii care au copii, şi numai dacă moştenitorii nu au copii vin colegatarii cu copii, totuşi prin însuşi textul legii Papia s-a statornicit că, dacă colegatarul conjunct are copii, el este preferat moştenitorilor, chiar dacă aceştia vor avea copii.

208. Dar cei mai mulţi socotesc că ceea ce s-a dispus prin legea Papia, în materie de legate conjuncte, se aplică fără nici o deosebire şi la celelalte două legate, atît la cel prin revendicare, cît şi la cel prin *damnatio*.

209. *S i n e n d i m o d o* lăsăm legate în felul următor: „*Moştenitorul meu să fie îndatorat a îngădui lui L. Titius să ia pe sclavul Stichus şi acela să-l păstreze pentru sine*".

---

* *constant* — Textes [7].

[136] Cf. sup., § 42.

[137] Legea Papia confirma o *lex de bonis caducis publicandis*.

210. Acest fel de legat are un cîmp de aplicare mai larg [138] decît legatul prin revendicare, dar mai restrîns decît cel prin *damnatio*. Într-adevăr, în felul acesta testatorul poate lăsa valabil prin legat nu numai propriul său bun, dar chiar și pe cel al moștenitorului însuși, pe cînd altfel, prin revendicare, nu poate lăsa ca legat decît propriul său bun, iar prin *damnatio* poate lăsa ca legat un bun ⟨chiar⟩ al unui extraneu oarecare.

211. Dacă însă la data morții testatorului lucrul era fie al testatorului însuși, fie al moștenitorului, legatul va fi în totul valabil, chiar dacă la data întocmirii testamentului nu era nici al unuia, nici al altuia.

212. Dar dacă, după moartea testatorului, bunul acela a început să fie al moștenitorului, se pune întrebarea dacă un astfel de legat este valabil sau nu. Cei mai mulți socotesc că nu e valabil. Ce urmează de aici? Dacă cineva a lăsat prin legat un bun care nu a fost al lui niciodată, iar după aceea n-a început să-i aparțină nici moștenitorului vreodată, se consideră, conform senatusconsultului neronian, ca și cum i-ar fi fost lăsat moștenitorului prin *damnatio*.

213. Dar după cum cele lăsate prin legatul *per damnationem* nu devin ale legatarului imediat după acceptarea succesiunii, ci rămîn ale moștenitorului, pînă cînd acesta le va transmite legatarului prin *traditio*, *mancipatio* sau *in iure cessio*, — tot așa stau lucrurile și la legatul *sinendi modo*; și tocmai de aceea acțiunea în legătură cu un astfel de legat este și ea o acțiune *in personam* contra moștenitorului, care „*trebuie să dea sau să facă ceea ce decurge din testament*" [139].

214. Sînt totuși unii care socotesc că printr-un astfel de legat moștenitorul nu pare a fi obligat nici să mancipeze legatul, nici să-l cedeze *in iure* și nici să-l predea prin *traditio*, ci este suficient numai să tolereze ca legatarul să și-l însușească, aceasta întrucît testatorul nu i-a impus nimic mai mult decît să permită, adică să îngăduie, ca legatarul să obțină un bun [140].

215. Un dezacord mai grav intervine în legătură cu acest fel de legat, atunci cînd unul și același bun a fost lăsat, separat, la doi sau mai mulți legatari. Unii au susținut că obiectul este datorat în întregime fiecăruia, la fel ca la legatul prin *damnatio*; ⟨alții, că fiecare trebuie să capete cîte

---

[138] Comparînd cîmpul larg de aplicare al legatului *sinendi modo*, cu acela mai restrîns al celor *per uindicationem* și *per damnationem*, G. ar fi trebuit să dea mai multe lămuriri. El scrie numai *per damnationem autem cuius libet extranei rem legare potest*, obligîndu-ne pe noi, cititorii, să subînțelegem un *etiam*. Pe cînd la primul legat testatorul nu-l constrîngea pe erede să dea, ci numai „să nu se opună la ceea ce a lăsat" (*nihil ultra, quam ut sinat*, § 214), în al doilea (§ 202) defunctul impunea eredelui să procure chiar un lucru al altuia („ca să-l dea sau să-i plătească valoarea" : *ut heres redimere rem et praestare aut aestimationem dare*).

[139] Moștenitorul, ca uzufructuar vremelnic al legatului, putea fi urmărit de legatar cu o *actio in personam* pentru tot ce era obligat prin testament să îngăduie, să dea sau să facă (*sinere, dare, facere*).

[140] În materie de legate *sinendi modo*, nu era acord între juriști (*dissensio* § 215), de vreme ce unii, care reprezentau opinia minorității, mai susțineau că *heres* trebuie să procure lucrul specificat în legat, dacă nu-l avea nici testatorul, nici legatarul (§ 210—211). Un asemenea legat, valorificat eventual judiciar, printr-o *actio in personam*, nu putea duce, în cazul valorificării unui *incertum* (§ 213), decît la o atribuire evaluată, nu însă la condamnarea la dublu, cum crede Zulueta (II, p. 110).

o parte, ca la legatul prin *uindicatio* *); în sfîrşit, alţii au adoptat principiul dreptului primului ocupant *(occupantis melior est condicio)* [141], deoarece prin acest fel de legat moştenitorul este constrîns la o prestare pasivă, adică să îngăduie legatarului să dobîndească obiectul. Aşa că, dacă a îngăduit primului să-l ia — şi acela l-a luat —, să fie la adăpost faţă de cel care i-ar pretinde ulterior legatul, întrucît nici nu-l deţine, deci nu are ce îngădui să-i fie luat de acela, şi nici nu s-a folosit de manopere dolosive pentru a nu-l obţine.

216. *Per praeceptionem* lăsăm legate în modul următor: „*Lucius Titius să ia cu precădere pe sclavul Stichus*".

217. Maeştrii noştri socot însă că un astfel de legat nu poate fi lăsat nimănui altuia decît celui care a fost indicat moştenitor pentru o cîtime oarecare. A lua cu precădere înseamnă a lua cu anticipaţie; şi acest lucru se întîmplă numai unuia care a fost instituit moştenitor pentru o cîtime oarecare şi cînd ar mai avea de primit cu precădere un legat, în afară de partea lui de moştenire.

218. Ca atare, dacă unui extraneu i-a fost lăsat în acest mod un legat, este fără valoare. Sabinus mergea pînă la a socoti că unast fel de legat nu poate fi făcut valabil nici chiar potrivit senatusconsultului neronian, deoarece — spunea el — prin acest senatusconsult sînt confirmate numai acele legate care, din formularea greşită a termenilor, nu sînt valabile după dreptul civil, iar nu şi acelea care nu ar fi datorate din cauza persoanei însăşi a legatarului.

Iulianus [142] şi Sextus [143] au admis însă că, chiar în cazul acesta, legatul va fi confirmat în baza senatusconsultului; căci dacă în acest caz,

---

* *legatum; alii partes ad singulos pertinere, sicut in legato per uindicationem* — Bizoukides, după G. Epit. (2, 5, 6).

[141] Dezacordul era mai grav *(dissensio maior)* în cazul coliziunii de drepturi: *a)* pluralitatea de gajuri constituite deodată şi *in solidum* asupra aceluiaşi obiect; *b)* pluralitatea de creditori asupra aceluiaşi debitor, care nu poate fi obligat să răspundă dincolo de o anumită limită *(ultra uires hereditatis)*; *c)* pluralitatea dreptului de preferinţă, pentru fiecare din comoştenitorii sau creditorii colegatari ai unui singur legat. G. discută aici cazul coliziunii între mai mulţi creditori coreali şi decide că satisfacţia efectivă o va avea cel care va fi luat iniţiativa, aplicîndu-şi principiul: *possidentis melior est condicio* (Biscardi, *Ancora in tema di collisione*, SDHI, 1936, p. 487—510).

[142] [Salvius] Iulianus (100—175 e.n.) din şcoala sabiniană, ţinut în mare stimă de G. (v. *Studiul introd.*), originar din Hadrumetum (Africa), elev al lui Iavolenus (D, 40, 2, 5; Spartianus, *Vita Didii Iuliani*, 1, 2) şi, poate, bunicul împăratului Iulian Apostatul (Eutropius, *Brev.*, 8, 17; Kunkel, *Herk.*, p. 157—167), a fost pretor, senator (sub Hadrian, Antoninus Pius şi *diui fratres*), *tribunus plebis*, consul (de 2 ori — D, 40, 2, 5) şi prefect al Romei (Spartianus, *op. cit.*, 8, 1), proconsul în Africa, guvernator al Germaniei (inscr. Bonn, CIL, XIII, 8159), codificatorul Edictului *perpetuum*. La Pupput, între Cartagina şi Hadrumetum i s-a găsit statuia, ridicată în ţara de origine (Mommsen, *Ges. Schr.*, 1905, II, p. 2; CIL, 24094).

[143] Mommsen (*Jur. Schr.*, II, p. 25) consideră că este Sextus Caecilius Africanus; Abranič (Bull. d'Archéol. et d'Hist., Dalmatica, 1930—1934, p. 255 şi urm.) că este originar din Thuburbo (Africa); Kunkel (*Herk.*, p. 173, notă), comandant al Cohortei VIII Dalmatica, din vestita familie republicană a Metellilor, rămaşi celebri în istoria comediei, prin interzicerea aluziilor politice, întemniţarea autorilor — cazul poetului Naevius din secolul III î.e.n. (cf. Graff, *Naevian-Studies*, New York, 1931, p. 41—58). Noi credem că referinţa lui G. nu putea privi decît pe Sextus Pomponius, originar din Spania (*ZS*, VII, p. 479), sabinian şi peregrin ca şi G., căruia i-a citat favorabil o soluţie (în *Ad Q. M.* 22 — D, 45, 3, 39: *Gaius Noster dixit*).

din pricina vorbelor rostite, se ajunge ca un legat să fie nul după dreptul civil, urmează că, rostind alte cuvinte — de pildă cele de la legatul *per uindicationem*, *per damnationem* și cel *sinendi modo* — se lasă un legat perfect valabil; iar legat nul, din cauza unui viciu privind persoana legatarului, este numai cînd acela a fost lăsat unuia căruia în nici un caz nu i se putea lăsa, de pildă unui peregrin, căci acestuia îi lipsește capacitatea de a primi un testament, și în atare situație este clar că nu este locul să-i fie aplicat senatusconsultul.

[Distribuirea legatelor[144]]

219. La fel gîndesc maeștrii noștri și atunci cînd legatul a fost lăsat cuiva în așa fel, încît să nu poată fi în nici un chip adus la îndeplinire decît cu ajutorul unei acțiuni de partaj, așa cum se procedează în mod obișnuit între comoștenitori, pentru ieșirea lor din indiviziune, cu alte cuvinte pentru împărțirea moștenirii *(de hereditate herciscundae)*; căci în competența unui judecător intră și aceea de a adjudeca[145] cuiva ceea ce i-a fost lăsat prin legatul cu precădere.

220. Înțelegem de aici că, după opinia maeștrilor noștri, prin legatul cu precădere nu pot fi lăsate decît bunuri care aparțin testatorului, căci în fața acestei instanțe de partaj nu se aduce nimic altceva decît chestiuni de moștenire. Prin urmare, dacă un testator a lăsat, printr-un legat de felul acesta, un bun care nu e al său, legatul va fi nul după dreptul civil, dar va fi confirmat prin senatusconsult. Și totuși ei admit că, într-un caz anumit, poate fi lăsat prin legat cu precădere chiar și bunul altuia; așa ar fi cînd cineva a lăsat prin legat un bun pe care-l dăduse creditorului în *mancipium*, cu titlu fiduciar, întrucît, socotesc ei, stă în competența judecătorului ca, după achitarea datoriei, comoștenitorii să poată fi constrînși să degajeze de datorii *(luere)* acel bun, pentru ca apoi să-l poată primi cu precădere cel căruia i-a fost lăsat astfel legatul.

---

[144] G. elucidează următoarele: 1) cel care figurează printre moștenitori — considerat de proculieni că poate fi onorat cu un legat pe „calea îngăduinței", în virtutea *sc*tului neronian — nu are vocație la un asemenea drept (*quo plane casu senatusconsulto locus non est* — § 218), alăturîndu-se astfel tezei sabiniene (*nulla alia ratione putant* — § 219); 2) la legatul „cu precădere" cuvintele *extra portionem hereditatis* (§ 217), trebuind raportate la *praeceptio* cuvenită unui erede, înseamnă că acestuia, în afară de cota ereditară, i se mai lăsa pe deasupra și un legat; 3) obiectul unui astfel de legat neputînd fi decît *res corporales* aflate *in bonis*, înseamnă că, în eventualitatea mancipării obiectului de către testator unui creditor *fiduciae causa*, moștenitorii trebuiau constrînși *officio iudicis* să-l răscumpere (*luere eam rem solutap ecunia*... — § 220); *praeceptio* se actualiza astfel prin *adiudicatio* (§ 219); 4) acțiunea legatului „cu precădere" se reducea la *actio familiae erciscundae* (§ 219), iar beneficiarul extraneu, de *reiuindicatio* (§ 222). De prima se puteau folosi moștenitorii, pentru a urmări părțile de moștenire cuvenite fiecăruia, dar și legatarul, pentru a i se transmite întreaga masă legatară. Nu trebuie să ne mire că legatarul și eredele se foloseau de aceeași procedură, obișnuită la *actio familiae herciscundae*, căci — în concepția romană — legatul „cu precădere" conținea dispoziții asupra împărțirii masei succesorale, și atunci cădea și el sub acțiunea de partaj. Faptul că niciodată, în dreptul roman, nu a existat o *actio legati*, s-ar putea imputa tocmai acestui procedeu.

[145] Deși sentințele judiciare, în materie de drepturi reale, nu sînt atributive, ci declarative ale dreptului de proprietate și prin ele se impun părților doar obligații personale, în legătură cu acest drept existau totuși, precum se vede, abateri în procesele de partaj (și la oricare fel de ieșire din indiviziune), unde judecătorul putea atribui — adică transfera — o proprietate *(adiudicatio)*.

221. Autorii şcolii adverse însă socotesc că poate fi lăsat un legat cu *precădere (per praeceptionem)* chiar şi unui extraneu, cum ar fi atunci cînd s-ar scrie aşa: „*Titius să preia pe sclavul Stichus*"; silaba *pre (prae)* fiind un adaus inutil, se vede de aici că obiectul acesta a fost legat prin revendicare; opinia acesta a fost, se spune, consacrată [146] printr-o constituţie a divinului Hadrian.

222. După doctrina aceasta deci, dacă bunul lăsat prin legat a aparţinut defunctului după dreptul quiriţilor, el poate fi revendicat de legatar, fie că acesta este unul din moştenitori, fie un extraneu; dacă însă lucrul a fost numai în proprietatea bonitară a testatorului, el va putea fi lăsat şi unui extraneu, printr-un legat făcut valabil în baza senatusconsultului, iar moştenitorului îi va fi făcută adjudecarea prin oficiul instanţei de partaj; dar dacă lucrul nu a aparţinut testatorului sub nici unul din aceste titluri, atunci legatul va fi făcut valabil atît pentru moştenitor, cît şi pentru extraneu, potrivit senatusconsultului.

223. Totuşi, fie că este vorba de moştenitori ⟨interni⟩, cum socotim noi, fie chiar şi de extranei, cum cred cei din şcoala adversă, dacă unul şi acelaşi bun a fost lăsat, conjunct sau disjunct, la doi sau la mai mulţi, fiecare trebuie să dobîndească părţile cuvenite [147].

[Restricţiuni aduse legatelor]

Despre legea Falcidia

224. Pe vremuri însă, era îngăduit să iroseşti, prin legate şi eliberări, întreaga avere, iar moştenitorului să nu-i rămînă decît numele deşart de moştenitor; şi lucrul acesta se vede că-l permitea chiar Legea celor XII Table, care prevede că, aşa cum a dispus cineva asupra averii sale, să fie respectat întocmai, în termenii următori [148]: „*Aşa cum a dispus cineva de averea sa, aşa să fie dreptul*". Întrucît cei care care erau instituiţi moştenitori în acest mod se abţineau de la succesiune, se ajungea la situaţia ca multe persoane să moară fără testament.

225. Şi atunci a fost votată legea Furia, prin care s-a stabilit că — exceptînd unele persoane — nu le este permis celorlalte să primească, cu titlu de legate sau donaţii *mortis causa*, mai mult de 1000 de aşi. Dar

---

[146] Dacă G. ar fi redactat la Roma acest § ar fi fost mai bine informat despre un rescript al lui Hadrian, în sensul acesta; dar, fiind departe de metropolă, nu a aflat despre acesta decît „din auzite" *(dicitur)*.

[147] G. evită dificila teorie a legatului cu prelevare, rezumîndu-se la analiza principiilor aplicabile cazurilor cînd *praecipientes* erau *heredes* sau *extranei*, fiecare avînd dreptul la porţiunea virilă, cu eventualele amputări sau acrescăminte. În orice caz, părţile civile *(partes)*, care reveneau fiecărui *praecipiens*, trebuiau să corespundă voinţei testatorului. Dar G. vorbeşte numai de „părţi cuvenite" (sup., § 199). Dacă de pildă testatorul lasă lui Primus şi lui Secundus laolaltă *(coniunctim)* fondul Cornelian şi apoi separat lui Tertius *(disiunctim)*, este evident că fiecare din ei are drept la o *pars*, iar nu la toate părţile *in solidum* (sup., §§ 205 şi 215). Autorul (v. şi § 199) a voit să arate diferenţa de tratament între cazurile de legate cu mai mulţi colegatari conjuncţi, şi cele cu mai mulţi colegatari disjuncţi (Ferrini, *Contributi alla dottrina del prelegato*, BIDR, 1895, p. 1—30).

[148] Formula *uti legassit suae rei, ita ius esto* e reprodusă de jurisconsulţi în mai multe variante.

nici legea aceasta nu şi-a atins scopul pe care l-a urmărit, căci cel care avea, să zicem, o avere de 5 000 de aşi putea să facă cinci legate a cîte 1 000 de aşi fiecare şi astfel să-şi irosească prin legate întreaga avere.

226. Pentru acest motiv a fost adusă ulterior legea Voconia, prin care s-a prevăzut că nimănui nu-i este permis să primească, cu titlu de legate sau donaţii *mortis causa*, mai mult decît s-ar cuveni să primească moştenitorii. În puterea acestei legi, moştenitorii se vedeau întrucîtva ocrotiţi, adică în situaţia de a primi şi ei ceva. Totuşi, şi aici apărea un neajuns aproape asemănător, căci împărţind patrimoniul la un număr mare de legatari, testatorul putea reduce partea moştenitorului la atît de puţin, încît acela să nu mai aibă interes, în faţa unui beneficiu aşa de neînsemnat, să susţină sarcinile întregii moşteniri.

227. Şi astfel a fost votată legea Falcidia, prin care s-a prevăzut că nimănui nu-i este permis să lase prin legate mai mult de trei pătrimi din avere, pentru ca în felul acesta moştenitorul să aibă neapărat un sfert din moştenire *(quarta Falcidia)* — şi acest drept este în vigoare astăzi [149].

[Restricţiuni la eliberarea de sclavi]

228. În ce priveşte eliberările de sclavi, legea Fufia Caninia a mai frînat exagerata libertate în acordarea acestora, aşa cum am arătat în primul comentariu [150].

---

[149] Prin trei legi, aşezate de autor în ordinea cronologică, se arată plafonarea legatelor (§§ 224—227); viaţa şi jurisprudenţa inventaseră artificii care permiteau să fie ocolită rigoarea lor, iar legile înseşi ajutau la aceasta (Wesel, *Über Zuhamenhang der* l. Furia, Voconia, Falcidia, ZS, 1904, p. 309—316).

Toate legile plafonare erau în favoarea eredelui testamentar; acestuia era necesar să-i fie întreţinut un interes material, pentru a-l face să accepte moştenirea, rezervîndu-şi o parte din ea, nu ca un simplu dobînditor de bunuri, ci ca unul chemat să continuie pe *decuius*, ducînd mai departe cultul strămoşilor. Se putea întîmpla însă ca cineva, dispunînd de toate bunurile sale prin legate, eredelui să nu-i mai rămînă, spune G. (§ 224), decît numele deşart de erede *(inane nomen heredis)*, instituirea acestuia asigurînd operativitatea testamentului (*quia testamenta uim ex institutione heredis* — § 229). Cum acela putea refuza atare succesiune, făcînd testamentul *desertum*, s-a venit cu aceste trei legi restrictive: *a)* l. F u r i a *t e s t a m e n t a r i a* (aprox. 200—170 î.e.n.; nu l. Furia *de sponsu*, de dată nesigură, care oprea pe testatori să lase unei persoane mai mult de 1000 de aşi); *b)* l. V o c o n i a (169 î.e.n.) susţinută de Cato Maior, care oprea pe un cetăţean de clasa I, înscris în registrul censului cu 10 000 de aşi, să instituie o femeie şi să lase unui legatar mai mult decît partea eredelui. Aceste două legi, impunînd ca, alături de termenul „legate", să apară expresia *mortis causa capio*, — omisiunea acesteia, desigur neintenţionată, constituia prilej ca de ea să profite cei ce voiau să le eludeze, căci nu aveau decît să dea dispoziţiilor lor interpretarea unei *non mortis causa capio*; sau să facă din prestaţiunea cerută eredelui condiţia instituirii lui. Cum prima lege era *minus quam perfecta*, iar a doua a căzut în desuetudine, s-a venit cu *c)* l. F a l c i d i a, plebiscit (39—40 î.e.n.) propus de tribunul plebeu C. Falcidius (Dion Cassius, 48, 33; Bizoukides, II, p. 88), care, abrogînd dispoziţiile celor două anterioare, a stabilit ca eredelui să-i fie rezervată o pătrime din masa succesorală *(quarta Falcidia)*, iar fiscul să încaseze impozitul (textul legii, la Paulus — D, 35 *ad legem Falcidiam* 2, 1). *Quarta Falcidia* fiind de ordine publică, testatorul nu o putea neglija; acest caracter explică raţiunea fiscală care i-a stat la bază.

G. nu vorbeşte despre *querela inofficiosi testamenti* (acţiunea prin care rudele apropiate excluse de la testament, sau exheredate, urmăreau anularea aceluia, ca fiind lipsit de *officium pietatis*).

Dodrans (§ 227) înseamnă 9/12 (= 3/4) dintr-un as. Era obiceiul ca întreaga moştenire, considerată ca fiind un as, să se dividă în 12 părţi, care aveau fiecare numele lor: *sextans* (2/12), *quadrans* (3/12)... Edificator în privinţa aceasta este testamentul poetului Vergilius (Donatus, *Vita Vergilii*, 37).

[150] Cf. I, 42.

Legate lăsate inutil

229. Legatul lăsat înainte de instituirea moştenitorului este inutil, pentru că tocmai din instituirea aceasta a moştenitorului îşi trag puterea testamentele, şi tocmai pentru acest motiv se zice că instituirea moştenitorului este baza şi principiul oricărui testament.

230. Pentru acelaşi motiv, nici libertatea nu poate fi concedată înainte de instituirea moştenitorului.

231. Maeştrii noştri socotesc că în acest caz nu poate fi desemnat nici tutorele, iar Labeo şi Proculus că totuşi tutorele poate fi lăsat, căci prin desemnarea lui nu se derogă cu nimic de la criteriile de repartiţie a succesiunii [151].

232. Legatul lăsat după moartea moştenitorului este de asemenea lovit de nulitate cînd se spune, de pildă, aşa: „*După ce moştenitorul meu va muri, eu dau sau las un legat*" sau: „*să dea el*". Legatul se lasă însă corect astfel: „*Cînd va muri moştenitorul meu*", fiindcă aici legatul nu a fost lăsat după decesul moştenitorului, ci în ultima clipă a vieţii lui. După cum iarăşi, legatul nu poate fi lăsat valabil nici în felul următor: „*Mai înainte cu o zi ca moştenitorul meu să moară*", distincţie care, se vede, a fost acceptată fără o raţiune plauzibilă [152].

233. Noi înţelegem că aceleaşi reguli trebuie aplicate şi în materie de eliberări.

234. Dar oare poate fi lăsat un tutore după moartea moştenitorului? Şi aici, evident, s-ar putea răspunde, celor ce pun chestiunea aceasta, în aceiaşi termeni ca şi pentru desemnarea anterioară instituirii moştenitorului.

Legate cu clauză penală

235. Tot nul este şi legatul cu clauză penală [153]. Legat cu c l a u z ă p e n a l ă este socotit acela care este lăsat pentru constrîngerea moştenitorului să facă — sau mai degrabă să nu facă — ceva, de pildă, atunci cînd

---

[151] Instituirea eredelui trebuia să premeargă legatele şi orice alte dispoziţii. De la prevederea aceasta se face totuşi o derogare prin desemnarea tutorelui; aceasta — admisă numai de proculieni — a fost înlăturată de Iust. Inst. (*De legat.*, 2, 20).

[152] O raţiune exista totuşi, data morţii cuiva fiind imprevizibilă. Cazurile cînd momentul morţii putea fi luat ca termen pentru atribuirea unui legat erau cinci: *a — cum heres moriatur; b — cum Titius moriatur; c — cum ipse legatarius morietur; d — post mortem heredis; e — pridie quam heres meus morietur.* Din acestea G. aminteşte doar cazurile *a, d, e.*

Cazurile *a* şi *b (dies mortis heredis siue tertii)* au fost totdeauna considerate în legate c o n d i ţ i e, nu t e r m e n, conform regulii: *dies incertum conditionem in testamento facit.*

Dies mortis legatarii, socotită ultima clipă din viaţă, pînă în momentul în care testatorul a voit să amîne predarea legatului, va fi lipsită de siguranţă la legatul cu clauza *cum heres moriatur*, căci se putea întîmpla ca onoratul să moară înaintea instituitului şi tocmai faptul acesta constituia cauza condiţionalităţii. *Dies post mortem heredis*, din ipoteza *a*, făcea, în dreptul clasic, ca legatul să fie nul, căci sarcina impusă moştenitorului nu mai persista atunci cînd legatul a fost amînat pînă după moartea aceluia, fiindcă sarcina îi revenea unui moştenitor de la alt moştenitor. La aceasta se referă G. aici (şi inf., § 277).

[153] Raţiunea era ca dispoziţia de ultimă voinţă să însemneze un beneficiu cuiva, iar nu o vendetă sau o păgubire.

legatul se lasă astfel: „*Dacă moștenitorul meu va căsători pe fiica sa cu Titius, să-i dea lui Seius 10 000 de sesterți*"; sau astfel: „*Dacă nu vei căsători pe fiica ta cu Titius, să-i dai lui Titius 10 000 de sesterți*"[154]. Dar legat cu clauză penală mai este și atunci cînd ⟨testatorul *⟩ ar fi dispus că, dacă moștenitorul nu-i va ridica, să zicem, un monument, în timp de doi ani, atunci să-i fie dați lui Titius 10 000 de sesterți; în fine, pornind de la această definiție, am putea cuprinde în sfera sa multe cazuri asemănătoare.

236. Nici libertatea nu poate fi acordată cu titlu penal, deși pe chestiunea aceasta au fost discuții.

237. Cît privește pe tutore însă, nu putem avea nelămuriri întrucît, prin instituirea tutelei, moștenitorul nu poate fi constrîns să facă sau să nu facă ceva. Pentru aceea ⟨nici nu⟩ se dă ⟨tutore cu titlu⟩ penal ⟨iar dacă⟩ a fost dat ⟨astfel vreunul **⟩ acel tutore va fi socotit mai degrabă dat cu condiție, decît cu titlu de pedeapsă[155].

[Legate lăsate la persoane nedeterminate]

238. Legatul lăsat unei persoane nedeterminate este nul[156]. Se consideră p e r s o a n ă n e d e t e r m i n a t ă aceea pe care testatorul și-o închipuie în mintea sa printr-o întrezărire vagă; un exemplu ar fi cînd legatul a fost lăsat așa: „*Cine va veni primul la înmormîntarea mea, aceluia să-i dea moștenitorul meu 10 000 de sesterți*". Soluția juridică este aceeași și atunci cînd legatul a fost lăsat la toți, în general, de pildă: „*Oricare va veni la înmormîntarea mea*". În aceeași situație este și acela lăsat astfel: „*Cine va mărita pe fiica sa cu fiul meu, aceluia să-i dea moșteni-*

---

* *testator* — Kübler (*quis* — David—Nelson).

** *ideoque non datur poenae n(omi)ne tutor et si ita (tutor datus fuerit)* — David—Nelson.

[154] Aceasta era situația pe vremea lui G.; Iustinian a extins valabilitatea legatelor coercitive, afară de cazurile cînd actele sau faptele erau imposibile, ilicite, necinstite (Iust. Inst., 2,36, *De legat*).

[155] G. pledase pentru o simetrie logică, formulînd regula că: *post mortem quoque heredis inutilliter legatur (quoque* arătînd paralelismul). După ce vorbise despre eliberările prin legate și apoi despre numirea de tutori, tot pe aceeași cale, se întoarce iar la *eadem forsitan poterit esse quaestio*... (§§ 229—234); în sfîrșit, un alt paralelism după fundamentarea regulii *poenae quoque nomine inutilliter legatur* (§ 235), o aplică la manumisiune (§ 236), iar în final și la tutori (§ 237): *de tutore uero nihil possumus quaerere quia*...

După ce în § 232 a vorbit despre legatele: *post mortem heredis* și *pridie quam heres moriatur*, pe care le declarase nule, revine (în § 277) la legatul pentru data cînd va muri moștenitorul *(cum Titius heres meus mortuus erit)*, pe care îl socotește valabil. Deci, după G., rațiunea nulității celor dintîi nu părea satisfăcătoare (*non pretiosa ratione* — § 232). Dealtfel, nu este prima ocazie în care G. mărturisește că nu-și poate explica persistența unei reguli anacronice.

[156] Persoană incertă este, după G., aceea pe care testatorul nu și-o poate reprezenta în mintea sa. Printre persoanele incerte sînt menționați postumii, atît *sui*, cît și *alieni* (inf., § 241—242), născuți după facerea testamentului, dar în timpul vieții testatorului).

Incapacitatea acestora de a primi ceva dintr-o succesiune este fundamentată nu numai istoric (fiindcă necesitățile formale ale actului de ultimă voință impuneau, la origine, prezența moștenitorului în fața comițiilor), dar și logic (fiindcă voința testatorului trebuia să fie precisă, sigură). Dealtfel, funcțiunea primitivă a testamentului implica o persoană perfect determinată în mintea testatorului pentru a-și asuma mai departe grijile cultului. G. admite concesii; dar atunci, ca în exemplul ales *(cognati mei qui nunc sunt)*, exprimă o nouă determinare.

torul meu 10 000 de sesterţi". Şi tot astfel, cel care a fost lăsat aşa: „*Aceia care, după data întocmirii testamentului, vor fi primii desemnaţi consuli*"; legatul acesta este considerat şi el ca fiind lăsat unor persoane nedeterminate. În sfîrşit, există alte multe speţe de felul acesta.

În schimb, un legat cu specificare precisă, dar lăsat unei persoane nedeterminate, este valabil, de pildă: „*Aceleia dintre rudele mele de sînge care se află astăzi în viaţă şi va veni prima la înmormîntarea mea, moştenitorul meu să-i dea 10 000 de sesterţi*".

239. Nici libertatea nu poate fi socotită acordată unor persoane nedeterminate, întrucît legea Fufia Caninia prevede ca sclavii să fie eliberaţi nominal.

240. Şi tot aşa, tutore trebuie să fie dat unul determinat.

241. Postumului altuia, de asemenea, i se lasă un legat nul. Postum al altuia este însă acela care, deşi născut, nu figurează printre *sui heredes* ai testatorului; deci nepotul născut dintr-un fiu emancipat este socotit postum extraneu. La fel este socotit postum extraneu al tatălui acela care se află în pîntecul femeii care, după dreptul civil, nu este considerată soţie.

242. Şi nici postumul altuia nu poate fi instituit moştenitor, căci este o persoană nedeterminată.

243. Cele pe care le-am discutat mai sus [157] se referă exclusiv la materia legatelor. Cu toate că, după părerea unora, dealtfel nelipsită de temei, nu poate fi instituit cineva moştenitor cu titlu de pedeapsă, totuşi nu e, în adevăr, nici o deosebire între cazul în care moştenitorul, fiind invitat să execute un legat, a făcut sau nu a făcut ceva — şi cazul în care i-a fost adăugat un comoştenitor, deoarece, atît prin adăugirea comoştenitorului, cît şi prin grevarea legatului, moştenitorul este constrîns oricum să facă sau să nu facă ceva, contra voinţei sale.

[Regula Catoniana]

244. Se pune întrebarea dacă putem lăsa legat valabil unuia care se află sub *potestas* a aceluia pe care l-am instituit moştenitor. Servius socoteşte că legatul astfel lăsat este valabil, dar că devine caduc dacă, în momentul cînd de obicei *dies cedens* a legatelor se apropie, legatarul se mai afla încă sub *potestas*; de aici urmarea: fie că e vorba de legatul lăsat pur şi simplu — dar legatarul a încetat, încă din timpul vieţii testatorului, să mai fie sub *potestas* a moştenitorului —, fie că e vorba de acela supus unei condiţii — dar faptul ieşirii de sub potestas fiind produs înainte de împlinirea condiţiei — face ca legatul să fie oricum, datorat. Sabinus şi Cassius socotesc că pot fi lăsate, corect, legate sub condiţie, dar necorect cele lăsate simplu, căci chiar dacă legatarul ar putea să înceteze a mai sta sub *potestas* a moştenitorului încă din timpul vieţii testatorului, totuşi legatul trebuie socotit nul, căci absurd ar fi ca acela care nu a avut vreo valoare, fiindcă testatorul a murit imediat după facerea testamentului,

---

[157] Cf. sup., § 235.
Non immerito — litotă, figură obişnuită textelor juridice.

să aibă totuși valoare pentru că a avut viață mai lungă. Maeștrii școlii adverse nu admit însă ca fiind corect lăsate nici legatele sub condiție, pe motiv că celor pe care-i avem sub *potestas* nu le putem lăsa cu condiție mai mult decît li s-ar cuveni pur și simplu[158].

245. În schimb, e clar că-ți poate fi transmis valabil legatul unuia care ți se află sub *potestas*, și moștenitor a fost instituit el; dar dacă ai fi fost tu instituit moștenitor prin el, legatul dispare de la sine, căci tu nu-ți poți datora ție însuți un legat; din contră, legatul este datorat dacă fiul a fost emancipat sau dacă sclavul a fost eliberat, ori a fost transmis altuia și dacă au fost instituiți ei înșiși moștenitori sau au făcut pe altul moștenitor.

[Fideicomisele]

246. Să trecem acum la fideicomise.

247. Să ne ocupăm mai întîi de aplicarea lor la moșteniri.

[Felul lor]

[Fideicomisul de moștenire[159]]

248. De la început trebuie știut că este absolut necesar să fie instituit cineva moștenitor după regula de drept, iar bunei-credințe a acestuia să-i fie adăugată sarcina de a transmite altuia moștenirea aceea; altminteri, testamentul în care nu a fost instituit nimeni moștenitor în regulă va fi nul.

---

[158] Printre condițiile fără de care legatul devenea nul *(inutile legatum)* era și aceea ca legatarul să fi avut, în ziua deschiderii testamentului *(dies cedens)*, capacitatea de a dobîndi ceea ce i-a fost legat; la începutul imperiului această *dies* se confunda cu *apertura tabularum*; în ce privește testatorul, acela trebuia, evident, să fi avut capacitatea testării, atît la data întocmirii testamentului, cît și la data deschiderii lui (Monier, *La règle Catonienne*, 1926, 220 p. (RHD, 1927, p. 525—526); id., *Man.*, p. 664).

În continuare (§ 245), pentru a explica restricțiile regulii catoniene, G. ia, succesiv, cîteva cazuri din epoca clasică: *a)* testatorul nu poate lăsa legatarului propriul lucru al aceluia; *b)* legatul pur lăsat unei persoane aflate sub puterea moștenitorului instituit este nul — chiar dacă cel *alieni iuris* a fost emancipat sau eliberat înainte de moartea testatorului. Aici G. ne împărtășește atît opinia lui Servius Sulpicius, care, necunoscînd regula catoniană, considera valabil și legatul pur, și cel cu condiție (Kunkel, *Herk.*, 25, 29), cît și controversele dintre sabinieni și proculieni în legătură cu acest din urmă caz, — interpretarea strînsă a textului răstoarnă însă regula catoniană. Aceasta, departe de a fi fost o supraviețuire pe punctul de a dispărea, mai sigur este că a apărut mai tîrziu (poate în urma unui proces, judecat de Cato cel tînăr, contemporan cu Cicero, care decisese în sensul celor de mai sus). Divergența dintre sabinieni și proculieni asupra aplicării regulii la legatele condiționale arată că regula abia își făcea făgaș la începutul secolului I e.n. Sabinienii îi combăteau aplicabilitatea ca ceva incomod, chiar absurd (Lambert, *La règle Catonienne*, Paris, 1925 (BIDR, 1927)).

[159] Originea fideicomiselor nu este veche, ea coincide cu finele republicii și vine cu puțină vreme după data legilor restrictive ale legatelor, pentru a le eluda (iar pe fisc pentru a-l frauda). Izvoarele care vorbesc de fideicomis, intrat în tehnica juridică, nu trec dincolo de jumătatea a II-a a secolului I î.e.n., epocă în care le este vădit caracterul cutumiar (Genzmer, RHD, 1963, p. 332 și urm.); apoi faza unei recunoașteri oficiale, în timpul lui August, care le acordă protecție prin *cognitio extraordinaria* (Monier, *Man.*, I, p. 669).

În §§ 270ᵃ și 273, sînt menționate, în conexiune cu codicilul, formalitățile întocmirii fideicomiselor; de aici concluzia că fideicomisul, ca și acela, era așezat la finele testamen-

249. Cuvintele utile mai uzuale, la întocmirea corectă a fideicomiselor, par să fie acestea : „*Eu cer, rog, voiesc, încredinţez bunei tale credinţe*" ; fiecare din cuvintele acestea, luate separat, sînt deopotrivă valabile, ca şi cum toate ar fi fost rostite laolaltă.

250. Aşadar, după ce am scris : „*Lucius Titius să fie moştenitorul meu*", putem adăuga : „*Te rog pe tine, Lucius Titius, şi-ţi cer ca îndată ce ai să poţi accepta moştenirea mea, să o redai şi să i-o transmiţi lui Caius Seius*". Dar noi putem face rugămintea şi numai pentru restituirea unei părţi şi liberi sîntem să lăsăm fideicomise atît sub condiţie, cît şi pur şi simplu, sau de la o anumită dată [160].

251. Odată însă moştenirea restituită, cel care a transmis-o nu rămîne cîtuşi de puţin moştenitor, iar cel care a primit-o este cînd în situaţia unui moştenitor, cînd în aceea a unui legatar.

[Fideicomisul prin stipulaţiune [161]]

252. Pe vremuri însă, nu era vorba nici de moştenitor, nici de legatar, ci mai curînd de un cumpărător. Pe atunci, în adevăr, era în uz ca, aceluia căruia i se transmitea succesiunea, să-i fie vîndută simbolic, cu un singur ban ; şi aceleaşi stipulaţiuni care interveneau în mod obişnuit între vînzătorul succesiunii şi cumpărătorul ei interveneau şi între moştenitori şi cel căruia i se transmitea succesiunea ; adică, în chipul acesta, moştenitorul stipula că : pentru tot ce ar fi el condamnat în calitate de moştenitor sau pentru tot ce ar fi el obligat să transmită cu bună-credinţă, să fie despăgu-

---

tului, sub forma unei rugăminţi — adresate (*non ciuilibus uerbis, sed precatiue* — Ulp., 25, 1) oricui primea, sub orice formă, ceva de la *decuius* — de a transmite altuia o parte din moştenire (legatul parţiar, — inf., § 250 şi 254), sau chiar întreaga moştenire (*fideicomissum hereditatis*, sup., § 247). În continuare (§ 249), formule variate ; în fond, toate echivalente cu *uolo*, în locul lui *iubeo* de la testament ; *uolo* putea fi uneori subînţeles, chiar înlocuit prin gesturi (*nutus*) (Paulus, *Sent.*, IV, 1, 6—6[3]). Oricum ar fi fost întocmit un fideicomis, la acesta participau trei persoane (inf., § 252), legate de aceeaşi obligaţie : *decuius (qui oneral)*, credele instituit (*heres fiduciarius, oneratus debitor*) şi creditorul moral, fideicomisarul beneficiar (*honoratus*) ; G. le menţionează prin perifraze : credele fiduciar — *is qui recipit hereditatem ;* fideicomisarul beneficiar — *is cui restituitur hereditas.*

G., care (în III, 158) va găsi nu numai neelegant, dar chiar deplasat şi inadmisibil, ca cineva să dea un mandat *post mortem*, se dezice cu ocazia fideicomiselor, deoarece, în fond, fideicomisul de ereditate era un mandat, pentru după moarte, dat moştenitorului, ca să transmită altuia succesiunea.

[160] Valabilitatea fideicomisului depinde de acceptarea aceluia în a cărui sarcină a căzut ; dar pentru ca să nu treacă un timp prea lung în care drepturile beneficiarului să rămînă în incertitudine, i-a fost fixat un termen (*ex die certa*) sau o condiţie, de la împlinirea cărora urma a se fixa drepturile beneficiarului. Fără aceste modalităţi, fideicomisul fiind pur (*pure relictum*), valabilitatea lui decurgea din chiar momentul morţii lui *decuius*.

[161] Altădată (înainte de *sctul* trebellian, an. 56 e.n., v. inf., n. 162) transmiterea se făcea prin stipulaţiunea de tipul *emptae et uenditae hereditatis*, între fideicomisar şi fiduciar ; vînzarea fiind simulată, în schimbul unei plăţi fictive (*nummo uno*), fideicomisarul ţinea loc de cumpărător al moştenirii. Cu aceste stipulaţiuni se proceda la transmiterea drepturilor incorporale cuprinse în moştenire ; transferul creanţelor sau acţiunilor se făcea prin cesiunea lor, dobînditorul fiind considerat *cognitor* sau *procurator in rem suam ;* iar pentru transferul debitelor, expedientul unei *delegatio*, folosit de cel ce nu putea transfera imediat acţiunile sau obligaţiile. Expedientul consta în interpunerea, între părţile din stipulaţie, a unui al treilea, care garanta dobînditorului că îi va transmite mai tîrziu valoarea a ceea ce nu i se putea transmite deocamdată (*quia nummi domi non essent*) ; iar din partea terţului, a încă unui al patrulea, pentru despăgubirea debitelor. Acesta era vechiul mecanism al transmiterii succesiunii de la credele fiduciar la fideicomisar.

bit de cel căruia îi era transmisă succesiunea; iar dacă cineva l-ar urmări în judecată pe tema acestei succesiuni, el să fie în totul și corect apărat; acela care accepta succesiunea stipula și el, la rîndul lui, că, dacă ar ajunge la moștenitor ceva din succesiune, aceasta să-i fie transmisă lui și că îi va da chiar posibilitatea să exercite acțiunile succesorale, în calitate de *procurator* sau *cognitor*.

[Acțiunile utile [162]]

253. Ulterior, sub consulii Trebellius Maximus și Annaeus Seneca, a fost adus un senatusconsult prin care s-a prevăzut că, dacă a fost transmisă cuiva o moștenire prin fideicomis, atunci acțiunile — care, după dreptul civil, ar fi fost să se dea moștenitorului sau contra moștenitorului — să-i fie trecute aceluia — sau împotriva aceluia — căruia i s-a transmis mai departe succesiunea prin fideicomis. Datorită acestui senatusconsult, vechile cauțiuni au încetat să mai fie în uz, căci pretorul a început să acorde acțiúnile utile *(utiles actiones)* aceluia — sau contra aceluia — care a primit succesiunea, ca și cum le-ar fi acordat moștenitorului sau contra lui; aceste acțiuni au fost așezate și ele în edict.

[Quarta Pegasiana]

254. Cum se putea întîmpla însă și invers, ca moștenitorii instituiți — după ce erau rugați insistent să transmită fie întreaga, fie aproape întreaga succesiune — să refuze acceptarea succesiunii, pe motiv că nu le-ar aduce nici un avantaj sau unul prea mic — și din cauza aceasta fideicomisele se stingeau — Senatul a hotărît mai tîrziu, sub consulii Pegasus și Pusio, ca aceluia care a fost rugat să transmită o moștenire, să i se îngăduie a păstra pentru sine o pătrime, așa cum, prin legea Falcidia este admis de a reține, în materie de legate. (Aceeași *retentio* a fost îngăduită și pentru lucrurile care se lasă numai parțial prin fideicomise.) Potrivit acestui senatusconsult, sarcinile succesorale le va susține ⟨moștenitorul *⟩ însuși; iar cel care primește prin fideicomis restul de moștenire este în situația legatarului parțiar *(pro rata parte)*, adică a aceluia căruia i se lasă numai o parte din bunuri; acestui fel de legat i se spune parțiar, deoarece legatarul împarte *(partitur)* succesiunea cu moștenitorul.

De aici s-a ajuns ca stipulațiunile care se fac de obicei între moștenitor și un legatar parțiar, aceleași să se facă și între moștenitor și cel care primește o succesiune în virtutea unui fideicomis, adică, atît beneficiile cît

---

* *heres* — Krüger, după Iust. Inst. (întregire).

[162] Aceste procedee de transmitere a patrimoniului de către eredele fiduciar către fideicomisar au fost reglementate sub împăratul Nero, prin *sc*tul trebellian, autori fiind Annaeus Seneca (*cos. suff.*, 57 e.n.) și L. Trebellius Maximus Pollio (Bizoukides, II, 89).

Scopul *sc*tului e perfect cunoscut prin G., textul lui însă nu în întregime și nu direct, ci doar ceva prin Digeste, datorită lui Ulp. (D, 36, 1, *ad Sct. Trebell.*, 1, 2; cf. la Bizoukides, III); pentru inovația, efectele și distincțiile *sc*tului, cf. analiza lui Grosso (*Sul quasiusufrutto*, BIDR, 1935, p. 237—291).

şi prejudiciile succesorale să fie în comun, în proporţie cu cotele respective[163].

255. Prin urmare, dacă moştenitorul menţionat ar fi rugat să restituie nu mai mult decît 3/4 din moştenire, atunci succesiunea se transmite conform senatusconsultului trebellian, iar acţiunile ereditare, care se dau împotriva unuia şi altuia, sînt proporţionale cu părţile respective: împotriva moştenitorului, potrivit lui *ius ciuile*; iar împotriva aceluia care a primit succesiunea, conform senatusconsultului trebellian. Cu toate că moştenitorul rămîne moştenitor chiar pentru acea fracţiune pe care o transmite, totuşi acţiunile pot fi îndreptate de el — sau contra lui — pentru tot; în schimb, nu va fi grevat la mai mult şi nici nu i se vor da acţiuni dincolo de ceea ce îi rămîne activ din succesiune[164].

256. Dacă însă cineva ar fi rugat să restituie mai mult de 3/4 sau chiar întreaga moştenire[165], este cazul să fie aplicat senatusconsultul pegasian.

257. Acela care a acceptat odată o moştenire şi a făcut această acceptare de bunăvoie va avea de suportat toate sarcinile succesorale, fie că şi-a rezervat *quarta*, fie că nu a vrut să şi-o rezerve; dar dacă şi-a rezervat *quarta*, atunci trebuie să aibă loc aceleaşi stipulaţiuni, proporţionale activ şi pasiv *(partis et pro parte)*, ca între legatarul parţiar şi moştenitor; iar dacă a transmis întreaga moştenire, stipulaţiunile ce trebuie să aibă loc vor fi ca la cumpărarea şi vînzarea unei succesiuni.

---

[163] Profitul eredelui fiduciar fiind uneori mic, iar dispoziţiile *sc*tului trebellian riguroase, se ajunsese — spune G. — ca mulţi moştenitori fiduciari să evite a mai primi fideicomise, căci însemna să gireze afacerile altuia pierzîndu-şi timpul fără interes. Pentru a-i cointeresa şi pe aceştia, s-a adus, sub Vespasian (Iust. Inst., 2, 23, 5), *sc*tul pegasian (inf., §§ 256, 259, 286[a]), favorabil fiduciarului: *a)* recunoscînd acestuia dreptul de a reţine ceva din succesiune (în acest §); *b)* iar fideicomisarului, dreptul de a obliga pe erede să facă *additio* şi să transmită (§ 258); *c)* în fine, stabilind diferitele cazuri de incapacitate la primirea fideicomiselor (§§ 286—286[a]).

[164] Senatusconsultele trebellian şi pegasian — la început inconciliabile, fiindcă primul reducea masa transmisibilă, excluzînd *quarta*, iar secundul nu, decît faţă de legatari — au ajuns cu timpul să fie aplicate concomitent, dar în situaţii concrete diferite, fără a se putea spune că într-un caz era vorba de aplicarea *sc*tului pegasian, iar în alt caz nu. Fiduciarul trebuia să transmită şi nu putea invoca *sc*tul pegasian, iar *sc*tul trebellian se aplica, cu condiţia ca testatorul să fi lăsat fiduciarului *quarta* ereditară (Monier, *Man.*, p. 677).

Din cauza interpretării greşite a principiului *semel heres, semper heres*, primul *sc*. recunoştea calitatea de erede fideicomisarului; iar al doilea, fiduciarului care, dacă testatorul nu lăsa *quarta*, lua calitatea de moştenitor, iar fideicomisarul, pe aceea de legatar. Cînd *sc*tul trebellian era înlăturat, intra în vigoare *sc*tul pegasian, şi atunci fiduciarul, rugat să transmită nu mai mult de 3/4 din moştenire, avea posibilitatea fie să reţină *quarta*, fie să nu o reţină; dar, în ambele situaţii, fideicomisarul juca rolul de legatar, iar nu de erede.

După G., cele două senatusconsulte au deci cîmpuri de aplicaţie distincte, dar soluţia pe care o dă el cazului în care întreaga succesiune trece la fideicomisar vădeşte că moştenitorul risca să afle abia în ziua deschiderii testamentului că legatul este mai mic decît *quarta*, şi în acest caz intra în vigoare *sc*tul pegasian. Fiduciarul, avînd dreptul la *quarta*, conform dorinţei testatorului, trebuia să se vadă care a fost intenţia aceluia în ce priveşte atribuirea fructelor; G. înclină spre aplicarea *sc*tului trebellian, înţelegîndu-se cu alte cuvinte că testatorul a adăugat la *quarta* şi dreptul la fructe şi dobînzi.

[165] Cum prin definiţie întregul e mai mare decît trei sferturi, apare evident că pasajul *uel etiam totam hereditatem* este un adaus postgaian (Solazzi, *Gl. a G.*, III, p. 324).

[Acceptarea forțată]

258. Dacă însă moștenitorul instituit refuză să accepte succesiunea, invocînd motivul că ar fi suspectă ca prejudiciabilă, atunci, prin senatusconsultul pegasian s-a prevăzut că, dacă acela căruia s-a dispus să transmită stăruie în refuz, este rugat să o accepte totuși și să o transmită mai departe altuia din ordinul pretorului, bineînțeles cu condiția ca să-i fie lăsate lui, ca moștenitor, acțiunile contra celui care a primit moștenirea [166], întocmai cum s-ar aplica senatusconsultul trebellian. În cazul acesta nu mai este nevoie de nici o stipulațiune, fiindcă, concomitent, aceluia care retransmite i-a fost dată o garanție, iar aceluia sau contra aceluia care a primit moștenirea i se transmit acțiunile succesorale.

259. Nu se face nici o deosebire între unul care a fost instituit moștenitor pentru întreaga moștenire și a fost rugat să o restituie în întregime sau în parte, și altul care, fiind instituit moștenitor numai pentru o parte, a fost rugat să restituie această parte întreagă sau numai o fracțiune din această parte; în adevăr, și în acest caz se ține de obicei seama de o *quarta* parte din această fracțiune, în virtutea senatusconsultului pegasian.

260. Dar prin fideicomis cineva poate lăsa și bunuri disparate, de pildă, un fond, un sclav, o haină, un obiect de argint, bani, rugînd fie pe moștenitor să le transmită altuia, fie pe legatar, măcar că nu poate fi lăsat un legat de către legatar.

261. Prin fideicomis pot fi de asemenea lăsate nu numai propriile lucruri ale testatorului, dar chiar și cele ale moștenitorului, sau ale legatarului sau ale oricăruia altul. Prin urmare, legatarul poate fi rugat și el să transmită altuia nu numai bunul care i-a fost lăsat prin legat, dar chiar și altul, fie el al legatarului însuși, fie al altuia. Numai un lucru trebuie însă observat aici: să nu fie rugat cineva a transmite altora mai mult decît a primit el însuși prin testament, căci ceea ce depășește nu va fi lăsat valabil.

262. Cînd însă prin fideicomis este lăsat bunul altuia, cel ce a fost rugat trebuie sau să-l cumpere și să-l predea sau să achite contravaloarea, așa cum este regula cînd se lasă lucrul altuia prin legatul prin *damnatio*.

Sînt însă unii care socotesc că, dacă un proprietar nu ar vrea să vîndă obiectul lăsat prin fideicomis, atunci fideicomisul se stinge de la sine; că deci alta este situația legatului prin *damnatio*.

---

[166] Constringerea morală asupra fiduciarului de a primi o succesiune *fideicomissaria*, exercitată fie de pretor, cum spune G., fie de judecător (D, 14, 5, 5, 2 — Paulus, 30, *ad Edict.*), putea să nu reușească, și atunci refuzul fiduciarului strica totul.

Cum fideicomisarul nu putea nici el reclama ce știa că i s-a lăsat, invoca *sc*tul pegasian care a decis că, dacă eredele instituit, declarînd succesiunea suspectă sau *damnosa*, o refuză, fideicomisarul să-l poată forța la adițiune, la ordinul pretorului. Dar cum ordinul nu era de ajuns prin el însuși pentru a-i da fideicomisarului dreptul să se instaleze în bunurile ereditare, se ajungea ca, prin restituirea aceasta forțată, fiduciarul să fie complet îndepărtat de la succesiune, trecînd toate acțiunile ereditare, cf. *sc*tului trebellian, la fideicomisar, care acum este *loco heredis*. Fiduciarul, ca să nu piardă totuși *quarta*, dacă nu făcea adițiune, putea cere un termen de deliberare, pentru ca, printr-o adițiune forțată, să atragă aplicarea *sc*tului trebellian, deci *quarta*, urmată de transferarea acțiunilor la fideicomisar. Dar adițiunea forțată neaplicîndu-se decît la fideicomisul de moștenire, se putea ca cele două feluri de stipulații *(partis et pro parte* și *emptae et uenditae hereditatis)* să rămînă inutile (sup., § 257).

[Fideicomisul pentru eliberarea sclavilor]

263. Prin fideicomis poate fi acordată şi libertate unui sclav cînd cel rugat să-l elibereze este fie moştenitorul, fie legatarul.

264. Şi nu interesează dacă testatorul roagă în legătură cu propriul său sclav sau cu unul care ar fi al moştenitorului sau al legatarului, ba chiar şi al unui extraneu [167].

265. În felul acesta, sclavul altuia trebuie cumpărat şi eliberat, iar dacă stăpînul nu-l vinde, eliberarea dăruită, prin fideicomis, evident cade, întrucît, în acest caz, stabilirea contravalorii este neavenită [168].

266. În schimb, cel care este eliberat prin fideicomis, chiar dacă a fost sclavul testatorului, nu devine libertul testatorului, ci al celui ce-l eliberează.

267. Dar acela care este rînduit direct prin testament să devină liber devine libertul testatorului însuşi, de ex. în modul acesta: „*Sclavul ⟨meu⟩ Stichus să fie liber*" sau: „*Dispun ca sclavul ⟨meu *⟩ Stichus să devină liber*". Libertatea prin testament nu o poate primi direct nimeni altul decît cel care a aparţinut testatorului, după dreptul quiriţilor, atît la data cînd se făcea testamentul, cît şi la aceea cînd murea [169].

[Deosebirile dintre fideicomis şi legat]

268. Acelea care sînt lăsate prin fideicomis se deosebesc însă mult de acelea care sînt lăsate nemijlocit prin sistemul legatelor.

269. Căci iată, pe cînd prin fideicomis poate fi lăsat ceva şi ⟨după decesul **⟩ moştenitorului, în schimb, legatul lăsat astfel va fi nul.

270. Tot aşa, şi cel care ştie că la moarte nu va lăsa testament va putea lăsa cuiva un fideicomis prin mijlocirea aceluia la care merg bunurile sale; aceasta, întrucît altfel el nu-i poate lăsa un legat.

---

* *meus* — Textes [7].

** *post mortem heredis* — David—Nelson (*ab herede heredis* — Girard; *etiam ab herede post mortem heredis* — Bizoukides II, 91; altfel la Kniep—Krüger, după G. Epit. (2, 7, 8)). Întreg textul suspectat a fi o glosă (Beseler, în *Festschr. Schulz*, II, p. 13).

[167] *Nec interest* se poate referi la valabilitatea principială a fideicomiselor, în variantele arătate, deci aici şi a fideicomisului de eliberare a sclavului unui *extraneus*. Desigur, valabilitatea e condiţionată, în acest ultim caz, de răscumpărarea sclavului de către erede sau legatar; într-altfel, dacă nu ar fi putut deveni proprietari ai sclavului indicat de testator, (prin cumpărare sau într-altfel), ei erau scutiţi de aducerea la îndeplinire a fideicomisului: ceea ce G. arată în § următor. Dar dacă exprimarea *nec interest* e acceptată cu sens absolut, evident că nu s-ar mai putea concepe un *extraneus*, lipsit de orice raport juridic cu testatorul, alături de erede sau legatar (caz analog sup., § 210), aşa că *uel etiam extranei* nu i s-ar mai putea atribui lui G. (Solazzi, *Gl. a G.*, III, p. 325).

[168] G. nu arată raportul testatorului cu extraneul, stăpîn al sclavului de eliberat; acela însă, cel puţin pentru identificarea sclavului, trebuia desemnat de testator.

[169] Pentru cele două forme paralele şi utile de la manumisiunea testamentară, Scialoja invocă testamentul lui C. Longinus Castor (BIDR, 1894, p. 1—27; 1896, p. 36—40; v. şi: inf., n. 171; sup., § 186).

270[a]. La fel, pe cînd legatul lăsat prin codicili nu are altfel valoare decît dacă codicilii au fost confirmați de către testator, adică dacă testatorul a menționat în testament că ceea ce a scris în codicili trebuie respectat întocmai, fideicomisul, în schimb, poate fi lăsat chiar și prin codicili neconfirmați.

271. În timp ce nu poate fi lăsat un legat de către un legatar, în schimb un fideicomis poate fi lăsat; ba chiar cel căruia i-am lăsat ceva prin fideicomis poate transmite altuia mai departe, tot prin fideicomis.

272. Și apoi, în timp ce unui sclav aparținînd altuia nu-i poate fi acordată libertatea în mod nemijlocit, prin fideicomis în schimb i se poate.

273. Și iarăși, prin codicili nu poate fi nimeni instituit moștenitor și nici dezmoștenit, chiar dacă ei ar fi confirmați prin testament. În schimb, cel instituit moștenitor prin testament poate fi rugat prin codicili să transmită altuia, în totul sau în parte, acea moștenire, chiar și în cazul că nu ar fi confirmați codicilii prin testament.

274. La fel și femeia care, în virtutea legii Voconia [170], nu poate fi instituită moștenitoare de cineva care a fost înscris la recensămînt cu o sută de mii deași, va putea totuși primi moștenirea lăsată ei prin fideicomis.

275. La fel latinii care, în virtutea legii Iunia, sînt împiedicați de a primi, direct, succesiuni și legate, le pot primi prin fideicomise [171].

276. Cu toate că a fost interzis prin senatusconsult să eliberăm și să instituim ca moștenitor pe propriul nostru sclav mai mic de 30 de ani, s-a admis totuși, de către cei mai mulți, că putem dispune ca sclavul să fie liber îndată ce va împlini 30 de ani, și să rugăm ca atunci să-i fie transmisă succesiunea [172].

277. Cum noi nu am putea ca, după moartea celui care ne-a rămas moștenitor, să instituim moștenitor pe altul în locul lui, îl putem totuși ruga pe acela ca, atunci cînd va muri, să treacă el altuia sau întreaga moștenire sau o parte din ea; și fiindcă fideicomisul poate fi lăsat și după

---

[170] G. consemnează că fideicomisul servea și pentru a salva pe femeie de la incapacitatea primirii unui testament. Din faptul că *sc*tul pegasian împiedica numai pe *coelibes* și *orbi* să primească fideicomise, s-a înțeles că femeile puteau primi testamente chiar împotriva legii Voconia, a cărei abolire *sc*tul pegasian o marca. Legea aceasta, în fond un plebiscit (169 î.e.n.), propus de tribunul Voconius Saxa la stăruința energică a lui Cato cel Bătrîn, din discursul căruia ne-au rămas cîteva fragmente (Cato, *Orationes*, 32, 1 — Iordanes, 8 fr. 158 (Malcovati); Aul. Gell., 17, 6), oprea pe cetățeanul înscris în registrul censului cu 100 000 de și să instituie o femeie ca moștenitoare; aceasta însemna că fiica — altfel imposibil de instituit — putea moșteni *ab intestat* pe tatăl său; ca și l. Opia, mai veche, acum abrogată l. Voconia urmărea să frîneze tendința de lux și de emancipare a femeii; iar formal, imposibilitatea considerării femeii drept continuatoare a cultului familiei.

[171] Pentru a vedea cum se aplica aici l. Iunia Norbana (I, 23), este elocvent cazul sclavei Serapia, din testamentul lui C. Longinus Castor (189 e.n.), care, fiind sub 30 de ani, nu putea moșteni. (Pentru amănunte, Scialoja, loc. cit.; iar textul, în versiune elină și latină, în Textes[4], p. 801—805).

[172] Sclavilor eliberați și, în același timp, instituiți erezi li se aplicau nu numai dispozițiile l. Aelia Sentia, ci și cele ale unui *sc*., despre care face mențiune G. aici, dar fără amănunte, ceea ce a dat prilej la reluări; unii întrevăd o aluzie la *sc*tul Iuventian (129 e. n.), care adusese o nouă reglementare și schimbare de sistem în materia legatelor. Discuțiile, începute cu Huschke (G-*Beiträge*, Leipzig, 1855, p. 53—55), abia dacă au fost terminate cu Denoyez (v. inf., n. 175).

moartea moştenitorului, putem ajunge la acelaşi rezultat şi dacă am scrie aşa: „*Cînd moştenitorul meu, Titius, va muri, vreau ca moştenirea mea să treacă la P. Mevius*". Într-un fel sau altul, atît printr-un procedeu, cît şi prin altul, Titius lasă pe moştenitorul său obligat să transmită un fideicomis [173].

278. Mai mult, pe cînd legatele le revendicăm prin *formula*, fideicomisele din contra: la Roma, le urmărim în faţa consulului sau a acelui pretor care, în mod special, are jurisdicţia în materie de fideicomise, iar în provincii în faţa guvernatorului provinciei [174].

279. Pe cînd acţiunile în materie de fideicomise pot fi judecate la Roma oricînd, în schimb cele din domeniul legatelor, numai în sesiunile judiciare.

280. Dobînzile şi fructele fideicomiselor sînt datorate numai atunci cînd cel care datora fideicomisul a întîrziat să-l transmită; în schimb, la legate nu sînt datorate dobînzi; şi acest lucru a fost reglementat printr-un rescript al divinului Hadrian. Eu ştiu totuşi că Iulianus a decis ca, la ceea ce se lasă prin legatul sub forma „încuviinţării", să fie aplicată aceeaşi regulă şi la fideicomise, soluţie care, pe cît văd, este preferată în general şi astăzi [175].

281. Pe cînd legatele scrise în limba greacă nu sînt valabile, fideicomisele, în schimb, sînt valabile.

282. Dacă moştenitorul refuză legatul lăsat prin *damnatio*, cu el acţiunea va fi la dublu; în materie de fideicomise însă, urmărirea e întotdeauna la simplu [176].

---

[173] Formularea *dies post mortem heredis* — care în dreptul clasic făcea legatul nul — da în schimb valabilitate fideicomiselor.

[174] Nefiind bazate pe un *uinculum iuris*, ci pe o *pudor* a credelui fiduciar, iar alteori pe un jurămînt, ca *Salus Augusti!* (Mommsen, *Röm. Staatsr.*, II, p. 754, 810), fideicomisele erau urmărite în faţa magistraţilor superiori pe cale de *cognitio extraordinaria*, competent în Italia fiind *praetor fideicomissarius*, iar în provincii, *praesides*. Claudius numise doi; Titus, unul (textele şi literatura, la Genzmer, *op. cit.*).

[175] În loc să fi lărgit puţin explicaţia în legătură cu rescriptul lui Hadrian şi să fi menţionat pe cea mai recentă reglementare pozitivă, adusă prin *sctul* iuventian (sup., n. 172), G. invocă aici pe Iulian. Acesta reluase, într-adevăr, problema, în trei opuscule: *ex Minicio* (6 cărţi): *liber singularis de ambiguitatibus* şi *ad Urseium Ferocem* (4 cărţi), iremediabil pierdute (J. A. Ankum, *Iulianus eleganter ait*, in *Flores legum*, 1971, p. 1—19 (Iura, 1973, p. 341)).

Textul se referă la conceptul *mora debitoris* şi efectele lui, în materie de fideicomise. Aici, punerea în întîrziere curge de la expirarea termenului sau împlinirea condiţiei şi nu de la *litis contestatio*, ca pentru legate. Deci, cît timp este pus cineva în *mora*, cu restituirea fideicomisului încredinţat, fiduciarul îşi însuşeşte fructele. Soluţia a fost criticată de Iulian, pentru legatul *sinendi modo*. Este interesant de ştiut pentru ce, sub acelaşi împărat, ba chiar la iniţiativa lui, s-a reglementat de două ori în materie de restituire a fructelor şi dobînzilor percepute de cel care administra *pro herede* o masă succesorală transmisibilă altuia; ce au reglementat ambele, în fond, şi, în fine, ce este cu *sctul* iuventian? Ce aduce el nou faţă de ceea ce preexistase? Ce tangenţe are acest *sct.* propus de Hadrian, cu rescriptul aceluiaşi, menţionat aici de G.? Un răspuns, pentru toate acestea, la Denoyez (*Le Senatusconsulte Iuventien:* Fliniaux, RHD, 1930, p. 110—118).

Avem aici un caz de concurenţă între un *sct.*, o *constitutio* şi un *responsum*, cu biruinţa celui din urmă.

[176] E vorba de legatul unei sume de bani. G. exemplifică prin acesta, ca fiind mai frecvent. Şi aici, ca şi în IV, 9, se vede cum legatarului i se acordă, în loc de *condictio indebiti* ca la celelalte legate, o acţiune la dublu. Cînd au dispărut însă diferenţele dintre

283. Și tot astfel, cînd cineva, din eroare, achită unuia mai mult decît era obligat prin fideicomis, poate cere restituirea; dar ceea ce a fost achitat, dintr-un motiv amăgitor, peste debitul ce decurgea dintr-un legat prin *damnatio*, nu mai poate fi pretins. Evident că regula ce se aplică la acest legat este aceeași, căci fie într-un caz, fie în altul, s-a plătit din eroare ceva care nu era datorat [177].

284. Mai existau și alte deosebiri, care acum nu mai sînt.

[Originea fideicomisului]

285. Iată cum puteau peregrinii să primească fideicomise și tocmai aici stă originea fideicomiselor. Cu timpul însă, acest procedeu le-a fost interzis, iar astăzi, la propunerea divinului Hadrian, preaslăvit, a fost adus un senatusconsult ca astfel de fideicomise să fie urmărite de fisc [178].

286. La fel și celibatarii, cărora, prin legea Iulia, le este interzis să primească moșteniri și legate, erau altădată considerați că pot ⟨totuși *⟩ primi fideicomise.

286ª. La fel și persoanele fără copii *(orbi)*, care, potrivit legii Papia, pierd jumătate din succesiuni și legate pe motiv că nu au descendenți, pe vremuri se pare că puteau primi fideicomise universale [179]. Cînd însă,

---

* *tamen* — Beseler *(Festschr. Schulz,* II, p. 13) *(item* — V).

diferitele forme de legate, *condictio indebiti* a fost exclusă numai de la legatul prin *damnatio* (Pacchioni, BIDR, 1890, p. 42), a cărui formulă, executorie prin sine, se referea la o *certa pecunia*, adică la același lucru cu care se termina orice *condemnatio*.

[177] Problema erorii, într-o *condictio indebiti*, se referă de obicei numai la eroarea lui *accipiens*. Afirmația că cine primește conștient *(sciens)* un *indebitum* comite un furt implică și cealaltă regulă generală, aceea că cel care *sciens soluerit indebitum* nu poate cere restituirea. G. arată aici cazul cînd de *condictio indebiti* se puteau folosi și fideicomisarul și legatarul, care plătiseră din greșală *(per errorem)* lucruri „socotite" ca datorii decurgînd din fideicomise și legate.

[178] Peregrinii, neputînd moșteni direct, au găsit subterfugiul transferării indirecte, prin fideicomise. Hadrian, pentru a împiedica trecerea patrimoniilor romane în mîna străinilor, pe calea fideicomiselor, a decis ca acestea să fie trecute în evidența fiscului.

Nu apare clar dacă peregrinii vizați aici de G. sînt — ca și în materie de *fideipromissio* — numai italicii sau și străinii care locuiau în Italia. În orice caz, formal, prin procedeul fideicomisului, ei se găseau pe picior de egalitate cu cetățenii. Motivul real era de a îndepărta puțin rigoarea regulilor privind *testamenti factio passiua;* și prin aceasta, o cale pentru a sustrage succesiunile de la taxele fiscului; *uicesima hereditatum et legatorum* (Plinius, *Epist. ad Traianum*, X, 75—76).

[179] Legea Papia Poppaea, împreună cu l. Iulia *de maritandis ordinibus*, platforme în politica demografică a lui August, interziceau celor căsătoriți fără copii *(orbi)* să poată dobîndi mai mult decît jumătate din ceea ce li s-a lăsat prin testament; soții fără copii, unul de la altul, 1/10, plus uzufructul a 1/3 din averea comună.

Cum prescripțiile acestor legi vizau numai instituirile, fideicomisul oferea un mijloc de a le ocoli, întrucît acesta nu comporta formalități solemne; putea fi pus atît în sarcina unui moștenitor *ab intestat* (sup., § 270) sau a unui legatar (sup., §§ 260, 271); putea fi făcut *post mortem heredis* (sup., § 277) și scris chiar în altă limbă decît cea latină (sup., § 281); în fine, se preta la fraudarea fiscului, pentru taxele de succesiuni.

O altă reformă, adusă de *sctul* pegasian, a extins interzicerea gratificării, chiar și prin fideicomise, celor *caelibes* și *orbi* (§§ 286—286ª). Cu această extindere restrictivă se încheie evoluția fideicomisului, un subterfugiu pentru a se putea lăsa succesiuni și celor cărora nu li se puteau lăsa legate sau testamente, adică femeilor (l. Voconia), celibatarilor, în sfîrșit peregrinilor, care îl inventaseră (sup., § 285).

ulterior, prin senatusconsultul pegasian, le-a fost interzis a mai primi ⟨jumătate *⟩ din fideicomisele de acest fel, precum şi legate, şi mai ales succesiuni, atunci acestea trec celor care, fiind menţionaţi în testament, au copii sau, dacă nici unul nu va avea copii, trec fiscului, conform regulii de la legate şi succesiuni, ca unele care, pentru acelaşi motiv sau altul asemănător, devin caduce ⟨fie complet, fie parţial **⟩.

[Fideicomisul tacit[180]]

287. Altădată puteau fi lăsate fideicomise şi unei persoane nedeterminate ori postumului altuia[181], măcar că nici unul dintre ei nu poate fi instituit moştenitor şi nici nu-i poate fi lăsat un legat; dar, printr-un senatusconsult care a fost adus la propunerea divinului Hadrian, s-a stabilit şi la fideicomise acelaşi regim ca la legate şi succesiuni.

288. Nu încape îndoială că nici prin fideicomis n-ar putea fi lăsat ceva cu titlu penal[182].

289. Dar, măcar că din multe puncte de vedere ale dreptului, cîmpul de aplicare al fideicomiselor este mult mai larg decît al acelora care sînt lăsate nemijlocit, iar în unele situaţii au tot atîta valoare, totuşi un tutore nu poate fi lăsat altfel decît direct prin testament, de ex. în felul acesta: „*Titius să fie tutorele copiilor mei*" sau: „*Pe Titius îl dau tutore copiilor mei*"; în schimb, prin fideicomis, el nu poate fi dat[183] ⟨... ***⟩.

---

* *pro semisse* — David—Nelson (*p'sem* — V; *posse* — Textes [7]).

** *uel tota uel ex parte* — David—Nelson, după Polenaar (neinclus în Textes [7]).

*** O filă (p. 126—127 (V)) pierdută, care se presupune a cuprinde cuvîntul de încheiere a comentariului II şi începutul comentariului III. Acestea au primit în linii mari o restituire admisă în general, după Coll. (16, 2, 1—5), G. Epit. (2—8 pr.) şi Iust. Inst. (3, 1, 1; 2; 2 bis). La această restituire, Bizoukides a adăugat, în spaţiul rămas liber, §§ 1^{a-c} (corespunzător rîndurilor presupuse a face trecerea dintre materiile celor două comentarii), nerecţinute de prezenta ediţie.

[180] S-ar părea că aici G. face aluzie la f i d e i c o m i s u l t a c i t, despre care oficialitatea nu ştia nimic. Despre acest fideicomis nu se face menţiune în testament, dar se lua, în secret, fiduciarului promisiunea sau jurămîntul că va transmite succesiunea celui indicat de testator. Executarea acestui angajament nu mai depindea de buna-credinţă şi de lealitatea fiduciarului, ca la fideicomisele vechi, ci de angajamentul ce se lua printr-un înscris (*chirographum*) în prezenţa persoanelor care urmau să fie gratificate. Despre o astfel de teorie a fideicomisului tacit, cu timpul legiferată (Nov., 89, c, 12 § 1 şi 3), aflăm urme în D, 34, 9, 23, provenite tot de la G.

[181] Despre posibilitatea gratificării prin fideicomis postumului altuia, în dreptul pretorian, a se vedea detalii la Girard (*Man.*, p. 871, n. 6).

[182] Cf. şi sup., §§ 235, 243.

[183] Pornind de la o simplă rugăminte, fără nici o sancţiune în caz de neconformare, şi deci de la o libertate completă (sup., §§ 254—258), fideicomisele au fost, în decursul imperiului, obiect de reglementări, care le apropiau de legate; ample informaţii la Riccobono (în: *Mél. Cornil*, II, p. 235—382) şi Lemercier (*Quelques remarques sur les origines du* fideicomis, RHD, 1935, p. 434—468 şi 623—661).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Comentariul III

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

[SUCCESIUNILE FĂRĂ TESTAMENT[1,2]]

[Legea celor XII Table]

1. În virtutea Legii celor XII Table, succesiunile celor fără testament *(ab intestat)* trec în primul rînd la *sui heredes*.

2. Sînt socotiţi *sui heredes* ⟨aşa cum am arătat în comentariul precedent *⟩ descendenţii care au stat sub *potestas* a defunctului, adică: fiul sau fiica, nepotul sau nepoata după fiu, strănepotul sau strănepoata, coborîtor sau coborîtoare din nepotul de fiu. Nu interesează dacă copiii sînt naturali sau adoptivi. Tot astfel, sînt socotiţi printre *sui heredes* nepotul sau nepoata şi strănepotul sau strănepoata, dacă persoana de grad precedent încetase de a mai fi sub *potestas* a tatălui, fie că aceasta a avut loc prin deces, fie din alte motive, de pildă prin emancipare. În adevăr, dacă cineva moare în

---

* *ut antecedenti commentario* — Bizoukides.

[1] La succesiunea *ab intestat*, ca şi la cea testamentară (II, 112), regim evasiegalitar — mereu ameliorat, dar stăruitor imperfect pentru ambele sexe (*factio testamenti* — I, 115[a]; *exheredatio* — II, 128; *praeteritio* — II 124). Numele autorului, la succesiunea căruia vin legitimii, cunoscut sub forma *decuius* (*rebus agitur*), apare la G. în formele *intestatus* (§§ 1, 11, 13), *defunctus* (§§ 15, 16, 70; IV, 34) sau, perifrastic, *in manu eius qui moritur* (§ 3).

[2] Treptele devoluţiei, statornicite prin 11. XII T. (tabl. 4 şi 5), erau: *sui heredes, proximus agnatus, gentiles* — venind în ordine, unii în locul altora lipsă; iniţial, numai în linie masculină, dar treptat, pînă la Iustinian, după *Institutele* căruia s-a făcut aici complinirea lui V, şi în linie feminină.

G. analizează ipotezele fiecăreia: *a*) *sui heredes* (§§ 1—8) — cei care au stat, sau ar fi putut sta, sub imediata putere a defunctului, dacă ar mai fi trăit (§ 4), precum copiii (*legitimi, adoptatul, adrogatul*); la acelaşi grad, distribuţia se făcea *per capita;* la inegalitate de grad, *per stirpes*, întrucît nepoţii şi strănepoţii reprezentau pe autorul lor, decedat; şi soţia căsătorită cu *manus* (§ 3); erau excluşi: fiul emancipat, văduva căsătorită fără *manus*, precum şi nepoţii după fiu (care prin moartea bunicului nu deveneau *liberi*, ci treceau sub *patria potestas* a propriului lor tată), de asemenea *capite deminuti*, precum şi *cognati; b*) *proximus agnatus* (§§ 9—16), — deşi la singular, cuprinde pe toţi agnaţii în gradul cel mai apropiat, precum fraţii, verii defunctului, nepoţii de frate sau de văr; *c*) *gentiles* (§ 17), succesiunea rămînînd, în cercul larg al familiei, asupra extinderii şi vechimii căreia G. nu insistă (Girard, *Man.*, p. 941); de reţinut prelungirea istorică a dreptului gentilic pînă la orizontul lui G. La acestea se adaugă succesiunea evasiagnatică a patronului în averea libertului (§§ 39—43).

Împotriva statornicirii, care excludea de la succesiune rudenia naturală şi o îndreptăţea numai pe cea civilă, bazată pe puterea lui *pater familias* sau a patronului, G. schiţează critici (§§ 18—24), ce se deduc după redarea gradată a agravării restricţiilor.

Se arată apoi uşoarele modificări, prin: *a*) edictele pretorilor (§§ 25—38), care, neputînd crea *heredes* (§ 32), au făcut loc la masa succesorală şi rudelor de sînge prin femei, acordîndu-le o *bonorum possessio; b*) constituţiile împăraţilor *(pass.); c*) senatusconsultele: T e r t u l l i a n u m (§ 33[b]), din anul 139 (?), sub Hadrian; O r p h i t i a n u m (§ 32), din anul 178, sub Marcus Aurelius (Mommsen, *Jur. Schr.*, în: *Gesamm. Schr.*, II, 1905, p. 58, n. 34; Kübler, p. 2—3; Zulueta, II, p. 1 ş.a.); L a r g i a n u m (§§ 63—71), din anul 42 e.n., privitor la succesiunea latinilor iuniani; *heredes extranei;* cei *nominatim exheredati* (§§ 63—64[a] ş.a.); în sfîrşit, *d*) prin c o n s e n s u l t a c i t — forme derivate de succesiune (§§ 82—84).

Pentru transmiterea moştenirii legitime în faţa instanţei *(in iure cessio hereditatis)*, v. §§ 85—87.

timpul cînd fiul său se află sub *potestas* a aceluia, nepotul, descendent din acesta, nu poate deveni *suus heres*. Acelaşi lucru înţelegem că se cuvine spus şi cînd e vorba de ceilalţi descendenţi ai copiilor.

3. Soţia, care a fost sub *manus*, este şi ea *sua heres* ⟨a aceluia sub a cărui *manus* a fost *⟩ deoarece este în situaţia fiicei. La fel cum şi nora, care se află sub *manus* a fiului, căci şi aceasta este în rînd cu nepoata. Dar aceasta va fi *sua heres* numai dacă fiul, sub a cărui *manus* se află nu s-ar fi găsit el însuşi, la data morţii tatălui, sub *potestas* a aceluia. Acelaşi lucru vom spune şi despre aceea care, prin căsătorie, se află sub *manus* a nepotului, deoarece stă în rînd cu strănepoata.

4. Postumii care, dacă ar fi fost deja născuţi, atunci cînd tatăl, fiind încă în viaţă, s-ar fi aflat sub puterea lui, sînt de asemenea *sui heredes*.

5. Regula este aceeaşi cînd e vorba de cei cărora, după moartea tatălui **, li se înlesneşte dovada filiaţiei, în condiţiile legii Aelia Sentia sau a senatusconsultului. Căci şi aceştia, dacă dovada ar fi fost făcută cît timp trăia tatăl, s-ar fi găsit sub *potestas* a lui.

6. Şi acest lucru îl subînţelegem şi cînd e vorba de acel fiu care, după moartea tatălui, a fost manumis, printr-una sau două mancipaţiuni.

7. Prin urmare, cînd există un fiu sau o fiică şi nepoţi sau nepoate din partea altui fiu, sînt şi ei chemaţi deopotrivă la succesiune, astfel că cel care este de un grad mai apropiat nu exclude pe cel de un grad mai depărtat. S-a găsit în adevăr echitabil ca nepoţii sau nepoatele să ia locul şi cota cuvenite tatălui lor. După o asemenea raţiune, dacă de o parte există un nepot sau o nepoată din partea fiului şi de altă parte un strănepot sau o strănepoată din partea nepotului, sînt chemaţi la succesiune cu toţii împreună.

8. Şi fiindcă s-a decis ca nepoţii sau nepoatele, precum şi strănepoţii sau strănepoatele să succeadă în locul ascendentului lor, s-a găsit logic ca succesiunea să fie împărţită nu pe capete *(in capita)* ci pe ramuri *(in stirpes)*, astfel încît fiul să primească jumătate din moştenire, iar cei doi sau mai mulţi nepoţi din partea celuilalt fiu să primească cealaltă jumătate; tot aşa dacă de la ambii fii au rămas nepoţi, de pildă de la unul, unul sau doi şi de la altul trei sau patru, o jumătate să treacă la unul sau doi, iar cealaltă jumătate la trei sau patru.

9. Dacă însă nu există nici unul din *sui heredes*, atunci moştenirea trece, tot în virtutea Legii celor XII Table, la agnaţi.

10. Agnaţi se numesc cei ce sînt legaţi prin rudenia legitimă. R u d e n i a l e g i t i m ă este aceea care se stabileşte prin persoane de sex bărbătesc. Deci, fraţii născuţi din acelaşi tată sînt agnaţi între ei şi se numesc chiar fraţi consanguini, şi chestiunea dacă au avut sau nu aceeaşi mamă nu se mai pune. Tot aşa, unchiul după tată este agnat cu fiul fratelui şi invers, acela cu el. În aceeaşi categorie

---

* *in manu morientis fuerit* — Bizoukides.

** de la § 5 (fine: *mortem patris* ...) pînă la § 17, existent şi în Coll.

intră şi copiii unchilor din partea tatălui între ei, adică cei care s-au născut din doi fraţi şi pe care mai toată lumea îi numeşte veri. Socotind în felul acesta, negreşit că vom putea ajunge la mai multe grade de rudenie agnatică.

11. Legea celor XII Table nu atribuie totuşi succesiunea tuturor agnaţilor de-a valma, ci numai celor care, atunci cînd este sigur că cineva a murit fără testament, se află în gradul cel mai apropiat.

12. În dreptul acesta nu există devoluţie. Şi tocmai de aceea, dacă agnatul cel mai apropiat *(agnatus proximus)* a refuzat succesiunea sau a decedat înainte de a fi acceptat-o, succesiunea, după lege, nu trece, sub nici un motiv, agnaţilor următori.

13. Raţiunea pentru care căutăm pe cel ce a fost agnatul cel mai apropiat — şi anume nu pe cel de la data decesului, ci cel de la data cînd se constată că cineva a murit fără testament — este valabilă ⟨şi atunci *⟩ cînd cineva a decedat lăsînd testament, fiindcă s-a văzut că este mai bine să se cunoască de la început care este agnatul cel mai apropiat, deoarece de atunci începe a fi sigur că nu va mai veni nimeni ca moştenitor după acel testament.

14. Cît priveşte pe femei, s-a hotărît totuşi ca într-un fel să aibă cineva drept la succesiunea lor şi într-altfel să primească ele ceva din succesiunea altora. În adevăr, după dreptul agnaţiunii, succesiunea femeii ne revine nouă tot aşa ca cea a bărbaţilor, în timp ce succesiunea noastră nu trece la femei dincolo de gradul rudelor de sînge. Prin urmare, sora este succesoare legitimă a fratelui sau a surorii sale, dar mătuşa după tată, ca şi fiica fratelui, nu pot fi moştenitoare după lege. Mama bună, şi chiar cea vitregă, dacă au fost căsătorite cu părintele nostru, prin venirea sub *manus* îi succed tatălui cu dreptul de fiică, iar nouă ne sînt în rangul de soră.

15. Din cele expuse mai sus rezultă că, dacă celui defunct îi rămîne un frate şi un fiu de la alt frate, fratele are precădere, întrucît precedă în grad; în schimb, cînd *sui heredes* sînt concurenţi între ei, interpretarea juridică a fost alta.

16. În adevăr, dacă nu există nici un frate al defunctului, dar există descendenţi din partea fraţilor, succesiunea trece la toţi; s-a pus însă întrebarea dacă descendenţii sînt eventual în număr neegal, de pildă unul sau doi dintr-o parte, trei sau patru de altă parte, succesiunea trebuie oare împărţită pe ramuri, aşa cum este regula între *sui heredes*, sau preferabil pe capete? S-a decis de mult ca succesiunea să fie împărţită pe capete; deci, cîte persoane vor fi de fiecare parte, în tot atîtea părţi se va divide moştenirea, pentru ca în felul acesta fiecare să-şi primească părţile cuvenite.

17. Cînd nu există nici un agnat, după aceeaşi Lege a celor XII Table, sînt chemaţi la moştenire *gentiles*. Care sînt *gentiles*, am

---

* *tunc et(iam)* — Textes [7].

arătat în primul comentariu [3]; şi cum acolo am amintit că întregul drept gentilic a căzut în desuetudine, de prisos ar fi să mai revenim acum cu amănunte asupra aceleiaşi chestiuni.

18. Pînă aici, au fost arătate limitele între care sînt cuprinse, în Legea celor XII Table, succesiunile celor fără testament; se înţelege bine cît de restrîns era acest drept.

19. În adevăr, potrivit acestei legi, descendenţii odată emancipaţi nu mai au nici un drept la succesiunea ascendentului, pe motivul că au încetat de a mai fi *sui heredes*.

20. Regula este aceeaşi cînd descendenţii nu sînt sub *potestas* a tatălui, fiindcă au fost onoraţi, dimpreună cu el, cu cetăţenia romană şi nu au mai fost readuşi de împărat sub *potestas*.

21. Tot aşa, nici agnaţii care au suferit o *capitis deminutio* nu sînt admişi, în virtutea acestei legi, la succesiune, deoarece titlul de agnat se pierde prin *capitis deminutio*.

22. Şi tot aşa, dacă agnatul cel mai apropiat nu acceptă succesiunea, nu înseamnă cîtuşi de puţin că este admis, după dreptul legitim, acela care îi urmează.

23. De asemenea femeile agnate, precum şi cele care depăşesc gradul rudeniei de sînge, nu au nici un drept, după lege.

24. Într-un chip asemănător, nu sînt admişi la succesiune cognaţii care sînt înrudiţi prin persoane de sex femeiesc; ba chiar dreptul de succesiune reciprocă nu există nici între mamă şi fiu ori fiică, afară numai dacă drepturile rudeniei dinspre tată nu s-au stabilit între ei prin căsătoria cu *manus* [4].

---

[3] Cf. I, 164.

[4] Fraza finală neagă fără înconjur *sctul* tertullian; pe aceasta se reazemă cei care identifică în G., ca autor al Institutelor, pe Caius Cassius Longinus (sec. I e.n.), punînd astfel data redactării lor cu aproximativ un secol mai devreme (Longinescu, *Caius*; Kalb, *Bursians Iahresber*, 1896, p. 231). Tendinţa uşoarei reabilitări a acestei opinii (Arangio-Ruiz, *Storia di dir. rom.*, p. 288; Kunkel, *Herk.*, p. 189; Meinhart, *Die Datierung des* sct. Tertullianum, *mit einem Beitrag Gaiusforschung*, ZS, 1966, p. 100—141; id., *Die senatusconsulta* Tertullianum *u.* Orphitianum *in ihren Bedeutung f. d. kl. röm. Erbrecht*, Wien, 1967) nu a izbutit a scoate lucrurile din impas.

Argumentul că, dacă G. ar fi trăit în secolul II e.n. ar fi trebuit să cunoască şi să discute *sctul* tertullian (adus sub Hadrian, care iniţiase o breşă în sistemul agnatic al succesiunii *legitima*, acordînd mamei dreptul moştenirii la averea copiilor, pînă atunci exclus) neglijează o regulă simplă de metodă, anume aceea de a izola lectura acestui § 24 de context, căci: *a*) după ce în §§ 17—23, unde totul este raportat la l. XII T., despre a cărei rămînere în urmă sîntem făcuţi atenţi, aici, prin figura stilistică „ba chiar" *(adeo quidem)* (folosită de G. ori de cîte ori are de făcut un raţionament progresist, prin punerea în evidenţă a consecinţelor absurde ale unui principiu legal devenit retrograd — Wieacker, ZS, 1968, p. 500), se aplauda implicit principiul adus de recentele senatusconsulte; *b*) apoi, acest § nu poate fi izolat nici de § 33, unde autorul trimite pe cititorul dornic de mai multe amănunte la monografiile sale *Ad sct. Tertull.* şi *Ad sct. Orphit.* pe ale căror titluri, chiar dacă acest text lacunar nu ni le transmite, le presupunem după propria-i mărturisire: *in his commentariis consulto non agimus, cum hoc ius totum propriis commentariis executi sumus*, şi îl recunoaştem la Iustinian (Inst., 3, 9, 2) şi după alte multe referinţe din Digeste, şi chiar din Paraphrasa Theophili (3, 3, 2), toate inspirate de un alt ms. G.I., poate chiar cel original, după care s-a putut reconstitui ceva inf., §§ 33a–c.

Edictul pretorului: bonorum possessio

25. Dar aceste inechităţi ale dreptului civil au fost corectate de edictul pretorului.

26. În adevăr, acesta cheamă la succesiune pe toţi copiii excluşi după lege, ⟨în primul rînd pe fiii emancipaţi *⟩, cu ficţiunea că şi ei se găseau la data morţii tatălui lor sub *potestas* a lui, fie ei singuri, fie în concurs cu *sui heredes*, adică pe toţi aceia care fuseseră un timp împreună, sub *potestas* a tatălui.

27. Pe agnaţii care au suferit o *capitis deminutio* pretorul îi cheamă la succesiune nu în al doilea grad, după *sui heredes*, adică nu în acel grad la care ar fi fost chemaţi după lege, dacă nu ar fi suferit *capitis deminutio*, ci în al treilea grad, în ordinea proximităţii; căci, deşi[5] prin *capitis deminutio* ei au pierdut dreptul acordat de lege, păstrează totuşi drepturile cognaţiunii. Aşa că, dacă ar exista altul care să aibă întregul drept al agnaţiunii, încă acesta va fi preferat, chiar dacă ar fi de un grad mai depărtat.

28. După părerea unora, regula este aceeaşi şi atunci cînd este în joc persoana agnatului aceluia care, cînd agnatul cel mai apropiat a refuzat moştenirea, nu este admis la dreptul lui legitim. După alţii, din contra, acesta este chemat de pretor în acelaşi rang la care se acordă agnaţilor succesiunea prin lege.

29. Evident că, dacă nu există nici un *suus heres* şi nici un agnat, atunci sînt chemate la succesiune femeile agnate, care trec dincolo de gradul rudelor consanguine, pînă la gradul al treilea.

30. Şi tot în acelaşi grad sînt chemate şi acele persoane care sînt înrudite prin persoane de sex femeiesc.

---

* *(eos) ac primo quidem gradu liberos emancipatos* — Goeschen, David—Nelson.

[5] Fraza *licet ... capitis deminutione ... cognationis iura retinent* se dovedeşte a fi negaiană, întrucît: *a*) pînă la intervenţia pretorului, lui *agnatus capite minutus* nu i-a fost recunoscut dreptul la succesiune: odată cu diminuarea capacităţii, el pierdea însuşi titlul de agnat *(nomen agnationis)*, nu calitatea *(ius)*, şi cu atît mai mult nu pe cel de succesor (sup., § 21); astfel că editorul lui V trebuia să spună, nu *capite deminuti cognationis i u r a retinent*, ci *capite deminuti cognationis n o m e n retinent*; în adevăr, cînd, mai tîrziu, au început să existe *i u r a cognationis*, trebuia să se justifice temeiul lor; argumentarea era valabilă în formă, nu şi în logică, pentru că dacă *ius cognationis* nu se stingea, aceasta se întîmpla nu fiindcă pretorul îl admitea, ci fiindcă el exista în realitate şi, ca atare, avînd efecte certe pentru religie şi morală, era firesc să le aibă şi pentru drept, de care acelea trebuiau tutelate; *b*) pentru a explica regula de drept pozitiv — *cognationis iura* — ar fi fost nevoie de un filozof, care să o justifice cu dreptul natural, după care legătura de sînge a creat prin sine un drept de succesiune *ab intestat*; *c*) dar chiar aşa fiind, stilul lasă de dorit; apoi, expresia *cognationis iura retinent* e absurdă; edictul pretorului i-a făcut dreptate lui *cognationis ius*, dar nu pentru acest motiv trebuia G. să spună că agnatului, care este şi rudă de sînge, îi revin o serie de drepturi, un *ius legitimum* şi apoi, simultan, încă şi altele *(iura cognationis)*. Un drept se naşte cînd încetează celălalt; imposibil ca cineva să aibă dreptul de moştenire simultan în gradul II şi gradul III; este deci o eroare a glosatorului, ecou al aceluia din I, 158.

Concluzia începută cu *itaque* ... pentru a nu constitui o surpriză, s-ar fi cuvenit desprinsă de propoziţia apropiată *(certe cognationis iura retinent)* şi legată de propoziţia anterioară *(sed tertio proximitatis nomine)*.

31. Şi tot pînă la acelaşi grad, sînt chemaţi la succesiunea părinţilor lor naturali copiii care se găsesc în familia adoptivă [6].

32. În schimb, cei pe care îi cheamă pretorul la succesiune nu sînt chiar moştenitori după dreptul civil, căci pretorul nu poate crea moştenitori. Au calitatea de moştenitori, în adevăr, numai aceia recunoscuţi prin lege sau printr-o reglementare juridică echivalentă, cum ar fi un senatusconsult şi o constituţie imperială; cum totuşi pretorul le acordă o *bonorum possessio*, sînt şi ei aşezaţi în rînd cu moştenitorii.

33. Dar, odată cu atribuirile de *bonorum possessiones*, pretorul vine şi stabileşte alte multe grade, şi procedează aşa pentru ca nimeni să nu moară fără succesor. Nu discutăm, deliberat, despre acest lucru în comentariul de faţă, întrucît despre întreg acest capitol al dreptului am tratat în comentarii proprii *.

33ª. Numai un singur lucru este bine să-l amintim aici, anume ⟨cum la succesiunile legitime, simpla rudenie de sînge, potrivit Legii celor XII Table, nu ajută întru nimic pentru primirea unei⟩ moşteniri, tot aşa nici mama ⟨nu avea, după lege⟩, vreun drept, ⟨pentru a primi ceva din moştenirea copiilor, afară numai dacă⟩ ar fi dobîndit dreptul consanguinităţii prin căsătoria cu *manus*. ⟨Pretorul, la trimiterea în posesie, îi prefera acesteia nu numai⟩ pe fratele defunctului, ⟨ci chiar pe toţi agnaţii; dar, pînă la urmă, inechitatea aceasta a fost corectată **[7]⟩.

Reglementări ulterioare

[Succesiunea mamei la averea copiilor]

33ᵇ. ⟨Primul care a deferit mamei succesiunea legitimă a copiilor, ca o mîngîiere pentru pierderea lor, a fost, în adevăr, divinul Claudius. Ulterior, prin senatusconsultul tertullian, adus în zilele divinului Hadrian, ... s-a prevăzut ca mama cu *ius liberorum*, anume cea ingenuă cu 3 copii, iar liberta cu 4, să fie admise la succesiunea fiilor ori fiicelor lor,

---

* 10 rînduri din p. 132 (V) ilizibile (cu excepţia cîtorva cuvinte) şi 29 de rînduri ilizibile din § 33, corespunzînd §§lor 33ª⁻ᶜ.

** *Hoc solum admonuisse sufficit: cum in legitimis hereditatibus, sola cognatio ex XII (Tabulis) non proficeret ad (hereditatem) capiendam, et mater adeo in adipiscendis liberorum hereditatibus, nisi per (in manu)m conuen(tionem iura consanguin)itatis (nacta) fuisset, ex lege nullum omnino ius haberet, et praetor in bonorum possessionibus non (fratre)m tantum sed omnes agnatos et praeferret; hanc iniquitatem postea emendatam esse.*

[6] Inscripţiile din Panonia, discutate de Visky (*Trace di dir. creditario romano nelle iscrizzioni della Panonia*), confirmă cu cazuri concrete cele teoretizate de G. (§§ 26—31) în legătură cu succesiunea *ab intestat (ordinum et graduum)*; iar pe de altă parte, în monumentele sepulcrale (de ex. CIL, III, 3560) abundă exemplele care exprimă legăturile dintre defunct şi erezi (Szilagy, *Aquincum*, 1956, p. 141).

[7] Din puţinul lizibil rămas la p. 132 s-au putut face deducţii importante (Broggini, *Retroactivity of Law in the Roman Prospective and* sct. Orphit., The Irrish Jurist, 1966, p. 151—170; Sanfilippo, *Di una interpretazione giurisprudenziale dei senatusconsulti Orfitiano e Tertulliano*, în *Festschr. Schulz*, I, p. 364 şi urm.)

decedați fără testament. Dar aceasta numai cînd fiicele se găsesc sub *potestas* a tatălui; iar dacă se află sub puterea altuia, să primească ele moștenirea, din porunca acelui sub a cărui *potestas* se află. [Dealtfel, fără intervenția acestui senatusconsult], mamei îi sînt preferați copiii defunctului, care sînt *sui heredes*, sau chiar cei care ar veni în locul acestora, fie în rangul întîi, fie în cel următor ... Tot astfel, vine la moștenire, înaintea mamei, tatăl și al unora și al altora, nu însă și bunicul ori străbunicul; aceasta, evident, cînd chestiunea moștenirii se pune numai între aceștia singuri.

În schimb, fratele consanguin, atît cel al fiului cît și acel al fiicei, excludea pe mamă, iar sora consanguină era admisă deopotrivă cu mama; dacă însă existau un frate și o soră consanguină chiar dacă mama era onorată cu *ius liberorum*, fratele excludea pe mamă, succesiunea comună revenind în părți egale fratelui și sorei *⟩.

33c. ⟨Pentru corectarea vechiului sistem, a fost introdus de pretor un drept de posesiune asupra bunurilor. În felul acesta, pretorul nu numai că a corectat vechiul sistem de succesiuni al celor fără testament, cum s-a arătat mai sus, dar chiar și al celor care au decedat avîndu-și făcut testamentul. În adevăr, dacă un postum al altuia a fost instituit moștenitor, deși după dreptul civil acesta nu putea primi moștenirea, fiindcă instituirea nu era valabilă, totuși, după dreptul honorar *(honorarium)*, el era făcut *bonorum possessor*, pentru aceasta, bineînțeles, fiind ajutat de pretor **⟩.

34. ⟨Și totuși, de multe ori el promite *bonorum possessio*, nu atît pentru a corecta sau a combate vechiul drept, cît mai mult pentru a-l confirma. Căci el acordă *bonorum possessio* și celor care au fost instituiți moștenitori prin testament făcut în regulă ***. Și tot astfel ****⟩, cheamă la *bonorum possessio* pe *sui heredes* și pe agnații unuia fără testament.

---

* *Et primus quidem diuus Claudius matri ad solacium liberorum amissorum legitimam eorum detulit hereditatem. Postea autem senatus consulto Tertulliano, quod diui Hadriani temporis factum est ... cautum est: ut mater ingenua trium liberorum ius habens, libertina quattuor ad bona filiorum filiarumue admittatur mortuorum; licet in potestate parentis est, ut scilicet cum alieno iure subiecta est, iussu eius adeat, cuius iure subiecta est.* [*Ceterum, sine ope scti*], *praeferuntur autem matri liberi defuncti, qui sui sunt quiue suorum loco, siue primi gradus siue ulterioris ... Pater quoque utriusque, non etiam auus uel proauus matri, anteponitur, scilicet cum inter eos solos de hereditate agitur. Frater autem consanquineus tam filii, quam filiae excludebat matrem; soror autem consanguinea pariter cum matre admittebatur; sed si fuerunt frater et soror consanguinei et mater liberis honorata, frater quidem matrem excludebat, communis autem erat hereditas ex aequis partibus fratri et sorori* — Huschke—Krüger (după Iust. Inst., 3, 9, 1), Baviera (Fontes, p. 380), Kübler—Seckel.—Bizoukides.

** *Ius bonorum possessionis introductum est a praetore emendandi ueteris iuris gratia. Nec solum in intestatorum hereditatibus uetus ius eo modo praetor emendauit, sicut supra dictum est, sed in eorum quoque, qui testamento facto decesserint. Nam si alienus postumus heres fuerit institutus quamuis hereditatem iure ciuili adire non poterat, cum institutio non ualebat, honorario tamen iure bonorum possessor efficiebatur, uidelicet cum a praetore adiuuabatur* — Bizoukides (după Iust. Inst., 3, 3, 1—3), de acord cu Polenaar, complinește contextul din § 34.

*** începutul §ului 34, considerat de David—Nelson ca paragraf aparte (§ 33 b).

**** Restituire Goeschen, după Iust. Inst.

În cazurile acestea avantajul intervenţiei sale pare a consta numai în faptul că cel care solicită astfel trimiterea în posesie se poate folosi de interdictul al cărui început este — *quorum bonorum*. Care este utilitatea acestui interdict se va vedea la locul potrivit [8]. Dealtfel, chiar făcînd abstracţie de *bonorum possessio*, încă succesiunea revine acestora după dreptul civil.

35. Dar se întîmplă de multe ori ca unora aşa fel să le fie acordată *bonorum possessio*, încît cel căruia i-ar fi dată să nu obţină totuşi moştenirea; acestui fel de *bonorum possessio* a bunurilor i se zice provizorie *(sine re)*[9].

36. Aceasta, dacă, să zicem, moştenitorul instituit printr-un testament făcut în regulă s-a decis să accepte moştenirea, dar a neglijat să ceară *bonorum possessio* conform testamentului, mulţumindu-se doar cu faptul că este moştenitor după dreptul civil; şi tot aşa aceia care, deşi chemaţi la succesiunea *ab intestat*, fiindcă nu a fost făcut nici un testament, nu pot pretinde cîtuşi de puţin *bonorum possessio*; şi atunci, succesiunea ce le revine acestora este *sine re*, căci s-ar putea ca moştenitorul scris în testament să cîştige el moştenirea, prin proces.

37. Regula este aceeaşi şi atunci cînd, cineva murind fără testament, *suus heres* a omis să ceară *bonorum possessio*, mulţumindu-se doar cu dreptul de la lege; căci şi aici, *bonorum possessio* este atribuită agnatului, dar tot *sine re*, deoarece s-ar putea ca moştenirea să-i fie evinsă de ⟨alt *⟩ *suus heres*. Şi tot aşa se va spune cînd revine agnatului o succesiune, după dreptul civil, şi el a acceptat-o, dar a omis să ceară *bonorum possessio*; şi dacă unul din cognaţii cei mai apropiaţi ar fi s-o pretindă, va avea pentru acelaşi considerent o *bonorum possessio* provizorie *(sine re)* [10].

38. Mai sînt şi alte situaţii asemănătoare, dintre care pe unele le-am semnalat în comentariul precedent.

[Succesiunea patronului la averea liberţilor]

39. Să vedem acum ce se întîmplă cu averea liberţilor.

40. A fost o vreme cînd i se permitea libertului să omită din testament, fără sancţiune, pe patronul său; într-adevăr, Legea celor XII Table chema pe patron la succesiunea libertului, dacă acesta se întîmpla să moară fără testament şi fără să-şi fi lăsat un *suus heres*. Dar dacă libertul, murind fără testament, îşi lăsase un *suus heres*, patronul nu avea nici cel mai mic drept asupra averii lui. Iar dacă libertul lăsa ca *suus heres* pe unul din copiii săi naturali, se găsea cu cale că nu-i ⟨motiv**⟩ de *querella*; în schimb,

---

* *aller* —precum sugerăm (*ap(ler)* — V).

** *(nullae uidebatur esse) locus (querellae)* — precum sugerăm (întregire).

[8] Acest interdict acorda reclamantului posesiunea reală *(cum re)* a averii succesorale (cf. IV, 144).

[9] Cf. II, 125, 148.

[10] Cf.: II, 148; III, 35—37.

dacă *suus heres* era un fiu adoptiv, ori o fiică adoptivă, ori soția care, întrucît se afla sub *manus*, îi era *sua heres*, nedreptatea de a nu-i fi lăsat patronului nimic din ce i se cuvenea era evidentă [11].

41. Motiv pentru care, cu timpul, această nedreptățire a legii a fost corectată prin edictul pretorului. Căci sau libertul își făcea testamentul și atunci era obligat să testeze în așa fel încît să lase patronului o jumătate din averea sa, iar dacă nu i-a lăsat nimic sau mai puțin decît jumătate, i se dădea patronului o *bonorum possessio contra tabulas*, raportată asupra unei jumătăți din avere; sau dacă (libertul) ar fi murit fără testament și-i rămînea moștenitor un fiu adoptiv sau soția cu care fusese căsătorit cu *manus*, sau o noră care fusese căsătorită cu fiul său tot prin *manus*, i se da patronului — în pofida acestor *sui heredes* — o *bonorum possessio*, raportată asupra unei jumătăți din avere. Dar, ca să-l înlăture pe patron, libertului îi stăteau în ajutor fiii lui naturali, nu numai cei pe care îi avea sub *potestas* la data morții, dar chiar cei emancipați și cei dați în adopțiune, cu condiția de a fi menționați în testament pentru o cît de mică parte, sau, dacă erau omiși, de a fi cerut ei să li se acorde, prin aplicarea edictului, o *bonorum possessio contra tabulas*; cei desmoșteniți nu exclud, în adevăr, în nici un chip pe patron [12].

42. Ulterior, prin legea Papia [13], au fost sporite drepturile patronilor față de liberții mai bogați. În adevăr, prin legea aceasta s-a prevăzut ca din bunurile celui care a lăsat o avere de 100 000 de sesterți sau mai mult, și care ar avea mai puțin de trei copii, fie că el a murit cu testament sau fără, să i se datoreze patronului partea virilă. Așa că, dacă libertul a lăsat ca moștenitor un singur fiu sau o singură fiică, încă este dator să-i lase patronului o jumătate, ca și cum ar fi murit fără nici un fiu sau fiică; cînd însă a lăsat doi moștenitori sau două moștenitoare, atunci îi datorează a treia parte; iar dacă lasă trei, patronul este înlăturat [14].

43. Cînd era vorba de bunurile libertelor, conform vechiului drept, patronii nu aveau de suportat nici un prejudiciu, deoarece acestea erau puse sub tutela legitimă a patronilor și, evident, ele nu-și puteau face testamentul altfel decît cu încuviințarea patronului. Așa că, dacă era pus

---

[11] În favoarea patronului și a descendenților săi, chiar emancipați, a fost instituită o *bonorum possessio*. Cînd liberții respectivi instituiau un străin *(extraneus)*, fie că ei nu aveau copii, fie că, deși avuseseră, îi dezmoșteniseră, patronul — constată G. — are dreptul la jumătate din succesiune (inf., § 41), alături de instituiți.

[12] Printre *sui heredes* figura *nora* numai dacă fiul era ieșit din *patria potestas* sau dacă murise, în timpul vieții tatălui *(uiuo patre)*. De notat aici emendarea lui *ius ciuile* de pretor. Raționamentul nu poate fi însă al lui G., căci este de neînțeles pentru ce s-ar fi simțit nevoia definirii situației juridice anterioară a nurorii, cînd, în oricare din cele două alternative s-ar fi aflat, pînă la moartea lui *pater familias*, ea era indiscutabil sub *manus* a aceluia.

Deosebirea de timp *esset*...*fuerit* este explicabilă numai dacă admitem că un adnotator a adăugat *uel nuru*...*fuerit*. Pentru a releva antiteza dintre *manus filii* și *manus patris*, s-a adăugat pronumele *ipsius*, care lipsește din propoziția — *quae in manu esset* (sup., § 40). Solazzi (*Gl. a G.*, I, 168) socotește aici o glosemă.

[13] Prin *l. de maritandis ordinibus* s-a adus o reformă importantă în ordinea gradelor de rudenie (cf. Suetonius, *Oct.*, 34; Tacit, *Ann.*, III, 25; Dion Cassius, LVI, 1 și urm.); cf. II, n. 179.

[14] Excluderea patronului nu era atrasă de existența a trei fii, ci de faptul că ei trebuiau să fi fost *heredes*. Dacă libertul a lăsat trei sau mai mulți, atunci *patronus repellitur*. Iar dacă sînt doi *heredes* și un exheredat, patronul are *bonorum possessio* asupra unei treimi.

să-şi dea încuviinţarea la întocmirea testamentului, patronul ⟨sau trebuia să-şi atribuie sieşi moştenirea, dacă nu rămînea de la ea nici un moştenitor, sau, dacă rămînea un moştenitor, averea îi era trecută aceluia, conform testamentului *⟩. Dacă însă nu-şi da asentimentul, iar liberta murea fără testament, ⟨moştenirea îi revenea de drept lui, fiindcă femeia nu poate avea *sui heredes* **⟩. În adevăr, pe vremuri nu exista nimeni ⟨fie el moştenitor sau *bonorum possessor*, care să poată exclude⟩ pe un patron de la averea libert⟨ei fără testament ***⟩.

44. Mai tîrziu însă, legea Papia, după ce a scos de sub tutela patronilor pe libertele cu *ius quattuor liberorum* şi le-a dat în modul acesta putinţa să facă testamentul chiar şi fără încuviinţarea tutorelui, a prescris să i se rezerve patronului o parte virilă, în proporţie cu numărul descendenţilor pe care i-ar fi avut liberta la data morţii. Ca atare, ⟨patru părţi⟩ din bunurile ei rămîneau intacte, dacă lăsa patru descendenţi, iar a cincea ⟨era datorată patronului; iar dacă patronul supravieţuia tuturor copiilor ****⟩, moştenirea îi revenea lui, întreagă.

45. Cele ce am spus despre patron, aceleaşi le subînţelegem şi cînd e vorba de fiul patronului; la fel şi de nepotul din partea fiului {şi de strănepotul din partea nepotului de fiu *****}.

46. Cînd însă era vorba de fiica patronului, de nepoata după fiu şi de strănepoata din partea nepotului născut din fiu, acestea beneficiau şi ele ⟨pe vremuri de acelaşi drept care ******⟩ se acorda patronului prin Legea celor XII Table. Pretorul ⟨însă nu cheamă decît pe descendenţii patronului în linie bărbătească; iar dacă fiica *******⟩ reclamă *bonorum possessio* ⟨împotriva prevederilor********⟩ testamentare ale libertului, sau *ab intestat*, împotriva fiului adoptiv, sau a soţiei ori a nurorii acestuia, care i-a fost lui sub *manus*, aceea va obţine bunurile numai datorită legii Papia, prin dreptul celor trei copii; altminteri nu are dreptul acesta.

47. Dar chiar dacă i s-ar datora ei partea virilă, ca uneia care are patru copii, încă, după părerea unora, ea nu va dobîndi nimic din bunurile libertei care a lăsat testament, nici chiar în baza dreptului copiilor. Şi totuşi, dacă liberta a murit fără testament, termenii legii Papia fac să i se datoreze fiicei patronului partea virilă. Iar dacă liberta a murit

---

* 1 3/4 rînd ilizibil: *aut sibi imputare debebat, quod heres ab ea r(elictus) non (erat), aut ipsum ex testamento, si heres ab ea reli(ctus erat) seque(batur hereditas)* — Krüger.

** 4 rînduri ilizibile: *ad eundem, quia suos heredes femina ab ea habere non potest, hereditas per(tinebat)* — Lachmann—Kübler.

*** 1 rînd ilizibil: *uel heres, uel bonorum possessor erat, qui posset (patronum a bonis lib)ertae intestatae re(pellere)* — Huschke.

**** 2 1/2 rînduri ilizibile: *quattuor (incolumes liberos reliquerit, quin)ta pars patrono debebatur; quodsi omnibus liberis superstes fuerit, tota hereditas* — Krüger (după cea de-a doua citire a lui Studemund, utilizînd urmele vizibile din V).

***** Text uşor ameliorat de Krüger (criticat de Solazzi (*Gl. a G.*, I, p. 183), care elimină cuvîntul *pronepote* (ca fiind fără rost), şi deci şi restul).

****** *(ol)im habebant idem ius quod* — Kübler.

******* *autem non nisi uirilis (se)xus patronorum liber(os) uocat* — Kübler.

******** *filia uero, ut contra tabulas* — Kübler.

lăsînd testament, i se acordă exact dreptul ce i s-ar fi cuvenit împotriva testamentului libertului, adică același drept pe care-l au descendenții patronilor, în linie bărbătească, împotriva prevederilor testamentare ale libertului, cu toate că această parte a legii a fost oarecum greșit redactată.

48. Din cele spuse rezultă că *extranei heredes* ai patronului sînt ținuți departe de orice drept ce i s-ar cuveni acestuia, fie asupra bunurilor celor decedați fără testament, fie chiar împotriva prevederilor testamentare.

49. Pe vremuri, înainte de legea Papia, patroanele aveau asupra averii liberților numai dreptul care le-a fost acordat patronilor prin Legea celor XII Table. În adevăr, dacă ele cereau *bonorum possessio* asupra unei jumătăți din avere, împotriva testamentului libertului ingrat — sau *ab intestat*, contra fiului adoptiv sau a soției ori a nurorii — pretorul nu avea aceeași solicitudine ca față de patron și de descendenții lui.

50. Legea Papia în schimb, a acordat patroanei beneficiară a lui *ius liberorum*, anume celei ingenue cu doi copii și celei liberte cu trei copii, aproape[15] aceleași drepturi pe care le au patronii în virtutea edictului pretorului; iar patroanei ingenue, cu *ius trium liberorum*, i-a acordat acele drepturi care i-au fost acordate patronului prin aceeași lege; în schimb, nu a mai conferit același drept patroanei liberte[16].

51. În ce privește însă bunurile libertelor, dacă acestea ar fi să decedeze fără testament, legea Papia nu acordă nimic nou patroanei onorată cu *ius liberorum*. Așa că, dacă nici patroana însăși și nici liberta nu au suferit o *capitis deminutio*, succesiunea va trece, potrivit Legii celor XII Table, la acea patroană, iar descendenții libertei sînt excluși. Dar regula aceasta se aplică chiar și atunci cînd patroana nu ar fi onorată cu *ius liberorum*, căci niciodată, cum am mai spus[17], femeile nu pot avea un *suus heres*. Dacă survine o *capitis deminutio* a uneia sau a alteia, atunci copiii libertei, dimpotrivă, exclud ei pe patroană, fiindcă — aceasta prin *capitis deminutio*, pierzîndu-și dreptul de la lege — se ajunge ca descendenții libertei să aibă drepturi mai mari, în virtutea dreptului de cognațiune.

52. Cînd însă liberta a murit lăsînd testament, patroana, neonorată cu *ius liberorum*, nu are nici un drept asupra testamentului libertei; în schimb celei onorate cu *ius liberorum*, legea Papia îi acordă același drept pe care, conform edictului, îl are patronul asupra testamentului libertului.

53. Aceeași lege acordă fiului patroanei distinse cu *ius liberorum* aproape aceleași drepturi ca patronului ⟨cetățean roman *⟩, deosebirea

---

* *ciui Romano* — Dubois.

[15] Adverbul *fere*, aici ca și în alte locuri, este suspect a fi glosemă. Nu putea G. ca, în manualul său de o sobrietate confirmată, să furnizeze discipolilor informații aproximative (Solazzi, *Gl. a G.*, I, p. 187, 190). La Ulp. (XXIX, 6), acest *fere* lipsește.

[16] *Ius trium liberorum* putea fi acordat de împărat, direct, oricărei femei, pentru a se bucura de privilegiile ce decurgeau din el. August l-a acordat Liviei (Dion Cassius, LV, 12).

[17] Cf. III, 43.

fiind doar că în cazul lui este suficient privilegiul chiar al unui singur fiu sau al unei singure fiice.

54. Pînă aici au fost date indicații aproape asupra tuturor îndrituirilor [la succesiuni ale cetățenilor]; o interpretare mai amplă asupra lor a fost expusă dealtfel în comentarii proprii [18].

[Succesiunea la averea latinilor iuniani și a liberților cetățeni romani]

55. Urmează să discutăm despre bunurile liberților latini.

56. Pentru ca această parte a dreptului să fie mai bine înțeleasă, reamintim un lucru pe care l-am mai semnalat și cu altă ocazie, anume că cei ce se numesc astăzi *latini iuniani* au fost cîndva sclavi. După dreptul quiriților, dar cu sprijinul pretorului, s-a luat obiceiul ca ei să fie ținuți într-o aparentă stare de libertate; de aici chiar, obiceiul ca averea lor să meargă la fostul patron, după dreptul aplicabil peculiului. Mai tîrziu însă, potrivit legii Iunia, toți cei pe care pretorul îi socotea liberi au început să devină cu adevărat liberi și să fie denumiți *latini iuniani* [19]: *latini*, pentru că legea a decis ca ei să fie liberi, ca și cînd ar fi cetățeni romani ingenui și care, duși din Roma în coloniile latine, au început să fie socotiți *latini coloniarii*; iar *iuniani*, pentru că au fost eliberați prin efectul legii Iunia, măcar că nu erau cetățeni romani. Tot astfel, fiindcă autorul legii Iunia înțelegea că pe viitor, printr-o ficțiune, bunurile

---

[18] Vezi, sup., Studiul introd., titlurile lor, îndeosebi aluzia la monografia *Ad legem Glitiam* (Honoré, *A Biography of G.*, p. 46).

[19] Latinii iuniani trăiau liberi, dar mureau sclavi, ca atare patrimoniul lor se întorcea la fostul patron, ca peculiul sclavilor *(iure peculii bona Latinorum ad manumissorem ea lege pertinent)*.

În dispoziția legii care conferă acestor *manumissi* calitatea de ingenui — ca unor cetățeni romani așezați într-o colonie latină — G. vede o *fictio*. Dacă această ficțiune a asimilării cu ingenui *(etiamsi non esset ciues Romani)* ar fi în adevăr a lui G., atunci ar fi clădită pe o incoerență, provenind nu de la G., ci de la un copist neîndemînatic (Solazzi, *Notae*, SDHI, 1937, p. 147—149); căci de vreme ce latinul iunian era un libert, nu se vede rațiunea pentru care bunurile lui nu puteau trece asupra patronului *iure manumissionis* (Buckland, RHD, 1923, p. 293).

De fapt, dacă l. Iunia Norbana prescria ca succesiunea liberților latini să fie reglementată *ac si lex lata non esset*, atunci nu e nici o îndoială că intenția legiuitorului fusese aceea de a se ține seama de condiția în care fuseseră ei eliberați înainte de promulgarea legii, adică de starea de libertate tutelată de pretor, și în aceea să rămînă pe mai departe *(in libertate morari)*. La data morții lor deci patrimoniul trebuia restituit patronului, ca al oricărui fost sclav.

Dacă autorul legii voia ca și după eliberare să se țină seama de fosta lor condiție, precum și de distincția făcută de l. Aelia Sentia, între liberții deveniți cetățeni romani, liberții latini și cei asimilați cu dediticii, considerați *homines pessimae conditionis*, acesta o făcea pentru ca, pornind de aici, să stabilească opoziția, prin nimic justificată, între regimul patrimonial și succesoral specific fiecăreia din cele două categorii.

După limbajul acestor §§, se vede că l. Iunia Norbana reglementase poziția latinilor iuniani mai clar și mai amănunțit decît l. Aelia Sentia, mai ales în ce privește devoluția la patron a averii lor. G., plasînd punctul său de vedere între cele două sisteme, oarecum opuse, acuzînd l. Aelia Sentia pentru distincția ce făcuse între liberți, preconizează un al treilea sistem, mai echitabil: egalarea celor două categorii. Dar oare sistemul acesta va fi fost aplicat pe vremea sa sau G. poate numai îl preconiza?

De notat întrebuințarea cuvîntului *homo libertus*, nu pentru a subînțelege *ciuis libertus*; toți latinii erau liberi și totuși clasicii nu dădeau numele *ciuis* latinului iunian; dar putea fi oare denumit *patronus* eliberatorul lor? Da, ne spun multele mențiuni ale lui G. (inf., §§ 59, 60, 62, 65, 69, 76).

latinilor defuncţi ar înceta de a mai trece la foştii patroni — aceasta, evident, pentru ca nici ei să nu moară ca sclavi, şi deci bunurile lor să mai poată reveni foştilor patroni, după dreptul peculiului, şi pentru ca nici bunurile unui libert latin ⟨defunct *⟩ să nu fi putut trece la foştii patroni, conform cu dreptul eliberării — şi fiindcă totuşi n-a voit ca favoarea acordată acestora să se transforme într-o nedreptăţire a patronilor, a prevăzut ca bunurile acestor liberţi să treacă la eliberatori, ca şi cum nici nu ar fi fost adusă legea; aşa că, potrivit acestei legi, bunurile latinilor trec la eliberatori, oarecum după regimul peculiului.

57. De aici s-a ajuns ca aceste reguli, stabilite prin legea Iunia, în legătură cu bunurile latinilor, să se deosebească mult de cele care se aplică, în materie de succesiune a averii, cetăţenilor romani, liberţi.

58. În adevăr, succesiunea cetăţeanului roman libert nu merge în nici un caz la *extranei heredes* ai patronului, ci la fiul patronului şi la nepoţii după fiu sau la strănepoţii născuţi din aceşti nepoţi, chiar dacă au fost dezmoşteniţi de ascendentul lor; în schimb, bunurile latinilor trec — ca peculiile sclavilor — chiar la *extranei heredes*, nu însă şi la descendenţii dezmoşteniţi ai eliberatorului.

59. Moştenirea cetăţeanului roman libert se împarte tot aşa, în mod e g a l, la doi sau la mai mulţi patroni, chiar dacă aceştia avuseseră un drept de coproprietate n e e g a l asupra fostului sclav; în schimb, bunurile latinilor le revin proporţional cu partea de proprietate pe care a avut-o fiecare dintre cei care le-a fost stăpîn.

60. Tot aşa, pe cînd la succesiunea cetăţeanului roman libert un patron exclude pe fiul altui patron, iar fiul patronului pe nepotul altui patron, în schimb, bunurile latinilor trec simultan, atît la patronul însuşi, cît şi la moştenitorul altui patron, în proporţia în care ar trece la eliberatorul însuşi.

61. Astfel, dacă un patron are, să zicem, trei copii, iar altul numai unul, succesiunea cetăţeanului roman libert se împarte pe capete, adică cei trei fraţi primesc trei porţiuni, iar cel singur, a patra; în schimb, bunurile latinilor revin moştenitorilor în proporţia în care ar trece la eliberatorul însuşi.

62. La fel, dacă unul din aceşti patroni ar nesocoti partea ce-i revine din moştenirea unui cetăţean roman libert sau dacă ar muri înainte de a o fi acceptat, atunci toată succesiunea îi revine celuilalt patron; în schimb, bunurile latinului din porţia patronului decedat devin fără stăpîn şi trec la fisc.

63. Mai tîrziu, pe vremea consulilor Lupus şi Largus [20], Senatul a hotărît ca bunurile latinilor să revină, în primul rînd, celui care i-a eliberat, şi numai după aceea descendenţilor acestuia, fiecare în ordinea proximităţii, dacă nu fuseseră dezmoşteniţi nominal; pînă la această dată,

---

* *(liberti Latini) defuncti* — precum sugerăm (*Iuniani* — Muirhead (apud David—Nelson); *hominis* — Textes [7], Reinach).

[20] Lupus şi Largus, consuli în anul 42 e.n. (Bizoukides).

ele treceau — conform vechiului drept — la moștenitorii celor care i-au eliberat.

64. Ceea ce s-a realizat prin acest senatusconsult a fost, după unii, ca, în ce privește bunurile latinilor, să ne folosim de același drept de care ne folosim cînd e vorba de succesiunea cetățenilor romani liberți; și acest punct de vedere a fost admis în mod deosebit de Pegasus [21]. Dar această opinie este evident falsă, căci în timp ce moștenirea cetățeanului roman libert nu trece niciodată la moștenitorii extranei ai patronului, bunurile latinilor dimpotrivă, potrivit aceluiași senatusconsult, trec — atunci cînd nu există copii din partea eliberatorului — chiar la moștenitorii lui extranei. Și tot așa, în timp ce nici un fel de dezmoștenire nu împiedică pe descendenții eliberatorului să vină la succesiunea unui cetățean roman libert, dezmoștenirea făcută nominal, dimpotrivă, prin chiar termenii senatusconsultului, sînt îndepărtați de la bunurile latinilor.

64a*. Mai verosimil este deci să credem că prin acest senatusconsult s-a prevăzut această singură favoare, anume ca descendenții eliberatorului, care nu au fost dezmoșteniți nominal, să aibă prioritate față de moștenitorii extranei.

65. În chipul acesta, cînd este vorba de averea latinilor, fiul emancipat al patronului, omis din testament, chiar dacă nu a venit să reclame *bonorum possessio*, împotriva literei testamentului ascendentului său, încă va fi preferat moștenitorilor extranei.

66. Tot așa, fiica și ceilalți *sui heredes*, ⟨chiar dacă**⟩ au fost dezmoșteniți în bloc și deci, după dreptul civil, ar urma să fie înlăturați de la întreaga succesiune a tatălui lor, totuși, cînd e vorba de bunurile latinilor, ei vor fi preferați *heredes*ilor *extranei*, afară numai dacă nu ar fi fost cumva dezmoșteniți nominal de vreun ascendent [22].

---

* Paragraf rezultat prin divizarea §ului 64 (Girard, Bizoukides ș.a.).

** *et si* — Beseler (în: *Festschr. Schulz*, II, p. 17), impusă de logica gîndirii (*licet* — V).

[21] Pegasus, jurisconsult celebru în școala proculiană (Iuvenalis, IV, 77 și urm.: ... *quorum optimus, atque interpres legum sanctissimus*...); prenumele nesigur: Aelius (CIL, III, 4150, 1, 23), Iulius (VIII, 128) sau T. Cornelius (XII, 1297; Kunkel, *Herk.*, p. 133—134); a trăit și a scris pe vremea lui Vespasian și Domitian; prefect al Romei (Pomponius — D, 1, 2, 2, 53), consul împreună cu *Pusio* (I, 31; II, 254); menționat de Iust. (Inst., II, 22, 5), fără a se fi păstrat totuși nimic de la el în Digeste.

Pentru confirmarea, prin l e g i e v i d e n t e, a drepturilor legitime prudenții discută. Pegasus evocă *sc*tul Largianum pentru extinderea, la succesiunea bunurilor latinilor, a regulilor de la *hereditas ciuium Romanorum*. G. socotea acea opinie o eroare evidentă (*aperte falsa* — § 64, cf. Mayer-Maly, *Evidente Gesetze*). Extinderea se dovedise însă neavenită sub Traian (inf., § 72).

[22] Copiii eliberatorului, dezmoșteniți în bloc (*inter ceteros*), nu erau excluși de la moștenirea liberților latini. De notat insistența cu care G. arată cum cei *nominatim exheredati* erau excluși. Și totuși exceptarea este nelogică: nu e posibil ca, în cadrul aceleiași ipoteze — cu *sui heredes* care au fost *inter ceteros exheredati* —, să se prevadă și o dezmoștenire nominală; aceasta cu atît mai mult cu cît (sup., § 63—64) arătase insistent că numai *liberi manumissoris, nominatim exheredati* erau excluși de la bunurile libertului latin.

Dealtfel, exegeza textului (*patris* în loc de *parentis* — mai corectă — și apoi *ceterique sui heredes* — inexactă, întrucît nu se vorbise mai înainte de *filius suus*, ai cărui copii figurau la rîndul lor printr-o *ceteri sui* ca nepoți), ne determină a socoti acest întreg III, 66, adaus postgaian (Kniep, III, 138). Și, tot așa, *nisi nominatim*... *exheredati* (Collinet, RHD, 1890 p. 191; 1909, p. 193), întrucît, în V, forma era *exhereditati* (de la *exhereditare*).

67. Şi tot aşa, ⟨în nu mai mică măsură *⟩, bunurile latinilor care s-au abţinut de la moştenirea ascendentului lor trec la copiii patronului, ⟨căci şi aceştia **⟩ nu pot fi socotiţi, în nici un caz, dezmoşteniţi mai mult decît cei care au fost omişi din testament prin tăcere.

68. Din toate acestea rezultă îndeajuns că, dacă cineva a ridicat pe altul la rangul de latin, ⟨iar copiii săi şi singurii lui moştenitori se află în viaţă cînd latinul moare, senatusconsultul nu a adus nimic nou; căci ce s-a avut în vedere a fost numai ca drepturile la averea latinilor să poată fi trecute de la moştenitorii defunctului la copiii patronului ***⟩.

69. Pare a fi, de asemenea, un lucru constant admis că, dacă un patron ⟨a instituit⟩ pe copiii săi ca singuri ⟨moştenitori⟩ cu cote neegale, ⟨cu aceleaşi cote⟩ le vor fi trecute ⟨şi bunurile latinului****⟩, fiindcă, în lipsă de *extraneus heres*, senatusconsultul nu se aplică.

70. Caelius Sabinus [23] spune din contră că, chiar dacă patronul a lăsat, dimpreună cu descendenţii săi, şi pe un *extraneus heres*, toate bunurile trec în părţi virile la descendenţii defunctului, căci atunci cînd apare un *extraneus heres* nu se aplică legea Iunia, ci senatusconsultul. În schimb, Iavolenus [24] susţine că, în virtutea senatusconsultului, descendenţii patronului nu pot primi ca părţi virile decît acea fracţiune pe care ar fi primit-o *extranei heredes*, anterior senatusconsultului, restul părţilor revendicîndu-le în virtutea legii Iunia, proporţional cu porţiunile succesorale.

71. Dar aici apare întrebarea dacă senatusconsultul acesta se referă şi la acei descendenţi ai patronului care vin din partea fiicei sau nepoatei, cu alte cuvinte, dacă, fiind vorba de averea latinului meu, nepotul meu după fiică va fi preferat faţă de *extraneus heres*. Şi tot aşa se discută încă dacă acest senatusconsult este aplicabil şi cînd e vorba de latinii după mamă, cu alte cuvinte, dacă la succesiunea averii latinului după mamă este preferat fiul patroanei faţă de *extraneus heres* al mamei. Cassius a

---

* *nihilo minus tamen* — Kübler.

** *nam hi quoque* — Kübler.

*** Ultimul rînd din p. 143 şi primele 21 din p. 144, ilizibile: *uel eius liberi solique ei heredes facti qui uiuant, cum latinus moritur, nihil noui senatus consulto introductum esse; hunc enim solum casum id spectare, cum ab heredibus defuncti ius in bonis Latinorum ad liberos patroni transferri possit* — Huschke (cf. şi Bizoukides, II, p. 100).

**** 1 1/3 rînd ilizibil: *heredes instituerit, si parti heredes existant, ex isdem partibus bona Latini* — Krüger.

[23] Gn. Arulenus Caelius Sabinus, *cos. suff.* 69 e.n., elev al lui Cassius Longinus şi profesor al lui Salvius Iulianus; jurist din şcoala sabiniană; a trăit şi a scris sub Vespasian: *ad edictum aedilium curulium* (D, I, 2, 2, 53; D, 21, 1, 14, 3; Aul. Gell., IV, 1; Tacitus, *Hist.*, I, 77; Kroll, REPW; Kunkel, *Herk.*, p. 131—133).

[24] Octavius Tidius Tossianus Iavolenus Priscus, distins jurist din şcoala sabiniană, contemporan cu Titius Ariston (amicul lui Plinius cel Tînăr şi jurisconsultul lui Traian) şi cu Minicius; *legatus pro pr.*, în Siria; *legatus Aug. pro pr.* şi *pro Cons.*, în Africa (83 e.n). Deşi *dubiae sanitatis*, era înfloritor sub Traian. Este menţionat de Plinius (Epist., VI, 15) ca trăind la Roma (106—107 e.n.). Detalii la Bizoukides II, 13. După o inscripţie găsită în oraşul Nedinum (CIL, III, 9960), s-a dedus că ar fi fost originar din Dalmaţia (Kunkel, *Herk.*, p. 138—140; Fluss, REPW).

decis că senatusconsultul se aplică și într-un caz și în celălalt. Dar cei mai mulți resping interpretarea acestuia, pe motiv că Senatul nu vorbește nimic de acei descendenți ai patroanelor, care urmează altă familie; se deduce aceasta din faptul că senatusconsultul exclude pe cei dezmoșteniți nominal. Se vede deci limpede că el se referă la aceia care, de obicei, cînd nu sînt instituiți moștenitori, sînt presupuși a fi dezmoșteniți de ascendenți. Dar nu-i neapărat nevoie nici pentru mamă de a dezmoșteni pe fiul sau pe fiica sa, și nici pentru bunicul din partea mamei de a dezmoșteni nici pe unul, nici pe altul, după cum nici nu trebuie să ne mai întrebăm dacă *bonorum possessio* le este promisă descendenților omiși în virtutea dreptului civil sau în baza edictului pretorian, dar în orice caz împotriva prevederilor testamentare.

72. Uneori totuși, un cetățean roman libert moare ca latin, așa ar fi de pildă cînd latinul a dobîndit de la împărat dreptul quiritar, dar a lăsat intacte drepturile patronului. Divinul Traian, în adevăr, așa a hotărît că, dacă latinul dobîndește de la împărat dreptul quiritar fără vrerea sau știrea patronului, atunci acel libert, cît timp se află în viață, este, în cîteva situații, la fel cu ceilalți cetățeni romani liberți și deci procreează descendenți *(liberi)* legitimi; în schimb, moare după dreptul latinului, și deci descendenții nu-i pot fi moștenitori; nu are capacitatea de a face testament decît pentru a institui moștenitor pe patronul său, și numai dacă acesta n-ar accepta să-i fie moștenitor, el îi poate substitui pe altul.

73. Și fiindcă prin constituțiunea aceasta se urmărea ca acești oameni să nu moară nicidecum ca cetățeni romani — deși, în timpul vieții, ei se bucuraseră de acest drept, și prin aceasta, fie în condițiile legii Aelia Sentia, fie în baza senatusconsultului, erau *cives Romani* — divinul Hadrian, mișcat de nedreptatea situației, a propus elaborarea unui senatusconsult, ca cei care ar fi dobîndit dreptul quiriților de la împărat, fără știrea sau vrerea patronului, să fie socotiți ca și cum ar fi dobîndit cetățenia romană; aceasta, bineînțeles, dacă ei se serviseră de dreptul acesta și dobîndiseră în virtutea lui cetățenia romană, în condițiile legii Aelia Sentia sau ale senatusconsultului, măcar că potrivit legii Aelia Sentia sau a senatusconsultului, ei ar fi rămas mai departe latini.

[Succesiunea patronului la averea liberților dediticii]

74. Averea celor pe care legea Aelia Sentia îi socoate în rîndul dediticiilor trece la patroni, cînd ca aceea a liberților cetățeni romani, cînd ca aceea a latinilor.

75. În adevăr, bunurile celor care, odată eliberați, vor deveni cetățeni romani — afară numai dacă nu s-ar afla în vreo decădere — trec, conform aceleiași legi, la patroni, ca ale [oricăror liberți] cetățeni romani; cu alte cuvinte, ei nu au capacitatea de a testa, și asupra acestui lucru sînt mai toți de acord și pe bună dreptate, căci era în adevăr de neconceput ca un legiuitor să conceadă dreptul de a face testament unor oameni de o așa de joasă condiție.

76. În schimb, bunurile acelora care, odată eliberați, vor deveni latini — dacă nu s-ar afla în vreo decădere — încă sînt atribuite patronilor, ca unii care au murit latini; și nu omit să spun că în acest caz legiuitorul nu și-a exprimat în termeni destul de clari intenția [25].

[Alte feluri de succesiuni]

[Lichidarea unui patrimoniu]

77. Dar să ne ocupăm și de acel fel de succesiune care ne revine prin cumpărarea unui patrimoniu în lichidare *(emptio bonorum)* [26].

78. Bunurile, atît ale celor vii, cît și ale celor morți, sînt puse în vînzare astfel: ale celor vii, cînd aceștia, de pildă, se ascund, cu o intenție frauduloasă și, nefiind de față, nu se apără; la fel ale celor care, în virtutea legii Iulia, le abandonează; și tot astfel ale celor condamnați pentru

---

[25] În §§ 74—76 se discută: *testamenti factio activa* și *passiva* a liberților care nu dobîndeau prin eliberare cetățenia romană; devoluția bunurilor lor la patron: *iure quodam modo peculii* (sup., § 56).

Cuvîntul *legis latorem*, repetat de două ori în §§ 75—76, nu se poate referi decît la autorul legii Aelia Sentia; iar *ea re* (§ 76), la întreaga instituție a succesiunii dediticiilor, reglementată de această lege. Acesteia G. îi aduce învinuirea că n-a reușit să redea clar și precis intenția autorului, și că de aceea nu au fost aduse soluții pentru nici una din cele trei probleme: *nec me praeterit non satis in ea re uerbis expressisse* (§ 76). În adevăr, prin l. Aelia Sentia se stabileau două categorii de *manumissi*: unii, socotiți latini; alții asimilați cu peregrinii dediticii, dar despre reglementarea integrală a poziției lor juridice, legea (I, 16—17) nu a vorbit nimic.

De aici interpretări și discuții, dacă liberții dediticii au sau nu dreptul de a face testament; și la acestea se referă *id plerisque placuit* (§ 75). Unii admiteau acest drept, alții îl negau; G. înlătură controversa: *nam incredibile uidebatur pessimae conditionis hominibus testamenti faciendi ius concedere*; asupra motivelor însă, nu argumentează, ci ne comunică doar o impresie a sa și nedumerirea: ce se întîmplă dacă liberții dediticii ar deveni *ciues* și ce, dacă devin *latini*? G. nu cere o soluție nici de la l. Aelia Sentia, nici de la l. Iunia Norbana, căci acestea nu conțin dispoziții clare (Alibrandi, *Studi e documenti di storia e diritto*, I, 1880, p. 169—188; II, 1881, p. 60—70; Cohn, ZS, 1881, p. 99—111); în schimb, în § 76, solicită o doctrină care să extindă la sclavii dediticii, deveniți latini — regulile de la l. Aelia Sentia, privitoare la succesiunea celor care — neaflîndu-se în *aliquo uitio* — deveneau *liberi ciues*. În adevăr, cuvintele de la începutul legii erau ambigue: *de bonis rebusque horum hominum* (Cantarelli, *Il framm. Berlinese* de dediticiis, p. 34).

Firesc era să se fi recurs la o interpretare extensivă a legii Iunia Norbana; cum această lege putea fi invocată numai referitor la acei *manumissi* cărora l. Aelia Sentia le atribuise numele de latini, iar nu și la cei care fuseseră asimilați cu peregrinii dediticii, înseamnă că, pentru aceștia, interpreții nu aveau la ce norme de drept să recurgă. Iar dacă această categorie de *manumissi* este socotită pe aceeași treaptă cu cea a peregrinilor, în virtutea cărui drept veneau patronii în caz de moarte la succesiunea averii manumisilor? Nu era decît o singură ieșire: aceea de a-i considera *dediticiorum numero*, iar pe patroni, ca patronii unora care, în realitate, nu erau propriu vorbind *liberti ciues Romani* (I, 74—75). Ne explicăm acum rostul lui *id quod magis placuit* (I, 25) și lui *id plerisque placuit* (§ 75).

Argumentul că acești oameni sînt ca niște cetățeni fără țară (*quoniam quasi nullius certae ciuitatis ciues essent* — Ulp., XX, 14) e în adevăr justă, căci, neavînd nici *ciuitas romana* și nici o *ciuitas peregrina*, deci lipsiți de drepturi, condiționate de apartenența la o colectivitate, nu aveau capacitatea de a face și de a primi testament, bunurile lor trecînd, la moarte, patronului (A. și M. Boilă-Dorouțiu, *Constitutio Antoniana*, p. 179).

[26] *Bonorum uenditio*, procedura de lichidare a averii unei persoane în viață, aflate în faliment, sau defuncte fără moștenitori, însemna o îndulcire a vechii execuții asupra persoanei (Cic., *Pro Quinct.*, 19, 23); ea a fost introdusă de pretorul Publius Rutilius (105 î.e.n.) — cf. IV, 35, n. 54.

neachitarea unei datorii, după termenele ce le sînt acordate, parte prin Legea celor XII Table, parte prin edictul pretorului [27].

[78a]. Bunurile celor morți sînt puse în vînzare atunci cînd, de pildă, există certitudinea că lor nu le-au urmat nici moștenitori, nici *bonorum possessores* și nici un alt succesor de drept [28].

[Procedura]

79. Cînd sînt puse în vînzare bunurile unui om în viață, pretorul ordonă ca ele să fie luate în posesie [*provizorie de cineva* *] și vînzarea să fie publicată timp de 30 de zile continuu; în schimb, cele ale unui mort, în 15 zile. Creditorii primesc după aceea invitația să se adune și să aleagă din rîndul lor un sindic, adică unul prin mijlocirea căruia să poată fi făcută vînzarea. Acesta dispune ca procedura vînzării bunurilor să fie făcută în termen de 10 zile, dacă se vînd bunurile unui om în viață, iar dacă se vînd cele ale unui mort, în jumătatea acestui interval. Tot el decide ca bunurile celor în viață să fie adjudecate cumpărătorului în ⟨40**⟩ de zile [29], iar ale celui mort, în ⟨20**⟩ de zile. Motivul pentru care el hotărăște ca termenul de vînzare a bunurilor celor vii să fie mai lung este că trebuie avut în vedere ca vînzarea bunurilor celor în viață să nu fie îngăduită cu ușurință.

80. Dar bunurile nu trec în proprietatea deplină nici la *bonorum possessores* și nici la cei care le-au cumpărat *(bonorum emptores)*, ci numai

* *interim ab aliquo* — precum sugerăm (întregire).

** *XXXX* și *XX* — Krüger, sprijinit pe Solazzi (*XXX* și *XV* — V).

[27] Pe lîngă cele despre *cessio hereditatis* (II, 34—37 și, pentru problemele tangente, inf., §§ 85—87) — unde se arăta că aceasta era efectuată numai de *heredes ab intestat* și *heredes necessarii*, cum și discuțiile între sabinieni și proculieni, relative la aceștia — G. mai adaugă aici (§§ 78—78a) și *cessio bonorum* a acelora care, pentru a nu-și face situația mai rea, printr-o *venditio bonorum* infamantă, cedează succesiunea, abandonînd-o spontan în baza legii Iulia (Weiss, *Untersuch. zum N.G.*, p. 88; Wlassak, REPW, v° *cessio bonorum*).

[28] Cuvintele *neque...ullum alium iustum successorem*, în contradicție cu *ueluti* — care ar trebui să dea numai exemple, iar nu să înșire pe toți succesorii (Kniep) — sînt apărate de Solazzi (*Notae*, SDHI, 1937, p. 454 și urm.), printr-o listă întreagă, de la G., de enumerări exhaustive, toate introduse cu *ueluti*.

Alius iustus successor nu putea fi decît *aerarium* sau *bonorum sector*, care cumpăra de la *aerarium*; de aici urmarea că fiscul, despre care autorul vorbește în mai multe locuri, nu putea fi s i n g u r u l succesor, ci numai u n u l dintre succesori.

[29] În acest §, care discută fazele și termenele procedurii de la *uenditio bonorum*, există o lacună, nu în sensul tehnic al conservării *msului*, ci al redactării însăși. Astfel:

A. Cuvintele — *quare autem tardius* — în legătură cu notificarea ca vînzarea bunurilor celor în viață *(uiuentium bona)* să se îndeplinească mai tîrziu *(tardius)* — trebuiau să se refere la întreaga durată a procedurii și nu numai la aceea a termenelor puse pentru ultima etapă a adicțiunii. Dubois, sprijinit de Krüger și Solazzi (*In tema di bonorum uenditio*, Iura, 1955, p. 78—103) sugerează că cel de-al doilea *XXX dies* ar fi fost eronat scris (în loc de *XXXX dies*): căci, deși termenele pretoriene erau de 30/15 zile pentru redactarea unei *lex bonorum uendendorum*, totuși mai trebuiau adăugate și acele intervale necesare convocării creditorilor, alegerii unui *magister* de la care se aștepta elaborarea unei *lex bonorum uendendorum*.

B. Termenele edictale pentru *bonorum uenditio* erau *dilatorii*, iar nu peremptorii, căci era imposibil să prevezi cît timp va trece, de la *missio in bona* pînă la *addictio*.

C. Ușoara eroare din raționamentul final *(illa ratio)*, care face distincție între vînzarea bunurilor celor morți, unde lucrurile merg mai ușor *(facile)*, și aceea ale celor vii, unde, datorită consecințelor grave *morale* și *economice*, se impunea mai multă îngăduință *(quia de uiuis curandum erat)*, putea fi evitată. Beseler (*Beiträge*, V, 4) și Schulz (*Prinzipien* des röm. R., 1934, 68) au făcut o critică formală în legătură cu această *ratio* și cu *compleri*.

în proprietatea lor bonitară ; evident că pînă la urmă trec și în proprietatea quiritară, dacă cei ce le-au dobîndit le-au uzucapat. Alteori însă, unor asemenea cumpărători nici chiar uzucapiunea nu le este de folos, de pildă dacă, printre ei, ⟨ca *bonorum emptor*, se află un peregrin și nu a intervenit nici un senatusconsult care să conceadă cetății lui dreptul ca cele ce sînt vîndute de către cetățenii romani cetățenilor statului căruia aparțin să poată fi uzucapate * [30]⟩.

81. Și tot așa, cînd e vorba de cele ce sînt datorate ⟨celui căruia i-au aparținut bunurile**⟩ sau pe care el însuși le-a datorat ; pe motivul că nici *bonorum possessor* și nici *bonorum emptor* nu le datorează de plin drept, ⟨sau lor nu le sînt datorate și tocmai pentru aceea***⟩, în toate situațiile ⟨fie cînd ei acționează sau sînt chemați în judecată⟩, se procedează ⟨cu acțiunile utile, pe care****⟩ le vom discuta în comentariul următor.

[Forme derivate de succesiune]

82. Dar există și succesiuni de alt gen [31], care nu au fost introduse nici prin Legea celor XII Table și nici prin edictul pretorului, ci după o rînduială care a fost acceptată prin ⟨consensul tacit *****⟩.

---

* 2 1/2 rînduri lipsă: *peregrinus sit bonorum emptor nec senatus consultum concesserit eius ciuitati ius quo, quae ciuibus eius populi a ciuibus Romani alienatur, usucapari possunt* — Bizoukides, bazat pe Huschke (cazul cînd *bonorum emptor* era un peregrin, căruia uzucapiunea îi era imposibilă) și pe Krüger (cazul unei *uenditio bonorum* nulă, din cauza nerespectării unora dintre formalități — D (42, 4, 7, 3 și 42, 5, 30)).

** *ei cuius fuerunt bona* — Kübler.

*** *aut ipsis debentur et ideo* — Kübler.

**** *utilibus actionibus et agunt et conuenientur, quas* — Kübler.

***** *quod tacito consensu* — Kübler (*concessu* — V).

[30] După ce sup., § 77, G. începuse explicarea materiei cu *bonorum emptio*, ca fiind altă formă de succesiune, trece la *bonorum possessio*, extinzînd sistematic, la prima, regulile fixate pentru a doua, întrucît, după § 82, și una și alta erau forme de succesiune cu titlu universal.

Cînd (inf., § 82) va vorbi despre cele patru feluri de succesiuni *(quae ex lege XII Tabularum, quae praetorio edicto, quae eo iure, quod tacito consensu, receptum est, introductae sunt)*, G. constată că cel de-al doilea grup e constituit din *bonorum possessio* și din *bonorum emptio*.

În ce privește *bonorum possessor*, G. (sup., § 32) spusese că acesta era necesar numai în măsura în care este *uocatus ad hereditatem* și vine *loco heredis constitutus*, de pretor fiind îndreptățit să acționeze activ și pasiv *perinde ac si heres esset* (ca și cum el ar fi eredele). În ce privește *bonorum emptor*, situația, deși aparent diferită, este în fond identică, numai că, în loc de *perinde ac si heres esset*, ca în primul caz, el putea acționa contra celui care a primit bunurile falitului, *ficto se herede* sau *alio modo*.

Evident că îndreptățirea la *bonorum possessio* presupunea moartea lui *decuius* ; cu formula *Rutiliana*, numai cînd bunurile proveneau de la debitor *indefensus* sau *latitans*.

[31] „Cu titlu universal", se înțelege; acesta este un al treilea fel de succesiune *(alter genus successionis)* ; cazuri concrete, inf., § 83.

Pentru c u t u m ă (ca izvor de drept) evocăm discuțiile: Kaser, Mores maiorum *u. Gewohnheitsr.*, ZS, 1939, p. 96 și urm.; G. Lombardi, SDHI, 1952, p. 31 și urm.; Magdelain, *Le consensualisme*, p. 63, n. 6.

Ideea cutumei, fundată pe consimțămîntul tacit al celor ce o practică, corespunde unei concepții răspîndită în retorică (Cic. *De inv.*, 2, 22; id., *Part. orat.*, 37; Servius, *ad Aen.*, 7, 601).

83. În adevăr, cînd un *pater familias* s-a dat în adopţiune [32], sau o femeie a trecut sub *manus* prin căsătorie [33], toate bunurile lor, incorporale ca şi corporale, precum şi cele ce le sînt lor datorate, trec în posesia tatălui adoptiv sau a *coemptionator*ului [34], cu excepţia acelora care încetează prin *capitis deminutio*, de exemplu uzufructul, obligaţia de muncă a liberţilor, contractată prin jurămînt, în sfîrşit, ⟨cele aflate încă în litigiu *⟩, într-un *iudicium legitimum* [35].

84. Şi invers, ceea ce a datorat cel care s-a dat în adopţiune sau cea care s-a căsătorit cu *manus*, nu va trece la *coemptionator* ori la tatăl adoptiv decît dacă datoria a fost succesorală; ⟨în care caz **⟩ tatăl adoptiv sau coempţionatorul devin ei înşişi moştenitori şi direct îndatoraţi; dar acela care s-a dat în adopţiune sau aceea care s-a căsătorit cu *manus* încetează a mai fi moştenitori în fosta familie. Cît priveşte însă ceea ce ar fi datorat aceste persoane în numele lor propriu — măcar că nici tatăl adoptiv şi nici coempţionatorul nu sînt obligaţi, şi pînă la urmă nici chiar cel care s-a dat în adopţiune sau cea care s-a căsătorit cu *manus*, fiindcă, evident, prin *capitis deminutio* ei sînt eliberaţi de obligaţii — totuşi, se acordă contra acestuia sau acesteia o acţiune utilă, presupunîndu-li-se anulată *capitis deminutio*; iar dacă aceştia nu se apără contra unei asemenea acţiuni, pretorul îngăduie ca, în eventualitatea că ei nu ar trece mai departe sub puterea altuia, toate bunurile lor viitoare să fie vîndute creditorilor [36].

---

* *lites quae aguntur* — Beseler (ZS, 1934, p. 1) (*litis contestatae* — Rudorff; *liscontracta* — Wlassak — Bizoukides).

** *quo casu* — precum sugerăm (*tunc* — Krüger; *de eo* — Kübler).

[32] *Capitis deminutio minima* (în afară de efectul primordial — ruperea legăturii familiale, în sensul roman, deci pierderea dreptului de succesiune, cum şi a tutelei agnatice, gentilice şi patronale) mai prezenta o serie de efecte întîmplătoare, din care G. menţionează aici stingerea dreptului de *usus, usufructus, obligatio operarum libertorum*: drepturile aflate încă în litigiu *(lites)*; de asemenea, adstipulaţiunile convenite de *filius familias* (inf., § 114), aportul social într-o *societas* (§ 153) şi stingerea debitelor (inf., § 84).

[33] Cf. I, 108—110.

[34] Protectorii legali (I, 115).

[35] Obligaţia de muncă *(obligatio operarum)* era contractată prin jurămînt de un libert; ea nu decurgea din *iura patronatus*, deşi era pusă în mişcare cu ocazia ieşirii de sub *dominica potestas* (Nörr, *Zur sozialen u. rechtslehr. Bewertung der freien Arbeit*, ZS, 1965, p. 67—102); era vorba deci de contractul de muncă al omului libert intrat sub o *potestas* şi al cărui *uinculum* cu familia veche se stingea prin survenirea unei *capitis deminutio* a locatorului (Robertis, Locatio operarum e status *del lavoratore*, SDHI, 1961, p. 19—45).

Dacă apropierea acestui § cu Paulus, „vizigotul" (*Sent.*, II, 18, 1), ar fi justificată, am avea în adevăr aici o informaţie revelatoare de la G., asupra felului cum un anumit regim de muncă al lucrătorului libert făcea ca acesta, muncind ziua şi noaptea, să-şi deterioreze *status*ul.

Cum nu aflăm despre care *status* e vorba, considerăm că e vorba de capacitatea atehnică, de simpla stare de fapt a lucrătorului libert, angajat cu plată, care, după cum aceasta era mai mare sau mai mică, îi făcea condiţia mai bună sau mai rea *(status peiorem et meliorem facere potest)*.

Despre *litis contestatio* la *iudicia legitima* (cf. inf., §§ 180—181).

[36] Cînd cel ce suportă o *capitis deminutio minima* a devenit prin adrogaţiune fiul de familie al altuia nu poate obliga pe noul *pater familias*, făcîndu-i acestuia situaţia mai rea *(deteriorem patris sui facere non potest)*; debitele adrogatului nu trec asupra adrogantului, şi tot astfel cele ale femeii căsătorite cu *manus*, asupra *coemptionator*ului.

Pentru preîntîmpinarea acestui inconvenient pretorul a acordat — femeii şi contra ei — o acţiune utilă, cu ficţiunea „ca şi cum nu s-ar fi produs *capitis deminutio*" (*tamen in eum eamue*

[Efectele cedării moștenirii prin cessio in iure]

85. Și tot astfel, dacă un moștenitor înainte de a fi făcut *cretio* sau de a fi făcut acte ca moștenitor *(pro herede)* a cedat *in iure*, altuia [37], o moștenire dobîndită în virtutea legii, acela căruia i-a fost cedată succesiunea va deveni el succesorul de plin drept, ca și cum el ar fi fost chemat, după lege, la succesiune; iar dacă a cedat-o după ce a fost instituit moștenitor și a rămas moștenitor, atunci el însuși va fi ținut față de creditori; cînd însă el transferă bunurile concrete *(corporales)*, ca și cum le-ar fi cedat *in iure* unul cîte unul, datoriile se sting, și în acest fel debitorii succesorali realizează o îmbogățire [38].

86. Regula este aceeași cînd moștenitorul scris în testament, după ce a fost constituit succesor, vine și cedează *in iure* moștenirea; dar cedarea aceasta, făcută înainte de acceptarea succesiunii, nu este valabilă.

87. S-a discutat dacă *suus heres* și *necessarius heres* ⟨precum și alții care sînt în rînd cu cei necesari *⟩, cedînd *in iure* fac sau nu act valabil. Maeștrii noștri socot că ei nu realizează nimic; autorii școlii adverse socot că, după acceptarea moștenirii, ei realizează același lucru ca ceilalți; în adevăr, nu se face distincție între acela care devine moștenitor făcînd *cretio* sau girînd ca moștenitor și altul care este constrîns să primească succesiunea, prin lege.

---

* *item alii qui sunt inter necessarios heredes* — Meylan (invocînd G.I., 2, 153 și 160) (*et necessarius* — redublare Huschke).

utilis actio datur rescissa capitis deminutione). G. face însă rezerva: dacă în patrimoniul adrogatului sau al femeii existau datorii succesorale *(nisi si hereditarum aes alienum fuerit)*, acestea trec direct la adrogant sau la *coemptionator*, căci aceștia au devenit moștenitori, pe cînd ceilalți au încetat de a mai fi.

Prin *restitutio in integrum* și prin acțiuni utile, se anihilau efectele extinctive ale unei *capitis deminutio;* de aici dubla sa denumire: *actio restitutoria* și *actio rescissoria*.

Despre o *actio utilis*, în același domeniu, dar fără *restitutio in integrum*, aflăm încă ceva în IV, 38 — cf. Solazzi, Gai *III, 84 e le obligazzioni dell'erede*, Labeo, 1958, p. 7 și urm. (Iura, 1959, p. 341).

[37] Dacă moștenirea este cedată anterior acceptării, debitele și creditele trec la cesionar, iar dacă este cedată după, debitele rămîn cedentului, astfel încît creditorii n-au nimic de pierdut. În schimb, creditele moștenirii, adică acelea ce s-ar fi cuvenit cedentului, se sting — debitorii fiind deci avantajați; aceasta, fiindcă cedentul cedînd, nu mai este moștenitor; și nu mai datorează nici cesionarului, deoarece față de acela nu sînt obligați cu mimic.

[38] Polenaar socotește *(audaci coniectura)* că §§le 85—87 nu ar fi scrise de G. (Textes [4], Bizoukides), întrucît, în II, 98, unde mai vorbise de transmiterea unei moșteniri, el nu menționase cesiunea judiciară; sau poate că, fără a repeta ce spusese mai înainte (II, 36—37), își schimbase părerea (deși în G. I. se găsesc multe repetiții, de ex.: III, 56 = II, 22; III, 165 și urm. = II, 86 și urm.; IV, 16 = IV, 94; IV, 106 și urm. = III, 180 și urm).

Despre *in iure cessio hereditatis* — dar cu amănunte în plus — G. vorbise în II, 34—37, mai întîi privitor la *heredes ab intestat* și la *heredes necessarii*, cum și în legătură cu discuția dintre sabinieni și proculieni; de asemenea, inf., § 78, despre cei care abandonează succesiunea, în baza legii Iulia.

[OBLIGAȚIILE[39]]

[Felul lor]

88. Să trecem acum la obligații. Cea mai cuprinzătoare diviziune a acestora le reduce la două grupuri; în adevăr, orice obligație derivă pînă la urmă, fie din contract fie din delict.

---

[39] În această ultimă parte a Comentariului III, dedicat obligațiilor, se reia astfel convorbirea începută la II, 14. În V, rubricarea se face, după un rînd liber, prin cuvintele *Nunc transeamus* („Se trecem acum").

Întîmplător sau nu, G. ne introduce în materia obligației, neglijînd problema esenței ei *(vinculum iuris)*; de la început, o serie de întrebări în legătură cu: existența conceptului; determinantele sale; formele pe care le îmbracă. Aceasta va avea însă urmări nefavorabile asupra clasificării interioare, care va rămîne confuză (Val. Al. Georgescu, *Le mot* causa *dans le latin jur.*, R. cl., 1940, p. 129). S-a spus că vina o poartă metoda de expunere folosită în didactica epocii (Orestano, Obligationes *e dialectica*, în: *Mél. Brühl*, p. 447—457; La Pira, *L'arte sistematrice*, BIDR, 1934, p. 316—355; id., *Il concetto di scienza*, BIDR, 1936—1937, p. 131—160; id., *Il metodo*, SDHI, 1953; id., *La genesi del sistema della giurisprudenza rom.*, BIDR, 1939; Biondi, *L'obietto e il metodo della scienza giur. rom.*, în: *Scritti Ferrini*, Paris—Milano, 1946; Villey, *Recherches sur la littérature didactique du dr. rom.*, Paris, 1945).

Diviziunile și subdiviziunile obligațiilor se succedă, pornind de la *summa diuisio obligationum* (§ 88); autorul a simplificat însă criteriile clasării (cauzele care generează, subiectul, obiectul, efectul, sancțiunea, stingerea lor), astfel că *summa diuisio* nu poate fi nici fundamentală și nici cea mai cuprinzătoare, ci destinată doar a face echilibrul cu I, 9 *(summa diuisio personarum)* și II, 2 *(summa diuisio rerum)*.

G. înțelege să discute numai *obligatio ciuilis*, corelînd-o cu ceea ce este *actio in personam* în procedură (IV, 2): nici un indiciu de teoretizare a obligației *iuris gentium* și a celei *naturalis* (ultima, doar o singură dată, sumar și întîmplător, în § 119[a] — cf.: Burdese, *La nozione classica di* naturalis obligatio, Torino, 1956; Levy, Iura, 1956; Corniolev, *Naturalis obligatio*, Paris, 1964); obligația *praetoria*, inexistentă; cea izvorîtă *ex lege*, deși menționată în cîteva texte clasice (Modestin, D, 44, 7, 52, pr.), nu figurează (cf. Arangio-Ruiz, în: *Studi Bonfante*, I, p. 405; Giffard, *Dr. rom. Oblig.*)

Deși înclinat cu consecvență retrospectivei istorice, perspectiva lui G. asupra conceptului *obligatio* este ilustrativ statică.

Opinia relativ la sorgintea obligației (contractul sau delictul) nu este menționată; discuțiile se poartă pînă astăzi, ca pe vremea proculienilor și sabinienilor (Betti, *Sul valore domatico della categoria* contrahere *in giuresconsulti Proculiani e Sabiniani*, BIDR, 1916, 2, p. 196). *a*) Contractul: De Visscher, *Études de dr. rom.*, 1931, p. 257; Van Oven, *Les sens du mot* obligatio *chez G.*, în: *Festschr. Lewald*, 1953, p. 641; *b*) delictul (adică teoria drumului invers, de la delict, la angajamentul obligatoriu, luat de bunăvoie); inițiată de Gierke și de alți susținători (Binder, Brinz, Cornil), are încă adepți (Ourliac și Malafosse, *Précis de dr. rom. et ancien dr. des oblig.*, Paris, 1957, p. 4); *c*) la acestea, s-a adăugat teoria, zisă sociologică, după care primordialitatea stă în obligațiunile *precontractuale* sau *statutare*, bazate pe rudenia fictivă sau pe legături de cult între parteneri (Daly, *Foi jurée*, 1922). Meritul de a fi inclus însă în schemă conceptul obligației izvorîtă din delicte îi revine lui G. (§§ 182—225); dar fără a arăta etapele (actul de răzbunare — compoziția voluntară — tarifarea civilă) — cf. De Visscher, loc. cit.

[Obligaţiile contractuale]

89. Să ne ocupăm mai întîi de cele ce se nasc din contracte. Acestea sînt de patru feluri; în adevăr, o obligaţie se contractează, fie *re* (prin remiterea lucrului), fie *uerbis* (prin cuvinte solemne), fie *litteris* (prin înscris), fie *consensu* (prin simplu acord)[40].

[Obligaţii contractate re]

[Mutuum]

90. Prin r e m i t e r e a l u c r u l u i, precum la darea unui împrumut, se contractează o obligaţie reală *(re)*. Darea cu împrumut *(mutui datio)*, propriu vorbind, are, în mod obişnuit *, ca obiect, lucruri din acelea care se cîntăresc, se numără sau se măsoară[41], precum banii număraţi, vinul, untdelemnul, grîul, arama, argintul, aurul. Aceste lucruri noi le dăm numărîndu-le, măsurîndu-le sau cîntărindu-le, cu gîndul ca să devină ale celor ce le primesc şi să ne fie restituite cîndva — nu chiar aceleaşi,

---

* *fere* — V, reţinut de ediţii, cu rezerve; de obicei se marchează ipoteze moderate, aici intrus şi nepotrivit (v. şi II, 16, 17, 285).

[40] Clasificarea *genera obligationum* domină întreaga expunere gaiană (v. şi inf., §§ 132, 134, 163, 182); *genus* şi *species* sînt prezentate însă eronat, căci, aici, *genus* cuprinde pe *species*, iar nu invers. Despre corecta lor folosire, abia ceva în § 163.

O eroare viciază fraza, căci sau contractul este izvor de obligaţie, şi atunci contractul iar nu obligaţia se încheie *re*, *uerbis* etc., sau contractul nu este izvor de obligaţie, şi atunci obligaţia se contractează *re*...etc.

Despre felul cum elaborau romanii doctrinele lor juridice, v. studiul lui Falletti, *Note sur l'emploi du terme* forma *dans les textes jur.* (în: *Mél. Fournier*, 1929, p. 223, n. 22), cu referire la G.I., §§ 89, 163.

Schema din §§ 88—89, repetată în § 119, nu era, evident, o descoperire a lui G., ci doar reelaborarea celor învăţate sub influenţa pretorilor şi filozofilor (Magdelain, *Le consensualisme*, p. 17; D'Ors, Atti Verona, III, p. 267 şi urm.; Kaser, *G. u. die Klassiker*, p. 157 şi urm.; id., *Rom. Privatr.*, I, p. 436 şi urm.). Schema, deşi importantă, întrucît a influenţat sistemul contractului modern, este totuşi defectuoasă şi eterogenă: *a*) *d e f e c t u o a s ă*, întrucît nu citează obligaţiile izvorîte din cvasidelicte şi cvasicontracte, sancţionate cu acţiuni utile, nu include pactele pretoriene (pomenite în treacăt) şi exclude un izvor important de obligaţii, curent în alte texte, sub numele de *uariae causarum figurae*, deşi pe acesta autorul îl cunoştea, dovadă că în R. cot. (III, fr. 2) îl include în explicaţii (v. Arangio-Ruiz, *Ist. dir. rom.* ed. 10, 1947). În schimb, acolo unde nu este vorba de contracte, el menţionează raporturi obligatorii — precum: plata lucrului nedatorat (inf., § 91); *iusiurandum liberti* (§ 96); *dotis dictio* (§ 95a); *nomen transcripticium* (§§ 128—130) —, destinate să dea dată certă unei obligaţii preexistente; *b*) *eterogenă*, întrucît grupează categorii care nu sînt de acelaşi gen; de aceea, pentru a armoniza clasificările, autorul „taie pe viu şi coase cum poate" (Lübtow, *Betrachtungen zum Gaianischen Obligationenschema*, Atti Verona III, p. 238—264; M. Nicolau, Pand. rom., 1931, 4, p. 82—85).

[41] Clişeul *res quae pondere, nomero, mensura constant* ar face să se creadă că orice lucru e susceptibil a fi dat *in mutuum*, căci nu există lucru care să nu poată fi măsurat, cîntărit, numărat (May, *Man.*, p. 309). Dar cu exemplele alese a fost restrîns numărul lor numai la cîteva obiecte fungibile, precum banii plătiţi în monedă *(pecunia numerata)* şi metalele nebătute monedă, iar dintre alimente numai cerealele, vinul, untdelemnul.

ci altele de aceeaşi natură. De aceea i s-a dat numele de *mutuum*, fiindcă ceea ce ţi-a fost dat de mine, devine a l t ă u, dintr- a l m e u[42].

[Solutio indebiti]

91. Dar şi acela care a primit un lucru nedatorat *(non debitum)*, de la cineva care i l-a dat *(soluit)* din eroare, este obligat *re*; căci unuia ca acesta i se poate pretinde restituirea „*dacă se constată că trebuie să dea*", întocmai ca şi cum ar fi contractat un împrumut.

De aici trag unii concluzia că pupilul sau femeia cărora le-a fost dat din eroare un lucru nedatorat, fără ⟨încuviinţarea tutorelui *⟩, să nu fie ţinuţi prin *condictio*, ca la acordarea unui împrumut. Acest fel de obligaţie doar se vede bine că nu rezultă din contract, întrucît cel care dă cu gîndul că se achită vrea mai degrabă să scape de o obligaţie, decît să contracteze o alta[43].

* *tutoris auctoritate* (*totae* — V).

[42] Etimologia (de la *meus* şi *tuus*) este simplistă; mai logic era să derive de la *mutare* „a schimba", „a strămuta". Pentru alte etimologii propuse, vezi Lübtow, *Die Entwiklung des Darlehensbegriffs im röm. R.* (Kaden, ZS, 1966, p. 477—481).

Caracteristici: *a*) împrumut de consumaţie, atestat de texte doar în epoca clasică — Labeo (D, 50, 6, 19), de pildă, nu-l cunoaşte (Girard, *Man.*, p. 30); *b*) fără dobîndă: practicat, se pare, numai de patricieni, deci cu funcţie economico-socială limitată; *c*) condiţii de formare şi validitate: un element material *(res)*; un act translativ de proprietate *(datio)* şi obligaţia restituirii *(mutui redditio)*; *d*) bazat numai pe *bona fides*, abia mai tîrziu sancţionat prin *condictio*, deosebită de *actio certae creditae pecuniae* (Robbe, SDHI, 1941, p. 35—110); *e*) caracter de mutualitate (spre deosebire de *nexum*, împrumut cu dobîndă şi cu penalizări pentru *mora*, frecvent între patricieni şi plebei) — Tit. Liv., II, 23 şi VIII, 28 (cf., ilustrativ, *msul* în limba greacă din colecţia tripticelor transilvane — Textes[4], p. 858, § 6).

[43] *Solutio indebiti* (plata lucrului nedatorat) — materie străină contractelor reale — era, pentru vremea lui G., un arhaism printre contracte.

Vrînd să dedice contractelor reale o prezentare completă, G. a reţinut, imprudent, pasajul cu *indebitum*, de la modelul pe care, pe de altă parte, îl critică tocmai pentru caracterul artificial al raţionamentului.

În schimb, autorul nu include în acest capitol depozitul şi comodatul, de asemenea contracte reale. Omisiunea a fost chibzuită, căci ceea ce se cuvenea spus despre *mutuum* — contract real, de d r e p t s t r i c t — nu mai putea fi spus despre depozit şi comodat, contracte reale de b u n ă - c r e d i n ţ ă; în adevăr, prin depozit şi comodat se transmitea numai detenţiunea, prin *mutuum*, din contra, proprietatea (sup., § 90); *mutuum* asigurat cu acţiunea *condictio*, proprie numai lui (Schwartz [Istanbul], *Condictio*, 1952, p. 16), celelalte erau sprijinite prin acţiuni de bună-credinţă. V. şi: De Francisci, *Synallagma*, II, 1913, p. 398—424; Arangio-Ruiz, *Ist. dir. rom.*, p. 302; Zulueta, II, p. 150.

O excepţie se face pentru *fiducia* — pe calea căreia se transmitea nu deţinerea, ci proprietatea, ca la *mutuum* (II, 59) —, inclusă aici, deşi în manualul sabinian, din care se inspirase, G. nu aflase un contract cu asemenea denumire (Jörs-Kunkel, *Gesch. u. System des röm. Privatr.*, p. 189); nu mai puţin, în II 60, relevă asemănarea cu *mutuum* prin *datio*, iar în IV, 62, o trece în lista acţiunilor de bună-credinţă; în R. cot. — D, 44, 7, 1, 6, G. o va menţiona sub denumirea de *pignus*, ca o interpolare proprie (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 85; Watson, *The origines of* fiducia, 1962, p. 329—384).

Velut mutui datio nu duce, cum s-ar părea, spre legitimarea celorlalte contracte reale (depozitul, comodatul şi *fiducia*). Argumentul bazat pe *uelut*, cu un dublu sens, ar fi avut valoare dacă, menţionînd pe *mutuum*, G. ar fi lăsat să se înţeleagă că, prin acela, ilustra categoria obligaţiei *re*. Dar el, cum vedem, citează alte cazuri de obligaţii reale, nesancţionate prin *condictio* şi care numai din contract nu derivau *(solutio indebiti)*.

Dacă G., în *Instituţiuni*, nu prezintă contractul de depozit şi comodat, iar în R. cot. — mai nouă, dar privind practica judiciară empirică —le include, aceasta se explică nu prin noutatea lor în drept, indiciu al evoluţiei, ci prin neconturarea teoretică a acestor contracte (Schulz, *Gesch. d. röm. Rechtswiss.*, p. 167; Di Marzo, BIDR, 1948, p. 1 şi urm.; Wolff, în: *Studi Arangio-Ruiz*, IV, p. 171 şi urm.; Fuhrmann, *Zur Entst. der Veronesi G.*, p. 341 şi urm.). Interpretarea lui Magdelain (*Le consensualisme*, p. 96) este deci justă şi suficientă şi cu aceasta se acoperă una din

[Obligații contractate uerbis]

[Felul lor]

[Sponsio — Stipulatio]

92. O obligație u e r b i s se încheie solemn printr-o întrebare și un răspuns, precum : „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat? (Dari spondes?) — Făgăduiesc solemn! (Spondeo!)*"; „*Vei da? — Voi da!*"; „*Promiți? — Promit!*"; „*Promiți cu bună-credință? — Promit cu bună-credință!*"; „*Te legi? — Mă leg!*"; „*Vei face? — Voi face!*".

93. Dar, obligația aceasta verbală : „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat? — Făgăduiesc solemn!*" este proprie cetățenilor romani; celelalte, în schimb, sînt de dreptul ginților și ca atare sînt valabile între toți oamenii, fie cetățeni romani, fie peregrini; și chiar dacă vorbele au fost rostite în limba greacă, precum ⟨Δώσεις; Δώσω· Ὁμολογεῖς; Ὁμολογῶ· Πίστει κεγεύεις; Πίστει κελεύω· Ποιήσεις; Ποιήσω·*[44]⟩, ele încă *(tamen)* au valoare între cetățenii romani, aceasta, bineînțeles, dacă cunosc limba greacă; și invers, chiar dacă vorbirea s-a făcut în limba latină, ele vor fi valabile {totuși *(tamen)***} și între peregrini, numai dacă aceștia înțeleg limba latină. Dar obligația verbală : „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat? —Făgăduiesc solemn!*", pînă-ntr-atît este accesibilă numai cetățenilor romani, încît cuvîntul „*făgăduiesc solemn*", în traducerea corectă, nici nu poate fi redat în limba greacă, deși se zice că el ar fi fost imaginat după un cuvînt grecesc[45].

---

* 2 1/3 rînduri lipsă: restituire Ferrini, după Theoph. (3, 15, 1).

** Acest al doilea *tamen* e inutil (Marouzeau, *L'ordre des mots*, 1949, III, p. 95).

lacunele acuzate de Longinescu în G. I. Alte ipoteze, pe care se credea că le va rezolva descoperirea de la Antinoe, au rămas neconfirmate (Weiss, *Untersuch. zum N. G.*; Van Oven, *Remarques sur G. III, 91*, Iura, 1950, p. 21—35).

[44] Vei da? — Voi da!; Convii? — Convin!; Te legi cu buna ta credință? Mă leg cu buna mea credință!; Vei face? — Voi face!

[45] *Spondeo* (sanscr. *spand*; germ. *spenden*; gr. σπονδή < σπένδω „a face libațiune"); de aici *respondeo, sponsum, sponsa, sponsio* „a promite", „a se obliga față de zei" și, cu ocazia aceasta, libațiunea — *libamen* : *quod in foederibus et pactionibus libamina diis offerebant* (Verrius, apud Festum). Magdelain (*Essai sur l'origine de la* sponsio, thèse, 1943) vede în *sponsio* laicizarea jurămîntului, abolit prin l. XII T.

De observat înlocuirea termenului c o n t r a c t cu acela de o b l i g a ț i e, adică a instrumentului tehnic cu efectul juridic (definiția fiind dată după geneză); pe de altă parte, deplasarea terminologiei de la *sponsio* la *stipulatio* (curent în G.I.), adică înlocuirea denumirii contractului însuși prin aceea a instrumentului tehnic cu care se încheia.

Sensul primar al cuvîntului *stipulatio* și conținutul actului pe care îl desemna au fost aprofundate de Danz (*Der sakrale Schutz*, Jena, 1857, p. 142 și urm.) și, în continuare, de Huvelin (*Dr. commercial rom,*. Paris, 1929, II, 273—292); atrage atenția studiul lui Schlossmann (*Stipulari*, Rhein. Mus., 1904, p. 346—372) prin concluziile erudite de sociologie juridică (chiar dacă acestea nu se armonizează cu unele texte, neglijate —Paul, *Sent.*, V, 7, 1; Festus (ed. Müller, p. 297): *stips est nummus signatus*). Oricum, sensul primar și conținutul actului rămîn, mai departe, obscure.

Nedefinită de G., stipulația este „contractul exprimat în anumiți termeni, care transformă în obligație orice convenție; el este rezervat numai cetățenilor romani; iar peregrinilor, permis și prin alți termeni, dar cu același sens; el se „realizează printr-o întrebare orală și un răspuns corespunzător" (Feenstra, *L'epistola comme preuve de stipulation*, în: *Studi Betti*, II, p. 407—430), iar mai tîrziu prin înscrisuri. Stipulația astfel gîndită trebuia să fi fost actul final al unei

94. De aici, se spune, că prin acest cuvînt s-a ajuns, ca într-un singur caz, să se poată obliga şi peregrinul, anume atunci cînd împăratul nostru l-ar întreba pe şeful unui stat străin în legătură cu pacea: „*Făgăduieşti tu solemn că va fi pace?*" Sau poate să fie el însuşi întrebat în acelaşi mod. S-a răspuns simplu, că aceasta este o exagerare, căci în caz că s-ar produce ceva împotriva tratatului, nu se mai procedează cu acţiunea *ex stipulatu*, ci lucrul este urmărit conform dreptului războiului *(iure belli)* [46].

95. Poate fi îndoială dacă cineva ⟨se obligă valabil, răspunzînd celui ce-l întreabă: „*Făgăduieşti tu că-mi va fi dat?*" prin: „*Promit*" sau „*Voi da*"; sau dacă celui ce-l întreabă „*Promiţi*"? el îi va răspunde: Ὁμολογῶ. Cei mai mulţi socotesc că se obligă valabil. Dealtfel nici nu-i nevoie ca şi unul şi altul din cei doi stipulanţi să se folosească de aceleaşi cuvinte, ci e de ajuns să răspundă congruent cu cuvintele puse la întrebare; dar pot contracta obligaţii în limba latină chiar şi doi greci *⟩.

---

* 1 1/2 rînduri ilizibile: *(Illud dubitari potest, si quis) interroganti: dari spondes? respondeat promitto uel dabo, an recte obligatur; aut si quis interroganti promittis? respondeat* ὁμολογῶ *an recte obligatur; plerique putant obligatum esse. Nec necesse est eadem lingua utrumque stipulantium uti, sed sufficit, congruenter ad interrogatum uerbis traditis respondere; quin etiam duo Graeci Latina lingua obligationes contrahere possunt* — Krüger (G. Epit. (2, 9, 3) şi Theoph. (3, 15, 1)), uşor ameliorat de Bizoukides (cf. şi Berger, Bull. Acad. Sci. Cracovie, 1909).

înţelegeri anterioare căreia părţile îi dădeau forma unui scurt şi riguros dialog, conferindu-i putere juridică. O b i e c t u l stipulaţiei: *res certae* (de ex. *dare certam pecuniam* sau *certam rem*) şi *res incertae* (de ex. *facere, non facere*); literatura la Giffard, *Dr. rom., Oblig.*, p. 38.

S a n c ţ i u n e a: 1) sub acţiunile legii: *sacramentum in personam* sau *iudicis postulatio*, înlocuite prin *legis actio per condictionem* (IV, 20); 2) în dreptul clasic: *actio certae pecuniae* şi *certae rei*, ca succesoare ale legisacţiunii *per condictionem*, şi tocmai pentru aceea denumite, global, *condictiones* (IV, 5), iar pentru cele cu obiect incert, *actio ex stipulatu* (inf., § 94). Aspectul stipulaţiei este dublu: 1) unul *(sponsio)*, riguros şi restrîns la cuvintele „*Spondes? — Spondeo!*", accesibil numai cetăţenilor romani, deci de domeniul lui *ius ciuile*; 2) altul (*stipulatio* propriu-zisă) mai liberă, haină largă în care puteau fi îmbrăcate diferite feluri de obligaţii, şi care erà de domeniul lui *ius gentium*.

Textul final din § 93 sună strident în raport cu ce spusese G. în I, 1, de unde reieşea că o normă juridică ţine de *ius gentium* în măsura aplicării ei *inter omnes homines* şi *apud omnes populos peraeque custoditur*. Într-adevăr, aici, invers, anumite stipulaţiuni de aspect roman sînt *iuris gentium* şi, ca atare *(itaque), inter omnes homines ualent*. Precum se vede, contradicţia este nu numai de stil, ci şi de fond, iar inversiunea este regretabilă din punct de vedere logic şi didactic; aici, o neîndemînatică remaniere de copist (G. Lombardi, [*Sulla pressunta glossa in Gai III, 93*, SDHI, 1951, p. 279—281). Oricum, un asemenea criteriu nu apare nici luminos şi nici profund, iar afirmaţia e falsă (Solazzi, *Due note alle Istituzioni di Gaio*, Atti Verona, III, p. 308).

[46] In contradicţie cu § 93, unde se afirmase că, în dreptul privat, verbul *spondere* este inaccesibil oricărui peregrin, aici, G. revine şi afirmă că acelaşi cuvînt, folosit şi în tratatele internaţionale *(sponsio foederalis)*, era de natură promisivă *(pacem futuram spondes?)*, iar nu constitutivă *(foedus)*.

Cazul la care se referă G. aici nu este atestat în alte texte. Generalii romani puteau, în adevăr, încheia, cu puterile străine, convenţii provizorii *(pactiones)* cu caracter militar, ratificate de Senat, prin consacrarea unui *ius fetiale* (Magdelain, *Le consensualisme*, p. 7); dar prin *pactio* s-ar putea să se înţeleagă şi un tratat constitutiv, în care caz termenul se referă la cuprinsul tratatului, abstracţie făcînd de forma lui. Dacă la acest fel de *pactio* s-a referit aici, laconic, G., nu se poate răspunde. De Visscher (*Pactes et religio*, Arch. de dr. privé (Athènes), 1953; p. 140 şi urm.) înclină afirmativ. Pentru alte amănunte, v. Aurel Popescu, *La Dacie et l'énigme G.*, p. 510.

[Promisiunea de dotă (dotis dictio)]

95[a]. Există şi alte obligaţii care se pot contracta fără o interogare prealabilă, ⟨cum este de pildă atunci cînd o femeie promite o dotă logodnicului căruia îi va fi soţie sau celui care este deja soţul ei. Acest lucru poate să se aplice atît în materie de bunuri corporale, cît şi de bunuri incorporale. Aici nu numai femeia rămîne obligată, ci şi tatăl ei şi chiar debitorii femeii, dacă îi promit logodnicului, drept dotă *(doti dicat)*, suma pe care i-o datorau ei. Aceste trei persoane pot rămîne obligate, conform legii numai printr-o simplă promisiune de dotă, fără nici o altă întrebare premergătoare. În schimb, dacă alţii vin şi promit soţului o dotă pentru femeie, — ei trebuie să se oblige după dreptul comun, cu alte cuvinte trebuie să răspundă unei întrebări şi să promită lucrurile în legătură cu care s-a făcut întrebarea⟩.

La fel se procedează şi cînd debitorul femeii, la ordinul acesteia, ⟨dar cu încuviinţarea tutorelui), vine şi declară ⟨dotal ceea ce datorează, lucru pe care, obligîndu-se în acest mod, altul nu l-ar putea face. Cu alte cuvinte, dacă cineva, altul, ar vrea să constituie o dotă pentru o femeie, trebuie să se oblige după dreptul comun, adică să facă o promisiune soţului stipulant *⟩ [47].

[Jurămîntul dezrobitului (iusiurandum liberti)]

96. Tot astfel contractează o obligaţie cel care promite, vorbind numai el singur, ⟨chiar şi fără interogarea altuia; aşa ar fi cînd libertul a jurat *(iusiurandum liberti)* că va trimite patronului daruri, ori unele

---

* 11 rînduri ilizibile: *(Sunt et aliae obligationes)*, quae *nulla praecedente interrogatione contrahi possunt, id est ut si mulier siue sponsa uxor futura siue iam marito dotem dicat. Quod tam de corporalibus quam de incorporalibus rebus fieri potest. Et non solum in hac obligatione ipsa mulier obligatur, sed et pater eius, et debitor ipsius mulieris, si pecuniam quam illi debebat sponsa creditricis ipse debitor in dotem dixerit. Hae tantum tres personnae nulla interrogatione praecedente possunt dictione dotis legitime obligari. Aliae uero personae si pro muliere dotem uiro promiserint, communi iure obligari debent, id est, et ad interrogata respondeant et stipulata promittent. Item (si debitor mulieris iussu eius, dum) modo tutore auctore eidem (doti dicat quod debet; alius autem obligari hoc modo non potest. Et ideo si quis, alius) pro muliere dotem promittere uelit, com(muni iure obligari) debet, id est, interrogata respondere et stipulata stipulanti uiro promittere* — Huschke, ameliorat de Bizoukides (după Ulp. (6, 1, 2) şi G. Epit. (IX, 3)).

[47] Contractul pentru constituirea solemnă de dotă *(dictio dotis)* putea fi făcut fie de femeie *(ipsa mulier)*, fie de ascendentul ei *(parens mulieris)*, fie chiar de debitorul ei *(debitor mulieris)*: *quis alius* se referă la unul din aceştia (Berger, Bull. Acad. Sci. Cracovie, 1909).

Debitor mulieris — iar nu *debitor parentis* — poate constitui o dotă, numai dacă femeia îl delega pentru *dotem dicere* (Ulp., 6, 2). Cum V este aici lacunar, se caută un sprijin în Epit. III, 9, 3, care discută de asemenea ipoteza; *debitor parentis* era presupus printre *aliae, uero personae, si pro muliere dotem* . . . (interesanta concluzie a lui Solazzi, *Il* debitor parentis *nelle* dotis dictio, SDHI, 1940, p. 159 şi urm.). *Dictio dotis* a acestuia se făcea după dreptul comun, iar a restului fără întrebarea prealabilă, ci numai prin declaraţia unilaterală a constituentului, care la origine însoţea logodna (Plautus, *Trin.*, 5, 2, 33—36; Giffard, loc cit.).

atenţii, sau că va presta unele servicii *⟩, măcar că aceasta este singura împrejurare în care se contractează sub jurămînt [48]. Evident că în nici o altă împrejurare oamenii nu se obligă prin jurămînt, cel puţin cînd e vorba de dreptul [cetăţenilor] romani. Cercetînd însă sistemele juridice ale fiecărei cetăţi în parte, pentru a vedea ce fel de drepturi există la peregrini, am putea constata că ⟨aici este aplicabil un drept, dincolo altul **⟩.

[Stipulaţii nule]

97. Dacă lucrul pe care-l stipulăm că va fi dat este de aşa natură încît nu poate fi dat, stipulaţia este nulă, de ex. : dacă cineva stipulează că va da cuiva un om liber pe care-l socotea sclav, sau un sclav mort pe care-l credea viu, sau un loc sacru ori religios pe care-l socotea că e de drept laic.

97ª ⟨Tot astfel⟩ va fi nulă stipulaţia ⟨cînd cineva stipulează un lucru care nu poate exista în natura lucrurilor, de pildă, un hipocentaur *** [49]⟩.

98. De asemenea, va fi nulă stipulaţia şi atunci cînd cineva pune o condiţie care, concret, este imposibil de îndeplinit, de pildă dacă va atinge cerul cu degetul.

În ce priveşte însă legatul lăsat sub o condiţie imposibilă, maeştrii noştri pînă într-atîta socotesc că trebuie adus la îndeplinire, încît îl presupun ca lăsat fără condiţie; autorii şcolii adverse, din contra, decid că un

---

* 3 1/4 rînduri ilizibile: *(Item uno loquente) et sine interrogatione alii promittente contrahitur obligatio, si libertus patrono aut donum aut munus aut operas, se daturum esse iurauit* — Huschke (după G. Epit., 3, 9, 4) (*etsi* ... — Kübler; *sed* ... — Girard).

** *in aliis ualere* (întregire — omisiunea e atribuită copistului).

*** *Item si quis rem quae in natura esse non potest uelut hippocentaurum stipulentur* — Lachmann, după Iust. Inst. (3, 9, 1) (întregire — omisiunea e atribuită copistului).

[48] *Iusiurandum liberti* este o altă formă secundară de contract *uerbis*.

Înainte de eliberare jurămîntul sclavului n-ar fi avut valoare juridică; numai după eliberare, avea în adevăr valoare; el era sancţionat prin acţiunea numită *iudicium operarum;* prin ea patronul cerea libertului servicii economice reversibile în bani (*operae officiales* şi *operae fabriles*, datorate ca lucrător bun, specialist), toate incluse în patrimoniul său şi posibile a fi închiriate unui terţ contra unei *merces*, încasată de patron (cf. sup., § 42, dreptul patronului la succesiunea libertului).

Natura acestei acţiuni este discutabilă; era ea civilă sau pretoriană, certă sau incertă? (Lambert, *Les* operae liberti, thèse, 1934, 350 p. (rec. Val. Al. Georgescu, R. cl., 1937—1938, p. 295—297)).

Finele textului se referă la dreptul local al peregrinilor, în materie de obligaţii contractate printr-un aşa-zis „pact de jurămînt", intervenit pentru prevenirea unui litigiu, în care acela ar putea fi invocat.

[49] Nulitatea stipulaţiei cu obiect imposibil este independentă de ştiinţa sau neştiinţa părţilor. G. vrea să dea atenţie cazului cînd, în mod normal, aceea s-ar fi cerut pentru a nu da loc la îndoieli. Validitatea cumpărării unui om liber ca sclav este subordonată neştiinţei cumpărătorului. Cînd prestaţia e imposibilă, ea nu mai este subordonată ştiinţei sau neştiinţei, pentru că imposibilitatea lucrează obiectiv.

atare legat este nul, ⟨în aceeași măsură *⟩ ca și stipulația. Și, evident că nu poate fi dată explicația corectă a acestei diversități de păreri [50].

99. În afară de aceasta, o stipulație mai este nulă și atunci cînd cineva, neștiind că un lucru este al său, vine și stipulează ca acel lucru să-i fie dat; negreșit că nu-i mai poate fi dat cuiva ceea ce îi aparține deja.

100. În sfîrșit, tot nulă mai este și stipulația aceea cînd cineva stipulează a i se da în chipul următor: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat după moartea mea?*"; sau: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat după moartea ta?*". Va fi însă valabilă dacă cineva a stipulat să i se dea, în acest fel: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat cînd voi muri eu?*". Sau așa: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat cînd vei muri tu?*". Aceasta înseamnă ca nașterea obligației să fie amînată pînă la cea din urmă clipă a vieții stipulantului sau a promitentului; s-a socotit, în adevăr, a fi ceva contrar principiilor dreptului ca o obligație să înceapă cu persoana moștenitorului. Dar iarăși nu putem stipula nici așa: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat în ajunul morții mele?*" sau „*Făgăduiești tu solemn că se va da în ajunul morții tale?*", fiindcă nu-i posibil să întrevezi preziua morții cuiva, altfel decît după ce a survenit moartea; dar chiar dacă a survenit moartea, stipulația, referindu-se la trecut, încă va fi nevalabilă, dacă va suna oarecum așa: „*Făgăduiești tu solemn să i se dea moștenitorului meu?*" [51].

101. Cele ce am spus despre moarte, noi înțelegem că aceleași se aplică și atunci cînd este vorba de *capitis deminutio*.

102. O stipulație mai este nulă și cînd cineva nu a răspuns exact la ceea ce a fost întrebat, de pildă, cînd eu am stipulat de la tine să mi

---

* *non minus* — Beseler (în: *Festschr. Schulz*, II, p. 17) (*no* — V; *nihilo* — Apogr., Textes [7]).

[50] G. mărturisește că nu poate afla rațiunea diversității de opinii între școli, în legătură cu valabilitatea legatelor sub condiție imposibilă (N. Corodeanu (*Testamentul în dr. rom.*, curs de doctorat, 1935, litogr.) a căutat să lămurească nedumerirea lui G. prin deosebirea dintre actele *inter uiuos* și testamente). Între dorința de a mai numi un erede și aceea de a trage consecințele unei condițiuni imposibile, a prevalat numirea eredelui, adică salvarea testamentului (*fauor testamenti*). A aplica într-un caz acest principiu și în alt caz principiul actelor între vii ar fi fost nelogic; și de aceea extinderea la legate a principiilor valabile la instituirea moștenitorului.

[51] Se discută dispozițiile testamentare date pe calea unei stipulații, a cărei zi scadentă o fixa *decuius* în raport de data morții sale. Dată sub forma: *Post mortem tuam dari spondes?* stipulația era nulă, și așa a rămas pînă la finele dreptului roman (Iust. Inst., *De inut. stip.*, 3—20). În schimb, cea sub forma *cum morieris* era valabilă. Pe ce bază oare aceasta? G. spune: *inelegans esse uisum est ex heredis persona incipere obligationem.* „Ineleganța" încă ar fi fost puțin, dar lucrul peste care nu se putea trece erau considerentele de ordin practic: forma I ar fi dat posibilitatea creării unor datorii după moartea testatorului, adică tocmai după momentul decisiv, cînd se determina cuantumul succesiunii și eredele ar fi fost astfel legat de creditorii acestuia; iar forma a II-a, care, juridicește, crea o datorie în chiar timpul vieții testatorului, constituia o cale piezișă pentru a eluda legea Falcidia.

Regula că actul juridic trebuie să producă efecte în persoana autorului său se aplică și atunci cînd e vorba de testator și erede. Obligațiile testamentare impuse de testator eredelui vor apăsa, evident, asupra persoanei acestuia din urmă. În schimb, obligațiile și creanțele stabilite *inter uiuos* rămîn asupra testatorului, căci acesta nu poate crea obligații care să nu înceapă decît după moartea lui.

Beseler (ZS, 1939, p. 568) consideră fără sens „stipulația care se referă la trecut" (*in praeteritum reducitur stipulatio*), v. Reinach, p. 110.

se dea 10 000 de sesterţi şi tu mi-ai promis 5 000 ; sau dacă eu am stipulat pur şi simplu, iar tu mi-ai promis cu o condiţie [52].

103. În plus, o stipulaţie mai este nulă şi atunci cînd stipulăm să fie dat un lucru cuiva sub a cărui putere noi nu sîntem. S-a pus atunci întrebarea : în ce măsură va fi valabilă o stipulaţie în care cineva a stipulat să-i fie dat atît lui, cît şi altuia, sub a cărui putere nu se găseşte? Maeştrii noştri socot că stipulaţia e întru totul valabilă, dar că se datorează totul numai aceluia care a stipulat, ca şi cînd numele celuilalt este pomenit inutil. Autorii şcolii adverse, din contra, socotesc, că într-un asemenea caz i se datorează lui numai jumătate, iar pentru rest, stipulaţia este inutilă [53].

103ª. Alta va fi situaţia ⟨cînd am stipulat aşa : „*Făgăduieşti tu solemn că-mi va fi dat, fie mie, fie lui Titius?*". În acest caz, se ştie⟩ că totul mi se datorează mie şi numai eu singur ⟨am puterea să acţionez în baza acelei stipulaţii, cu toate că tu eşti eliberat, achitînd şi lui Titius*⟩.

104. Stipulaţia mai este nulă şi atunci cînd contractez cu unul care este supus puterii mele, precum şi atunci cînd acela stipulează el de la mine. În adevăr, sclavul [54] şi cel care se află la mine în *mancipium*, precum şi fiica mea care se află sub patria *potestas* sau aceea aflată sub *manus*, nu se pot obliga, nu numai spre profitul aceluia sub a cărui putere sînt puşi sau puse, dar nici chiar în profitul nimănui altuia.

105. Este de la sine înţeles că un mut nu poate stipula şi nici promite. Acelaşi lucru a fost admis şi cînd e vorba de un surd, căci acela care stipulează trebuie să audă cuvintele promitentului, iar cel care promite trebuie să audă pe cele ale stipulatorului.

106. Nebunul, de asemenea, nu poate gira nici o afacere, fiindcă nu are înţelegerea a ceea ce face [55].

107. Pupilul tratează valabil orice afacere, astfel că, atunci cînd se obligă el însuşi, fiind necesară încuviinţarea tutorelui, este suficient doar

---

* *si ita stipulatus sim: Mihi aut Titio (dari spondes?). Quo casu constat mihi (solidum debere et me) solum ex ea stipulatione agere posse, (qu)anquam (etiam Titio) soluendo liberaris* — Krüger, după G. Epit. (II, 9, 7) (altfel — Huschke, după Iust. Inst. (3, 19, 4); altfel — Textes [7] (după sens)).

[52] De comparat formalismul exagerat de la o stipulaţie din vremea lui G., cu acela mai puţin riguros, de pe vremea lui Ulpian, căreia acesta nu-i atribuia nici o importanţă (în D, 45, 1, Ulp.), deşi nu-i despărţeau decît cîteva decenii.

[53] Fără această informaţie, n-am fi ştiut decît despre un *quaesitum est*, iar nu şi că în privinţa aceasta exista o controversă între cele două şcoli. G. urmează soluţia şcolii sale şi-i acordă lui *ego* pe toţi cei zece mii (sup., § 102), iar lui Titius nimic. Dar părerea lui rămîne izolată în izvoare: Pomponius (D, 45, 1, 110 pr. — *Pomp. ad Q.M.*): Iulian (Iust. Inst., 3, 19, 4) — cf. Troje (*Ambiguitas contra stipulatorem*, SDHI, 1961, p. 93—185).

[54] Cum sclavii, neavînd personalitate juridică, nu se puteau obliga *ciuililer* prin contracte, urmează că nici după eliberare ei nu răspundeau de obligaţiile asumate pe timpul sclaviei; se poate vorbi totuşi despre o obligaţie naturală a lor (Senn, *Les obligations naturelles*, RHD, 1958, p. 151—189).

[55] *Nullum negotium*, pentru romani, era echivalent cu *negotium* inexistent (*nullus* < *non ullus*), iar nu *negotium* nul (Di Paoli, *Alla scoperta del negozio nullo*, Iura, 1968, I, p. 189).

ca acela să fie de față; să oblige însă sieși pe altul poate chiar și fără aprobarea tutorelui.

108. Același regim juridic pentru femeile care sînt sub tutelă.

109. Cele ce am spus despre pupil se aplică și cînd e vorba despre acela care are de acum un oarecare discernămînt. În adevăr, un *infans*, ca și cel care este *infanti proximus*, nu se deosebește mult de nebun, căci la această vîrstă pupilii nu au nici un discernămînt. Cu privire la acești pupili însă, pentru nevoile practicii, s-a dat totuși o interpretare juridică mai îngăduitoare [56].

[Adstipulațiunea]

110. Și totuși noi putem ca, la o stipulație ce facem, să mai adăugăm și pe altul, care stipulează același lucru; în mod curent pe acesta îl numim *adstipulator* [57].

111. Și acestuia i se acordă deopotrivă acțiunea și, ca și nouă, i se poate achita corect și lui; în schimb, ceea ce va fi dobîndit el va fi obligat să ne restituie prin acțiunea de mandat.

112. Adstipulatorul se poate dealtfel folosi și de alți termeni decît cei de care ne-am folosit noi. Astfel, dacă eu am stipulat să zicem, așa: „*Făgăduiești tu solemn că va fi dat?*" el poate adstipula așa: „*Promiți și tu, cu buna ta credință, același lucru?*" sau „*Garantezi tu același lucru?*", sau invers.

113. Tot în acest fel poate fi adstipulat și mai puțin, dar mai mult nu. Astfel, dacă eu am stipulat zece sesterți, el poate stipula cinci sesterți, invers însă nu poate. La fel, dacă am stipulat pur și simplu, el poate stipula cu condiție; invers însă nu. Mai multul sau mai puținul este înțeles nu numai relativ la cantitate, ci și la timp; astfel, a da ceva imediat înseamnă a da mai mult; a da după termen echivalează cu a da mai puțin [58].

114. În materia aceasta sînt însă de observat cîteva reguli de un caracter aparte: în primul rînd moștenitorul adstipulatorului nu are acțiune. Tot astfel, adstipulînd, sclavul nu realizează nimic, măcar că în toate celelalte împrejurări, prin stipulațiune, el dobîndește pentru stăpîn. Cu atît mai mult s-a decis același lucru cînd e vorba de unul care se află în *mancipium*, căci și acesta se află în situația sclavului. În schimb, cel care se află sub *patria potestas* săvîrșește acte valabile, dar nu dobîndește pentru tatăl său, cu toate că în toate celelalte situații, stipulînd el, dobîndește pentru acela; lui însuși, dealtfel, nu i se acordă nici o ac-

---

[56] S-a crezut că jumătatea finală a acestui § ar fi un adaos al glosatorului (Albertario, *Elementi postgaiani nelle Istituzioni di Gaio*). În sprijinul caracterului genuin, Di Marzo, *In difesa del Gaio Veronese* (loc. cit.), invocă alt text al lui G., cu același conținut (reprodus în D, 46, 6, 6), dar nu din G.I., ci din *Ad Edictum prou.*, 27.

[57] Adstipulatorul garanta, în eventualitatea că stipulatorul ar muri, aplicarea întocmai a contractului față de moștenitorul acelui (cf. inf., §§ 117 și 215).

[58] Nu știm pentru ce ultima frază este socotită superfluă (Novelli), chiar dacă Polenaar (Bizoukides, II, 107) o socotea glosă interlineară.

țiune, decît doar dacă a ieșit, fără *capitis deminutio*, de sub puterea ascendentului, spre pildă prin moartea aceluia sau fiindcă el însuși a fost ales *flamen* al lui Iupiter. Aceleași lucruri noi le subînțelegem ca spuse și cînd e vorba de o *filia familias* sau despre o femeie sub *manus*.

[Garanțiile personale]

[Distincțiuni]

115. Pentru cel care promite, obișnuiesc să se oblige și alții; pe unii din aceștia îi numim *sponsores*, pe alții *fidepromissores*, iar pe alții *fideiussores* [59].

116. Un sponsor este întrebat astfel: „*Făgăduiești tu solemn să fie dat același lucru?*", fidepromisorul: „*Promiți tu același lucru, cu buna ta credință?*", iar un fideiusor, așa: „*Garantezi tu, cu buna ta credință, ca aceasta să fie așa?*". Rămîne să vedem acum cu ce denumire proprie pot fi numiți aceia care sînt întrebați în felul acesta: „*Vei da tu același lucru?*", „*Promiți tu același lucru?*", „*Vei face tu același lucru?*".

117. Cînd găsim cu cale să ne asigurăm mai bine, obișnuim în adevăr de multe ori să luăm garanți pe cîte un sponsor, un fidepromisor sau un fideiusor; iar adstipulator ne luăm de obicei numai atunci cînd stipulăm ca, după moartea noastră, să fie dat ceva; căci stipulînd ⟨ca să ni se dea nouă după moartea noastră *⟩, noi nu realizăm nimic valabil, și de aceea se și ia un adstipulator, pentru ca după moartea noastră să aducă el la îndeplinire ceva; și dacă acesta va dobîndi ceva prin acțiunea de mandat [60] va fi ținut să-i restituie moștenitorului meu.

118. Situația sponsorului este asemănătoare cu cea a fidepromisorului și cu totul deosebită de cea a fideiusorului.

119. În adevăr, primii nu pot chezășui nici o altă obligație afară de cele verbale, măcar că cel care a promis nu se putea obliga el însuși, la acea dată, precum femeia sau pupilul care au contractat obligații fără încuviințarea tutorelui sau oricare altul care a promis că va fi dat un lucru după moartea lui. Se pune însă întrebarea: ce se întîmplă cînd cel care și-a asumat un angajament a fost sclav sau peregrin? va putea oare un sponsor sau un fidepromisor să se oblige în locul lui? [61].

---

* *quia enim nobis ut post mortem nostram detur* — Mommsen (întregire).

[59] G. nu arată în care situații *adpromissor*ul purta cînd numele de *sponsor*, cînd alt nume; se pare că *sponsor* era la contractele dintre romani, iar altul la contractele dintre străini *sponsor* și *fidepromissor* la contractele verbale, iar *fideiussor* la restul de contracte.

Fideiussio — deși rămasă, teoretic cel puțin, o solemnitate orală *(uerbis)*, în sec. II e.n. se consemna în *scris* dovadă tripticile transilvane (Textes [4], p. 846).

[60] Practic, în vremea lui G., adstipulația nu servea decît pentru a remedia prohibirea stipulațiunii *post mortem* (Triandaphillopulos, *La législation romaine sur le cautionement*, RHD, 1961, p. 501—519; id., *Sponsor*, RIDA, 1961, p. 373—390).

[61] *Naturalis obligatio serui (debitum serui, peregrini)* era deci valabilă în dreptul clasic (Labruna, *Interpretazione di Gai III, 119a*, Atti Gaio, p. 55—63 (Iura, 1967, II, 397); Wieacker, ZS, 1968, p. 500), pînă în sec. II e.n. cu progrese lente (G. Longo, *Ricerche sull'*obligatio naturalis, Milano, 1962, 302 p.; id., *Lenti progressi in tema di* obligatio naturalis, Labeo, 1966, p. 375 ⟨Iura, 1967, p. 397)). La fel, obligația naturală a impuberului, care, ajuns la vîrsta discernămîntu-

119[a]. Fideiusorul, în schimb, poate fi adăugat tuturor obligaţiilor, fie ele încheiate prin contracte reale, verbale, literale sau consensuale. Căci de data aceasta nu mai interesează dacă obligaţia pentru care s-a chezăşuit este civilă sau naturală [62] şi nici dacă cineva se obligă pentru un sclav, sau dacă un extraneu a primit fideiusiunea de la un sclav sau stăpînul însuşi, pentru ceea ce i s-ar datora lui.

120. Mai mult, moştenitorul sponsorului şi al fidepromisorului nu este răspunzător, afară numai dacă, vorbind de un fidepromisor peregrin, în ţara *(ciuitas)* lui nu se va folosi alt sistem juridic[63]; în schimb moştenitorul fideiusorului este ţinut răspunzător.

121. Conform legii Furia [64], sponsorul şi fidepromisorul sînt eliberaţi de răspundere după doi ani, iar la data la care suma poate fi pretinsă, cîţi vor fi la număr, în tot atîtea părţi va fi distribuită între ei obligaţia,

---

lui, poate acţiona şi poate fi acţionat fără tutore, fie pentru achiziţiile rezultate dintr-un *mutuum*, fie pentru alte acte neformaliste (Burdese, *La nozione classica di* naturalis obligatio, p. 156; Levy, Iura, 1956, p. 174—176).

Cuvîntul *sponsor*, la origine, nu înseamna debitorul principal, ci garantul, ca debitor coreal (Mitteis, *Aus röm. u. bürgerl. R.*, în: *Festscher. Bekker*, p. 109—142) — principiu în materie de garanţii personale.

La *sponsio* se adaugă, cu acelaşi caracter, în epoca clasică, *fideiussio* şi *fidepromissio*. Comune le erau autonomia (faţă de obligaţia principală) şi corealitatea (pînă la achitarea debitului, obligaţia de garanţie rămînînd în orice caz valabilă, chiar dacă cea principală era nulă). În ce priveşte garantarea obligaţiunii unui sclav sau a unui peregrin, chestiunea însă era controversată, spune G. (De Martini, *L'origine delle garanzie personali*, SDHI, 1940, p. 132 şi urm.).

[62] Despre aceasta, doctrina adaugă: pe cînd la *sponsio* şi *fidepromissio*, garantul promite *idem*, ca şi debitorul principal, la *fideiussio*, din contră, promite *id* (§ 119[a]), răspunzînd, nu chiar pentru propriul său fapt, ci, ca şi *pater* (la acţiunile *adiecticiae)*; distincţia este esenţială (Buckland, *Les limites de l'*obligatio *du* fideiussor, RHD, 1933, p. 116—129) şi aceasta apare în procedură (IV, 137) în legătură cu acele enigmatice *praescriptiones* din formulele acţiunilor îndreptate împotriva *adpromissor*ului.

Oricum, în oricare din cele trei forme de garanţie, garantul se obligă *pro alio*; obligaţia sa era accesorie; iar cuvîntul *fides*, avînd un singur înţeles (atît la *fideiussio*, cît şi la *fidepromissio*), însemna că între *iubere* şi *promittere* nu era mare deosebire. Astfel că soluţia lui G., pentru primele două feluri de garanţii, se cuvine a fi extinsă şi la ultima; efectul extinctiv al litiscontestaţiei era la toate cele trei forme de garanţii, în mod sigur, identic, atît cînd era vorba de debitorul principal, cît şi de garant (Segré, *In materia di garanzie personali*, BIDR, 1932, p. 497—541).

Părerea lui G. (§ 119) — că *sponsor* şi *fidepromissor* se obligă *interdum*, chiar dacă obligaţia principală este nulă, pe cînd *fideiusorul* nu este obligat — e discutabilă.

Garanţiile reale nu apar în analiza lui G., de ex. *hypotheca*: aceasta îi era bine cunoscută, de vreme ce-i consacrase o monografie: *Liber singularis de formula hypothecaria*, atestată de Iustinian (G., 4 — D, 20, 1). Oricît de dovedită ar fi aici grava confuzie a comisarilor lui Iustinian încă Ind. Flor. (sec. XI) îi confirmă existenţa (Sergenti, *Il* De cultura *di Catone e le origini dell'ipoteca rom.*, SDHI, 1946, p. 158—184); Aurel Popescu (*L'aspect du dr. rom. classique à sa limite extrême*, p. 573—574) află în C. Iust. (14—15, 4) un rescript al împăratului Carus (284) care socotea, ca pe un lucru arhicunoscut şi fondat pe raţiune, că asupra averii dotale a soţiilor *primipilarii*lor, precum şi asupra celor care îi numiseră, exista o ipotecă legală, tacită, privilegiată. Aceasta constituie o surpriză pentru romaniştii care tind să conteste existenţa ipotecii în dreptul clasic dar şi o confirmare că G. o cunoştea (cf. II, 62—63, nota); aici intuiţia fericită a lui Girard (*Man.*, p. 769, n. 1), sprijinită de Wagner (ZS, 1973, p. 173—183; id., *Die Entwicklung der Legalhypotheken am Schuldvermögen im röm. R.*, Köln—Wien, 1974, 234 p.).

[63] Contrar dreptului roman (care nu admite ca eredele garantului să fie ţinut a respecta obligaţiile asumate de autorul său), eredele unui garant peregrin rămînea obligat, dacă aşa prevedea legea în ţara lui de origine. Se poate vorbi deci aici de un conflict de legi (M. Jacotă, *Conflictul de legi în imperiul rom.*, St. cl., 1965, p. 83—101); v. şi IV, 105, nota.

[64] *Lex Furia de sponsu*, adusă în 96 (?) î.e.n. (Zulueta, II: eronat, 200), limita la 2 ani durata obligaţiei asumate de *sponsor* şi *fidepromissor*; era, într-o privinţă, o lege *minus quam perfecta*.

fiecare urmînd a fi chemat la părţile virile. Fideiusorii, în schimb, sînt ţinuţi răspunzători la infinit şi, oricîţi ar fi la număr vor fi obligaţi fiecare la tot. În felul acesta, creditorul are libertatea să pretindă întreaga obligaţie de la cine vrea. Astăzi însă, conform unei epistole a divinului Hadrian, creditorul este nevoit să pretindă de la fiecare din debitorii care sînt în măsură să achite, numai părţile lor respective.

Prin urmare, este o deosebire între regimul stabilit de epistola aceasta şi cel stabilit de legea Furia, căci dacă unul din sponsori sau fidepromisori nu are posibilitatea să achite, această sarcină ⟨nu va trece asupra celorlalţi; în schimb, pentru fideiusori chiar dacă numai unul singur dintre ei este solvabil⟩, îi va fi trecută lui ⟨şi obligaţia *⟩ celorlalţi.

121ª. Dar cum legea Furia are aplicabilitate numai în Italia, se întîmplă ca în celelalte provincii sponsorii, şi chiar fidepromisorii, şi la fel şi fideiusorii, să fie ţinuţi la infinit răspunzători şi să fie obligaţi fiecare la tot, afară de cazul în care, conform epistolei divinului Hadrian, s-ar cuveni ca şi aceştia să fie ajutaţi *in parte* [65].

122. În afară de aceasta, între sponsori şi fidepromisori, legea Appuleia a stabilit chiar un fel de asociaţie; în adevăr, dacă unul din ei a achitat mai mult decît era partea lui, legea a acordat o acţiune în regres contra celorlalţi, cu privire la ceea ce acela a achitat în plus. Legea aceasta a fost adusă înainte de legea Furia, într-un timp cînd ei se obligau solidar, la tot; de aici întrebarea dacă, după apariţia legii Furia, a mai dăinuit avantajul legii Appuleia [66]. Pentru teritoriile din afara Italiei, nu este nici o îndoială, căci pe cînd legea Furia se aplică numai în Italia, legea Appuleia, din contră, are aplicabilitate şi în restul provinciilor.

---

* *ceteros non pertinent; sed ex fideiussoribus eisi unus tantum soluendo sit, ad hunc onus* — Mommsen uşor ameliorat de Textes [7] (Intregire).

[65] Cuvintele *in parte* întunecă sensul frazei, căci în ce mod puteau cei din provincie să se bucure de rescriptul lui Hadrian ? Trebuiau oare să intervină la guvernatorul provinciei?. G. este puţin explicit.

[66] Legea Appuleia (anul 102 î.e.n.), aplicabilă în Italia şi în provincii, caz singular de asimilare a periferiei cu metropola. G. nu indică natura acţiunii legii Appuleia; *manus iniectio* pare să fi fost exclusă. Giffard, *op. cit.*, p. 370, se întreabă dacă nu era o *iudicis postulatio*. Apropierea cu *societas* (sau *consortium* din vechime), i se pare semnificativă; era o lege *minus quam perfecta* (Bizoukides, II, p. 109).

În fiecare din §§ 121ª şi 122 există cîte o glosemă, anume: în 121ª, *euenit ut in ceteris prouinciis;* în 122, *Nam lex quidem Furia... in ceteris prouinciis.* Aceasta din urmă, dintr-o neatenţie a copistului anterior, vine să motiveze clişeul ... *ceteris prouinciis* din § 121 al copistului din sec. V. Este o adăugire făcută după ce Italia fusese asimilată cu celelalte provincii şi considerată ca una din acestea. Ambele glosème sînt, categoric, ulterioare domniei lui Diocletian; adăugirea este vădită, dealtfel, atît prin inutilitatea ei — deoarece G. spusese deja în § 121 că l. Furia nu avea aplicabilitate decît în Italia —, cît şi prin cuvîntul *ualet*, substituit lui *locum habet*, ca în §ul precedent (v. şi: I, 139; III, 70).

În acest §, G. semnalează o abatere de la principiul că acţiunile nu se pot divide. Promovarea acestui principiu de economie juridică este un succes al jurisprudenţei. A sustrage liberei voinţe a părţilor (în cazul nostru, celei a creditorului) anumite consecinţe juridice ce derivau din legi, făcîndu-le să depindă şi de anumite circumstanţe şi raporturi de care echitatea trebuia să ţină seama (Ihering, *L'éspr. du dr. rom.*, IV, p. 276), înseamnă că artificiul afectează aici acel principiu. Dar, precum se vede, interesul acestei legislaţii era mai mare decît al economiei juridice (Wieacker, ZS, 1968, p. 563, n.4).

Este, în schimb, mult discutată problema, în ce măsură se acordă în Italia avantajele legii Appuleia? Relativ la fideiusori, legea nu spune nimic. Prin urmare, dacă un creditor ar pretinde de la unul singur întreaga datorie, prejudiciat va fi numai acesta, bineînțeles numai în cazul cînd cel pentru care a garantat nu este în situația de a plăti.

Dar, precum se vede din cele expuse mai sus, acela de la care creditorul a pretins tot, va putea cere, conform epistolei divinului Hadrian, ca împotrivă lui acțiunea să se acorde numai pentru o parte.

[Caracterul public al garanției]

123. Dealtfel, prin legea Cicereia s-a prevăzut ca acela care acceptă sponsori sau fidepromisori să indice aceasta dinainte și să arate în mod public pentru care anume lucru îi acceptă, precum și cîți garanți — sponsori sau fidepromisori — are de gînd să accepte în vederea acestei obligații; iar dacă nu a anunțat dinainte, atunci li se îngăduie sponsorilor și fidepromisorilor ca în termen de 30 de zile să ceară ei, în fața unei instanțe prejudiciale, să se precizeze dacă s-a făcut publicitatea conform acelei legi; iar dacă la judecată s-a găsit că aceea nu a fost făcută din timp, atunci să fie eliberați. Chiar dacă în această lege nu se face mențiune despre fideiusori, este totuși obiceiul să anunțăm dinainte că acceptăm fideiusori [67].

124. În schimb, beneficiul legii Cornelia [68] este comun pentru toți. Prin această lege se interzice ca același individ să se poată obliga în cursul aceluiași an, față de un același și în locul aceleiași persoane, pentru o sumă creditată mai mare de 20 de mii de sesterți; chiar dacă sponsorii și fidepromisorii ⟨s-ar fi obligat⟩ la o sumă mai mare, să zicem la 100 de mii de sesterți, ⟨ei rămîn totuși obligați numai pentru 20 de mii *⟩.

Numim bani c r e d i t a ț i nu numai banii pe care îi dăm cu împrumut, ci orice lucru care, atunci cînd a fost contractat, ar face ca obli-

---

* *se obligauerint tamen dumtaxat XX tenentur* — Studemund—Krüger.

[67] Lex Cicereia nu este cunoscută decît prin ceea ce se spune aici. Data pare a fi puțin după l. Furia (Triandaphillopulos, *Lex Cicereia*, Athènes, 1957, 150 p.; Brühl, RHD, 1959, p. 413). A u t o r u l, imposibil de determinat, este presupus a fi Caius Cicereius, tribunul plebei din jurul anului 173 î.e.n. (Triandaphillopulos, *C. Cicereius, préteur de la Sardaigne en l'an 173 av. J. C. et les gens de Cicereia*, în: *Mél. Piganiol*, II, p. 859—890). I n o v a ț i a consta în a face cunoscută garanților întinderea obligației lor, precum și numărul garanților chemați sau care vor mai fi chemați, încunoștințare cu ajutorul unei declarații — cu voce tare și în fața martorilor — a creditorului însuși sau a unui *praeco;* cuvintele *praedicat palam et declaret*, formulate într-un tetrametru dactilic, par a fi un fragment din această lege (De Visscher, REL, 1960, p. 424—426, 510—512). Garanția devenise un act făcut cu concursul publicului întrucît efectele sale priveau nu numai părțile interesate în prezent, ci și altele în viitor. Garantul care nu știe că declarația s-a făcut, sau crede că chiar nu s-a făcut, are dreptul la o acțiune prejudicială *(praeiudicium)*, contra creditorului care-l urmărește, spre a se stabili dacă publicitatea a fost făcută conform legii *(an praedictum sit ex ea lege)*. S c o p u l legii era deci de a ușura distribuirea datoriilor între garanți și de a înlesni jocul recursului între aceștia. Prin această lege, ca și prin legile Furia (sup., § 121), Publilia (inf., § 127; IV. 22), Falcidia (II, 227), se derogă serios de la *ius ciuile* (Pugliese, *Intorno al suposto divieto di modificare legislativamente* ius ciuile, Atti Verona, II, p. 61—84). P r o c e d u r a acțiunii legii Cicereia era aceeași ca cea de la *l.a. per iudicis arbitriue postulationem* (IV, 17[a]), iar sancțiunea ca la orice *sponsio*.

[68] Legea Cornelia *de sponsu* (81 î.e.n.), în timpul dictaturii lui Sulla.

gaţia să constituie un debit cert, cu alte cuvinte tot ceea ce, în mod necondiţionat, face obiect de obligaţie. Ca atare, din aceeaşi categorie fac parte şi banii pe care-i stipulăm [69] că vor fi daţi la o dată certă, întrucît este un lucru sigur că aceştia vor deveni un debit, deşi sînt reclamaţi după un timp. Prin cuvîntul „bani", în această lege, se înţelege deci orice obiect; ca atare, cînd stipulăm vin ori grîu, sau o bucată de pămînt ori un sclav, se cuvine a fi aplicată această lege.

[Garanţii fără plafon]

125. Totuşi, în anumite cazuri, legea aceasta permite să luăm garanţii fără plafon, cum ar fi de pildă în materie de dotă sau pentru ceea ce ţi se datorează dintr-un testament sau pentru ceea ce ar fi să primeşti îndestul *(satis)*, în baza deciziei unui *iudex*. Dealtfel, prin chiar legea relativă la impozitul de 5% asupra succesiunilor [70], se menţionează că legea Cornelia nu se aplică acelor garanţii care sînt prevăzute în acea lege.

126. Şi din punctul acesta de vedere, poziţia juridică a oricărui sponsor, fidepromisor şi fideiusor este aceeaşi, întrucît ei nu pot fi obligaţi să dea mai mult decît datorează cel pentru care s-au obligat. Dimpotrivă, pot fi obligaţi să dea mai puţin, cum am spus [71], cînd a fost vorba de persoana adstipulatorului; căci ca şi obligaţia adstipulatorului, la fel şi cea a acestora este o obligaţie accesorie; or, într-un accesoriu nu poate exista mai mult decît în obiectul principal.

[Acţiunea în regres a garanţilor]

127. Şi în privinţa aceasta, situaţia tuturor este asemănătoare, întrucît, dacă ⟨unul din ei *⟩ a achitat o datorie în locul debitorului, el are contra acestuia acţiunea de mandat pentru restituire; în plus, sponsorii garanţi mai au, în acelaşi scop, conform legii Publilia, o acţiune proprie, la dublu, care se cheamă „pentru restituirea cheltuielilor" *(actio depensi)* [72].

---

* *eorum quis* — Textes [7], David—Nelson (*qui* — V; *quid* — Kübler, după Iust. Inst.).

[69] Aici „stipulaţia" în sens larg: în loc de *pecuniam stipulari* aflăm *pecunia credita*, după cum în *actio certae creditae pecuniae* aflăm protecţia ei procedurală (Quintilianus, *Inst. Orat.*, 4, 2, 6). În partea finală a textului, aflăm interpretarea largă a termenului *pecunia*, raportată limitativ la l. Cornelia, la care se revine insistent *(in ea lege* şi *haec lex)*; nu ştim cît poate fi pusă de acord cu afirmaţia din II, 28, unde, vorbind de *mutuum*, explică cuvîntul *pecunia* cu precisa şi clara apoziţie *res nec mancipi*.

[70] *Lex vicesima hereditatium*, statornicită de August (an 6 e.n.) pentru a pune rînduială în finanţele imperiului (Dion Cassius, IV, 25; Suetonius, *Oct.*, 49); menţinută de Nerva cu unele modificări (Plinius, *Panegir.*, p. 37—38) şi pentru instituţiile alimentare *(tapulae alimentariae)*, de Traian, era destinată creşterii demografice. Sistemul de percepere a taxei însă, dat în grija publicanilor, înlesnea erezilor fraudarea *aerariumului* (Dion Cassius, LXIX, 8; Spartianus, *Hadr.*, 7).

[71] Cf. sup., § 113.

[72] Acţiunea în regres a cauţiunii contra debitorului principal care nu a rambursat în următoarele 6 luni era, sub procedura legisacţiunilor, *manus iniectio pro iudicato*, iar cînd s-au înfiinţat acţiunile de *mandat* şi *negotiorum gestorum contraria*, garantul se folosea de acestea. În dreptul anterior se invoca, spune G., o lege, de dată nesigură, dar în orice caz veche, numită Publilia, asupra căreia G. va reveni (IV, 22); aceasta dă *sponsorului* — şi numai lui, cînd a

[Obligaţii contractate litteris [73]]

128. O obligaţie se contractează prin înscris cum ar fi, la transcrierea creanţelor. Iar transcrierea de creanţe se înfăptuieşte în două moduri : sau prin trecerea unei prestaţii în contul unei persoane *(transcriptio a re in personam)* sau prin trecerea unui cont de la o persoană la alta *(transcriptio a persona in personam)*.

---

plătit pentru debitorul principal, iar acela nu i-a restituit — dreptul la o acţiune în regres *(actio depensi)*, care se ridica la dublu *aduersus infitiantem*. Legea modifica deci principiile lui *ius ciuile*, care nu prevedea regresul faţă de garanţi, iar plafonul datoriei era fără limită. Asupra exercitării acestei acţiuni, sub procedura formulară, amănunte la IV, 22, 102, 171. Efectele ei grave au fost micşorate oarecum prin legile *Iuliae iudiciariae*.

Depensum evocînd ideea de *cîntărire*. Eisele (*Beiträge*, 1896, p. 27), Karlowa (*Röm R. Gesch.*, III, p. 733) şi Cuq (*Man.*, p. 253) găsesc că l. Publilia a fost adusă anterior introducerii monedei de argint (485 î.e.n.; Girard, *Man.*, p. 869, nota); adusă prin l. Publilia, *a. depensi* era utilizată încă pe vremea lui G., alături de *actio mandati*.

[73] A. În §§ 128—134, unicul izvor clasic asupra contractului *litteris*. Restul textelor sînt încă discutabile: unele, nejuridice şi mult anterioare (Valerius Maximus, 8, 2, 2); altele, neclasice şi mult prea tîrzii (*Epitome Gai siue Breuiarii Alarici*, 2, 9, 12; *Fragmenta Vaticana* (a. 329); etc.). Informaţiile lui G. incomplete, contractul fiind în declin. Curiozitatea romaniştilor a stăruit însă în explicaţii, unele apropiindu-l de contractul de cont curent modern; altele, contestîndu-i, dacă nu existenţa, măcar teoria (Keller — v. inf.); asupra procedeului de contractare, noi date la I. Popescu-Spineni (*Contractul literal*, 1928, p. 38—71; id., *Le contract* litteris *à la lumière des textes byzantins*, 1935).

Transcrierea creanţelor *(nomina transcriptiicia)*, absolut necesară pentru formarea unui asemenea contract, constituie o abatere de la regula că nu poţi să-ţi creezi tu singur un titlu (fără ca debitorul să consimtă sau ca înscrisul creditorului să coincidă cu al său, de pe registrul propriu) — Appert, *Essai sur l'évol. du contr. littéral et sur la place qu'il a tenu, chez les Rom.* (RHD, 1932, p. 619—659). G. nu dă lămuriri, în schimb sugerează ca fiind de utilitate practică tocmai *inter absentes* (inf., 138), aceasta fiind dealtfel raţiunea lui.

Preocupaţi de chestiunea probei, unii romanişti (C. Tomulescu, *Formarea contractului* litteris, Curier jud., 1946, II, p. 14) au emis părerea că singură inscripţia creditorului — pe codexul său — era suficientă pentru a-i justifica acestuia un drept; se invocă, cu alte cuvinte, austeritatea în conduită şi lealitatea în afaceri a romanilor. Dar austeritatea lor era tot una cu probitatea? Răspunsul este îndoielnic. Cicero (*Pro Rosc.*, 1, 2) chiar se întreabă: oare s-a văzut vreodată un frate acceptînd cu ochii închişi menţiunile făcute de alt frate pe registrul său, sau un tată pe ale fiului?

B. Date relative la apariţia şi dispariţia contractului nu se cunosc, şi nici indicii că a fost introdus prin lege sau plebiscit. Mai curînd o instituţie de origine cutumiară — el pare punctul final al dezvoltării şi lărgirii unei cutume locale romane; pînă să apară contractele consensuale (sec. II î.e.n.), contractul *l.* a făcut servicii apreciabile; iar dacă s-a mai păstrat totuşi şi după aceea este pentru că el prezenta încă avantaje *inter absentes*, şi mai ales în raporturile romanilor cu peregrinii (cf. Appleton, *L'hypercritique*).

C. Domeniul de aplicare: la *mutuum*, unde, printr-o *expensilatio*, creditorul dubla suma, cu dobînzile uzurare; în general, la toate contractele consensuale.

Dar, precum vedem, G. limitează acest contract numai la două cazuri de tehnică bancară. El nu pătrunde în terminologia de specialitate a dreptului bancar, căci, altfel, autorul n-ar mai fi spus *ueluti* („de pildă"), ci *scilicet* sau ceva echivalent. *Veluti* apare de 9 ori în alineatele vecine (§§ 125—145).

D. Obiectul contractului *litteris* nu puteau fi decît banii; plăţile şi încasările, fictiv făcute în diferite ocazii, se consemnau prin transcrierea creanţelor; dintre modalităţi admiteau *termenul* şi excludeau *condiţia*, un exemplu concret la Valerius Maximus (loc. cit.)

E. Cu funcţie, contractul *litteris* nu era creator de obligaţii şi nici nu făcea valabile contractele de vînzare, locaţiune, societate etc., cum s-ar părea (Hanga, *Crestomaţie*, p. 178; id., *Dr. privat rom.*, p. 352 şi urm.), ci dădea dată certă creanţelor derivate din vînzare, locaţiune, societate etc., sancţiunea acelora existînd cu 200 de ani înainte de G.; funcţia de a transforma convenţiile în contracte o avea stipulaţia.

F. Procedura întocmirii G. nu o explică; el vorbeşte numai de un *nomen transcriptiicium*, care se făcea în două moduri (*duplici modo* —sup., § 128), nu însă şi de felul cum se făcea

129. *Transcriptio a re in personam* se face, de pildă, atunci cînd ceea ce-mi datorezi tu dintr-o cumpărare, locaţie sau societate, ţi-l trec ţie la contul „plăţi".

130. *Transcriptio a persona in personam* se face, de pildă, atunci cînd ceea ce-mi datorează Titius îţi trec ţie la contul „plăţi", aceasta însă numai dacă Titius mi te-a delegat ⟨în locul său *⟩.

131. Cu totul alta este situaţia acelor înscrisuri aşa-numite i n r e g i s t r ă r i d e c a s ă *(nomina arcaria)* [74], căci la acestea nu este vorba de o obligaţie literală, ci de dovedire a uneia reale; într-adevăr, acestea nu sînt valabile altfel, decît cînd s-a făcut o numărare de bani, deci numărarea banilor creează obligaţia reală. Pentru acest motiv, noi spunem corect că înregistrările de casă nu creează obligaţii ci fac numai dovada obligaţiilor contractate.

132. De aceea, bine se spune că şi peregrinii se obligă prin înregistrările de casă, fiindcă ei se obligă nu chiar prin aceste înscrisuri, ci prin faptul că s-a făcut numărarea efectivă a banilor; şi acest fel de obligaţie este de dreptul ginţilor.

133. Dacă peregrinii îşi pot lua obligaţii prin atare transcrieri, constituie o problemă asupra căreia se discută, şi pe bună dreptate, fiindcă o atare obligaţie ţine, în mare măsură, de dreptul cetăţii, lucru pe care l-a decis Nerva. Sabinus şi Cassius, din contră, au socotit că şi peregrinii se obligă, cînd consemnarea creanţei s-a făcut prin *transcriptio a re in personam*, şi nu se obligă, dacă aceasta s-a făcut prin *transcriptio a persona in personam* [75].

134. În afară de aceasta, o obligaţie prin înscris se observă că mai poate fi creată şi prin *c h i r o g r a p h a e* şi *s i n g r a p h a e*, cu alte

---

* *pro se* — Huschke—Kübler (*tese* — V).

acea *expensilatio*, prin urmare cum se năştea obligaţia *litteris*; mai jos (§§ 131—134), el dă unele amănunte care puteau lipsi. În schimb Theophil (3, 21), în concordanţă cu G., confirmă că creditorul făcea o singură operaţie pe codex, iar nu două (o *acceptilatio* şi apoi o *expensilatio*) cum crede Keller (*Institutionem*, 1861, p. 101—111); şi, mai departe, acelaşi Theophil (Ferrini, p. 348): „La obligaţiile *litteris* obligat este acela care a scris şi îl are obligat pe cel către care s-a făcut înscrisul". Compilatorul nu-l completează, ci îl contrazice pe G. (Veronensis — V); el făcea desigur aceasta pentru că avusese în faţă un manuscris glosat, care confunda vechiul contract *litteris* cu chirographa recentă (Keller, Girard). Papirusurile confirmă spusele lui G.i că *singr.* şi *chirogr.* nu erau veritabile contracte *litteris*, ci instrumente probatorii (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 46).

[74] Înregistrările de casă *(nomina arcaria)*, ca şi *transcripticia*, nu creau obligaţii, ci făceau numai dovada celor existente.

[75] Pe vremea lui G. se discuta încă dacă peregrinilor le era permis să figureze în contractele *litteris*, considerate de domeniul lui *ius ciuile*. Nerva le refuză chiar şi dreptul de a deveni debitori după *ius ciuile*. Sabinus şi Cassius, dimpotrivă, contestă că peregrinii nu se pot obliga prin *transcriptio a persona in personam*. G. omite motivarea distincţiei sabiniene, dar ea se presupune: *a*) din faptul că obligaţia anterioară, contractată prin verbul *spondeo*, rezervat numai cetăţenilor romani, era exclusă peregrinilor; *b*) din posibilitatea ce o oferea de a împiedica pe cămătari să perceapă dobînzi uzurare, prin substituiri de peregrini. Peregrinul, într-adevăr, nefiind supus legilor prohibitive ale dobînzilor uzurare, ar fi putut lucra nestingherit în domeniul acesta (Cuq, *Man.*, p. 423, n. 6).

cuvinte atunci cînd cineva dă scris că datorează sau că va da; aceasta, bineînţeles, numai atunci cînd nu se produce o stipulaţie în acest sens [76]. Genul acesta de obligaţie este propriu peregrinilor.

[Obligaţii contractate consensu]

135. Obligaţiile c o n s e n s u a l e se contractează în materie de cumpărări şi vînzări, locaţiuni, societăţi, mandate [77].

136. Şi tocmai de aceea spunem că în aceste domenii obligaţiile se contractează prin simplul consens, fiindcă nu este nevoie de o formalitate proprie, nici de vorbe solemne şi nici de înscrisuri, ci este de ajuns ca cei ce contractează să se fi pus de acord. Rezultă de aici că atare învoieli pot fi încheiate şi între absenţi, cum ar fi prin scrisoare sau prin interpus; altminteri, o obligaţie verbală nu poate fi contractată între absenţi [78].

137. Dealtfel, prin aceste contracte părţile se obligă una faţă de alta la ceea ce fiecare trebuie să presteze celeilalte cu bună-credinţă şi după echitate *(ex bono et aequo)* [79], pe cînd la obligaţiile verbale, într-altfel:

---

[76] *Chirographa* şi *singrapha* erau consemnări de creanţe, folosite de peregrinii greci în materie de contracte. Primele se redactau într-un singur exemplar, prin care debitorul, subscriind „cu propria mînă", îşi recunoaşte datoria. Secundele (Plautus, *Asin.*, 4, 1, 1), redactate în dublu exemplar, cîte unul pentru fiecare din părţi, indicau (la persoana III) că un semnatar datorează altui semnatar o sumă (Asconius, *Schol. ad Cic. in Verrem, III, 36*).

Vechiul contract verbal *(stipulatio)* prevala celui nou, scris *(singrapha)*.

Cu aceste informaţii, G. încheie capitolul privind contractul *litteris*, fără să menţioneze ceva despre formarea acestuia. Este aici o lacună; pe aceasta vrea, se pare, să o complinească fraza lui Theophil (Ferrini, loc. cit.).

[77] Vînzarea, locaţia, societatea şi mandatul formează grupa contractelor consensuale; aceasta reprezintă cea mai directă atingere adusă vechiului formalism (Cic., *De off.*, 3, 17). Spre deosebire de celelalte contracte discutate pînă acum, unilaterale şi de drept strict, atare contracte sînt sinalagmatice şi de bună-credinţă, fiecare din părţi fiind creditor şi debitor.

[78] Consimţămîntul, ca şi la căsătorie (G. Epit., I, 4 pr.), era primordial; aici, era condiţia unică *(nudus consensus)*.

[79] Cuvintele *aequum* (în tehnica juridică: „echitate" *(= aequitas)*, „cinste" *(= honestas)*), *bonum* (în aceeaşi tehnică: „utilitate practică" — Donatus, *Ad Terent. Phormio*, II, 4, 11) apar în stilul lui G. cu sensul apropiat de *bona fides*. Chiar dacă în §§ 137 şi 155 le vom afla numai în legătură cu mandatul, noi trebuie să le subînţelegem oriunde este vorba de contract consensual, şi în general în formulele tuturor acţiunilor de bună-credinţă (IV, 47).

Koschembar-Lyskowski (Quid ueniat in bonae fidei iudicium *en droit classique romain*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 149—168), pentru dreptul clasic, şi G. Ciulei (*Expresia* aequum et bonum *în opera lui Cicero*, St. cl., 1966, p. 123—129), pentru epoca republicană, atrag atenţia asupra a ceea ce putea însemna *aequitas* în mintea oamenilor din orînduirea sclavagistă.

Oriunde i s-a invocat întruchiparea, noţiunea *aequitas* a rămas tot un ideal greu de atins, scăpînd înfăptuirii concrete. După felul cum, în glumă, Cicero citează *ut inter bonos a g i e r oportet et sine fraudatione* (*Top.*, 17; *De off.*, 3, 17), cu păstrarea formei arhaice *(agier)*, trebuie să înţelegem nu numai că problema era aproape uitată la Roma, ci mai ales că sensul clişeului vechi epuiza sensul expresiei *ex fide bona*. Totul trebuia susţinut de o etică, evident, care, nu putea fi etica sclavilor şi cea a plebeilor. Pe aceasta G., neputînd-o invoca, susţinea măcar opinia ca, în întreg comerciul juridic, oamenii să se comporte cinstit şi de bună-credinţă. Tocmai de aceea Cicero şi G., în locurile citate, echivalează *aequitas* cu formula *ex fide bona praestare oportet*, iar aceasta, la rîndu-i, *ex bono et aequo praestare oportet*. Urmărind ideea aceasta chiar numai prin cele cîteva citate de la Cicero şi G., ne place să observăm că ei îşi dădeau seama de rolul social al dreptului şi de realitatea vieţii zilnice.

unul stipulează, celălalt promite, iar la cele literale, unul obligă, transcriind plata în cont, iar altul se obligă.

138. Dar, pe cînd o plată poate fi trecută în contul unuia care lipsește, o obligație verbală nu poate fi încheiată cu unul absent [80].

Vînzarea-cumpărarea [81]

139. Vînzarea-cumpărarea *(emptio et uenditio)* se contractează cînd s-a convenit asupra prețului, chiar dacă prețul nu ar fi

---

[80] Din faptul că, după acest §, la formarea contractului *litteris*, nu era nevoie de prezența debitorului, iar Cicero (*Pro Rosc.*, I, 1) crede că totuși era nevoie de consimțămîntul *(iussus)* al debitorului, s-a tras concluzia (C. Tomulescu, *Contrib. operei lui Cicero la reconstituirea dr. rom.*, p. 73—84) că acest § ar fi interpolat. Aparențele ar pleda în sensul acesta, dacă, de la Cicero și pînă la G., nu s-ar fi scurs două secole; evoluția nu construise oare nimic? Mai important pare a fi însă altceva, anume inutilitatea întregului paragraf, G. nemaiavînd nici un motiv să repete ce spusese sup., § 136, astfel că aici e transcrierea unei glosome marginale existente pe arhetip (Krüger). Textes [7] o așază în paranteză. David o reține.

[81] Enumerăm elementele contractului *(emptio-uenditio)*: consimțămîntul (§ 139) — întîlnirea a două voințe, una care oferă spre vînzare un obiect, alta care promite un preț (și, incidental, depune arvuna, ca element accesoriu); obligația vînzătorului să transmită posesiunea (*uacuam possessionem tradere* — IV, 131[a]) și a cumpărătorului să achite prețul; *pretium*, care trebuie să conste în bani (*numerata pecunia* — § 141) — dacă poate consta și din alte obiecte, discuții între Labeo și Ofilius (Kunkel, *Herk.*, p. 31) —, să fie real *(nummo uno* — la donația deghizată), precis *(certum)* — posibil a fi lăsat și la aprecierea altuia (§ 140) — și, în fine, rezonabil (M. Nicolau, *Laesio enormis*, RHD, 1935, p. 579); *merx* (marfa), orice *res* din comerț (III, 141), prezent sau viitor; garanția de evicțiune, printr-o stipulație în acest sens (dovadă cele cîteva triptice transilvane (Textes [4], p. 849; Monier, *Les vices rédhibitoires*, în: *Festschr. Lewald*, p. 115—120) relativ la vînzarea de sclavi); arvuna, de la a cărei înmînare riscul trecea asupra cumpărătorului *(periculum est emptori)*; sancțiunea *(actio empti* — IV, 131[a] — pentru cumpărător, *actio uenditi* pentru vînzător).

Etapele istorice ale contractului însuși: *a*) etapa trocului *(uetustissima empt.-uend.)*; *b*) a darului — contra dar (§ 141); *c*) vînzarea pe credit, în doi timpi: 1) schimbul de promisiuni, fără forme și fără transfer imediat; 2) transpunerea promisiunilor în obligații (IV, 28) (Boyer, *Nature et formation de la vente*, RIDA, 1953, p. 69 și urm.). Despre alte presupuse antecedente ale vînzării consensuale, v. literatura la Cancelli (*L'origine del contr. cons. di compravend. dir. rom.*, Milano, 1963 (Pringsheim, RHD, 1959, p. 475—495)) și Magdelain (*Les actions civiles*, 1954, p. 20).

Pentru a scoate în evidență validitatea contractului, autorul așază arvuna pe același plan cu prețul; el face aceasta nu pentru ca să arate că numai prin ele, astfel nedespărțite, s-ar fi desăvîrșit pe vremea sa actul vînzării (Massei, *L'arra nella compravendita*, BIDR, 1941, p. 315), căci știa și el, ce știe oricine, că arvuna, deși uneori însoțește o *e. et u.* și o determină chiar, în mod obișnuit o precede și o pregătește chiar dacă, și fără acest element accesoriu (*ac si ne arra quidem data fuerit* — IV, 139), vînzarea tot s-ar face. Dacă totuși G. a gîndit altfel, atunci s-ar putea să se fi referit la o etapă cu mult anterioară, cea a fazei de tranzacție reală obligatorie, transformarea acesteia într-una consensuală producîndu-se datorită tocmai arvunei (Meylan, *La génèse de la vente consensuelle rom.*, RHD, 1953, p. 129—174). Fraza care începe cu *nam* (§ 139) ar fi un indiciu că cele două instituții ar fi fost un timp paralele; dar construcția sintactică ce precede ne duce spre ipoteza contrară, că *e. et u.* se năștea din singur acordul asupra prețului. Neachitarea prețului, înlocuită deocamdată cu arvuna, ar fi doar amintirea unei perioade cînd arvuna fusese interzisă și tocmai de aceea romanii primelor timpuri nu puteau atribui arvunei un caracter sancționator (Boyer, *Isidore de Seville et la définition des arrhes*, în: *Mél. Brühl*, p. 50). Într-o etapă intermediară, arvuna a avut un îndoit caracter: sancționator și probator-confirmator (Meylan, *Les arrhes dans la vente chez Plaute*, în: *Studi Albertario*, III, p. 205—219)), G. cunoștea numai caracterul probator-confirmator *(argumentum emptionis et uenditionis contractae)* —, și chiar un caracter de gaj (cf. M. Berceanu, *La vente consensuelle dans les comédies de Plaute*, thèse, Paris, 1907, p. 106). Pentru o concluzie în altă direcție, v. I. Popescu-Spineni, *Le caractère pénitentiel des arrhes*, 1925, asupra liberalismului roman în materie de probe.

fost achitat încă şi nici nu ar fi fost dată vreo arvună; căci ce se dă cu titlu de arvună este doar o dovadă a cumpărării şi vînzării convenite.

140. Preţul trebuie însă să fie cert, căci altminteri, dacă s-ar conveni între noi ca obiectul să fie cumpărat cu atît cu cît va crede de cuviinţă Titius, Labeo a negat că un astfel de act are vreo valoare, şi la părerea acestuia a aderat şi Cassius. Ofilius, pe a cărui opinie o urmează Proculus, ⟨a găsit, dimpotrivă, că⟩ şi aceasta ⟨este *⟩ o vînzare-cumpărare.

141. De asemenea, preţul trebuie să constea dintr-o sumă de bani. S-a discutat mult dacă preţul poate consta şi din alte obiecte, de pildă un sclav, o togă sau un fond al altui contractant. Maeştrii noştri socot că preţul poate consta şi din alt obiect; de aici credinţa ce au unii îndeobşte că o vînzare-cumpărare poate fi încheiată şi prin schimbul de mărfuri, şi că felul acesta de vînzare-cumpărare este foarte vechi; iar ca argument, se folosesc ei de poetul grec Homer, care, undeva [*Il.*, VII, p. 472—475], spune aşa:

„Acheenii bărboşi îşi cumpără vinul,
Unii cu bronzul, alţii cu fierul strălucitor,
Unii cu piei, alţii cu boi pe picioare,
Şi, în sfîrşit, alţii cu sclavi ş.a.m.d."

Autorii şcolii adverse nu sînt însă de acord cu aceasta şi socotesc că una este schimbul între obiecte, şi alta cumpărarea; dealtfel, în cazul schimbului nu-ţi poţi da seama care este obiectul ce se vinde şi care cel dat ca preţ, dar iarăşi ar fi absurd să socoţi că şi un obiect şi celălalt se vînd şi că, concomitent, tot ele sînt date ca preţ. Caelius Sabinus face însă remarca: dacă eu primesc de la tine un lucru în vînzare, de exemplu un fond, şi-ţi dau drept preţ, să zicem, un sclav, se vede bine că fondul a fost vîndut, iar sclavul a fost dat ca preţ, ca să fie dobîndit fondul

[Locaţiunea [82]]

142. Darea şi primirea în locaţiune *(locatio et conductio)* se constituie după reguli asemănătoare; în adevăr, de vreme ce nu a fost stabilit un preţ cert al închirierii, nu poate fi vorba de contract de locaţiune.

---

* *ex diuerso uenditionem esse putauit* — Kübler.

Revenind (§ 140), G. nu mai menţionează arvuna (Arangio-Ruiz, *Compravendita in dir. rom.*, în: *Studi Zulueta*, (1962)), inexplicabil pentru un curs profesat în Orientul Mijlociu, patria arvunei (Aristotel, *Politica*, I, 4,5: anecdota cu Thales din Milet, care a cizelat-o; v. şi Novelli, II, 184, n. 1).

[82] Contractul de locaţiune *(locatio-conductio)*, discutat abia în reluările recente, e ilustrat printr-un relativ îndestulător număr de documente.

Tripartiţiunea *locatio rei* (case, fonduri) — *locatio operis faciendi* (antreprize) — *locatio operarum* (locaţia de servicii, contractul de muncă) nu aparţine lui G., nici unui text clasic, precum nici compilaţiei lui Iustinian, care nu o semnalează (asupra motivelor, v. Amirante, BIDR, 1965, p. 212 şi urm.; Kaufmann, *Die altrömische Miete*, Köln—Gratz, 1964; Alzon, RHD, 1963, p. 538—591). A fost dedusă de Voetius (sec. XVII) în comentariul său asupra Digestelor. Pothier nu o cunoştea, deci nici proiectul său de cod civil. Admisă totuşi lent, în sec. XIX, sub influenţa pandectiştilor (Bock, în: *Festschr. Lewald*, p. 3—13; Mayer-Maly, *Loc.-Cond.*, München, 1955, Olivier-Martin, *Le louage en dr. rom.*, RHD, 1936, p. 420—475 şi 1937, p. 546 şi urm.), a pătruns în toate codurile civile moderne.

De la G. nu aflăm, şi nici de la alţi prudenţi, teoria clasică a locaţiunii şi nici alte distincţii fundamentale în interiorul conceptului. Socotind aceste locuri mai puţin importante decît

143. De aici vine întrebarea dacă preţul închirierii a fost lăsat la aprecierea altuia, de pildă la atît cît va socoti Titius, va fi sau nu încheiat un contract de locaţiune? Şi tot aşa, dacă am încredinţat unui vopsitor hainele ca să le curăţe sau să le calce sau unui croitor ca să le repare, şi dacă nu s-a stabilit imediat preţul, cu gîndul ca plata să se facă pe urmă, la atît cît se va stabili între noi, se pune întrebarea dacă aceasta este sau nu un contract de locaţiune.

144. Sau dacă atunci cînd ţi-am încredinţat un obiect spre a te folosi de el, iar eu am primit în schimb alt obiect, tot spre folosinţă, iarăşi te întrebi dacă s-a încheiat sau nu un contract de locaţiune.

145. Pînă într-atîta cumpărarea şi vînzarea par să aibă unele analogii cu locaţiunea, încît în unele situaţii te întrebi, de obicei, dacă ceea ce se contractează este cumpărare-vînzare ori locaţiune. Un exemplu îl avem atunci cînd se dă un lucru în locaţiune perpetuă [83], cum se întîmplă cu acele terenuri ale municipiilor care sînt date în arendă cu convenţia ca, atîta timp cît va fi plătită arenda, să nu-i fie retras terenul nici locatarului însuşi, şi nici moştenitorului său. A prevalat însă opinia ca aceasta să fie socotită mai degrabă o dare şi o luare în arendă.

146. Tot aşa, dacă ţi-am încredinţat nişte gladiatori, cu convenţia să mi se dea cîte 20 de dinari drept plată, *pro sudore*, pentru fiecare din cei care ar ieşi teferi din arenă şi cîte 1 000 de dinari pentru fiecare din cei ucişi sau răniţi, se pune întrebarea: oare s-a convenit o vînzare-cumpărare sau o *locatio-conductio*? Cînd e vorba de cei care au scăpat teferi, a prevalat opinia celor care socot că s-a făcut un contract de locaţiune,

---

regulile care guvernează contactul (cum s-ar zice codificarea), el expune doar cîteva aspecte caracteristice epocii (Zulueta, II, p. 170).

Am fi aşteptat de la G., comentatorul legii celor XII Table, ca expunerea să fie făcută într-o perspectivă istorică; aflăm însă numai date sumare, şi aceasta incidental.

Astfel, problema riscului *(periculum locatori)*, de pildă, e inexistentă (Betti, *Zum Problem der Gefahrtragung*, ZS, 1965, p. 1—23; Kaser, ZS, 1957, p. 178 şi urm.); discută despre *locatio rei* la intervale scurte (§§ 144, 145, 146), dar discuţia ia alte direcţii; face o aluzie întîmplătoare în IV, 28, în tangenţă cu *pignoris capio*; chirographele transilvane, de tipul celor la care s-a referit (sup., § 134), fiind făcute cu peregrini, deci nu în mulajul stipulaţiei, constituie, în sec. II, începutul a ceea ce Taubenschlag (în *Studi Bonfante*, I, p. 416) va numi, în documentaristica secolului IV, forme de *Volksrecht*.

Discuţia Mayer-Maly — Kaufman (ZS, 1965, p. 406 şi urm.) leagă evoluţia contractului *locatio rei* de istoria economică-socială a Romei; abia în sec. III e.n. — într-o vreme în care, pe măsură ce celelalte forme de locaţiune se demodau — înflorea *locatio rei*, ceea ce explică de ce G. nu putea, la mijlocul sec. II, să teoretizeze instituţia.

Lipsa totală a documentelor relative la acest tip de contract, compensată prin cîteva afişe de închiriere, descoperite la Roma şi Pompei, datînd, aproximativ, din epoca clasică (Textes[4], p. 850), nu constituie indiciul că problema nu exista totuşi.

A lăsa preţul locaţiunii *(merces)* la aprecierea unui terţ (*arbitrio* — § 143) a fost, la clasici, obiect de discuţie; Labeo, urmînd pe Cassius, îi tăgăduia valabilitatea. De neînţeles este opinia lui Proculus şi Ofilius, care o admit cînd — mai ales la locaţiunea de servicii — sînt atîtea imponderabile pe care chiar un *bonus vir* ar fi imposibil să le evalueze după criterii care să convingă părţile (Grosso, *Le clausole* si putaueris, si aestimaueris *e simili nei fedecomessi*, SDHI, 1935, p. 83).

[83] Înţelegem pentru ce jurisconsulţii epocii ezitau să decidă dacă darea în arendă perpetuă a terenurilor municipale, contra unei redevenţe anuale, putea fi socotită vînzare sau locaţiune: chestiunea suportării riscurilor. Spre soluţia locaţiunii înclină G. şi, împreună cu el, jurisprudenţa contemporană lui. Insistenţa sublinierii finale *Sed et magis (plerisque) placuit* (§§ 145—147) atrage atenţia.

iar relativ la cei care au fost ucişi sau răniţi, o vînzare-cumpărare; şi lucrul acesta depinde de natura accidentelor, ca şi cum chestiunea vînzării sau locaţiunii cuiva ar depinde de îndeplinirea unei condiţii. Neîndoios că lucrurile se pot vinde şi închiria şi sub condiţie [84].

147. Mai este, de asemenea, controversată chestiunea dacă — convenind cu un bijutier să-mi facă cu aurul său inele de o anumită greutate şi de o anumită formă şi pentru aceasta să-mi ia, să zicem, 200 de dinari — acea convenţie este un contract de vînzare-cumpărare sau o locaţiune de servicii. Cassius decide că aici se contractează o cumpărare şi o vînzare de materiale, dar şi de locaţiune a manoperei. Mai toţi consideră însă că în acest caz se încheie o vînzare. Dar dacă îi dau eu aurul meu, după ce a fost stabilit preţul pentru manoperă, este de la sine înţeles că în atare situaţie s-a încheiat un contract de locaţiune [85].

---

[84] Evaluarea aptitudinii gladiatorilor, esenţialul în contractele dintre *editores ludorum* şi proprietarii gladiatorilor *(lanista)*, preţul variabil, volumul contractului, calitatea jocurilor, natura accidentelor etc. sînt relativ puţin discutate de G. şi nimic despre un *sc.* propus de Marcus Aurelius în 176 e.n., deci ulterior redactării *Instituţiunilor* (cf. Bonfante, *Senatusconsulto sulle spese dei giuochi gladiatorii*, BIDR, 1890, p. 189—211).

Dintre modalităţi, la *locatio*, întîmpină dificultăţi condiţia (§ 146); s-au încercat explicaţii după natura şi originea contractelor consensuale (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 302).

[85] A *(Locatio operis faciendi)*. Contract de locaţiune în vederea unei lucrări *(operis)*. Romanii considerau manopera ca pe un lucru închiriat şi numeau *locator* pe cel care oferea prilejul lucrării *(cui locat ad faciendum)* şi *conductor* pe cel care trebuie să execute lucrarea. Presupunînd aceste lucruri cunoscute, G. dă un exemplu: comanda unui inel, la bijutier. Şi de aici încep complicaţiile. Bijutierul se oferă ca, pentru 200 de dinari *(pro sudore)*, să-i facă cuiva, din aurul aceluia, un număr de inele *(anulos)* de o anumită greutate *(certi ponderis)* şi o anumită formă *(certaeque formae)*. Cînd comanda a fost făcută cu aurul bijutierului, Cassius vede aici o vînzare-cumpărare de material, dublată de o *locatio-conductio*, de servicii *(operae)*. Se atribuie fondatorului şcolii cassiene o părere puţin lăudabilă, căci dublarea caracterului contractului nu corespunde intenţiei părţilor; apoi, în ipoteza neexecutării comenzii, părţile vor recurge la două acţiuni, întîlnindu-se în două procese, în care, în mod absurd, bijutierul va fi ţinut să-şi îndeplinească obligaţia ca vînzător, chiar şi în cazul cînd n-a transformat aurul în inel (Beseler, ZS, 1930, p. 35).

Solazzi (*Gl. a G.*, III, p. 314—316), făcînd critica textului (V), absolvă pe G. de vina de a se fi avîntat într-o discuţie complicată. El invocă pe Sabinus (în D, 18, 1, 20 — *Pomp. ad Sab.*), care afirmase unicitatea contractului, anume cel de locaţiune (inelul va fi obiectul unei *locatio operis*, căci cine comandă un inel, vrea o lucrare *(opus)* cu materialul său, întocmai ca la comandarea unei case), fără a vorbi de o *locatio operarum*. Cum nu ne închipuim că putuse face Cassius o astfel de confuzie şi cum, pe de altă parte, la întrebarea *utrum emptio et uenditio, an locatio et conductio contrahatur*, G. răspunde *emptionem et uenditionem*, în timp ce, în opinia celor mai mulţi *(plerisque placuit)*, găsim *locationem et conductionem* (adică, ceea ce, după spusele lui G. ar fi fost a lui Cassius, în realitate a lui Sabinus (D, 18, 1, 20)); descoperim aici o inadvertenţă a copistului.

În III, 143 G. exemplifică cu prestaţia vopsitorului şi a croitorului, dar ne închipuim că asemenea contracte se puteau încheia şi pentru locaţiunea muncii intelectuale, de ex. cu un medic (D, 9, 3, 7 — G.) sau cu un arhitect (CIL, 577). (Visky, *La qualifica della medicina e dell' architettura nelle fonti dir. rom.*, Iura, 1959, I, p. 24—66).

B *(Locatio operarum)*. Despre condiţiile în care se contracta şi efectua obligaţia de muncă, cum şi dacă se putea vorbi la Roma despre contractul de muncă, nu aflăm informaţii de la G. în § 83 jurisconsultul s-a referit numai la obligaţia de muncă a libertului faţă de patron, sub forma unui *iusiurandum liberti*. Aşa că explicaţiile promise în I, 8 *(ius quod ad personas pertinet)* au rămas doar în cadrul lui *potestas, libertas, ciuitas, agnatio* (Barni, *Contratti di lavoro e dir. rom.*, Atti Verona, IV, p. 485 şi urm.; Nörr, *Zur Bewertung der freien Arbeit in Rom*, ZS, 1965, p. 67—105).

[Contractul de societate[86]]

148. Încheiem de obicei un contract de societate *(societas)* fie în vederea tuturor afacerilor, fie numai în vederea uneia singure, cum ar fi de pildă aceea pentru cumpărare sau vînzare de sclavi.

149. A fost mult dezbătută chestiunea dacă o societate poate fi făcută în aşa fel încît unul să obţină din cîştig o cotă mai mare, iar din pagubă o cotă mai mică. Q. Mucius a socotit că aceasta ar fi contra naturii societăţii şi ⟨că de aceea de aşa ceva nu trebuie ţinut seama *⟩. Servius însă, a cărui opinie a prevalat dealtfel, a socotit că poate fi constituită şi o atare societate, întrucît el admitea societatea în care unul să nu ia parte chiar cu nimic la pagubă, dar să participe la cîştig; aceasta însă numai cînd s-ar vedea că munca lui ar fi atît de preţioasă, încît echitabil ar fi ca el să fie admis în societate cu această învoială. A rămas, în adevăr, constant că o societate să se poată constitui şi aşa ca unul să aducă bani, iar altul să nu aducă, şi totuşi cîştigul să fie comun între ei; evident că de multe ori iscusinţa unuia ţine loc de bani.

150. Un lucru este însă sigur, anume, dacă între asociaţi nu s-a convenit nimic cu privire la părţile de cîştig şi de pagubă, atunci, atît cîştigul cît ⟨şi **⟩ paguba trebuie să fie distribuite între ei în cote egale. Iar dacă au fost specificate cu precizie cotele, relativ numai la unul din cele două elemente, de exemplu numai asupra cîştigului, iar celălalt element a fost omis, atunci pentru ceea ce s-a omis, cotele vor fi în proporţii asemănătoare.

151. O societate durează atîta timp cît societarii stăruie în acordul lor. Dacă unul renunţă la societate, societatea se dizolvă. Evident că

---

* *et ob id esse ratum non habendum* — Kübler, după Iust. Inst. (3, 25) (cf. Rotondi, BIDR, 1912, p. 43—64); Ferrini, *Scritti giur.*, II, p. 159—267) (întregire).

** *(commodum) et (incommodum)* — David—Nelson (*ut* — V).

[86] Discutarea acestui contract *(societas)* porneşte de la societatea pentru vînzare-cumpărare de sclavi; aceasta atrage atenţia: cînd existau atîtea domenii de unde să-şi fi ales exemplul cu care să deschidă capitolul, G. preferă ironic pe acela, ca un protest bine ascuns contra uneia din racilele orînduirii.

Se prezintă, după aceea, sumar, ipotezele de participare inegală la beneficiu şi pagubă. Ar fi absurd să socotim că acest fel de repartiţie a apărut după sec. I e.n., şi deci că, în §§ 149—150, ar exista adausuri postclasice, întrucît întreaga materie privind convenţiile de repartiţie a cotelor de cîştig şi de pagubă fusese, precum aflăm de la G., supusă, pînă către finele republicii, la o neîntreruptă şi subtilă elaborare. Cu trei secole înainte, Q. Mucius considera licite pe unele şi pe altele ilicite — *societas leonina*, fiind socotită *contra naturam societatis* (v. Wieacker, ZS, 1952, p. 488 şi urm. şi Watson, *Consensual* societas *between Romans and the Introduction of formulas*, RIDA, 1962, p. 431—436); Servius Sulpicius, spune G., admitea totuşi ca licite toate variantele posibile, întrucît determinanta cotelor este pretutindeni lăsată la învoiala asociaţilor. Cum însă repartiţia inegală contrasta cu conceptul *partes* şi făcea imposibilă determinarea fracţiunilor aritmetice ale cotelor de repartiţie, G. confruntă în chip interesant toate ipotezele asupra contribuţiei în bani sau în muncă.

Saepe enim opera alicuius pro pecunia ualet (§ 149, fine) justifică soluţia că la o societate se poate contribui cum convin asociaţii.

G. nu a dat detalii despre cum se va proceda în fiecare din cele trei ipoteze relative la cote (§ 150), presupunîndu-le probabil uşor de înţeles; de aici, nevoia reluărilor (Ferrini, *Sulle fonti delle Ist. di Giust.*, p. 180 şi urm.; Guarneri Citati, BIDR, 1934, p. 166—194).

dacă unul a renunţat la societate cu scopul ca numai el singur să obţină un beneficiu ce s-a ivit, de pildă cînd, deşi fiindu-mi asociat cu titlu universal, totuşi, cînd a fost instituit moştenitor de către cineva, a renunţat la societate pentru ca numai el singur să obţină moştenirea, în acest caz va fi obligat să împartă cu mine cîştigul neprevăzut; iar dacă a mai realizat şi alte cîştiguri, la care nu se aşteptase, acestea îi revin numai lui. În schimb, după renunţarea la societate, îmi va reveni absolut numai mie tot ce voi dobîndi [87].

152. Dar societatea se dizolvă în primul rînd prin moartea asociatului, căci cine intră într-o societate a avut în vedere o persoană anumită.

153. Se mai spune că o societate se dizolvă şi prin *capitis deminutio*, fiindcă, după concepţia dreptului civil, *capitis deminutio* echivalează cu moartea; dacă totuşi asociaţii rămaşi mai stăruie în societate, se vede bine că se face de la început una nouă. O societate se mai dizolvă şi atunci cînd bunurile unuia din parteneri au fost puse în vînzare la licitaţie publică sau privată [88].

154. Dar ⟨într-adevăr *⟩ societatea aceasta despre care vorbim, adică cea care se contractează prin simplul consimţămînt, ţine de dreptul ginţilor şi ca atare, potrivit unei raţiuni naturale, ea se poate statornici între toţi oamenii.

[Coproprietatea legitimă şi naturală [89]]

154[a]. Există însă un alt gen de societate[90], proprie numai cetăţenilor romani. În adevăr, pe vremuri, la moartea unui *pater familias* se statornicea între *sui heredes* un fel de societate legitimă, dar totodată şi naturală, care purta numele de *ercto non cito*, adică proprie-

---

* *ea quidem* — F (*haec quoque* — V).

[87] Dizolvarea societăţii *(solutio societatis)* se producea prin: *dissensus (renuntiatio)* a unuia sau a tuturor — simetric lui *sensus* sau *consensus* (§ 135) de la constituire; decesul (§ 152), *capitis deminutio* (§ 153) sau falimentul unui asociat (§ 153). Aceste forme s-au discutat sintetic, mai insistent prima, pentru a sublinia că *renuntiatio* nu însemna ruperea oricăror legături cu fosta asociaţie (căci mai persistau obligaţii de cînd asociatul activa şi apoi, pentru ca renunţarea să nu fie intempestivă, în vederea unui beneficiu ce s-ar ivi unui asociat. În schimb, nimic despre desfacerea contractului pe calea judecăţii *(actio pro socio* şi *actio communi diuidundo)*, cu două procese separate, cu drepturi materiale aparte, fiecare avînd formula sa specifică (Quintilianus, *Inst. Orat.*, III, 10).

[88] Captivitatea unuia dintre asociaţi făcea ca asociaţia să înceteze, pentru că o voinţă înceta. Dacă la repatriere *(postliminium)* nu voia să renunţe, fostul captiv trebuia să reia lucrurile de la capăt, cu înnoirea consimţămîntului tuturor *(noua uidetur incipiere societas)*.

[89] *Societas hereditaria (naturalis et legitima)*. Pînă la descoperirea din 1933 (în Egipt) a papirusului F, editorii, neînţelegînd rostul lui *quoque* din V, bănuiau că fraza *sed haec quoque ... iuris gentium est* ar fi o glosă.

[90] Acel „alt gen de societate" *(aliud genus societatis)*, despre care V nu vorbeşte, era mult discutatul *antiquum consortium*, menţionat, cu totul singular, de Aul. Gell. (I, 9, 12), confirmat în F (r. 14—16) sub denumirea *erctum non citum*, coproprietate moştenită.

G. confruntă contractul consensual de societate din dreptul clasic cu acest *erctum non citum*, iar pe acesta cu o altă formă, tot veche, de coproprietate, statornicită, după modelul aceleia din urmă *(ad exemplum fratrum suorum)*, prin act formal în faţa pretorului, între alţii *(inter alios)* care, fără a fi rude, consimţeau să-şi aibă laolaltă întregul avut *(alii qui uolebant apud praetorem certa legis actione)*.

Deci străvechea societate ereditară şi legitimă, neconsensuală, a cărei forţă de atracţie a condus apoi la o alta, după modelul ei, a oferit lui G. prilejul unei digresiuni asupra aspectului

tate indiviză; *ercum* înseamnă, în adevăr, proprietate, de aici numele de *erus*, care înseamnă proprietar; iar *ciere*, „a împărți", de unde cuvintele: *caedere* („a tăia"), *secare* („a despica").

154[b]. Cînd și alții voiau să constituie un atare fel de societate, ei puteau obține aceasta în fața pretorului, printr-o anumită *legis actio*. Dar la acest fel de societate dintre frați,

---

proprietății romane arhaice, pentru a dovedi, prin istorie, că la originea societății *omnium bonorum* din dreptul clasic, fuseseră acele comunități fraterne și cvasifraterne (Perozzi).

(Faptul confruntării unei instituțiuni vechi de aspect premergător sau abia contemporan cu legisacțiunile — mai degrabă un capitol de la materia proprietății — cu o instituție nouă, de la capitolul obligațiunilor, părînd ceva artificial și forțat legat de rest, ne determină a crede că tocmai acesta a fost motivul pentru care copistul din sec. V e.n. a scos din V întregul pasaj (§§ 154[a–b]), scurtînd arhetipul cu o pagină; și, pentru a ascunde amputarea, a schimbat pe *quidem* în *quoque*, la origine absurd.)

Chiar dacă în această confruntare, G. nu era original — căci așa ceva se perpetua probabil în manuale, începînd de la Q. M. Scaevola (Pomponius — D, 44, 7, 57 *Ad Q. M.*), totuși informațiile sale sînt de un deosebit interes pentru istoria proprietății romane. Cum aici au mai rămas lucruri nelămurite, în ultimele decenii s-a încercat elucidarea lor (pentru o parte din bibliografie v. C. Tomulescu, *Importanța lui G. în Egipt*; iar pentru rest, v. Weiss, *Untersuch. zum N.G.*, p. 79—100). În primul rînd prezintă interes: denumirea însăși a coproprietății fraterne; mecanismul ei lăuntric; măsura indivizibilității și caracterul său legal; limita la care se oprea cercul erezilor și al celorlalți *socii*; formalitățile de constituire; consecințele juridice; dispariția.

Denumirea *ercium non citum* (Festus, 1, 20, ed. Lindsay, p. 72) echivalează în textele mai vechi cu *antiquum consortium* (Aul. Gell., loc. cit.) sau cu *societas hereditaria* (Cic., *De orat.*, I 56); glotologii presupun a fi un rest din formula rostită de cei care voiau să păstreze indiviză comunitatea familială: *ercto non cito uiuamus* „să trăim în proprietatea neîmpărțită"; explicațiile etimologice ale lui G. duc spre acest sens. Deci, *erciscere*, în antiteză cu *ciere*, exprima coeziunea patrimoniului încă indiviz (Wieacker, Societas, *Hausgemeinschaft u. Erwerbsgesellschaft*, Weimar, 1936, p. 354 (rec.: Val. Al. Georgescu, R. cl., 1937—1938, p. 304—306); P. Collinet și M. Nicolau, *Les nouveaux fragments des Institutes de G.*, RHD, 1934, p. 96—113). Mecanismul lăuntric de funcționare nu-l aflăm din nici un text; ne închipuim însă că aici, ca la orice *societas*, totul se baza pe *fides* iar nu pe *ueto*, ceea ce ar fi însemnat anarhie; o participare proporțională la muncă, iar repartiția de asemenea, și tocmai acest lucru vrea să-l arate ultima frază din § 154[b]. Inițiativa unuia afecta dreptul tuturor: dacă unul din *socii* elibera un sclav, le procura celorlalți un libert; dacă mancipa un bun comun, făcea proprietar pe cumpărător. Deci un caz de reprezentare a grupului, bazată pe caracterul de societate legală și naturală. Constituirea: nici un text nu arată că o astfel de *societas* se năștea *re*; doar G. se referă în treacăt la *consortium inter alios*, fără a da formula rostită la constituire. Variantele sondate de D'Ors (Iura, 1968, I, p. 147—150) reflectă ipoteze fanteziste (Bianchini, *Studi sulla societas*, Milano, 1967, p. 12, n. 26). Nu ar fi exclus ca aici să fie originea „frăției de moșie", atestată în Țara Românească (G. Cronț, *Înfrățirea de moșie*, București, 1969). Caracterul legal, natural și indivizibil este dedus din cuvintele *legitima ac naturalis* (§ 154[a]), „după legea veche", adică *mos*; cuvîntul *legitimus* nefiind totdeauna un indiciu că se referă la o lege (Kaser, *Altröm.* ius, Göttingen, 1949, p. 74), s-ar deduce că tocmai aici stă deosebirea între *c.n.c.* și societatea consensuală din dreptul clasic. Stabilită automat între erezi, cu ocazia decesului autorului, voința lor apărea totuși, dar aceasta nu la inițierea ei, ci tocmai și numai pentru menținerea indiviziunii produsă accidental. Adjectivul *naturalis* ne poartă mintea spre epoca în care era natural să existe o asemenea comunitate. Consorțiul era indisolubil; Noul Gaius (r. 20) răspunde afirmativ pentru cel familial *(ercto non cito, id est dominio indiuiso)*, dar aceasta numai pînă la l.XII T., care crease *actio familiae erciscundae* (D, 10, 2, 1 pr. după Gaius). Menținerea integrității economice a patrimoniului și importanța socială a familiei — nefiind aceleași la *consortium inter alios*, unde regruparea era dorită, printre altele, și pentru avantaje politice — marchează că voința care crease pe acesta din urmă îl putea și desface, deci consorțiul *ad exemplum fratrum* era disolubil (Maschi, *Ric. intorno alla divisib. del cons.*, 1935, p. 59). Deși instituție stabilă, consorțiul familial nu avea caracterul permanenței; căci se putea ieși din el, de ex. prin *adrogatio*. Cercul erezilor de nelămurit unde se oprea. G. vorbește numai de *sui heredes*, nu și de *heredes extranei* (frații care succedă unui unchi). La consorțiul artificial, cuvintele *alii (ceteri)* nu arată că cercul depășea pe cel al gintei. Și totuși, practica înfrățirii avea, credem, scopul de a introduce în cercul economic al unei familii, fără descendenți în linie bărbătească, pe alții, din afara acelui cerc; folclorul și istoria oferă asemenea

precum şi a altora care ar mai fi vrut să constituie o societate, după modelul celei a fraţilor între ei *(ad exemplum fratrum suorum)*, un lucru era caracteristic, anume: dacă unul din asociaţi făcea liber pe un sclav comun, ⟨prin justa manumitere⟩, el procura tuturor un libert; la fel, dacă numai unul singur din ei mancipa un bun comun, ⟨îl trecea în proprietatea aceluia care îl primea în *mancipium**⟩.

[Mandatul (mandatum) [91]]

155. Mandatul *(mandatum)* constă din însărcinarea dată cuiva, fie în propriul nostru interes, fie în interesul altuia; astfel, dacă eu ţi-am dat însărcinarea să te ocupi fie de afacerile mele, fie de ale altuia, s-a contractat între noi o convenţie de mandat şi vom fi obligaţi unul faţă de altul, fiecare pe rînd, la ceea ce, cu bună-credinţă trebuie să-ţi prestez eu ţie sau tu mie [92].

156. Căci, dacă eu îţi dau ţie mandat în propriul tău interes, mandatul este fără rost, pentru că ceea ce vei face tu în propriul tău interes va trebui să o faci din propria ta chibzuinţă, iar nu în baza mandatului meu. Astfel, dacă eu ⟨te-⟩am îndemnat să dai împrumut cu dobîndă

---

* *eius faciebat, qui mancipio accipiebat* — Kübler—Bizoukides.

dovezi: un document din 1389, în Ţara Românească, atestă practica „înfrăţirii de moşie" pe calea adopţiunii (Cronţ, loc. cit.); altul, descoperit în 1507 în Italia *(tabula de la Polcevera)*, prezintă fizionomia unei comunităţi rurale, de caracter mixt: pastoral, meşteşugăresc, *comercial* (Piganiol, *Essai sur les origines de Rome*, 1917; Kaser, ZS, 1942, p. 68—73). Scopul pentru care se va practica mai tîrziu acest sistem era, evident, extinderea funciară şi apărarea contra acaparării. Inalienabilitatea era consecinţa proprietăţii familiale (Koschaker, *Fratriarchat*, Z. f. Assirol, 1929, p. 79; Betti, ZS, 1954, p. 1—24). Gestiunea fiind colectivă şi variabilă în modalităţi, *e.n.c.* era o comunitate de viaţă (Gaudemet, RHD, 1937, p. 161—172).

Faptul că, vorbind despre o *societas iuris gentium* (§ 154) G. foloseşte timpul prezent, iar în 154[a], referitor la *ercto non cito*, trecutul, presupune că acesta din urmă era deja dispărut în secolul II e.n. Motivele încetării definitive nu le aflăm din texte. Pomponius *(Ad Q.M.)* arată că pe vremea lui Q. M. Scaevola mai persistau încă resturi dintr-o veche concepţie, dar nu le mai admite pentru vremea sa, la începutul secolului I i.e.n. (D, 50, 16, 25).

[91] *Mandatul.* Se disting trei tipuri de mandat: în interesul mandantelui; al acestuia şi al mandatarului; în fine, în interesul mandatarului şi al unui terţ. În oricare din ipoteze, mandatul apare ca un contract sinalagmatic imperfect — întrucît sarcina este impusă numai mandatarului, eventual unui terţ; şi apoi, mandatul fiind gratuit, iar răspunderea sa bazată numai pe *bona fides*, urmează că exclude *dolul* (§ 155).

Între autori nu există acord dacă expresia *ex fide bona* (§ 155) relevă considerentele subiective ale părţilor contractante sau o normă obiectivă (Pernice, *Labeo*, II, 1, p. 171), după care judecătorul trebuie să stabilească conţinutul prestaţiei pretinse de reclamant. Nu e vorba de ceea ce îşi închipuie părţile, ci de acele obligaţii pe care le incumbă uzanţele comerţului. Cum însă aceste uzanţe nu sînt totdeauna ireproşabile (III, 137), ci de multe ori chiar făcute pentru a înşela pe cel de bună-credinţă, înseamnă că semnificaţia lui *ex fide bona* era elastică.

[92] *Bona fides*, principiu de bază al obligaţiilor contractuale, efectul normal de respectare generoasă a încrederii mărturisite altuia *(fides)*, apare în concepţia clasică cu caracterul de sancţiune judiciară. Deşi buna-credinţă nu era specifică unui anumit popor, numai dreptul roman a cunoscut-o cu acest caracter de sancţiune (Magdelain, *Les actions civiles*, p. 47; Imbert, *La* fides *romaine*, în *Mél. Brühl*, p. 407—415). Pretorul a avut îndrăzneala să introducă în drept această idee morală, mărind distanţa faţă de celelalte sisteme juridice ale antichităţii.

Sub egida ei s-au născut: *fiducia*, forma embrionară a contractelor reale; comisionul şi procura, ascendenţii direcţi ai mandatului; toate acţiunile de bună-credinţă. Iar din vechiul sclav al cutumei, pretorul a făcut o persoană *(dea Fides)* (cf. inf., IV, §§ 62—68).

banii ce-i aveai disponibili în casă * şi s-a întîmplat că i-ai dat cu împrumut unuia de la care nu-i vei mai putea lua înapoi, tu nu vei avea totuşi o acţiune de mandat împotriva mea. La fel, dacă te-am sfătuit să cumperi un lucru şi apoi s-a văzut că acel lucru nu ţi-a fost de folos că l-ai cumpărat, iarăşi nu-ţi voi fi obligat prin acţiunea de mandat. Şi pînă acolo s-a mers, încît s-a pus chestiunea dacă prin acţiunea de mandat este ţinut şi acela care ţi-a dat mandat să-i împrumuţi lui Titius nişte bani cu dobîndă. Servius** [93] a răspuns negativ, întrucît, susţinea el, în cazul acesta nu există mai multă obligaţie decît atunci cînd i s-a dat cuiva mandat în general, ca să-şi dea banii în împrumut cu dobîndă *(mandatum pecuniae credendae)*. Noi ⟨însă ***⟩ urmăm opinia lui Sabinus, care a răspuns ⟨dimpotrivă ****⟩, căci altfel tu nu i-ai fi acordat credit lui Titius, decît pentru că îţi fusese dat un mandat [94].

157. Este ştiut că dacă cineva îţi dă mandat să faci un lucru care e contra bunelor moravuri, nu se încheie o obligaţiune, de pildă, dacă îţi dau mandat să furi de la Titius sau să-i pricinuieşti un prejudiciu.

158. Tot aşa, dacă cineva dă mandat *(mandet)* ca „*După moartea mea să fie făcut ⟨ceva *****⟩*”, un asemenea mandat este inutil, fiindcă s-a admis în general ca o obligaţiune să nu poată începe cu persoana moştenitorului [95].

159. Dar un contract de mandat, chiar în regulă făcut, dispare de la sine cînd a fost revocat, cîtă vreme obiectivele lui stau încă intacte.

---

* *(domi t)e* — Ernout, *Morph. hist. du latin*, 1935 (*domi tuae te* — Seckel (Kübler)).

** *Sed* precede fraza în V, nereţinut (inexact) — precum sugerăm; cf. nota următoare.

*** *Sed (opinionem Sabini)* — Krüger (întregire); cf. nota precedentă.

**** *Contra sententis* — Mommsen (*consentientis* — V).

***** *quid* — Böcking—Lachmann; v. inf., nota 95.

[93] Nu ştim dacă juristul menţionat aici (ca şi în II, 244) este acelaşi Servius Sulpicius, menţionat mereu, fie cu două nume (I, 188; III, 179, 183), fie numai cu unul (III, 149).

[94] Analiza la: G. Konstandaky, *Le mandat de crédit*, thèse, 1932; Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 381.

[95] La întrebarea dacă dreptul clasic recunoştea valabilitatea mandatului *post mortem*, Brühl (*La nature de la* mancipatio familiae, p. 256) a răspuns negativ, invocînd acest III, 158 al lui G.; iar altul, pe Paulus (D, 46, 3, 108, care se termină prin cuvintele: *mandatum morte dissoluitur*). Textul lui G. este discutabil, din cauza laconismului, a lipsei de punctuaţie sau chiar a homoteleutului (Arangio-Ruiz, *Il mandato in dir. rom.*, Iura, 1950, I, p. 493). De aceea nu ştim dacă autorul se referise la mandatul *post mortem mandatoris* sau la cel *post mortem mandatarii*. Unii (Van Oven, *Pour la dernière fois G. 3, 158*, în: *Symbolae Taubenschalg*, 1956, p. 529—540 (Iura, 1960, I, p. 183—184)), respingînd opinia *mandatum post mortem mandatoris* şi, renunţînd a restituirea Lachmann, Böcking *(item si quid post mortem meam faciendum mandatur, inutile mandatum est)*, acceptă pe cea a lui Kniep *(item si quis post mortem meam faciendum mandat)*, deci fără *quid* şi cu verbul *mandat* în loc de *mandetur*, restituire în care: *quis* este mandantele şi ca atare *meam* se referă la *mandatar*. Alţii, din contra (Sanfilippo, *Ancora su G. III*, 158, Iura, 1958, I, p. 113—114; Kreller, ZS, 1939, p. 661—667), susţin că ar fi vorba de *mandatum post mortem mandatoris*.

Intercalarea *mihi* (Huschke) nu a fost reţinută; deci restituirea ideală ne pare a fi aceea care ar rezulta din adunarea celor două ipoteze amintite, reţinute de ediţiile David—Nelson şi Textes [7], cu punctuaţia ameliorată în ediţia noastră.

160. La fel, mai încetează mandatul atunci cînd, deși însărcinarea a rămas neîndeplinită, survine între timp moartea unuia sau a altuia, fie a celui care a dat mandatul, fie a celui care l-a primit. Dar, într-un scop de utilitate practică [96], s-a admis că, dacă cel care mi-a dat mandatul a murit, iar eu, neștiind că a murit, am executat mandatul, mă voi putea prevala de *actio mandati*; altminteri, ignoranța, oricît de justificată și scuzabilă, îmi va prejudicia *. La fel cu această soluție, cei mai mulți au mai decis și că: dacă debitorul meu a plătit vechilului meu fără să știe că acesta a fost manumis, este eliberat de datorie, cu toate că altfel, după stricta interpretare a dreptului, nu poate fi eliberat, întrucît a plătit altuia decît celui căruia trebuia să-i plătească.

161. Cînd însă cel căruia i-am dat mandat în regulă a depășit mandatul, eu am cu el o *actio mandati* pînă la limita la care am interes ca mandatul să fi fost adus la îndeplinire, — aceasta, bineînțeles, dacă a avut posibilitatea să-l îndeplinească; în schimb, el nu mă poate acționa. Așa că, dacă ți-am dat mandat să cumperi, să zicem, un fond cu 100 ⟨de mii **⟩ de sesterți, iar tu l-ai cumpărat cu 150 ⟨de mii **⟩, nu vei avea cu mine o *actio mandati*, chiar dacă ai vrea să-mi predai fondul cu atît cît îți dădusem mandat să-l cumperi; aceasta a fost mai ales opinia lui Sabinus și a lui Cassius. Dacă însă tu l-ai cumpărat cu un preț mai mic, vei avea, evident, contra mea o acțiune, fiindcă cel căruia i se dă mandat să cumpere cu 100 de mii, e de la sine înțeles că are mandat să-l cumpere și cu mai puțin, dacă poate [97].

162. În încheiere, mai trebuie reținut că, ori de cîte ori am dat mandat cuiva [să-mi facă] un comision gratuit, pentru care, dacă ar fi să plătesc o remunerație, aș ajunge la contractul de *locatio-conductio*, mi se acordă *actio mandati*; un exemplu ar fi atunci cînd dau o haină la spălătorie ca să o vopsească sau să o curețe sau unui croitor să o repare [98].

---

* *Non* e intercalat în V *(ignorantia non adferet)*, nereținut (vexînd logica rezultată din context) — David—Nelson, Textes[7].

** *milibus* — David—Nelson (întregire).

[96] Clișeul *utilitatis causa receptum*, folosit în textele clasice, începînd de la Labeo pînă la Paulus, vrea să justifice soluțiile raționale, practice și echitabile rezultate din *prudentium responsa*, față de cele impuse de *ratio stricti iuris*; criteriul era necunoscut de *ueteres*, mai formaliști (Ankum, *Sur le pragmatisme... des classiques*, Iura, 1968, I, 185).

[97] Avem aici un rest dintr-o controversă între cele două școli (Riccobono, *Studi critici*, p. 224—268). Opinia maeștrilor *diversae scholae* (proculieni) fiind omisă din V, e reprodusă de Iust. Inst. (3, 26, 8). Omiterea a fost conștient făcută, întrucît, între timp, triumfase teza proculiană la care adnotatorul nu aderase (Pringsheim, *Eine absichtliche Textkürzung in Gai Ver. III, 161*, SDHI, 1940, p. 201). Strania frînare a mandatarului de a acționa e marcată ironic prin *at* (v. Fuhrmann, *Zur Ensl. der Veroneser G.*, p. 341—356).

[98] Pentru a deosebi *locatio* de *mandatum*, în raport cu același obiect, G. pune ipoteza *asumării gratuite* a muncii de curățire a unor *uestimenta*, din partea lui *fullo*.

În § 143, G. pusese problema determinării prețului la *locatio* și concretiza, ceea ce este interesant, în legătură tot cu serviciile vopsitorului *(fullo)* privitor la *uestimenta*. Se pare că atingem punctul nevralgic al doctrinei gratuității mandatului și al teoriei comisionului amical, de pe urma căruia nu se urmărea un profit (Burdese, *Mandatum mea aliena, tua gratia*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, I, p. 430); sub imperiu, cînd condițiile s-au schimbat, mandatarului i se promitea benevol un *honorarium* despre care, în mandat, nu se făcea vorbire; reclamarea lui eventuală se făcea prin *cognitio extraordinaria*, niciodată prin *actio mandati contraria* (Beinart, *La rémunération des professions libérales en dr. rom. class.*, Paris, 1935).

163. După ce s-a vorbit despre genurile obligaţiilor ce se nasc din contracte, trebuie să amintim aici că noi putem dobîndi [prin tranzaţii încheiate] nu numai de noi înşine, ci şi de acele persoane care ne sînt sub *potestas*, *manus* sau *mancipium*[99].

164. Se dobîndeşte pentru noi şi prin intermediul oamenilor liberi, precum şi prin sclavii altuia, pe care îi posedăm cu bună-credinţă, aceasta însă numai în două cazuri, şi anume: cînd ceea ce dobîndesc ei provine fie din propria lor muncă, fie cu ocazia administrării bunurilor noastre.

165. Tot pentru noi se dobîndeşte şi prin intermediul sclavului pe care-l avem în uzufruct, dar tot astfel, numai în aceste două cazuri.

166. În schimb, cel care are asupra sclavului nudul drept de proprietate quiritară, deşi îi este stăpîn, va avea totuşi, se înţelege, mai puţine drepturi faţă de asemenea achiziţii, decît ar avea un uzufructuar şi un posesor de bună-credinţă. Căci aşa s-a decis ca, sub nici un motiv, să nu poată dobîndi pentru el; ba pînă acolo s-a mers încît unii au socotit că, chiar dacă sclavul ar fi stipulat expres ca să-i fie dat acestuia ceea ce va fi dobîndit el sau va fi primit prin mancipaţiune în numele lui, încă să nu fie dobîndit pentru el.

167. Fără ndoială că un sclav comun dobîndeşte pentru stăpînii săi, proporţional cu partea de proprietate a fiecăruia,

afară de cazul cînd, stipulînd sau primind prin mancipaţiune numai pentru unul din ei, desemnat nominal, nu dobîndeşte decît pentru acela; de pildă, cînd se stipulează aşa: „*Promiţi tu că va fi dat stăpînului meu Titius?*" Sau cînd primeşte prin mancipaţiune în felul următor: „*Eu afirm că acest lucru este al lui Titius, stăpînul meu, după dreptul quiriţilor, şi deci să fie cumpărat pentru el cu această bucată de bronz şi această balanţă de aramă*".

167ª. Se discută încă dacă efectul pe care-l produce adăugirea numelui unui stăpîn este acelaşi cu cel pe care-l produce ordinul unuia singur dintre stăpîni. Maeştrii noştri socotesc că se dobîndeşte numai pentru cel care a dat ordinul, ca şi cum sclavul ar fi stipulat în mod expres aceasta sau ar fi primit prin mancipaţiune numai pentru acela. Autorii şcolii adverse socotesc însă că în acest caz achiziţia se face pentru amîndoi stăpînii, ca şi cum nu ar fi intervenit ordinul nici unuia.

Modurile de stingere a obligaţiilor*

168. O obligaţie se stinge, în principiu, prin plata a ceea ce se datorează. De aici întrebarea: cînd cineva a dat creditorului, cu consimţămîntul lui, un lucru în locul altuia, este el oare *ipso iure*

---

* *Quibus modis soluuntur obligationes* — F (nu şi în V).

[99] Meylan (*L'origine de la formule* in potestate manu mancipioue, RHD, 1971, p. 503 — 513) observă că formula *in potestate manu mancipioue*, discutată de romaniști de mai bine de un secol (Schmidt (*Das Hauskind* in mancipio, 1878), Girard, von Mayr ş.a.), se întîlneşte numai la G., reţinută de acesta ca un rest de drept republican, neatrofiat încă *(negotium iuris)*, dar cu sensul schimbat sub imperiu. Relativ la poziţia posesorie a nudului proprietar: Marrone, *La posizione del nudo proprietario nel dir. rom.*, Ann. sem. giur. Univ. Palermo, 1961.

eliberat — şi lucrul acesta a fost admis de maeştrii noştri — sau tot *ipso iure* rămîne obligat mai departe? Dar contra aceluia care ar mai pretinde încă o dată, debitorul se poate apăra cu excepţiunea de dol, lucru care a fost admis de reprezentanţii şcolii adverse[100].

Acceptilatio * (acceptarea simbolică a unei plăţi)[101]

169. Obligaţia se mai stinge şi prin procedeul acceptilaţiunii. Acceptilaţiunea *(acceptilatio)* este însă o plată oarecum simbolică; în adevăr, dacă vrei să mă eliberezi de ceea ce îţi datorez printr-o obligaţie verbală, aceasta va fi posibil să se întîmple dacă vei consimţi să mă adresez ţie cu cuvintele acestea: „*Ceea ce ţi-am promis, primit-ai tu oare sau nu?*" şi tu ai să răspunzi: „*Da, am primit!*".

170. Prin procedeul acesta, cum am spus, se sting numai acele obligaţii al căror specific constă în termenii solemni iar nu şi celelalte, căci s-a părut logic ca o obligaţie contractată prin cuvinte solemne să poată fi desfăcută prin alte cuvinte, tot solemne. În schimb, ceea ce se datorează pe calea altui procedeu poate fi transpus într-o stipulaţie şi apoi desfăcut printr-o acceptilaţiune.

---

* *R. de acceptilatione* — F (nu şi în V).

[100] A *(Datio in solutum)*. În materie de obligaţiuni, în principiu, debitorul trebuie să îndeplinească întocmai ce s-a obligat: să achite datoria (*solutione dare*), să presteze obiectul la care s-a angajat *(praestare, facere, nouatio* etc.). Regula avînd în dreptul clasic un caracter pur dispozitiv, spune G.: *si aliud pro alio soluerit*, debitorul se putea elibera plătind, cu consimţămîntul creditorului, şi cu alt obiect (Solazzi, *Estinzione delle oblig.*, Neapoli, 1935).

B (Excepţiunea de dol). Spre deosebire de drepturile reale, obligaţiile sînt temporare: ele se sting fie prin acoperirea voluntară, adevăratul mod de stingere a obligaţiilor, fie, la nevoie, şi sub presiunea excepţiunilor, *compensatio* etc. Odată obligaţiile împlinite, nu mai există creditor şi nici debitor (Cornil, *Dr. rom.*, Bruxelles, 1921, p. 364). Şi totuşi sînt situaţii, printre care G. menţionează *datio in solutum*, care nu sting în mod absolut obligaţia, căci din vechea legătură juridică mai persistă încă un creditor care, deşi a acceptat acoperirea cu alt obiect, poate pretinde executarea obligaţiei aşa cum i-a fost stipulată. Pe o asemenea pretenţie, debitorul o va neutraliza prin excepţiunea de dol. Asupra rolului salvator al excepţiunii de dol, nu numai aici, cum spune G., dar, adăugăm noi, de acord cu toţi jurisconsulţii, aceasta a constituit pîrghia progresului în evoluţia raporturilor dintre oameni în materia obligaţiunilor (v. IV, 115—115[b] şi Aurel Popescu, *Exceptio doli*, teză, 1943, p. 69 şi urm.).

[101] *Acceptilatio* indică o „chitanţă" orală făcută de creditor, la cererea debitorului. Prin formula acesteia, de remitere a datoriei *(Quod ego tibi promisi, habes ne acceptum? — Habeo!)*, proprie numai obligaţiilor *uerbis*, se constata însă în mod solemn efectuarea unei plăţi care în realitate nu avusese loc, aceasta pentru epoca clasică. Tocmai pentru acest motiv femeia putea primi plăţi, fără autorizarea tutorelui, dar prin acceptilaţiune, plată simbolică, n u.

Romaniştii se întreabă constant dacă, la origine, această obligaţie putea fi stinsă prin simpla executare a prestaţiei, fără a mai fi nevoie de formula solemnă, mai sus arătată. Koschaker (ZS, 1916, p. 348, — relativ la *datio in solutum*) crede, Marchi la fel (*Storia e conc. della oblig. rom.*, 1912), că, pînă la prestarea reală a unei astfel de obligaţii, debitorul oferea un garant, pasibil de *manus iniectio*, în caz de neplată; rostirea solemnă a formulei, făcută de faţă cu acela, îl elibera.

171. Deşi acceptilaţiunea se face prin plată simbolică, totuşi femeia nu poate face o acceptilaţiune[102] fără încuviinţarea tutorelui, măcar că de plătit i se poate plăti ei şi fără încuviinţarea acestuia.

172. Ceea ce este datorat, se stinge valabil şi printr-o prestare parţială; dar o acceptilaţiune parţială poate fi oare la fel? Chestiunea e discutată.

[Nexum (împrumutul pe muncă)[103]. Autoeliberarea debitorului]

173. Există însă şi un alt fel de plată simbolică, anume, aceea făcută *per aes et libram*. Felul acesta de plată este însă încuviinţat numai în anumite împrejurări, de pildă atunci cînd ceea ce se datorează a fost contractat tot *per aes et libram*, sau cînd se datorează ceva de pe urma unei judecăţi.

---

[102] Folosirea acceptilaţiunii, prohibită femeii, îi era totuşi admisă la constituirea dotei, cu deosebirea că aici plata era reală şi condiţionată de căsătoria subsecventă. Valabilitatea acceptilaţiunii parţiale a fost discutată de prudenţi: neadmisă pentru obligaţiile cu obiect indivizibil, ea a fost totuşi admisă pentru uzufruct care poate fi divizibil (Meylan, în: *Studi Albertoni*, I, 1935, p. 109—113; v. şi C. Tomulescu, Iura, 1973, p. 62—84).

[103] Comentariile abundente asupra acestui text, presupus singurul document în materie, se străduiesc, de mai bine de un secol, să reconstituie teoria *nexum*, lăsată de *ueteres* ca un legat nerezolvat.

Fiind contractul de împrumut uzurar al plebeilor, cu forţă obligatorie prin el însuşi — plebeii care, din oameni liberi ce se aflau, împrumutîndu-se şi neputînd plăti la scadenţă, cădeau în robia creditorilor —, *nexum* ar fi fost deci calea înrobirii, aparent liber consimţită.

Informaţiile lui G. sînt însă lacunare, căci nu aflăm decît termenii care trebuiau rostiţi de debitor la formula stingerii librale a unei obligaţii, contractate tot libral (§ 174), sau a aceleia decurgînd dintr-un legat prin *damnatio* (§ 175); în fine, plata simbolică *(imaginaria solutio per aes et libram)* a unui anumit număr de libre metalice, care face funcţia de indemnizaţie a răscumpărării (§ 173).

Pentru înţelegerea acestui text abscons s-au chemat în ajutor izvoare (narative, filologice enciclopedice) capabile să elucideze mai puţin înţelesul lui *solutio per aes et libram*, ca mod de ieşire din *uinculum* unui *nexum*, cît existenţa *nexum*ului însuşi (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 290). De la Tit. Liv. (VIII, 20 et pass.) şi Denys din Halicarnas (*Archeol. rom.*, 6, 69, 83), aflăm că o formă de împrumut apăsătoare a produs mult freamăt social şi politic la Roma pînă la anul 326 î.e.n., cînd o lege, Poetilia Papiria, a venit să curme vechiul sistem al autoînrobirii, înlocuindu-l cu altul, bazat nu pe *manus iniectio*, ci pe o damnaţiune, la care s-ar crede că se referă aici G. Expunerea clară a acestor texte nu evocă ideea de contract; în cele de faţă (§§ 173—175) însă, avem descrierea formalităţilor de desprindere dintr-un c o n t r a c t ce ar evoca pe acel *nexum*, fără a i se menţiona numele. De aici, complicate teze, pornite cu monografia Huschke (*Ueber das* Nexum *u. das alte röm. Schuldsrecht*, Leipzig, 1846), care a creat teoria *nexum*ului: I. Popescu-Spineni, *Observări critice asupra unui pretins contract roman*, Piteşti, 1925; D. M. Pippidi, R. cl., 1932—1933, p. 347; Brühl, *Quelques problèmes*, RHD, 1934, p. 139; A. Moşoiu şi Val. Al. Georgescu, *Nexum*, An. Fac. dr. Cluj, 1939; C. Tomulescu, Nexum, *o enigmă a dr. rom.*, f.a.; Noailles, *Nexum*, RHD, 1940—1941, p. 205—274; Kaser, *Altröm.* ius, p. 249; Weiss, *Untersuch. zum* N.G., p. 83; C. Tomulescu, Nexum *bei Cic.*, Iura, 1966, I, p. 39—113. Ele răspund la întrebările în legătură cu: natura juridică, data apariţiei şi a încetării; iar prezenta ediţie, cu procedura desprinderii din *nexum* (*nectere* „a lega").

Prin jocul ipotezelor şi al criticilor acestora, s-au urcat treptele unei instituţiuni fantomă, care, chiar dacă va fi existat în realitate cu aspect de contract sau nu, e cel mult întrezărită, şi numai din G.I. (V).

Se crede (Meylan, *L'acceptilation et paiement*) că *m*sul F ridică puţin vălul de pe întunecata problemă *nexum*. Oricare ar fi variantele teoriei se cuvine admis că formula *per aes et libram* din § 174 fusese menţionată de G. în primul rînd pentru a arăta că debitorii se foloseau de ea pentru a desăvîrşi desprinderea dintr-o obligaţie contractată tot *per aes et libram* şi că,

174. Sînt aduși nu mai puțin de cinci martori și un *libripens*. Apoi cel care se liberează trebuie să spună așa: „*Întrucît eu sînt obligat prin judecată (condemnatus) față de tine la atîtea mii de sesterți* * *mă plătesc și mă liberez de tine în forma aceasta, cu acest ban și cu această balanță de aramă.*
Pe această primă și ultimă libră eu ți-o plătesc conform legii publice". Lovește după aceea balanța cu un as, pe care îl dă în chip de plată aceluia de care se eliberează.

175. Tot în același mod eliberează legatarul pe moștenitor de legatul ce i-a fost lăsat *per damnationem*, numai că, după cum cel judecat arată că a fost condamnat, la fel va spune și moștenitorul că este obligat să dea, prin testament. Și totuși moștenitorul poate fi liberat prin procedeul acesta numai de ceea ce este socotit după greutate sau număr și numai dacă debitul este cert; unii gîndesc același lucru și despre ceea ce se măsoară.

---

* *milibus sestertiorum iudicio* — F (nu și în V). Cf. Beseler (în: *Festschr. Schulz*, II, p. 18), Zulueta (I, p. 210).

fără înconjur, *uinculum* acelei obligații nu putea fi decît *nexum* (I. Popescu-Spineni, *Haben die Römer* per aes et libram *contrahiert?*, Atti Roma, II, p. 543—544).

Nu din întîmplare arătase aici G. (§ 173) că *solutio per aes et libram* se aplica, înainte de orice, la un anumit fel de împrumuturi, unde angajată era nu atît averea, cît persoana fizică a obligatului. Nu era suficientă plata simplă a sumei datorate, ci mai trebuia făcută și eliberarea persoanei debitorului care se împrumutase *per aes et libram*.

Nu mai interesează acum dacă cel care cîntărește „pentru ultima oară" (*postremam libram* — § 174) se desprindea de *manus iniectio*, ci interesează lipsa de omenie în care fusese el ținut, cel puțin pînă în sec. II î.e.n. (Piganiol, *Venire in fidem*, în: *Mél. De Visscher*, IV, p. 346, Monier, *Le sens vraisemblable de la seconde partie de la formule orale de la* solutio per aes et libram, în: *Studi De Francisci*, I, p. 33—35).

Așa că, în opinia azi curentă, *nexum* avea aspectul funcțional al unui *act* de împrumut, și, chiar dacă *nu* avea contextura unui contract (I. Popescu-Spineni), încă, prin acesta, datornicul se atribuia personal pe el, sau pe unul dintr-ai săi, imediat și necondiționat creditorului, pentru a-l asigura de restituire. Asigurarea aceasta nu era făcută în raport cu valoarea statică și intrinsecă a persoanei debitorului, ci în raport cu valoarea dinamică a posibilităților lui de muncă; cu alte cuvinte, *nexum* era în realitate o locațiune de servicii, cu plată anticipată. Pentru asigurarea prestării obligației, debitorul se oferea drept garant pasibil de *manus iniectio* (Marchi, *Oblig. rom.*, 1912).

Un nobil, împrumutîndu-se, ne închipuim că nu avea să fie transformat, la scadență, în sclav. *Nexum* era deci contractul prin care bogatul împrumuta pe plebeul sărac. Acesta, în momentul contractării datoriei, nu se declara chiar sclav al creditorului pînă la achitarea datoriei, ci *auctoratus* (§ 199), garantînd plata datoriei prin forța lui de muncă, pe care o punea la dispoziție; deci contractînd împrumutul, debitorul își pierdea libertatea de muncă, nu însă libertatea propriu-zisă. În sensul acesta trebuie luat acest contract de *locatio operarum*, înțeles bine de C. Tomulescu.

Reținem totuși că formula de la *nexi solutio* este lacunară; termenul *solutio*, folosit aici de G., este simetric cu antonimul său, *nexum*: nexum (legămîntul) se termină cu *solutio* (dezlegarea) de obligația legămîntului (încercare de reconstituire: Dulckeit, *Zur Rekonstruktion der* Nexum *formel*, în: Studi Arangio-Ruiz, I, p. 75—100). Regretabila omisiune din V nu poate fi altfel explicată decît că editorul din sec. V e.n. a trunchiat manuscrisul original, întrucît ce spusese G. nu mai corespundea epocii sale (așa cum a mai făcut cu §§ 154[a–b]).

Problema *nexum*, încă fascinantă, dar nu chiar o enigmă cum crede Brühl, poate fi socotită de acum închisă. Puținul despre ea și mai multul despre *fenus unciarum* (împrumutul cămătăresc), adică varianta „bancară" a *nexum*ului, care de asemenea a generat atîta exploatare la Roma (M. Nicolau, în: *Mél. Iorga*, 1933, p. 924 și urm.; Beseler, *L état écon. de Rome de 509 à 264, av. J. Chr.*, RHD, 1959, p. 203), constituie certitudini asupra unor aspecte ale orînduirii sociale romane.

[Novațiunea [104]]

176. În afară de aceasta, obligația se mai stinge și prin novațiune, de pildă, cînd am stipulat să mi se dea de către Titius ceea ce îmi datorezi tu. În adevăr, prin interpunerea unei persoane noi, se naște o obligație nouă, iar prima, trecută pe seama alteia, dispare pînă într-atît încît, chiar dacă a doua stipulație este inutilă, prima rămîne totuși stinsă după dreptul novațiunii; un caz ar fi, cînd am stipulat că ceea ce îmi datorezi tu să-mi fie dat de Titius, iar după moartea acestuia, de soția sau de pupilul lui, fără încuviințarea tutorelui [105]. În acest caz pierd obiectul, căci și debitorul prim este eliberat și obligația ulterioară este nulă.

Soluția nu mai este aceeași cînd am stipulat de la un sclav, căci de data aceasta primul debitor rămîne obligat mai departe, ca și cînd n-aș fi stipulat de la nimeni după aceea.

177. Dacă însă persoana de la care stipulez rămîne, după aceea, aceeași, încă se realizează o novațiune, dacă în stipulația posterioară am pus ceva nou, de pildă dacă s-a adăugat sau s-a renunțat la o condiție, la un garant sau la un termen.

178. Dar ceea ce am spus despre *sponsor* nu este constant admis, căci autorii școlii adverse au decis că adăugarea sau ștergerea unui garant nu folosește cu nimic pentru realizarea unei novațiuni.

---

[104] Pentru a explica aspectul, mecanismul și efectul novației clasice, romaniștii au fost obligați să se oprească la relatările lui G. (II, 38—39; III, 176—179 și chiar III, 128—133). Alte texte, mai clare, nu avem. Din lectura lor se desprinde că stipulația produce, prin excelență, novația. Niciodată nu vom afla în texte vorbindu-se de *nouatio* realizată altfel decît așa. Celor care au gîndit că efectul novator putea fi produs — fie *uerbis*, fie *litteris* —, și cărora G.I. (176—178) părea să le dea dreptate, le-au fost opuse alte texte, tot de la G., trecute prin filtrul lui Iustinian (Meylan, *La réforme Iustinienne de la novation*, în: *Studi Albertario*, II, 1935, p. 29—55).

Obiectul obligației noi trebuia să fie *idem debitum*, adică exact cel al obligației vechi. Pînă la admiterea unei stipulații novatorii cu altceva nou *(aliquid noui)*, s-au purtat discuțiile, semnalate de G., între cele două școli; condiția lui *aliquid noui*, pe vremuri esențială, putea fi satisfăcută prin adăugirea sau retragerea unui *sponsor*. Deși textul lui G. e clar, romaniștii nu sînt de acord asupra a ceea ce voiau să însemne cele spuse în legătură cu acel *sponsor*. Unii (Levy, *Sponsio, fidepromissio, fideiussio*, ZS, 1907, p. 8 și urm.) cred că *aliquid noui* îl constituia faptul însuși al interpunerii sponsorului; alții (Wenger, ZS, 1907, p. 141) se întreabă dacă, vorbind de *sponsor*, G. se gîndea la *fidepromissor* sau la *fideiussor*; în sfîrșit, adăugarea sau retragerea unui *sponsor* nu constituia un element nou, decît în opinia lui G., recte în doctrina sabiniană, fiindcă, începînd din sec. II e.n. — conform legii Furia *de sponsu* (III, 121) — *sponsor*ul devenea debitor accesoriu (Cornil, în: *Mél. Fournier*, p. 87).

[105] Garanția *(expromissio)* dată de o femeie unui creditor, rău inspirat să o accepte, îl punea pe acesta în imposibilitate de a se despăgubi de la aceasta, întrucît era ocrotită de *sc*tul velleian; și tot așa, în imposibilitate de a acționa contra lui *prior debitor*, cînd obligația acestuia se stingea în urma unei novațiuni (necesare sau voluntare). G., care declară *inutilis* obligația în ce privește pe *prior debitor* (§ 176), n-a simțit apoi nevoia să rectifice în parte această afirmație, întrucît știa că, în anumite cazuri, pretorul intervenea în favoarea creditorului. Intervenția pretorului nu făcea, evident, să învie obligația, care rămînea mai departe inutilă, și nici acțiunea, care civilmente rămînea stinsă, dar făcea să apară o acțiune utilă care ducea la restituirea *in integrum* (Carelli, *L'intercessio della donna e la* « restitutio in integrum » *del creditore*, p. 308).

Efectul extinctiv al novației rezidă în regula că nu pot fi făcute două stipulații succesive și nici că se poate acționa de două ori *(bis de eadem re ne sit actio)* asupra aceluiași obiect, de ex. un sclav (Cuq, *Man.*, p. 616); regula e firească, doar originea este obscură (Branca, în: *Festschr. Lewald*, p. 21—28; Feenstra, *L'effet extinctif de la novation*, TRG, 1962, p. 363—415).

179. Ceea ce am spus despre realizarea unei novaţiuni, cînd se adaugă o condiţie, trebuie înţeles astfel: dacă condiţia se realizează, se produce novaţiunea, aşa cum am spus, iar dacă nu se realizează, rămîne în vigoare obligaţia primă.

Dar să vedem dacă acela care acţionează în baza acesteia poate fi respins sau nu, prin excepţiunea de dol sau prin cea a pactului convenit, căci se vede că aşa s-a convenit între părţi, ca lucrul să fie pretins numai atunci cînd se va realiza condiţia stipulaţiunii posterioare. Servius Sulpicius a fost, cu toate acestea, de părere că novaţiunea se produce chiar şi înainte de realizarea condiţiei, iar dacă condiţia nu se îndeplineşte, în nici un caz nu se poate acţiona şi, ca atare, obiectul obligaţiei dispare; şi tot acesta mai emisese în mod consecvent părerea că, dacă cineva a stipulat de la un sclav ce îi datora L[ucius] Titius lui, iarăşi se produce novaţiune şi iarăşi obiectul dispare, fiindcă nu se poate porni o acţiune cu un sclav. Dar şi într-un caz şi în altul, noi urmăm altă regulă, anume că în amîndouă cazurile novaţiunea nu se produce, cum nu se produce nici dacă ceea ce-mi datorezi tu, eu am stipulat cu cuvîntul *Spondes*, de la un peregrin cu care *sponsio* nu are nimic comun [106].

[Litis contestatio (atestarea angajării procesului)]

180. O obligaţie se mai stinge şi prin *litis contestatio*, cu condiţia numai ca acţiunea să fi fost introdusă printr-un *iudicium legitimum*. În adevăr, acum obligaţia primordială se stinge, iar pîrîtul începe să fie obligat prin ce va rezulta din dezbateri; dacă este condamnat, el începe să fie obligat în baza sentinţei, imediat după încetarea dezbaterilor. Şi aceasta, datorită unui principiu care, la jurisconsulţii *ueteres*, era formulat aşa: „Înainte de *litis contestatio*, debitorul trebuie să dea; după *litis contestatio*, el trebuie condamnat; iar după condamnare, să execute sentinţa" [107].

181. Urmează de aici că, dacă am reclamat un debit prin *iudicium legitimum*, eu nu mai pot acţiona după aceea în legătură cu acelaşi lucru, potrivit dreptului civil, fiindcă pretind în mod inutil că *Trebuie să mi se dea*, de vreme ce prin *litis contestatio* obligaţia de a mi se fi dat a

---

[106] Asupra novaţiei prin adăugirea unei condiţii: Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, 1967, p. 303; deduceri asupra lipsei unui capitol din G.I., despre cele patru feluri de *conditio tacita* (*superuacua* sau *necessaria*; *iuris* sau implicită; prezumată; secretă), în: Legier, *Tacita conditio*, RHD, 1966, p. 5—32.

Pactele sclavului, în numele său propriu, nesancţionate în dreptul clasic, au devenit cu timpul valabile, pe măsura trecerii de la munca servilă la cea a omului liber. Soluţiile contrare, indicate de M. Jacotă (*Les pactes de l'esclave en son nom propre*, RIDA, 1966, p. 205—230), ar fi primit şi mai mult relief, pornind de la acest §.

[107] *Litiscontestatio* şi efectul ei extinctiv află aici unicul său text clasic. În procesul roman, *litiscontestatio* era de mare importanţă, rolul ei reglator, fixarea poziţiilor în proces, efectul ei extinctiv şi crearea altei obligaţii noi, ne dau legătura dintre p r o c e s şi d r e p t, şi mai ales, faptul că punea frînă procesului (Meylan, *Origine de l'effet extinctif* de litis contestatio, în: *Mél. Cornil*, II, p. 81—110; (RHD, 1925, p. 526—528)). Expunerea lui G. fiind extrem de succintă şi neindestulător înţeleasă, recomandabilă va fi lectura capitolului respectiv din manuale. Problema pasionează încă, — dovadă: Andreev, *L'effet extinctif de la* litis contestatio (Atti Verona, III, p. 462—479); Biscardi, *La* litis contestatio *nella procedura* per legis actiones, în: *Studi Arangio-Ruiz*, III, p. 461 şi urm.

încetat. În schimb, altfel, dacă am purtat procesul prin *iudicium imperio continens* în adevăr, de data aceasta obligația continuă să existe, și prin însuși faptul acesta eu pot acționa de plin drept după aceea, numai că pot fi combătut prin excepțiunea lucrului judecat sau dedus în justiție *(rei iudicatae uel in iudicium deductae)*. Dar ce sînt *legitima iudicia* și ce sînt *iudicia imperio continentia*, vom arăta în comentariul ce urmează.

[Obligațiile delictuale]

182. Să trecem acum la obligațiile care decurg din delicte, precum: dacă cineva a comis un furt, a luat prin jaf bunurile altuia, a pricinuit pagube sau a adus o injurie. Obligațiile ce decurg din toate aceste fapte sînt de un singur fel, pe cînd obligațiile contractuale sînt de patru feluri, așa cum s-a arătat mai sus [108].

[Furtul [109]]

183. Servius Sulpicius și Masurius Sabinus [110] au stabilit că există patru feluri de *furtum*: *manifestum* (flagrant), *nec manifestum* (neflagrant), *conceptum* (tăinuit) și *oblatum* (oferit); iar Labeo, numai două: flagrant

---

[108] *Delicta*: A. Actele ilicite care produc obligații, unele prin prejudicii aduse proprietății *(furtum, rapina, damnum iniuris datum)*, altele contra persoanei *(iniuria)*, apar în lista lui G. doar enunțiativ, indiciul fiind *ueluti*. G. a omis deci alte acte ilicite, în primul rînd delictele pretoriene, diferite de primele. Omisiunea a fost, evident, chibzuită, întrucît *ius ciuile*, pe care-l comenta, cuprindea norme de drept privat (nu de drept penal), în care-și aveau loc obligațiile delictuale și răspunderea civilă, individualizate de la origini și controlate de stat (Monier și Giffard, *Sociologie en dr. rom.*, p. 29 și urm. (ap. Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, 1967)).

Damnum persequi (inf., § 213), *damnas esto* (II, 209), *damnare* (IV, 46), după toate sensurile pe care le dau autorii latini (jurisconsulți, istorici, poeți și gramatici), înseamnă obligația de a da, pentru a repara o pagubă. Este aici o idee de *obligatie*, nu de sancțiune. *Dare damnas esto* (II, 201) înseamnă să fii obligat a da o despăgubire; deci un pleonasm ca multe în latina juridică (Thomas, *La nature de la* damnatio, RHD, 1931, p. 211—234; J. Vázny, *Osserv. sulla sentenze e la* res iudicata, BIDR, 1940, p. 108—148). Actul de răzbunare, substituit prin compoziția voluntară, iar aceasta fixată prin lege, a definitivat fizionomia obligației delictuale: o creanță contra vinovatului (De Visscher, *Les origines de l'obligation* ex delicto, Études dr. r., 1931, p. 257).

B. Ideea unificării conceptului de obligație contractuală și delictuală apare încă nesintetizată în dreptul clasic, de aici consecințe în sistematica obligațiunilor. În adevăr, G., și după el toți, pînă la Iustinian, nu a elaborat altfel teoria acestora, decît așezînd obligațiile contractuale înaintea celor delictuale; iar de aici pornind, planul defectuos al codurilor civile moderne (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 9).

[109] Ar fi imposibil și imprudent chiar a schematiza furturile și reprimarea lor în dreptul roman; controversele mai mult reaprind decît rezolvă problemele (M. Lemosse, *Les actions pénales de vol dans l'ancien dr. civ. rom.*, în: *Mél. Brühl*, p. 179 și urm.).

Reprimarea furtului la romani, de-a lungul timpului, a fost înfățișată în diferite chipuri; o sistematizare rigidă ar mări deci obscuritățile. G., fiind prevenit de aceasta, a reușit o relativ remarcabilă orînduire a materiei, pe subcapitole: schematizarea furturilor (§ 183); calificarea (§§ 184—188); reprimarea (§§ 189—191); percheziția (§§ 192—193); forme izolate de furt (§§ 196—200). În interiorul subcapitolelor însă, nu i-a fost posibil să învingă dificultățile. Se observă, în aceste limite: *a)* oarecare dezordine în schematizarea acțiunilor de furt; *b)* o prea mare discordanță a pedepselor la diferite feluri de furt; *c)* informații confuze la percheziția domiciliară; și, de aici pornind, a putut fi pusă în discuție chiar chestiunea purității textului (§§ 192—194).

[110] Sabinus scrisese un tratat *de furtis* (Aul. Gell., XI, 18, 11).

şi neflagrant, căci cel tăinuit şi cel oferit sînt mai degrabă specii de acţiuni în legătură cu furtul, decît genuri de furturi; cît e de adevărat, aceasta se va vedea mai jos.

184. Unii au spus că f u r t f l a g r a n t este atunci cînd hoţul este prins asupra faptului. Alţii au mers mai departe, socotindu-l ca atare şi atunci cînd hoţul este prins pe locul unde a fost săvîrşit furtul, de pildă furtul de măsline în livada de măslini, furtul de struguri în vie, cîtă vreme hoţul a fost prins în livadă sau în vie; sau dacă furtul a fost comis în casă, cîtă vreme hoţul s-a aflat în acea casă. Alţii au mers şi mai departe şi au considerat că este furt flagrant şi acela cînd hoţul duce obiectul spre locul unde-l destinase să-l ducă; în sfîrşit, alţii au mers şi mai departe, anume dacă hoţul a fost văzut vreodată cu obiectul în mînă, opinie care nu a prevalat. Dar nu a fost acceptată nici opinia acelora care au socotit că furtul este flagrant atunci cînd cineva este surprins ducînd obiectul la locul unde avea intenţia să-l ducă, întrucît există îndoială dacă această transportare poate să dureze o singură zi sau mai multe zile, ceea ce este important de ştiut, întrucît, de cele mai multe ori, lucrurile furate într-o localitate hoţii obişnuiesc să le transporte în alte localităţi sau chiar în alte provincii. Aşa că fiecare din cele două opinii arătate mai sus este admisibilă; şi totuşi cei mai mulţi înclină spre cea de-a doua.

185. Ce este furtul n e f l a g r a n t rezultă din cele ce am spus mai sus; căci, evident, ceea ce nu-i flagrant, acela va fi neflagrant.

186. Se numeşte f u r t t ă i n u i t atunci cînd obiectul furat a fost căutat şi găsit la cineva, de faţă cu martori; împotriva celui la care s-a găsit, chiar dacă nu ar fi el hoţul, se deschide o acţiune proprie, care se cheamă „acţiunea furtului tăinuit" *(actio furti concepti)*.

187. Se numeşte f u r t o f e r i t atunci cînd obiectul furat ţi-a fost încredinţat ţie de cineva şi a fost găsit la tine, ba chiar ţi-a fost dat cu intenţie ca să fie descoperit mai degrabă la tine, decît la cel care ţi l-a dat. Ţie, la care a fost găsit obiectul, îţi stă la dispoziţie, împotriva celui care ţi l-a oferit, o acţiune proprie, care se cheamă *actio furti oblati*, chiar dacă acesta n-ar fi hoţul.

188. Contra celui ce împiedică pe unul care vrea să caute obiectul furat, există chiar o *actio furti prohibiti* [111].

189. Pedeapsa pentru furtul flagrant, după Legea celor XII Table, era cea capitală. În adevăr, omul liber, după ce era bătut cu vergele, era atribuit *(addictus)* celui căruia i se pricinuise furtul. Autorii *veteres* se întrebau dacă prin atribuirea aceasta hoţul devine sclav, sau constituit în poziţia de debitor adjudecat. Contra sclavului, şi el bătut cu vergele, se da pedeapsa capitală. Cu timpul însă, cruzimea pedepsei a fost dezavuată

---

[111] Schematizarea: în III, 183 se afirmă că există numai două *genera furtorum*, prevăzute cu acţiuni penale. Iată-l deci pe G. comiţînd imprudenţa transpunerii categoriilor posterioare în schema veche, ceea ce a dus la îndepărtarea din acea schemă a furtului *(conceptum, oblatum, prohibitum)*, din cauza caracterului lor foarte secundar, dar pe care Sabinus, adoptînd o opinie mai veche (a lui Servius Sulpicius), le arătase primordiale. Se situau astfel pe al doilea plan *a.f. concepti*, *a.f. oblati*, şi apoi *a.i. prohibiti* (§§ 186, 192).

şi printr-un edict al pretorului s-a stabilit că, atît cînd este vorba de persoana sclavului, cît şi de aceea a omului liber, acţiunea să fie la de patru ori valoarea lucrului.

190. Pedeapsa pentru furtul neflagrant este fixată de Legea celor XII Table la de două ori valoarea lucrului, şi pe aceasta a menţinut-o şi pretorul.

191. Pedeapsa pentru furtul tăinuit şi cel oferit este socotită, în virtutea Legii celor XII Table, la de trei ori valoarea obiectului, şi aceasta a fost menţinută tot astfel de pretor [112].

192. Acţiunea pentru „împiedicarea percheziţiei" este la de patru ori valoarea şi a fost introdusă prin edictul pretorului. Legea celor XII Table nu a prevăzut, în schimb, nici o sancţiune contra furtului cu acest nume, ci a stabilit numai că cel ce ar voi să facă cercetarea trebuie să procedeze la aceasta dezbrăcat, încins doar cu un *licium*, avînd în mînă un taler; dacă acela îşi găsea obiectul, legea declara că acesta era furt flagrant [113].

193. S-a pus însă întrebarea ce este *l i c i u m*; mai probabil că era un fel de veşmînt cu care se acopereau părţile intime *(necessariae)*. ⟨În privinţa aceasta *⟩, legea este complet ridicolă, căci cel care împiedică

---

* *quare* — Reinach (*quae res* — V).

[112] Reprimarea (§§ 189—192): hoţul manifest era ucis *(capital esto)* potrivit legii celor XII Table; iar dacă nu, atribuit păgubaşului de autorităţi *(addictus)*. G. nu spune dacă, în vechime, această atribuire îl făcea sclav pe cetăţeanul liber sau numai *adiudicatus*; sau dacă pierdea numai libertatea proprie, nu şi pe a copiilor; iar eliberat, dacă redevenea *ingenuus*, chiar şi contra voinţei păgubaşului (Quintilianus, VII, 3); asupra modului adicţiunii, Quintilianus, III, 6 şi Aul. Gell, XX, 1.

Gradarea pedepselor (după Augustinus, *Ciu. Dei*, 21, 11, şi Isidor, *Orig.*, V, 27, ambii pornind de la Cicero) era: *damnum, uincla, uerbera, talio, ignominia, exilium, seruitus, mors*; asupra caracterului lor punitiv (la dubla, tripla, cvadrupla valoare), v. Perrin, *Le caractère subjectif de la répression pénale dans les XII T.*, RHD, 1951, p. 389—405.

De aici şi pînă la constatarea (străină la prima vedere) că *actio furti concepti* penalizează pe oricine deţine lucruri de furat şi, indiferent dacă acesta era sau nu hoţul, sancţiunea era la triplu; sau că, detentorul, la rîndu-i, avea *actio furti oblati*, de asemenea la triplu, contra celui care i-a înmînat sau a aruncat lucrul, fie acela hoţul sau nu, distanţa este mare. Ca să reprimi pentru furt pe cineva care n-a furat sau să-l socoteşti pe detentor, poate un nevinovat, drept hoţ, aceasta este, s-ar părea, excesiv, şi tocmai de aceea se crede a fi un adaus la textul original. Şi totuşi, sup., § 186, G. repetă cu insistenţă *quamuis iur non sit*..., pentru a arăta importanţa ce se dă acestui punct de vedere, şi, fiindcă nu i se pare ciudat acest lucru, îl raportează la principiile de culpabilitate din acea epocă.

Cum trebuie explicat deci că această legislaţie pedepseşte la triplu pe acel la care s-a găsit lucrul şi numai la dublu pe hoţul neflagrant? Soluţia legislativă pare de neînţeles: căci dacă detentorul poate fi autorul furtului, nu mai puţin el poate fi numai complice (tăinuitor) sau complet nevinovat.

[113] Percheziţia *lance licioque* (§§ 192—193), vestigiul unei cutume italice, poate celtice (M. Nicolau), transfer de tip magic, dintr-o zonă subtropicală (De Visscher, *Études*, p. 217; Monier, *Man.*, II, p. 55; Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 240), conducea la sancţiunea cvadruplu; iar pentru *f. conceptum* şi *f. oblatum* — triplu.

Rămîne inexplicabilă lacuna din l.XII T., cu privire la lipsa unei *poena* pentru cel care nu permitea să i se facă percheziţie *(f. prohibitum)*, cu atît mai mult presupus a fi tocmai el hoţul, ba chiar *fur manifestus*. G. nu vorbeşte despre această ipoteză, arătînd aici naivitate (Niederländer, *Die Entwiklung des* furtum *u. seine etymologischen Abteilungen*, ZS, 1950, p. 185; Albanese, *La nozione del* furtum *fino a Nerazio*, Iura, 1954, p. 344 şi urm.).

pe unul îmbrăcat să ancheteze va fi în stare să împiedice și pe unul dezbrăcat, cu atît mai mult cu cît știe că, dacă lucrul căutat va fi găsit prin această procedură, va fi supus unei pedepse mai mari. Apoi legea mai prevede ca talerul să fie ținut astfel încît, avînd mîinile ocupate, cel ce anchetează să nu poată atinge nimic, sau chiar să pună acolo obiectul pe care l-a găsit. Dar nici una nici alta din acestea nu au vreun rost, dacă ceea ce se caută este de așa mărime sau natură încît nu-i posibil să fie așezat nici pe și nici sub taler. Nu încape, bineînțeles, îndoiala că legii îi era complet indiferent din ce material era făcut acel taler [114].

194. Pentru că, totuși, legea este aceea care decide în care situație este vorba de un furt flagrant, s-au găsit autori care au scris că furtul flagrant este determinat fie de lege, fie de natura împrejurărilor. Acela despre care vorbim acum este determinat de lege, iar cel despre care am vorbit mai sus, de natura împrejurărilor. Mai exact ar fi însă să socotim că furtul flagrant este numai acela care rezultă din natura împrejurărilor, fiindcă nu legea poate face hoț flagrant pe unul care n-a fost prins flagrant, tot așa după cum nu poate declara hoț pe unul care n-a comis nicidecum furt, și nici adulterin sau asasin pe unul care n-a comis un adulter sau un omor. Ce poate face legea, în schimb, este să pedepsească cu pe-

---

[114] Din textul acesta ar rezulta că pe vremea lui G. mai exista încă percheziția *lance licioque*, doar rostul ei nu era înțeles; și totuși, de la Aul. Gell. (XI, 18, 9) știm că ritualul acesteia fusese abolit prin l. Aebutia.

G., dîndu-și seama de progresul făcut în materie, nu numai că socotea ridicole toate aceste ritualuri (*lex tota ridicula est*), dar o ironie la economia legii înseși e posibilă. În adevăr, cel ce împiedica pe unul îmbrăcat să-l ancheteze, și cu atît mai mult pe unul dezbrăcat, urma să fie supus la o pedeapsă mai mare, dacă se găsea la el lucrul furat (Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, II, p. 154).

Puritatea textului e deci discutabilă: 1) Pornind de la Festus, — v° *lance: lancem ante oculos tenebat propter matrum familiae aut uirginum praesentium* (Müller, p. 117) — s-au dat interpretări care diferă: Puchta (*Inst.*, 273) explică ținerea talerului pe cap, pentru ca mîinile să nu fie libere; dar cum cauți ceva, avînd mîinile ocupate? Böcking (*Lehrbuch des Röm. Privatr.*, 1843, p. 150) și Kuntze (*Excurse ü. röm. R.*, 1883, p. 502) găsesc că e vorba de un ritual care amintea panglica preotului și vasul lui de sacrificiu. 2) Appleton (*Les interpolations dans les Institutes de G.*, p. 197—241), susținut de Albertario (*Elementi postgaiani nelle Istituzioni di Gaio*), interpretează că acest §, de la *quare* și pînă la finele lui, ar fi interpolat. Se argumentează cu concluzia care încheie acest pasaj și care este rezultatul deducției; prin ea se întrerupe în chip nepăsător firul ideilor; iar dînd-o la o parte, ideile se înlănțuie perfect cu: *si quid inuenerit iubet id lex furtum manifestum esse* (din § 192 fine) și cu textul neinterpolat (din acest § 193), precum și cu *propter hoc tamen quod lex ea causa manifestum furtum esse iubet* (din § 194).

Deci, mai mult ca sigur, aici nu este un adaos al interpolatorului care, atunci cînd trebuie să explice rostul talerului, s-a încurcat, ci o nereușită intervenție a lui G. la manualul ce consultase. La început explică bine: talerul servea pentru a ține mîinile ocupate ale celui ce caută și a-l împiedica să lase ceva jos (*ut nihil subiciatur manibus*). Dar nu explică cum cineva, avînd mîinile ocupate, mai putea face percheziția; cu ochii nu era poate deajuns; și dacă obiectul furat avea să fie așezat pe sau sub taler. Toată această disertație, suspectată a fi interpolată, prin dimensiunea ei exagerată, nu poate fi atribuită unui erudit din vremea decadenței, ci eruditului G., care, a folosit prilejul să denunțe un anacronism.

G. a înțeles bine existența practică a două percheziții rituale: una, în forma străveche, devenită desuetă datorită legii Aebutia, și la aceasta s-ar putea crede că s-a referit Aul. Gell. 16, 10, 8; și o alta, neformală, care însemna evoluția istorică a primei (C. Tomulescu), și despre aceasta se vorbește în V. Peregrinului G. i se părea ridicolă legea care pretindea veșmîntul *licium*, despre care se întreabă ce e (*quid sit licium, quaesitum est*, § 193).

deapsa de furt, adulter sau crimă pe unul care chiar nu a comis nimic din acestea [115].

195. Furt se comite nu numai cînd cineva sustrage un bun străin pentru a şi-l însuşi, ci, în general, cînd reţine bunul altuia, fără voia proprietarului.

196. Tot astfel, şi acela care se foloseşte de bunul ce i-a fost lăsat în depozit, comite un furt; şi tot aşa, este vinovat de furt cine a primit un bun pentru a-l folosi într-un anumit scop, iar după aceea îl întrebuinţează în alt scop; de pildă, dacă cineva a primit o argintărie pentru a o folosi la banchetul ce-şi propune să-l dea unor prieteni şi, în loc de aceasta, o poartă cu sine într-o ţară străină; sau cînd cineva primeşte în comodat un cal pentru un drum călare şi, în loc să facă aceasta, poartă animalul cu sine mai departe în alt scop, de pildă la război, caz pe care vechii autori îl dau ca exemplu în cărţile lor [116].

197. S-a decis cu toate acestea ca cei care folosesc bunurile ce le-au fost date în comodat, altfel decît cum a fost convenit a fi folosite, să fie socotiţi că săvîrşesc un furt numai dacă comit aceasta în contra voinţei proprietarului, care, dacă ar fi ştiut, nu ar fi îngăduit; iar dacă au convingerea intimă că acela le-ar fi permis, se zice că sînt în afară de orice învinuire de furt; distincţia fiind, evident, binevenită, întrucît nu se comite furt fără intenţie de fraudă [117].

198. Dar şi dacă cineva crede că, însuşindu-şi un obiect, face aceasta fără voia proprietarului, pe cînd în fond proprietarul e chiar de acord să se înfăptuiască acest lucru, se zice că nu este furt. Astfel, dacă Titius a îndemnat pe sclavul meu să ia de la mine unele obiecte şi să i le aducă lui, iar sclavul m-a informat despre aceasta, şi eu, cu gîndul de a-l surprinde pe Titius în flagrant delict de furt, i-am permis sclavului să ducă la acela obiectele — s-a pus întrebarea dacă Titius se face vinovat faţă de mine de furt, sau de delictul coruperii sclavului sau de nici unul.

---

[115] Acest paragraf s-a demonstrat a fi interpolat, cel puţin de la cuvintele: *sed uerius est*... pînă la fine. Formal, interpolaţia este trădată prin cuvîntul *homicida*, care nu se găseşte nicăieri în literatura juridică anterioară (Kniep, III, §§ 88—215, p. 571, n. 2), cum şi prin clişeul *neque enim lex facere potest*...*non magis quam*, care pare a fi străin stilului lui G. (Kalb, *Röm. Juristenlatein*, ed. 2, 1888, p. 81). În fond, acest fel de a argumenta asupra unui text de lege — fără nici un interes practic — denotă o mentalitate mai mult bizantină decît clasică. Este oare exact să spunem că nu există *furtum manifestum* decît în realitate *(natura)*? Aici interpolatorul schimbă direcţia. Nu e vorba de a şti dacă legea poate decreta ca hoţ pe unul care n-a furat, ci că, odată produs furtul, ea este chemată să determine dacă acela este manifest sau nu! Cuvîntul *manifestum* desemnează situaţia în care culpabilitatea hoţului apare cu evidenţă. Or, legea are calitatea să considere dacă o anumită situaţie produce evidenţe. Ea poate decide că e flagrant delict de adulter sau de furt chiar numai un simplu fapt evident; există deci un *furtum manifestum lege*. Propoziţia *neque enim lex facere, ut qui manifestum fur non sit* este socotită a sta în anacolut cu *non magis quam*...pe care-l adaugă V, în loc să fi lăsat *neque ut qui omnino fur non sit, fur sit* (Kalb, loc. cit., şi Kniep). Avem aici (în § 194) cea ma curioasă dintre interpolaţiuni.

[116] Dacă furtul poate fi comis şi asupra unui imobil, a se vedea discuţia la II, 51.

[117] *Animus* sau *adfectus furandi* (condiţie esenţială pentru calificarea unui furt, cf. şi: II, 50; III, 208; IV, 178), pe nedrept gîndit de Albertario a fi o noţiune bizantină, se face vizibil prin *dolus malus* care, la rîndu-i, rezidă în conştiinţa clară că lucrul însuşit aparţine altuia, iar însuşirea, făcută fără voia şi ştiinţa stăpînului. De aici, fundamentarea ideilor *intercipiendi causa* (sup., § 195) — v. Thomas, Iura, 1968, I, p. 30), *subreptio* şi *contrectatio fraudulosa* (Watsoni, LQR, 1958, p. 126—131 (SDHI, 1962, 331—341)).

S-a răspuns că nu poate fi făcut vinovat nici de una nici de alta; de furt nu, întrucît el şi-a însuşit lucrul cu ştiinţa mea, dar nici de corupere a sclavului, întrucît sclavul nu a devenit mai rău.

199. Uneori însă se fură chiar oameni liberi, cum ar fi de pildă atunci cînd ne este sustras unul din descendenţii noştri, care se găsesc sub *potestas* a noastră, sau soţia care se află sub *manus* a noastră, sau unul care ne-a fost adjudecat printr-o sentinţă sau ni s-a îndatorat pentru o muncă [118].

200. Uneori cineva comite furt chiar asupra propriului său bun, cum ar fi de pildă, cînd debitorul sustrage obiectul pe care l-a dat drept gaj creditorului sau cînd eu sustrag propriul meu bun din mîna unuia care-l poseda cu bună-credinţă. De aici s-a ajuns a se socoti că săvîrşeşte furt şi acela care a ţinut ascuns pe sclavul său, revenit iarăşi la dînsul, dar pe care îl posedase altul cu bună-credinţă [119].

201. Şi invers, sînt cazuri cînd îţi este permis să-ţi însuşeşti bunurile altuia prin ocupare şi uzucapiune şi totuşi aceasta să nu fie socotită furt, spre pildă însuşirea bunurilor unei succesiuni a cărei posesiune nu ai dobîndi-o decît dacă nu ar exista un *heres necessarius*, pentru că, dacă ar exista un atare moştenitor necesar, s-a decis să nu poată fi uzucapat nimic cu titlul *pro herede*. Şi tot aşa, un debitor poate poseda şi uzucapa, fără furt, bunul pe care-l mancipase fiduciar sau îl transmisese creditorului prin cedarea *in iure*, aşa cum s-a arătat în comentariul precedent [120].

202. De multe ori însă unul care nu a comis furt este învinuit totuşi de furt; aşa este cazul celui cu ajutorul şi îndrumarea căruia a fost comis furtul. În situaţia aceasta intră cel care a făcut să-i cadă pe jos banii, pentru ca altul să-i ia pe furiş sau ţi-a stat în cale, pentru ca altul să-i însuşească necinstit, sau a alungat oile sau vitele tale, pentru a le prinde

---

[118] G. omite să spună că *res extra commercium* nu pot fi obiecte de furt, ci *sacrilegium;* sau că sustragerea din avutul public nu constituie furt ci *peculatus;* în fine, că asupra imobilelor nu se poate comite un furt. Dar ţine să adauge — fapt neaşteptat — că unui *pater familias* i se pot fura descendenţii liberi. Cum aceştia nu erau *res*, se cuveneau aici explicaţii, pe care autorul nu le-a dat. Noi înţelegem însă că *furtum liberorum* exprima o supravieţuire a confuziei primitive dintre *potestas* şi *proprietas*, ceea ce însă nu mai era de conceput în epoca clasică.

Condiţia juridică a *nexus*ului, atribuit *(addictus)* creditorului, era foarte apropiată de aceea a unui *iudicatus*, care fusese *damnatus*, ceea ce nu trebuie să ne surprindă, fiindcă aşa se autodamnase debitorul însuşi atunci cînd făcuse legămîntul (C. Tomulescu, Nexum *bei Cicero*, p. 92: *Die juridische Lage der nexi*).

El avea o situaţie identică cu acei *addicti* pentru *furtum manifestum* sau cu cei aflaţi în *mancipium* şi chiar cu *homo bona fide seruiens* (G. Ciulei, *Liber homo bona fide seruiens*, thèse, Paris, 1941, p. 3—57). *Auctoratus* era omul liber, aflat într-o stare de fapt similară cu aceea a sclavului, întrucît şi-a angajat serviciile ca gladiator. (Bibliografia la C. Tomulescu, *Dr. priv. rom.*, 1973, p. 137, n. 151—153.)

[119] În lumea jurisconsulţilor s-a decis *(placuit)* să fie asimilat cu furtul şi cazul de *celatio serui fugitiui et reuersi ad dominum*. Prin sclavul fugit şi reîntors, Ofilius înţelege pe acela care, după ce a fost vîndut, revine la fostul stăpîn *(qui extra domini fugae causa quo se a domino celaret, mansit* — D, 21, 1, 17 pr. (Ulp. 1 *ad ed. aed.*)) *Celare* şi *recipere* însemnînd cam acelaşi lucru, urmează că vînzătorul care a reprimit pe fostul sclav, întors acum la el, comite un furt (Niederländer, loc. cit.), la fel cum vînzătorul ascunde şi păstrează animalul domestic care, după ce a fost vîndut, revine acasă (Sturm, *Zur Ursprünglichen Funktion der* Actio Publiciana, RIDA, 1962, p. 394).

[120] Există cazuri cînd însuşirea lucrurilor altuia *(res alienae)* nu este considerată furt, de ex. însuşirea bunurilor unei moşteniri care ţi s-ar cuveni, dar nu ţi-a fost adjudecată încă (inf., § 212).

altul; şi acest lucru l-au extins jurisconsulţii *ueteres* şi la cel care a fugărit cireada cu o pînză roşie. Iar dacă aceste lucruri s-au făcut numai în glumă, şi nu cu dinadinsul, pentru ca să se comită furtul, vom vedea dacă trebuie ori nu acordată o acţiune utilă, căci prin legea Aquilia, care a fost adusă tocmai pentru repararea prejudiciilor, chiar şi simpla culpă este pedepsită.

203. De acţiunea de furt se poate prevala însă şi unul care are tot interesul ca lucrul să rămînă intact, chiar dacă nu i-ar fi el proprietarul [121]. Prin urmare, nici proprietarului nu i se cuvine acţiunea de furt, decît dacă are interes ca lucrul să nu piară.

204. Deducem de aici că un creditor poate acţiona oricînd pe cineva pentru furt, în legătură cu sustragerea gajului; şi pînă acolo s-a mers, încît, chiar dacă sustragerea gajului a făcut-o proprietarul însuşi, adică debitorul, încă să i se acorde creditorului acţiunea de furt.

[Custodia — Riscurile]

205. La fel, cînd un vopsitor a primit nişte haine la curăţat sau la vopsit sau un croitor la reparat, contra unei sume anumite şi pe acestea le-a pierdut de pe urma unui furt, atunci, el însuşi, iar nu proprietarul, are acţiunea de furt, fiindcă el avea obligaţia, iar nu proprietarul, să vegheze ca aceste lucruri să nu dispară; acela va putea, evident, urmări pe curăţitor sau pe croitor prin acţiunea de locaţie, numai atunci cînd vopsitorul sau croitorul nu vor mai fi [eventual] în situaţia de a restitui bunurile; căci dacă nu le-ar mai fi cu putinţă să-l despăgubească, iar proprietarul nu-şi mai poate redobîndi obiectul său de la aceia, abia atunci se va folosi, el personal, de acţiunea de furt, fiindcă, în acest caz, este propriul său interes ca să-i fie salvat bunul.

206. Cele ce am spus despre cel ce curăţă hainele sau despre cel ce le repară se aplică şi aceluia căruia i-am dat un bun în comodat; căci precum aceia, primind o plată, sînt obligaţi să păzească obiectele, la fel şi aceia care, primind un bun pentru a se folosi de el, sînt de asemenea datori să-l păzească [122].

---

[121] G. nu precizează a fi vorba de *colonus*, noi subînţelegem totuşi colonul „care nu era proprietar, dar avea obligaţia să vegheze la *custodia*"; după ce despăgubea pe proprietar — putea îndrepta o *actio furti*, recursorie, contra terţului care sustrăsese. Servianii, care nu admiteau extinderea acţiunii legii Aquilia în favoarea uzufructuarului, n-au admis-o nici colonului; pentru delictul de furt, ocrotirea colonului a fost totuşi admisă.

În mod normal, *actio furti* o aveau: proprietarul (acest § 203), creditorul pigneraticiu (§ 204) şi posesorul de bună-credinţă (§ 200).

[122] Comodatarul, la fel ca vopsitorul *(fullo)* sau croitorul *(sarcinator)*, este răspunzător pentru *custodia*, răspunderea fiind aceeaşi ca la *nauta, caupo, stabularium* (Feenstra, *Deux textes de G. sur la responsabilité contractuelle*, în: *Mél. Brühl*, p. 104—118). Responsabilitatea acestora nu se limita numai la *furtum* — produs prin lipsa de *custodia* —, ci cuprindea şi pe aceea de *damnum*, conform legii Aquilia. Pastori (*Il commodato nel dir.*, Milano, 1954; Labeo, 1956, p. 317) opinează că gaianul *custodiam praestare* se referă la o figură tipică de răspundere, şi combate tendinţa de a subînţelege aici un concept de *culpa*.

Pignus, de obicei e dat de debitor, dar poate fi dat şi de un amic, care vrea să presteze o garanţie reală pentru debitor. Kübler—Seckel (1908), la pasajul *id est ipse debitor* (sup., § 204), fac observaţia: *eiecimus glosemam, quamuis* Institutionibus *subsit*; cu alte cuvinte, ecuaţia *dominus* şi *debitor* nu e posibilă oricînd. Argumentele originale (Solazzi, *La responsabilità del commodatario nelle Istituzioni di Gaio*, Iura, 1955, p. 139—145) asupra textului lui G. (§§ 203—

207. În schimb, cel căruia i-a fost dat în depozit un bun nu răspunde de custodie şi numai atunci este făcut vinovat cînd el însuşi a săvîrşit ceva prin dol. Pentru acest motiv, dacă bunul i-a fost cumva sustras, el nu este ţinut să-l restituie în baza depozitului, şi aceasta nu pentru că nu ar fi avut interes ca bunul să fie păstrat — şi că de aceea nu poate intenta acţiunea de furt — ci pentru că această acţiune îi revine de drept proprietarului [123].

208. În sfîrşit, mai trebuie ştiut că s-a pus problema dacă impuberul, însuşind pe ascuns bunul altuia, comite sau nu un furt. Cei mai mulţi au răspuns că, întrucît furtul presupune o intenţie, impuberul este răspunzător pentru această vină cînd e foarte aproape de pubertate, adică la vîrsta cînd îşi dă bine seama că comite un delict [124].

209. Cel care ia cu forţa bunul altuia e răspunzător de furt căci cine îşi poate oare însuşi mai degrabă bunul altuia, fără vrerea stăpînului, dacă nu acela care i l-a smuls cu forţa? Pentru aceasta, bine s-a şi spus, că unul ca acesta este tîlhar ordinar. Şi ca atare, pretorul a introdus, sub titlul acestui delict, o acţiune proprie, care se cheamă *ui bonorum raptorum* şi care, în decursul unui an, se ridică la de patru ori valoarea bunului, iar după un an, la simpla valoare. O atare acţiune este utilă, chiar dacă cineva a smuls cu forţa un bun, fie el cît de mic [125].

---

207) duc la concluzii interesante şi în alt domeniu, astfel: în § 204 se arată că *actio furti* nu priveşte pe proprietarul lucrului dat în *pignus*, „adică pe debitor"; aceasta arată cuvintele *id est ipse debitor*, în traducere literală, dar ele repetă eroarea conţinută în cuvintele *licet dominus non sit* „chiar dacă nu ar fi el proprietarul" (sup., § 203). Custodia, asupra căreia insistă G. (aici, în §§ 206—207, şi în alte locuri mai înainte (de ex. I, 13, la capitolul despre *persoane;* iar în II, 67, referitor la animalele prinse), trebuie discutată împreună cu *culpa*.

Praestare custodiam de la G. şi *praestare culpam* de la Modestin (D, X, 2, pr. § 1) sînt sinonime; deci *culpa*, de care era răspunzător depozitarul în epoca clasică, nu consta numai din acte *in committendo*, ci şi din simple neglijenţe *(culpa in ommittendo)* (inf., § 207).

Întunecată de interpolaţiunile postclasice, dar devenită dominantă în ştiinţa dreptului roman, *custodia* a fost menţinută în codurile moderne, aflîndu-şi aplicare în practica şi teoria zilelor noastre (Martin, *Rinascità della dottr. clas. della responsabità per custodia*, Iura, 1956, p. 124—131; Traian Ionaşcu, *Răspunderea delictuală şi quasidelictuală*, Justiţia nouă, 1949).

[123] Depozitarul răspunde faţă de deponent prin acţiunea de depozit, o acţiune de bună-credinţă, deci răspunderea lui era nu pentru lipsa de *custodia*, spune G., decît cînd săvîrşise ceva prin *dol*.

Dar să fie oare adevărat că în dreptul clasic depozitarul nu răspundea decît de dolul său şi de actele sale prejudiciabile, pozitive *(culpa in commitendo)*? La această ipoteză s-ar părea că se referă G., ca şi Modestin (loc. cit., unde se compară depozitul cu comodatul, textul aceluia fiindu-ne transmis prin Coll. (X, 2, 1—2; Textes [7], p. 569), deci tot către finele secolului IV sau începutul secolului V — data manuscrisului V).

Şi totuşi, din compararea acestor două texte rezultă contrariul, anume că încă pe vremea lui G. existau ezitări; pentru a afla responsabilitatea depozitarului, se căuta să se vadă dacă contractul prezenta un interes pentru cel care deţinea lucrul (Appleton, *Les risques dans la vente et les fausses interpret.*, RHD, 1927, p. 195—252).

Analiza variantelor *diligentia exactissima, culpa leuis in concreto, culpa lata in abstracto* (M. Nicolau, *Recherche sur la théorie des fautes dans les oblig. de bonne foi*, RHD, 1937, p. 548) nu intră în G.I. (V), în schimb, în *Ad Edict. prou.*, 9 (D, 13, 6, 18) se vorbeşte de *diligentia exactissima*.

[124] Perrin, *La respons. delict. de l'impubère en dr. rom. clas.*, în: *Mél. Senn*, p. 238—246.

[125] *Actio ui bonorum raptorum*, adusă în 76 î.e.n. de pretorul peregrin M. Lucullus Licinianus, viza jafurile sclavilor constituiţi în cete (Cuq, *Un réscrit d'Auguste*, RHD, 1930, p. 395; Giffard, *Dr. rom., Oblig.*, 257); interesant este faptul că evaluarea lucrului furat scade cu timpul *(intra annum quadrupli, post annum simpli)*. Pentru ce această, nu ştim.

[Delictul de păgubire nedreaptă (damnum iniuria datum)]

210. Acţiunea de daune, pe nedrept pricinuite *(damni iniuriae actio)*, a fost instituită prin legea Aquilia, în al cărei prim capitol s-a prevăzut că, dacă cineva a ucis în chip nedrept pe un sclav al altuia sau pe un animal al altuia, din cele ce trăiesc în turmă, atunci să fie condamnat a plăti stăpînului atît cît a fost cea mai mare valoare a lor, în anul acela.

211. Prin a omorî pe nedrept se înţelege faptul produs prin dolul sau culpa cuiva; şi cum prin nici o altă lege nu a fost adusă o atare reprimare delictului de păgubire produsă pe nedrept, urmează că cel care — într-o împrejurare oarecare — săvîrşeşte o pagubă fără vină şi manopere viclene rămîne nepedepsit [126].

212. Prin acţiunea acestei legi, evaluarea se face ţinînd seama nu atît de corpul victimei, ci, evident, după cît de mare a fost paguba [127] pe care a suferit-o stăpînul prin uciderea sclavului; pentru aceea va şi obţine el mai mult decît valoarea sclavului. Astfel se face estimarea, de pildă, cînd sclavul meu, instituit moştenitor de către cineva, a fost ucis înainte ca el să fi făcut, la ordinul meu, acceptarea succesiunii. Bineînţeles că evaluarea se face nu atît asupra valorii sclavului însuşi, cît asupra volumului succesiunii pierdute. La fel şi atunci cînd, din doi gemeni sau doi actori ori muzicanţi, a fost ucis unul; evaluarea se face nu numai asupra celui ucis, ci şi a aceluia care a rămas stingher, fiindcă cel rămas în viaţă nu mai are nici el aceeaşi valoare, acum. Aceeaşi soluţie şi pentru cazul cînd dintr-o pereche de catîri sau de cai de la o *quadriga* ⟨cineva *⟩ a omorît unul.

213. Acela al cărui sclav a fost ucis are libera alegere în a cere sau aplicarea pedepsei capitale contra aceluia care a omorît, sau acordarea acţiunii de despăgubire, conform legii.

214. Faptul însă că în această lege a fost pus adausul „*cea mai mare valoare pe care a avut-o bunul în anul acela*" înseamnă că — dacă a ucis, să zicem, un sclav şchiop sau unul chior, dar care în anul acela fuseseră sănătoşi — estimarea se face nu după cît valorau ei în momentul în care au fost ucişi, ci după cît a fost valoarea lor maximă în acel-

---

* *quis* — Kniep, Beseler (ZS, 1930, p. 25; întregire, pentru a evita identificarea subiectului diatezei pasive, *occisus fuerit* de mai sus, cu subiectul celei active, *occiderit*; de aici Solazzi (*Gl. a G.*, III, p. 320) socoteşte pe *uel ... unus occisus* nejustificat şi deci glosat; la fel pluralul, din fraza următoare, *quadrigis*, şi ordinea celor două exemple: pereche de catîri şi *quadriga* cailor).

[126] *Iniuria* şi *culpa*: cuvîntul *iniuria* cu sensul larg de act făcut fără drept *(quod non iure fit)* — fiind presupus ca săvîrşit prin dol şi cu intenţia de a păgubi — a devenit sinonim cu *culpa*, dar nu şi cu imprudenţa culpabilă. Cel care omoară un sclav din întîmplare *(casu)* nu este lovit de l. Aquilia. Această distincţie între *culpa* şi *casus* apare net în acest §, pe nedrept suspectat de interpolare (Fliniaux, Ann. Univ. Paris, 1928, p. 107).

Pentru *damnum*, v. Daube: *On the use of term* damnum, în: *Studi Solazzi*, p. 57.

[127] Textul vorbeşte numai de *damnum (emergens)*, deşi exemplul ales conduce la *lucrum cessans*, a doua faţă a aceluiaşi delict (Below, *Die Haftung für* lucrum cessans *im röm. R.*, München, 1964, p. 23 şi urm.).

an; în felul acesta se ajunge ca cineva să obţină mai mult decît paguba ce i s-a produs [128].

215. În capitolul al doilea este instituită o acţiune contra ⟨ad*⟩-stipulatorului care a iertat pe debitor de datorie, în dauna creditorului-stipulator; acţiunea va fi la atît cît fusese cuantumul datoriei [129].

216. Se vede clar pentru ce această acţiune a fost pusă în acea parte a legii, la titlul despre „prejudicii"; aşa că nu mai era nevoie să se prevadă acest adaus, deoarece, pentru atingerea aceluiaşi scop era suficientă acţiunea de mandat, cu deosebirea numai că acţiunea dată prin această lege, contra celui care neagă, este la de două ori valoarea lucrului.

[Alte prejudicii privind bunurile]

217. În capitolul al treilea se prevăd dispoziţii în legătură cu orice alt fel de prejudiciu. Astfel, dacă cineva a rănit un sclav sau un patruped din acelea care trăiesc în turme sau a rănit ori a ucis un patruped din acelea care nu trăiesc în turme, de pildă un cîine sau o fiară sălbatică, precum ursul, leul, se prevede la acest capitol o acţiune. Tot aici se prevăd despăgubiri pentru daunele pricinuite pe nedrept şi faţă de alte animale, precum şi faţă de oricare alte lucruri lipsite de viaţă.

Tot la acest capitol se mai prevede o acţiune şi pentru cazul cînd un lucru a fost ars, vătămat sau frînt, cu toate că însăşi denumirea de vătămare ar fi fost de ajuns să înţelegem că se referă la toate aceste cazuri. Un lucru v ă t ă m a t înseamnă stricat în orice chip. De unde urmează că sub denumirea aceasta sînt cuprinse nu numai lucrurile arse, rupte sau frînte, ci chiar şi cele sparte, sfărîmate, vărsate, precum şi cele în orice alt chip distruse sau deteriorate [130].

---

* *ad(stipulatoris)* — precum sugerăm (după sens).

[128] *Damnum iniuria datum* este delictul care sărăceşte pe victimă, dar nu îmbogăţeşte pe făptaş. Nu avem textul legii Aquilia, prima încercare de sistematizare a diverselor delicte cauzatoare de daune în bunurile altuia, fără intenţia însuşirii. Ceea ce deţinem prin aceste III, 210 — 219 şi prin Digeste (IX, 2, 2 pr.), care citează pe G. şi pe Ulp. (D, IX, 2, 27, 5), sînt numai referinţe despre această lege. Adusă sub forma unui plebiscit, propus de Aquilius, un tribun neidentificat, nu a putut fi datată. După o informaţie de la Theophil (4, 3, 15 — Ferrini, p. 404), între anii 289 şi 292 î.e.n.; alţii, orientîndu-se după Ulpian (D, 9, 2, 27), între l.XII T. şi începutul secolului II î.e.n., cînd ar fi trăit Aquilius. Asupra ipotezelor: Biscardi, *Sulla data della* l. Aquilia, Iura, 1967, I, p. 1247. În orice caz, noua lege era de circumstanţă, adusă la cererea plebeilor (Iust. Inst., 4, 3, 15), pentru a înfrunta pagubele aduse de patricieni hotărîrilor lor (Paoli, *Lis infitiando crescit in duplum*, thèse, Paris, 1933, p. 125; Kelly, LQR, 1964, p. 73—83; Pringsheim, *The origin of the* l. Aquilia, în: *Mél. Brühl*, p. 241).

G. găseşte că legea cuprindea trei capitole, fiecare privind repararea prejudiciilor, dar se limita la anumite cazuri şi era aplicabilă numai romanilor; cu timpul, cazurile au fost extinse de jurisprudenţă şi pretori, iar prin *fictio ciuitatis*, aplicarea extinsă şi peregrinului (IV, 37), reclamant sau pîrît (C. Tomulescu, *Les trois chapitres de la* l. Aquilia, Iura, 1970, p. 191—196).

[129] La materia adstipulaţiunii aflăm indiciul contingenţii dintre *sponsio* şi *stipulatio*. Or, dacă data legii Aquilia coincide cu cea a secesiunii plebei (Beinart, *Once more on the origin of the* l. Aquilia), înseamnă că acea contingenţă era foarte veche.

[130] Fiindcă expresia *fregerit, rupserit, iniuria* reaminteşte, pe *os fractum* şi *membrum ruptum* din l. XII. T., înseamnă că l. Aquilia nu aducea lucruri chiar de tot noi (Simon, *Begriff u. Tatbestand der* iniuria *im altröm. R.*, ZS, 1965, p. 132—187); la fel, *urere*, pe care dreptul comparat îl arată mereu împreună cu celelalte două. Prin noua lege se adapta textul legii XII T.,

218. În acest capitol se prevede totuşi ca acela care a produs paguba să fie condamnat nu la cît valorase bunul în acel an, ci la valoarea pe care a avut-o în ultimele 30 de zile. Şi cum cuvintele „la cea mai mare valoare" nu se mai adaugă, unii au mers pînă la a socoti că judecătorul este liber să stabilească valoarea avută cu 30 de zile înainte, fie la plafonul maxim, fie la cel minim. Sabinus însă a decis că trebuie procedat ca şi cum ar fi fost adăugate şi în această parte cuvintele „la cea mai mare valoare", autorul legii găsind suficientă folosirea lor numai în prima parte [131].

219. Dealtfel, pînă la urmă, s-a decis ca acţiunea ce decurge din această lege să nu se acorde decît pentru cazul cînd cineva a comis paguba cu propria lui mînă; altminteri, pentru daunele produse în alt chip, se acordă acţiuni utile; spre ex., cînd cineva a închis sclavul sau animalul altuia şi aceştia au murit de foame; sau cînd a mînat atît de tare un animal de povară, încît l-a vătămat; la fel şi dacă cineva a sfătuit pe sclavul altuia să se urce într-un pom sau să coboare într-o fîntînă şi acesta, urcînd sau coborînd, a căzut şi, fie a murit, fie a căpătat o rană în vreo parte a corpului. În schimb, dacă cineva a aruncat în apă, de pe mal sau de pe o punte, pe un sclav al altuia şi acesta s-a înecat, nu e greu de înţeles că el a produs paguba cu mîna lui, pentru că el l-a aruncat [132].

---

ale cărei sancţiuni (talionul) nu mai corespundeau cu noile concepţii sociale şi economice (amenda fixă, indiferent de venalitate). Şi totuşi, în cap. III, caracterul penal e tot atît de vizibil ca şi în l. XII T., în plus, pe cînd legea veche aplica sancţiuni numai pentru prejudiciile aduse persoanei, l. Aquilia extindea aplicaţiunea la orice *res se mouentes*, cît şi la *res quae anima carent*. Părerea că formula acţiunii legii Aquilia cuprindea o *taxatio* (Giffard, Aestimatio, taxatio quod interest, *dans* l'actio legis Aquilia, RHD, 1933, p. 336) stîrneşte nedumerire. Într-adevăr, de ce mai era nevoie de această *taxatio*, cînd legea conţinea dispoziţii *imperative* care fixau condamnarea la valoarea maximă pe care o avusese obiectul în anul acela sau în luna precedentă delictului?

Socotită în unele privinţe ca o acţiune *reipersecutorie*, se vede bine că, în altele, era penală, fiindcă aducea mai mult decît repararea prejudiciului (Beinart, *On the third chapter of the* l. Aquilia, LQR, 1936, p. 253—268; RHD, 1937, p. 450—460; Jolowicz, *The original scape of the* l. Aquilia *and the question of domages*, LQR, 1922, p. 220—230).

[131] G. atrage atenţia asupra divergenţelor dintre sabinieni şi proculieni — în interpretarea legii Aquilia, pentru aplicarea ei practică. Discuţiile nu ajunseseră încă a se purta cu privire la importanţa faptului — sau mobilului — care a premers *damnum* şi nici la ce se întîmpla cînd acţiunea legii Aquilia venea în concurs cu alte acţiuni (Arnò, *Di una magna diversità tra* Muciani e Seruiani *in tema di* damnum iniuria datum (NRH, 1910, p. 316)).

[132] Nestabilind conceptul abstract al delictului *damnum iniuria datum*, l. Aquilia enumeră cazurile principale cărora se aplică; în sistemele juridice vechi, noţiunile trebuiau exteriorizate sensibil, forma exterioară predominînd asupra ideii. Cu timpul, jurisprudenţa a cizelat — pe calea abstracţiunii — noţiunea de *damnum iniuria datum* şi a formulat-o ca fiind un *damnum corpore corpori datum*, adică *prejudiciul* adus printr-o acţiune exterioară, pozitivă, exercitată asupra unui lucru.

Ocupîndu-se de *actiones utiles*, acordate şi pentru pagube aduse în orice chip, cum şi de *actiones in factum*, cu variate aplicaţiuni, G. reeditează doctrina lui Servius şi în mod deosebit pe a lui Q. Mucius, a cărui capodoperă fusese *Teoria generală a acţiunilor* în factum (Arnò, *Legis Aquiliae actio directa ero competit*, BIDR, 1934, p. 195; despre *actiones in factum legis Aquiliae accomodatae*: Lenel, ZS, 1922, 575—577).

[Injuriile]

220. O injurie se comite nu numai cînd cineva a fost lovit, de pildă, cu pumnul, bastonul sau bătut cu biciul, dar și cînd i-a fost adus un ultragiu [133], fie că cineva a anunțat punerea în vînzare a averii altuia ca fiindu-i debitor, deși știa că nu-i datora nimic, fie cînd altul, spre defăimarea cuiva, a adresat calomnii în scris, în proză sau în versuri, sau a acostat cu necuviințe pe o matroană sau pe un adolescent și, în fine, în mai multe alte moduri [134].

221. Noi socotim însă că putem suferi o injurie nu numai cît ne privește direct pe noi înșine, ci și prin descendenții noștri, pe care îi avem sub *potestas*; precum și prin soțiile noastre, cînd acestea se află sub *manus* a noastră. Așa că, dacă aduci o insultă fiicei mele, care este căsătorită cu Titius, se poate purta proces cu tine pentru injurii nu numai în numele fiicei, ci și în numele meu și al lui Titius.

222. Unui sclav, se înțelege că nu-i poate fi adusă lui însuși o injurie, dar stăpînului, prin el, da; evident, că nu chiar în aceleași moduri în care socotim noi că suferim de pe urma injuriei adusă prin copiii noștri și prin soțiile noastre, ci cînd a fost săvîrșită o insultă într-un mod mai violent și cînd se vede clar că a fost îndreptată contra stăpînului; așa ar

---

133 Teoretizînd delictul privat *iniuria*, în dreptul clasic, G. face o distincție între injuriile verbale și cele aduse prin fapte; distincția joacă mare rol, privind atît sancțiunile, cît și poziția părților. De aceea, Bizoukides nu renunță a include aici un § 219[a]: *De iniuriis* (după Iust. Inst., 4, 4 pr. și R. cot., II, 5, 1) pe care prezenta ediție nu-l reține.

134 *Vel etiam...uerberatus* este adaosul unuia care regretă că nu a găsit la G. cuvîntul textual din l. Cornelia (D, 47, 10, 5 pr.); sau poate, presupunerea unuia care se temea ca aceste ipoteze să nu fi fost cuprinse în *percussus* („lovit").

Termenul *quasi debitoris* e inutil, Kniep îl atribuie totuși lui G.. Acela care, fără un just motiv, cerea afișarea vînzării averii altuia, pe care fiscul avea să-l trateze drept rău debitor, comitea o *iniuria*.

Solazzi consideră negaiană lista din acest §; aceasta este numai o impresie, pentru că, vorbind despre *iniuria* comisă *per libellum aut carmen*, G. nu face distincții procedurale, ci atrage atenția că *iniuria* nu trebuie concepută ca un fapt material, ci ca o reprezentare morală, de defăimare a bunului nume.

Din faptul că delictul acesta este discutat de G. numai cu prilejul l. Aquilia și că o altă lege, din trecut sau din vremea sa, în acest domeniu nu a mai invocat, s-ar presupune că la romani nu a existat o lege a așa-ziselor delicte de presă, dovadă că l. Cornelia *de iniuriis* (80 i.e.n.) nu prevedea pedepse pentru *famosus libellus*. Dacă, pornind de la acel rest din l.XII.T. *si quis occentauisset siue carmen malum condidisset* (Cic., *De republ.*, IV, 10, 12) și Augustinus (*De ciu. Dei*, II, 19), G. ar fi trecut apoi în revistă, succint, aspectele problemei înainte și după l. Aquilia, am fi avut elucidări în sociologia juridică a vremii.

Libellus famosus arată neîndoios că este vorba de o defăimare pe calea scrisului (Kaser, Infamia *u.* ignominia *in den röm. Rechtsquellen*, ZS, 1956, p. 220—278. Dar *carmen*? cuvîntul acesta solicită adjectivul *malum*, și atunci fiecare din noi înclină a-l traduce prin „poezie sau compoziție literară defăimătoare", în orice caz nu indica delictul de magie („vrăji", „descîntece") sancționat cu pedeapsa capitală de l. XII T.; amîndouă se referă la *iniuria* pe calea scrisului. Verbul *scripserit*, cu cele două complemente alăturate: *libellum* aut *carmen*, arată îndeajuns aceasta.

O literatură, încă nu veche, a dezbătut caracterul delictului *iniuria* în dreptul roman (C. Stoicescu, *Noile teorii asupra injuriei*, 1907, p. 65—71; D. M. Pippidi, *Occentare siue carmen condere*, Orpheus, 1928, p. 65—71; Daube, *Ne quid infamandi causa fiat*, Atti Verona, III, p. 423 și urm.). Sancțiunea injuriei, lăsată, pe vremea lui G., la aprecierea victimei (§ 224), consta într-o amendă al cărei cuantum constituia o frînă pentru comiterea delictului (*illis temporibus in magna paupertate*, § 223).

fi cînd cineva a bătut cu vergile pe sclavul altuia, şi pentru acest caz ne stă la îndemînă formula unei acţiuni. În schimb, dacă cineva a adus o batjocură sclavului altuia sau l-a lovit cu pumnul, nu i se acordă stăpînului nici o formulă în edictul pretorului şi nici celui care o cere fără temei [135].

223. În Legea celor XII Table, sancţiunea pentru leziuni era: pentru o rană, talionul; pentru un os fracturat sau izbit, o penalizare de 300 de aşi, dacă victima era om liber, şi de 150 de aşi, dacă era sclav; pentru restul injuriilor, sancţiunea era stabilită la 25 de aşi. Pe acele vremuri de mare sărăcie, aceste sancţiuni pecuniare păreau destul de potrivite [136].

224. Dar astăzi noi ne folosim de alt sistem; în adevăr, ni se permite de către pretor să facem noi evaluarea prejudiciului, iar judecătorul condamnă fie la atît cît am evaluat noi, fie la mai puţin, după cum va socoti. Cum însă pretorul obişnuieşte să facă el evaluarea unei injurii grave *(iniuria atrox)*, şi de vreme ce stabileşte el cuantumul sumei ce s-ar cuveni dată drept garanţie, apoi tot la acel plafon evaluăm şi noi formula acţiunii, iar judecătorul, măcar că poate condamna la mai puţin, totuşi de cele mai multe ori, din respect faţă de autoritatea pretorului, nu cutează să reducă condamnarea [137].

225. I n j u r i a g r a v ă este evaluată fie după gravitatea faptului, cum ar fi de pildă cînd cineva a fost rănit, bătut sau lovit cu bastonul; fie după locul unde s-a produs, de exemplu, cînd insulta a fost adusă cuiva la teatru sau în for; fie ţinînd seama de persoană, de pildă cînd un demnitar a suferit o insultă sau cînd unui senator i-au fost aduse jigniri de o persoană de condiţie umilă [138].

---

[135] Pentru o *iniuria atrox* asupra sclavului altuia, pretorul acordă stăpînului o *actio iniuriarum*, deşi bătaia *(atroccius comissa)* nu fusese administrată personal stăpînului. Formula acordată de pretor lui *dominus* pentru *suus seruus uerberatus* o găsim la Ulp. (57 ad Edictum — D, 47, 10, 15, 34), care a păstrat textul edictului respectiv.

[136] Sistemul compoziţiilor pecuniare, ca obligaţii izvorîte *ex delicto iniuriae*, bagatelizîndu-se, chiar pe vremea lui G. (cazul lui L. Veratius, citat de Aul. Gell. (20, 1, 13), care se distra pălmuind şi plătind pe loc amenda legală), a trebuit să se treacă la alt sistem, mai operativ.

[137] La acţiunea de injurii, ca şi la cea a legii Aquilia, reclamantul trebuia să facă, încă din faza *in iure*, evaluarea prejudiciului, aceasta servind drept bază pentru *taxatio* pe care o insera magistratul în *condemnatio* a formulei; în IV, 51, G. va repeta aceasta. Ambele erau acţiuni personale *stricti iuris* şi reclamau un *incertum*, erau deci înrudite. Cum estimarea pretorului nu se făcea pe baza unui jurămînt, ca la acţiunile personale de bună-credinţă, ci ca la cele reale, unde intervenea de asemenea o *taxatio*, şi cum judecătorul putea să o stabilească pe a sa, ambele constituiau şi o ameninţare serioasă pentru pîrît, căci, ca să se evite o nouă *taxatio*, judecătorul îl silea să facă o *confessio incerti*, iar după aceea îl constrîngea să respecte înţelegerea.

Mecanismul acţiunilor cu *taxatio* va mai fi reluat de G. în comentariul final despre procedură, tot cu ocazia acţiunilor *iniuriarum* şi ale legii Aquilia. Se va arăta acolo cum proceda reclamantul pentru estimarea prejudiciului la *id quod interest*; aceasta, odată adoptată de magistrat, devenea *taxatio* a condamnării; iar acţiunea, nemenţionînd *causa*, merita chiar numele de *condictio*.

[138] Ca exemplu de fapte *atrocius comissa* asupra sclavului altuia, G. menţionează pe *uerberare* (sup., § 222). Dacă însă lovitura cu bastonul pe spatele sclavului constituia o *iniuria atrox* pentru stăpîn, cu atît mai mult trebuia socotită atroce lovitura sau bastonarea pe care ar fi suferit-o *dominus* însuşi.

Dacă textele anterioare nu consideraseră atroce lovitura unei persoane libere şi, pentru aceasta, păreau de neînţeles, cu acest ultim § G. le abilitează.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Comentariul IV

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

[ACȚIUNILE[1]]

1. ⟨Rămîne să vorbim despre acțiuni. Dacă cercetăm *⟩ cîte feluri de acțiuni sînt, se vede bine că sînt două: reale *(in rem)* și personale *(in personam)*; căci cei care au găsit că sînt patru, după felurile obligațiunilor, nu și-au dat seama că introduc unele specii de acțiuni [2] în categoria genurilor.

[Acțiunile personale și acțiunile reale]

2. *Actio in personam* este aceea prin care ne ⟨judecăm **⟩ cu cineva care ne este obligat fie de pe urma unui contract, fie de pe urma unui delict, cu alte cuvinte cînd pretindem *„că trebuie să dea, să facă, să răspundă"*.

3. *Actio in rem* este cînd pretindem fie că un bun corporal este al nostru, fie că ni se cuvine un drept oarecare, cum ar fi cel de folosință, de uzufruct, de trecere cu piciorul sau cu carul, de apeduct, de a construi mai sus, ori dreptul la perspectivă; ⟨sau cînd ***⟩ acțiunea adversarului de respingere a pretențiilor este negativă [3].

---

* Restituire Goeschen—Huschke, după Iust. Inst. (4, 6 pr.).

** *(agimu)s* — Textes [7] (*agimus quotiens* — V; *agimus quotiens litigamus* — Kübler).

*** *aut cum* — Huschke (întregire).

[1] *Teoria acțiunilor* promisă la I, 8, constituie ultimul capitol din G. I.

Interesul e deosebit pentru că prin *actiones* era asigurată soluționarea oricărui drept pretins; prin procedură vor fi astfel mai bine înțelese treptele evoluției dreptului roman însuși, întrucît apariția formulelor de noi acțiuni și continua adaptare a celor vechi, tehnica lor funcțională, au premers, la Roma, teoretizarea noilor reguli. Prezentările lui G. vor avea caracter istoric descriptiv, fiind singurul document metodic pentru cunoașterea procesului preclasic și clasic roman, compilația lui Iustinian referindu-se numai la procedura extraordinară *(per libellum)*, inaugurată mult timp după G. Așa că, în materie de procedură, a deschide *Instituțiunile* lui G. înseamnă a închide pe cele ale lui Iustinian și invers.

Bibliografia generală: L. Wenger, *Istituzioni di procedura civile rom.*, tr. R. Orestano, Milano, 1938, 370 p.; A. E. Giffard, *Leçons de procédure*, ed. 2, Paris, 1940; G. Pugliese, *Il processo civile romano*: I, *Le* legis actiones, Roma, 1962, 458 p., și II, *Il processo formolare*, Milano, 1963, 416 p.

[2] Confuzia că obligațiunile contractuale *(sponsiones)* produc patru feluri de acțiuni, deduse după cele patru feluri de formule de acțiuni de drept strict *in personam*, va fi lămurită de G. în §§ 39, 48, 50, 51, unde va studia părțile formulelor după modelele tipice din Edictum (Giffard, *L'action* qua incertum petimus, SDHI, 1938, p. 152 și urm.).

[3] În nici un text clasic nu aflăm prezentate într-un sistem acțiunile negative, iar din Edictum, nici formula. Singur G. le cuprinde, aici, în grupul larg al acțiunilor reale care implică o *intentio negativa*. Dar în loc să vorbească despre funcțiile și rostul lor la servituți, și mai

4. Diviziunea între acțiuni fiind deci făcută în felul acesta, este clar că noi nu putem pretinde de la altul propriul nostru lucru în chipul următor: „*Dacă se constată că acela trebuie să dea*"; căci nu ni se poate da ceea ce e al nostru deja; a ni se da ceva înseamnă, evident, că așa fel ni se dă încît să devină proprietatea noastră; dealtfel, nici nu este posibil ca un bun, care încă de-acum este al nostru, să poată deveni și mai mult al nostru [4]. Evident că, dintr-o pornire contra hoților *(odio furum)*, pentru ca aceștia să fie urmăriți prin cît mai multe acțiuni, s-a admis ca, pe lîngă condamnarea la de 2 sau de 4 ori valoarea obiectului, prin chiar aceeași acțiune, să mai fie constrînși și la restituirea obiectului: „*Dacă se constată că ei trebuie să dea*", măcar că împotriva lor există și acțiunea aceea prin care pretindem că bunul este al nostru.

5. Se numesc deci acțiuni reale, acțiunile în revendicare; iar acțiuni personale, cele prin care pretindem că: „*Trebuie să ni se dea sau să ni se facă*" (*condictiones* [5]).

6. Noi acționăm însă în justiție uneori numai pentru a urmări un obiect, alteori numai pentru a fi aplicată o pedeapsă, iar alteori pentru a urmări atît obiectul, cît și aplicarea unei pedepse.

7. Urmărim numai obiectul atunci cînd acționăm, de ex., cu acțiuni din acelea care derivă din contracte.

---

nsistent la uzufruct, funcții și rost diferite de cele ale acțiunilor reale cu *intentio* pozitivă, G. le scoate în relief doar caracterul lor formal negativ. Aceasta e consecința faptului că G. în II, unde a prezentat problema servituții, nu a tratat aceasta ca pe un concept general și unitar, ci a făcut mențiuni sumare (II, 14 și 31), cu cîteva exemplificări. Ca toți juriștii clasici, G. nu admitea acțiunile negatorii în apărarea servituții, decît acolo unde existau elementele materiale pentru acordarea lor, cînd conținutul lui *ius in res alienas* era negat (Beseler, ZS, 1926, p. 268). Tehnica lor specifică presupunea inserat în formulă termenul *non* care nega servitutea sau uzufructul (Ulp—D, 8, 4, 2; D, 8, 5, 2 pr.); în procedură, *res* e un termen generic („obiectul" acțiunii, iar în unele cazuri „dreptul" asupra obiectului) (Bohacek, *Actiones negativae*, BIDR, 1939, p. 142—193). Solazzi (*La tutela e il possesso delle servitù prediali*, 1949, Napoli) încearcă efortul reconstituirii acțiunii negative, după *a. confessoria*, apropiată (*si parel tibi non esse uti frui invito me* „dacă socotești că n-ai dreptul de folosință fără voia mea"), — corelare care explică și singularul *actio negativa*. Biondi (Actio negativa *ed* actio prohibitoria *in difesa delle servitù ed usufrutto*, Ann. Messina, 1929, 3, p. 63 și urm.) crede că *a. negativa* e îndoielnic clasică, mai curînd postclasică, și, neaflînd-o în Edictum, neglijează pe G., IV, 3.

[4] Dare: Trecerea de la sensul tehnic și propriu, dat de Celsus (Lenel, Paling, I, col. 139; Scialoja, *La proprietà nella vendita rom.*, BIDR, 1907, p. 161—196), la acela mai general, dar impropriu în tehnica juridică, ilustrat aici (și la III, 99), este motivată de G. cu un argument semantic; prin această singură și simplă motivare se urmărea justificarea introducerii noii acțiuni personale *condictio furtiua*, alături de cea reală în revendicare, ale cărei inconveniente venea să le înlăture. Dîndu-și probabil seama că acea acțiune este totuși neobișnuită, iar explicația semantică ar fi nu numai insuficientă, ci chiar nelogică și neistorică autorul a căutat să-i găsească explicația în sentimentul moral de ciudă contra hoților *(plane odio furum)*. Deși prin aceasta sînt contrazise principiile de drept, s-a convenit totuși ca astfel să fie completat arsenalul de mijloace puse la dispoziția păgubașului, pentru ca hoțul să nu scape, chiar dacă obiectul s-ar pierde sau făptașul ar muri și chiar dacă moștenitorul nu ar mai avea posesiunea. Alte ipoteze și distincții la Stone, G. Noster *and* res nostra, p. 357—365.

[5] Clasificarea acțiunilor în *uindicationes* și *condictiones* este generală, dar divizarea acțiunilor *in rem* și *in personam* (sup. §§, 1—3) face abstracție de distincția dintre acțiunile *stricti iuris* și cele *bonae fidei*. Din litera și sensul textului (§ 2) rezultă că, din sfera acțiunilor *in personam* nu erau excluse cele *bonae fidei* care, bazate tocmai pe *dare facere oportere*, nu excludeau elementul *ex fide bona*, caracteristic lor; acestea însă constituiau o categorie aparte, depinzînd de un principiu diferit și slujind altui scop.

8. Urmărim numai aplicarea unei pedepse, de pildă, atunci cînd acționăm pentru furt și pentru injurii și, după părerea unora, în legătură și cu bunurile ce ne-au fost smulse cu forța; căci, pentru redobîndirea bunului însuși, ne stau la îndemînă atît revendicarea, cît și *condictio*.

9. Urmărim obiectul, dar și aplicarea unei pedepse [6], în acele cazuri în care pretindem valoarea dublă a lucrului de la unul care neagă cu îndărătnicie [7]; aceasta se întîmplă la acțiunea pentru executarea sentinței *(actio iudicati)*, la cea a *sponsor*ului contra debitorului principal pentru plata cheltuielilor *(actio depensi)*, la cea de reparare a daunelor pricinuite nedrept *(actio damni iniuriae dati)* prevăzute de l e g e a A q u i l i a sau la cea pentru obținerea bunurilor care au fost lăsate cu titlu de legat prin *damnatio* [8].

10. În afară de acestea, există unele acțiuni care sînt chemate să dea operativitate unei legisacțiuni, iar altele care sînt operative prin ele înseși [9]. Pentru a lămuri lucrul acesta, e necesar să vorbim mai întîi despre legisacțiuni.

[Legisacțiunile]

11. Acțiunile de care s-au folosit *ueteres* se numeau *l e g i s a c ț i u n i (legis actiones)*, fie pentru motivul că fuseseră aduse prin legi (căci pe atunci edictele pretorului, prin care au fost introduse cele mai multe acțiuni, încă nu intraseră în uz [10]), fie că erau potrivite după înșiși

---

[6] Caracterul analitic al acțiunilor romane făcea ca oricare dintre ele să nu poată îndeplini concomitent două sau mai multe funcții. Așa că o *actio mixta*, care contopea o acțiune *in rem* cu una penală, fiind o imposibilitate în dreptul vechi, constituia încă o abatare de la principiile elementare ale tehnicii juridice. Contopirea admisă de pretor în *actio ui bonorum raptorum* a venit mai tîrziu; din §ul 8 se vede că era încă numai *in rem*.

[7] Delictele comune asupra sclavilor, săvîrșite în liniștita depărtare a cîmpurilor și în lipsa stăpînului sau departe de acesta, erau greu de dovedit, de aici tendința naturală de negare a lor *(infitiatio)*. *Infitiari*, sinonim cu *negare*, atrăgea litiscrescența la dublu. G. spune că aceasta se putea întîmpla numai în patru acțiuni, dar cercetătorii au mai descoperit încă patru (de Senarclens, în: *Studi Bonfante*, III, p. 91—117; Paoli, *Lis infitiando crescit in duplum*).

Amenințarea cu pedeapsa la dublu tindea să împuțineze cazurile de tăgăduiri șicanatoare.

La *actio iudicati*, negările erau posibile după ce *infitians*, devenit *iudicatus*, nu voia să execute sentința, invocînd de ex. că ea cuprinde impreciziuni, că magistratul care a instruit pe *iudex* fusese incompetent sau că incompetent fusese *iudex* însuși etc. Textele privind *actio depensi* sînt rare, dar primordiale sînt cele de la G.

[8] Textul final se referă la plata, din eroare, a unei *certa pecunia (res) relicta*, peste debitul ce decurge dintr-un legat *per damnationem*. Cum plata nu eliberează pe debitor decît dacă a fost făcută în interesul său, urmează că la legatul *p. d.*, unde plata se făcea în interesul creditorului, era normal ca legatarul să ceară restituirea prin *condictio indebiti*. G., în plus, decide că, și aici, ca la orice *infitiatio*, se cere dublul (aceeași opinie și în II, 282—283); în orice caz, nu prin *manus iniectio* — (C. Tomulescu (ZS, 1968, p. 24: Iura, 17, p. 82)), căci G. nu a lăsat niciodată a se înțelege așa ceva în materie de legate.

[9] În legătură cu *quaedam sua ui ac potestas*, cf. : inf. n. 49; N. I. Barbu, *Ist. lit. lat.*, p. 357.

[10] Prin chiar numele de *legisactiones*, legea apărea în fundamentul și în istoria ei, ca protestatara cea mai clară a c u t u m e i . O singură excepție de legisacțiune care mai păstra și consacra cutuma află G. la *pignoris capio* (IV, 26). Pentru rest, vom avea prilejul să vedem cum G., descriindu-le pe fiecare în parte, le scotea în evidență caracterul învechit și retrograd.

termenii legilor[11], și pentru aceasta erau imuabile, ca și legile. De aici vine, se spune, că unul care chemase în judecată pentru că i-ar fi fost tăiate niște viițe *(actio de uitibus succisis)*, iar în acțiunea intentată le numise pe acestea viițe, a pierdut procesul, fiindcă trebuia să le numească arbori, așa cum prevedea Legea celor XII Table, care nu vorbea despre tăierea viței, ci despre tăierea arborilor[12], în general.

12. După lege, se acționa în 5 feluri, prin: *sacramentum* (jurămînt); *iudicis postulatio* (cererea de judecător); *condictio* (chemarea la judecată); *manus iniectio* (aplicarea mîinii); *pignoris capio* (luarea de gaj)[13].

[Sacramentum]

13. Procedura prin *sacramentum* era de aplicație generală; în adevăr, la jurămînt se recurgea în acele situații în care nu se prevedea în lege că s-ar putea judeca altfel. Această acțiune era însă tot atît de riscantă în caz de ⟨jurămînt *⟩ fals pe cît de riscantă este astăzi *actio certae creditae pecuniae* unde, datorită angajamentului ce și-a luat solemn *(sponsio)*, pîrîtul se expune riscului, dacă ar nega cu cutezanță; și la fel din cauza restipulației *(restipulatio)* se expune riscului și reclamantul, dacă pretinde un bun nedatorat. Cel care era învins achita, în adevăr, drept pedeapsă, suma pariului; și cum aceasta revenea statului, pentru aceea se dădeau pretorului garanții, nu ca astăzi, cînd penalizarea promisiunii și restipulațiunii constituie un cîștig pentru adversarul care a biruit[14].

---

* *sacramenti* — Dubois.

[11] Sistemul legisacțiunilor constituia procedura legală, nu numai pentru că fusese consacrată prin legi, dar și pentru că, în nici un caz, nu te puteai judeca dacă nu aveai o acțiune atestată prin lege *(nulla legisactio sine lege)*.

S-a zis că pasajele de la: *quippe tunc praetoris... habebantur* și cel de la *uel ideo quod legibus... uel ideo quia...* sînt gloseme. Prima a fost semnalată de Beseler (*Beiträge*, IV, p. 208 (ZS, 1925, p. 457)), secunda de Solazzi (SDHI, 1935, p. 265—270).

Suspiciunea pare justă, căci, admițînd altfel, jurisconsultul ar fi dovedit nesiguranță și indiferență față de cele două înțelesuri date denumirii de *legisactiones*. În realitate, vedem că el acceptă pe cel de-al doilea, făcîndu-i plăcere să menționeze cazul reclamantului care a pierdut procesul pentru că, în acțiune, spusese *uites* în loc de *arbores*, cum se exprima legea.

[12] Erorile, în procedură, făceau ca o simplă neglijare a formei să fie ireparabilă (tocmai de aceea G. citează aici celebrul caz de formalism exorbitant); și nu trebuie să ne mire cînd vom vedea pe același G. (inf., 24) considerînd ca o adevărată ciudățenie faptul că se poate deroga de la o lege (... *nec me praeterit... ratione factum*).

[13] Ultimele două legisacțiuni, aspecte de justiție privată (asupra caracterului legal al lor: Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, I, p. 152 și urm.; contra: Bethmann-Hollweg, *Der rom. Civilprozess*, I, 1864, p. 90). Dacă G. le enumeră printre legisacțiuni, făcea aceasta cu gîndul de a le considera acte de justiție privată, dar solemnă, care să conducă la procedura judiciară. Informația nu cuprinde o eroare de logică, căci nu numai la G., dar nicăieri în textele romane nu vom găsi că această procedură ar fi dat vreodată loc la un proces; și totuși, dacă actul de justiție privată era contestat, creditorul avea să justifice, ne închipuim, cele comise cu de la sine putere (inf., §§ 21—25).

[14] Extinderea aplicării procedurii „prin jurămînt" nu trebuie înțeleasă ca o haină largă de procedură, cu care s-ar fi putut realiza o economie de forme procedurale; prezentînd riscul sperjurului, ea constituia o frînă a înclinării romanilor spre procese.

Asupra riscurilor de la acțiunea *certae creditae pecuniae*, v. inf., § 171 (în legătură cu *sponsio tertiae partis*).

14. Sancţiunea penală la *sacramentum* era sau de 500 de aşi sau de 50 de aşi; era de 500 de aşi cînd valoarea litigiului era de 1 000 de aşi sau mai mare, şi de 50 de aşi, cînd valoarea litigiului ce se dezbătea prin *sacramentum* era mai mică; aşa era prevăzut în Legea celor XII Table. Cînd însă discuţia se purta în legătură cu libertatea unui om [15], oricît de valoros ar fi fost acela, prin aceeaşi lege s-a prevăzut ca suma pariului să fie totuşi de 50 de aşi, bineînţeles aceasta ca o favoare adusă libertăţii, pentru ca apărătorii dezrobirii să nu fie împovăraţi peste măsură [16] ⟨...⟩.

15. ⟨... *⟩ să vină pentru a primi un judecător; după aceea li se acorda celor care reveneau. Obligaţia ca judecătorul să fie desemnat **

---

* Cu excepţia cîtorva cuvinte, întreaga pagină 192 (23 1/2 rînduri, incluse în §§ 14—15) ilizibilă. Se crede că se discută aici despre *actio sacramenti in personam* (cf. restituirea Bizoukides, nereţinută de prezenta ediţie).

** *daretur* — Krüger (*detur* — V).

[15] Principiul fiind că sclavul nu are personalitate juridică, urmarea era că, imediat ce era pusă în discuţie condiţia de om liber a cuiva *(status libertatis)* acela nu se mai putea apăra singur, ci trebuia să intervină un terţ care să ofere garanţii şi să-l apere (*adsertor libertatis* — § 14).

Causa liberalis — sau *uindicatio in libertatem, uindicatio in seruitutem,* iar la G. *controuersia de libertate hominis* — se intenta, în epoca în care existau legisacţiunile, prin *actio sacramenti* şi se dădeau cauţiuni procedurale (*praedes litis et uindicarum* — inf. §§ 91, 94).

Abateri de la procedura de drept comun se admiteau totuşi ca o favoare adusă libertăţii *(fauor libertatis)*; lacunarul IV, 14 din V vorbeşte numai despre una din aceste abateri, anume fixarea pariului *(sacramentum)* la numai 50 de aşi în loc de 500 , adică la suma cea mai mică, oricît de mare ar fi fost valoarea unui om *(etiam si pretiosissimus homo esset)*. Despre alte abateri, v. Cicero (*Pro domo*, 29, 78), Tit. Liv. (III, 44 şi urm.), Denys (XI, 28). Dar, dintre toate, important de reţinut este că persoana a cărei libertate forma obiectul litigiului era lăsată în libertate provizorie, pînă la judecarea procesului *(uindicatio secundum libertatem)*, pornind de la prezumţia că s-a născut liberă (Pomponius — D., I, 2. 2, 24). Cuvîntul *uindicatio* vine de la numele unui sclav *Vindicius*, eliberat în primul an al republicii, fiindcă denunţase un act de trădare a stăpînului (Tit, Liv., II, 5).

Aceste *uindiciae secundum libertatem*, care erau de un interes capital pentru plebe — similar, *mutatis mutandis*, cu principiul *habeas corpus* — nu au venit de la sine, ca o concesiune a clasei dominante, ci au fost obţinute de plebe, în urma unei răscoale, cauzată de un proces (452 î. e. n.), intentat de plebeul Virginius, tatăl unei fete (Virginia) de 15 ani, împotriva lui Appius Claudius (personajul proeminent în comisia care a elaborat Legea celor XII Table) — care o revendicase, ca propria lui sclavă.

Aspectele juridice ale procesului, aşa cum apar la istoricii Tit. Liv. şi Denys, nu vin în contradicţie cu G., ci, dimpotrivă, îl confirmă; regretabilă e lipsa punctelor de vedere ale juristului G., care au existat fără îndoială (V, p. 192, azi complet ilizibilă). Dacă interpreţii procesului Virginiei sînt de acord asupra împrejurărilor în care a apărut, a fost pregătit şi s-a judecat acest proces, cum şi asupra împrejurărilor în care s-a comis crima ce i-a urmat, juriştii nu sînt cu totul de acord asupra soluţiei inechitabile cu care s-a încheiat procesul.

Pentru a se vedea cît de greu s-a ajuns la principiul *uindiciae secundum libertatem*, în locul principiului de pînă atunci (*uindiciae secundum seruitutem* — conform căruia un om liber putea fi reţinut sclav pînă la judecarea procesului), pe lîngă detaliile din textele citate: Maschke, *Der Freiheitsprozess im klassischen Altertum, insbesondere der Prozess um Verginia*, His. Unters. (Berlin), 1888; Appleton, *Trois épisodes de l'hist. de Rome*, RHD, 1924, p. 192—271 şi 592—670; Noailles, *Des douze tables*, cours approfondi, 1938—1939, p. 201; Matei Nicolau, *Causa liberalis*, thèse, Paris, 1933, p. 183—198 (Val. Al. Georgescu, R. cl., 1937—1938, p. 293); C. Tomulescu, *Un proces roman de acum 25 de secole*, Gaz. Trib., mar. 1943, şi, din nou, *Sur la maxime* ... uindiciae sunt secundum libertatem, Iura, 1971, p. 141—158.

[16] Ideea de *humanitas*, inexistentă în texte, dar mereu întrevăzută sub aceea de *aequum, aequitas*, în limita elastică dată de pretori şi jurisprudenţi, e evidentă totuşi în acest pasaj; dar după Pernice (Labeo, 1895), suspectă a fi glosemă (v. Albertario, *La schiavitù* e favor liberatis, I, 1933, p. 63 şi urm.).

în termen de 30 de zile a fost introdusă prin legea Pinaria [17], înainte de această lege, ⟨încă nu *⟩ se desemna judecător. Din cele expuse mai sus înţelegem că, dacă bunul pentru care se purta procesul era de o valoare sub 1 000 de aşi, părţile obişnuiau să combată printr-un pariu de 50 de aşi, iar nu de 500 [18]. După ce, în sfîrşit, li se desemna judecătorul, părţile îşi anunţau reciproc ziua cînd să se prezinte înaintea acestuia; iar cînd soseau în faţa judecătorului, aveau obiceiul ca, înainte de a pleda în faţa lui cauza, să indice pricina pe scurt şi schematic; acest fel de expunere pe scurt a cazului său se chema s u m a r u l c a u z e i, un fel de rezumat.

16. Dacă te judecai cu o acţiune reală, atunci bunurile mobile şi uşor de deplasat, care, într-un fel, puteau fi transportate sau aduse în instanţă, erau revendicate astfel în drept: cel care revendica ţinea în mînă o nuia; punea apoi mîna pe obiect, de pildă pe un sclav, şi grăia astfel: „*Eu afirm că sclavul acesta este al meu după dreptul quiriţilor, şi, în baza condiţiei sale juridice, cum am spus, poftim ţie, că am şi aplicat vindicta*", şi pe dată atingea sclavul cu nuiaua; adversarul spunea aceleaşi cuvinte şi proceda la fel.

După ce şi unul şi altul făcuse revendicarea, pretorul soma: „*Daţi amîndoi drumul sclavului*" şi ei îi dădeau drumul. Cel care revendicase primul, întreba astfel pe celălalt: „*Te rog să spui în virtutea cărei cauze ai reclamat?*" Acela răspundea: „*Am exercitat dreptul, aşa cum am aplicat vindicta*", la care, partea care revendicase întîi spunea mai departe: „*Deoarece ai revendicat pe nedrept,*

te provoc la un jurămînt de 500 de aşi"; adversarul răspundea la fel: „*Şi eu pe tine*". Evident că dacă obiectul valora sub 1 000 de aşi, ei depuneau ca pariu 50 de aşi. Urmau atunci cele ce s-ar fi petrecut la o acţiune personală. Pretorul invita după aceea pe una din părţi să prezinte garanţii, adică decidea cine să fie posesorul interimar şi-i ordona acestuia să-i prezinte adversarului garanţii, atît pentru valoarea bunului în sine, cît şi pentru aceea a fructelor. Cum pretorul primea de la ambii şi alte garanţii cu titlu de pariu, pe acestea le vărsa la tezaurul public.

De nuia se foloseau însă ca de ceva în locul lăncii, indiciul proprietăţii legale, întrucît ei socoteau că cele pe care le luaseră de la duşmani le aparţineau în proprietatea cea mai dreaptă. De

---

* *(leg)em nondu(m)* — Hefter (*legem statim* — David—Nelson; Textes[7] se abţine). Argumentul puternic în favoarea *nondum:* pînă la l. Pinaria nu existau „încă" judecători, ci magicieni care statuau (Horvat, *Les deux phases du procès romain*, în: *Mél. Brühl*, p. 161 şi urm.).

[17] Cf. Macrobius, *Saturn.*, I, 13, 21. Legea a fost adusă în anul 472 î. e. n. (Bizoukides, II, p. 131).

[18] Procedura *per sacramentum*, aşa cum o cunoaştem din G. (§§ 13—17), nu mai era, evident, în forma originală, ci una nouă, în care judecătorul tranşa chestiunea de drept, în mod indirect, printr-o decizie care statua *sacramentum*ul căreia din părţi fusese *iustum* sau *iniustum*. Această formă, prea artificială, era însoţită la origine de un sacrificiu, cu ocazia căruia zeii desemnau pe cel care avea dreptate şi pe cel care nu o avea. Popoarele primitive nu cunoşteau probele de tip raţional.

În organizarea prestatală, gentilică, persoanele chemate să organizeze şi să controleze cursul procesului erau considerate intermediari între oameni şi zei.

aici vine faptul că în instanțele centumvirale se pune, dinainte, lancea [19].

17. Dacă bunul era cumva astfel încît nu putea fi ușor transportat sau adus în instanță, cum ar fi de pildă o columnă, o navă,

---

[19] A. *Sacramentum in rem*, aplicat la procedura revendicării, atrage atenția prin caracterul lui original (aspectul, sensul și rostul formulei vindicatorii).

Cuvintele-cheie din dialog, repetate de două ori, la scurt interval, sînt *uindicta* și *causa*; de înțelegerea lor corectă va depinde aceea a întregului ritual. Se pare însă că tocmai aceste cuvinte au fost neglijate de cei care au teoretizat, primii, procedura procesului de revendicare.

1) *Vindicta*. Pentru echivalența *uindicta — festuca*, meritul îi revine lui Brühl (*Le simulacre du combat dans le* sacramentum in rem, în: *Studi Bonfante*, III, p. 86), iar acela de a fi arătat — prin etimologia substantivului *uindicta*, derivat de la *uindicare* și dispărut devreme din limbă — că la origine, prin *uindicta*, se exprima manifestarea forței *(uim + dico)*, și deci că avea sensul unei constrîngeri (*uindicta* marcînd cuprinderea rituală în brațe a unui obiect), — lui Matei Nicolau (*Causa liberalis*, p. 125). Deși socotite nesigure, concluziile acestor speculații etimologice și etnologice (Kunkel, *Gesch. der Kriminalverfahren*, ZS, 1929, p. 112) ne sugerează simbolurile formulei de la *Faustrecht* (Kaser, *Röm. Privatr.* 1949, p. 18).

Textul, în partea finală, confirmă ideea că prada de război a stat la originea proprietății. *Capere* și *festuca loco lance* tocmai aceasta arată (Aul. Gell., I, 12: *ueluti bello capta*). Fraza *hunc hominem meum esse ex i. Q. aio* curmă îndoiala că romanii cunoșteau, într-o epocă foarte veche, ideea de proprietate (Brühl, *La nature de la* mancipatio familiae, p. 255; în același sens, Meylan), și, totodată, confirmă că aceasta era mentalitatea și în secolul II e. n.

Cele cîteva contrasensuri pe care le iscă „sensul material" al cuvîntului *uindicta* provin de la o referință din secolul V a lui Boethius (Ad Cic., *Top.*, 2,10), cu privire la eliberarea sclavului prin *uindicta*: *uindicta uero est uirgula quaedam*... Aceasta, dacă o raportăm la relatarea lui G. în legătură cu revendicarea, este un slab ajutor.

2) *Causa* avea sensul acela normal și obișnuit de „cauză juridică", adică titlul juridic cu care bunul fusese achiziționat anterior; el constituie justificarea scopului imediat al revendicării, deci nu „condiția juridică" a obiectului revendicat, interpretare dezmințită imediat, prin cuvintele de răspuns ale pîrîtului: *Postulo anne dicas qua ex c a u s a uindicaueris.*

Cheia problemei este, după Noailles (*Vindicta*, RHD, 1941, p. 1—57), o chestiune de punctuație (V. fiind scris cu unciale, nu poartă, după cum se știe, nici o punctuație). Primii editori ai G. I. (de ex. Huschke) au decis în mod arbitrar, ca, imediat după *secundum suam causam*, să fie pus punct, și lucrurile au rămas așa pînă astăzi în unele ediții (Textes [7]). În acestea formula revendicării s-ar descompune în două fraze neegale, a doua începînd cu *sicut dixi*. Punctuația aceasta nu a adus însă ameliorări, ci noi incertitudini, căci cuvintele precedente lui *sicut dixi* nu fac nici o aluzie la *festuca*. S-au căutat ieșiri spre noi puncte de vedere (Junker, *Haftung u. Prozessbegründung*, în: *Festschr. Seckel*, 1927, p. 209; Brühl, *Quelqes problèmes*, p. 98, n. 2; Monier, *Man.*, I, p. 185, n. 2). Autoritatea lui Valerius Probus (4, 6) ne invită să luăm întregul fragment drept o singură frază, ameliorînd punctuația propusă de Noailles (loc. cit.) astfel: *Hunc ego hominem ex i. Q. meum esse aio; secundum suam c a u s a m, sicut dixi, ecce tibi u i n d i c t a m imposui.* Aici nu mai este vorba de *causa* unui *homo*, în sensul de condiție juridică a lui, ci *causa* lui *uindicta* ca forță juridică rituală, aplicată, și care vine să limiteze pecea materială și brutală (Koschaker — ZS, 1935 — confirmat de Noailles — *Fas et ius*, 1948). Deci *c. adquisitionis* este titlul juridic pe care revendicantul, înainte de a rosti cuvintele solemne, îl prezenta magistratului, ca mijloc practic și dinamic, pentru a justifica dreptul său *(sicut dixi)* — cf. Val. Al. Georgescu, *De la* possessiones, p. 115—180. Dealtfel, latinii nu ar fi putut spune *sicut dixi* în fruntea unei fraze (Marouzeau, *Traité de stylistique appliquée au Latin*, 1935, p. 291 și urm.).

Pasajul *postea praetor... id est rei et fructum* conține o parte a unei fraze despre care s-a pus întrebarea dacă ține de textul original — îndeosebi cuvintele *id est interim aliquem possessorem constituebat*, așezate pe marginea palimpsestului (Brühl, *Une glosse dans G.*, IV 16, RHD, 1932, p. 127—129). Deși acestea nu figurează printre cele suspecte din listele întocmite de Appleton și Albertario (sup., com. III, n. 114), persistă încă suspiciunile.

B. *Sacramentum in personem*. După ce a fost descris ritualul de la *prouocatio sacramenti*, se adaugă: *deinde eadem sequebantur quae si in personam ageretur*; adausul se referă la l. *a. per sacramentum in personam*, dar informațiile lui G. asupra ritualului acestei legisacțiuni s-au pierdut sub palimpsest (Ambrosino, *La* legis actio s. in p. *e la protezione giur. der raporti fiduciari*, în: *Studi Arangio-Ruiz*, II, p. 252—270; Brühl, *Le* s. in p., în: *Studi Arangio-Ruiz*, II, p. 15 și urm.).

o turmă de oi, se desprindea de acolo o cîtime oarecare și se proceda apoi la revendicarea acelei părți, ca și cum ar fi fost de față întregul obiect al litigiului. Prin urmare, în instanță se aducea din turmă o oaie, fie o capră, fie chiar un fir de păr smuls de pe ele; de pe o corabie sau dintr-o columnă, se putea rupe o bucată oarecare. La fel va fi fost și atunci cînd discuția se purta pentru un fond, o clădire sau o moștenire; se desprindea de acolo o parte oarecare și se aducea în instanță, iar procedura revendicării se săvîrșea asupra acestei părți, la fel ca față de întregul obiect, de pildă, de pe ogor se lua o brazdă, de pe casă o țiglă, iar dacă discuția se purta în legătură cu o moștenire, de asemenea ⟨se lua un obiect oarecare din moștenire și se aducea în instanță; de pildă, un sclav din averea defunctului *⟩

și lucrul acesta a fost stabilit prin o legisacțiune [20].

[Iudicis postulatio]

17a [21]. Prin *iudicis postulatio* [22] se judeca cineva dacă legea impunea ca așa să se poarte procesul în legătură cu acel caz, de ex. Legea celor XII Table, pentru ceea ce se pretindea dintr-o stipulație; această procedură se desfășura ⟨cam **⟩ astfel: cel care reclama spunea următoarele: *„Eu afirm că tu trebuie* [23] *să-mi dai 10 000 de sesterți, potrivit angajamentului ce ți-ai luat solemn; eu aceasta cer: să recunoști sau să negi"*. Adversarul spunea că nu trebuie. Reclamantul adăuga: *„De vreme ce tu negi, te rog, pretore, să ne dai un judecător, ori un arbitru"*. Prin acest fel de acțiune, cineva tăgăduia prin urmare fără penalizare. Aceeași lege mai dispunea ca tot prin *iudicis postulatio* să se procedeze și în materie de împărțire a unei succesiuni între comoștenitori. Același lucru l-a prevăzut și legea Licinia [24], în caz de proces pentru împărțirea unui bun comun. În felul acesta, după ce era indicată pricina pentru care se purta procesul, se cerea imediat un arbitru.

---

* 1 filă (48 de rînduri) pierdută, afară de prima frază: *aliqua pars hereditatis et in ius adferebatur ueluti seruus ex familia defuncti* — Bizoukides (continuat de F).

** (*talis*) *fere* (patru litere nesigure — F; șterse în V).

[20] Reprezentarea era simbolică *(pars pro toto)*, echivalentă cu absența (Brühl, *Praedia absentia solent mancipari*, în: *Studi Paolli*, p. 477—484).

O singură revendicare pentru o turmă întreagă era în acord cu regula: o cerere, o acțiune; cu toată pluralitatea obiectelor, judecătorul avea de rezolvat o singură problemă.

[21] *L. a. per iudicis postulationem* și *l. a. per condictionem*, două legisacțiuni necunoscute pînă la F. Filele *I—K* ale acestui nou *ms.* vin deci să-l completeze pe V cu 37 rînduri, privind aspecte ale procedurii mai vechi. (Asupra omiterii acestui pasaj din V., a datei noului *ms.*, a necesității creării și a caracterului specific al acestor două proceduri: Arangio-Ruiz, *Frammenti di Gaio* (*PSI, nr. 1182*), Firenze, 1933 (BIDR, 1934, p. 574 și urm.); C. Tomulescu, *Importanța lui G. în Egipt*, p. 119—129.)

[22] O procedură simplă, ieftină și mai rapidă decît cea prin *sacramentum*; la ea se recurgea cînd legea prevedea utilizarea ei (cît privește răspunderea judecătorului: C. Tomulescu, *La responsabilité du* iudex *romain à l'époque classique*, Iura, 1973, p. 80—89.

[23] *Oportere* („datorie juridică") are, după Meillet, două înțelesuri: *a*) tare („a trebui"), aflat în formula legisacțiunilor ex. aici: §§ 17 a–b și 34, 37, 41) sau în *condictio internationalis* (Tit. Liv., I, 32, 5); *b*) slab („s-ar cuveni"), atestat de G. (inf., § 47; *oportere ex fide bona*) și în literatura nejuridică, de Plautus și Cicero (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 3, n. 2 (cu exemple); Magdelain, *Les actions civiles*, Paris, 1954, p. 46 și urm.). Pentru Kaser (Oportere *u. i. c.*, ZS, 1966, p. 1—46), *oportere* este o expresie tehnică din Edictum, fără o legătură specifică cu *ius ciuile* (contra: Sturm, ZS, 1965, p. 211 și urm., care, pentru structura formulelor, invocă aceste §§ 17 a–b și § 45).

[24] Legea Licinia (dată necunoscută); informații la Bizoukides, II, 133.

[Condictio]

17 b. Prin *condictio*, reclamantul declara așa: „*Eu susțin că tu trebuie să-mi dai 10 000 de sesterți; eu aceasta cer: să recunoști, ori să negi*". Adversarul spunea că nu trebuie. Reclamantul adăuga: „*De vreme ce tu negi, te somez ca în termen de 30 de zile să te prezinți pentru primirea unui judecător*";

apoi, în a 30-a zi, ei trebuiau să se prezinte pentru primirea judecătorului [25]. *Condicere* înseamnă, în adevăr, în vorbirea veche „a soma".

18. Acțiunea aceasta era deci bine denumită *condictio*, pentru că reclamantul punea în vedere adversarului ca să se prezinte spre a-și lua un judecător
după 30 de zile. Astăzi însă, spunem impropriu că *condictio* este acțiunea personală prin care pretindem că „*Trebuie să ni se dea*"; căci în vremea de astăzi nu există o somație cu denumirea aceasta [26].

19. Această legisacțiune a fost introdusă prin legile Silia și Calpurnia; prin legea Silia, în materie de sume de bani precise, iar prin legea Calpurnia, în legătură cu orice bun cert [27].

20. Ne punem, evident, întrebarea pentru ce oare a fost dorită această acțiune, cînd pentru ceea ce trebuia să ni se dea am fi putut acționa fie cu procedura prin *sacramentum*, fie prin *iudicis postulatio* [28].

[Manus iniectio [29]]

21. La *manus iniectio* se recurgea, tot așa, numai în acele cazuri în care era prevăzut prin vreo lege să se procedeze astfel, ca de

---

[25] Din relatarea succintă asupra ritualului *l. a. per condictionem*, nu aflăm cît din acesta se desfășoară în fața instanței și cît nu, și nici ce se întîmpla dacă pîrîtul nu venea.

[26] *Condictio*, în stilul judiciar, era termenul de procedură care desemna printr-un eufemism chemarea debitorului în fața justiției *(condicere = denuntiare)*: dar înțelesul nu epuiza sensul juridic al termenului *condictio* (§§ 5 și 33; v. și Robbe, loc. cit.). Coincidența denumirii cu cea a acțiunii *in personam*, care ocrotea obligațiile lipsite de *causa*, este relevată aici de G. numai pentru a arăta echivalența formală (în *prisca lingua*) între sensul primar al lui *condicere* și cel al lui *denuntiare* de mai tîrziu.

[27] Aceste condicțiuni-acțiuni au fost contopite de către comisarii lui Iustinian atît pentru *certa pecunia*, cît și pentru *omnis certa res*; în G. I. contopirea nu este atestată; aflăm acțiuni distincte, privind atît *causa* — de aici variantele — cît și procedura lor. *Causa* determinantă a repetițiunii, la *condictio*, era îmbogățirea ilicită (C. Stoicescu, *L'enrichissement sans cause*, 1904); iar la *actio certae creditae pecuniae*, un *credit* (Robbe, loc cit.). Procedura era sumară, căci oricărei conștiințe oneste îi repugnă a nu restitui ceea ce ai luat. Variantele *(c. indebiti, c. furtiua)*, familiare în legislația lui Iustinian, sînt inexistente în G. I. oriunde se vorbește de *condictiones* (II, 79; III, 91; 4—5 și 8; 17a—20 și 33); o excepție în acest IV, 19 unde, în treacăt, nu se face o distincție analitică ci ceva despre originea lor istorică.

[28] Întrebarea pentru ce s-a simțit nevoia de această nouă acțiune *(quare haec actio desiderata sit...ualde quaeritur)*, G. o lasă fără răspuns; noi înțelegem că nu-i era greu să răspundă și nici nu considera atît de naivi cititorii, încît să nu-l fi subînțeles. Era mersul istoric al secularizării unei instituțiuni pontificale; iar în plus, ca să vină în ajutorul creditului și pe calea procedurii simple și fără forme, mai ales cînd debitorii erau peregrini.

Deci, noilor condiții — noi căi judiciare (Danilović, Legislatio per condictionem *et son origine*, Zbornik Radova, 1966, 75—89 (Iura, 1967, II, 42).

[29] Fiind procedura executării creanțelor pecuniare indiscutabile, urmează că *formula* ei era fixă și schematică; din ea nu putea lipsi, în nici un caz, suma datorată; creditorul, indiferent

pildă, prin Legea celor XII Table, pentru executarea unei sentinţe. Aici procedura se desfăşoară astfel: cel care reclama spunea: „*Pentru că tu ai fost judecat sau condamnat faţă de mine la 10 000 de sesterţi şi fiindcă ⟨nici pînă acum*⟩ nu i-ai achitat, de aceea eu îţi aplic manus iniectio iudicati pentru 10 000 de sesterţi*" — şi pe loc îi şi aplica mîna pe o parte a corpului. Împricinatului nu-i era permis nici să dea la o parte mîna, şi nici să pornească un proces prin vreo legisacţiune; în schimb, dădea un garant care acţiona, de obicei, în numele lui propriu; acela care nu dădea un astfel de garant era dus de reclamant la el acasă şi închis.

22. Cu vremea, unele legi au acordat, în alte cîteva situaţii, şi contra altora o *manus iniectio*, dar aceasta ca pentru executarea unei sentinţe *(pro iudicato)*; de pildă, legea Publilia [30], împotriva celui pentru care achitase garantul, dacă în termen de 6 luni acela nu restituia garantului suma pe care acesta o plătise în locul lui; şi, de asemenea, legea Furia *de sponsu* împotriva aceluia care a pretins de la un garant mai mult decît

---

* *(quando) quidem* — precum sugerăm (*quandoc* — V; *quandoque* — David—Nelson; *quando te* — Eisele, *Beiträge*, 22).

de locul unde îl întîlnise pe debitor, trebuia să-l conducă în faţa magistratului, nu a pretorului (Aul. Gell., XX, 1, 45: „*aut quis endo in eo iure uindicit*), pentru a fi judecat de acesta şi apoi atribuit lui; l. XII T. nu vorbeşte despre o astfel de adicţiune, iar G. aici § 21 fine) evocă numai închisoarea personală („*qui uindicem non dabat domum ducebatur ab actore, et uinciebatur*" — nu *uindicebatur*= Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, I, p. 154, n. 87).

Aplicată unui *iudicatus* (*m. i. iudicati*)— de astă dată procedura de execuţie — , ea tindea să transforme un drept c o n t r a persoanei într-un drept a s u p r a persoanei (Liebs, *Damnum, damnas*, ZS, 1968, p. 246). Dacă debitorul recunoştea datoria şi se lăsa dus de creditor la domiciliul acestuia, justiţia nu mai avea a se ocupa de el. Dacă însă opunea rezistenţă, nu de fapt, ci una de drept — trebuia găsit un *uindex* care să suporte procesul în locul lui (*pro se agere* — § 21); intervenţia acestuia suspenda executarea. De aici deci o deosebire între cele două feluri de *m. i.*: una, un gen de procedură: cealaltă, aspectul solemn de justiţie privată.

Legi ulterioare (*postea quaedam leges*, § 22) au îndulcit vechea procedură, în anumite cazuri (*ex aliis quibusdam causis*, § 22); i se permitea pîrîtului să se desprindă (*manum sibi depellere* — § 21) şi să devină el propriul său *uindex* (*m. i. pura*). Totuşi, introducerea formelor noi ale procedurii *m. i.*, cu păstrarea numelui vechi, ar fi inexplicabilă dacă nu s-ar fi păstrat încă ceva din caracterul esenţial al procedurii originare (Gradenwitz, *Die Ungültigkeit zu G. IV 20*, ZS, 1931).

[30] Pînă la l. Publilia Philonis (sec. IV î. e. n. cf. Bizoukides), garantul care achitase în locul debitorului principal nu avea o acţiune în regres contra aceluia (III, 127), ci proceda de la început cu o *m. i. (pro iudicato)*.

Lipsa unei atare acţiuni în regres avea, evident, o mare importanţă, căci un garant în lipsa ei nu mai era garant, ci unicul debitor. Identitatea de regim — cu obligaţia solidară pasivă a tuturor garanţilor, cînd erau mai mulţi — era surprinzătoare. De aceea s-a venit (în sec. II î. e. n.) cu legile Furia *de sponsu* şi Appuleia, care au corectat vechiul sistem (Martino, *L'origine delle garanzie personali*, SDHI, 1940, p. 132 şi urm.).

Despre ambele, amănunte la III, 116 şi 121, dar nicăieri nu se arată că acţiunea în regres tindea la de patru ori valoarea; l. Furia *testamentaria* nu spusese aceasta, deşi se ştia precis că acolo *poena* era de patru ori valoarea.

Neaplicîndu-se la *fideiussores*, aceasta dă impresia sau că legea însăşi lăsa deschise portiţe eludării scopului urmărit, sau că felul de garanţie prin *fideiussio* era mai recent decît legea. În prima ipoteză, cînd se voia evitarea sancţiunilor legii Furia, se recurgea la *fideiussio*, adică se punea toată încrederea în loialitatea debitorului *(fides)*, aşa după cum, ca să eludezi dispoziţiile plafonare ale aceleiaşi legi în materie de legate, se recurgea la *fideicomissa*.

Aşa se explică de ce, în ambele cazuri, trebuiau inserate în formulă cuvintele *pro iudicato*, consemnate de G. (inf. § 24).

partea ce-i revine prin lege *(pars virilis)*. Și, în sfîrșit, mai multe alte legi [31] au extins această procedură la multe alte cazuri.

23. Dar alte legi au stabilit, în unele situații, o *manus iniectio pura*, cu alte cuvinte, nu ca pentru executarea unei sentințe; de pildă, legea [Furia] *testamentaria*, contra celui care — cu titlul de legat sau *mortis causa* — a primit mai mult de 1 000 deași, cînd știut era că, potrivit acelei legi, nu-i era îngăduit să ia mai mult; la fel, legea *Marcia* contra cămătarilor; dacă aceștia au pretins dobînzi uzurare, să se procedeze cu ei tot prin *manus iniectio*, pentru restituirea acelor dobînzi [32].

24. Potrivit acestor legi și altora asemănătoare, care au mai urmat, cînd se trecea la desfășurarea procedurii, i se permitea pîrîtului să desprindă mîna reclamantului și să recurgă la o acțiune legală în nume propriu. În adevăr, reclamantul, într-o asemenea legisacțiune, nu mai adăuga cuvintele „*ca pentru executarea unei sentințe*", ci, după expunerea cauzei pentru care acționa, grăia astfel: „*Iată motivul pentru care-ți aplic eu mîna*"; pe cînd cei cărora le fusese acordată acțiunea „*ca pentru executarea unei sentințe*", după ce indicau motivul pentru care acționau, adăugau cuvintele: „*Pentru motivul acesta eu îți aplic mîna, ca unuia care a fost judecat*". Nu omit să menționez că expresia „*ca pentru executarea unei sentințe*" era inserată numai în titlul legii Furia, nu și în însuși textul ei [33], ceea ce, evident, constituie un lucru de neînțeles.

---

[31] Printre acele „multe alte legi de proteguire a garanților, în „alte multe cazuri", pe care G. aici nu le mai citează, erau:

Legea Cicereia (III, 123) care, atunci cînd garanții nu se cunoșteau între ei și nici nu știau cîți sînt, obliga pe debitor, sub pedeapsa neachitării de către garanți, să declare public cuantumul creanței și numărul cauțiunilor. Obligîndu-l astfel, nu mai puteau fi eludate dispozițiile legii Furia (Triandaphillopoulos, *Lex Cicereia*, 1957, Athenai — rec. Talamanca, în Archiv. giur., 1957, p. 164).

Legea Appuleia (III, 122) prevedea cazul garantului care a plătit mai mult decît se cuvenea, acordînd o acțiune în regres contra celorlalți garanți, toți obligați să participe cu o cotă-parte la stingerea obligațiunii, ca *socii* într-o societate. Dacă unul plătea mai mult, putea revendica plusul plătit pe calea unei *m. ci. pro iudicato*.

[32] Legea Marcia *de foenore* (104? l. e. n.) pentru restituirea dobînzilor uzurare *(de usuris reddendis)* este menționată de G. nu pentru că se referea la dobînzile uzurare, ilegale, ci la problema dobînzilor în general (pe care l. Genucia — mai veche — le interzice complet (Rotondi, *Leges publicae*, în: *Studi Rotondi*, I, 1922)). Deși ignorarea aceleia expunea pe uzurar la o penalizare de patru ori valoarea, totuși prohibițiunea era ca a unei legi *minus quam perfecta*. Ne lipsesc certitudini dacă legea interzicea complet acceptarea dobînzilor obișnuite sau ajuta numai reclamarea lor în justiție, dar, pe baza raportului dintre l. Marcia și l. Genucia, o ipoteză e posibilă: l. Marcia, ca acțiune populară, sancționa perceperea de dobînzi printr-o acțiune de restituire; iar în locul acțiunii prevăzute de l. Genucia, acorda o *manus iniectio* care tindea la de patru ori valoarea.

Apian (*Bell. ciu.*, I, 54) relatează dificultățile aplicării acestor legi, în legătură cu asasinatul pretorului Asellio, care, cu ocazia instituirii proceselor unor debitori insolvabili, concomitent cu ale creditorilor lor uzurari, le îndrumase pe toate la același judecător. Și tocmai în faptul conexării ambelor categorii de procese a stat nemulțumirea creditorilor, căci pretorul aplicase la l. Genucia (care interzica complet perceperea de dobînzi, dar nu prevedea o penalizare, dacă totuși se percepea), pedeapsa la de patru ori valoarea, de la l. Marcia.

[33] Pentru diversele sensuri ale cuvîntului *forma* (inf., § 32), v. Val. Al. Georgescu, *Forma, figura*, în: Rv. cl., 1937—1938, p. 231—232 (în legătură cu studiul Falletti, *Note sur l'emploi du terme* forma, loc. cit.).

25. Mai tîrziu însă, prin legea Vallia [34], s-a permis tuturor acelor cărora ar fi urmat să li se aplice *manus iniectio* — afară, bineînțeles, de debitorul *iudicatus* și de cel pentru care s-a efectuat o plată [de către *sponsor*] — să se desprindă din mînă și să acționeze ei în numele lor. Ca atare, după această lege, atît cel *iudicatus* cît și cel pentru care s-a făcut plata, trebuiau să dea un garant, iar dacă nu dădeau, erau aduși cu sila acasă [35]. Regula aceasta a fost în vigoare din totdeauna, ca și în tot timpul cît au durat legisacțiunile; de aici, faptul că, și în zilele noastre, cel cu care te judeci prin *actio iudicati* sau *depensi* este silit să dea garanții pentru executarea sentinței.

[Pignoris capio]

26. Prin *pignoris capio* se proceda, în unele pricini, în virtutea legii [36], iar în altele, în puterea cutumei.

27. În puterea cutumei și-a avut aplicarea, în legătură cu indemnizația militară. Astfel, ostașilor, dacă nu li se plătea solda, le era îngăduit să ia, cu de la sine putere, un gaj [37] în locul soldei, de la cel care le-o distribuia; banii aceștia, care se datorau cu titlu de soldă, se numeau *aes militare*; le mai era de asemenea permis să ia un gaj și pentru banii cu care trebuise cumpărat calul, bani care purtau numele de *aes equestre*; în fine, tot așa pentru banii cu care trebuia cumpărat nutrețul cailor, indemnizație căreia i se spunea *aes hordiarium*.

28. Procedura *pignoris capio* a fost instituită prin lege; cităm de pildă Legea celor XII Table, contra aceluia care a cumpărat un animal pentru sacrificiu și nu a achitat prețul; la fel, contra aceluia care n-a plătit banii pentru vita de povară ce i-a fost închiriată de cineva, cu condiția ca suma ce o va primi să fie folosită apoi în scopul unui ospăț dat

---

[34] Legea Vallia, cu dată și nume nesigure, a dat loc la diverse interpretări: Savigny — l. Aquilia; Hefter — l. Varia; Huschke — l. Valgia; Goeschen — Lachmann — l. Valeria; Polenaar — l. Vallia (v. și: Bizoukides, II, p.134—135; Rotondi, *Leges publ.* și Berger, REPW).

[35] *Ergastulum* (închisoarea domestică) și *carnificina* (locul de cazną), menționate de Tit. Liv. (II, 23) ca fiind destinate debitorilor insolvabili, nu mai existau pe vremea lui G. Și totuși, nu ar fi de mirare nici altfel, căci *domum ducebantur*, menționat aici, ar sugera claustrarea debitorului insolvabil.

[36] Toate, sau aproape toate cunoștințele noastre despre procedura *pignoris capio* se reduc la aceste §§ 26—32. Din § 26 aflăm că aceasta a preexistat legii XII T.; pentru *aes militare*, Nicholet (*L'ordre équestre à l'époque républ.*, Paris, 1966, 753 p.) presupune că, nu mult anterior; amprentele originii cutumiare au coexistat cu sistemul legisacțiunilor, în care s-au integrat și au persistat.

Lacuna din § 31 face să nu știm dacă procedura *p. c.* avea un caracter sancționator sau confirmator. Dacă era confirmator, înseamnă că era precedată de acordul, dintre debitor și creditor, ca să fie aplicată ea; dacă avea caracter sancționator, atunci creditorul, neplătit la scadență, putea distruge *(caedere)* obiectul gajat. Cu timpul, posibilitatea distrugerii a fost curmată prin posibilitatea „răscumpărării" obiectului. Cuvintele *luere pignus* (§ 32) marchează această evoluție (Gouron, *Gage confirmatoire et pénitentiel en dr. rom.*, RHD, 1961, p. 1—29; 197—223). Către finele secolului II î. e. n., instituția nu mai corespundea scopului pentru care fusese creată (Carcopino, *La loi de Hiéron*, Publ. Éc. franç. de Rome et d'Athènes, Paris, 1914, p. 130 și urm.; pentru întreaga literatură, v. Steinwenter, REPW, v°).

[37] Asupra caracterului fantezist al etimologiei dată de G. *(pignus a pugno)* — D, 50, 16, 2 (iar nu 12, eronat la Kaser, *Röm. Privatr.* I, p. 388, n. 6), v. Gouron *(loc. cit.)*, care reține pe cea a lui Manigk (REPW, v°. *pignus*⟨*pingo, pango*).

în cinstea zeilor, adică pentru un sacrificiu. La fel, în baza legii *censoria* [38], publicanilor care strîng dările de la poporul roman, le-a fost concedat dreptul de a lua un gaj de la cei care, după vreo lege, ar datora impozite [39].

29. În toate aceste situaţii, gajul era luat cu rostirea unor cuvinte anumite [40], şi tocmai pentru acest motiv mai toţi au socotit că procedura aceasta este şi ea o legisacţiune; au fost însă unii care au decis [contrariul [41]], şi anume, că luarea de gaj ⟨nu ar fi o legisacţiune *⟩, ci mai degrabă o procedură extrajudiciară, care se desfăşoară *nu* înaintea pretorului, ba, de cele mai multe ori, chiar în lipsa adversarului, pe cîtă vreme la celelalte acţiuni nu puteai proceda altfel decît dacă compărea şi adversarul în faţa pretorului; dar mai presus de orice, gajul putea fi ridicat şi într-o zi nefastă, cu alte cuvinte cînd nu era permis să te judeci după o legisacţiune.

Procedura prin formulă

[Legile aferente]

30. Dar cu timpul toate aceste legisacţiuni au căzut în dizgraţie, deoarece în extrema subtilitate a acelor *ueteres*, care au fundat pe atunci

---

* *legis actionem esse* — David—Nelson (întregire).

[38] *Lex censoria* îmbrăţişa toate domeniile administraţiei publice în care statul contracta cu particularii; textele arată acele domenii. Concesiunile se făceau prin contracte *(lex contractus)* încheiate prin censori. *Lex* nu are aici sensul obişnuit de lege, ci acela de „clauze" puse de censori în caietul de sarcini. Spre deosebire de *leges priuatae*, aceste «legi» se făceau fără forme solemne. Pentru legi *contractus* în dreptul public, v. Planchy (*Contrib. alla teoria delle* leges contractus, BIDR, 1940, p. 74—107), iar pentru cele cu caracter privat (mandat, *uenditio, locatio* etc.), v. Val. Al. Georgescu, *Essai d'une théorie générale des* leges priuatae, thèse, Paris, 1932; considerată „*sempre fondamentale*" (Cancelli, EDI, XII, p. 237, n. 7).

[39] În contestaţiile dintre publicani şi cetăţenii impuşi la *uectigal*, statul nu apărea ca parte interesată; unul se folosea de *pignoris capio*, iar celălalt — debitorul — de căile judiciare. Procedeul avea inconvenientul că obliga pe debitor să joace, în proces, rolul de reclamant, întrucît, practic, publicanul îşi primise satisfacţia prin *pignoris capio*.

Dacă în toate acţiunile reipersecutorii piritul era condamnat la de două ori valoarea fructelor, ar fi trebuit să se procedeze la fel şi cu publicanul; totuşi, cifra băneească cu care trebuia răscumpărat *pignus* nu pare să fi fost cu mult superioară valorii iniţiale a obiectului (§ 32).

[40] În formula de la *pignoris capio* (§ 32) trebuia anunţat raportul juridic din care deriva pretenţia reclamantului.

[41] În secolul II e. n., după cum vedem, era încă nelămurită chestiunea caracterului extrajudiciar al procedurii *p. c.* G. înclină pentru afirmativă. Deosebirea pe care o consemnează totuşi între *p. c.* şi celelalte legisacţiuni, pe criteriul că unele trebuiau aduse în faţa pretorului, pe cînd *p. c.* nu, ar duce la o interpretare greşită a acestuia. În adevăr, chiar dacă *p.c.* nu era decît un act solemn de justiţie privată, ea putea figura totuşi în lista lui G. printre celelalte legisacţiuni, întrucît, atunci cînd debitorul se opunea la ridicarea gajului, putea da naştere unui proces în care procedura se urma asupra legitimităţii opoziţiei. Faptul acesta, iar nu actul care i-a dat naştere, era avut în vedere de jurişti, atunci cînd puneau *p. c.* printre legisacţiuni. Deci, ce spune G. *(apud praetorem praesente aduersario)* se referă numai la introducerea acţiunii, şi nu la toate actele care o precedau sau o însoţeau.

Legisacţiunile fiind, prin definiţie, proceduri recunoscute de lege şi săvîrşite în condiţiile legii cu scopul de a realiza drepturi ocrotite de lege, urmează că *p. c.* putea fi cuprinsă printre ele.

dreptul[42], se ajunsese pînă acolo încît cel care greșea un cît de mic amănunt, pierdea procesul. Așa că, prin legea Aebutia și cele două legi Iulia[43], aceste legisacțiuni au fost abolite, statornicindu-se ca să purtăm procesele prin redactarea scrisă a unor termeni, adică prin *formulae*[44].

31. Numai în două cazuri s-a permis a se mai acționa după legisacțiuni: în caz de prejudiciu eventual *(damnum infectum)* și cînd procesul ar fi de competența tribunalului centumviral[45]. Evident, cînd se merge la centumviri, se procedează, în prealabil, după lege, prin *sacramentum* în fața pretorului urban sau peregrin. Dar în caz de eventual

---

[42] Abolirea legisacțiunilor pentru caracterul lor exorbitant: uneori, de-a dreptul brutal (*manus iniectio* — sup., § 21 — și *pignoris capio* — § 26); alteori, elementul morfologic-cantitativ complicat; accesul la ele era costisitor *(l. a. per sacramentum* — § 14); lipsa de principialitate, caracterul aristocratic și prilejul spolierii (Ihering, *Scherz u. Ernst in der Jurisprudenz*, Leipzig, 1904). Pentru aceste motive, spune G., după ce le-a descris pe toate, legisacțiunile au căzut treptat în dizgrație *(istae omnes paulatim in odium uenerunt)*. Termenu *legis actio* nu va mai figura de acum în explicațiile lui G. decît întîmplător (inf., §§ 31 și 95); în schimb, termeni cu totul noi: *formula, in iure, iudicium, actio utilis* ș.a.

[43] Decisive pentru schimbarea sistemului vechi al procedurii orale prin cel al procedurii prin scris *(per formulam)*, au fost: l. *Aebutia* (aprox. 149—126 î.e.n; — Girard, *Mél. dr. rom.* [1], 1912, p. 67—176; Aul. Gell., 16, 10, 8; Kaser, *Die* l. Aebutia, 1953, p. 25 și urm.) și (dacă ar fi infirmată acuzația improprietății termenilor din 4, 30) alte două *leges Iulia iudiciorum ac priuatorum* (sub August), acestea din urmă abolind definitiv procedura veche, la care totuși, chiar după l. Aebutia, se mai putuse recurge timp de un secol, cînd era încă preferată (Wlassak, *Röm. Prozessges.*, I, 1888, p. 173 și urm.; Aurel Popescu, *Exceptio doli*, p. 60—61). Reținem sensul ambiguu al ultimei fraze, unde nu se spune că acele legi au introdus formulele, ci numai că au abolit legisacțiunile devenite nepopulare (Watson, *Consensual* societas, loc. cit.).

„*Veteres*" — *qui tunc iure condiderunt*, la care G. s-a referit cu multe prilejuri, erau prudenții primelor secole ale republicii, iar *iura*, ansamblul normelor lui *ius ciuile* care, dimpreună cu cele ale legisacțiunilor, erau opera aceloraşi (I, 7); în contradicție cu III, 180 unde *ueteres* nu mai însemnau străbunii *(antiqui, maiores)*, ci republicanii tîrzii, ulterior legii Aebutia (Biscardi, *Postille Gaiane*, p. 15—24).

Exagerata prețuire a formelor *(nimia subtilitas)*, pe care o reproșează G. legisacțiunilor, s-a menținut însă vie în adîncul dreptului roman, împrăștiindu-se în diferitele lui compartimente pînă la finele lui, așa că *mutatis mutandis* se aplică și procedurii înnoitoare prin formulă; chiar dacă noul sistem însemna un vizibil progres.

[44] Procedura *per formulas* este un capitol important pentru cunoașterea fondului însuși al dreptului clasic; nu se va mai spune că numărul acțiunilor va fi limitat numai la cinci, dar nici nu se va spune că e nelimitat; pretorului, ca magistrat judiciar, îi incumba crearea fondului dreptului însuși, tocmai prin instrumentul acțiunilor — și al excepțiunilor, frînă lor. În cele cîteva cuvinte care compuneau *formula* pe care pretorul, luînd de acum locul părților, o redacta, pe loc, se va oglindi, pe parcursul cîtorva secole, evoluția dreptului. Procedura nu va mai fi de acum o mașină (juridică) menită să transforme automat regula abstractă într-un concept de drept concret, cu toată uniformitatea și siguranța posibilă, ci va fi mișcarea dialectică a legii; juristul modern va afla aici, în raționamentul și logica jurisconsulților romani, un model.

[45] Procesele de moștenire și obiecțiunile admiterii *querelei* (II, 140) nu erau discutate *in iure*, în fața pretorului, ci de-a dreptul *in iudicio*, în fața tribunalului centumvirilor. Dovada este că teoria *querelei* s-a dezvoltat aici.

Asupra competenței acestui tribunal sîntem informați prin documente narative (de la Quintilian, îndeosebi de la Plinius cel Tînăr, care a pledat în multe procese de această natură) — v., ca texte juridice, G. I. (inf., § 95) și Paulus, *Sent.*, 5, 16, 2.

În caz de *damnum infectum*, G. nu ne spune care legisacțiune se utiliza; ne imaginăm sistemul sponsiunii, adică al unui rămășag, convenit de părți, reclamantul stipulînd de la pîrît o sumă, iar pîrîtul altă sumă, de la reclamant. Deși în realitate suma era mică (25 sesterți), procedura avea avantajul unor puține complicații; la revendicările de moșteniri *(petitio hereditatis)*, instanța centumvirală folosea, spune G., procedura *per sacramentum*.

prejudiciu, mai nimeni nu vrea să procedeze prin legisacţiuni, ci mai curînd obligă pe adversarul său să încheie o stipulaţie care a fost prevăzută în edict; acest procedeu este mai practic şi mai operativ. Prin *pignoris capio* ⟨... *⟩.

[Ficţiunile procedurale]

32. Dimpotrivă, în formula îndreptată contra publicanului, ficţiunea juridică [46] apare aşa fel încît la atîta sumă să fie redusă condamnarea celui de la care fusese ridicat gajul, cîtă trebuia să plătească el la data cînd gajul fusese ridicat, pentru răscumpărare [47].

33. În schimb, nici o formulă nu se bazează pe o ficţiune a condicţiunii; căci fie că pretindem o sumă de bani, fie un obiect oarecare determinat, datorat nouă, noi pretindem că trebuie să ne fie dat chiar acel bun,

---

* 1 pagină (p. 199 = 24 de rînduri) ilizibilă. Se presupune că se discută în continuare despre *pignoris capio* şi, către finele paginii, despre formulele legisacţiunilor (promise în IV, 10); cf. Solazzi, în: *Studi Arangio-Ruiz*, III, p. 93—97.

[46] Ficţiunea, în tehnica juridică, consta în extinderea formulei unei acţiuni existente la raporturi juridice noi, ca şi cum aceasta ar fi aparţinut categoriilor vechi. Deci, o extindere prin analogie, care scutea pe pretor de schimbarea formulei vechi sau a unui principiu vechi. Dar ficţiunea ocoleşte dificultăţile, nu le rezolvă; acest subterfugiu de tehnică juridică determinată de necesitate, deşi uneori cu caracter ridicol — căci nu e totuna să-ţi închipui că ai trecut un obstacol, pe care nu-l poţi trece — a înlesnit totuşi progresul. Ficţiunea nu era folosită mereu — spune G. — ci numai în cazurile pe care le va discuta inf., §§ 33—38.

[47] Cuvintele *luere pignus* nu pot însemna decît „a răscumpăra un gaj *(soluere)*; ele nu arată o etapă de prea mare importanţă în evoluţia gajului din dreptul public (dar noi o subînţelegem, în dreptul privat). Dacă textul lui G. se aplică la o singură ipoteză, inspirată din dreptul public (activitatea publicanilor), noi înţelegem că nu s-ar fi putut exemplifica prin cazuri din cadrul vast al raporturilor dintre particulari.

Din momentul în care debitorul trebuia *(deberet)* să răscumpere gajul prin executarea obligaţiei ce-şi luase, noi înţelegem că gajul nu mai avea o valoare simbolică, ci una reală, cel puţin egală cu creanţa. Răscumpărarea era lăsată la libera alegere a debitorului şi nu fixată prin constrîngerea psihologică, ca în faza *caedere pignus*. Această interpretare, sprijinită de dreptul comparat (Gouron, *op. cit.*, p. 15, n. 38), arată deci că, în timpul procedurii formulare, *pignoris capio* se transformase într-o *actio ficticia* (Cic., *In Verrem*, III, 11), ficţiunea aici putînd avea două sensuri: *a)* sau publicanul, care nu ar fi operat ridicarea gajului, acţiona ca şi cum ar fi operat-o *(ac si pignus captum esset)*; *b)* sau că el nu avea drept la această acţiune, decît dacă operase ridicarea gajului *(si pignus captum esset)*, aşa cum se proceda altădată, sub obladuirea dreptului vechi. Cu o ficţiune sau alta, scopul acţiunii era a c e l a de a sili pe debitor să-şi răscumpere gajul. Şi totuşi, se putea întîmpla ca ficţiunea să nu-şi atingă scopul, cînd debitorul era condamnat la o sumă prea mare faţă de debitul fiscal, ceea ce era uşor posibil, din cauza lipsei de raportare la un gaj sigur, sau a cărei ridicare să fi fost imposibil de operat (Pugliese, Gai *4,32 e* pignus capio, în: *Mél. Meylan*, 1963, p. 279—282 (ZS, 1965, p. 456)).

Putea oare creditorul să vîndă gajul? În dreptul vechi, nu — nici chiar gajul convenţional, necum cel luat de creditor, cu de la sine putere; şi chiar aşa fiind, conform unei tradiţii, publicanul nu-l putea vinde la un preţ mai mare decît volumul contribuţiei fiscale. Reclamantul care era, se înţelege, debitorul de la care se ridicase gajul — deşi contrariul era posibil — trebuia să stabilească (ca la *actio negatoria*), condiţiile referitoare la existenţa, exigibilitatea, volumul şi privilegiul creanţei.

fără a mai adăuga ficțiunea condicțiunii[48]. Înțelegem acum pentru ce acele „formule" — prin care pretindem că trebuie să ni se dea o sumă de bani sau un obiect oarecare — au putere și eficacitate prin ele înseși[49]. De aceeași natură sînt acțiunile de comodat, fiducia, gestiunea de afaceri și nenumărate altele[50].

34. În unele formule avem și altfel de ficțiuni, de alt gen, cum ar fi, de pildă, cînd cineva pretinde o *bonorum possessio* potrivit edictului, și acționează cu ficțiunea că el este succesorul[51]. Cum unul ca acesta succede în locul defunctului după dreptul pretorian, iar nu după lege[52], și ca atare nu ar avea acțiuni directe cu care să poată pretinde că ceea ce i-a aparținut defunctului este al său și nici că ceea ce i s-ar mai fi datorat aceluia i se cuvine lui, va putea totuși pretinde că trebuie să-i fie dat lui. Prin urmare, cu ficțiunea că el este moștenitorul, își va formula pretențiile în acest mod: „*Să fie judecător. Dacă Aulus Agerius* — adică el însuși, reclamantul — *ar fi moștenitorul lui Lucius Titius și dacă fondul despre care se poartă procesul ar trebui să fie al lui după dreptul quiritar*",

---

[48] Structura formulei de la *condictio*, care ne-a rămas necunoscută, solicita doar faptul ca ea să fi fost diferită de cea a celorlalte acțiuni. Propoziția *sua ui ac potestate ualere* nu poate însemna, logic, decît aceasta. Este posibil ca în formula de la *condictio* să se fi încorporat cuvintele care compuneau ritualul legisacțiunii care sancționa. Așa s-ar explica pentru ce numele de *condictio* desemna, și sub sistemul formular, acțiunile care, după G., apar numai pentru reclamarea unei sume de bani sau orice alt obiect determinat; și că pentru aceea erau operative prin ele înseși și nu suportau ficțiunea.

[49] La *acceptilatio* și *nouatio*, unde ficțiunea plății dăinuia dintr-o epocă mai veche, existau și formulele corespunzătoare. Ambele, fiind ridicate la rang de acte independente de convențiunile care le dau naștere, au început cu timpul să aibă, de la sine, propria lor forță probatorie în justiție *(sua uis ac potestas)* fără ca, în ceea ce se producea, să fi intervenit ideea plății. Odată ce tehnica juridică le-a recunoscut ca acte independente, ideea ficțiunii a fost depășită (Robbe, loc. cit.).

[50] Printre acele *aliae innumerabiles actiones* care se bucură de *sua uis ac potestas* este cuprinsă și *actio certae creditae pecuniae*, a cărei formulă nu poate, evident, cuprinde o ficțiune și deci nu poate fi abstractă, ci, în mod necesar, concretă, întrucît trebuie arătată clar și precis *causa* raportului juridic care o individualizează față de celelalte acțiuni. Asupra lui *eiusdem naturae actiones*, v. Pringsheim, Natura contractus *u.* natura actionis. SDHI, 1935, p. 73—82; C. Longo, în: *Studi Scialoja*, 1905, p. 605; Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 268.

[51] Cum vechea formulă a „petițiunii de ereditate" vorbea numai despre *heres* și *hereditas*, ar fi trebuit ca atunci cînd de aceeași se folosea și *bonorum possessor*, drept cumpărător al bunurilor unui debitor insolvabil, să i se schimbe redactarea. Ideea aceasta trebuia formulată net; pînă ce doctrina să rezolve problema, s-a adoptat expedientul de a considera pe *bonorum possessor* ca *heres*. Prin puterea ficțiunii, a fost deci salvat, formal, sistemul juridic anterior; iar în fond, interesele vieții practice. Pe viitor — ca și mai înainte — pretorul elibera vechea formulă fără să adauge nimic în plus, dar în opinia lui se cuprindea ficțiunea care se transmitea judecătorului la consemnul dat lui mai înainte (Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, IV, p. 293—294).

[52] Opoziția *ius legitimum* — *ius praetorium* fiind, pentru epoca clasică, limitată numai la dreptul succesoral (în acest sens: II, 149; IV, 34, 111), ar urma că folosirea ei de alte texte, în afara acestui domeniu, este suspectă. Îndoiala asupra autenticității acelor alte texte, în alt sens, primește obiecția prin invocarea tot a lui G. (îndeosebi inf., § 103), unde aceeași expresie intervine pentru a face distincția între cele două feluri de *iudicia (legitima* și *imperio continentia)*. De aici, confuzii. Cum acest text nu figurează pe lista textelor suspecte, citate de Kaser (*Röm. Privatr.*, I, 1955, p. 63—74; *Von Ursprung des röm. Rechtsgedanken*, Atti Verona, II, p. 33), am putea presupune că, sau a scăpat suspiciunii aceluia, sau i-a neglijat importanța. Lămuriri mai ample, cu întreaga literatură, inf., § 111; deocamdată reținem contradicția de la G. și observația că noțiunea *ius legitimum* ar avea în dreptul clasic aplicare și dincolo de sfera dreptului succesoral.

⟨iar dacă i s-ar datora şi o sumă de bani *⟩, atunci, la fel ca mai sus, cu ficţiunea că banii aceştia s-ar cuveni moştenitorului ⟨lui Titius, căruia**, i⟩ se atribuie aşa: „*Dacă se constată că Numerius Negidius trebuie să-i dea lui Aulus Agerius 10 000 de sesterţi*".

35. Într-un chip asemănător procedează şi *bonorum emptor*, cu ficţiunea că el este succesorul ⟨debitorului, chiar dacă acela ar fi în viaţă***⟩; dar de multe ori acesta obişnuieşte să procedeze şi în alt mod, anume preia asupra sa condemnaţiunea de la persoana celui menţionat în *intentio* şi pe ale cărui bunuri le-a cumpărat; cu alte cuvinte, cere ca, pentru ceea ce îi aparţinuse aceluia sau trebuia să-i fi fost dat aceluia, să fie obligat adversarul a i le da lui, cu acelaşi titlu. Această specie de acţiune se cheamă *R u t i l i a n a*, fiindcă a fost propusă de pretorul Publius Rutilius, care ar fi introdus, se zice [53], şi procedura de la *uenditio bonorum* [54]. Iar acţiunea, mai veche, prin care *bonorum emptor* acţionează cu ficţiunea că el este moştenitorul se numeşte acţiunea *S e r u i a n a*.

---

* *Sed et si illi debeatur pecunia, cum* — David—Nelson, ameliorat de Reinach (*et sic de debito cum* — Mommsen; *et si certa debeatur pecunia* — Textes [7]).

** *Titii, cui* — precum sugerăm (*Fictione heredis* — Mommsen; *Titio* — Reinach).

*** *debitoris* — precum sugerăm — şi *etsi uiuus esset* — Lenel (ZS, 1930, p. 1—17) (întregiri).

[53] Autenticitatea gîndirii şi exprimării cu *dicitur*, cînd era vorba de discutarea unei reforme importante, ca execuţia silită — cum s-ar zice, un nou cod — este suspectă. Transmiterea informaţiilor „din auzite", iar nu ca rezultat al unor aprofundări, distonează cu stilul unui jurisconsult. Mai mult, se trece indiferent pe lîngă determinantele istorice ale reformei despre care, de la Salvius Iulianus (Edictum, p. 413), aflăm că erau şase; iar din contextul acestui §, abia dacă deducem unul: e vorba de exercitarea presiunii asupra debitorilor care, ştiindu-se insolvabili pentru a evita condamnarea, nu compăreau în justiţie (Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 266).

[54] Reformele relative la e x e c u ţ i a s i l i t ă, imposibil a fi datate, erau în orice caz destul de vechi. Ele sînt atribuite, una lui P. Rutilius Rufus, consul 105 î.e.n. (Kunkel, *Herk.*, p. 15), alta lui Servius Sulpicius Rufus, din cercul lui Scipio; de aici şi numele acţiunilor: *Rutiliana* şi *Seruiana*. Aceasta din urmă era acordată proprietarului unui fond pentru urmărirea inventarului agricol (*inuecta atque illata*), adus de *colonus* drept garanţie pentru neplata locaţiunii — şi în formula căreia era folosită *ac si heres esset* (Kübler, REPW). Prima era acordată lui *bonorum emptor*, de la licitaţia averii unui debitor insolvabil care, dobîndind în bloc şi eventualul activ al aceluia, era autorizat să încerce, pe cale de acţiuni utile (*a. Rutiliana* sau *a. Seruiana*), cele ale creditorilor, contra propriilor debitori. În formula *a. Rutiliana, intentio* era redactată pe numele debitorului falit (creditor al celui acum urmărit), iar condamnarea, pe numele lui *bonorum emptor*, actualul reclamant. În formula *a. Seruiana* era ficţiunea că ar fi „chiar el moştenitorul debitorului".

Orientarea spre una sau alta din cele două formule era facultativă, clişeul *agere solet* sugera aceasta; dar şi aici confuzie, întrucît se cuvenea spus „ce trebuia", iar nu „ce se obişnuia" să se facă în atare situaţie. În fine, altă confuzie, şi mai gravă, întrucît libera alegere nu era posibilă oricum. În adevăr, cu *a.R.* nu putea fi urmărit decît un debitor în viaţă, iar cu *a. S.*, numai dacă acela era mort. Or, dacă se admisese ficţiunea *ac si heres esset* cînd era vorba de un debitor în viaţă, atunci trebuia admis că se putea presupune că este mort unul pe care toată lumea îl vede viu. Pentru a se evita ficţiunea aceasta ridicolă, se recomanda transpunerea de subiecte prin formula *a. R.*, corespunzătoare realităţii, ceea ce, evident, însemna un progres faţă de *a. S.*; s-ar deduce de aici că formula acesteia era mai recentă.

Precum vedem, trecerea de la procedura execuţiei silite asupra persoanei debitorului insolvabil la aceea asupra averii lui s-a făcut treptat. După tonul dubitativ al autorului nostru, aflăm oglindirea uneia din aceste trepte.

36. ⟨La acordarea acelei acțiuni care se cheamă *Publiciana*, există tot așa ficțiunea uzucapiunii *⟩. Această acțiune se acordă celui care nu a împlinit încă termenul de uzucapiune asupra obiectului, ce i-a fost predat pe baza unui titlu just și pe a cărui posesiune o pretinde după ce a pierdut-o. Cum el nu poate pretinde că acel bun este, într-adevăr, al lui după dreptul quiritar, se folosește de ficțiunea că l-a uzucapat [55]; și — ca și cum ar fi devenit proprietar după dreptul quiritar — își formulează pretenția în felul următor: „*Să fie judecător. Dacă Aulus Agerius a stăpînit timp de un an pe sclavul pe care l-a cumpărat și care i-a fost*

---

* *Item usucapio fingitur in ea actione, quae Publiciana uocatur* — Krüger (Bizoukides și David—Nelson fac rezerve).

[55] E vorba de *actio Publiciana*. Deși discutată, cu insistență, în *Corpus iuris*, iar formula ei este clar arătată aici de G., rămîn totuși învăluite în mister, nu atît problema relativă la autorul ei și data edictului care a creat-o, cît, în mod deosebit, motivele istorice care au atras nevoia funcției ei originare. Ce știm sigur este faptul că a început prin a fi o *actio ficticia*: aceasta arată formula sa, reprodusă de G. Cu relatarea lui G. însă, s-a crezut că va fi reconstituit edictul lui Publicius. Dar aici, deconcertanta concluzie că edictul acestuia nu va putea fi reconstituit niciodată (Pacchioni, *Una nuova ricostruzione dell'Editto Publiciano*, BIDR, 1896, p. 118—135), căci în texte sînt contradicții. În adevăr, cînd se vorbește de formula acțiunii Publiciana, trebuie pornit nu numai de la acest text al lui G., ci în primul rînd de la acela din Edictum, transmis prin Iulian, care îl redă astfel: *si quis id quod bona fide emit* (sau *emerit* sau *emisse dicitur*) *nondum usucaptum petit, iudicium dabo*. Între acest text și cel lui G. există — cum se observă — o contradicție privind speța la care se aplică; unul se aplică la o *emptio uenditio bonae fidei*, iar secundul, în general, la orice *traditio*, deși se vede bine că se referă la același edict (Kaser, *Zum Ediktsstil*, în: *Festscht. Schulz*, II, p. 53, n. 7).

Cum textele nu vorbesc niciodată de *Publicianae actiones*, ci numai de una singură (*actio Publiciana*), înseamnă că, dintre aceste două texte contemporane, mai fidel pare a fi cel al lui G., de aplicațiune mai largă, căci la o *traditio*, G. menționează în plus și ficțiunea că termenul uzucapiunii s-a împlinit, chiar dacă uzucapiunea începută nu s-a terminat încă (*nondum usucepit eamque amissa possessione*). S-a emis ipoteza că *a. P.*, introdusă pentru cazul tipic de *emptio bonae fidei*, s-a extins treptat la orice *iusta causa* (Perozzi, *L'Editto Publiciano*, BIDR, 1901, p. 4, 6—84). Dar, abia ajunși la această concluzie sîntem din nou obligați să revenim la concluzia de mai sus, întrucît acest § vine în contradicție cu alt text al lui G. însuși, rămas din Comentariul asupra Edictului (reprodus în D, 6, 2, 1, 8), în legătură cu același lucru. S-ar părea, de la primele cuvinte, că autorul comenta edictul relativ la *emptio-uenditio*, iar nu formula, care, în mod sigur, nu vorbește despre așa ceva.

Tăcerea lui G. cînd e vorba de *bona fides*, menționată în Edictum, stă în faptul că pretorul nu se referea în edictul său la formulă, ci la două momente: *a*) unul, pozitiv, destinat să justifice protecția acordată de el unui *non dominus* care dobîndea *bona fide*; *b*) altul, negativ, menit să expună împrejurarea care făcea prezența sa inutilă, întrucît uzucapiunea nu s-a împlinit. Acestea erau premisele intervenției sale. În formulă, lucrurile se schimbă: aici se pune ficțiunea că uzucapiunea s-a împlinit iar chestiunea bunei-credințe, nu. De ce nu menționează G. și această condiție pusă în edict, ci se referă simplu numai la faptul dacă lucrul a fost predat (*et is ei traditus est*), nu știm; ipotezele, la G. Lombardi (*Della fides alla bona fides*, Milano, 1961, p. 245).

Data, autorul, funcția originară a edictului publician, nesigure. După unele ipoteze (Appleton, *Hist. de la propr. prétorienne et de l'*actio Publiciana, Paris, 1899; Sturm, *Zur ursprünglichen Funktion der* actio Publiciana, p. 414), s-ar presupune anul 67 î. e. n., iar autor, Q. Publicius, despre care găsim ceva la Cicero (*Pro Cluent.*, 45 — Kaser, *Röm. Privatr.*, I, p. 368); poate un pretor peregrin (Puchta; Glück). Asupra utilizării edictului numai între *ciues* sau între *ciues* și *peregrini* sau numai între *peregrini*, ne lipsesc informațiile.

*predat, și dacă ar rezulta că sclavul despre care este vorba ⟨ar trebui *⟩*[56] *să fie al lui după dreptul quiritar*", și mai departe, restul.

37. Tot astfel, se folosește ficțiunea cetățeniei romane a peregrinului, care ar figura ca reclamant sau ca pîrît în vreo pricină pentru care, după legile noastre, a fost prevăzută o acțiune[57]; aceasta, evident, numai cînd s-ar găsi just ca acea acțiune să fie extinsă și asupra unui peregrin. Un caz ar fi atunci cînd peregrinul reclamă pentru furt sau este el acuzat de furt.

⟨Dacă peregrinul este urmărit pentru furt **⟩ formula acțiunii este, în adevăr, redactată așa: „*Să fie judecător. Dacă va constata că ⟨lui Lucius Titius i⟩ s-a furat un taler de aur ⟨de către Dion, fiul lui Hermeus, sau cu ajutorul ***⟩ ori din îndemnul lui Dion, fiul lui Hermeus, și pentru acest motiv ar trebui, dacă ar fi cetățean roman, să fie condamnat ca hoț*"[58], și mai departe, restul. Și tot așa, cînd peregrinul reclamă el pentru furt, se folosește ficțiunea că are cetățenia romană. În felul acesta se procedează în materie de legea Aquilia, cînd peregrinul vine el de reclamă pentru pagube nedrepte; sau, dacă se poartă procesul împotriva lui, iarăși se face uz de ficțiunea că el are cetățenia romană[59].

38. În afară de acestea, ne mai folosim de ficțiune uneori și pentru a dovedi că adversarul nostru nu a suferit o *capitis deminutio*. În adevăr, dacă cineva, femeie sau bărbat, s-a obligat prin contract și apoi a suferit o *capitis deminutio* — de pildă, o femeie prin coempțiune, iar un bărbat prin adrogațiune — după dreptul civil, ei încetează a ne mai datora și nimeni nu poate pretinde, în mod direct, că unul sau altul ar trebui să-i dea. Dar, pentru ca să nu stea în puterea lor să modifice dreptul nostru,

---

* *oporteret* — admisă în general (*oret* — V; *pareret* — Scheurl (*Beiträge zur Bearbeitung des röm. Rechts*, 1853, p. 130), Reinach).

** *nam si cum peregrino agatur* — Krüger (întregire).

*** *(Si paret) Lucio Titio a Dione Hermaei filio opeue (consilio)ue* — Kübler.

[56] Formula acțiunii Publiciana era *in rem*, după modelul celei de la *reiuindicatio* (Gallo, *Actio Publiciana in rem*, în: *Nuovo Dig.*, I, 1957, p. 267), pe cînd *oporteret* era numai în acțiunile referitoare la obligații (Sturm, *op. cit.*, p. 357—358). Inovația ni se pare nu numai utilă (întrucît nu trebuie, în nici un caz, modificat V), dar și exactă, întrucît cu formula *a. P.*, care era o acțiune reală, se sancționa și obligația, cu caracter aparte, a vînzătorului, de a asigura pe cumpărător de evicțiune; *a. P.* proteja astfel pe detentorul celui mai bun drept, dar nesigur de forța dreptului său.

[57] În legătură cu acțiunile ficticii, a se vedea C. Tomulescu, rec. la Hanga, *Crestomație*, Justiția nouă, 1956.

[58] *Pro fure*: asupra traducerii exacte, v. schimbul de opinii: Giffard (*Dr. rom. Obl.*, p. 242; „en tant que voleur"), contra lui De Visscher și Daube (în: *Studi Solazzi*, p. 96); dealtfel, cu toții referindu-se la Cicero (*Pro. Rosc.*, p. 32).

[59] Trecerea de la procedura legisacțiunilor la cea formulară se crede a fi fost ajutată de ficțiuni (Keller, *Röm. Civilprocess und die Aktionen in summarischen Darstellung*, 1863, p. 250—298). Ficțiunile apar în procedură cînd ca propoziții incidentale cînd ca premise dintr-un silogism; în primul caz, formula punea o singură condiție, totdeauna aceeași: *si paret*...în al doilea caz, o condiție dublă, formulă probabil mai veche și din care G. ne dă aici un model: *Si paret... si ciuis Romanus esset* (Arnò, *Legis Aquiliae actio directa ero competit*, BIDR, 1934, p. 195—218).

Pentru a deduce o dată sigură, înainte de care l. Aquilia nu se produsese, Biscardi (*Sulla data della* l. Aquilia, loc. cit.) valorifică acest § 37. Aici G. se referă la ficțiunea aquiliană, aplicabilă peregrinilor, despre care un exemplu celebru îl aflăm la Cicero (*In Verrem*, II 2,12).

s-a introdus contra unuia sau altuia o acțiune utilă prin care se anulează pentru moment *capitis deminutio*, cu alte cuvinte o acțiune în care se introduce ficțiunea că nici unul nici altul nu au suferit diminuarea capacității [60].

[Părțile formulelor]

39. Părțile formulelor sînt următoarele: *demonstratio, intentio, adiudicatio, condemnatio* [61].

40. *Demonstratio* este acea parte a formulei care se inserează la început, pentru a explica faptele în legătură cu care se poartă procesul; iată un ex. de această parte a formulei: „*Pentru că Aulus Agerius a vîndut un sclav lui Numerius Negidius*"; și tot așa: „*Pentru că Aulus Agerius a dat în depozit un sclav lui Numerius Negidius*" [62].

41. *Intentio* este acea parte a formulei în care reclamantul își afirmă pretenția [63]. Iată un exemplu de o asemenea parte a formulei: „*Dacă se constată că Numerius Negidius trebuie să-i dea lui Aulus Agerius 10 000 de sesterți*" sau: „*Ceea ce se va constata că trebuie să-i dea și să-i facă Numerius Negidius lui Aulus Agerius*"; și tot așa: „*Dacă se constată că sclavul îi aparține lui Aulus Agerius, după dreptul quiriților* [64]".

---

[60] G. arată aici cum procedura unei acțiuni utile, sinonimă cu *actio ficticia*, are efecte de *actio rescissoria* (în anulare). *Capite deminuti* (femeia căsătorită prin *coemptio* și bărbatul adrogat) sînt răspunzători de obligațiile contractate anterior diminuării capacității minime, întrucît patrimoniul lor, venind să se confunde cu cel al adrogantului sau al coempționatorului, intra deja diminuat cu datoriile anterioare. Despre aceeași răspundere pe mai departe, realizată printr-o acțiune utilă, v. și III, 84 (Daube, *Utiliter agere*, Iura, 1960, I, p. 69—149).

[61] Formula variază după natura procesului. Forma dezbaterii proceselor putînd varia la infinit, formula, care reprezintă rezumatul dezbaterilor și care formează programul transmis de pretor judecătorului, poate varia și ea la infinit. Unele componente se numesc *principale*, altele *accesorii*; principale, nu fiindcă se găsesc în orice formulă, ci pentru că nu trebuie să lipsească niciodată din formula aceluiași tip de acțiune.

În §§ 39—43, G. explică structura procesului formular, prin cunoașterea celor patru părți ale formulei; *demonstratio est ea pars formulae* (§ 40); *intentio est ea pars formulae qua* ... (§ 41); *adiudicatio est ea pars formulae* (§ 42); *condemnatio est ea pars formulae* (§ 43); acestea nu sînt raportări lexicografice sau terminologice, ci pure forme didactice pentru începători.

[62] În *demonstratio*, se arată pe ce se bazează acțiunea reclamantului: ea nu se află în formulele acțiunilor abstracte *(condictio)*, dar ea este absolut necesară în tot restul acțiunilor.

[63] Corecta înțelegere a definiției depinde de înțelesul cuvintelor *intendere*, *desiderium concludere*. Lui *intendere* G. îi dă sensul de „a pretinde", „a afirma"; reclamantul afirmă sau pretinde că un anumt drept îi aparține: *rem suam esse* sau *sibi dare oportere* și cu acest sens este identificat în G. I. în 34 de locuri. *Desiderium* „susținere", „dorință"; *concludere qua* „a cuprinde", „a include"; *qua* — ablativ instrumental (Junker, *Die gaianische Definition der* intentio, în: *Studi Riccobono*, II, p. 327—328).

[64] Era natural ca — trebuind să dea un exemplu de *intentio* — G. să fi ales tocmai pe acela de la *condictio*, căci, prin natura ei particulară și structura ei caracteristică, aceasta constituia exemplul cel mai tipic al acțiunilor personale. La fel a procedat și în §§ 33, 34, 64, 86, unde trebuia să explice variantele în multiplele aplicațiuni; era natural și logic ca la toate să fi făcut recalchierea pe *intentio* de la *condictio* (Robbe, loc. cit.). Faptul că G. a dat numele de *condictiones* la toate *actiones in personam* (sup. § 5) este explicabil, întrucît aceasta era situația

42. *Adiudicatio* este acea parte a formulei prin care se dă judecătorului puterea să atribuie un bun uneia din părți; așa ar fi, de pildă, cînd între comoștenitori se judecă un proces de partaj sau între asociați unul pentru ieșirea din indiviziune sau între vecini pentru delimitarea hotarelor. În adevăr, așa se spune acolo: „*Judecătorule, să faci adjudecarea lui Titius sau ⟨Seius, numai *⟩ la atîta cît trebuie să fie adjudecat*" [65].

43. *Condemnatio* este acea parte a formulei prin care i se dă judecătorului putința să condamne sau să absolve. Iată exemple pentru această parte a formulei:

„*Judecătorule, condamnă pe Numerius Negidius la [plata sumei de] 10 000 de sesterți către Aulus Agerius, iar dacă nu se dovedește, absolvă-l*"; la fel și aceasta:

„*Judecătorule, condamnă pe Numerius Negidius către Aulus Agerius pînă la concurența* [66] *sumei (dumtaxat), iar dacă nu se dovedește, absolvă-l*"; de asemenea, aceasta:

„*Judecătorule, să condamni pe Numerius Negidius către Aulus Agerius ⟨la 10 000 de sesterți **⟩*, și apoi restul, fără să mai fie adăugate cuvintele „*pînă la concurența sumei*".

44. Și totuși, nu toate aceste părți ale formulei se află laolaltă; unele se găsesc cuprinse, iar altele nu. Evident, uneori se găsește numai *intentio* singură, ca de ex. în acțiunile prejudiciale [67], unde se pune pro-

---

* *Seio tantum* — Kübler—Polenaar.

** *X milia est* — David—Nelson (întregire). Aceleași *formulae* de condamnare (1° *condictio incerta et infinita*, 2° *condictio incerta cum taxatione* și 3° *condictio certa*), dar în altă redare: Reinach.

în dreptul clasic, așa precum la finele acestui § 41, cînd dă un exemplu de *intentio* a unei acțiuni reale, alege pe cea de la *reiuindicatio*, model tipic.

În prima formulă, reclamantul cere să i se dea 10 000 de sesterți; în a doua, pretinde un *incertum*; prin a treia un *lucru cert (hominem)*. La acțiunile de bună-credință (*iudicia bonae fidei* — inf. § 47) *intentio* era *quidquid ob eam rem Numerium Negidium Aulo Agerio dare facere oportet ex fide bona* („ca Ns. Ns. să dea sau să facă lui As. As. ceea ce se cuvine după buna-credință").

[65] G. Ciulei, *Finium regundorum*, ZS, 1964, p. 303—308.

[66] Din cele ce spune aici G. despre condamnarea *cum taxatione*, nu putem afirma că aflăm mare lucru (Van. Warmelo, *Le réscrit de Marc Aurèle, à propos de la compensation*, în: *Mél. Brühl.*, p. 335—341) decît doar că era un mijloc potrivit de realizare a compensației între doi obligați; căci dacă Aulus Agerius avea de luat zece, dar pretindea numai cinci, sau invers, cerînd prea mult sau prea puțin, nu comitea o *plus* sau *minus petitio*, ci obținea cît era de ajuns în *compensatio*. G. este foarte precis în privința aceasta, dar nu aici, ci inf., § 57, unde înțelegem că, atunci cînd era vorba de două obligații reciproce și certe, Aulus Agerius efectua el însuși compensația.

Formula *si paret... condemnato, si non paret absoluito* (Cicero, *In Verrem: de suppliciis*, VI) reprezenta o prudență invitație protocolară stereotipă, adresată, în procedura formulară, lui *iudex priuatus*.

[67] *Praeiudiciales formulae*, menționate de G. aici, au fost cunoscute de procesul formular, neputînd fi însă identificate — prin texte — și nici confruntate cu acțiunile de verificare sau de constatare. Acestea, după cum arată cuvîntul, erau destinate să rezolve chestiuni preliminare, de fapt sau de drept, a căror lămurire este indispensabilă pentru procesul care începe. *Praeiudicium* nu poate începe independent de un *iudicium*, ci conjunct cu acela pentru a cărui rezolvare era necesar; lipsindu-le obiectul de condamnare, judecătorul nu are decît să constate faptul util judecării.

blema dacă cineva este libert sau cîtă este masa dotală, și multe altele [68]. În schimb, *demonstratio*, *adiudicatio* și *condemnatio* nu se găsesc niciodată singure; în adevăr, *demonstratio* fără *intentio* sau *condemnatio* n-are nici o valoare; la fel n-are valoare o *condemnatio* fără *demonstratio* sau *intentio*; ori o *adiudicatio* fără *demonstratio*, și tocmai pentru aceea ele nu se află niciodată singure.

45. Pe acele formule, în care problema ce se pune este o chestiune de drept, le numim redactate *in ius*; așa sînt acelea prin care pretindem că un obiect ne aparține după dreptul quiriților sau că acel lucru trebuie să ne fie dat sau că trebuie determinat prejudiciul produs de unul, descoperit ca fiind hoț; mai sînt, evident, și altele, la care *intentio* pune în discuție o problemă de drept civil [69].

46. Pe celelalte formule le numim redactate *in factum* [70] ca unele în care nu mai figurează o atare *intentio* [71], ci la începutul formulei, după ce s-a arătat ce anume fapt s-a produs [72], se adaugă acele cuvinte

---

[68] Chestiunile care puteau constitui obiect pentru *praeiudicia* sînt variate: despre una din acestea G. a vorbit în III, 123 relativ la garanții, iar pe alte două le menționează aici; una în legătură cu stabilirea faptului dacă pîritul e libert sau nu, alta care se referă la restituirea dotei în caz de divorț.

În cazul întîi, fostul stăpîn — pentru a-și valorifica *iura patronatus* de la fostul sclav (actualul libert) rămas obligat toată viața — cerea ca, înainte de judecarea fondului, să se stabilească *status*ul fostului sclav *(si libertus sit)*. În *album*ul praetorului, formula era: *An Ns. Ns Ai. Ai. libertus sit* (Krüger, *Der Ingenuität u. Libertinätsprogress*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 229—253).

În al doilea caz, la desfacerea căsătoriei, cînd femeia cerea restituirea dotei, iar soțul invoca unele *impensae necessariae* sau *uoluptuariae*, se recurgea de asemenea la *a. praeiudicialis*; de data aceasta formula se reducea numai la *intentio*, iar discuția se purta asupra volumului dotei a cărei restituire se pretindea *(uel quanta dos sit)*.

La obiecția că formula acțiunii, reprodusă parțial de G., nu menționează nimic despre volumul *impensae*lor, se poate răspunde că nici nu era necesar, căci *a. preiudicialis* a unuia din soți implică de la sine pe a celuilalt.

[69] După ce, în § 1—3, G. făcuse clasificarea acțiunilor în personale și reale, în raport cu realizarea unui drept real sau de creanță, acum în §§ 45—46, le împarte pe aceleași în acțiuni civile și acțiuni *in factum*, după modul redactării formulei, adică al formulării pretențiilor. Criteriul distincției era *intentio* la cele civile; aceasta era formulată în raport cu existența sau inexistența unui drept, deci nu în legătură cu fapte concrete, izolate. Chestiunea care se punea judecătorului (în sens roman) consta dintr-o întrebare sugestivă, căreia trebuia să-i răspundă categoric *(intentio certa)*, așa cum e azi în procedura criminală engleză sau în procesele supuse juraților.

[70] Pînă la § 45 inclusiv nu s-a vorbit decît de formule a căror redactare era *in ius*. Începînd cu acest § se va vorbi despre formulele *in factum conceptae*, a căror redactare, de la început pînă la fine, indică faptul *(quod factum est)* datorită căruia se cuvine un *dare, facere, oportere*; dintr-un număr nesfîrșit *(innumerabiles... aliae formulae)* G. citează, aici, numai trei asemenea exemple.

[71] În structura lor, toate formulele *in factum* sînt lipsite de *intentio*, întrucît nu conțin, și nici nu se pot referi la o pretenție juridică a reclamantului (De Visscher, *Les formules* in factum, RHD, 1925, p. 195).

[72] — *Quod factum est* corespunde, în sinteza izvoarelor care vorbesc de stări sau de fapte juridice (Wenger, *Istit. di proced. civ. rom.*, p. 156): *a*) cu faptul (sursa, cauza, baza) pretenției reclamantului; aceasta numai în măsura în care pot fi confruntate cu norme de *ius ciuile* și *ius gentium*, din complicatul sistem juridic roman; *b*) alteori (printr-un laborios proces istoric — G., § 47 și Res cot. 3 — D, 44,7,1—6), cu transformări de sens care ne îndreaptă mintea spre teoria actului juridic (Bizoukides, III, p. 238; Val. Al. Georgescu, *Contribuție la studiul stiluri-lor de gîndire juridică*, București, 1943, p. 14; Devoto, *Problemi del piu antico vocabolario giur.*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 16—35).

prin care se dă judecătorului putința să condamne sau să absolve. Un exemplu de o astfel de formulă este aceea de care se folosește patronul contra libertului care l-a chemat în judecată, împotriva edictului pretorului. Iată ce se cuprinde în această formulă: „*Să fie desemnați recuperatorii. Dacă se va constata că acest patron a fost chemat în judecată* ⟨*de libertul său* *⟩ *în disprețul edictului pretorului, condamnați-l, recuperatori, pe acest libert să dea 10 000 de sesterți acelui patron, iar dacă nu se constată, absolviți-l*". Tot așa sînt redactate *in factum* și celelalte formule, care au fost propuse sub titlul de *in ius vocando*, de pildă: contra aceluia care, fiind chemat în judecată, nici nu a venit și nici nu a dat garant; la fel, contra aceluia care l-a împiedicat cu forța pe cel chemat să se prezinte la judecată; și pînă la urmă un șir întreg de alte formule de acest fel sînt propuse în *album*ul pretorului.

47. Dar în unele cazuri, cum ar fi în materie de *depositum* și de *commodatum* [73], pretorul propune el formule redactate atît *in ius*, cît și *in factum*. În adevăr, formula acțiunii de depozit este astfel redactată: „*Să fie judecător. Întrucît Aulus Agerius a depus la Numerius Negidius o masă de argint, obiect pentru care este acum procesul, să-l condamni, judecătorule, pentru acest motiv, pe Numerius Negidius către Aulus Agerius la ceea ce s-ar cuveni ca Numerius Negidius să-i dea sau să-i facă lui Aulus Agerius acel lucru cu buna sa credință* [74], *iar dacă nu ți se pare,*

---

* *(illum patronum)* a *(liberto) illius* — precum sugerăm (*ab illo patrono liberto* — V; *illum patronum ab illo liberto* — Textes [7]).

[73] Pînă la consacrarea termenilor *deponere* și *commodare* în tehnica juridică a epocii, mult anterioară lui G., cele două contracte *(depositum et (uel) commodatum)* erau denumite: primul, *seruandum dare*; secundul, *utendum dare*, — deci încă nu contracte. G. evocă istoria acestora, deocamdată cu ocazia discutării acțiunilor *in factum*, ce li se aplică (II, 50; III, 196; IV, 59 și 153).

În IV, 60, însă — chiar dacă limitează discuția la *actio depositi* și arată că aceasta este infamantă — nu mai repetă ce a spus *(sic ut quoque notauimus)*, pentru că observațiile de aici sînt aceleași și la comodat (Weiss, *Untersuch. zum N. G.*, p. 83), la ambele formula fiind aceeași atît *in factum* cît și *in ius*. Cum nu ar fi arătat vreodată aspectul formulelor de la comodat lasă totuși a le subînțelege printr-un proces de imitațiune *(similiter etiam commodati formulae sunt)*; de notat varianta *similiter* (Ruggiero, *Depositum uel commodatum*, BIDR, 1907, p. 5—83), preferabilă lui *similes*, reținut de editori.

[74] La formula acțiunii de depozit, redactată *in ius*, găsim în *intentio*, unele cuvinte pe care nu le mai întîlnim la formula *in factum*. Astfel, după cuvintele *quidquid ob eam rem Nm. Nm. Ao. Ao. dare, facere, oportet*, găsim adausul *ex fide bona* („conform cu buna-credință"), implicat în formulele acțiunilor de bună-credință; aceste trei cuvinte îi lasă judecătorului posibilitatea să aprecieze ce s-a făcut și ce nu s-a făcut de părți, pentru a nu se înșela una pe alta, deci criteriul de soluționare a litigiilor fiind convingerea intimă a judecătorului (C. Tomulescu, RIDA, 1974, p. 316); iar părților, permisiunea să invoce direct, în fața lui, ceea ce se referă la buna lor credință.

Cum, în *intentio* a acțiunilor *in factum*, referirile erau nu la un drept (*ius*), ci la un fapt, și cum faptele sînt întotdeauna de domeniul trecutului, formula era redactată la trecut *(Nm. Nm. mensam argenteam deposuisse)*; cele cu *intentio in ius*, sînt redactate cu verbul la prezent, pentru că acum se pretinde un drept. Deci, cu toată concizia ei, f o r m u l a rezultată din diversitatea faptelor și sancțiunilor făcea ca deosebirea dintre fapt și drept să reiasă chiar și din aceste nuanțe gramaticale. La acțiunile *in factum* în genere, compuse din două părți (fiindcă conțin două chestiuni, una în interesul reclamantului — care fundamenta acțiunea însăși — și alta în interesul pîrîtului — concepută cînd sub forma unei tăgade *(denegatio)*, cînd a unei excepțiuni), procedura era simplă, întrucît elementele apărării erau conținute în fundamentarea, prin edict, a acțiunii; la aceasta se referă expresia *patronus... contra edictum* ... (sup. § 46); în cuvintele *contra edictum* se găseau argumente pentru apărare. Observațiile de mai sus, aplicate de G. și la acțiunile de comodat, sînt discutate de Kaser (Oportere *u.* i. c. , p. 30).

să-l absolvi"; formula aceasta este redactată *in ius*. Dar aceeași formulă mai este redactată și în felul acesta „*Să fie judecător. Dacă constați că Aulus Agerius a depus la Numerius Negidius o masă de argint și că, prin reaua-credință a lui Numerius Negidius, ea nu i-a fost restituită lui Aulus Agerius, să-l condamni, judecătorule, pe Numerius Negidius față de Aulus Agerius la atîta sumă de bani cîtă va fi valoarea bunului, iar dacă nu constați, să-l absolvi*"; aici formula este redactată *in factum*. Și tot astfel sînt și formulele de comodat.

48. Condamnarea, la toate formulele care au dispozitiv de condamnare, se reduce la o evaluare pecuniară. Așa încît, chiar dacă pretindem un bun corporal oarecare, să zicem un fond, un sclav, un veșmînt, aur, argint, judecătorul îl condamnă pe acela cu care se poartă procesul, nu la chiar obiectul pretins, ⟨ci, așa⟩ cum se proceda de obicei ⟨și *⟩ pe vremuri, la o sumă de bani, în raport cu valoarea obiectului [75].

49. Dar condamnarea ce se propune într-o formulă este fie la o sumă determinată, fie la una nedeterminată.

50. La o sumă determinată este, de pildă, în formula aceea prin care pretindem o sumă precisă; în partea finală a formulei se spune, în adevăr, așa: „*Judecătorule, condamnă-l pe Numerius Negidius către Aulus Agerius, la 10 000 de sesterți. Dacă nu socoți, absolvă-l*".

51. Cît privește însă condamnarea la o sumă nedeterminată[76], aceasta are două forme: una cu plafon maxim, dinainte stabilit, căreia, în graiul obișnuit, i se zice *taxatio* („după apreciere"), de pildă, cînd pretindem ceva nedeterminat; în adevăr, aici la finele formulei se spune: „*Judecătorule, condamnă-l pe Numerius Negidius către Aulus Agerius pînă*

---

* *sed, ut et* ... — precum sugerăm *(s'ut* ... — V; *sicut* ... *(solebat) sed (aestimata)* — Goeschen, Polenaar, Krüger ș.a.; *sed sicut* ... — Brini—Thaler (NRH, 1884, p. 459—470); *sed, sicut* ... — Nicolau—Collinet (RHD, 1936, p. 751—768), Bizoukides (II, 139); *al sicut* ... — Reinach).

[75] G. se referă la perioada legisacțiunilor, cînd cererea arbitrului *litis aestimandae* (indicat de F, IV, 17[a]) era necesară.

Prin renunțarea la *sed* (Goeschen) se evidențiază că sancțiunea, sub cele două regimuri procedurale, a fost diferită: sub primul, *ad ipsam rem* („la chiar obiectul pretins"); iar sub al doilea, la estimarea pecuniară *(aestimata re pecuniam eum condemnat)*.

Prin așezarea lui *sed* înaintea lui *sicut* (Brini, Nicolau—Collinet), sancțiunea pecuniară apare, dimpotrivă, ca făcîndu-se atît în prezent, cît și în trecut. La justificarea noii restituiri — că intercalarea conjuncției *sed* (*at*), între *solebat* și *aestimata*, nu ar avea ce căuta din punct de vedere paleografic — se poate răspunde că, dimpotrivă, tocmai paleografic vorbind, nimic nu s-ar opune ca pe acest *sed* să-l fi omis copistul, înainte de *sicut*, la finele rîndului 2 (fol. 66 Oxy), așa cum l-a omis de multe ori, cînd după el vine alt cuvînt care începe cu *s*(*s'ut*).

Cu atît mai mult ni se pare acceptabilă topica acestei versiuni dacă, în loc de a interpreta *s'ut* ca *sicut*, cuvîntul preferat în ediție, am considera *sed ut* (*et*), rezolvare care nu solicită o punctuație suplimentară și nu modifică un fond rațional, practic și istoric (apariția monedei fiind anterioară apariției normei acesteia), fond atestat nu numai de Aul. Gell. (IV, 4, 2; X, 1, 37—38), dar chiar de G. (III, 223—224).

Restituind astfel, se dă alt sens acestui § cum îl fixaseră editorii anteriori, deci și doctrina; așadar: *iudex non ad ipsam rem condemnat eum cum quo actum est... sed, ut et olim aestimata re pecuniam, eum condemnat.*

[76] Despre formula abstractă a acțiunilor cu obiect incert din Edictum, reprodusă de G. aici și în IV, 131, cu taxațiunea lui *dare, facere*, s-a ocupat Giffard, *Observ. sur l'enrich. injuste incertain*, în: *Mél. De Visscher*, III, 1950, p. 499—511.

la 10 000 de sesterţi; dacă nu socoţi, absolvă-l"; sau alta, cînd nedeterminarea e fără limită *(infinita)*, de pildă cînd pretindem un bun de la cineva care-l posedă, cu alte cuvinte, cînd procedăm cu o acţiune reală sau cu una *ad exhibendum* [77]; în adevăr, aici redactarea va fi altfel: „*Judecătorule, condamnă-l pe Numerius Negidius către Aulus Agerius la atîta sumă la cîtă va fi evaluarea bunului; dacă nu ţi se pare, să-l absolvi*".

Ce urmează de aici? Dacă judecătorul condamnă, trebuie să condamne la o sumă precisă, chiar dacă în dispozitivul formulei nu fusese pusă o sumă precisă.

52. În schimb, judecătorul trebuie să fie atent ca atunci cînd — în formulă — a fost propusă condamnarea la o sumă certă, să nu condamne nici la mai mult, nici la mai puţin decît suma pretinsă, altfel apare ca interesat în proces. La fel şi atunci cînd a fost indicat un plafon, să nu condamne la mai mult decît s-a evaluat, căci altfel iarăşi apare ca fiind interesat în proces. Ca să condamne la mai puţin, îi este însă permis. În schimb, dacă evaluarea ⟨nu a fost plafonată, el va putea condamna la atît cît crede. De aici regula *⟩ că acela care primeşte o formulă, e bine să specifice in *intentio* evaluarea şi atunci nici judecătorul nu va fi constrîns la mai mult ⟨decît **⟩ o *condemnatio certa* ⟨şi nici reclamantul

---

* 1 1/2 rînd ilizibil: *ta(xa)tio posita non sit, quanti uelit condemnare potest. Unde regula quod* — Huschke.

** 7 litere ilizibile: *quam* — Bizoukides.

[77] A. Există îndoiala dacă *actio exhibitoria* intra în clasificarea anunţată (sup. §§ 2—3). După criteriul propus (sup., § 45), s-ar părea că este o acţiune *in factum* (Marrone, *Actio ad exhibendum*, Ann. sem. giur. Univ. Palermo, 1958, p. 177—192), dar asupra funcţiei de acţiune auxiliară pe lîngă *rei uindicatio*, căreia *a. e.* îi pregătea terenul, contribuţia lui Kaser (ZS, 1966, p. 22 şi urm.), reluînd pe Ferrini (*Nuovo Dig.*, v°), este fundamentală.

Acţiunile *in factum* sînt, în general, acţiuni cu obiect incert. Speţele sînt, evident, numeroase, dar redactarea generală şi tipică în *condemnatio* la astfel de acţiuni va fi la *id quod interest*. În nici un text (şi nici aici, unde V vorbeşte despre *condemnatio*) nu găsim speţe cu atare formule la *a. e.* Lenel (Edictum, p. 64) dă o reconstrucţie interesantă, atunci cînd se referă la formula acţiunii *rationibus edendis*, acordată de pretor contra argentarului care nu vrea să prezinte clientului conturile relative, asupra cărora acela are o cvasiproprietate.

Acţiunea *de edendo* contra argentarului, fiind deci pretoriană şi, *in factum*, penală, duce totdeauna la condamnarea *quanti ea res erit (est, fuit)*, cum găsim la G., *Ad Edict. prou.*, 1 (Bizoukides, III).

Ne-am oprit la formula acestei acţiuni, pentru că este una din acele *a. e.* (cu condamnarea la un *incertum* şi cu redactarea *in factum*) cu caracteristicile definiţiei date de G. (sup., § 46); cu *a. e.*, auxiliară şi prin obiect variabilă, reclamantul pretindea ca pîritul să-i prezinte, în instanţă, obiectul pe a cărui proprietate o pierduse şi nu o putea altfel redobîndi; obiectul fiind înglobat în altul, al altuia, îşi pierduse autonomia şi existenţa proprie (roata carului meu, aşezată la carul altuia; purpura mea, la veştmîntul altuia; safirul meu la inelul altuia etc.).

Reţinem că aici *condemnatio* este redactată la imperativ viitor, şi nu la prezent, persoana III, cum crede Giffard (*L'action* qua incertum petimus, p. 155).

B. Coroborînd *intentio* (sup. § 41) cu *condemnatio*, e uşor să reconstituim formula edictală a acţiunii incerte *(qua incertum petimus)*. Caracterul incert al aceleia avea un plafon, o limită *(definita)*, întrucît *condemnatio* era socotită de reclamant suficientă, în raport cu evaluarea *(cum aliqua praefinitione)*, ca să repare prejudiciul. În §§ 2—4, G. îi consacrase acesteia o dezvoltare mai amplă, care ne permite acum să-i înţelegem mai bine mecanismul (Giffard, *Aestimatio, taxatio, quod interest*, p. 334—337).

Cuvintele din formulă: *quanti ea res erit, tantam pecuniam* („cît va fi valoarea obiectului, la atîţia bani se condamnă") etc., reproduse de G. mai ales în ultima parte a §ului 51, vin a confirma că, în procesul formular, condamnarea era, ca şi în trecut, în chip necesar pecuniară. Alte detalii inf., §§ 163—165 *a. arbitrariae*.

nu va mai fi în situaţia ca⟩, reprimind aceeaşi formulă, ⟨să pună in *condemnatio* o sumă certă, ci trebuie să specifice acolo de la început⟩ suma ⟨ce pretinde, ca nu cumva să primească mai puţin decît *⟩ ar vrea.

53. Dacă cineva, în *intentio*, a pretins mai mult, *causa* cade, adică pierde procesul şi reluarea lucrului de la început nu mai poate fi făcută nici chiar de pretor, afară de cîteva cazuri, în care acesta îngăduie ca cineva să nu rămînă păgubit ⟨din cauza unei greşeli; în adevăr, aici, ca în multe alte împrejurări, el le vine în ajutor celor sub 25 de ani **⟩.

[Plus petitio]

53[a]. O *plus petitio* poate fi însă comisă în patru moduri, relativ la: obiect, timp, loc, cauză. Cu privire la *obiect*, de pildă, cînd cineva, în loc de 10 000, cît i se datorează, a pretins 20 000 sau cînd, deşi i se datorează o parte din bun, îl pretinde întreg sau în cea mai mare parte.

53[b]. Relativ la *timp*, se comite o *plus petitio* de exemplu cînd cineva pretinde ceva înainte de ziua scadenţei sau a îndeplinirii condiţiei.

53[c]. Relativ la *loc*, se comite o *plus petitio* dacă, de pildă, cineva vine şi pretinde în alt loc ceea ce s-a stabilit că-i va fi înmînat într-un anumit loc, fără a mai ţine seama de locul acela; astfel, dacă cineva a stipulat aşa: „*Făgăduieşti solemn să dai la Ephes?*", iar după aceea vine şi pretinde pur şi simplu că trebuie să i se dea la Roma ⟨...⟩ *că trebuie să-mi dai* ⟨...***⟩ să ceară, adică fără specificarea localităţii.

53[d]. Relativ la *causa*, o *plus petitio* se comite, de pildă, atunci cînd cineva, în *intentio*, îi înlătură debitorului putinţa liberei alegeri pe care acesta ar avea-o, în temeiul dreptului ce decurge din obligaţiune; de pildă, cînd după ce cineva a stipulat aşa: „*Făgăduieşti solemn să-mi dai 10 000 de sesterţi sau pe sclavul Stichus?*", vine după aceea şi pretinde pe una anume din acestea; căci chiar dacă ar pretinde ce e mai puţin, încă este socotit că pretinde mai mult, fiindcă adversarul ar fi putut presta, probabil, mai uşor tocmai ceea ce nu i se pretinde. La fel, cînd cineva a stipulat un *genus* şi vine apoi de pretinde o *species*; spre pildă, cînd cineva a stipulat o purpură, în general, iar după aceea vine şi pretinde, în mod special, una de Tyr; chiar dacă ar fi să pretindă una foarte ieftină, soluţia va fi — pentru acelaşi motiv pe care l-am menţionat mai sus — aceeaşi. După cum tot aceeaşi va fi şi atunci cînd cineva a promis un sclav, în general, iar după aceea vine şi pretinde pe unul anumit, de ex. pe Stichus, chiar dacă acesta ar fi foarte ieftin. De aici concluzia că, aşa cum a fost făcută stipulaţia, aşa fel trebuie redactată şi *intentio* a formulei.

---

* 2 rînduri ilizibile: *tur, sed nec iterum (eand)em (formul)am (accipia)t, qui egit et in condemnatione certam pecuniam, quam peti ponere debet, ne consequatur minus quam* — Huschke.

** 2 rînduri ilizibile: *ob errorem (suum damno affici); nam minoribus XXV annorum in aliis causis et hic sucurrit* — Huschke (v. şi David—Nelson).

*** În total, 2 1/2 rînduri ilizibile (restituirea Goeschen (după Iust. Inst., IV, 6, 38—39), ameliorată de Bizoukides (după Iust. Inst., IV, 6, 32[c]), nereţinută).

54. Este de la sine înțeles că, în formulele acțiunilor prin care se pretinde un *incertum*, nu este posibil să se comită o *plus petitio*, căci cîtă vreme nu este pretinsă o cîtime precisă, ci un lucru oarecare, pe care adversarul este obligat să-l dea, să-l facă, — nimeni nu mai poate pretinde ceva pe deasupra. Aceeași soluție și atunci cînd este acordată o acțiune reală pentru o parte incertă, de pildă așa: „*Cîtă parte, din fondul acesta despre care e vorba, se va constata că este a reclamantului*". Acest fel de acțiune s-a luat obiceiul însă a fi acordat în foarte rare cazuri.

55. Și tot așa de evident va fi că cineva nu va fi expus la pericolul unei pretenții în plus, cînd va pretinde un lucru în loc de altul și va putea acționa din nou, întrucît nimic nu arată că ar fi acționat anterior; un caz ar fi, de pildă, cînd cineva, în loc să pretindă pe sclavul Stichus, a pretins pe Eros sau cînd cineva pretinde ceea ce s-ar cuveni să-i fie dat în virtutea unui testament, pe cînd în realitate i se datora în baza unei stipulațiuni; sau cînd cognitorul sau procuratorul [78] pretind că trebuie să le fie dat lor.

56. A pretinde însă în *intentio* mai mult este, cum am spus [79], un lucru riscant; dar să pretinzi mai puțin este permis. Nu este însă îngăduit ca, în cursul aceleiași preturi, să introducă o acțiune pentru o diferență; căci cel care ar acționa astfel, ar putea fi exclus prin ceea ce se cheamă *exceptio litis diuiduae*.

57. Dacă însă în *condemnatio* a fost pus mai mult decît trebuie, pe reclamant nu-l așteaptă nici un risc; în schimb, pîrîtului care a primit o formulă inechitabilă îi va fi reluat totul de la capăt, pentru a-i fi redusă condamnarea. Dacă, din contră, s-a pus mai puțin decît trebuie, reclamantul va obține numai ceea ce a cerut; e drept că în fața instanței pretenția a fost adusă la întregul ei volum, dar în condemnațiune ea va fi restrînsă în limita pe care judecătorul nu o poate depăși. În acest caz, pretorul nu mai reface formula pentru diferență,

căci pretorul vine mai curînd în ajutorul pîrîților, decît al reclamanților. Vorbim, bineînțeles,

cu excluderea minorilor sub 25

de ani, întrucît pe oamenii de vîrsta aceasta pretorul îi ajută, în toate împrejurările nefavorabile lor [80].

58. Dacă într-o *demonstratio* s-a pus mai mult sau mai puțin, aceasta înseamnă că în fața judecătorului nu este nimic dedus și deci problema rămîne pe mai departe intactă; acesta chiar și este motivul pentru care se spune că dreptul pretins printr-o *demonstratio* inexactă nu se perimă.

59. Sînt însă unii care socotesc că o pretenție la mai puțin este valabilă, căci cel care a cumpărat, să zicem, pe Stichus și pe Eros, se socotește că a făcut o *demonstratio* corectă atunci cînd se exprimă așa: „*Fiindcă am cumpărat de la tine pe sclavul Eros*", iar dacă pentru Stichus ar mai acționa prin altă *formula*, îi este permis, dacă vrea, fiindcă e clar că cel

[78] Cf. II, 39.

[79] Cf. sup., § 53.

[80] Această facultate a pretorului de a declara nul în efectele sale un act sau un fapt juridic — valid după principiile lui *ius ciuile*, dar inechitabil în fond (chiar dacă ar fi produs deja efectul dobîndirii, stingerii sau modificării unui drept) — și de a repune lucrurile în situația anterioară (*auxilium restitutionis*), apare în texte cu termenul *succurrere* (*praetor succurrit*, în materie de acțiuni (acest §); *praetor succurrit* în materie de succesiuni (II, 163); etc.).

care a cumpărat doi sclavi, i-a cumpărat pe fiecare în parte; de părerea aceasta a fost mai ales Labeo. Dacă însă cel care a cumpărat pe unul singur vine și acționează pentru doi, face o *demonstratio* falsă. Același lucru se aplică și la alte acțiuni, de pildă la c o m o d a t și la d e p o z i t [81].

60. Noi am găsit însă menționat la unii autori că la acțiunea de depozit — și pînă la urmă la toate celelalte acțiuni în care orice condamnat este lovit de ignominie — cel care a pus în *demonstratio* mai mult decît trebuia, pierde procesul; un caz ar fi de pildă cînd cineva, după ce a dat un obiect în depozit, vine și demonstrează că a depus două sau mai multe; sau dacă cel căruia i s-a aplicat o palmă pe obraz, vine și demonstrează, printr-o acțiune de injurii, că a fost lovit și în alte părți ale corpului.

Dar vom putea noi admite ca just acest lucru sau nu? Se cuvine, pentru aceea, să cercetăm mai de aproape. În adevăr, de vreme ce există două formule de depozit, una redactată *in ius* și alta *in factum*, așa cum am notat mai sus — iar la cea redactată *in ius* obiectul litigiului este indicat de la început sub forma expunerii de fapt, și numai după aceea se face expunerea juridică, în termenii următori: „*Ceea ce, din cauza aceasta, unul trebuie să dea, să-i facă celuilalt*", și, în schimb, la cealaltă formulă care a fost redactată *in factum*, același obiect al litigiului va fi așa fel desemnat, încît pretenția se formulează în alt mod, chiar de la început, în *intentio*, și anume „*Dacă se constată că unul a depus la altul un asemenea obiect*" — nu trebuie să ne îndoim deci că, dacă cineva a desemnat, în formula redactată *in factum*, mai multe obiecte decît a dat în depozit, va pierde procesul, fiindcă [se vede bine] că în *intentio* el a pus mai mult [82] ⟨...*⟩.

---

* 1 filă (p. 210—211 = 48 de rînduri) ilizibilă (restituirea Goeschen — Bizoukides (după Iust. Inst., IV, 6, 36—39), nereținută).

[81] Chiar dacă nu am exagera deosebirea dintre *intentio* și *demonstratio* (Turpin, *Bonae fidei iudicia*, The Cambridge Law Journ., 1965, p. 260—270) (Iura, 1967, II, p. 420)) totuși rostul fiecăruia din ele, precum vedem, era mare în practica judiciară.

[82] Doctrina comentată îndelung în acest §, cu totul străină de chestiunea construcției formulelor, s-ar părea — și pentru acest motiv, ca și pentru altele ce vom semnala — că nu-i aparține lui G. Reținem deocamdată cele două părți pe care le cuprinde una, în care autorul consemnează ceea ce a găsit la diferiți prudenți *(sed nos apud quosdam scriptum inuenimus)*; a doua, în care se face critica bibliografiei consultate.

În partea I, se extind soluțiile admise pentru *plus petitio* de la depozit, la ceea ce există în orice acțiune care atrage ignominia pîrîtului, extinderea bazîndu-se nu pe analiza logică a părților formulei sau pe structura deosebită a acelora care atrăgeau ignominia; în adevăr, într-o acțiune *certa*, important lucru era *ignominia* pîrîtului. Cel care intenta astfel de acțiuni infamante își asuma o răspundere la precizarea fidelă a faptelor (Audibert, în *Mél. Girard*, I, 1912 p. 62—63; Cuq, *Man.*, 1917, p. 861; Koschaker, ZS, 1920, p. 339, n. 2); altminteri, nu numai că pierdea procesul, dar suporta și o *poena*, pentru temeritate și ușurință *(poena temere litigantium)*.

În partea II, G. constată că în formule se pot comite cazuri de *plus petitio*: unele în *demonstratio* (la formulele *in factum)*, altele în *intentio* (la formulele *in ius conceptae*), ca bază de discuție luînd formulele tot de la acțiunea de depozit.

În acest §, nu trebuie confundat înțelesul verbului *demonstrare* cu partea din formulă *demonstratio* (sup., § 58); (v. și Heumann—Seckel, *Handlexicon*, v° *demonstrare*). La *actio depositi*, expresia *demonstrare* este însă ambiguă, căci determină atît problema dezbătută, cît și obiectul material pus în depozit. În restul formulelor, confuzia încetează.

Demonstratorio modo, unic la G., este o exprimare barocă, precum *initio intentionis*. *Iuris contentio* (în loc de *intentio*), unic în masa textelor, aici ar sugera ideea de *certamen*, *controversia (Thes. lingv. lat.*, v° *contentio)*; cu sensul acesta a fost folosit de Cicero (*Part. orat.*, 28, 99—100), dar interpretat de el nu ca expresie procedurală, ci ca aluzie la munca, adeseori grea, dusă de un

61. ⟨...în adevăr la acţiunile de bună-credinţă este evident că îi e îngăduit judecătorului să facă estimarea cum va crede el că este mai echitabil şi să decidă cît ar trebui să-i fie restituit reclamantului. În acest principiu *⟩ se cuprinde şi acela potrivit căruia, ţinînd seama de ceea ce şi reclamantul trebuie să presteze, în baza aceleiaşi cauze juridice, intimatul se cuvine a fi condamnat la diferenţă [83].

[Acţiunile de bună-credinţă — Compensarea judiciară]

62. Sînt acţiuni de bună-credinţă (*iudicia bonae fidei*) cele în legătură cu o cumpărare-vînzare, locaţiune, gestiune de afaceri, mandat, depozit, fiducia, societate, tutelă, dota soţiei[84].

---

* Început (p. 212) ilizibil: ... *in bonae fidei enim iudiciis cum libera potestas permitti uideatur iudici ex aequo et bono aestimandi, quantum actori restitui debeat. In quo et illud (continetur)* — Ferrini (*Scritti giur*, II, p. 408), după Iust. Inst., (IV, 6, 30).

avocat pentru ca punctul de vedere al clientului să-şi afle formularea cea mai corectă şi mai eficace (Brühl, Derelictio actionis *sous la procédure formulaire*, RHD, 1926, p. 457—472).

Aceste cîteva abateri de la stilul clasic au făcut pe unii romanişti (De Visscher, *Les formules* in factum, RHD, 1925, p. 216; Solazzi SDHI, 1935, p. 269) să susţină că fragmentul, începînd de la cuvintele „*quod an debeamus credere*..." pînă la fine, ba chiar întreg § 60, nu aparţine lui G.

S-ar putea însă şi contrariul; jurisconsultul, nedovedind aici spiritul critic necesar, a redat opinii discordante sau îndoielnice în chiar termenii lor, fără să adopte şi să folosească termenul tehnic potrivit (Kübler, REPW; Schwartz [Istanbul]; Atti Verona, III).

La întrebarea dacă, în acest §, G. se referea la realităţi juridice (mai vechi sau contemporane) sau exemplifica în mod fantezist, cu teme de şcoală (*Schulthemata*), am putea afla răspunsul după treapta temporală a verbelor folosite (Wlassak, *Rechtshistorische Abhandl., Bearbeitet von Schönbauer*, Wien, 1965, p. 38 şi urm.).

[83] Pentru multele puncte obscure în G. I. asupra compensaţiei poate fi acuzată lacuna din V, p. 210—211, unde avea să fie deschisă problema. În textul existent, ignorînd compensaţia convenţională şi cea legală, G. ancorează discuţia numai asupra celei judiciare, adică aceea efectuată prin oficiul judecătorului, criteriile acestuia situîndu-se între cele două pretenţii ale părţilor, exigibile, lichide şi izvorîte *ex eadem causa* sau din contracte de bună-credinţă (Van Warmelo).

Ignorarea compensaţiei *convenţionale*, G. a făcut-o intenţionat, ştiind că aici se ocupă de un capitol de procedură, iar nu de obligaţiile contractuale venite în compensare; cît despre compensaţia legală nu putea vorbi, întrucît principiul *ipso iure compensatur* nu se formase încă (Appleton, *Hist. de la compensation en dr. rom.*, 1895, p. 76; Biondi, *La compensazione nel dir. rom.*, 1927).

G. nu menţionează reforma adusă de Marcus Aurelius (162—168?) despre care, de la Iust. Inst. (IV, 6, 30) aflăm că a iniţiat impulsul spre un singur tip de compensaţie; la data rescriptului, manualul G. I. fusese deja publicat, iar alte amănunte, pe care le-ar fi dat, s-ar putea să fi dispărut sub reactivii chimici ai lui Niebuhr şi ai celor imediat următori.

[84] Pentru catalogarea, *procedura* şi *alte distincţii* ale acţiunilor de bună-credinţă, amănunte la: Biondi (*Iudicia bonae fidei*, 1937); Costa (*Cicerone giurisconsulto*, ed. 2, I, p. 178); Capocci (BIDR, 1928, p. 159: adde: Gr. Dimitrescu, *Despre acţiunile de bună-credinţă*, Bucureşti, 1907, 185 p.; M. Berceanu, *Importanţa acţiunilor* bonae fidei *(studiu exegetic)*, Bucureşti, 1907, 93 + VIII p.; iar asupra caracterului lor compozit (civil, pretorian şi *i. g.*), la Kaser (Oportere *u.* i. c., p. 25 şi urm.).

Elaborate pe calea cutumei, confirmate de practica pretoriană şi cizelate prin munca jurisprudenţei, *iudicia bonae fidei* au fost apoi consacrate prin legi (Wieacker, *Ursprung d.* bonae fidei iudicia, ZS, 1963, p. 1—41). Criteriul nou de interpretare a acestora obliga pe judecător să discearnă echitabil între „ce s-a spus şi ce s-a făcut" *(quod dictum est et actum est)*; transpunerea unei categorii etice *(bona fides)* într-una juridică constituia într-adevăr un fenomen important,

63. Judecătorul este liber să nu ţină deloc seama de eventualele compensaţii reciproce, despre care termenii formulei nici nu fac, dealtfel, menţiune; totuşi, compensaţia aflîndu-şi locul potrivit în acţiunile de bună-credinţă, se înţelege de la sine că acolo va fi de datoria lui să ţină seama de ea [85].

64. Cu totul alta este procedura acţiunii de care se foloseşte argentarul *(argentarius)*; în adevăr, acesta este chiar silit să acţioneze prin compensare, iar acea compensare este menţionată în termenii formulei; adică chiar de la început — în *intentio* — el trebuie să indice că are să i se dea mai puţin, prin echilibrul compensaţiei. Iată de pildă, dacă el are să-i dea lui Titius 10 000 de sesterţi, iar lui i se datorează 20 000, în *intentio* îşi va formula pretenţia aşa: „*Dacă se constată că Titius trebuie să-i dea cu 10 000 mai mult decît îi datorează el însuşi lui Titius*" [86].

65. Tot prin *deductio* este obligat să procedeze şi *bonorum emptor*, aşa ca adversarul, făcîndu-şi deducerea, să fie condamnat numai la diferenţa pe care, la rîndu-i, o datora *bonorum emptor* în numele debitorului aflat în fraudă.

66. Dar între compensaţiunea care se opune argentarului şi deducerea care se opune lui *bonorum emptor* este o deosebire, căci pe cînd la compensaţiune se deduce numai ceea ce este de acelaşi gen şi de aceeaşi natură, de pildă, banii se compensează cu bani, grîul cu grîu, vinul cu vin — iar unii au mers pînă acolo încît au decis că nu este de ajuns să se aducă în compensare vin cu vin sau grîu cu grîu în orice chip, ci că mai trebuie ca acestea să fie de acelaşi fel şi de aceeaşi calitate; la o *deductio* — din contra — se invocă şi ceea ce nu este de acelaşi gen. Astfel, dacă *bonorum emptor* pretinde o sumă de bani, iar el, la rîndu-i, datorează grîu sau vin, după ce va fi făcută deducerea valorică a obiectului în litigiu, va pretinde numai diferenţa [87].

---

de care era străină mentalitatea preclasică a celor vechi *(ueteres)*, liberă de orice element etic (Carcaterra, *Intorno ai* bonae fidei iudicia, Napoli, 1964, 231 p.; Kaser, ZS, 1965, p. 416—425).

Ca să vorbească despre *actio rei uxoriae* şi despre compensarea pentru pretenţiile *propter mores*, conform legii Iulia de adulteriis, Wieacker (loc. cit.) citează acest § 62.

Gestiunea de afaceri, absentă în lista obligaţiunilor contractuale (III, 89), este citată aici pentru a arăta că acţiunea care o ocrotea era de bună-credinţă. Ezitarea este explicabilă, întrucît obligaţiunile născute din acestea erau cvasicontracte, iar doctrina asupra acestora era încă neconturată la mijlocul secolului II e. n. (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 314).

[85] Compensaţia judiciară o realizează *iudex*, în baza menirii sale de a judeca drept şi echitabil. Cum însă a descoperi inechitatea suportată de una din părţi este mai uşor decît să constaţi ce este echitabil, jurisconsulţii clasici au elaborat principii din soluţiile cazurilor particulare; chiar dacă uniformizarea jurisprudenţei nu avea să se aplice mecanic, se încerca totuşi (Koschembar-Lyskovsky, *Quid ueniat in b. f. i. en dr. class. rom.*, în: *Studi Riccobono*, II, p. 149—168).

[86] Deşi G. nu spune care era acţiunea cu care proceda argentarul pentru a aduce în compensare obligaţii izvorîte *ex dispari causa* sau *stricti iuris*, fraza de la început ne duce cu gîndul la *actio recepticia*, propre dreptului bancar. Raporturile care intervin între un argentar şi clienţii lui sau terţi sînt multe şi variate: împrumuturi, plăţi, stipulaţiuni, dar toate acestea — şi nu numai ele (§§ 33—34) — erau valorificate prin acea acţiune.

[87] Asemănătoare cu acţiunea argentarului era aceea a lui *bonorum emptor*, ambele fiind arbitrate de judecător prin compensarea cu dreptul advers, dar cu distincţia că argentarul *cogitur* (§ 64), pe cînd celălalt *iubetur* (sup., § 65) *cum deductione agere*. Formula acţiunii argen-

67. De asemenea, la o *deductio* mai poate fi invocat și ceea ce se datorează la o scadență, pe cînd la compensație nu poate fi adus decît ceea ce se datorează astăzi [88].

68. Mai mult, calcularea compensației fiind propusă în *intentio*, urmează că — dacă, cu ocazia efectuării ei, s-ar întîmpla ca argentarul să ceară mai mult, fie chiar cu un singur as — *causa* cade și pentru aceasta el pierde procesul [89].

Astfel, ceea ce este propus pentru *deductio* este așezat în *condemnatio*, adică acolo unde nu-l mai așteaptă nici un risc pe cel care cere mai mult: un exemplu avem atunci cînd reclamant este un *bonorum emptor*, care, deși acționează pentru o sumă certă, formulează totuși condamnarea în chip nedeterminat.

[Implicarea răspunderii lui pater familias și a lui dominus (acțiunile adiecticiae qualitatis)]

[Pentru contracte]

69. Fiindcă am făcut totuși mai sus mențiunea despre acțiunea prin care se ridică pretenție contra peculiului fiilor aflați sub *potestas*, precum și acela al sclavilor, este necesar să revenim mai amănunțit asupra acestei acțiuni, cum și asupra celorlalte care se dau de obicei, în numele acelorași, contra ascendenților sau stăpînilor [90].

70. Astfel, în primul rînd, dacă tranzacția a fost încheiată din ordinul tatălui sau al stăpînului, pretorul acordă contra tatălui sau stăpînului o acțiune pentru tot; și aceasta pe bună dreptate, întrucît

---

tarului trebuia să cuprindă deducerea pînă la centimă a creanței adverse, din soldul activului final al unui cont cu mai multe postur ide încasări și plăți. Nu erau posibile calcule arbitrare, fiindcă argentarul ținea registre, conturi, și din evidența acestora trăgea profituri. Orice greșeală în avantajul său constituia o *plus petitio* care atrăgea pierderea acțiunii (§ 68).

Cea a lui *bonorum emptor*, dimpotrivă; acesta aflîndu-se de cele mai multe ori în imposibilitate de a cunoaște exact mărimea creanței pe care i-o opune adversarul, urmarea era că, nu el, ci judecătorul constata mărimea creanței adverse; aceasta se putea întîmpla, de exemplu, unuia care, cumpărînd în bloc o masă falimentară, venea și urmărea pe unul din debitorii acelei mase, fără să știe că și acela, la rîndu-i, era creditor al falitului (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 312).

Cu toate că în ambele cazuri discuția se poartă asupra pretenției reclamantului creanței adverse, principiul unității chestiunii este salvat, în formă, în ambele. Procesul nu se dezbate asupra a două creanțe, de 100 și de 20, ci asupra uneia singure, de 80 (sup., § 64).

Nu întîmplător G. — pentru a explica cum se făcea compensația de către argentar — a ales, ca întotdeauna, *intentio*, de la *condictio*. La aceasta se va referi G. inf., § 86, dar și mai evident la transpunerile efectuate în *intentio*, cu *agere alieno nomine*, din formulele *ficticiae* (sup., § 34).

Aplicarea acestui principiu se limita nu numai la acțiuni personale, unde vin față în față două creanțe, dar și în materie reală, cînd vine în conflict dreptul de proprietate cu dreptul de uzufruct (Solazzi, *La compensazione nel dir. rom.*, 1950; Kreller, Iura, 1951, II).

[88] Sub legisacțiuni, compensația nu putea fi nici măcar judiciară. Pe atunci pîrîtul nu putea tergiversa procesul pe motiv că ar avea și el o creanță contra reclamantului. În fața judecătorului nu se aducea decît o singură chestiune: *qua de re agitur*, iar o creanță eventuală nu te dispensa de obligația de a-ți plăti datoria.

De aceea G. socotește ca un mare succes faptul că în procedura zilelor sale se admitea ca un judecător să poată judeca, într-un singur proces, două creanțe opozabile.

[89] La întrebarea dacă romanii au cunoscut contractul de cont curent, nu se poate răspunde cu certitudine. Unele presupuneri se pot face totuși (Appert, *Essai sur l'évol. du contr. littéral*, p. 647 și urm.).

[90] G. se referă aici, probabil, la ceea ce spusese în p. 210 și 211 (pierdute).

cel care încheie astfel de tranzacții se bizuie mai curînd pe răspunderea tatălui sau a stăpînului, decît pe cea a fiului sau a sclavului [91].

71. Pentru același motiv, el a acordat alte două acțiuni, anume acțiunea *exercitoria* și acțiunea *institoria*. Acțiunea *exercitoria* are loc cînd tatăl sau stăpînul au pus ca reprezentanți în fruntea unei corăbii pe fiul sau pe sclavul lor, și cînd cu ei a fost încheiată o tranzacție în interesul celui care i-a pus. Cum se presupune că acea tranzacție a fost încheiată cu voința tatălui sau a stăpînului, s-a socotit că este foarte echitabil ca acțiunea să fie contra lor, pentru tot. Ba, chiar și atunci cînd cineva a pus în fruntea unei corăbii, ca să-l reprezinte, pe un străin, fie el sclav, fie om liber, la fel se dă împotriva lui o acțiune pretoriană. Pentru aceea acțiunea se numește *exercitoria*, întrucît cel căruia îi revine zilnic cîștigul corăbiei se cheamă *exercitor*. În ce privește acțiunea *institoria*, aceasta are loc atunci cînd cineva a pus la conducerea unei prăvălii sau a unei afaceri oarecare pe fiul [sau pe sclavul său], ori pe un străin oarecare, fie el sclav, fie om liber, și ceea ce a fost contractat cu aceștia se înțelege a fi fost contractat în interesul aceluia pentru care au fost prepuși. Acțiunea se numește de aceea *institoria*, fiindcă cel care este pus să conducă o prăvălie se cheamă *institor*. Și această acțiune, și formula ei se dau pentru tot [92].

72. Pe lîngă aceasta, a mai fost instituită, contra tatălui sau a stăpînului, acțiunea *tributoria*, cînd fiul sau sclavul au negociat, cu știința tatălui sau a stăpînului, o sumă care făcea parte din peculiul lor. Într-adevăr, dacă s-a contractat ceva cu aceștia, dar în interesul acelora, pretorul reglementează raportul acesta juridic așa fel încît ceea ce va rezulta din acele afaceri, adică profitul pe care l-ar trage ei de aici, să se împartă între tată sau stăpîn și ceilalți eventuali creditori, proporțional cu creanțele lor — dacă li s-ar datora ceva. Iar dacă creditorii s-ar plînge că li s-a distribuit mai puțin decît trebuie, li se pune la dispoziție, pentru ceea ce lipsește, acțiunea aceasta care, cum am spus, se cheamă *tributoria*.

72[a]. A mai fost instituită de către pretor și o acțiune *de peculio* și *de in rem uerso*. Căci deși tranzacția a fost încheiată cu fiul sau cu sclavul, și la aceasta nu a intervenit nici voința, nici consimțămîntul tatălui sau al stăpînului, totuși, dacă din acea afacere încheiată cu ei a rezultat un profit pentru patrimoniul tatălui sau al stăpînului, se acordă o acțiune pînă la atît cu cît li s-a îmbogățit acestora patrimoniul . . .[93].

---

[91] Poziția contractuală a terțului creditor față de *dominus* sau *pater*, în care acela s-a bizuit pe încredere *(fidem sequi)*, presupunînd că sclavul sau fiul au primit ordin *(iussus)* să contracteze, este discutată de Sautel (*Notes sur* l'actio quod iussu, în: *Mél. Brühl*, p. 257—267).

[92] La Roma, dreptul civil făcea oficiu pentru nevoile traficului maritim. Se dă exemplul mărfurilor încărcate pe corabia altuia, pentru a fi duse la destinație. Care era răspunderea armatorului *(exercitor)* cînd mărfurile încredințate au fost pierdute, furate, distruse, deteriorate? Despre toate căile de procedură aferente cărăușiei, amănunte la Huvelin: *Droit commercial romain*, 1929, p. 115—218. Dintre acestea, G. discută aici *actio exercitoria*, cînd armatorul pune căpitan de vas *(magister nauis)* pe fiul său, pe sclavul său sau pe o persoană străină *(persona extranea)*, un om liber *(liberum)*. Pentru contractele încheiate cu aceștia *(locatio operis*, nu *operarum)*, va avea să răspundă *exercitorul*, fiind urmărit prin *actio exercitoria*, spune G. (Moschetti, *Gubernare nauis*, Milano, 1966, p. 228—230; Kaser, ZS, 1968, p. 528—530).

[93] Oxy (r. 47—48) discută acțiunile *tributoria* și *de peculio et de in rem uerso;* pînă aici nu se aduce nimic nou față de ceea ce se cunoaște din Iust. Inst. (IV, 7, 3—4[a–c]). Începînd însă

73. Cînd însă se pune chestiunea de a ști la cît se ridică volumul unui peculiu, se face mai întîi de-

ducerea a ceea ce datorează fiul sau sclavul tatălui sau stăpînului sau celui sub a cărui *potestas* se află, și numai ceea ce rămîne este considerat peculiu. Totuși, uneori, ceea ce datorează fiul sau sclavul care se află sub *potestas* a tatălui sau a stăpînului nu se mai deduce din peculiu, de pildă dacă cel căruia i se datorează se află la rîndul său cuprins în propriul peculiu al acelora.

74. Dealtfel, nu încape îndoială că cel care a contractat din ordinul tatălui sau al stăpînului, precum și cel căruia i s-a acordat acțiunea *exercitoria* sau *institoria* poate acționa și cu acțiunea de *peculio* sau cu cea *de in rem uerso*. Nimeni însă nu este atît de naiv ca, atunci cînd poate obține ceva în mod sigur, printr-una din acele acțiuni, să intre în dificultatea de a trebui să facă dovada fie că cel cu care a contractat are un peculiu și că din acest peculiu ar putea fi el satisfăcut, fie că ceea ce urmărește a fost vărsat în patrimoniul tatălui sau al stăpînului.

74ª. Acela căruia i se dă acțiunea *tributoria* poate acționa și cu acțiunea *de peculio* sau *de in rem uerso*. Iar acestuia îi este de multe ori mai avantajos să se folosească de această din urmă acțiune, decît de cea *tributoria*; căci în acțiunea *tributoria* se ține seama numai de acea parte din peculiu care se află angajată în afacerile în care negociază fiul sau sclavul, cum și de beneficiul ce a rezultat de aici; pe cînd la acțiunea de *peculio*, de întregul peculiu. Dar cineva poate negocia, eventual, numai cu a treia sau a patra parte sau chiar cu o parte mai mică din peculiu, cea mai mare parte a *peculiului* avînd-o angajată în alte afaceri; cu atît mai mult trebuie recurs la această din urmă acțiune, cînd se poate face dovada că ⟨ceea ce a dat cel *⟩ care a contractat [cu fiul sau cu sclavul] a intrat în patrimoniul tatălui sau al stăpînului, căci, cum am spus mai sus, printr-o aceeași formulă se tranșează atît litigiul *de peculio*, cît și cel *de in rem uerso*[94].

---

cu r. 59, textul merită atenție, întrucît ilustrează printr-un exemplu (r. 59—60) cele spuse; anume, este vorba de un contract *(negotium)* încheiat de un fiu sau un sclav, cu terții, fără încuviințarea tatălui sau stăpînului — și din care a rezultat acțiunea semnalată. Cum din formula de la *actio adiectícia* nu au rămas decît cîteva urme silabice de la începutul r. 62—66, care nu pot ajuta la reconstituirea lacunarului § 72ª, înseamnă că sîntem lipsiți de cunoașterea aspectului formulei cu cele două capete ale condemnațiunii.

[94] Despre peculiul celor *alieni iuris* știam numai (III, 104) că stipulațiunile și promisiunile lor, privindu-l pe acela, sînt nule (Weiss, *Untersuch. zum N. G.*, p. 84); aici (§§ 72—74ª), cu ocazia discutării acțiunilor pretoriene *de peculio* și *in rem uerso*, nu a fost lămurit ce este *peculium*, despre care, fie aici, fie în III, 56 și 58, fie la III, 119ª (în legătură cu obligația naturală) ceva se cuvenea discutat. Și totuși, unele deducții, chiar pe marginea acestor §§, se pot face, astfel: cînd capul familiei dădea unei persoane de sub puterea sa — fiu sau sclav — să administreze o mică întreprindere, se iveau împrejurări cînd nu le putea da acestora încuviințarea *(iussus)* și nici adeziunea *(adprobatio)* la diferitele lor contractări. Dacă terții aveau de ridicat pretenții, le ridicau contra tatălui sau stăpînului, prin acțiunile aici menționate, pînă la limita îmbogățirii acestora; iar despăgubirile afectau atît averea tatălui sau stăpînului, cît și peculiul fiului sau sclavului — care ne apare astfel ca avere personală a lor rezultată din economiile ce au făcut cu ocazia administrării (v. Girard, *Man*, p. 94—97: texte și inscripții contemporane sau anterioare lui G.). În *actio de peculio et in rem verso* nu erau două acțiuni deosebite, ci una singură, cu două capete de condemnațiune.

Actio tributoria reprezintă încă o acțiune pretoriană, dată într-un caz special, cînd sclavul sau fiul, făcînd comerț cu peculiul propriu *(merx peculiaris)*, atrăgea mai mulți creditori, care

[Pentru delicte (acţiunile noxale)[95]]

75. Din delictele fiilor de familie şi ale sclavilor, cum ar fi cînd au săvîrşit un furt sau au adus injurii, au rezultat acţiunile n o x a l e, care permit tatălui ori stăpînului : sau să suporte valoarea prejudiciului *(noxae datio)* sau să predea pe vinovatul de daună *(noxae deditio)*; era în adevăr inechitabil ca fapta lor nedemnă să fie, pentru ascendenţii sau stăpînii lor, mai costisitoare decît valoarea lor personală.

76. Acţiunile noxale au fost însă instituite, unele prin legi, altele prin edictul pretorului : prin legi, cum e cea de furt, prin Legea celor XII Table, iar cea pentru *damnum iniuria*, prin *legea Aquilia*; prin edictul pretorului, cum ar fi aceea în materie de *injurii* şi cea în legătură cu bunurile jefuite prin violenţă.

---

veneau acum să-l urmărească pe tată sau stăpîn în acel peculiu. Dar, în loc să vină, fiecare, pe rînd, ca să obţină despăgubiri, ei cereau de la masa falită să fie distribuit fiecăruia ce a mai rămas din peculiu; de aici numele: acţiune *tributoria*.

Glosema *tertia aut quarta vel etiam minore parte peculii* este evidentă; ea este interesantă prin felul cum autorul ei a inclus-o organic în textul lui G., avînd acrul de a socoti că peculiile fiilor şi sclavilor erau atît de bogate, încît chiar dacă un sfert din ele ar fi fost destinate comerţului, încă nu se pierdea din seriozitatea unei afaceri.

[95] Din această diviziune deducem că, pentru orînduirea semistatală a gînţilor, apariţia ideii de noxalitate — care presupunea o daună *(noxa)* şi se termina cu *abandonul noxal* — însemna un progres, iar plata unei compoziţii prin *acţiunea noxală* era chiar salvatoare (De Visscher, *Il sisteme rom. della nossalità*, Iura, 1960, I, p. 1—68). L. XII T., care a consacrat-o (§ 76), nu făcuse aceasta doar pentru a include în textul ei, ce se voia modern, vestigii de barbarie.

O r i g i n e a şi e v o l u ţ i a *ideii noxalităţii*. E inutil a căuta raţiunea persistenţei acestei instituţiuni de-a lungul unui mileniu—de la condiţiile clanului şi gintei, pînă în cea mai desăvîrşită şi rafinată epocă a procedurii clasice din vremea lui G. — numai cu gîndul la spiritul tradiţionalist şi conservator al jurisprudenţei, cînd, datorită tocmai acesteia, atîtea instituţii dispăruseră pentru totdeauna din istorie.

S i s t e m u l *acţiunilor noxale*, deşi formal cu defecte, era, în esenţă, un mecanism ingenios de procedură, bazat pe sistemul legal. Maeştrii care l-au clădit *(pontifex)*, l-au perfecţionat (pretorul) şi l-au consacrat (legiuitorul) sînt desemnaţi de G. (§ 76).

F o r m u l a *acţiunilor noxale* care a preocupat mult pe autori, nu o aflăm de la G., în schimb de la Ulp. (D, 9, 1,1) — *quam ob rem Nm. Nm. Ao. Ao. aut noxam sarcire, aut in noxam dedere oportet* (Edictum, p. 190 şi urm). Pretorul, a cărui activitate principală, cel puţin jurisdicţională, fiind aceea de a redacta formulele pe baza textelor de lege, se cuvenea să fi făcut acelaşi lucru şi cu formula acţiunii noxale, în definitiv obişnuita formulă a acţiunilor de delict (Biondi, *Actiones noxales*, RHD, 1926, p. 332 şi urm.).

Deşi teoretic nimic nu s-ar fi opus ca abandonul noxal să-i fie aplicat şi femeii, G. (§ 80) arată că practica vieţii fixase totuşi obiceiul ca despăgubirea pentru delictele comise de cea aflată sub *manus* să se facă numai prin bunurile pe care le posedă.

Aparenta analogie cu răspunderea civilă, din codurile moderne, a părinţilor sau a patronilor pentru delictele comise de copii sau ceilalţi de sub puterea lor, fondat pe c u l p a p r e z u m a t ă a acelora, este dezisă de deosebirea că: la procedura noxală, capul familiei sau stăpînul se puteau sustrage de la răspundere oricînd, chiar şi după condamnare, iar abandonul vinovatului către victimă se făcea chiar fără acţiune, în baza unei înţelegeri cu victima (§ 75); acţiunea noxală era deschisă, spune G., independent de orice obligaţie personală a capului de familie sau a stăpînului care, la data comiterii delictului, aveau răspunderea lor. Traduse liber cuvintele lui G., *actio noxalis caput sequitur* (§ 77), arată că urmărit era nu acela care avusese răspunderea acelor persoane la data comiterii delictului, ci acela care le avea sub puterea lui acum, la data deschiderii acţiunii. Pentru sclavul trecut ulterior din mînă în mînă, în proprietatea multor stăpîni, care nici nu ştiau de ce a fost capabil actualul lor sclav, răspunderea noxală o are actualul stăpîn. Răzbunarea îl urmăreşte pe vinovat — *quandiu uiuit* (G. Aug. 82), chiar şi cadavrul lui (§ 81).

Dacă un terţ binevoitor, neconstrîns, putea veni să apere pe fiul sau sclavul altuia este o chestiune asupra căreia G. va reveni (§§ 101—102) atunci cînd va vorbi despre *libera defensio alienae rei*.

77. Toate acțiunile noxale urmează *statusul* insului vinovat. În adevăr, dacă un fiu sau un sclav al tău a adus o pagubă cît timp se afla sub *potestas* a ta, acțiunea se poartă cu tine; dacă a trecut sub *potestas* a altuia, acțiunea începe a se purta cu acela; iar dacă a început să devină *sui iuris* [96], acțiunea va fi chiar cu el, direct, iar urmărirea noxală se stinge. Se poate întîmpla însă și invers, anume ca o acțiune directă să devină noxală; în adevăr, dacă un *pater familias* a comis un prejudiciu și apoi acesta ți s-a dat ție în adrogațiune sau a devenit sclavul tău — se va întîmpla și aici ce am spus în primul comentariu că se întîmplă în unele cazuri ca o acțiune, care înainte ar fi fost directă, începe acum să fie noxală cu tine.

78. În schimb, dacă fiul aduce vreo pagubă tatălui — sau sclavul, stăpînului — nu rezultă de aici nici o acțiune, căci între mine și acela care se află sub *potestas* a mea nu se poate în nici un caz naște o obligație. De aici, urmarea că, dacă vinovatul a trecut sub *potestas* a altuia sau a început să devină *sui iuris*, el nu poate evita acțiunea pornită nici împotriva lui și nici cu acela sub a cărui *potestas* se găsește acum. De aici, întrebarea: dacă sclavul sau fiul altuia mi-au pricinuit o pagubă, iar după aceea ei au trecut sub *potestas* a mea, acțiunea se va stinge oare, sau numai se suspendă? Maeștrii noștri spun că se stinge, fiindcă a fost aplicată la un caz în care nu s-ar fi putut naște o acțiune și, pentru acest motiv, chiar dacă ei ar ieși de sub *potestas* a mea, eu încă nu-i pot urmări în justiție. Autorii școlii adverse socotesc că acțiunea se suspendă atîta timp cît aceia se află sub *potestas* a mea, deoarece eu nu pot acționa cu mine însumi; în schimb, imediat ce vor fi ieșit de sub *potestas* a mea, acțiunea reînvie.

79. Cînd însă, în urma unei acțiuni noxale, un *filius familias* este dat în *mancipium*, autorii școlii adverse socot că el trebuie dat de trei ori în *mancipium*, sub cuvînt că în Legea celor XII Table s-a prevăzut ca un *filius familias* să nu iasă de sub *potestas* a tatălui altfel decît dacă a fost mancipat de trei ori. Sabinus și Cassius, precum și ceilalți maeștri ai școlii noastre, au socotit însă că este de ajuns o singură mancipațiune, căci cele trei mancipațiuni ale Legii celor XII Table se referă numai la mancipațiunile benevole.

80. ⟨Discuția aceasta a fost⟩ astfel, ⟨în legătură cu prejudiciile aduse *⟩ de persoanele care se află sub *potestas*, fie prin contractele, fie prin delictele lor; cît privește însă persoanele care se află sub *manus* sau în *mancipium*, regula este așa, se spune, ca, atunci cînd se poartă un proces în legătură cu un ⟨contr **⟩act al lor, bunurile care ar fi să devină ale

---

* *Controuersia sit iniuria* — Huschke—Kübler (*inomisia esset* — V; *Controuersia sit* — Textes [7]).

** *contr(actu)* — Krüger.

[96] Despre *seruus manumissus*, clasicii nu spun că devine *sui iuris*. Denumirea *sui iuris* se potrivește pentru fiul eliberat de sub *patria potestas*. În textul de mai sus G. menționase numai pe fiu; dar pentru că *actio directa* se putea îndrepta și contra sclavului manumis, adnotatorul a adăugat și pe *seruusue* (§ 77). Este aici un exemplu de glosemă de completare (Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 270).

lor, să fie vîndute, [ca şi cum] ele nu ar fi supuse puterii cuiva, afară numai dacă nu ar fi apărate pentru tot, de cel sub puterea căruia se află. Cînd însă te afli în proces cu unii a căror *capitis deminutio* este socotită pentru moment ca şi cum nu ar fi avut loc, atunci procesul se poartă cu aceştia, în faţa unei instanţe învestită cu putere *(imperio continens)* [97]; ⟨iar dacă, împotriva unei asemenea acţiuni nu vine cineva să se apere, acţiunea va trece contra soţiei lui, cît timp aceasta este sub *manus*, căci încuviinţarea tutorelui de data aceasta nu mai este necesară... *⟩.

81. Ce urmează de aici? Urmează, cum am mai spus, că, ⟨chiar dacă **⟩ nu ar fi permis să i se dea cuiva sclavi morţi, totuşi cel care ar preda pe unul mort de moarte naturală va fi eliberat în mod echitabil.

[Reprezentarea în justiţie]

82. Trebuie să menţionăm că astăzi noi putem acţiona în justiţie fie în numele nostru, fie în numele altuia [98], de pildă, în calitate de *cognitor*, *procurator*, tutore, curator, pe cînd odinioară, cînd erau în uz legisacţiunile, nu se putea acţiona în numele altuia decît în anumite cazuri [99].

---

* 1 pagină (p. 219 = 24 de rînduri) ilizibilă: *si aduersus eam actionem non defendantur etiam cum ipsa muliere, dum in manu est, agi potest, quia tum tutoris auctoritas necessaria non est* ... — Huschke, după Ulp. (II, 27). Restul paginii, considerat că discută despre *actio de pauperie* (restituire Kübler—Bizoukides, după G. Aug., 81—87, nereţinută).

** *etiamsi* — David—Nelson.

[97] *Iudicium imperio continens* era instanţa a cărei competenţă, de maximum un an, deriva din *imperium*ul magistratului învestit, care-i trimitea formulele (M. Nicolau, Rev. de Philol., 1935, p. 252 şi urm.).

Acţiunile îndreptate contra lui *filius* — *tam ex contractibus quam ex maleficiis* — constituie, după G., indiciul că *filius familias* şi *mulier* aveau propria lor capacitate juridică. G. e mai insistent într-un citat păstrat în D, 44, 7, 39 pr.

Deşi îngrădirea vechii puteri absolute a lui *pater familias* nu diminuase, totuşi, datorită evoluţiei dreptului de proprietate, uşoarelor prefaceri şi întrepătrunderilor lui *ius gentium*, formal era de aşteptat ca în sec. II e. n. să se fi ajuns la ceea ce spune G. mai sus. Despre clişeul *in potestate manu mancipioue*: sup. III, n. 99.

[98] Extinderea teritorială a statului, înmulţirea operaţiilor comerciale, schimburile, tranzacţiile etc. au făcut ca romanii să migreze, să absenteze sau ca, la Roma, să vină străini. Prezenţa părţilor în instanţă devenea astfel dificilă pentru a conduce ele înseşi procesul. Formulele pretoriene au făcut ca procedura să fie accesibilă unui cerc mai larg, tuturor, iar reprezentarea în justiţie a părţii absente să fie posibilă (Chiovenda, *Le spese del processo civ. rom.*, BIDR, 1848, p. 275—288).

[99] Acele „anumite cazuri" de reprezentare excepţională la care face vagă aluzie G. aici, dar a căror listă o aflăm în Iust. Inst. (4. 10), luată de pe un exemplar a cărui amputare este trădată prin cuvintele unui librar *(praeterquam certis causis)*, care conchid un capitol interesant la care se presupune că se referă G., erau: *a)* acţiunile populare *(pro populo)*, importante nu numai din punctul de vedere al dreptului public dar chiar al dreptului privat însuşi; astfel de acţiuni, izvorîte din legăturile de rudenie gentilică sau, mai larg, din comunitatea de interese a tuturor cetăţenilor şi-au avut aplicarea chiar din primele timpuri (v. amănunte în EDI, IV, p. 361 şi urm.); *b)* procesele de libertate *(causa liberalis)*, ce aveau loc cînd cineva se înfăţişa şi pleda *(adsertor libertatis)* pentru unul care trecea drept sclav (G. Ciulei, *Liber homo bona fide seruiens*; în sprijin : Noailles, *Nexum*, p. 234—240). Pentru un asemenea om, despre care nu se ştia sigur dacă este liber sau sclav, neputînd singur să susţină acţiunea prin care să se verifice că n-a fost niciodată sclav, că n-a fost vîndut la tîrg sau că n-a comis niciodată o faptă care să-l pună în stare de sclavie şi că deci e cetăţean liber, putea pleda orice om liber.

83. Cognitorul vine să se substituie în proces, cu anumiţi termeni, rostiţi de faţă cu adversarul. În adevăr, reclamantul învesteşte pe cognitorul său, aşa : „*Pentru că eu pretind de la tine, să zicem, un fond, îţi dau pentru judecarea acestei chestiuni pe Lucius Titius, ca cognitor*"; iar adversarul, astfel : „*Întrucît tu pretinzi de la mine un fond, îţi dau cognitor în acest litigiu pe Publius Maevius*". Reclamantul însă poate spune şi aşa : „*Pentru că eu vreau să mă judec cu tine, îţi dau, în vederea acestui lucru, un cognitor*"; iar adversarul, aşa : „*Întrucît tu vrei să te judeci cu mine, îţi dau în acest scop un cognitor*". Nu interesează dacă cognitorul dat este de faţă sau absent; dar dacă a fost dat în absenţă, el va deveni cognitor numai după ce va fi luat cunoştinţă şi va fi acceptat [100] oficiul de cognitor.

84. Procuratorul, în schimb, se substituie în proces fără termeni speciali, ci numai printr-un simplu mandat, chiar şi fără prezenţa şi ştiinţa adversarului. Ba sînt unii care socotesc chiar că poate fi considerat procurator şi unul căruia nu i s-a dat mandat, numai să se ocupe cu bună-credinţă de treburile altuia şi să dea asigurări că cele rînduite de el vor fi ratificate pe urmă de titular; cu toate că şi cel căruia i s-a dat mandat trebuie să dea mai totdeauna garanţie, pe motiv că, de multe ori, la începutul procesului, mandatul rămîne în umbră, şi numai mai tîrziu se dă pe faţă înaintea judecătorului [101].

85. Felul în care sînt instituiţi tutorii şi curatorii l-am explicat în comentariul prim.

86. Acela care acţionează în numele altuia prezintă, în adevăr, pretenţiile pe numele titularului, dar condamnarea o trece pe numele său. Aşa de pildă, dacă Lucius Titius reclamă ceva în numele lui Publius Maevius, formula este redactată astfel : „*Dacă se va constata că Numerius Negidius trebuie să-i dea lui Publius Maevius 10 000 de sesterţi, judecătorule,*

---

[100] *Cognouerit* are drept obiect gramatical pe *officium cognitoris* sau nu are nici unul. În primul caz, exprimarea este anevoioasă, cognitorul fiind obligat să cunoască denumirea juridică a sarcinii, iar nu, concret, sarcina însăşi; dacă verbul nu ar avea obiect gramatical, fraza ar fi incompletă. E mult mai probabil însă că *cognouerit* exprimă o idee inutilă pe lîngă *susceperit*, căci nu se poate asuma o sarcină dacă nu ai cunoştinţă de numele acelei sarcini. Este deci glosema unui pedant, căruia i s-a părut necesar să remarce că absentul află mai întîi că a fost numit *cognitor*, şi numai după aceea decide dacă să accepte sarcina.

De remarcat folosirea intenţionată a celor două conjuncţii *quod* şi *quia* — pe care le găsim în toate patru formule de la *cognitoris datio*; în cele două formule în care e vorba de cognitorul reclamatului, se întrebuinţează o conjuncţie; în următoarele, altă conjuncţie; evident că o oarecare deosebire de nuanţă există între ele.

[101] Consecinţa deosebirii între *cognitor* şi *procurator* apare cînd e vorba de efectele actelor lor, astfel:

A. Cînd *dominus litis* este pîrît, iar în locul lui apare în instanţă, ca reprezentant, un cognitor, reclamantul care ar cîştiga procesul, ca să evite pericolul neratificării de către *dominus* a ceea ce s-a hotărît în lipsa lui, îi cerea să aducă o garanţie *(cautio iudicatum solui)* că se va plăti lucrul judecat.

B. Cînd cel reprezentat este reclamantul, trebuie făcută distincţia între cognitor şi procurator; *a*) dacă, fie reclamantul, fie pîrîtul erau reprezentaţi prin cognitor, nu exista nici un pericol în cazul că unul sau altul ar fi cîştigat procesul, căci este ca şi cînd s-ar fi prezentat ei înşişi; *b*) dimpotrivă, atunci cînd în locul reclamantului se prezintă un procurator, numit fără cuvinte solemne, atunci i se cerea acestuia să depună o *cautio de rato*, adică o garanţie că va aduce ratificarea reclamantului *(dominus litis)* la acţiunea pornită de el: *caueat ratam rem dominum habiturum.*

condamnă-l pe Numerius Negidius să-i dea lui Lucius Titius cei 10 000 de sesterţi, iar dacă nu se constată, absolvă-l". Dacă procedează cu o acţiune reală, în *intentio*, el pretinde „*că, după dreptul quiritar, lucrul este al lui Publius Maevius*", dar condamnarea o trece pe seama sa [102].

87. Dacă de partea adversarului intervine altul şi acţiunea se leagă cu acesta, în *intentio* se va pretinde „*că titularul trebuie să dea*", iar condamnarea se trece asupra persoanei care a acceptat formula [103]. Cînd însă acţiunea ce se poartă este reală, în *intentio* nu se mai menţionează nimic despre persoana celui cu care se poartă procesul, ci, indiferent dacă intervine cineva în proces în numele său sau în numele altuia, se pretinde numai atît „*că bunul este al reclamantului*".

[Garanţiile procedurale]

88. Să vedem acum în care cazuri pîrîtul sau reclamantul sînt siliţi să dea garanţie *(satisdatio)*.

89. Dacă, să zicem, eu port proces cu tine într-o acţiune reală, tu trebuie să-mi dai o garanţie; s-a găsit că este în adevăr just ca tu, căruia ţi se concede posesiunea interimară asupra unui bun care este îndoielnic dacă ţi se cuvine sau nu, să mă asiguri printr-o garanţie ca — atunci cînd, fiind învins, nu mi-ai restitui nici obiectul însuşi şi nici nu ai suporta contravaloarea — să am posibilitatea să te acţionez în judecată, fie pe tine, fie pe garanţii tăi *(sponsores)*.

90. Cu atît mai mult va trebui să-mi dai o garanţie cînd ai acceptat să figurezi într-un proces în numele altuia [104].

91. Cum, dealtfel, acţiunea reală are un dublu aspect [105] (întrucît ea se exercită fie prin *formula petitoria*, fie prin *sponsio*), urmarea este că,

---

[102] O formulă identică cu cea *Rutiliana*? Dacă da, atunci în acest capitol G. procedează, stilistic, invers de cum spusese la formula *Rutiliana* (sup. §, 35) a lui *bonorum emptor*. Astfel — pe cînd la începutul acestui § spune: *qui ... alieno nomine agit, intentionem quidem ex persona domini sumit, condemnationem autem in suam personam conuertit*, şi după aceea redă cuvînt cu cuvînt formula în întreaga sa întindere — în § 35, din contra, nu mai reprodusese formula acţiunii Rutiliana, ştiind că o va da aici (aceluia *qui alieno agit*), fiind convins că între cele două formule nu există deosebire (Solazzi, *Spigolature gaiane*, p. 265).

[103] Efectele sentinţei priveau deci, la romani, numai pe cei care se înfăţişau în numele altuia, spre deosebire de ceea ce se petrece astăzi, cînd avocatul sau procuratorul sînt numai instrumente juridice care, odată judecat procesul, dispar ca şi cum nu ar fi fost niciodată, ca să apară în locul lor cel care a fost reprezentat, — efectele sentinţei privindu-l pe acesta.

[104] Garanţia procedurală cerută unui *defensor absentis* trebuia prestată înainte de *litis contestatio* şi numai după aceea se putea vorbi de *accipere iudicium*. Excepţii au fost admise numai cînd survenea o *iusta causa*, apreciată de pretor *(causa cognita)*. Printre *iustae causae*, Labeo admitea cazul cînd absentul era falit *(desiit reus soluendo esse)* şi cînd creditorii *bona absentis possideri coeperint*.

[105] Nu se înţelege pentru ce nu *triplex*, ci *duplex* (prin omiterea *a. per sacramentum*). Formula *petitoria*, pe al cărei model nu-l aflăm de la G. (în schimb de la Cic., *In Verrem*, II, 12), oferea, în raport de celelalte două acţiuni reale, avantajul simplităţii şi al operativităţii, căci: *a)* se renunţa la *sponsio*, pe a cărui procedură a făcut-o să cadă în desuetudine (Petit, *Traité*, Paris, 1925, p. 687); *b)* se obţinea, fără formalităţi prealabile, lucrul al cărui proprietar reclamantul se pretinde că este (*actor intendit rem suam esse*, — inf., § 92); *c)* mărea puterea judecătorului, întrucît sentinţa mergea pînă la ultimele consecinţe — restituirea sau suma echivalentă.

atunci cînd se acționează prin formula *petitoria*, are loc acea stipulație (de garanție) care poartă numele de *iudicatum solui*; iar dacă se procedează prin *sponsio*, atunci aceea se cheamă *pro praede litis et uindiciarum*[106].

92. Formula *petitoria* este aceea prin care reclamantul pretinde că un bun este al său.

93. Prin *sponsio* procedăm însă în următorul mod: invităm pe adversar la un angajament solemn de felul acestuia: „*Dacă sclavul pentru care se poartă procesul este al meu după dreptul quiriților, promiți să dai o sumă de 25 sesterți?*" Indicăm după aceea formula prin care pretindem că trebuie să ni se dea suma promisă; prin formula aceasta, învingem pînă la urmă, dacă vom dovedi că bunul este al nostru.

94. Această sumă a sponsiunii nu este totuși exigibilă, pentru că nu are un caracter penal, ci prejudicial[107], și pentru acest singur motiv s-a ajuns ca prin ea să se poată judeca cineva în materie reală; tot de aici vine și faptul că cel cu care se poartă procesul nu mai restipulează. Pentru aceea ea a și fost numită *stipulatio pro praede litis et uindiciarum*[108], întrucît ea a succedat în locul garanților[109], ⟨care*⟩ odinioară, cînd existau legisacțiunile, se dădeau de către posesor reclamantului, drept garanție atît pentru proces, cît și pentru obiectul revendicării, adică atît pentru valoarea reală a obiectului, cît și pentru valoarea fructelor civile ce se datorau reclamantului de către posesor.

---

* *(q)ui* — Krüger (*quod* — David—Nelson, Textes [7]; *quia* — Kübler).

[106] În prima parte a textului G. explică stipulația *pro praede litis et uindiciarum*, pe care o contractează litiganții cu prilejul unei acțiuni reale *per sponsionem*; de această primă parte este intim legată a doua (inf., § 93), redată sumar prin formula acestei stipulațiuni speciale, fără date multe și complexe, deși *causa* acestei stipulațiuni, G. va arăta clar că este *summa sponsionis* (inf., § 94).

Procedura aceasta care, sub forma unui *sacramentum in personam* rezolvă un litigiu relativ la un drept real, a fost inventată de practicieni, ca fiind mai simplă și ieftină.

[107] *Sponsio praeiudicialis*, act aparent, întrucît suma rămășagului nu trebuia plătită în realitate, dar nici nu trebuia spus ceva despre aceasta, fiindcă stipulația și judecata vorbeau ca despre o singură obligație de plată. Cuvintele *non tamen haec summa sponsionis exigitur* arată procedeul juridic al actului aparent.

[108] Stipulațiunea *pro praede litis uindiciarum* aducea procedurii vechi o importantă simplificare la procesele în revendicare prin *sacramentum*. Pînă la tranșarea litigiului, magistratul, atribuind vremelnic obiectul unuia din litiganți, îi cerea acestuia garanți *(praedes litis uindiciarum)*, care să asigure că, dacă se va pierde procesul, vor restitui ei pe sclavul în cauză celui care va cîștiga. Se ajungea în acest fel ca obligația și debitul să fie trecute direct asupra garanților, iar aceștia să devină responsabili fără debit.

Odată depășită această primă fază din istoria obligațiunii, garanții *(praedes)* au fost înlocuiți prin debitorul însuși, silit de creditor să facă, el, o stipulație în locul garanților *(pro praede litis uindiciarum)*. Se ajungea astfel ca obligația accesorie și debitul principal să se întîlnească cumulativ asupra uneia și aceleiași persoane, în procesele reale; aceasta vrea să arate G. în acest §.

[109] Clișeul *quia stipulatio in locum praedium successit* abate cuvîntul *successio* de la sensul normal de subrogare, a unei persoane în dreptul alteia *(in ius successio)*, la obiecte, fără să se întrevadă nici o legătură între o primă persoană care deține un drept și alta, care îi urmează.

Alte izvoare, din care cîteva contemporane lui G., oferă exemple de acest fel (exegeza lor, la C. Longo, *L'origine della successione particolare, nelle fonti di dir. rom.*, BIDR, 1902, p. 127—202).

95. Dealtfel, cînd un proces se poartă în fața centumvirilor, noi pretindem suma promisă nu prin formulă, ci printr-o legisacțiune, căci provocînd pe pîrît la un *sacramentum* ⟨de 100 de sesterți*⟩, urmează ca și această promisiune, pentru suma de 125 de sesterți[110], să fie făcută, ca de obicei, în virtutea legii Crepereia[111].

96. În schimb, dacă cel care intentează o acțiune reală acționează în numele lui, nu mai dă garanție.

97. Dar nici dacă acționează prin cognitor, încă nu i se pretinde o garanție, nici aceluia, și nici titularului, căci de vreme ce cognitorul se substituie titularului în termeni preciși și oarecum solemni[112], este socotit pe bună dreptate că ține locul aceluia.

98. În schimb, dacă cel care acționează este un procurator, atunci i se impune acestuia să dea o garanție că titularul procesului va ratifica hotărîrea din proces; în adevăr, aici există pericolul ca nu cumva titularul să reia din nou procesul, pericol care dispare însă, cînd acțiunea a fost introdusă prin cognitor, căci cine a acționat prin cognitor în legătură cu un bun nu mai are dreptul să pornească, pentru același bun, altă acțiune, decît aceea pe care el însuși ar fi intentat-o.

99. Termenii edictului prevăd că tutorii și curatorii trebuie să dea o garanție în același mod în care fac și procuratorii, dar de multe ori ei sînt scutiți de garanție.

100. Astfel stau lucrurile cînd e vorba de o acțiune reală; cînd însă este vorba de o acțiune personală, dacă ne întrebăm în ce cazuri trebuie dată o garanție din partea reclamantului, vom repeta aceleași observații pe care le-am expus la acțiunile în materie reală.

101. Dacă însă de partea celui cu care se poartă procesul intervine altul, care îl reprezintă, atunci, în orice caz acesta trebuie să dea garanție, căci nimeni nu este socotit a fi temeinic apărător al treburilor altuia, fără o garanție. Cînd procesul se judecă prin cognitor, atunci este obligat titularul să dea garanția; iar cînd procesul se poartă prin procurator, procuratorul însuși. Același regim juridic este aplicabil și cînd e vorba de tutore sau de curator.

102. Chiar dacă cineva apare în instanță în numele său propriu, într-o acțiune *in personam*, încă este obiceiul ca, în anumite situații [113],

---

* *C. ... nummorum* — Reinach.

[110] S-ar putea ca cei 100 de sesterți să reprezinte pariul, suma *sacramentului*, iar cei 25, pariul sponsiunii (sup., § 31).

[111] Legea Crepereia (dacă nu-i punem la îndoială numele — Berger, REPW), menționată de G. și necunoscută din alte izvoare, a introdus, pentru procesele în fața centumvirilor, o *sponsio* specială de 125 sesterți. Competența centumvirilor fiind exclusivă în procesele de moștenire, înseamnă că acea *sponsio* nu era legată de valoarea obiectului (Bozza, *Sulla competenza dei centumviri*, RHD, 1931, p. 147).

[112] Cuvintele *quasi solemnibus* sînt superflue, deoarece acele *certis uerbis* (cf. și sup., § 83), prin care se substituie un *cognitor*, nu erau oare solemne? Atunci, sau este un joc de cuvinte sau o glosemă fără rost (Solazzi, *Spigolature gaiane*, 271).

[113] Printre acele *certis ex causis*, G. nu menționează cazul celui care compare în instanță *nomine proprio*, dar ca apărător nu al propriilor sale interese, ci ca un binevoitor

pe care le indică pretorul, să dea o garanție, temeiul acestor garanții fiind dublu; în adevăr, garanția se dă fie din cauza naturii acțiunii, fie din cauza persoanei, pe motiv că ar fi insolvabilă; din cauza felului acțiunii, de pildă în materie de lucru judecat *(actio iudicati)* sau pentru plata cheltuielilor *(actio depensi)*, ori în legătură cu moravurile femeii măritate *(mores mulieris)*; din cauza persoanei, cînd, de pildă, se poartă proces cu unul care a dat faliment și ale cărui bunuri sînt în posesia creditorilor sau sînt scoase în vînzare de către aceștia sau cînd procesul se poartă cu un moștenitor, pe care pretorul l-a socotit suspect.

[Competența instanțelor]

103. Toate instanțele își au competența fie prin lege, fie de la un magistrat, în limitele puterii *(imperium)*.

104. Instanțele cu competență legală sînt acelea care, în incinta Romei sau pe o rază de o milă în împrejurimile Romei, sînt îndreptățite să judece, cu un singur judecător, procesele dintre toți cetățenii romani; iar acestea, conform legii Iulia *iudiciaria*, dacă nu au fost judecate în timp de un an și șase luni, se perimă. Aceasta întrucît, cum se zice în mod curent, un proces, conform legii Iulia, după un an și șase luni, moare [114].

---

apărător al fiului sau sclavului altuia, pasibili de abandonul noxal pentru cine știe ce delict, deci într-o *libera defensio rei alienae*.

Chestiunea acestui *liber defensor*, reluată de romaniști, a fost într-un fel rezolvată (Pugliese, *Obligazione* și *Appunti*, în: *Studi Carnelutti*, 1975, p. 154 și urm.; De Visscher, *Il sistema rom. della nossalità*, loc. cit.,) în sensul că, între cel care apără nesilit și altul care are obligația să facă aceasta, este o deosebire: primul poate oferi compoziția, iar celălalt numai acceptînd acțiunea noxală; altminteri, sau obligația noxală ar fi un mit (sup., § 81) sau acea libertate de apărare nu-i decît o aparență.

Efortul autorilor pentru a descoperi, în situația lui *pater* sau *dominus*, un fundament obligatoriu pentru acțiunea noxală se oprește aici, combătînd energic opinia după care facultatea terților de a compărea într-o acțiune noxală ar fi fost fără limită.

Intervenția terților în acțiunea noxală prezenta pentru victimă avantaje; dar chiar pentru terț însuși, căci, intervenind aparent benevol și gratuit *(alieno nomine)*, terțul atrăgea asupră-și drepturile victimei, precum și acela de a stinge dreptul pe care aceea l-ar fi avut asupra persoanei vinovate.

[114] Supravegherea nedepășirii termenelor o avea pretorul, care, pentru a preveni tărăgănarea judecății, fixa termene scurte. Dacă totuși acelea erau depășite din vina judecătorului, atunci acesta era suspect ca fiind interesat în proces *(iudex qui litem suam fecit)*.

În acest § 104, care trebuie neapărat asociat cu I, 184 și cu IV, 34 și 109—111, și chiar cu IV, 17[a], noi ar fi trebuit să găsim definiția clară a lui *iudicia legitima*; era singura ocazie pentru G. de a prezenta întreaga teorie în legătură cu acestea; lipsind, încă un prilej de îndoieli. Lenel (ZS, 1927, p. 31) scuză punctele obscure de aici pentru rațiuni de fond, precum și din sensul echivoc al lui *legitimum* (astfel, în § 109 numește *iudicia legitima* pe cele bazate pe *ius legitimum*, din § 111). Cum cu această unică afirmație, nu putem spune că am aflat multe de la G., romaniștii au încercat să restabilească originea distincției între cele două *iudicia*, deci formarea istorică a conceptelor (v. Bonifacio, în: *Studi Arangio-Ruiz*, II, p. 207—232). Reținem că *iudicium legitimum* era instanța care, la Roma sau la cel mult o milă în jurul Romei, judeca procesele dintre cetățenii romani, judecător fiind un cetățean roman. Celelalte instanțe se numeau *iudicium imperio continens* (§ 105). Deosebirea între ele era mare, nu numai privitor la termenul de judecată (care la *i. legitima* era de 18 luni, iar la celelalte de maximum un an, adică limitat la durata magistraturii celui care învestise pe judecător), dar mai ales prin aceea că sentința acestuia se baza nu pe normele legale, ci pe recomandările făcute lui de magistratul care-i delegase puterea *(imperium)*.

105. Sînt investite cu putere instanțele recuperatorii, precum și cele care sînt admise să judece cu un singur judecător, cînd fie acesta, fie una din părți, este peregrin; ⟨în aceeași *⟩ situație se află toate instanțele care judecă, la mai mult de o milă în afara Romei, atît pricinile dintre cetățenii romani, cît și cele dintre peregrini. De aceea se și zice că sînt instanțe „învestite cu putere", fiindcă competența lor ține atîta timp cît deține puterea cel care le-a învestit [115].

106. Dacă un proces, fie în materie reală *(in rem)*, fie în materie contractuală *(in personam)*, s-a dezbătut în fața unei instanțe învestite cu putere, fie după o formulă care a fost redactată *in factum*, fie după una a cărei *intentio* a fost redactată *in ius*, nimic nu va putea opri ca, ulterior, să se revină în deplin drept, asupra aceleiași chestiuni, cu încă o acțiune; și tocmai de aceea este necesară *exceptio rei iudicatae uel in iudicium deductae.*

107. În schimb, dacă în fața unei instanțe legale a fost adusă o acțiune personală, cu acel fel de formulă a cărei *intentio* a fost redactată *in ius*, nu se mai poate acționa, în deplin drept, după aceea, referitor la același lucru și, pentru acest motiv, excepțiunea este neavenită; iar dacă s-a acționat cu o acțiune *reală* sau cu una *in factum*, după aceea acțiunea va putea fi reînnoită în deplin drept, și tocmai pentru acest motiv (la eventuala ei reluare), va fi absolut necesară *exceptio rei iudicatae uel in iudicium deductae* [116].

---

* *eadem* — Textes [7] (*ea* — V).

[115] *Imperium*: termen tehnic, a cărui accepțiune e vastă și imprecisă, implică ideea de autoritate; iar în limbaj juridic, un drept de comandament legitim; aici, apare cu un plus de sens: durata timpului în care se exercită acea autoritate suverană. Între *imperium* și *potestas*, la Roma, nu exista confuzie; *imperium* era puterea executivă, ca ansamblu al puterilor delegate de popor; iar *potestas*, puterea administrativă (G. Konstandaky, *Essai sur la notion d'autorité à Rome*, R. cl., 1941—1943, p. 64—82).

Formula acțiunilor *imperio continentia* indica judecătorilor sau recuperatorilor (romani sau peregrini), limitele atribuțiilor (v. M. Jacotă, *Conflictul de legi în Imperiul rom.*, cu referire la III, 120, și la acest §. A se confrunta cu G. Aug., IV, 102 (Paoli, *Ius legitimum*, în: Mél. Brühl, p. 212)).

[116] În III, 180, G. discutase rolul litiscontestației în soarta unui proces; acum (în IV, 107—108) revine cu amănunte asupra felului cum, unde și de ce, precum și dacă pretutindeni acest act de procedură avea rol extinctiv.

Cum aceste §§ au neclarități, iar textele ulterioare informații incomplete, s-au încercat explicații (Andreev, *L'effet extinctif de la l. c.*, loc. cit.).

Pretorul, folosind ficțiuni, a tratat multe fapte ca atrăgînd acțiuni civile, supuse efectului extinctiv al *l. c.*; totuși, pentru a împiedica reluarea acțiunilor *in factum*, trebuia invocată nu *l. c.*, ci excepțiunea *rei iudicatae uel in iudicium deductae*, adică sentința dată sau în așteptare; așa că, la acțiunile *in factum*, *l. c.*: nu avea un efect extinctiv, spune G. (sup., § 107) cînd le asimilează cu acțiunile reale.

În adevăr, acest fel de acțiuni nu se epuizează, ca cele personale, în faza *in iure*, deoarece formulele lor nu conțin expunerea vreunui drept; reclamantul nu invocă un drept de care să se prevaleze ci numai fapte, care pot fi discutate la infinit și care se cer stabilite; căci ceea ce s-a făcut nu mai poate fi desfăcut *(quod factum est infectum fieri non potest)* — (G. Aug., IV, 111—112).

Explicația, binevenită, e totuși insuficientă, căci alegația unui fapt ca și aceea a unui drept, pot constitui izvorul unei acțiuni utile, chiar fără ajutorul ficțiunii. Evident că posibilitatea (juridică) de a deduce în justiție simplele fapte derivă din concedarea de către pretor a unei acțiuni *(iudicium dabo)*; dar acest *iudicium*, odată concedat, nimic nu-l mai

108. Pe vremuri, sub procedura legisacțiunilor, altul era sistemul, căci, o dată un bun dedus în justiție, nu se mai putea acționa din nou asupra aceluiași, căci de folosirea excepțiunilor în nici un caz nu putea fi vorba în acele timpuri, precum astăzi [117].

109. Dealtfel, o instanță poate interveni în virtutea unei legi, și totuși să nu fie legală; și invers, să intervină nu în baza unei legi și totuși să fie legală [118]. În adevăr, dacă cineva ar intenta în provincii o acțiune, să zicem, în baza legilor Aquilia sau Ollinia [119] sau Furia, aceea va fi judecată de o instanță investită cu putere; și aceeași regulă se aplică și cînd acționăm la Roma, în fața recuperatorilor sau în fața unui singur judecător, în cauză aflîndu-se persoana unui peregrin; și invers, va fi legală instanța care, la Roma, judecă cu un singur judecător, procesele între toți cetățenii romani, dacă, bineînțeles, le-a fost acordată pentru acea pricină o acțiune prin edictul pretorului.

împiedica să-și urmeze cursul (afară numai dacă tot pretorul îi punea limită, spune G., prin cele două *excepțiuni*, mai sus arătate).

Dar, în procedura *per sponsionem*, mai tîrzie, despre care vorbise G. (IV, 93—95), se putea oare vorbi de consecințele extinctive la care conduce *l.c.*?

Cum prin acea procedură se știe că se tranșau — în prealabil și chestiuni de posesie, cu ajutorul interdictelor posesorii, obiectul diferendului fiind deci numai un drept real, urmează că *l.c.*: nu putea stinge stăpînirea pur juridică, indiferent de puterea de fapt interimară asupra obiectului. Cînd însă obiectul procesului nu mai era un drept real, ci o obligație, născută prin contractul *sponsio* (sup., § 93), iar diferendul asupra proprietății se tranșa în chip indirect, urmează că nici aici nu mai era posibilă o a doua reluare, dar de data aceasta datorită nu sus-arătatelor excepțiuni, ci efectului extinctiv al *l.c.*

În §§ 104—107, aflăm unul din interesele practice ale distincției dintre *iudicia legitima* și *iudicia imperio continentia*; la primele, dreptul reclamantului și acțiunea care-l sancționa se sting *ipso iure* (*tollitur, consumitur:* III, 180 și IV, 131ª) prin *l.c.*, cînd acțiunea era *in personam* și *in ius*: la secundele, stingerea oricărui fel de acțiune *(in rem* și *in factum)* se făcea nu *ipso iure*, ci *ope exceptionis (rei iudicatae vel in iudicium deductae)*.

Originea distincției e departe de a fi elucidată; lucrările recente, reînnoind concluziile lui Wlassak (loc. cit.), au înlesnit, în schimb, stabilirea distincției între cele două excepțiuni: *e.r.i.* și *e.i.i.d.*, ce par la G. una singură (V. Hanga și M. Jacotă, *Dr. rom.*, p. 93, n. 3). Asupra jocului și rostului fiecăreia din cele 2 excepțiuni, v. May, *Man.*, 1927, p. 654—659.

[117] Textul este celebru pentru istoria apariției excepțiunilor în procedură. Se insistă mereu că *formula* a înlesnit suita excepțiunilor, totul începînd de la l. Aebutia, care a inventat-o (sec. II î.e.n.). Procedura prin formulă n-a apărut chiar spontan (§ 30), ci ca rezultat al evoluției lente; urmează că același lucru s-ar putea spune și despre excepțiuni. Concluziile autorilor duc în această direcție, fiecare din ei invocînd alte texte (Wlassak, *Ursprung. u. Wirkung der röm. Einrede*, 1910, p. 119—121; Sell, *De exceptionum qui legis actionum tempore fuerit*, p. 33 și urm.; Düll, *op. cit.*, p. 184—216), toți invocînd în sprijin § 133: *praescriptio pro reo . . . in speciem exceptionis*. Discuția va fi reluată, inf., n. 131.

[118] *Legitimus* și *ex lege* au același înțeles pe care, la prima vedere, la începutul acestui §, s-ar părea că G. nu-l cunoștea; într-adevăr, cînd spune că un *iudicium* poate fi *ex lege*, fără a fi *legitimum* și invers, *legitimum* fără a fi *ex lege*, aceasta vrea să însemne că autorul întrebuința cuvîntul *legitimum* în două din numeroasele lui accepțiuni (Wlassak, *Röm. Prozesses*, II, 1891, p. 374). Iar cînd, puțin mai jos (§ 111) va spune că, în anumite cazuri (ca cel al lui *bonorum possessor* și al celor care țin locul de moștenitori legitimi) există imitări după *ius legitimum*, G. se va complica cu alte cazuri care tocmai că relevau dreptul pretorian și nu pe cel venit de la lege; alte cazuri: sup., § 34 (Paoli, *Ius legitimum*, p. 215—232).

[119] Lex Aquilia — v. III, §. 210 și urm., IV 37; l. Ollinia, numai aici (nume corupt — Dubois, p. 473); l. Publilia (Huschke); l. Furia — cf. III, 121.

[Prescrierea acțiunilor]

110. E locul să amintim aici că acelor acțiuni, care vin de la lege sau de la senatusconsulte, pretorul în mod obișnuit le acordă valabilitatea perpetuă; iar celor care depind de propria lui jurisdicțiune, mai totdeauna le acordă valabilitatea numai pentru un an [120].

111. Cîteodată totuși, ⟨și pe acestea din urmă le admite, fără limită în timp [121], evident cînd *⟩ imită pe *ius legitimum* [122]. Atare acțiuni sînt cele pe care le exercită *bonorum possessores*, cum și alții care țin loc de moștenitori. La fel, și *actio furti manifesti* este acordată peren, cu toate că aceasta pornește din chiar jurisdicția pretorului; și pe bună dreptate, fiindcă, în locul pedepsei capitale, a fost rînduită una pecuniară.

[Transmiterea acțiunilor]

112. Nu toate acțiunile pe care le avem contra cuiva, fie că ne revin după dreptul civil, fie că ne sînt acordate de pretor [123], trec sau obișnuiesc să fie trecute în aceeași măsură și contra moștenitorului.

---

* *et perpetuo eas dat, scilicet cum* — Mommsen.

[120] Prescrierea acțiunilor, destinată să dea stabilitate situațiilor juridice, nu a constituit o preocupare pentru *ueteres;* începînd abia cu dreptul clasic s-au admis abateri pentru o mare parte a acțiunilor pretoriene *(pleraque)*, restul celor civile rămînînd mai departe imprescriptibile. Problema precizării acțiunilor care se prescriu și a celor care nu se prescriu, este discutată și azi. Cassius propunea un criteriu: perpetuitate pentru acțiunile *in rem*, anualitate pentru cele penale — și totuși, la ambele, cu excepții; dintre ele, cîteva la G. (III, 121; IV, 111).

[121] Sînt perene toate acțiunile *fictizii*, calchiate după modelul celor ce decurg de la lege sau senatusconsulte (sup., § 109).

[122] Adjectivul *legitimum* lîngă substantivul *ius* atrage atenția întrucît — primul fiind un derivat de la *lex*, iar *ius* fondul ideal al lui *lex* — ar părea că, luate împreună, constituie un pleonasm. Reluările recente (Gaudemet, *Ius et leges*, Iura, 1950, p. 223—252; Kaser, *Altröm.* ius, p. 63—74; id., *Von Ursprung des röm. Rechtsgedankes*, p. 33) ale unei teorii mai vechi (Mitcis, *Röm. Privatr.*, p. 30—36) înfățișează toate raporturile posibile dintre *lex* și *ius* (paralelism, suprapunere totală, conflict). La început, *ius legitimum* reprezenta forma în care *ius* și *lex* erau întrunite și perfect conciliate în indiferent ce domeniu; cu timpul însă, terenul a fost limitat la dreptul succesoral (III, 34); așadar, ori de cîte ori textele îl vor semnala în alt domeniu, trebuie socotite în principiu interpolate. Mărturisind jena pe care o încercăm ori de cîte ori e să punem la îndoială sau să renunțăm la ceva din textul G. I., credem că — cel puțin în ce privește II, 149 și IV acest §, referitoare la *i.l.* din materii din afara dreptului succesoral — trebuie exclusă îndoiala autenticității; cu atît mai mult cu cît și sup., § 103, fuseseră făcute unele distincții în procedură. Aceste două §§ din urmă, nefigurînd în lista textelor citate din Wlassak, înseamnă că nu întîmplător a scăpat suspiciunii că n-ar fi genuin acest §, unde G. revine cu amănunte asupra celor două *iudicia*. Cum însă acesta nu poate fi depășit de cele ce-l precedă și care îl luminează — și îndeosebi de § 109, cu care se leagă perfect — și cum socotim drept autentică expresia *ius legitimum* din § 103, s-ar cuveni s-o admitem și aici, unde se precizează abaterile de la regula prescrierii acțiunilor.

[123] *Actio datur a praetore* înseamnă „acțiunea se (acor)dă de pretor". Cum însă pretorul, pe teren judiciar, are două funcțiuni — una, edictală (de a redacta edictul) și alta jurisdicțională (de a judeca) — urmează că expresia *praetor dat actionem (iudicium)* se poate raporta și la una și la alta; deosebirea e dificilă, dar, pornindu-se de la observații de ordin gramatical, se pot face unele distincții (v. Brühl, *Prudent et préteur*, RHD, 1928, p. 122). Menționăm că un număr respectabil de texte dau cuvîntului *dare* sensul de „a permite", „a autoriza" o acțiune, încuviințată de un jurisconsult, într-o speță (Wlassak, *Die klassische Prozessformel*, 1924, p. 157). Expresiile *competere actiones, dantur actiones*, care au același înțeles, îl mai au, pînă la urmă, și pe acela de „a i se da reclamantului cîștig de cauză", deci se referă la rezultatul procesului, iar nu la procedura prin care se obține acel rezultat.

Există, în adevăr, o regulă de drept foarte precisă, după care acțiunile penale pentru infracțiuni nu trec și nici nu se obișnuiește să fie trecute contra moștenitorului; așa sînt, de pildă, acțiunile de furt, jaf prin violență, injurii și daune. În schimb, moștenitor⟨ilor⟩ * (evident, ai reclamantului **) li se acordă acțiunile de acest fel și nici nu le pot fi refuzate, afară de *actio iniuriarum* sau vreo alta care va fi găsită că-i seamănă [124].

113. Cu toate acestea, de multe ori nu i se acordă moștenitorului — și la fel, nici contra lui — acțiunea rezultată fie chiar dintr-un contract. În adevăr, moștenitorul adstipulatorului nu are acțiune, iar moștenitorul *sponsor*ului și al *fidepromissor*ului nu este obligat [125].

[Omnia iudicia absolutoria (Toate judecățile tind spre absolvire)]

114. Rămîne să arătăm acum ce stă în puterea judecătorului să facă, dacă cel cu care te afli în proces vine — înainte de judecată, dar după acceptarea formulei — și dă satisfacție reclamantului; oare va trebui el să-l absolve sau cu atît mai mult să-l condamne, fiindcă la data acceptării formulei era în situația că trebuia condamnat?

Maeștrii noștri au socotit că trebuie să-l absolve, indiferent care ar fi felul litigiului, de aici chiar și vine adagiul, îndeobște cunoscut, rămas de la Sabinus și Cassius, că „toate judecățile tind spre absolvire". ⟨Autorii școlii adverse au făcut însă rezerve în legătură cu acțiunile de drept strict***⟩ dar gîndesc la fel cînd e vorba de acțiunile de bună-credință, deoarece, în acțiunile de acest fel, puterea judecătorului este fără limită. La fel decid ei și în materie de acțiuni reale, motivînd că acest lucru este indicat ⟨în chiar cuvintele formulei. Și, în fine, că pîrîtul trebuie condamnat numai dacă n-ar restitui bunul, conform arbitrajului judecătorului . . . ****⟩. Există chiar și unele acțiuni personale, ⟨în care⟩ se cere ⟨ca judecătorul să arbitreze asupra felului cum va trebui să procedeze pîrîtul față de reclamant, pentru a-i da satisfacție, fără a fi condamnat. . . *****⟩.

---

* *(heredi)bus eiusdem ([uidelicet actoris])* — David—Nelson (notă) (*heredi contra quidem* — Krüger, după Iust. Inst.).

** Paranteza se află în V.

*** *diuersae uero scholae auctoribus de strictis contra placuit* — Huschke—Krüger.

**** 7 rînduri practic ilizibile: restituire, general admisă (Textes [7]), după Iust. Inst. (IV, 17, 2—3) (altfel, Bizoukides (II, 150), după care crecează un § 114[a]), iar apoi, după sens: *(quia) formulae uerbis (id ipsum exp)primatur. Ita demun reum condemnandum esse, nisi arbitratu iudicis rem restitueri* . . . — Krüger.

***** 8 rînduri ilizibile: *ut arbitretur iudex quomodo reus satisfacere debeat actori quominus condemnetur . . . (actum fuit)* — Textes[7] (notă).

[124] G. notează că obligațiile născute din delicte sînt netransmisibile la moștenitor, aceasta, bineînțeles, sub aspectul lor p a s i v, adică acel al pedepsei. Și tot așa, nu va trece la moștenitor nici dreptul unui *adstipulator* (III, 114), căci acesta îndeplinea rolul de mandatar pe vremea cînd nu se crease încă mandatul; cînd era vorba de latura a c t i v ă a oricărei obligații izvorîtă din delict, acestea trec la moștenitorii reclamantului.

[125] Din cele 106 texte din *Vocabularium iurisprudentiae romanae* (Guarneri Citati, Archiv. giur., 1925, p. 148), care vorbesc de *actionem denegare*, Brühl (Denegatio actionis *sous la procédure formulaire*, RHD, 1926, p. 457 și urm.) găsește că mai toate ilustrează cazuri de respingere a acțiunii chiar din faza *in iure* (cf. §§ 71 și 179).

[Excepţiunile]

115. Urmează să vorbim despre excepţiuni.

116. Excepţiunile au fost aduse pentru ocrotirea unora dintre cei cu care se poartă procese. Se întîmplă în adevăr de multe ori ca cineva să fie obligat după dreptul civil, dar este nedrept să fie condamnat de justiţie [126].

⟨116a*⟩. Astfel, dacă eu am stipulat de la tine restituirea unei sume de bani, ca şi cum ţi-aş fi dat-o cu împrumut, dar pe care în realitate nu ţi-am înmînat-o, este de la sine înţeles că eu pot pretinde de la tine această sumă şi că tu trebuie să o dai, fiindcă aşa eşti ţinut prin stipulaţie. Dar, fiindcă ar fi nedrept totuşi ca în această situaţie, tu să fii condamnat, s-a decis că poţi să te aperi prin *exceptio doli mali* [127].

---

* Această subîmpărţire a §§lor 116 şi 117, inexistentă în Apogr. (deci nici în David—Nelson), se găseşte la ceilalţi editori.

[126] Dacă nu am poseda astăzi multe date — aproape toate — în legătură cu excepţiunile din procedura romană, informaţia lui G. ar fi insuficientă. Felul propedeutic în care fuseseră explicate de el multe lucruri mai puţin importante contrastează cu cel în care prezintă excepţiunile; deşi, după modul gradat în care le prezintă, se vede suficient tendinţa de a trezi interesul asupra faptului că multe dintre instituţiunile dreptului privat fuseseră duse cu un pas mai departe, tocmai datorită excepţiunilor din procedură care puneau frînă formalismului arhaic, retrograd.

Nu se poate obiecta că teoria excepţiunilor nu era încă închegată pe vremea lui G. şi că de aceea autorul spunea numai ce ştia (semnalarea cu un *placet* a excepţiunii de dol inf., § 116b ar fi un indiciu); şi nici că, fiind prea cunoscută cititorilor, alte explicaţii ar fi părut superflue, întrucît metoda inducţiei, folosită aici, arată că se adresa unora care abia se iniţiau. În orice caz, ne-am fi aşteptat să explice nu numai ce exista pe vremea lui, ci şi etapele evoluţiei. Aceasta a obligat pe romanişti să facă ei ceea ce nu făcuse G. S-a pornit, evident, la examinarea textelor. Din §§ 116 — 126 s-a văzut că *ius ciuile*, atent la forma actelor juridice, era indiferent faţă de fondul intenţional al cocontractanţilor; de aici, un conflict cu *aequitas*, atunci cînd formele, deşi îndeplinite, fuseseră săvîrşite sub presiunea silniciei sau amăgirii (Sanfilippo, SDHI, 1937, p. 105 şi urm.).

Pentru curmarea acestui neajuns se impuneau chemate, la viaţa juridică, voinţa şi intenţia părţilor, adică stabilită o legătură, între forma actului juridic şi voinţa reală a contractanţilor. Psihologia din care a izvorît obligaţia, sinceritatea declaraţiei solemne, rezervele, exprimate sau tacite, autonomia voinţei, împrejurările care au premers convenţiei, atmosfera în care s-a născut ca, scopul probabil urmărit de părţi, trebuiau ţinute în seamă, alături de formalităţile impuse de *ius ciuile*. Practic, reacţiunea s-a înfăptuit prin excepţiunile procedurale şi, în acest sens, profesează o întreagă literatură (Donatuti, *Dal regime dei* uerba *al regime della* uoluntas *nei legali*, BIDR, 1925, p. 185—233; Riccobono, Verba *e* uoluntas, în: *Mél. Cornil*, II, p. 348 şi urm.; Sokolovski, *Zum Willensproblem im röm. R.*, în: *Mél. Cornil*, II, p. 430 —431; Dulckeit, Voluntas *u.* fides *im Vermächtnisr.*, în: *Festschr. Koschaker*, II, p. 314—352), preţuită şi pregătită de o alta, a unor romanişti, nu de mai puţin prestigiu (Lenel, *Über Ursprung u. Wirkung der Exceptionen*, p. 56—59, § 6; id., *Der Ursprung der Exceptionen in der Aequitas: der Kampf der Aequitas gegen der* rigor iuris; Scialoja, *Responsabilità e volontà nei negozi giur.*, 1885; id., în: *Studi giur.*, I, p. 272 şi urm.; H. Krüger, *Beiträge zur Lehre der* exceptio doli, Halle, 1892, 247 p.).

[127] Ca să ilustreze utilitatea excepţiunilor, autorul alege *exceptio doli;* pe aceasta, ca fiind tipică, o aplică stipulaţiei, forma de contract cea mai simplă. Deşi, avînd caracter oneros, stipulaţia s-ar fi cuvenit să dea atenţie cauzei juridice care o generase, totuşi despre aceasta părţile contractante nu făceau nici o menţiune, fiind atente doar la *uerba* care o constituiau şi cu ele îşi justifica reclamantul pretenţia.

Ignorarea considerentelor de fond lăsa în schimb portiţe inechităţii, derivate din chiar actul constituirii. Cînd stipulaţia era executată, i se acorda victimei o *condictio* pentru restituire, fondată pe ideea unei îmbogăţiri nedrepte; iar ca să nu o execute, îi era de folos

⟨116[b] *⟩. Tot astfel, chiar dacă am convenit cu tine să nu-ți mai cer ceea ce-mi datorezi, eu pot totuși foarte bine pretinde de la tine că trebuie să-mi restitui bunul datorat, căci o obligație nu încetează prin simplu pact; dar s-a decis și aici că eu, care aș mai pretinde astfel, să pot fi respins prin *exceptio pacti conventi*.

117. Dar excepțiunile își află locul și în acele acțiuni care nu sînt personale; așa ar fi, de pildă, cînd m-ai silit prin intimidare *(metus causa)* sau m-ai amăgit prin manopere viclene *(dolo malo)*, ca să-ți dau în *mancipium* un bun oarecare; dacă totuși tu vii și-mi pretinzi acel bun, mi se acordă o excepțiune, prin care tu vei fi respins, dacă voi face dovada că ai procedat cu mine prin intimidare sau m-ai indus în eroare [128].

⟨117[a] *⟩. Tot astfel, dacă ai cumpărat un fond în litigiu, de la unul despre care știai că nu este posesorul și apoi vii să-l ceri de la posesor, ți se opune excepțiunea prin care vei fi în tot cazul respins.

118. Pe unele excepțiuni, pretorul le are propuse în edict [129], pe altele le acordă el, după instruirea cauzei [130]. Toate acestea își trag obîrșia fie din legi, fie din cele ce țin locul de legi, fie din jurisdicția pretorului.

119. În fond, toate excepțiunile constau dintr-o obiecțiune ⟨pe care *⟩ ți-o opune acela cu care te afli în proces. În adevăr, dacă, să zicem, un pîrît vine și se plînge că reclamantul, prin faptul că-i pretinde acum, la întîmplare, o sumă pe care nu i-a numărat-o, procedează în chip dolosiv, excepțiunea este redactată astfel: „*Dacă în această cauză nu a fost comis*

---

* *quam* — David—Nelson, Textes[7] (*q'* — V; *quis* — Goudsmit, Muirhead).

exceptio doli, cerînd justiției să cerceteze lipsa cauzei; aceasta, pînă la crearea sistemului *querela non numeratae pecuniae*, care impunea creditorului să facă el dovada cauzei stipulațiunii (lucru despre care G. nu vorbește, întrucît, pe vremea sa, sistemul *querelei* nu apăruse).

După aspect, stipulația și-a păstrat, deocamdată, caracterul de act abstract; dar din momentul în care, prin *exceptio doli*, s-a permis cercetarea mobilului care a cauzat-o ea a suferit schimbări.

[128] Sprijiniți pe § 116[b], am putea socoti că excepțiunile duceau la neutralizarea acțiunilor, adică la absolvirea pîrîtului; textele unde *exceptio* apare ca subiect (§§ 117, 117[a], 119, 122) — ori ca obiect instrumental (II, 77, 78; IV, 126 etc.) al predicatelor *summoueri, repelli, excludi*, confirmă aceasta.

Alte texte, din contra, spun că *exceptio* nu evită condamnarea, ci numai o atenuează (Arangio-Ruiz, L'exceptio *in diminuzione della condamnazione*, Modena, 1930).

[129] Pînă tîrziu (sub Hadrian) cînd i s-a alăturat un asesor, jurist de profesie (Hitzig, *Die Assessoren der röm. Magistrate u. Richter*, 1893), pretorul, om politic, avea, dar se putea să nu aibă, cunoștințele juridice necesare. Dar, avînd obligația, impusă de necesitățile vieții practice, și, începînd din an. 67 î.e.n., chiar prin l. Cornelia *de edictis perpetuis* (Brühl, *Prudent et prêteur)*, și de a se orienta după indicațiile jurisprudenței, pretorul a descoperit în procedură calea cu care să poată înnoi aspectele învechite ale dreptului roman. Deci aici stă originea excepțiunilor, în practica pretorului.

[130] Astfel au fost consacrate excepțiunile *in factum*. Formula primară de la *querela non numeratae pecuniae* a apărut chiar sub forma unei *exceptio n.n.p. (in factum)*; și fiindcă aceasta nu era prevăzută în Edictum, pretorul o acorda de la caz la caz *(causa cognita)*, împotriva oricui obținuse promisiunea că-i va fi restituită o sumă pe care n-o remisese niciodată (§§ 116[a] și 119). Odată acest punct cîștigat, s-a contopit apoi în regula de la celelalte excepțiuni, mai înainte existente în *album* și, dovedindu-se utilă în diferite acțiuni, — în a doua sau ulterioara ei aplicare — excepțiunea nu mai era *causa cognita accomodata*, ci *in edicto proposita* (Levy, ZS, 1953, p. 214 și urm.; Robbe, loc. cit.; v. sup., III, n. 43 și 44).

Oricare ar fi fost însă izvorul formal al lor, toate excepțiunile sînt rezultatul practicii pretoriene.

nimic prin dolul lui Aulus Agerius și nici acum nu se comite așa ceva", și la fel, cînd cineva susține că i se pretinde o sumă, împotriva unei înțelegeri convenite; excepțiunea va fi aici redactată astfel: „*Dacă între Aulus Agerius și Numerius Negidius nu a intervenit vreo înțelegere pentru ca suma aceasta să nu-i mai fie pretinsă*"; și, în sfîrșit, la fel, este ea de obicei redactată și în alte cazuri. Se procedează așa pentru că orice excepțiune este invocată de pîrît; ea se include în formulă așa fel, încît să facă condamnarea condițională, adică judecătorul să nu condamne pe pîrît decît dacă în chestiunea pentru care se poartă procesul n-a fost comis nimic prin dol din partea reclamantului; și tot așa să nu-l condamne judecătorul decît dacă între ei nu a intervenit vreo înțelegere ca banii să nu mai fie pretinși [131].

120. Excepțiunile se zic că sînt sau peremptorii sau dilatorii [132].

121. Sînt peremptorii cele a căror valabilitate este oricînd și nu pot fi evitate; așa ar fi cele în legătură cu angajamentele luate prin intimidare, prin manopere viclene sau cu încălcarea unei legi ori a unui senatusconsult; sau cînd litigiul a mai fost judecat sau se află în curs de judecare; și tot așa în legătură cu pactul prin care s-a convenit ca în nici un caz să nu se mai pretindă o sumă de bani.

122. Dilatorii sînt excepțiunile care sînt operative numai un anumit timp, de pildă, cele în legătură cu un pact convenit, conform căruia un lucru nu va avea să fie pretins, să zicem, vreme de cinci ani; expirînd acest termen, excepțiunea nu-și mai are rostul. Altă excepțiune, asemănătoare cu aceasta, este aceea a disjungerii litigiului *(exceptio litis diuiduae)*; alta, aceea a litigiului rămas nesoluționat *(exceptio rei residuae)*. Astfel, dacă cineva vine și ridică pretenții asupra unei părți dintr-un bun și după aceea mai vine o dată de pretinde și restul, în timpul magistraturii aceluiași, va fi respins prin excepțiunea aceasta, care se cheamă a disjungerii litigiului. La fel și atunci cînd unul are mai multe procese cu același pîrît, dintre care pe unele le-a pornit, iar pe altele le amînă, pentru ca să meargă cu ele înaintea altor judecători; dacă el ar acționa pentru cele pe care le-a amînat, în timpul jurisdicției aceluiași pretor, va fi respins prin excepțiunea aceasta care se cheamă a litigiului rămas nesoluționat [133].

---

[131] Pentru cadrul problemei, privitor la aspectul, efectul și momentul admiterii excepțiunilor: Aurel Popescu, *Exceptio doli*, p. 50—72, cu întreaga bibliografie.

[132] Asupra cazurilor în care o excepțiune putea fi folosită cînd dilatoriu, cînd peremptoriu: Kipp, *Über dilatorischen u. peremtorischen Exceptionen*, ZS, 1927, p. 328 și urm., îndeosebi de la p. 339; Collinet, *La procédure par libelle*, Paris, 1932, p. 304.

[133] Acest text fixează opinia că în dreptul roman nu se admitea cumulul de acțiuni. Identitatea de părți, de obiect și de judecători nu contopea la romani diferitele acțiuni într-un singur litigiu, fiecare acțiune rămînînd cu formula ei proprie (Quintilianus, *Inst. Orat.*, III, 10).

Ca să fi admis cumulul de acțiuni într-o singură formulă, romanii ar fi trebuit să înlăture întregul lor sistem de acțiuni și teoria formulelor. Înainte de procedura formulară, cu atît mai mult nu era posibil cumulul, fiindcă, permițînd să se facă mai multe procese cu un singur *sacramentum*, s-ar fi micșorat veniturile ecleziastice (Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, IV, p. 30 și urm.); și apoi, nici interesul practic al judecății însăși nu îngăduia aceasta, întrucît orice proces implica un *sacramentum*.

Exceptio rei residuae vine să confirme indirect consacrarea principiului neconexării (Planck, *Mehrheit der Rechtsstreitigkeiten im Prozessenr.*, 1900, p. 67).

Excepțiunile dilatorii, destinate nu numai să amîne judecata fondului, dar chiar să intereseze fondul însuși, sînt ilustrate de G. (în cele două exemple), ca fiind echivalente unor căi de apărare.

123. De observat însă că acela căruia i se opune o excepţiune dilatorie trebuie să amîne acţiunea; altfel, dacă, odată excepţiunea ridicată, el mai stăruie în acţiune, va pierde procesul, căci, după ce a trecut momentul în care litigiul, nefiind încă discutat, putea fi evitat, nu-i mai rămîne acum deschisă posibilitatea de a acţiona, aşa că, odată intrat în faza procedurii judiciare, litigiul va fi neutralizat şi, prin excepţiune, perimat [134].

124. Prin excepţiuni d i l a t o r i i se înţeleg însă nu numai cele referitoare la timp, ci şi cele referitoare la persoane; aşa ar fi, de pildă, cele referitoare la persoana cognitorului *(exceptiones cognitoriae)*; de pildă, dacă unul, care, după edict, nu poate da un cognitor, vine şi acţionează totuşi prin cognitor, sau altul care, deşi are dreptul să dea cognitor, vine şi dă o asemenea împuternicire unuia care nu are dreptul de a o primi. În adevăr, dacă ar fi să i se opună excepţiunea *cognitoria*, ca unuia căruia nu i-ar fi permis după lege să dea cognitor, atunci poate acţiona chiar el; iar dacă cognitorului nu-i era îngăduit să accepte împuternicirea, atunci titularul are libera alegere de a acţiona fie prin alt cognitor, fie prin el însuşi. Într-un fel sau altul, el poate evita excepţiunea; dar dacă n-a avut în vedere aceasta şi totuşi a procedat prin cognitor, va pierde procesul.

125. Dacă însă, din eroare, pîrîtul nu a făcut uz de o excepţiune peremptorie, se readuc lucrurile în situaţia de la început, pentru ca excepţiunea să fie inserată; dacă însă nu a făcut uz de excepţiunea dilatorie, este controversă dacă să fie reluat sau nu totul de la început [135].

126. Se întîmplă uneori ca o excepţiune, care la prima vedere pare justă, să păgubească totuşi, în chip nedrept, pe reclamant. Cînd se întîmplă aşa ceva, este nevoie, pentru a veni în ajutorul reclamantului, de altă obiecţiune, care se cheamă *r e p l i c a t i o* [136], fiindcă prin ea se dă o replică excepţiunii şi prin ea se slăbeşte puterea aceleia. Astfel, dacă, să zicem, am convenit cu tine printr-un simplu pact să nu-ţi mai pretind banii pe care mi-i datorezi, dar după aceea am făcut alt pact, contrariu, în sensul că eu pot reclama suma; şi dacă ar fi să pornesc cu tine proces [137], tu

---

[134] Cf. Düll, *Der Gutegedanke im röm. Zivilprozessr.*, p. 187 şi urm., § 1: *agere und excipere als klägerische u. beklagtisches Handeln.*

[135] Excepţiunile trebuiau inserate din timp în formulă, adică din faza cînd procesul se dezbătea *in iure*; acest lucru G. îl arătase sup., § 119 *(... omnis exceptio ... formulae inseritur)*. Dacă se greşise sau se omisese inserarea unei excepţiuni peremptorii — de ex. excepţiunea de dol, în formula acţiunilor *stricti iuris* — G. arată că totul se remedia printr-o *restitutio in integrum*. La acţiunile de bună-credinţă (*pro socio, mandati, uenditi* ş.a.), unde *exceptio doli i n e s t*, iar nu *o b e s t*, inserţia era presupus înţeleasă şi deci inserarea, superfluă, — deoarece aceste acţiuni tind prin ele înseşi să condamne pe pîrît numai la ceea ce impune *bona fides* (Biondi, *Iudicia* b.f., p. 9 şi pass.). Dacă pîrîtul, cerînd inserarea excepţiunii în formula unui *iudicium stricti iuris*, pretorul i-o refuza, nu se putea ajunge la *litiscontestatio* (Wenger, *Istit. di proced. civ. rom.*, p. 129). În schimb, dacă procesul s-ar fi judecat fără a se ţine seama de excepţiunea inserată la timp în formulă, sentinţa nu ar fi avut forţă executorie (Wlassak, *Urspr. u. Wirk. der röm. Einrede*, p. 28—43 (ZS, 33, p. 138, 157)).

Rezervele făcute de Savigny (*Sist.*, V, p. 176) cu excepţiunile dilatorii nu se pot susţine, monografia Planck le înlătură.

[136] Raţionamentul *replicatio uocatur (quia per eam replicatur)* e pueril şi nu la înălţimea lui G.; tautologia aceasta s-ar putea să nu-i aparţină.

[137] G. lasă a se înţelege că excepţiunile ar fi posibile numai cînd aveau în faţă o acţiune c i v i l ă, iar nu cînd acţiunea era u t i l ă, căci, dacă s-ar aplica aici principiul *utiliter ad petitiones admittere*, ar însemna că judecătorul fundamenta sentinţa numai pe ficţiuni şi ipoteze (cf. Daube, *Utiliter agere*, p. 142).

vei opune excepțiunea că numai atunci să-mi fii condamnat: „*Dacă nu se va fi făcut învoiala ca să nu-ți cer acea sumă*"; în acest caz, *exceptio pacti conuenti* îmi va prejudicia; căci pactul a rămas valabil în totul, chiar dacă ulterior eu am făcut altul contrariu. Întrucît ar fi însă nedrept ca eu să fiu respins totuși printr-o atare excepțiune, mi se îngăduie o *replicatio*, dedusă din pactul care a intervenit după aceea, și care sună așa: „*Afară numai dacă nu a convenit el ulterior ca eu să am voie a-i cere banii aceștia*".

126[a]. La fel, dacă un argentar ar urmări prețul unui lucru care a fost vîndut la licitație, unuia ca acesta i se va opune excepțiunea ca numai atunci să-i fie lui condamnat cumpărătorul, dacă obiectul, pe care l-a cumpărat, i-a fost predat; și excepțiunea este justă; dar dacă la data vînzării s-a prevăzut ca obiectul să nu-i fie predat cumpărătorului decît după ce acela va fi achitat prețul, argentarul se va servi de următoarea *replicatio*: „*Numai dacă s-a hotărît ca obiectul să nu fie predat cumpărătorului decît după ce cumpărătorul va fi achitat prețul*".

127. Se întîmplă însă și invers, anume ca o *replicatio*, care la prima vedere pare justă, să păgubească în chip nedrept pe pîrît; cînd se întîmplă așa ceva este nevoie de un alt adaus cu care să se vină în ajutorul pîritului și care se cheamă *duplicatio*.

128. Și iarăși, dacă și aceasta, la rîndul ei, va părea justă la prima vedere, dar din vreun motiv oarecare ar sta să prejudicieze în chip nejust pe reclamant, este nevoie de încă o adăugire cu care să se vină în ajutorul reclamantului; aceasta poartă numele de *triplicatio*.

129. Diversitatea operațiilor amintite a dus cu timpul la folosirea tuturor acestor adăugiri și ulterior chiar a altora.

[Praescriptiones (valorificarea prestațiilor exigibile) — Renta viageră]

130. Să vorbim acum despre *praescriptiones*; acestea au fost admise în favoarea reclamantului.

131. În adevăr, de multe ori, dintr-una și aceeași obligație rezultă că un lucru trebuie achitat acum, iar altul printr-o prestațiune viitoare, de pildă, cînd stipulăm ca pe fiecare an sau lună să fie achitată o anumită sumă de bani. Evident că, după fiecare an ⟨sau lună[138]⟩ din perioada aceasta, trebuie plătită suma corespunzătoare; se înțelege că obligația rămîne valabilă și în ce privește anii sau lunile viitoare, numai că nu este încă exigibilă. Deci, dacă vrem să reclamăm ceea ce se cuvine a fi prestat, și pe aceasta să o pretindem în justiție, lăsînd însă intactă prestarea viitoare a obligațiunii, trebuie să acționăm cu următoarea *praescriptio*: „*Să fie adusă în discuție numai prestațiunea a cărei scadență a sosit*". Altfel, dacă am acționa fără această prescripțiune, atunci formula va fi, evident,

---

[138] *Vel menses... aut mensibus* sînt în mod sigur gloseme, pornite dintr-o tendință de completare (căci dacă G. s-ar fi ocupat de ratele lunare, altfel ca de cele anuale, ar fi trebuit să scrie și aici — așa cum chiar a și scris mai jos — *futurorum autem annorum uel mensium... praestatio... adhuc nulla est*).

aceea prin care pretindem un *incertum* [139], a cărei *intentio* este astfel redactată: „*Ceea ce se va constata că Numerius Negidius trebuie să-i dea sau să facă lui Aulus Agerius*"; adică aducem în justiție întreaga obligațiune, chiar și pe cea viitoare, dar din aceasta, ⟨dedusă în justiție înainte de scadență, nu poate rezulta o condamnare, ba nici nu se mai poate acționa din nou în legătură cu ea *⟩.

131ª. La fel și atunci cînd acționăm, de pildă, în legătură cu o vînzare și cerem să ne fie dat prin mancipațiune un fond; *praescriptio* trebuie redactată atunci în felul următor: „*Procesul să se limiteze numai la mancipareа fondului*"; pentru ca apoi, cînd vrem să ne fie lăsată libera posesiune, ⟨să ne putem folosi contra debitorului de aceeași acțiune. Altminteri, dacă în această împrejurare sîntem mai puțin diligenți **⟩, tot ceea ce comportă de drept obligația va fi epuizat prin concluziile acțiunii ce se poartă despre un *incertum*, adică: „*Tot ceea ce urmează ca — din cauza aceasta — să-i dea sau să-i facă Numerius Negidius lui Aulus Agerius*". Așa că, dacă am vrea să mai acționăm după aceea pentru a ne fi predată libera posesiune, nu ne mai rămîne nici o acțiune.

132. Este mai mult decît evident că prescripțiunile sînt denumite astfel după faptul că sînt scrise la începutul formulei.

133. Dar în vremea de astăzi, după cum am mai spus [140], toate prescripțiunile pornesc de la reclamant. Altădată, unele puteau fi opuse și de către pîrît, cum era, de pildă, prescripțiunea aceea: „*Să fie discutat faptul, dacă prin procesul acesta nu se aduce vreun prejudiciu succesiunii*"; lucru care astăzi este adus în discuție sub forma unei excepțiuni care are loc cînd cel ce reclamă o succesiune aduce un prejudiciu printr-o altfel de acțiune, cum ar fi, de pildă, cînd reclamă fiecare lucru în parte; ar fi, într-adevăr, nedrept ca ⟨prin pretinderea a cîte unui singur lucru să fie adus prejudiciu succesiunii întregi ***⟩.

134. ⟨În felul acesta⟩, în *intentio* a formulei, ⟨chestiunea ce se pune este de drept ****⟩, determinîndu-se cu alte cuvinte cui trebuie să-i fie dat

---

* 1 1/2 rînd lipsă: *(obligat)io in iudicium deducitur, ex ea condemnatio fieri non potest neque iterum de ea agi potest* — Textes [7] (abținere — David—Nelson).

** 1 1/4 rînd lipsă: *contra debitorem eadem actione uti possimus. Alioquin si minus diligentes in ea re* — Polenaar—Kübler.

*** 1 filă (p. 234=24 de rînduri) ilizibilă: *per unius petitionem uniuersae hereditati praeiudicium fieri* — Krüger (Bluhme).

**** *Ita in inten(tione formulae de) iure quaeritur determinandum id est* — Kübler. Începînd cu § 134 și pînă la § 144 inclusiv *(pro herede aut)*, manuscrisul e nepalimpsest.

[139] Acțiunea *incerta cum taxatione* se putea acorda — spune G. — numai stipulației de rentă viageră *(in annos... certam pecuniam dare)*, care, evident, era incertă, pentru că la data contractării nu putea fi cunoscută durata rentei; pentru a evita efectul extinctiv al litiscontestației, relativ la prestațiile graduale viitoare, era necesar să se recurgă la o *praescriptio pro actore*. Deci, dacă *actor* urmărea plata unei anuități prin formula *quia incertum petimus*, a cărei *intentio* incertă se referă la *quidquid paret dare facere oportet*, trebuia să preceadă formula cu prescripția amintită, care era redactată astfel: *ea res agatur cuius rei dies fuit*. Aceasta este ipoteza simplă, cînd debitorul rentei viagere era unul singur; pentru cazuri mai complicate, v. §§ 131ª, 137. De observat deosebirea dintre *actio ex stipulatu* și *actio incerti* (Giffard, *L'action qua* incertum petimus, p. 152—155).

[140] Acțiunea *praescriptis uerbis* (IV, 130) a fost sugerată pretorului de către Labeo (Meylan, *Origines et nature de l'action* praescriptis uerbis, Laussanne, 1919).

obiectul din litigiu, și evident că ceea ce va fi fost stipulat de către sclavul cuiva trebuie să-i fie dat stăpînului; dar tot în *praescriptio* mai sînt discutate și situații de fapt, care trebuie verificate în sensul normal al cuvîntului.

135. Cele ce am spus despre sclavi trebuie înțelese ca fiind spuse și despre celelalte persoane care sînt supuse dreptului nostru.

136. Mai trebuie să amintim cazul cînd purtăm proces cu unul care a promis un *incertum*; atunci formula care ne este înlesnită prin edict va fi așa fel întocmită, încît *praescriptio* să fie inserată în formulă, în loc de *demonstratio*, astfel: „*Să fie judecător. În măsura în care Aulus Agerius a stipulat de la Numerius Negidius un incertum, a cărui scadență a trecut, în aceeași măsură se cuvine ca și Numerius Negidius să-i dea sau să-i facă lui Aulus Agerius*", și apoi restul.

[Debitorul asistat de garanți]

137. Dacă însă te afli în proces cu un *sponsor* ori cu un *fideiussor*, s-a luat obiceiul ca prescripțiunea să fie formulată într-un fel, atunci cînd este vorba de persoana *sponsor*ului, anume: „*Să fie adus în discuție acel incertum pe care Aulus Agerius l-a stipulat de la Lucius Titius și în numele căruia Numerius Negidius se poartă garant, și căruia i-a sosit scadența*" — și într-alt fel cînd e vorba de persoana *fideiussor*ului, precum: „*Să fie adus în discuție acel incertum pe care Numerius Negidius l-a garantat cu buna sa credință în locul lui Lucius Titius, și a cărui scadență a sosit*" — urmînd apoi formula [141].

[Interdictele posesorii]

138. Rămîne să vorbim despre interdicte.

139. În anumite situații, pretorul — sau proconsulul — intervine, de regulă, cu autoritatea [142] lui, pentru curmarea pricinilor. La acest procedeu se recurge îndeosebi atunci cînd, între unii, se poartă discuția

---

[141] G. arată cazul, mai complicat, cînd renta viageră, promisă *uerbis* de un debitor principal, asistat de garanți (*sponsores* sau *fideiussores*), se stabilea prin formulele uzuale (*solet*), altfel redactate.

În afară de cuvintele care arată că datoria principală, garantată de *sponsor*, fusese contractată prin stipulație (ca totdeauna dealtfel), nu-i nici o deosebire relativ la prescrierea acțiunilor îndreptate contra garanților (*adpromissores*), aceasta, întrucît formal, și într-un caz și într-altul, se vedea bine că Numerius răspunde pentru Titius; în fond, între cele două feluri de garanții deosebirea e mare (III, 119 — cf. Buckland, *Les limites de l'oblig. du* fideiussor, p. 111).

[142] Despre *auctoritas*, de mare importanță în orînduirea romană, îndeosebi începînd din epoca principatului, v.: Heinze, *Auctoritas*, în: *Mél. Gény*, I, 1935, p. 32—40; C. Longo, *In tema di acquisto del* possessio, BIDR, 1934, p. 469 și urm. *Principaliter*, aici cuvînt cheie, arată că intervenția pretorului în curmarea neînțelegerilor era făcută pe linia puterii executive (Zulueta, II, p. 238).

în legătură cu vreo posesiune sau cvasiposesiune [143]; pînă la urmă aceştia decid ei, fie că trebuie adus ceva la îndeplinire, fie că interzic a se înfăptui.

Formulele şi termenii consacraţi de care se folosesc ei în atare imprejurări se numesc interdicte sau decrete *(decreta)*.

140. Se numesc decrete acelea prin care pretorul pune în vedere să se facă ceva, cum ar fi, spre pildă, cînd dispune să fie dat la iveală ceva sau să se restituie ceva; interdicte [144], din contra, cînd se interzice să se facă ceva, de pildă, cînd previne să nu se folosească violenţa faţă de cel ce posedă fără viciu, sau să nu fie întreprinsă o lucrare pe un loc sacru. De aici chiar şi faptul că toate interdictele se numesc sau restitutorii sau exhibitorii sau prohibitorii.

141. Şi totuşi, după ce s-a dat dispoziţia să se facă ceva sau s-a interzis să se facă ceva, pricina nu se opreşte aici, ci se merge la un judecător sau la recuperatori, iar acolo, după ce au fost scoase formulele, se cercetează dacă nu s-a trecut peste ⟨interdictul *⟩ pretorului, sau dacă nu s-a făcut ceea ce ordonase el să se facă. Dar judecata se face cînd cu penali-

---

* *interdictum* — precum sugerăm *(edictum* — V).

[143] Elaborată de *ueteres*, teoria posesiunii arată a fi înregistrat, pînă în sec. II e.n., puţine şi uşoare schimbări de concepţie. În vremea lui G., ca şi mai înainte, posesiunea era, în toate aplicaţiile sale, un raport „de fapt" (v. şi în II, 41—42). *Corpus*, desprins din definiţia lui *possessio*, nu revelează noţiunea de *animus* (inf., § 153), decît doar că prin acest element s-ar întregi baza materială a lui *corpore possidere*.

Prin procedeul etimologic, care le era familiar, romanii au extins conceptul posesiunii de la lucrurile corporale la cele incorporale, la drepturi, la creanţe *(quasi possessio)*. Consecinţa acestei extinderi a fost adîncirea deosebirii dintre proprietate şi posesiune.

[144] Apărarea posesiunii prin interdicte *(possessio ad interdicta)* şi fundamentarea acestei protecţiuni nu le aflăm de la G. şi nici din alte texte, dar au fost presupuse. De aici, două teorii de mare circulaţie din secolul XIX în Germania (Savigny, Ihering), după cum s-a crezut că accentul trebuie pus pe elementul subiectiv *(animus)* — adică pe gîndul posesorului că are dreptul asupra unui *res* — sau pe acela obiectiv, stăpînirea de fapt *(corpus)* a aceluiaşi. Presupunînd că posesorul s-ar confunda cu proprietarul, pretorul a fundamentat interdictele pe ideea de poliţie judiciară. Cum chiar în dreptul clasic posesiunea era distinctă şi independentă de instituţia proprietăţii şi uneori în conflict cu ea (Pugsley, *The Misinterpretion of the* l. Atinia, p. 264), urmează că cea mai importantă dintre premisele susamintitelor teorii este, dacă nu falsă, în orice caz nu convingătoare pînă la capăt, întrucît excepţiuni pot fi găsite în toate situaţiile posesorii. Problema o discută încă romaniştii (literatura la Burdese, *Il problema della determinazzione del valore dell'*animus possidendi, RIDA, 1962, p. 488 şi urm.). Chestiunea are nu numai interes pur istoric, de explicare a textelor şi aprofundare a soluţiilor romane, ci şi unul practic, pentru a influenţa prin acestea doctrina modernă (Cornil, *Traité sur la poss. dans le dr. rom. pour servir de base à une étude comparative des législations modernes*, 1965, 608 p.). Alţii (Bonfante, *Corso*, IV; Daube, RIDA, 1951, p. 35 şi urm.; Zulueta, II, p. 291—293; Val. Al. Georgescu, *De la* possessiones, p. 115—180), restringînd discuţia exclusiv în limita romană, ajung la teoria protecţiunii posesorii asupra parcelelor din *ager publicus* distribuită ţăranilor plebei *(agri occupatorii)*, nesusceptibile de proprietate privată şi deci obiect de revendicare, dar solicitînd, fireşte, ocrotirea de către reprezentanţii ordinii publice. Iar alţii (Lepointe, *Dr. rom. Biens*, 1950, p. 5) avansează ideea că ocrotirea posesorilor fără just titlu (creditorul gajist, precarist ş.a.) — care deţin numai *pro possessore* posesiuni nevicioase, fără a putea opune, la procese, decît, singură, buna-credinţă a lor — era necesară. De aici originea sistemului *possesio ad interdicta*, a cărei dată de iniţiere nu o cunoaştem; dar după un text (Fr. Vat., 1), s-ar deduce că abia dacă l-a cunoscut Labeo, iar înfloritor a devenit după aceea — dovadă importanţa pe care i-o dă G.

Lepointe (loc. cit.) dă importanţă unui text din comedia *Stichus*, în care Plaut face aluzie la interdictul *utrubi*; de aici deducţia că sistemul interdictelor se practica la începutul sec. II i.e.n.

zare, cînd fără penalizare [145]; cu penalizare, de pildă, atunci cînd procedura se desfășoară prin *sponsio*; fără penalizare, de ex. cînd este cerut un arbitru *(arbiter)* [146]. La interdictele prohibitorii s-a luat obiceiul ca procedura să se desfășoare întotdeauna prin *sponsio*; în schimb, la cele restitutorii sau exhibitorii se procedează cînd prin *sponsio*, cînd printr-o formulă care se cheamă *arbitraria*.

142. Principala distincție între interdicte stă deci în aceea că unele sînt prohibitorii, altele restitutorii, iar altele exhibitorii.

143. În subsidiar, ele se împart și după felul cum acordarea lor se referă la dobîndirea, păstrarea sau recuperarea unei posesiuni.

144. Pentru dobîndirea unei posesiuni, lui *bonorum possessor* îi stă la îndemînă interdictul al cărui început este „*Quorum bonorum*"; puterea și efectul acestuia stau în aceea că fracțiunea bunurilor a căror posesiune a fost deocamdată încredințată cuiva spre a o poseda ca moștenitor *(pro herede)* sau ca posesor *(pro possessore)* să fie restituită, de acela pe urmă, celui căruia îi va fi atribuită *bonorum possessio*. *Pro herede* se știe că posedă atît cel care este moștenitor, cît și cel care se crede că este moștenitor [147]; iar *pro possessore* este acela care posedă fără just titlu un obiect oarecare din moștenire sau chiar întreaga moștenire, conștient fiind că aceasta nu-i revine. Și tocmai de aceea interdictul se cheamă pentru dobîndirea posesiunii *(adipiscendae possessionis)*, deoarece este util numai celui care încearcă acum pentru prima dată să dobîndească posesiunea unui lucru; prin urmare, dacă cineva a dobîndit, iar apoi a pierdut posesiunea, interdictul acesta încetează de a-i mai fi util.

145. Și lui *bonorum emptor* i se mai pune la dispoziție un interdict, pe care unii îl numesc de asemenea *possessorium*.

146. La fel, celui care a cumpărat bunuri publice, i se pune la îndemînă un interdict de aceeași aplicațiune, care se cheamă *sectorium*, fiindcă cei care cumpără bunuri de la confiscări se numesc *sectores* [148].

---

[145] Cf. IV, 13—14.

[146] Faptul că *iudicia arbitraria* sînt discutate la capitolul despre interdicte este de neînțeles, dar scoaterea în evidență a deosebirii acelora față de *iudicia bonae fidei* este importantă; în adevăr, arbitrul — înainte de a trece la arbitrare — invită pe pirit ca „să restituie sau să dea la iveală, sau să plătească, sau să facă abandonul noxal al sclavului" *(ut restituat uel exhibeat uel soluat uel de noxali causa seruum dedat* — Iust. Inst., 4, 66, de act., 31). Deci originea și utilitatea lor stau în formula acelora. (Alte amănunte la Schönbauer, *Vom Wesen der* iudicia arbitraria, în: *Studi Riccobono*, II, p. 369—418, și C. Stoicescu, *Contribution à l'étude de la formule arbitraire*, Berlin, 1905, 76 p.)

[147] Ideea de a fonda pe *bona fides* distincția dintre posesorul *pro herede* și posesorul *pro possessore* nu poate fi a lui G., deci e o glosemă (Solazzi, *Gl. a G.*, III, p. 329). Cuvintele *pro herede* e recomandabil să fie confruntate cu cele *pro legato*, de la interdictul *quod legatorum* (Edictum, § 228). Textul interdictului *quorum bonorum* nu-l aflăm de la G., ci de la Ulpian (D, 43, 2, 1 pr. și 3) și Edictum (amănunte la Denoyez, *La possession* pro herede aut pro possessore, *dans l'interdit* quorum bonorum, în: *Studi Arangio-Ruiz*, II p. 287 și urm.).

[148] Acest §, extrem de laconic, relativ la *bonorum sectio*, este totuși important, căci, în legătură cu *interdictum sectorium*, nu avem o altă mai amplă relatare, decît aceasta a lui G. În III, 80, G. tratase despre *bonorum emptio*, în imediata apropiere de *bonorum possessio*, aplicînd sistematic la aceea regulile fixate pentru aceasta; iar aici spune că, spre deosebire de *b. e.* — dar ca și la *b. p.* —, *bonorum sectio* atrăgea o succesiune cu titlu universal.

147. Tot în vederea dobîndirii unei posesiuni a mai fost acordat și interdictul care se cheamă *S a l v i a n u m*; de acesta se folosește proprietarul unei moșii, în legătură cu bunurile unui colon, care se învoise ca ele să servească drept gaj pentru plata arendei asupra lotului de pămînt[149].

148. Interdictul pentru păstrarea posesiunii *(retinendae possessionis)* este acordat de obicei atunci cînd proprietatea unui lucru este discutată de ambele părți și cînd se pune, în prealabil, întrebarea care din cei doi împricinați trebuie să posede interimar și care să reclame. În scopul acesta au fost instituite interdictele *„precum posedați"* *(uti possidetis)* și *„la care din doi"* *(utrubi)*.

149. Interdictul *uti possidetis* este aplicat în materie de posesiune de terenuri sau clădiri, iar cel *utrubi*, în materie de posesiune a bunurilor mobiliare.

150. Cînd interdictul este dat în legătură cu un teren sau cu o clădire, pretorul dispune să fie preferat acela care, la data cînd s-a dat interdictul, poseda fără silnicie și nici clandestin sau precar față de adversar; cînd însă e vorba de bunuri mobile, el dispune ca precăderea să fie dată celui care a posedat în cea mai mare parte a anului, nu prin forță și nici în mod clandestin sau cu titlu precar față de adversar; și acest lucru este specificat destul de clar prin înșiși termenii interdictelor.

151. Dar prin interdictul *utrubi*[150], cineva profită nu numai de propria-i posesiune, ci și de aceea a altuia, care este echitabil să-i fie adăugată celei a lui; de pildă, posesiunea celui al cărui moștenitor a devenit sau a celui de la care a cumpărat sau a primit cu titlu de donație sau dotă; așa că, dacă posesiunea noastră unită cu posesiunea justă a altuia depășește posesiunea adversarului, noi avem cîștig cu acest interdict. Dar unuia care nu ar avea nici o posesiune proprie, nu i se dă, și nici nu-i poate fi acordată, o prelungire a posesiunii, căci nu poți prelungi ceea ce nu există. Dar chiar dacă posesiunea i-ar fi vicioasă, adică obținută de la adversar prin silnicie ori în mod clandestin sau precar, încă nu i se acordă prelungire, căci o atare posesiune la nimic nu i-ar folosi.

---

[149] Interdictul *Saluianum* îi oferă lui G. prilejul unor aluzii la regimul de exploatare latifundiară prin coloni; asupra datei și autorului acestui interdict, G. nu dă informații; ipotezele asupra conținutului și formulei, la Girard (*Man.*, p. 818, n. 1). Din mărturii indirecte deducem că raporturile dintre colon și proprietarul latifundiului, nefiind reglementate prin lege, un pretor, Salvius, pe la începutul imperiului, a statornicit interdictul recuperatoriu care-i poartă numele; prin el, inventarul agricol (vite, unelte etc.) adus de colon pentru exploatarea agricolă îi era constituit latifundiarului drept gaj, pentru a se asigura de plata redevenței anuale. Inventarul rămînînd în seama colonului (altfel, practic, exploatarea ar fi fost imposibilă), cînd acesta îl înstrăina sau lăsa redevența neplătită, interdictul opera asupra lui (Giffard, *Dr. rom. Oblig.*, p. 393—394).

[150] În dreptul clasic, posesiunea transmisă prin *traditio* se dobîndea, de către *accipiens*, numai prin *usucapio*; iar prin introducerea interdictului *utrubi*, și de către acela dintre litiganți care posedase mai îndelung în anul precedent.

Redactarea interdictului *utrubi* o aflăm în Edictum (Lenel, p. 489); pentru *possessio iusta* sau *utiiosa*, v. §§ 150—154; pentru *possessio pro herede* sau *pro possessore*, v. §144; pentru *possessio uacua*, v. II, 51 și IV, 131[a]; alte amănunte la Val. Al. Georgescu, *De la* possessiones.

Rațiunea interdictului *utrubi* se pare că nu trebuie căutată în evoluția dreptului, ci, prin accident, în greșita interpretare a legii Atinia, privitoare la cerința timpului necesar uzucapiunii (cf. Pugsley, *op. cit.*, p. 264, în legătură tocmai cu G., §§ 152 și 160).

152. Anul este socotit de-a-ndăratelea. Astfel, dacă tu, să zicem, ai posedat în primele opt luni, iar eu în cele 7 luni ce urmează, voi fi preferat eu, deoarece, cînd e vorba de acest interdict, posesiunea primelor trei luni nu-ţi foloseşte la nimic, căci se referă la posesiunea din celălalt an.

153. Noi zicem că posedăm nu numai cînd posedăm nemijlocit, noi înşine, ci şi cînd altul posedă în numele nostru, chiar dacă acela nu s-ar afla supus puterii noastre, precum este colonul[151] şi locatarul. Tot astfel, mai zicem că posedăm noi, prin intermediul celor la care am lăsat un lucru în depozit sau l-am dat în comodat, sau cărora le-am încredinţat folosinţa gratuită a unei locuinţe *(gratuita habitatio)*. Iată ce înţeles are ceea ce, în mod curent, se spune că noi putem păstra o posesiune prin oricine posedă în numele nostru. Mulţi socot chiar că o posesiune poate fi păstrată şi numai cu gîndul *(animo)*[152]; adică chiar şi atunci cînd nu posedăm noi înşine nemijlocit şi nici altul, în numele nostru, încă zicem că avem posesiunea, atîta timp cît nu am renunţat la ea, adică sîntem cu gîndul să ne mai întoarcem de unde am plecat[153].

Chestiunea persoanelor prin mijlocirea cărora putem dobîndi o posesiune am lămurit-o în comentariul al II-lea, dar faptul că noi nu putem dobîndi o posesiune numai prin simpla intenţie, e mai presus de orice îndoială[154].

---

[151] Posesiunea prin intermediul colonului — *inquilinus*. Colonul apare în textul lui G. ca fiind subiect de drepturi, chiar independent şi nesupus jurisdicţiei nimănui *(licet is nostro iuri subiectus non sit)*. Nu distingem clar la care din cele trei forme de *colonus* se referă: ţăranul statornicit pe o moşie; arendaşul; forma intermediară, între *seruus* şi *colonus* (Brósz, *Les changements semantiques du mot* colonus, An. Univ. Budapesta, 1959 (ZS, 1966, p. 550) — G. Ciulei).

[152] G. reia teoria posesiunii, iniţiată de Q. Mucius, dar rămasă amorfă în operele aceluia (Schulz, *Gesch. d. röm. Rechtswiss.*, p. 190); pînă să se ajungă la forma ei clasică, considerată capodoperă a orînduirii sclavagiste, teoria aceasta a fost stăruitor reluată de jurisprudenţa romană; meritul celui care a pus ordine, şi aici, revine lui Labeo (Aul. Gell., XIII, 10): posesiunea, un raport de fapt derivat din contingenţa elementului psihic, intenţional *(animus possidendi)* cu cel fizic *(corpus)*, se pierde — oricare din cele două elemente ar lipsi.

[153] La ipotetica întrebare dacă aceste elemente trebuiau întrunite numai în persoana lui *dominus* sau şi prin coloni, sclavi, persoane libere, G. oferă un răspuns în treacăt (II, 95). Neaflînd o menţiune la clasici, asupra căror fonduri se putea întrerupe *corpore* o posesiune, fără ca aceasta să fie pierdută, Albertario (RHD, 1931, p. 1—29) încearcă un răspuns, apelînd la un text din Iust. Inst. (IV, 15, 9, după care s-a făcut restituirea părţilor lipsă din G. I.), care, referindu-se la imaşurile de vară şi de iarnă *(saltus hiberni et aestiui)*, arată că posesia asupra acestora, *dominus* o avea în mare parte a anului; dar părăsindu-le periodic, conform uzului normal al lor, cînd exploatarea ar fi devenit imposibilă, şi economiceşte inutilă, aceea nu se pierdea totuşi. Vorbind deci de elementul continuităţii posesiei *(animo)* a absentului, s-ar presupune că G. s-ar fi referit aici la acele imaşuri care-i ofereau cel mai tipic exemplu. Documentar nu ştim dacă, din perioada postclasică începînd, *animus* ar fi devenit totul într-o posesie, pe cînd *corpus* (ca element esenţial pentru păstrarea posesiunii) s-ar fi redus juridiceşte la nimic; ştim însă că, mult înainte de G., s-au făcut încercări de justificare a posesiunii *(corpore)*; că, numai în baza lui *animus* (ψυχῇ δεσπόντος — Theoph.), latifundiarul nu-şi justifica dreptul asupra vreunei moşii îndepărtate, ale cărei hotare nu le-a cunoscut vreodată, dar de la care colonii, posesorii de fapt, îi trimiteau anual, drept plată pentru acel *animus possessionis*, roadele muncii lor (v.: în *Iter ad fretum Siculum* (116 î.e.n.), satira lui C. Lucilius (din cercul Scipionilor), cum s-au concretizat *corpus* şi *animus* în voiajul plin de peripeţii al acestuia în Calabria şi Sicilia, unde avea latifundii — c. III (ediţia Fr. Marx, 1905); Cichorius, *Untersuch. zu Lucilius*, 1908, p. 251—261).

[154] La întrebarea dacă o posesiune ar putea fi dobîndită numai prin *animus*, G. răspunde cu un veto categoric *(nec ulla dubitatio est quia animo possessionem adipisci non possimus)*.

154. Interdictul pentru redobîndirea posesiunii *(recuperandae possessionis)* se dă în mod obişnuit cînd cineva a fost alungat cu forţa dintr-o posesiune; unuia ca acesta în adevăr îi stă la dispoziţie acest interdict al cărui început este: „*De unde l-ai alungat tu pe acela cu forţa (unde tu illum ui deiecisti)*"; prin intermediul lui, cel care a alungat cu forţa este obligat să-i restituie celuilalt posesiunea obiectului, afară, bineînţeles, dacă şi cel care fusese alungat nu-l poseda, la rîndu-i ⟨de la acela *⟩, tot prin forţă sau clandestin sau precar; căci pe unul care posedă de la mine prin forţă, clandestin sau precar, eu îl alung fără nici o sancţiune [155].

155. De multe ori, chiar dacă am alungat cu forţa pe unul care poseda de la mine prin violenţă, clandestin sau precar, încă sînt silit să-i restitui posesiunea, de pildă cînd l-am alungat prin violenţă cu arma; căci din cauza atrocităţii delictului, trebuie să suport consecinţele faptei pînă-ntr-atît, încît în orice chip trebuie să-i restitui posesiunea. Sub numele de „armă" noi înţelegem nu numai scutul, sabia şi chivăra, ci şi ciomagul şi piatra [156].

156. O a treia diviziune a interdictelor stă în aceea că ele sînt sau simple sau duble.

157. S i m p l e sînt cele în care unul este reclamant şi altul pîrît; din categoria aceasta fac parte toate interdictele restitutorii sau exhibitorii; reclamant este acela care pretinde ca un obiect să fie scos la iveală — sau restituit; pîrît este acela de la care se pretinde să dezvăluie sau să restituie.

158. Printre interdictele prohibitorii, unele sînt duble, altele simple.

159. Sînt simple, de pildă, cele prin care pretorul interzice ca pîritul să întreprindă ceva pe un loc sacru, pe un ţărm sau pe o apă curgătoare publică; aici, reclamant este acela care pretinde să nu se facă ceva, iar pîrît, cel care pretinde să se facă.

160. Interdicte d u b l e [157] sînt cele *uti possidetis* [158] şi *utrubi*. Ele se numesc duble pentru că situaţia ambilor litiganţi este aceeaşi, adică

---

* *ab eo* — Huschke.

[155] Din regula atestată, pentru vremea sa, de G. (sup., § 154), potrivit căreia o posesiune pierdută prin violenţă putea fi redobîndită tot prin violenţă *(uim ui reppelere)*, adică autotutela activă (Betti, EDI), a urmat mai tîrziu şirul reformelor imperiale (C. Th., 4, 22, 3; C. Iust., 8, 4, 9; şi Iust. Inst., 4, 15, 6) care înăspresc reprimarea deposedărilor prin violenţă.

[156] Formula interdictală *unde ui*, în cele două variante, se găseşte la Lenel (Edictum, p. 465, 467).

Interdictul *de ui armata* atît de necesar unuia deposedat cu arma, îi era totuşi refuzat aceluia care, şi el, la rîndu-i, deposedase cu arma. Contra unui asemenea reclamant, devenit acum pîrît, se proceda direct prin alungarea dintr-o *uiciosa possessio*, fără pericolul sancţiunii *(impune deiectio)* (Nicosia, *Studi sulla* deiectio, Milano, 1965, 189 p. (ZS, 1966, p. 450—461, — Broggini)).

[157] Deasupra principiului obişnuit al u n i c i t ă ţ i i a c ţ i u n i i şi s i m p l e i n e g a ţ i u n i (chei de boltă ale vechii proceduri), se înalţă de acum principiul i n t e r d i c t e l o r d u b l e, recursoriu (cf: Ihering, *L'espr. du dr. rom.*, IV, p. 88 şi urm.; Eck, *Die Sogenanten doppelseitigen Klagen des röm. u. gem. deutsch. Rechts*, Berlin, 1870); aici, fiecare din părţi fiind reclamant şi totodată pîrît, iar obiectul, acelaşi, acţiunile acestora se conexau *(iudicium duplex)*.

[158] Asupra interdictului *uti nunc possidetis*, v.: Ciapessoni, *Appunti sul testo edittale degli interdetti*, 1937, p. 41; Kaser, *Die Typen d. Eigentum u. Besitz*, 1956, p. 250; şi Val. Al. Georgescu, *De la* possessiones, p. 152.

nici unul nu este socotit cu precădere a fi pîrît sau reclamant; ci fiecare din ei joacă rolul atît de pîrît, cît şi de reclamant şi de aceea pretorul se adresează şi unuia şi altuia cu acelaşi limbaj; în adevăr, redactarea interdictelor, în esenţă, este aceasta: „*Aşa precum posedaţi în momentul de faţă, la fel să posedaţi şi în viitor, dar interzic a se face aceasta prin violenţă*"; şi cam tot aşa este şi a celuilalt interdict: „*Interzic a se proceda prin violenţă pentru ca să-l ia acela la care din voi doi*[159] *a stat cea mai mare parte din an sclavul acesta despre care este vorba*".

161. Odată descrise felurile interdictelor, urmează să vorbim despre procedura şi efectele lor. Începem cu cele simple.

162. Cînd se acordă un interdict restitutoriu sau unul exhibitoriu, cum ar fi de pildă de a-i fi restituită cuiva posesiunea celui care a fost alungat cu forţa, sau cutărui patron să i se prezinte libertul căruia ar vrea să-i impună unele servicii, se poate ajunge la astfel de rezultate uneori fără nici un risc, iar alteori cu risc.

[Sancţiuni pentru neexecutarea interdictului. Intervenţia arbitrului]

163. Într-adevăr, dacă acela cu care te afli în proces a cerut un arbitru şi a obţinut formula care se cheamă *arbitraria*[160] şi dacă, după arbitrarea judecătorului, ar trebui să fie restituit sau prezentat ceva, iar el îl prezintă sau restituie fără nici o obiecţie, atunci este absolvit; dar dacă nu-l prezintă şi nici nu-l restituie, el este condamnat la cît valorează obiectul[161]. Dar şi reclamantul combate fără risc cu unul care nu trebuie nici să prezinte şi nici să restituie ceva, afară numai cînd i-ar fi opusă o acţiune de şicană *(iudicium calumniae)*, pentru a 10-a parte din valoare. Deşi Proculus a decis că unul care a cerut un arbitru este de neconceput că şi-ar permite să recurgă la acţiunea de calomnie, cînd prin însăşi aceasta ar lăsa impresia că recunoaşte obligaţia de a restitui sau a dezvălui, noi din contră, ne folosim de altă regulă, şi pe bună dreptate, căci cineva cere un arbitru mai degrabă pentru a combate cu o procedură mai moderată, decît pentru că ar mărturisi.

164. Acela care vrea să ceară un arbitru trebuie însă să fie atent să-l ceară imediat, înainte de a ieşi din faza *in iure*, adică înainte de a

---

[159] Considerat glosemă de Mommsen, v. discuţiile la Fraenkel, ZS, 1934, p. 312.

[160] Aici nu este vorba de forma originară, simplă, a unei arbitrări mediatoare, ci de aceea evoluată, în care arbitrul *(qui accipit formulam quae appelatur arbitraria)* judecă mai mult după echitate, uneori chiar fără formulă (Brühl, *Juge et prudent*, p. 1—28). Deci, mai mult decît *iudex* (care judecă după lege şi după instrucţiunile date prin formulă), el *nu* caută soluţia în legi, ci, ca un observator luminat *(selectus)*, chemat să supravegheze modul cum explică părţile pretinsul drept, le dirijează discuţiile, le luminează cu experienţa sa şi îi împiedică să rezolve conflictul pe calea violenţei (o astfel de arbitrare la Plautus, *Rudens*, art. IV, sc. 3).

[161] Ameninţarea cu condamnarea pecuniară (la *quanti ea res est*) constituia — spune G. — o garanţie că ordinul arbitrului va funcţiona bine (Schönbauer, *Von Wesen der* iudicia arbitraria, loc. cit.).

pleca de la pretor [162], căci, celor care-l cer mai tîrziu, nu le este admisă nici o îngăduinţă.

165. Aşa că, dacă nu a cerut un arbitru şi a ieşit de la pretor fără să spună un cuvînt, procedura se desfăşoară pînă la sfîrşit pe riscul său. În adevăr, reclamantul provoacă pe adversar la o *sponsio*, pentru cazul că, contravenind interdictului pretorului, nici nu ar dezvălui obiectul şi nici nu l-ar restitui; acela restipulează, la rîndu-i, contra sponsiunii adversarului. Reclamantul remite apoi adversarului formula sponsiunii, iar acela, la rîndu-i, pe cea a restipulaţiunii. Iar dacă — în eventualitatea că, obţinînd cîştig pe linia sponsiunii, reclamantul vine de mai adaugă lîngă formula sponsiunii şi pe cea a acţiunii pentru restituirea sau dezvăluirea obiectului — adversarul nu i l-ar restitui totuşi şi nici nu l-ar consemna, atunci ⟨acel adversar să fie condamnat la contravaloare... *⟩.

166. ⟨Acela care va fi cîştigat însă în faza aceasta **⟩ obţinînd la licitaţie fructele, va fi pus în posesiune provizorie, numai dacă va fi asigurat pe adversarul său, printr-o stipulaţie relativă la culegerea fructelor *(fructuaria stipulatio)*, a cărei putere şi operativitate stă în aceea că, dacă judecata va fi să hotărască în legătură cu posesiunea, contrar pretenţiilor sale, îi va plăti adversarului suma corespunzătoare.

Dezbaterea aceasta contencioasă, în legătură cu perceperea fructelor, se cheamă l i c i t a ţ i a f r u c t e l o r *(fructus licitatio)*, evident, pentru că litiganţii ⟨combat acum despre a şti care din doi să perceapă fructele ***⟩.

Se provoacă apoi unul pe altul la o *sponsio*, susţinînd fiecare că, împotriva interdictului pretorului, le-a fost făcută, pe cînd posedau, o violenţă şi ca atare, amîndoi, pe rînd, restipulează contra sponsiunii făcute; ⟨iar dacă numai unul afirmă că este posesorul, se face între ei, în acelaşi scop, o singură *sponsio* şi o singură restipulaţie ****⟩.

166[a]. ⟨Odată obţinute formulele sponsiunilor şi restipulaţiunilor*****⟩, judecătorul, în faţa căruia au loc dezbaterile în legătură cu acel litigiu, cercetează, evident, să vadă ce a cuprins pretorul în interdictul său; cu alte cuvinte, care din cei doi nu posedase, nici prin violenţă, nici clandestin

---

* 1 filă (p. 243—244 = 48 rînduri) ilizibilă: *quanti ea res erit, aduersarius ei condemnetur* — Krüger (în continuare, restituirile Bizoukides (§ 165[a]) şi Huschke (§ 165[b]), nereţinute).

** *Sed qui superauerit* — după sens (*Et qui superauerit* — Textes [7]).

*** *de eo inter se certant, uter eorum fructus interim percipiat* — Krüger—Novelli (întregire) (similar — Lenel (ZS, 1930, p. 1—17)).

**** *uel si unus tantum possidere se dicit, una inter eos itemque restipulatio una ad eam fit* — Krüger — Textes [7] (notă).

***** *Deinde editis formulis sponsionum et restipulationum* — Huschke, după sens.

---

[162] Cererea arbitrului (§§ 164—165): Propoziţia *id est antequam a praetore discedat* (închisă în paranteză de Huschke—Kübler, ca fiind superfluă), Solazzi o abandonează mai degrabă înţelegerii cititorilor pentru care *ex iure exire* era destul de clar şi chiar mai precis decît *a praetore discedere*.

Sero... indulgetur trebuie să fie o glosemă, nu numai fiindcă acesta este singurul loc unde G. foloseşte pe *sero* şi *indulgere*, ci pentru că *sero* e vag, el nu indică un termen *usque ad quem*; după cum nici *statim petat, antequam ex iure exeat* nu fixează un termen riguros. Dealtfel, pentru astfel de considerent stilistic, întregul pasaj de la: *et recte* (§ 163)... pînă la *itaque* (acest §) este suspect a fi o glosemă (Beseler, *Fruges et Paleae*, p. 10).

și nici în chip precar acel fond sau acele clădiri, la data cînd a fost dat interdictul.

După ce judecătorul a anchetat și a dat sentința, să zicem, în favoarea mea, îl condamnă pe adversar să-mi achite sumele sponsiunii și restipulațiunii pe care le făcusem cu el, iar pe mine mă absolvă de sumele sponsiunii și restipulațiunii care fuseseră făcute cu mine. Și aceasta cu atît mai mult cu cît posesiunea se află acum la adversarul meu, fiindcă a cîștigat la licitație fructele; iar dacă nu-mi restituie posesiunea, va fi condamnat prin procedura Cascelliana [163] sau prin cea de la execuția silită.

167. Așa că, dacă acela care a dobîndit la licitație fructele nu va reuși să facă dovada că posesiunea i se cuvine, este obligat să plătească, cu titlu de pedeapsă, atît suma sponsiunii, cît și pe cea a restipulațiunii, precum și să restituie fructele licitației și, cu atît mai mult, fructele pe care le-a perceput între timp [164]. Evident, contravaloarea fructelor licitației nu reprezintă, la drept vorbind, numai prețul fructelor, ci și una care se plătește cu titlu de pedeapsă, fiindcă cineva a căutat să rețină în acest interval o posesiune care nu-i aparținea, și a suprimat posibilitatea culegerii fructelor.

168. Acela însă care a fost învins la licitația fructelor, dacă nu a făcut dovada că posesiunea i se cuvine, este obligat, cu titlu de pedeapsă, numai la suma sponsiunii și a restipulațiunii.

169. Trebuie menționat totuși aici că cel care a pierdut la licitația fructelor este liber ca, fără să mai recurgă la o *stipulatio fructuaria*, să acționeze în legătură cu licitația acestora — așa cum se procedează prin procedura Cascelliana sau de urmărire — pentru a căpăta posesiunea. În acest scop s-a și dat chiar o procedură, care se cheamă *fructuaria*, pentru că prin ea reclamantul obține garanția că ceea ce va decide judecătorul îi va fi achitat. Se zice că și această procedură este de urmărire, întrucît prin ea se urmărește cîștigarea sponsiunii; în schimb, nu se mai cheamă Cascelliana.

170. Cum însă, după darea interdictului, se găseau unii care nu voiau să execute restul actelor de procedură ce decurgeau din interdict, și din această cauză diferendul nu putea fi curmat, pretorul și-a îndreptat atenția asupra acestui lucru și a instituit niște interdicte pe care le numim secundare, pentru că sînt aduse în subsidiar.

Operativitatea acestora *(uis et potestas)* stă în aceea că cel care nu execută cele ordonate în interdict, chiar dacă nu comite, să zicem, o

---

[163] Procedura Cascelliană se urma pentru redobîndirea posesiunii; cît și pentru obținerea fructelor rezultate (inf. § 169). Aulus Cascellius, amicul lui Cicero, profesorul lui Labeo, este menționat de Horatius (*Ars poet.*, 371), de Quintilianus (*Inst. Orat*, VI, 3, 87) și de Macrobius (*Saturn.*, II, 6, 1). Valerius Maximus (VI, 2, 12) relatează, despre acesta, că a criticat prea liber politica lui August, numindu-l bătrîn fără copii *(orbus)* (Novelli, II, 270, notă; Kunkel, *Herk.* p. 25—27).

[164] Dobîndirea fructelor naturale de către posesorul de bună-credință se face *per preceptionem*; la fel, uzufructuarul, și cu fructele civile.

Nedistincția deriva din faptul că în ambele cazuri deținătorii erau legați de bunul fructifer, prin aceeași stare de fapt. Chiar dacă posesiunea de bună-credință nu avea la bază un just titlu, asemănător lui *ius domini*, posesorul era îndreptățit totuși pentru atribuirea fructelor *(naturali ratione)*, pentru buna lui credință și pentru munca *(pro cura et cultura)* ce depusese și pentru *custodia* fondului însuși *(diligentia in custodiendo)*.

violenţă sau nu scoate la licitaţie fructele sau nu dă garanţie pentru licitaţia lor, sau dacă nu face promisiuni solemne şi nici nu acceptă acţiunile privind acele promisiuni solemne, — dacă posedă, el va trebui să restituie adversarului posesiunea, iar dacă nu posedă, nu trebuie să facă greutăţi posesorului. În felul acesta, chiar dacă ar fi putut cîştiga altfel prin interdictul *uti possidetis* — dacă ar fi executat celelalte lucruri ce decurg din interdict — el încă nu va obţine totuşi cîştig printr-un interdict secundar, dacă nu le-a executat ⟨. . . *⟩.

[Despre procesele şicanatorii]

171. ⟨Temeritatea atît a acelora care pornesc cu uşurinţă procesele, cît şi a celor cu care se poartă procesele **⟩ este frînată atît prin sancţiuni băneşti, cît şi prin respectul datorat jurămîntului ⟨şi prin teama de infamie pentru sperjur *** [165]⟩; şi tocmai pentru aceea ⟨în unele⟩ cazuri pretorul a admis ca acţiunea să fie la dublu contra ⟨celor ce tăgăduiesc ****⟩, de ex. la acţiunea lucrului judecat sau la aceea pentru rambursarea cheltuielilor ori plata daunelor, precum şi privitor la legatele lăsate prin *damnatio*; în alte cazuri s-a îngăduit să se facă o *sponsio*, cum ar fi de pildă la procesele în legătură cu împrumuturile de sume precise *(actio certae creditae pecuniae)* şi cu restituire la dată precisă *(actio de pecunia constituta)*; dar, pe cînd la împrumuturile de sume precise acea *sponsio* se face pentru a treia parte, la plăţile cu restituiri la dată certă, pentru jumătatea valorii.

172. Dacă însă nici teama de legămîntul făcut prin *sponsio* a celui cu care se poartă procesul şi nici teama de acţiunea la dublu nu dau rezultate, precum nici teama că acţiunea ar fi de la început pentru mai mult decît simplu — pretorul permite să se pretindă prestarea jurămîntului că „*Nu din spirit de şicană se tăgăduieşte*". S-a ajuns de aici că cei care vin la succesiune în calitate de moştenitori, cît şi cei care sînt socotiţi că vin în locul moştenitorilor, să nu fie obligaţi la mai ⟨mult decît simplu *****⟩; dar tot aşa, pe femeile şi pupilii, care sînt scutiţi de riscul sponsiunii, îi obligă totuşi să depună şi ei jurămîntul.

---

* 14 rînduri din p. 246 şi 21 de rînduri din p. 247 ilizibile.

** *Temeritas tam agentium qua eorum cum quibus agitur modo* — Krüger, după Iust. Inst. (4, 16 pr.).

*** *modo metu infamiae coer(ce)tur* — Textes [4].

**** *ex quibusdam* — Textes [7], după Iust. Inst.

***** *simplo non amplius* — Novelli, restituire pe nedrept ignorată (dar nici respinsă) (*simplo tenus* — Studemund).

[165] Pentru *sancţiunea jurămîntului* (inf., § 179—181), v. *legatum per damnationem* (sup., § 9) şi *metus infaminae* (acest §).

Pecunia constituta era suma promisă a fi restituită la o dată precisă; deci un fel de cambie orală. Creditorul avea contra debitorului o *actio constitutae pecuniae*.

Sponsio tertiae partis, promisiunea la o treime în plus, afară de suma dată cu împrumut dimpreună cu dobînda legală, era convenţională; iar cînd pîrîtul şicana, în proces, prin *denegatio*, sau pur şi simplu cînd nu achita debitul, deşi îşi recunoştea *mora*, era penală *(poena)*.

Independentă, dar paralelă cu *condictio certae pecuniae*, era *actio creditae pecuniae* (sup. § 13) sau, cum îi mai spune G., o *actio de certa pecunia*, utilă în mod deosebit la *mutuum*, dar şi pentru tutelarea oricărei *expensilatio* şi oricărei *stipulatio* (III, 124).

Infitias ire (§ 172), expresie arhaică, aplicată, pe cît se pare, în speţele de calomnie, cu jurămînt *(Kalumnieneid*, v. Kaser, *Zum Ediktalstil*, p. 57).

[Tarifarea pecuniară a delictelor]

173. Dar există acţiuni care, chiar de la început, pornesc cu pretenţii la mai mult decît simplu; aşa, de pildă, în caz de furt flagrant, la de 4 ori valoarea; în caz de furt neflagrant, la de 2 ori valoarea; iar în cazul furtului tăinuit şi descoperit, la de 3 ori valoarea. Într-adevăr, în aceste cazuri, precum şi în altele asemănătoare, indiferent dacă cel implicat în proces recunoaşte [166] sau tăgăduieşte, acţiunea este la mai mult decît simplu.

174. Dar şi spiritul de şicană al reclamantului este frînat: uneori prin acţiunea de calomnie *(iudicium calumniae)*, alteori prin cea contrarie, în sfîrşit, prin jurămînt ori prin restipulare.

175. *Iudicium calumniae* îşi află, dealtfel, loc în toate procesele, şi sancţiunea este a zecea parte din valoarea reclamată, afară de cazul sancţiunii împotriva celui ce pretinde [pe altul în sclavie], cînd este a treia parte [167].

176. Cel cu care te afli în proces are libertatea să aleagă: sau să răspundă cu un proces de şicană *(calumnia)* sau să pretindă jurămîntul că „*Procesul nu a fost pornit din spirit de şicană*".

[Acţiunea contrară]

177. Acţiunea contrară *(iudicium contrarium)* se acordă numai în anumite cazuri, spre ex. cînd se acţionează pentru injurii sau cînd procesul se poartă cu o femeie pe motivul că, fiind trimisă în posesie, ca una ce e însărcinată, a transmis altuia posesiunea prin manopere viclene; sau cînd cineva acţionează pentru că, spune el, fiind trimis în posesie de pretor, a fost împiedicat la aceasta de partea adversă.

Dar pe cînd împotriva acţiunii de injurii sancţiunea ce se aplică este o zecime din valoare, contra celorlalte două ea este o cincime.

178. La acţiunea contrară coerciţiunea este mai severă. Căci — pe cînd la acţiunea de şicană nimeni nu este condamnat la a zecea parte, decît dacă acela care, fiind conştient că reclamă pe nedrept în justiţie, a pornit totuşi acţiunea numai pentru a vexa pe adversar, sperînd în cîştigarea procesului mai curînd prin vreo greşeală a judecătorului sau prin vreo nedreptate decît în numele adevărului. Calomnia, ca şi vina de furt,

---

[166] În dreptul clasic, ca şi în *ius uetus*, chestiunea daunelor era rezolvată, prin evaluarea tarifară legală, invariabilă; la întrebarea dacă în sec. II e. n. nu era posibilă o estimare relativă, chiar una derivată dintr-o *stipulatio poenae*, nu aflăm la G. răspuns. Acestea, transportate în dreptul vechi, ar fi părut cazuri izolate şi de neînţeles, în contradicţie cu spiritul acelor vremi. Dar prevederile vechi din l. XII T., transportate în dreptul clasic, care silea pe judecător să aplice mecanic tarifarea, nu erau oare în contradicţie cu o mulţime de alte prevederi legale, venite între timp, şi care nu mai îngrădeau pe judecători la aprecierea corectă a raporturilor juridice? Din §§ următoare pot fi făcute indirect deducţii (Wenger, *Istit. di proc. civ. rom.*, p. 94 şi urm.).

[167] *Adsertor* nu se referă la *a. libertatis* (din § 14), cum lasă să se înţeleagă traducerea lui Zulueta, ci, mai curînd la un *a. seruitutis*, dedus din contextul care discută aspra sancţiune aplicată celui ce reclamă în sclavie peste drept, pe un om liber.

stă în adevăr în intenţie. Dacă se întîmplă însă ca, prin acţiunea contrară, reclamantul să piardă procesul, el va fi condamnat în orice caz, chiar dacă, fiind indus în eroare, a gîndit că acţionează pe drept [168].

179. Aşa cum numai în anumite cazuri se poate răspunde printr-o acţiune contrară, la fel se poate spune şi atunci cînd e vorba de acţiunea de calomnie; dar ca să acţionezi, îţi este permis să te serveşti numai de una sau alta din ele. Acesta este motivul pentru care, cînd s-a cerut să se stabilească prin jurămînt că nu este calomnie, nu ţi se mai acordă în nici un chip acţiunea de calomnie şi tot astfel nu-ţi poate fi acordată nici cea contrară.

180. În anumite situaţii se obişnuieşte să se aplice o sancţiune chiar şi restipulaţiei; astfel, după cum la acţiunea contrară reclamantul este oricum condamnat dacă nu a susţinut temeinic procesul şi nu se mai cercetează să se vadă dacă a ştiut sau nu că acţionează pe nedrept, tot aşa şi aici, dacă nu a putut cîştiga, reclamantul va fi oricum condamnat cu sancţiunea restipulaţiei.

181. Aceluia care suportă o penalizare de pe urma unei restipulaţii, nu i se mai poate opune acţiunea de calomnie şi nici pretinde să-şi respecte legămîntul vreunui jurămînt, căci în atare situaţii este evident că nu mai poate fi loc pentru o acţiune contrarie.

182. Sînt loviţi de ignominie cei condamnaţi în baza anumitor acţiuni, precum cea de furt, de jaf prin violenţă, de injurii; şi tot astfel a acţiunilor de societate, fiducie, tutelă, mandat, depozit. Dar înfieraţi cu infamia sînt nu numai cei condamnaţi pentru furt, jaf prin violenţă sau injurie, ci, cum aflăm scris în edictul pretorului, şi aceia care au făcut compromisuri în acest sens; şi pe bună dreptate, căci este foarte mare deosebire între a fi debitor în urma unui delict sau în baza unui contract. Şi cu toate acestea, nicăieri în edict nu se specifică textual cazul cînd cineva este lovit de infamie, ci se spune numai atît că acela căruia îi este interzis să se interpună ca reclamant în locul altuia, şi să dea un cognitor sau să aibă un procurator sau să intervină într-un proces cu titlul de procurator sau de cognitor, este lovit de infamie [169].

---

[168] *Aemulatio*, în sens larg abuzul de drept (Scialoja, *Enc. giur. it.*, 1884; id., *Studi giur.*, III, 1932), tradus prin „act şicanator, spre a vexa"; discutat la maximum (Coroi, *La violence criminel romain*, thèse, Paris, 1915, p. 189 şi urm.), se prezenta în dreptul roman sub variate forme — *iniura, infitiatio, calumnia* etc. — şi numeroase spețe, pornind de la fapte inocente (stăpînul roiului de albine, adăpostite în pomul vecinului, după ce a stricat grădina acelui, readucîndu-le) pînă la altele rafinate (Bratosek, *Sul concetto di atto emulativo*, Atti Verona, II, p. 216).

Calumnia este, în explicaţiile lui G., cel mai tipic din actele emulative: actul de şicană personală. Cuvintele lui G. — ... *non recte se agere, sed uexandi...crimen* — arată că actul acesta se referă în primul rînd la reclamant *(iniuria uindicare)*, dar că el se poate referi şi la pîrît: *iniuria negare* (§§ 9, 171 — cf. Simon; *Begriff u. Tatbestand der* iniuria, p. 169—174).

[169] Lista acţiunilor infamante coincide, la G., cu cea din Edictum (*De postulando*, p. 76 şi 86), unde *infamia* privea, în plus, şi pe cei condamnaţi în acţiuni nedelictuale *(actio doli)* — cf. Zulueta, II, 301.

[Citarea în justiţie]

183. În sfîrşit, trebuie ştiut că cel care vrea să compară cu cineva în justiţie trebuie să-l citeze *(in ius vocare)* iar dacă cel citat nu vine, să suporte, în virtutea edictului pretorului, o sancţiune. Şi totuşi, pe unele persoane — cum ar fi părinţii, patronii, patroanele, la fel copiii şi părinţii patronului sau patroanei — nu ne este îngăduit a le chema în justiţie fără încuviinţarea pretorului; împotriva celui ce ar contraveni acestor dispoziţii, s-au statornicit sancţiuni.

[Cauţiunea judiciară (uadimonium)]

184. Cînd însă adversarul a fost citat în justiţie, iar procesul nu a putut fi tranşat în acea zi, trebuie să i se ceară celui citat o cauţiune *(uadimonium)* [170], adică angajamentul că se va înfăţişa la o dată anumită.

185. La unele procese, angajamentele se iau pur şi simplu, adică fără nici o cauţiune, la altele cu cauţiune, la unele prin prestarea unui jurămînt, iar la altele prin interpunerea recuperatorilor, pentru ca în felul acesta, cel care nu s-ar înfăţişa să fie condamnat pe loc de recuperatori la contravaloarea cauţiunii; aceste lucruri sînt specificate, fiecare în parte, şi cu multă atenţie, în edictul pretorului.

186. Cînd acţiunea este în materie de lucru judecat sau pentru rambursarea cheltuielilor făcute de *sponsor*, cauţiunea se fixează la atîta cît va fi valoarea acestui litigiu; în restul cazurilor însă, cauţiunea va fi la atît cît va fi jurat reclamantul că are dreptul, fără nici un gînd de şicană. Şi totuşi, cauţiunea nu trebuie să fie mai mare decît jumătatea valorii, şi în nici un caz peste 100 000 de sesterţi. Prin urmare dacă valoarea litigiului ar fi de 100 000 de sesterţi şi nu e vorba nici de acţiunea lucrului judecat, şi nici de aceea pentru rambursarea cheltuielilor, cauţiunea nu trebuie să fie mai mare de 50 000 de sesterţi.

187. În schimb, persoanele pe care nu le putem chema în judecată fără încuviinţarea pretorului — fără sancţiuni — pe aceleaşi nu le putem obliga, fără voia lor, nici la cauţiune, afară numai dacă pretorul le-ar admite accesul în instanţă.

---

[170] *Vadimonium* era extrajudiciar, unilateral şi neconstrîns, decît printr-o *stipulatio* (cf. C. Tomulescu, *Vadimonium*, p. 321 şi urm. — discutînd tablele cerate de la Herculanum); sau o garanţie prin jurămînt (cf. La Pira, *Un caso di* vadimonium iure iurando, în: *Studi Albertoni*, I, p. 445—452).

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

GLOSAR — INDEX DE MATERII *

absente aduersario ● în lipsa adversarului IV 29, 84
(inter) absentes negotia ● tranzacţii între absenţi I 93; III 136, 138
absentis rem alienare ● v. *alienare*
abstinendi potestas successione ● drept de renunţare la moştenire II 160
accedere ● a dobîndi I 67; a garanta III 119; a lua asupra-şi IV 84; a adăuga II 102
acceptilatio ● acceptare simbolică a unei plăţi II 85; III 169—172
acceptum iudicium ● acceptarea formulei IV 114
accessio est in principali ● accesoriul este în obiectul principal III 126
~ *temporis possesionis* ● prelungirea timpului de posesie IV 151
actio ● acţiune:
~ *ad exhibendum* ● ~ pentru dezvăluirea unui obiect IV 51
~ *adiecticiae qualitatis (exercitoria, institoria; de peculio et de in rem uerso; tributoria)* ● ~ de implicare a răspunderii lui *pater familias* sau a stăpînului (pentru tranzacţiile fiilor sau sclavilor puşi în fruntea corabiei sau a unei întreprinderi; ~ de despăgubire din peculiu şi din ce a trecut în patrimoniu; ~ de repartiţie a despăgubirii pagubelor) IV 71—74[a]
~ *certae creditae pecuniae* ● ~ pentru restituirea împrumutului de sumă precisă IV, 13, 50, 171
~ [*ciuilis*] ● ~ [civilă] II 82
~ *commodati* ● ~ de comodat IV 33, 59
~ *damni infecti* ● ~ pentru prejudiciu eventual IV 31
~ *damni iniuria dati* ● ~ pentru păgubirea materială, nedreaptă III 210; IV 9; 37, 76, 112, 171
~ *de eo quod in rem patris dominiue uersum est* ● ~ pentru deducerea a ceea ce a trecut în averea tatălui sau a stăpînului IV 73
~ *de moribus mulieris* ● ~ în legătură cu moravurile soţiei IV 102
~ *de pecunia constituta* ● ~ de restituire a împrumutului la dată precisă IV 171
~ *de uitibus succisis* ● ~ de tăiere a viţelor IV 11
~ *decimae partis* ● ~ pentru a zecea parte din valoare IV 177
~ *depensi* ● ~ de restituire a cheltuielilor III 127; IV 9, 22, 25, 102, 171, 186
~ *depositi* ● ~ de depozit III 207; IV 59, 62, 182
~ *directa* ● ~ directă, contra vinovatului devenit *sui iuris* IV 77
~ *dupli* ● ~ la dublu contra celui care neagă din şicană II 282; III 127; IV 171—172
~ *ex empto-uendito* ● ~ relativă la cumpărare-vînzare IV 62, 131[a]
~ *ex stipulatu* ● ~ relativă la un debit din stipulaţie II 94; IV 116[a], 131[a]
~ *familiae herciscundae* ● ~ de partaj (succesoral) II 219; IV 42
~ [*famosa*] ● ~ interzisă reclamantului infam IV 182
~ *fiduciae* ● ~ relativă la fiducia IV 33, 62, 182
~ *finium regundorum* ● ~ pentru delimitarea hotarelor IV 42
~ *furti* ● ~ de furt (II, 78); III (198) 203; IV, 8, 76, 111, 173, 182; ~ ~ *concepti* ● ~ ~~ tăinuit III 186, 191; IV 173; ~ ~ *oblati* ● ~~ oferit ţie şi descoperit la tine III 187, 191; IV 173; ~ ~ *peregrinorum* ● ~ a peregrinilor sau contra lor IV 37; ~ ~ *prohibiti* ● ~ de furt, contra celui ce împiedică percheziţia III 188, 192
~ *heredis et in heredem* ● ~ a moştenitorului şi contra lui IV 112

---

* Indexul se referă la textul lui Gaius. Numele persoanelor, ale instituţiunilor juridice etc. sînt prezentate în forma latină din original (adusă la nominativ, regrupată etc.). completată cu corespondentul românesc din traducerea noastră; cînd în traducere am folosit, din raţiuni stilistice, simplificări (permise de context), uneori în mai multe variante, s-a trecut corespondentul reconstituit, respectiv cel sintetic (prezent sau nu printre ele).

Trimiterile se fac la comentariu (în cifre latine) şi la paragraf (în cifre arabe). *(A. P.)*

UNIVERSITY LIBRARY

~ *in factum* ● ~ relativă la un fapt IV 107
~ *in personam* ● ~ personală, relativ la obligaţii contractuale (II, 204, 213); IV 1, 2, 5, 18, 100, 106
~ *in rem* ● ~ reală, relativ la bunuri IV, 1, 3, 5, 6, 16, 86, 89, 91, 96, 100, 106, 114
~ *in solidum* ● ~ pentru răspunderea solidară IV 71
~ *iniuriarum* ● ~ pentru injurii III 223; IV 8, 60, 76, 112, 182
~ *iudicati* ● ~ în materie de lucru judecat, pentru executarea sentinţei IV 9, 21, 25, 102, 171, 186
~ *legis Aquillae, damni iniuria dati* ● ~ a legii Aquilia pentru păgubiri materiale nedrepte III 202
~ *locati* ● ~ de locaţiune III 205; IV 62
~ *mandati* ● ~ de mandat III 160, 216; IV 62, 182
~ *negatiua* ● ~ de respingere IV 3
~ *negotiorum gestorum* ● ~ a gestiunii de afaceri IV 33, 62
~ *noxalis* ● ~ noxală IV 75—79
~ *periculosa falsi sacramenti* ● ~ riscantă a jurămîntului fals IV 13
~ *praescriptis uerbis*, v. *praescriptiones*
~ *praetoria* ● ~ pretoriană IV 71
~ *pro socio* ● ~ în interesul asociatului IV 62, 182
~ Publiciana IV 36
~ *quadrupli* ● ~ la de patru ori valoarea III 209; IV 173
~ *quod iussu* ● ~ relativ la ce s-a făcut din ordin IV 70, 74
~ *rerum legatorum nomine, relictae per damnationem* ● ~ de obţinere a lucrurilor lăsate prin legatul *per damnationem* IV 9, 171
~ Rutiliana IV 35
~ *sacramenti in personam* ● ~ contra unei persoane, prin procedura jurămîntului IV 13—15
~ *serui corrupti* ● ~ pentru delictul de corupere a sclavului III 198
~ Seruiana IV 35
~ *simpli* ● ~ la simplu III 209; IV 172
~ *tripli* ● ~ la triplu IV 173
~ *tutelae* ● ~ a tutelei IV 62, 182
~ *ui bonorum raptorum* ● ~ pentru jaf prin violenţă III 209; IV 8, 76, 112, 182
~ *utilis* ● ~ utilă II 78, 82, 253; III 209; IV 38
actiones ● acţiuni:
~ *diuisio: in personam; in rem; ex lege; ex senatusconsulto; ex iurisdictione praetoris; ex moribus* ● diviziunea ~lor: personale; reale; rezultate din lege; rezultate dintr-un senatusconsult; rezultate din jurisdicţia pretorului; rezultate din cutumă IV 1—5, 26, 110, 111
~ *mixtae* ● ~ mixte IV 6, 9
~ *perpetuae* ● ~ perpetue IV 110
~ *poenales* ● ~ penale IV 6, 8, 112
~ *quae sua ui ac potestate constant* ● ~ care sînt operative prin ele înseşi IV 10, 166, 170
~ *temporales* ● ~ temporare IV 110
~ *uexandi causa* ● ~ şicanatorii IV 178
actor ● reclamant IV 4, 11, 13, 16, 17[a–b], 18, 21, 24, 26, 39, 53, 57, 156—160, 163—165, 169, 174, 180, 186
actus ● dreptul de a trece cu turma pe proprietatea altuia II 14
addictio bonorum ● atribuirea bunurilor III 79
~ *furis manifesti* ● ~ hoţului flagrant III 189
adfectus ● intenţie:
~ *calumniae* ● ~ de şicană IV 178
~ *furandi* ● ~ de a fura II 50; III 208
adfinitas ● rudenie prin încuscrire (afinitate) I 63
adgnatio, adgnationis ius ● rudenia civilă, dreptul agnaţiunii III 14, 21
adgnatus ● agnat I 155—156
~ *proximo gradu* ● de gradul cel mai apropiat I 164, 168; II 64; III, 9, 10, 21, 34, 37, 111
adiectio ● adausul, obiecţia IV 126
adiudicatio (pars formulae) ● adjudecare (parte a formulei) (II 219); IV 39, 42, 44
adiudicatus ● adjudecat III 189
adluuio ● aluviune II 70
administratio bonorum suorum ● administrarea bunurilor lor I 53
adoptio ● adopţiune I, 8, 134, 162; II, 98, 138, 147

adoptiui filii ● fiii adoptaţi II 136, 138; III 2, 31, 40
adquisitio ● achiziţie:
~ *per eos quos in potestate habemus* ● ~ prin cei de sub putere II 86—94
~ *per extraneas personas* ● ~ prin persoane străine II 86, 90
~ *per liberos homines* ● ~ prin oameni liberi III 164
~ *per seruos alienos* ~ ~ prin sclavii altuia III 164
~ *per uniuersitatem* ● ~ cu titlu universal II 97
adsertor ● susţinător:
~ *libertatis* ● ~ al condiţiei de om liber IV 14
~ *seruitutis tertiae partis* ● ~ al condiţiei de sclav, la a treia parte IV 175
adstipulatio ● stipulaţie accesorie, prin care debitorul se obligă faţă de creditorul accesoriu III 112—117, 177
adstipulator ● garant III 110—114, 117, 126, 215
aduersarius, v. *reus*
adulter, adulterium ● adulter, delictul de adulter III 194
aedificium, domus ● clădire, casă II 7ª, 73, 76
aediles curules ● edilii curuli I 6
aequum esse ● a fi echitabil I 190
aes ~ bronz, aramă, monedă;
~ *equestre* ~ îndemnizaţie pentru cumpărarea calului IV 27
~ *hordiarium* ● îndemnizaţie pentru nutreţ IV 27
~ *militare* ● solda militară IV 27
aestimatio ● evaluarea III 212, 214
agere ● a porni acţiunea:
~ *alieno nomine: cognitorio, procuratorio, tutoris, curatoris* ● ~ în numele altuia: cognitorul, procuratorul, tutore, curator IV, 82, 85, 90, 101
~ *cum compensatione* ● ~ în compensare IV 64
~ *libertatis causa* ● ~ pentru libertate IV 82
~ *per concepta uerba* ● ~ prin redactarea scrisă a unor termeni IV 30
~ *per formulam* ~ prin formulă (II, 278); IV 30, 91
~ *per sponsionem* ● ~ prin promisiune solemnă IV 91, 95, 141
~ *suo nomine* ● ~ în numele său propriu IV, 83, 87
Agrippina I 62
album praetoris ● tablă albă de afişare a edictului pretorului IV 46
aliena potestas ● sub puterea altuia I 48—51
alieni iuris ● supuşi dreptului altuia I 48—51
alienare rem absentis ● înstrăinarea averii absentului II 64
alienare rem pupilli ~ înstrăinarea averii pupilului II 84
alienatio rei ● înstrăinarea unui lucru II 84
alluuio ● aluviune II 70—72
alumnus ● copil crescut de străin I 19
(inter) amicos ● între prieteni I 41, 44
amita et materterа ● sora tatei şi sora mamei I 63, 156
ancilla ● sclavă I 19, 82, 83; II 203
animalia ● animale:
~ *quae collo dorsoue domantur* ● ~ care sînt dresate a purta în grumaz sau spinare II 14ª, 16
~ *quae mancipi sunt* ● ~ care sînt *res mancipi* (mancipabile) I 120; II 15
animi leuitas ● nestatornicia gîndului I 90
animus reuertendi ● gîndul reîntoarcerii II 68
anniculus filius ● fiu de un anişor I 29, 32
anniculi probatio ● dovedirea (căsătoriei) prin (copilul de un) anişor I 29, 73
Antoninus (Pius) I 53, 74,94; II 120, 126, 149ª, 151ª
~ *diuus* ● divinul II 195
~ *optimus* ● prea bunul I 74
~ *sacratissimus* ● prea slăvitul I 53, 94
aperte falsa est ● este evident falsă III 64
aperte iniquum esse ● a fi cu evidenţă nedrept III 40
aquae et igni interdictio ● impunerea exilului I 90, 128, 161
arbitrum petere ● a cere un arbitru IV 141, 163, 164, 165
arbitri postulatio ● cerere de arbitru IV 17ª, 163
arcaria nomina ● înregistrări de casă III 131

argentarius ● argentar, bancher IV 64, 66, 68, 126[a]
arma ● arme IV 155
arra, argumentum emptionis ● arvuna, dovada cumpărării III 139
arrogatio ● adoptarea cuiva neaflat sub putere părintească I 99—107; III 83; IV 38, 77
asperitas dominorum et saeuitia ● asprimea și cruzimea stăpinilor I 52, 53
asses librales ● și librali I 122
atrocitas delicti ● atrocitatea delictului IV 155
auctoratus ● îndatorat contra muncă III 199
auctoritas ● încuviințare:
~ *Hadriani* I 47; II 57
~ *populi Romani* ● ~ a poporului roman I 98, 99
~ *praetoris, proconsulis* ● ~ a pretorului peregrin, a proconsulului IV 139
Aulus Agerius (nume în formule) IV 34, 37, 40, 43, 47, 50, 119, 131, 131[a], 136
aurum, argentum ● aur, argint IV 48

balneum ● baie I 20
beneficium ● favoare III 56
biennii spatium ● interval de doi ani II 44
Bithynorum lex ● legea Bithinilor I 193
bona fides ● bună-credință II 43, 45, 49, 50, 51, 86
bona fide possidere ● a posedа cu ~ II 86, 92, 94, 95; III 200
bona fide praestare ● a presta cu ~ III 155
bonae fidei iudicia ● procese în legătură cu tranzacții bazate pe ~ IV 62, 63
bonae fidei possessor ● posesor de ~ II 50, 76, 78, 92, 93; III 200
in bonis res ● proprietate bonitară, pretoriană I 35, 41, 54, 167; II 40, 41, 49, 88, 222; III 64, 80
bona ● bunurile:
~ *caduca* ● ~ caducare II 150, 206—207; III 62, 160, 206
~ *dediticiorum* ● ~ dediticiilor III 74
~ *libertorum, libertinarum* ● ~ liberților, libertelor III 39—76
~ *uenire* ● ~ destinate a fi vîndute la licitație I 27; II 154
~ *ui rapta* ● ~ smulse cu forța III 182, 209
bonorum ● de bunuri:
~ *emptio* ● cumpărare ~ III, 77, 80, 81; IV 36, 65—67, 68, 145
~ *possessio* ● posesiune ocrotită de edictul pretorului II 98, 126; III 32, 33, 34, 71; IV 177; ~ ~*contra tabulas* ● ~ ~ contrară testamentului II 125, 126, 135; III 41, 46, 49, 65, 71; ~ ~*cum re* ● ~ ~ în deplin drept II 148; ~ ~ *dari* ● a se acorda ~ ~ I 35; II 119, 148; ~ ~ *petere* ● a pretinde ~ ~ II 147; III 34—38, 65, 80; IV 34; ~ ~*polliceri* ● a promite ~ ~ III 33[b]; ~ ~*secundum tabulas* ● ~ ~ conform testamentului III 36; ~ ~ *sine re* ● ~ ~ ca drept virtual II 125, 148; III 35, 36, 37
~ *possessor* ● posesor ocrotit de edictul pretorului II 150; III 43, 80, 81; IV 111, 140
~ *suorum administratio* ● administrarea bunurilor sale (ale prodigului) I 53
~ *uenditio* ● vînzarea ~ II 154, 155, 158, 167; III 78, 79; IV 35

caelibes ● celibatarii II 111, 144, 286
Caelius Sabinus, *iurisconsultus* III 70, 141
caesar ● împărat I 96; v. și Nero
~*is prouinciae* ● provincii ale împăratului I 6; II 21
calumnia actoris ● șicana reclamantului IV 163, 172, 174, 175, 178, 179
capere ex testamento ● a primi prin testament I 25, 123; II 110, 225, 274, 284, 286
capitis deminutio ● pierderea capacității juridice I 158
~ *maxima*, ~ *media*, ~ *minima* I 159—162; II 147; III 21
capitis deminutus ● decăzutul din drepturi I 170; II 145, 146, 147; III 21, 27, 51, 83, 101, 114, 153; IV 38, 80
captus a hoste parens ● rudă luată prizonier I 129
carmen famosum ● poezia defăimătoare III 220
Cascellianum iudicium uel secutorium ● procedura casceliană sau de execuție silită IV 166[a], 169; v. și *iudicium Cascellianum*
Cassius Longinus, Caius, *iurisconsultus* I 196; II 79, 195, 244; III 71, 133, 140, 147, 161; IV 79, 114, 170

causa ● cauză, proces:
~ *noxalis* ● proces pentru daune I 140, 141; IV 75, 79
~e *collectio* ~ sumarul cauzei IV 15
~e *probatio* ● dovedirea cauzei I 18, 29, 38, 41, 66; III 5; ~*e erroris probatio* ● dovedirea cauzei erorii I 67, 87; II 142
census ● recensămînt I, 140; *in*~ ● sustras de la recensămînt I 160
centumuiralia iudicia ● instanțele de centumviri IV 31
centumuiri ● centumvirii [magistrați în municipii, colonii] IV 31, 95
cernere (adire) hereditatem ● a primi o moștenire I 176; II 187–190
certe est ● este sigur II 78, 180; IV 60
cessio hereditatis ● cedarea moștenirii II 35, 43–57; III 85–87
~ *in iure* ● ~ în fața instanței I 168; II 24, 29, 30, 65, 96, 213
chirographa ● inscrisuri iscălite III 134
ciuis Romanus ● cetățean roman I 75, 77, 80, 87, 91, 92, 94, 189
ciues Romani liberti ● liberți cetățeni romani I 12, 15, 21, 77; III 73
ciuitas ● statul-cetate I 1, 189
~ *Romana* ● cetățenia romană I 26, 28, 31
~ *peregrini, fictiua* ● cetățenia fictivă a peregrinului I 94–96; IV 37
clam ● în ascuns IV 154, 166[a]
Claudius:
~ *diuus* ● divinul I 62; II 33[c]
~ *imperator* ~ I 32[c]; v. și: *lex Claudia*; *senatusconsultum Claudianum*
codicillus ● codicil II 270[a], 273
coemptio (mulieris) ● cumpărarea simbolică a femeii:
~ *fiduciae causa* ● ~ cu titlu fiduciar I 115[b]
~ *matrimonii causa (cum marito ut loco filiae sit; cum extraneo tutelae euitandae testamenti factio obtinere)* ● contractare a ~ (de un bărbat în vederea căsătoriei spre a-i fi în rînd cu fiica; de un extraneu, spre a evita tutela, spre a întocmi un testament) I 110–113, 114, 123, 136; II 112
~ *qua in re a mancipatione differat* ● ~, prin ce diferă de mancipațiune I 123; II 112
(*de*) *coercitionibus et poenae temere litigandi* ● constrîngeri de frînarea tendinței procesive și teama de sancțiune IV 171–187
coemptionator ● bărbatul care face o *coemptio* I 115, 118, 118[a] 123, 166[a]; III 83, 84
cognatio ● rudenie de sînge I 156, 158
~ *legitima* ● ~ legitimă III 10
cognatus ● rudă de sînge I 156; III 24
cognitor ● reprezentantul instituit al părților în proces II 39, 252; IV, 55, 82, 83, 97, 101
coheredis adiectio poenae nomine ● instituire de moștenitor, cu titlul penal II 243
coitus iustus, quasi iustus ● coabitare legitimă, ca și legitimă I 88
collactaneus aut paedagogum ● fratele de lapte sau preceptorul I 39
coloniae Latinae ● colonii latine I 131; III 56
colonus ~ colon IV 153
columba et apis ● porumbel și albină I 68
comitia testamentis faciendis destinata ● adunările comițiale destinate facerii testamentelor II 101
commodatum ● comodat III 206
compensatio ● compensație IV 61, 63–64, 66–68
condemnatio: ● condamnare:
~ , *pars formulae* ● ~, parte a formulei IV 39, 43, 48, (52), 57, 68, 73, 86, 119, 182
~ *certae pecuniae* ● ~la o sumă precisă IV 49, 50, 52
~ *cum taxatione* ● ~ cu plafonare IV 51
~ *incertae pecuniae* ● ~la o sumă nedeterminată IV 49, 51
~ *infinita* ● ~ fără plafonare IV 51
~ *(omnis) non ad ipsam rem sed pecuniaria aestimatio est* ● orice ~ e nu la chiar obiectul pretins, ci la valoarea lui IV 48
condicere ● a notifica IV 18 ● a cere restituirea unui lucru II 79
condicio ● condiția:
~ (*de*) *liberorum* ● despre ~ copiilor I 76–92
~ *occupantis melior est* ● ~ ocupantului este mai bună II 215
condictio ● condicțiune, pretindere de restituiri IV 5, 17[b], 18, 33
~ *fictiua (nulla formula)* ● ficțiune a ~ (în nici o formulă) IV 33–34
~ *furtiua* ● ~ obiectului furat II 79; IV 4, 8, 33
~ *indebiti* ● ~a lucrului nedatorat II 283; III 91

conducere ● a lua cu chirie II 60
confarreatio ● căsătoria cu *manus*, rituală I 112
coniunctim legata res ● legate, lăsate conjunct II 199, 205, 233
consanguinei ● frați după tată III 10, 14, 23, 29
consanguinitas ● rudenia dinspre tată III 24
consecratio ● consacrare zeilor II 4,7
consensu ● prin simplu acord III 89, 119[a], 135, 136, 154
~ *tacitus* ● ~ tacit III 82
consequi ● a obține II 55
consilium de manumissione seruorum ● comisia de eliberare a sclavilor I 18, 20, 38, 41
consobrinus ● văr de gradul întîi III 10
constat ● se știe *passim* (II 17 etc.)
constitutio: ● constituțiune:
~ *Antonini (Pii)* ● ~ a lui Antoninus (Pius) I 53; II 195; ~ ~ *epistula* ● ~ ~, scrisoare oficială I 102; ~ ~ *rescriptum* ● ~ ~, rescript I 74; II 120, 126, 151[a]
~ *Claudii edictum* ● ~ a lui Claudius, edict I 32[c]
~ *Hadriani* ● ~ a lui Hadrianus: ~ ~ *de liberis mulieris liberae cum alieno servo* ● ~ ~ despre condiția copiilor femeii libere concepuți cu sclavul altuia I 84; ~ ~ *edictum* ● ~ ~, edict I 55, 93; ~ ~ *epistula* ● ~ ~, scrisoare oficială III 112, 121; ~ ~ *rescriptum* ● ~ ~, rescript I 7, 73, 84; II 163, 221, 280; ~ ~ *subscriptio* ● ~ ~, rezoluție I 94
~ *Neronis* ● ~ a lui Nero I 33
~ *Traiani* ● ~ a lui Traian: ~ ~ *de iure patroni ad successionem liberti* ● ~ ~ despre dreptul patronului la moștenirea averii libertului III 72; ~ ~ *ut ad ius quiritium peruenietur* ● ~ ~ cum se obține cetățenia romană I 34
~ *Vespasiani* ● ~ a lui Vespasian I 85
~ *nes de conubio* ● ~ despre dreptul de căsătorie: ~ ~ *cum fratris filia, sororis uero prohibitum* ● ~ ~ cu fiica fratelui; cu cea a surorii prohibită I 62; ~ ~ *ueteranorum cum feminis latinis peregrinisue* ● ~ ~ al veteranilor cu femei latine sau peregrine I 57
~ *nes de testamentis militum* ● ~ despre testamentele militarilor II 109
~ *nes uariae* ● constituțiuni diverse I 57
consuetudo ● obișnuință II 68
consulto non agimus ● deliberat nu discutăm III 33
consutum ● veșmînt III 93
contentio iuris ● dezbatere juridică IV 60
contestatio litis ● atestare a angajării procesului III 180—181
contractus ● contract III 88, 90—96
controuersia de libertate hominis ● dezbatere relativă la libertatea unui om IV 14
conubium ● dreptul de a te căsători I 56, 57, 59, 67, 76—78, 80
conuentio in manum ● așezarea femeii sub *manus* I 109—115[b]
conuentus ● sesiune I 20
conuicium ● ultragiu, batjocură III 220, 222
creditur ● se crede, se spune I 30
cretio ● acceptare solemnă a succesiunii II 144, 164, 167—172, 176, 187, 189
~ *uulgaris et certorum dierum* ● ~ de drept comun și cea cu termen cert II 170—173; III 36, 62, 85, 87, 212
crimen capitale ● sancțiune capitală, condamnare la moarte III 213
crimen furti ● vina de furt IV 178
culpa ● vină III 211
curatio, curatores ● curatelă, curatori I 142, 197; II 64; IV 82, 85, 99
custodela ● supraveghere I 104
custodia ● pază II 67; III 205, 206, 207

damnandi absoluendive potestas ● puterea de a condamna sau de a absolvi IV 46
damnas esse ● a fi obligat II 201, 209 ; v. și *legatum per damnationem*
damnum ● prejudiciu III 213
~ *datum* ● ~ produs III 182, 202, 210, 219
~ *infectum* ● ~ eventual IV 31
daps ● ospăț IV 28
dare ● a transmite proprietatea, sub constrîngerea obligației IV 2
debitorem liberare ● a libera pe debitori II 85
decem milia sestertium ● zece mii de sesterți II 235, 238; IV 21, 34, 41, 43, 46, 50, 53, 64
decoquere ● a da faliment IV 102

decreta (interdicta) ● interdicte IV 139
decretum (constitutio) ● constituţie I 5
decuriones ● decurioni I 96; II 195
dediticii liberti ● liberţi dediticii I 13, 14—15, 26—27
dediticiorum numero ● în rînd cu dediticii I 12, 15, 25, 67; III 74
(per)deductionem agere ● a acţiona prin deducere în compensaţie IV 65—69
defensor idoneus ● apărător temeinic IV 101
deferri ad populum bona caduca ● a trece fiscului bunurile caducare II 150
definitio ● determinare II 94
delegare ● a însărcina pe altul III 130
deliberandi potestas ● posibilitatea deliberării II 162
demonstratio ● parte a formulei IV 39, 44, 58, 136
denarii, pro sudore ● dinari, răsplata străduinţei III 146
denegare actionem ● a refuza o acţiune IV 112
denuntiatio ● somaţie IV 17, 18
depositum, v. *actio depositi*
desiderium concludere ● a conchide pretenţia IV 41
dicis gratia ● de formă I 190
dicitur ● se spune I 114
dies ● ziua:
~ *cedens* ● (~ de) scadenţă II 244
~ *comperendinus* ● ~ amînării IV 15
~ *nefastus* ● ~ nepermisă proceselor IV 29
Dii Manes, ~ *Superi* ● zeii Mani, ~ de Sus II 4
Dio (nume în exemple) IV 37
disiunctium legata res ● obiect lăsat prin legat la mai multe persoane II 199, 205, 215, 223
dispensator ● cîntăritor oficial I 122; III 160
dissimulare ● a ascunde IV 124
diuersae scholae auctores; praeceptores nostri ● autorii şcolii adverse; preceptorii noştri, v. *scholae iurisconsultorum*
diuisio hereditatis ● distribuirea moştenirii: ~ *in capita* ● ~ pe capete III 8, 18, 61; ~ *in stirpes* ● ~ pe ramuri III 8, 11, 16
diuus, v.: Antoninus (Pius); Claudius; Hadrianus; Traianus; Vespasianus.
dolus malus ● manoperă vicleană pentru a păgubi III 211
domatio animalium ● domesticirea animalelor II 16
dominica potestas ● putere asupra sclavilor I 51, 52, 54; II 86—90
dominium ● proprietate:
~ *duplex* [şi *triplex*] ● ~ cu dublu [şi triplu] aspect I 54; II 40
~ *ex iure Quiritium* ● ~ după dreptul quiriţilor I 17, 35, 54, 167: II 40, 88, 194, 196, 222, 287; IV 36
~ *iustum* ● ~ legiuită IV 16
~ *non divisum* ● ~ neîmpărţită III 154[a]
~ *populi Romani uel Caesaris* ● ~ a poporului roman sau a împăratului II 7
~ *unum apud peregrinos* ● la peregrini, un singur fel de ~ II 40
dominus:
~ *inuitus* ● fără încuviinţare a stăpînului I 160
~ *procuratoris rei* ● titularul procesului IV 98
~ *proprietatis* ● titularul proprietăţii II 30, 91
domum ducebatur et uinciebatur ab actore ● era adus de reclamant acasă şi legat IV 21
donatio mortis causa ● donaţie pentru după moarte II 225—226
donatum esse ● a fi donat II 91
donum ● darul III 96
dotis dictio ● constituirea de dotă III 95[a]
(sine) dubio ● fără îndoială II 94
(nec ulla) dubitatio est ● nu există nici o îndoială IV 153
(non) dubitatur ● nu se pune la îndoială III 146, 153
Duodecim Tabularum lex, v. *Lex duodecim Tabularum*
duplicatio ● duplică IV 127

edicta ● edictele:
~ *aedilium curulium* ● edililor curuli I 6

~ *magistratuum* ● ~ magistraţilor I 2
~ *praetorum* ● ~ pretorilor I 2, 6; II 136, 253; III 25, 46, 52, 71, 78, 82; IV 11, 34, 46, 52, 72, 76, 99, 109, 118, 124, 141, 185
~ *principum* ● ~ împăraţilor I 5; v. şi *constitutio*
emancipatus ● emancipat, ieşit de sub *patria potestas* I 61, 132—139; II 135, 245; III 2, 6, 19, 41, 65; IV 79
emendatio iniquitatis ● corectarea inechităţii III 41
emptio bonorum, emptores bonorum ● cumpărare, cumpărători de bunuri II 98, 104—106, 158, 167; III 77—81, 84, 154; IV 35, 64, 80, 145
emptio-uenditio ● cumpărare-vînzare III 135, 139, 145
Ephesus IV 53[c]
epistula principis ● scrisoare oficială de la împărat I 5, 96
equites Romani ● cavaleri romani I 20
ercium non citum [*consortium domesticum*], v. *societas naturalis et legitima*
Eros (nume de sclav) IV 56, 59
erroris causae probatio (matrimonium) ● dovedirea motivului erorii la căsătorie I 66—71
~ *in rescriptio diui Hadriani et imperatoris Antonini* ● ~ în rescriptul divinului Hadrian şi al împăratului Antoninus I 73, 74
ex bono et aequo ● cu bună credinţă şi după echitate III 137
exceptio ● excepţiune IV 108, 115, 133
~ *doli*, ~*mali* ● ~ de dol II 76, 77, 78, 84, 120, 149[a], 198; III 168, 179; IV 116[a], 117, 119, 121
~ *litis diuiduae et residuae* ● ~ de disjungere a litigiului şi cea a lucrului rămas de rezolvat IV, 56, 122
~ *mali*, v. ~ *doli*
~ *pacti conuenti* ● a pactului convenit III 179; IV 116[b], 119, 122, 126
~ *quod metus causa* ● ~ a procedării prin intimidare IV 117, 121
~ *rei iudicatae uel in iudicium deductae* ● ~ a lucrului judecat sau dedus în justiţie III 181; IV 106, 107, 121, 123
~*nes* ● excepţiuni:
~ *cognitoriae* ● ~ referitoare la persoana cognitorului IV 124
~ *dilatoriae* ● ~ care amînă judecarea IV 120, 122
~ *peremptoriae* ● ~ care anihilează orice împotrivire IV 120, 125
~ *quae ex iurisdictione praetoris proditae sunt* ● ~ care au rezultat din jurisdicţia pretorului IV 118
exercitor nauis ● conducător al unei corăbii IV 71
exheredatio ● dezmoştenire II 123—125
~ *inter ceteros* ● ~ în bloc II 128; 141; III 58, 63, 66
~ *nominatim* ● ~ nominală II 127
expensilatio ● trecerea la contul „plăţi" III 129, 137

facere ● a îndeplini obiectul obligaţiei IV 2
fallere oculos nostros ● amăgi ochii noştri II 71
familia ● sclavi, avere, patrimoniu I 44; II 102, 104, 109, 115, 119, 121, 137; IV, 75
~ *emptor* ● cumpărător formal al averii II 103
~ *pecuniaque* ● averea şi banii II 104
farreo in manum conuentio ● aşezarea sub manus prin *confarreatio* I 110, 112
farreus Iuppiter ● turtă (la ritualul) lui Jupiter I 112
feminae ● femeile:
~ *perfectae aetatis* ● ~ ajunse la majorat I 190
~ *postumae* ● ~ postume III 132
~ *suae* ● ~ sale II 126
ferae bestiae ● fiarele sălbatice II 16
festuca ● nuia IV 16
fictiones ● ficţiunile IV 32—38
fideicomissum ● fideicomis II 246
de libertate per ~ *relicta* ● despre eliberarea prin ~ II 263—267
de singulis rebus per ~ *relictis* ● despre lucrurile disparate lăsate prin ~ II 260—262
quid fideicomissa legatis differant ● deosebirea dintre ~ şi legate II 268—288
de hereditatibus fideicomissariis ● despre porţiunea din moştenire a ~arilor II 247—259
fideiussio pro seruo, pro peregrino ● garanţie pentru un sclav, un peregrin III 119, 119[a], 121[a]
fideiussores ● garanţi III 115—127

fideipromissores ● garanţi coreali III 115—127; IV 113
fides ● credinţă:
~ *bona* ● buna ~ II 45, 86
~ *mala* ● reaua ~ II 49
fiducia ● contract de încredinţarea unui lucru I 114—115[b]; II 50, 59, 220; III 201
~ *cum amico, cum creditore* ● ~ cu un prieten, cu un creditor II 60
filius ● fiu:
~ *ex iusto coitu* ● ~ din coabitare legitimă I 88
~ *familias* ● ~ de familie IV 69
~ *iustus* ● ~ legitim I 77
flamines maiores (Diales, Martiales, Quirinales) ● flaminii mari (ai lui Iupiter, Marte, Romulus) I, 112, 130, 136; III 114
formula ● formulă:
~ *arbitraria* ● proces îndrumat la arbitru IV 141, 163
~ *commodati* ● ~ de la comodat IV 47
~ *depositi* ● ~ de la depozit IV 47
~ *petitoria* ● ~ a revendicării IV 91
~ *per ~m litigare* ● a purta proces prin formulă IV 30—68
~*e in factum, in ius conceptae* ● formule relative la un fapt, redactarea relativ la un drept IV 45—47, 60, 106
~*e incertae* ● formule cu obiect nedeterminat IV 54, 131
~*e petitoriae editio* ● scoaterea formulei *petitoria* IV 92, 93
~*e praeiudiciales* ● formule înainte de judecată IV 44
partes ~ae ● părţile formulei IV 39—44
frater ● frate:
~ *naturalis* ● frate natural I 19
ad exemplum fratrum suorum ● după modelul fraţilor între ei III 154[b]
fraus adstipulatoris ● frauda garantului III 215
fructus licitatio ● licitaţia fructelor IV 169
frumentum ● grîu II 76
Fufidius, *iurisconsultus* II 154
fullo ● curăţitor de haine III 205—206
funus mortui ● funerariile mortului II 6
fur ● hoţ:
~ *addictus* ● ~ atribuit păgubaşului III 189
~ *improbus* ● ~ ordinar III 209
~*um odio* ● din ură contra hoţilor IV 4
furiosus ● nebun II 64; III 106, 109
furtum ● furt II 50; III 182, 208; IV 37, 75, 178
~ *conceptum* ● ~ tăinuit III 183, 186
~ *fundi* ● ~ de imobil II 51
~ *manifestum* ● ~ flagrant III 183, 185, 189, 192, 194; IV 111
~ *hominum liberorum* ● ~ de oameni liberi III 199
~ *nec manifestum* ● ~ neflagrant III 183, 185, 190
~ *oblatum* ● ~ oferit III 183, 187
~ *suae rei* ● ~ asupra propriului său lucru III 200
~ *usus* ● ~ al folosinţei III 196
furti uitium ● vina de furt II 50
furtorum genera ● feluri de furturi III 183
fustis ● ciomag IV 155

Gaius *comentarii uel libri ad quos ipse refert* ● comentarii sau studii la care el se referă: *a) Institutionum* ● Instituţiuni II (1); II 23, 145, 228; III 17, 33, 181, 201; IV 85, 153; *b) interpretationis edicti* ● Comentariul asupra Edictului I 188; *c) patronorum iuris* ● relativ la dreptul patronilor la succesiunea liberţilor III 54; *d) propriis commentariis* ● monografii proprii III 33
[Gaius, sub sintagma] *nos, ciues Romani* ● noi, cetăţenii romani I 55, 188, 193; II 7; IV 37, 63
Gaius Seius ● (nume în exemplificări) II 250
Galatarum gens ● poporul galateenilor I 55
galea ● chivără IV 155
gemelli ● gemeni III 212

gentiles ● gentilii; care aparţin unei ginţi III 17
gestio pro herede ● gestiune ca moştenitor II 166, 176, 178; III 85, 87
gladiator ● gladiator III 146
gladius ● sabia IV 155
gleba ● brazdă IV 17
graeca (uoce) ● în limba greacă I 64; II 281; III 93
habere frui licere tantum in solo prouinciali ● a avea drept numai de uzufruct asupra solului provincial II 7
habitatio gratuita ● dreptul de a locui gratuit IV 153
Hadrianus:
~ *diuus* ● divinul I 7, 30, 55, 73, 77, 80, 81, 84, 92—93, 115[a]; II 54, 112, 143, 163, 221, 280, 285, 287; III 33[c] 112, 121, 122
~ *imperator* I 47; II 57
~ *sacratissimus* ● prea slăvitul I 94; II 285
v. şi *senatusconsultum Hadriano auctore*
hasta ● lance IV 16
heres ● moştenitor II 98, 152, 174, 179; III 32, 78; IV 172
fictus esse ● ~ cu ficţiunea că e ~IV 34
~ *necessarius* ● ~ necesar II 37, 58, 152—155, 160, 188; III 87, 201
~ *suus* ● ~ intern I 32, 99; II 138, 139, 156; III 29, 37, 40, 87
(pro) herede ● ca ~ II 178; III 87; IV 144
heredes ● moştenitori:
~ *domestici* ● ~ aparţinînd aceleiaşi *domus* II 157
~ *extranei* ● ~ străini II 124, 137, 152, 161, 184; III 48, 58, 64—66, 69—71
~ *festuca utebantur hastae loco* ● ~i foloseau o nuia în loc de lance IV 16
~ *inane nomen* ● nume deşart de moştenitor II 22
~ *loco* ● în locul moştenitorului IV 172
~ *ommissio* ~ omitere [de moştenitor]) II 124
~ *sui et necessarii* ~ ● interni şi necesari II 124, 126, 133, 139, 140, 152, 156; III 1, 2, 4, 9, 15, 16, 19, 26, 33[b], 34, 41, 43, 66, 87
heredum institutio ● instituirea ~lor II 116, 122—127, 243, 248
hereditas ● moştenire, succesiune:
~ *damnosa* ● ~ păgubitoare II 163
~ *duplex* ● ~ de două feluri II 99
~ *eorum qui ciues Romani facti sunt* ● ~ a celor care au dobîndit cetăţenia romană III 40—54
~ *eorum qui Latini facti sunt* ● ~a celor deveniţi latini III 55—73
~ *intestatorum*, ~*legitima* ● ~legitimă a celor morţi fără testament II 34, 99, 119; III 1—87
~ *libertorum* ● ~ a libertiţilor III 39
~ *testamentaria* ● ~ testamentară II 98, 189
hereditatem:
~ *auocare* ● ~ a deturna II 149
~ *cernere* ● a accepta o ~ II 187—190; ~ *adire* ● a primi o ~ I 176; ~ *obtinere* ● a dobîndi o ~ II 148
~ *omittere* ● a nesocoti o ~ III 28
~ *petere* ● a revendica o ~ II 57
~ *retinere* ● a păstra o ~ II 149
~ *uocare ad* ● a chema la ~ II 167; II 26
hereditatis:
~ *additio* ● acceptare a ~ II 35, 37
~ *cessio (corpora)* ● cedarea în instanţă a ~ II 35
~ *petitio* ~ revendicare a ~ II 57
~ *uenditio nummo uno* ● vînzarea simbolică cu un singur ban a ~ II 252
Hermaeus (nume în formule) IV 37
Homerus III 141
homo ● om:
~ *alienus* ● sclav al altuia III 210
~ *liber* ● ~ liber I 82; v. şi *liberi descendentes*
~ *meus esse ex iure quiritium* ● a fi sclavul meu după dreptul quiriţilor IV 16
~ *nomine pretii* ● sclav în loc de preţ III 141
~ *pessimae condicionis* ● ~ de cea mai rea condiţie III 75
~ *turpitudinis ius condicionis* ● ~ de ruşinoasă condiţie I 15, 16

hostia ● animal de jertfă IV 28
hyppocentaurum ● hipocentaur III 97ª

Iavolenus Priscus, *iurisconsultus* III 70
ignominia ● faptă înjositoare, oprobiu II 154; IV 60, 182
illegitime concepti ● concepuţi nelegitim I 89
imaginaria solutio ● plată simbolică III 173
imaginaria uenditio ● vînzare simbolică I 113, 119
imperium populi Romani ● cîrmuirea poporului roman I 53
imperium praetoris ● puterea [autoritatea] pretorului I 98
implantatio ● sădirea (unui copac) II 74, 76
impubes ● impuber I 102
~ *pubertati proximus* ● ~ foarte apropiat de pubertate III 208
impune deicere ui ● a alunga cu forţa, nepedepsit IV 154, 155
inelegantia iuris ● neeleganţa în drept I 84
infans ● copil [vîrsta întîi] III 109
infantiae proximus ● foarte aproape de vîrsta copilăriei III 109
infitias ire ● a tăgădui IV 172
ingenui ● cei care s-au născut liberi I 10, 11, 194
iniquitas (iuris, rei) ● inechitate în drept, de fapt I 84; III 25, 41, 73
iniquitatis emendatio ● corectarea inechităţii III 41
iniquitate victoriam sperare ● a spera victoria printr-o nedreptate IV 178
iniquum nihil iuris patrono superesse ● nedrept ar fi să nu rămînă patronului nimic din ce i se cuvine III 40
iniuria ● injurie III 182, 220—225; ~ *atrox* ● ~ gravă IV 75
inquilinus ● locatar, chiriaş IV 153
insatio ● semănatul II 75
institor tabernae ● conducător al unei prăvălii IV 71
institutio ● instituire:
~ *heredis sollemnis* ● ~ solemnă a moştenitorului II 117, 154, 166, 185, 229, 234
~ *serui* ● ~ a sclavului II 185—190, 276
insula in flumina nata ● insula apărută în vadul rîului II 72
integrum restitutio ● repunerea lucrului în starea de la început IV 53
intendere ● a susţine, a afirma II 194, 204; III 181
intentio ● partea formulei care cuprinde pretenţiile reclamantului IV, 2, 3, 5, 18, 33, 34, 36, 38, 39, 41, 44—46, 52, 53ª, 54—56, 60, 64, 68, 84, 86, 92, 93, 106, 131
intercipere rem [alienam] ● a sustrage lucrul altuia III 195
interdictio prodigi ● interdicţia prodigului I 53
interdictum ● interdict IV 138—170, 175
~ *ne in flumine publico ripaue eius aliquid fiat* ● ~ să nu se întreprindă ceva pe cursul unei ape publice sau pe ţărmul ei IV 159
~ *ne in loco sacro aliquid fiat* ~ ● să nu se întreprindă ceva pe un loc sacru IV 140, 159
~ *ne sine uitio possidenti uis fiat* ● interdictul să nu se folosească violenţa faţă de cel ce posedă fără viciu IV 140
~ *retinendae possessionis* ● ~ pentru păstrarea posesiunii IV 148
~ *Saluianum* IV 147
~ *sectorium* ● ~ pentru vînzare la licitaţie IV 146
~ *unde ui* ● ~ de unde, cu forţa IV 152, 154
~ *uti possidetis* şi ~ *utrubi* ● ~ aşa cum posedaţi şi ~ la care din voi doi IV 148—153, 160
interdicta:
~ *adipiscendae possessionis* ● ~ e pentru dobîndirea posesiunii IV 143—147
~ *duplicia* ● ~e duble IV 156, 158, 160
~ *exhibitoria* ● ~e pentru a da la iveală IV 140—142, 157, 162
~ *nec ui nec clam nec precario* ● ~e pentru ca nici prin silnicie, nici clandestin, nici precar IV 150, 154, 166ª
~ *possessoria* ● ~e posesorii IV 145
~ *prohibitoria* ● ~e care opresc să se producă ceva IV 140—142
~ *quorum bonorum* ● ~e ale căror bunuri III 34; IV 144
~ *reciperandae possessionis ius* ● ~e pentru redobîndirea posesiunii IV 143, 154, 169
~ *restitutoria* ● ~e restitutorii IV 140—142, 144, 148—153, 157, 162, 165ª
~ *simplicia* ● ~e simple IV 156—157, 161

Iouis IV 15; v. și Iuppiter Farreus
Italica praedia ● fondurile italice I 120; II 31, 63
Italicum solum ● teritoriul italic II 14ª, 27
iteratio manumissionis ● repetarea eliberării I 35
(unus) iudex ● un singur judecător IV 104, 109
iudex siue arbiter priuatus ● judecător sau arbitru privat IV 17ª
iudicatum solui, v.: *satisdatio* ~; *stipulatio* ~
iudicatus ● cel judecat și condamnat III 78, 173, 175, 189, 199; IV 21, 25
iudicium ● acțiune:
~ *calumniae* ● ~ de șicană IV 163, 174—176, 179, 181
~ *Cascellianum* ● procedura Casceliană sau de urmărire la execuția silită IV 166ª, 169
~ *communi diuidundo* ● ~ de partaj IV 46, 62
~ *contrarium* ● ~ contrară IV 177—179, 180—181
~ *familiae herciscundae* ● ~ de împărțire a patrimoniului între moștenitori II 219, 222; IV 42
~ *finium regundorum* ● ~ despre delimitarea hotarelor IV 42
~ *fructuarium* ● ~ pentru urmărirea fructelor IV 169
~ *mandati* ● ~ de mandat III 111, 117, 127
~ *secutorium* ● procedura de urmărire IV 166, 169
iudicia ● acțiuni:
~ *absolutoria [omnia]* ● ~le [toate] tind spre absolvire IV 114
~ *bonae fidei* ● ~ de bună-credință IV 61, 62, 114
~ *centumuiralia* ● ~ de competența centumvirilor IV 16, 31, 95
~ *imperio continentia* ● ~ la instanțe competente în limita puterii III 181; IV 80, 103, 105
~ *legitima* ● ~ la instanțe cu competența de la lege I 184; III 83, 181; IV 103, 107—109
~ *stricti iuris* ● ~ de drept strict IV 114
Iulianus Saluius, *jurisconsultus* II 218, 280
Iunianus Latinus, v. *Latinus*
Iuppiter Farreus I 112; v. și Iouis
ius ● drept IV 164
~ *abstinendi se ab hereditate* ● ~ de a se abține de la o moștenire II 158—160, 163; III 67
~ *aderescendi* ● ~ de acrescământ II 123, 126, 199, 206
~ *agnationis* ● ~ul după rudenia civilă III 14
~ *altius tollendi aedes aut non tollendi* ● ~ de a supraetaja sau a nu supraetaja casa II 31; IV 3
~ *antiquum* ● ~ul vechi III 43, 63
~ *aquam ducendi* ● ~ de apeduct II 31; IV 3
~ *ciuile* ● drept civil I 1, 8, 55, 108, 189; II 65, 114, 118, 135, 149, 170, 197, 198, 206, 218, 220, 253; III 34, 35, 66, 71, 84, 93, 133; IV 38, 45, 107, 116, 172
~ *commune* ● — comun, obișnuit III 95ª
~ *congnationis* ● ~ al rudeniei de sânge III 27
~ *deliberandi* ● ~ de deliberare [reflectare] II 167
~ *edicendi* ● ~ de a da edicte I 2, 6
~ *eundi* ● ~ de trecere II 31; IV 3
~ *gentilicium* ● ~ gentilic III 17
~ *gentium* ● ~ul ginților, ~ul popoarelor I 1; ~ ~, *mutuum* ● ~ ~, contractul de împrumut III 132, 154; ~ ~, *potestas in seruos* ● ~ ~, puterea asupra sclavilor I 52; ~ ~, *regula* ● norma de ~ ~ I 82—86; ~ ~, *societas* ● ~ ~, societatea III 154; *in iure gentium stipulatio exclusa* ● în ~ ~ stipulația fiind exclusă III 93
~ *Latii (maius Latium, minus Latium)* ● ~ul Latiului (cel mare, cel mic) I 95—96
~ *legitimum* ● ~ul legitim II 35, 36, 149, 167; III 26, 28, 37; IV 34, 103, 109
~ *liberorum mater honorata* ● ~ul copiilor, mama onorată cu — I 145, 194; III 33ᵇ, 44, 46, 50—53
~ *naturale* ● ~natural I 156, 158; 65, 69, 70, 73, 77, 79 (v. *ratio naturalis*)
~ *luminibus uicini ne officiatur* ● ~ de a nu se lua din lumina vecinului II 31
~ *manumissionis ad patronos* ● ~ul cuvenit patronilor cu ocazia eliberărilor III 56
~ *neutrum* ● nici un ~, nici altul I 142
~ *nostrum* ● ~ al nostru II 95
~ *nudum Quiritium* ● nudul ~ de proprietate quiritară I 54, 167; III 166
~ *obligationis* ● ~ derivat dintr-o obligație II 14
~ *optimum, legatorum* ● cea mai temeinică formă juridică a legatelor II 197
~ *peculii* ● ~ ul de peculiu al fiului neemancipat III 56
~ *plenum* ● deplin ~ I 15; II 41; III 80

~ *postliminii* ● ~ reintegrării în *status*ul vechi, la venirea din captivitate I 129, 187
~ *praetorium* ● ~ pretorian IV 34
~ *prospiciendi* ● ~ de perspectivă IV 3
~ *Quiritium* ● ~ Quiritar, — Quiriţilor I 32—35, 167; II 40, 41, 82, 88, 194, 196, 267; III 56, 72, 73, 80, 166; IV 34, 36, 45
~ *utendi* ● ~ de folosinţă IV 3
~ *utendi et fruendi* ● ~ de folosinţă şi de culegere a fructelor II 14, 93; IV 3
~ *uetus, immitatio* ● imitarea ~ului vechi II 103, 105, 139
in ~ uocare ● a chema în judecată III 46, 173; IV 183—187
iure belli ● după ~ul războiului III 94
iure ciuili teneri ● a fi obligat după ~ul civil IV 116
iure exire antequam ● înainte de a pleca din instanţă, de la pretor IV 116
in iure cessio ● cedarea în instanţă I 168; II 22, 24—27, 29—37, 41, 59, 63, 65, 96, 204, 213—214; 218; III 85—87
iuris ciuilis diuisio ● dividere a ~ului civil I 8
iuris idem ● regula de ~ e aceeaşi II 139
iura:
~ *ciuilia* ● ~urile civile I 158
~ *naturalia* ● ~urile naturale I 158
~ *populi Romani* ● ~urile poporului, statului roman I 2—7
~ *prediorum urbanorum, rusticorum* ● servituţile asupra fondurilor urbane, rurale II 14, 17, 29, 31
~ *pristina* ● vechile ~uri I 129
iusiurandum ● jurământ III 83; IV 172, 174, 179, 181, 185
~ *liberti* ● ~ul libertului III 96
~ *non calumniae causa* ● ~ nu din spirit de şicană IV 172, 174, 176, 182, 186
iusiurandi religio ● respectul datorat ~ului IV 171, 181
iussus ● poruncă:
~ *patris dominiue* ● ~ a tatălui sau a stăpînului II 87; IV 70, 74
~ *mulieris* ● ~ a femeii III 95[a]
iusta causa ● motiv just I 39

Labeo, Marcus Antistius, *iurisconsultus* I 135, 188; II 231; III 140, 183; IV 59
lance licioque, perquisitio ● percheziţia cu taler şi briu III 192, 193
lanx ● taler III 192
lapis ● piatra IV 155
Largus, consul III 63
lasciuia ● în glumă III 202
Latinae coloniae, regiones ● colonii latine, regiuni I 131; III 56
Latinus ● latin I 12, 16, 17, 22, 29—35, 41, 56, 57, 66—71, 79—81, 95, 167; II 110, 142, 155, 195, 275; III 56—59, 70—74, 76
~, *accessio ad ciuitatem Romanam* ● ~, accesul la cetăţenia romană I 28—35
~ *coloniarius* [*iunianus*] ● ~ din colonii [iunian] I 22, 23, 29, 80; II 110, 195, 275; III 56, 57
Latinorum libertinorum bona ● bunurile ~ilor liberţi III 55—68, 71—72
latitatio fraudationis causa ● ascundere cu intenţie frauduloasă III 78
legari, poenae nomine ● a fi lăsat un legat cu clauză penală II 235
legatarius partiarius ● legatar parţiar, beneficiar al unei părţi din legat II 254, 257
legatum ● legat I 24, 40; II 97, 191—245, 268—289
~ *imposibili condicione* ● ~ sub condiţie imposibilă III 98
~ *per damnationem* ● ~ prin obligare II 192, 197, 201, 208, 210, 212, 218, 262, 282; III 175; IV 9, 171
~ *per praeceptionem* ● ~ cu precădere II 192, 216—223
~ *per uindicationem* ● ~ prin revendicare II 192—200, 204, 206, 208, 210, 218, 221
~ *sinendi modo* ● ~ sub forma îngăduinţei II 192, 209—215, 218, 280
legatus [*Augusti*] ● guvernator I 101, 102
legis actio ● legisacţiune I 184; II 24; IV 10—29, 30, 82, 94, 108
~ *condictionem* ● ~ prin somaţie IV 12, 17[b], 18
~ *per iudicis postulationem* ● ~ prin cererea unui judecător IV 12, 17[a], 20
~ *per manus iniectionem (iudicati, pro iudicato, pura)* ● ~ prin aplicarea mîinii IV 12, 21—25
~ *per pignoris capionem* ● ~ prin ridicarea unui gaj IV 12, 26—29
~ *per sacramentum* ● ~ prin jurămînt IV 12—17, 20, 31, 95

legitime concepti ● concepuți legitim I 89
leuitas animi (feminarum) ● inconstanța firii (femeilor) I 144
lex ● legea I, 2, 3
~ Aebutia *de legis actionibus* ● despre acțiunile legii IV 30
~ Aelia Sentia *de manumissionibus* ● despre eliberări I 13, 18, (21), 27, 29, 31, 37, 38, 40, 47, 66, 68, 70, 71(73), 80, 139 (160); III 5, 73, 74
~ Appuleia *(de sponsu)* ● (despre garanți) III 122
~ Aquilia *(de damno)* ● (despre prejudicii) III 202, 210—219; IV 9, 37, 76, 109; v. și *damnum datum*
~ Atilia *uel* Iulia *(de dandis tutoribus)* ● (despre darea tutorilor) I 185, 194—195[c]
~ *Bythinorum* ● ~ Bitinienilor I 193
~ Calpurnia *de omni certa re* ● relativ la orice obiect cert IV 19
~ *censoria* ● regula censorului pentru ridicarea gajului IV 28
~ Cicereia III 123
~ Claudia *(de mulierum legitima tutela)* ● (despre tutelarea legitimă a femeilor) I 157, 171
~ Cornelia *de maleficiis (interdictio aqua et igni)* ● despre delicte (exilul) I 28
~ Cornelia *de sponsu* ● despre garanție III 124, 125
~ Creperia IV 95
~ *(curiata) de imperio* ● ~ de investitura împăratului I 5
~ *de liberis ex ancilla et libero natis* ● despre copii proveniți dintr-o sclavă și un om liber I 85, 86
~ *de mulierum usucapione sublata* ● despre întreruperea usucapiunii femeii I 111
~ *de pignoris capione* ● despre ridicarea gajului IV 28
~ *duodecim Tabularum* ● ~ celor XII Table I 111, 122, 132, 145, 155, 157, 163, (200); II 42, 45, 47, 49, 54, 64, 224; III (1), 9, 11, 17, 18, 19, 21, 23, (27), (28), 40, 46, 49, 51, 78, 82, 189, 190, 191, 192, (193), (194), 223; IV 11, 14, 17[a], 21, 28, 76, 79
~ *et plebiscitum* ● ~ și plebiscitul I 3
~ Falcidia II 227, 254
~ Fufia Caninia I 21, 42—46, 139; II 228, 239
~ Furia *de sponsu* ● despre garanție III 121, 121[a], 122; IV 22, 109
~ Furia *testamentaria* ● relativ la testamente II 225; V 23, 24, 109
~ Hortensia *de plebiscitis* ● despre plebiscite I 3
~ Iunia (Norbana) I 22, 23, 29, 80, 167; II 110, 275; III 56, 57, 70
~ Iunia Vellaea [despre infirmarea testamentului] II 134
~ Iulia *caducaria* ● despre părțile caducare II 111, 144, (150), 286
~ Iulia *de cessione bonorum* ● despre cedarea bunurilor III 78
~ Iulia *de fundo dotali* ● despre fondul dotal II 63
~ Iulia *de maritandis ordinibus* ● despre rînduieli la căsătorie I 178
~ Iulia *et* Papia (Poppaea) I 145; II 111, 206—208, 286[a]; III 42, 44, 46, 49—53
~ Iulia *et* Plautia II 45
~ Iulia *et* Titia I 185, 195, 195[b,c]
~ Iulia *iudiciaria* ● l. judecătorească IV (30), 104
~ Licinnia IV 17[a]
~ Marcia *(aduersus faeneratores)* ● (contra cămătarilor) IV 23
~ Minicia I 78—79
~ Ollinia IV 109
~ Papia II (111), 206, 207, 208, 286[a]; III 42, 44, 46, 47, 49, 50, 53, (54?)
~ Pinaria *(de dandis iudicibus)* ● despre acordarea de judecători IV 15
~ Plaetoria I (197)
~ *publica* ● rînduiala obștească II 104
~ Publilia *(de sponsu)* ● despre garanție III 127; IV 22
~ Silia *certae pecuniae* ● în materie de sume precise IV 19
~ Titia *(de dandis tutoribus)* ● despre darea tutorilor II 195
~ Vallia IV 25
~ *uicessima hereditaria* ● ~ relativă la a douăzecea parte din moștenire III 125
~ Visellia I 32[b]
~ Voconia II 226, 274
leges populi Romani ● legi ale poporului roman IV 37, 76, 118
legis latorem ● autorul legii, propunător de ~ III 76
legis uicem (obtinet) ● ține loc de lege I 4, 5, 83; IV 118
v. și *legis actio*
libellus famosus ● scriere batjocoritoare III 220

liberi descendentes ● descendenţii liberi II 124, 128, 129, 136, 157, 182, 183; v. şi *adoptiui filii*
~ *primus gradus* ● ~ urmaşi de gradul întîi I 99
liberi homines ● oameni liberi I 9, 10, 82; II 48; III 97
~ *quos bona fide possidemus* ● ~ pe care îi posedăm de bună credinţă II 86, 92; III 164
libertas ● libertate:
~ *fideicomissaria* ● ~ în materie de fideicomise II 263—266
libertatem seruo dare non potest [*dominus minor XX annorum*] ● stăpînul mai mic de 20 de ani nu poate acorda ~ unui sclav I 40
libertatis fauor ● în favoarea libertăţii IV 14
libertus, libertinus ● libert I 10—47; IV 46
~ *mortuus intestatus* [*bona sua*] ● ~ decedat fără testament III 39, 42—47
liberti locupletiores ● liberti mai bogaţi III 42
liberti operae debitae patroni ● servicii datorate de ~ patronului IV 162
liberta (tutela sua) ● liberta (tutela ei) I 195[b]
libra aenea aereque solutio ● plată prin balanţă şi aramă II 104
libripens ● cîntăritor (public) I 113; II 105—108; III 174
licentia nimia ● îngăduinţă prea mare II 228
licitatio fructus ● licitaţia fructelor IV 166—169, 170
licium ● brîu III 193
litem suam facere (iudex) ● judecătorul care judecă propria sa cauză IV 52
litigator ● împricinat IV 160
litigiosus fundus ● fond litigios IV 117
litis aestimatio ● estimarea valorică a procesului IV 75, 89
litterae aureae ● litere de aur II 77
locatio conductio ● contract de închiriere III 135, 142—147, 162
locus ● loc:
~ *religiosus* ● ~ sfînt II 6; III 97
~ *sacer* ● ~ consacrat III 97
Lucius Titius (nume în formule) I 149; II 199, 209, 216, 250; III 179; IV 34, 37, 83, 86, 137
lucrum facere ● a realiza un profit II 35; III 151
luere rem pecunia ● a răscumpăra cu bani un lucru II 220; IV 32
Lupus Cornelius, *consul* II 63

magister bonorum (uenditio) ● sindic, oficiant la vînzarea prin licitaţie a bunurilor falitului III 79
mala fides ● rea-credinţă II 49
maleficium ● delict, daună I 128; IV 75, 80, 112
mancipare ● a vinde I 117, 118, 120, 121, 132, 134, 135, 140, 141, 162, 166, 172, 195[a]; II 26, 29, 33
~ *proprietas* ● ~ proprietatea II 33
mancipatio ● act solemn de vînzare, ritualul simbolic la vînzare I 113, 119—123, 132, 134, 135, 135[a], 162; II 22, 25, 29, 31, 41, 59, 63, 65, 102, 141, 204, 220; III 201; IV 79, 131[a]
mancipium:
personae, quae in mancipio sunt ● persoane care sînt în proprietatea provizorie a cuiva I 49, 116—118[a], 123, 135, 136—141, 142, 162, 166, 172, 192; II 86, 90, 96, 141, 160; III 6, 114, 163; IV 79, 80
mancipio familiam accipere ● a primi o avere în proprietate II, 102—104
mancipio rem dare ● a da un lucru în proprietate I 162; IV 117
mandatela tua ● din însărcinarea ta II 104
mandatum ● mandat III 155—162
~ *pecuniae credendae* ● ~ de credit III 156
~ *tua gratia* ● ~ în interesul tău (al mandatarului) III 156
manes ● zeii mani II 4
manifestum est (plus quam) ● e (mai mult decît) evident I 87; IV 132
manumissio ● dezrobire I 17, 162
~ *censu* ● ~ prin recensămînt I 17, 35, 41, 138, 140
~ *in fraudem creditorum* ● ~ spre fraudarea creditorilor I 36, 37, 47
~ *in fraudem patronorum* ● ~ spre fraudare patronilor I 37
~ *inter amicos* ● ~ între prieteni I 21, 41, 44
~ *iusta ac legitima* ● ~ justă şi legitimă I 17
~ *testamento* ● ~ prin testament I 17, 21, 35, 42—46, 138; II 267

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

~ *uindicta* ● ~ cu vergeaua I 17, 18, 35, 38, 44, 115, 132, 138
~ *nis iusta causa* ● justa cauză a eliberării I 19, 39
manumittere ● a dezrobi I 125, 133, 162, 172; II 263—276
manus ● putere maritală (mînă):
~ *coemptione* ● ~ prin cumpărare I 113—115[a]; v. și *coemptio*
~ *iniectio* v. *legis actio*
~ *farreo* ● ~ prin ceremonial cu pîine I 112
~ *usu* ● ~ prin *usus* I 110
personae quae in manum ueniunt ● persoane care vin în *manus* I 49, 108, 109—111, 118, 136, 137, 142, 148; II 86, 90, 96, 98, 139, 159; III 3, 14, 24, 83, 114, 163, 199
manu mancipioue ● sub *manus* sau în proprietate provizorie II 86; III 163; IV 80
mater familiae ~ mamă de familie III 220
materia ● sora mamei I 63, 156
matrimonium ● căsătorie:
~ *contractum* ● căsătorie contractată I 75, 80
~ *iustum* ● ~ valabilă, în regulă I 76 (v. *nuptiae*)
~ *non iustum* ● ~ nevalabilă I 87 (v. *nuptiae nefariae*)
~ *uitium erroris* ● viciul eroarei la ~ I 75, 87
Maximus Cornelius [?], *consul* I 136
Maximus Trebellius, *consul* II 253
mensa argentea ● masă de argint IV 47
medicamenta ● doctorii II 79
merces certa ● preț precis III 142; IV 147
minor XXV annorum ● minorul sub 25 ani II 163; IV 57
missio in possessionem, uentris nomine ● trimiterea în posesie a unei femei ca fiind însărcinată IV 177
modus liberandi causa potestate ● moduri de a ieși de sub putere I 124—142
(uno) momento in mancipio detinere ● a deține o singură clipă în proprietate I 141
momento temporis ● pentru o clipă II 70
mors subita ● moarte neașteptată II 102
mortis causa capio ● primire (a unei donații, a unui legat) pentru caz de moarte II 225
mos ● obicei, cutumă I 1; IV 26, 27
more sollemni ● după rînduiala solemnă II 116
mores peregrinorum ● obiceiurile peregrinilor I 92
Mucius Scaeuola, Quintus I 188; III 149
mulier ● femeie II 131
~ *perfectae aetatis* ● ~ la vîrsta împlinită, majorat I 198
~ *uentris nomine, in possessionem missa* ● ~ măritată sau nu, trimisă în posesie, fiind însărcinată IV 177
~*e inuita, dotale praedium alienare prohibetur* ● este oprit a se înstrăina fondul dotal fără consimțămîntul soției II 63
~*is debitor* ● debitorul femeii III 95[a]
munus ● îndatorire, sarcină II 96
mutus ● mut III 105
mutuum ● contract de împrumut II 98
mutui datio ● acordarea împrumutului III 90
mutua pecunia ● bani împrumutați II 81

nationes et gentes exterae ● neamurile și popoarele străine I 79
naturalis obligatio serui ● obligația naturală a sclavului III 119[a]
naturalis ratio ● v. *ratio naturalis*
necessitas iuris ● necesitatea legitimă II 154
neglegentia domini ● neglijența stăpînului II 51
negotium ● tranzacție:
~ *gestum* ● ~ încheiată III 163; IV 71
~ *inter absentes*, v. *(inter) absentes negotia*
~ *nullum* ● ~ nevalabilă III 106
~ *pupilli* ● ~ a pupilului III 107
Nero:
~ *imperator* I 33
~ *Caesar* II 197
v. și *senatusconsultum Neronianum*

Nerua, *imperator* II 111
Nerua, M. Cocceius [*iurisconsultus*] II 15; III 133
nexum ● (împrumut contra muncă, contract) II, 27; III 173
nexus ● numele vechi al mancipațiunii II 27
nomina arcaria ● înregistrări de casă III 131
nomina transcripticia ● transcrierea în cont a unei prestații III 128—130, 133, 137
nos, v. Gaius
nouatio obligationis ● înnoirea unei obligații II 38; III 176—179
nouerca ● mamă vitregă I 63
noxa ● pagubă, despăgubire:
~ e *datio*, ~ e *deditio* ~ abandon noxal pentru delict dovedit IV 75—77
~ *m comittere* ● a comite un delict IV 77
quaestio ob ~m ● ancheta delictului I 13
v. și *actio noxalis*
nuda proprietas ● nuda proprietate II 30
Numerius Negidius (nume în formule) IV 34, 40, 41, 43, 47, 50, 86, 119, 131, 132[a], 137
numulus ● bănuț I 113
nuncupatio ● a arăta pe moștenitor, față de martori II 104, 109, 115, 119, 121, 149
~ *nis uerba* ● cuvintele de solemnă instituire a moștenitorului II 121
nuptiae ● căsătorie:
~ *iustae* ● ~ legală I 55, 90, 91
~ *nefariae, incestae* ● ~ neîngăduită, incestuoasă I 59—64
nurus ● noră I 63

obligatio ● obligație II 38; III 88—225
~*ne liberatio* ● eliberare de o ~ II 85; III 168—172
~*nem contrahere* ● a contracta o ~ II 81
~*nis cessio* ● cedarea ~i II 35
obligationes ● obligațiuni;
~ *ciuiles, naturales, serui* ● ~civile, naturale, pentru fapte ale sclavului III 119[a]
~ *consensu contractae* ● ~ contractate prin consimțământ III 89, 119[a], 135—162
~ *ex contractu* ● ~ din contract III 88—162; IV 2, 38, 80, 113
~ *ex delicto* ● ~ din delict III 88, 182—225; IV 2, 75
~ *litteris contractae* ● ~ prin scris III 89, 119[a], 128, 134
~ *operarum libertorum* ● ~ de servicii ale liberților III 83
~ *pacto conuento* ● ~ prin pactul convenit IV 116[b]
~ *re contractae* ● ~ prin contracte reale III 89, 91, 119[a], 131
~ *suscipere* ● a suma ~ I 192
~ *uerbis contractae* ● ~ prin contracte verbale III 89, 92—104
occupatio ● dobîndire:
~ *ex hostibus* ● ~ de la dușmani II 69
~ *rerum* ● ~ a bunurilor prin ocupare II 66—68; III 201
(in) odium uenire ● a deveni odios IV 30
officium iudicis ● datoria, competența judecătorului II 219, 222; IV 114
Ofilius [*iurisconsultus*] III 140
omittere hereditatem ● a refuza o moștenire III 28
opera pretiosa ● muncă prețioasă III 149
opiniones prudentium ● opinia prudenților I 7
opportere ● a trebui:
~ *adiudicari* ● ~ să fie adjudecat IV 39
~ *facere* ● ~ făcut IV, 2, 41, 42, 60, 131, 136
~ *prestare* ● ~ prestat IV 2, 131
~ *pro fure decidi damnum* ● ~ să fie declarat prejudiciul drept furt IV 37, 45
optio plena ● opțiunea deplină I 151—154
orbi ● căsătoriți fără copii II 111

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

pactio et stipulatio ● pact şi stipulaţie II 31, 64
(*contra*) *pactionem pecuniam petere* ● a pretinde bani, contrar înţelegerii IV 119
pactum ● pact:
~ *conuentum* ● ~ convenit IV 116[b], 119, 122, 133; III 94, 149; IV 119
~ *de distrahendo* ● ~ de înstrăinare II 64
pangere ● a se învoi IV 147
partitio successionis ● împărţirea unei moşteniri II 254
pater ● tată:
~ *familias* ● capul familiei ⟨frecvent⟩
~ *naturalis* ● tată natural I 64; II 137
patris dominiue, uoluntas ● voinţa tatălui sau stăpînului IV 72[a]
patria potestas ● puterea tatălui I 55—57, 64—69, 71, 76, 87, 88, 93, 94, 95, 97, 106—109, 117, 125, 127, 131, 132, 134, 146, 147, 189; II 105, 108, 123, 126, 135[a], 138, 141, 147, 244, 245
patricii ● patricienii I 3
patrimonium ● avere, patrimoniu II 102, 225—226
patronus ● patron, fostul stăpîn al sclavului eliberat I 139, 165, 166, 174, 192
patroni iura ● drepturile fostului stăpîn III 40—76; IV 163
peculium ● bani, bunuri:
~ *castrense* ● ~ economisiţi ca militar II 106
~ *filiorum familias seruorumque* ● ~ , economii ale fiilor neemancipaţi şi ai sclavilor IV 69
peculiaris merx ● capital din peculiu IV 72, 74
pecunia ● sumă de bani:
~ *certa credita* ● împrumut de ~ precisă III 124; IV 171
~ *constituta* ● împrumut cu scadenţă precisă IV 171
~ *mutua* ● ~ împrumutată II 81
~ *numerata* ● ~ plătită III 141
~ *soluta* ● ~ achitată II 60
pecuniaria aestimatio ● estimarea valorii pecuniare IV 48
pecus ● oaie, turmă IV 17
Pegasus, *consul* I 31; II 254
Pegasus, [*iuriconsultus*] III 64
peregrini, peregrinae gentes ● peregrini, popoare străine I 25, 47, 57, 67, 74, 78, 96; II 110, 218, 285; III 93, 96, 120, 132—134, 179; IV 37, 105, 109
~ *dediticii* ● ~ care, fiind învinşi, s-au predat I 13, 14
peregrinorum:
~ *dominium* ● proprietatea ~lor II 40
~ *ius, leges, mores* ● dreptul, legile, obiceiurile ~lor I 92, 189, 193, 197; II 40; III 93, 134
periculum rei ● riscul pierderii lucrului III 203—205
permutatio rerum ● trocul III 141
personae ● persoane:
~ *alieno iure subiectae* ● ~ supuse dreptului altuia I 48, 141; III 104
~ *incertae* ● ~ nedeterminate II 238—240, 242
~ *seruorum* ● indivizi aflaţi în sclavie I 123
~ *sui iuris* ● ~ cu capacitate deplină I 48, 50, 99, 127, 129, 134, 135, 138, 142; II 147; IV 77, 78
petitio, v. *plus petitio*
pictura ● pictură II 78
pignus ● gaj, amanet II 64; III 200; IV 27, 147
pignoris capio, v. *legis actio*
Pius, v. Antoninus
plane ● evident II 205; IV 4
plantatio ● plantare II 74
plebiscita ● plebiscite I 2,3
plebs et populus ● plebea şi poporul I 3
plus petitio ● pretenţie la mai mult IV 53—60, 68
~ *in condemnatione* ● ~ în *condemnatio* a formulei IV 57
~ *in intentione formulae* ● ~ în *intentio* a formulei IV 55—56
poenae nomine inutiliter legatum ● legatul cu clauză penală, nul II 235—237
polliceri ● a acorda II 119
[Pomponius] Sextus II 218
pontifex ● pontif, marele preot I 102

populus rogatur ● poporul este întrebat I 99
populus proprios propriasque ciuitates habere ● a avea colectivităţi şi cetăţi proprii I 79
possessio ~ posesiune II 7
~ *amissa adipiscenda* ● ~ pierdută trebuie redobîndită IV 143, 144, 153
~ *animo* ● ~ cu gîndul IV 153
~ *annua possessio* ● ~ anuală I 111
~ *bona fide* ● ~ cu bună-credinţă IV 45
~ *bonorum* ● ~ bunurilor, proprietatea pretoriană asupra bunurilor succesorale I 35; II 98, 119, 120, 126, 135, 147, 148; III 33—37, 41, 49, 71, 74ª; IV 34, 144 (v. şi *bonorum possessio*)
~ *improba* ● ~ necinstită II 55
~ *iusta* ● ~ justă IV 95, 151
~ *lucratiua* ● ~ atrăgînd cîştiguri II 56
~ *nostro nomine* ● ~ în numele nostru IV 153
~ *pro herede* ● ~ cu titlu de moştenitor II 52
~ *rei cuius* ● ~ a unui lucru II 89; IV 144, 154
~ *reliquenda non* ● ~ nepărăsită IV 153
~ *rerum mobilium* ● ~ a lucrurilor mobile IV 149
~ *restituenda* ● ~ care trebuie restituită IV 153—155
~ *trium mensium priorum* ● ~ în primele trei luni IV 152
~ *uacans* ● ~ vacantă II 51; IV 131ª
possessione ui deicere ● a alunga cu forţa din ~ IV 154, 155
possessionis:
~ *adquisitio* ● dobîndire a ~ II 89
~ *amissio* ● pierdere a ~ IV 144
~ *ius* ● dreptul la ~ II 7
possessor ● posesor:
~ *bonae fidei* ● ~ de bună credinţă II 93
(pro) ~*e* ● cu titlul de ~ IV 144
possidere ● a poseda:
~ *bona fide* ● ~ cu bună-credinţă II 86, 92
~ *rem furtiuam aut ui* ● ~ un lucru furat sau dobîndit cu forţa II 45
postumi ● postumi I 147; II 130—134; III 4
~ *alieni (extranei)* ● ~ externi I 147; II 141, 241—242
postumorum genera ● categoriile ~lor (II 132ª)
potestas ● putere:
~ *vitae ac necis* ● putere de viaţă şi de moarte I 52
personae quae in potestate patris dominiue ● persoane care sînt sub puterea tatălui sau stăpînului I 49, 51—76, 87—95, 107, 109, 117, 125—136, 144—147, 189; II 86—90, 96, 105—108, 123; III 2, 4, 5, 20, 41, 114, 163, 199, 221; IV 73, 77, 78, 80
praeda ex hostibus ● prada de la duşmani II 69; IV 16
praedes ● garanţii II 13, 16, 94
praediator ● cumpărătorul unui fond scos la mezat II 61
praediatura ● cumpărarea unui fond scos la mezat II 61
praedium ● fond
~*dotale* ● dotal II 63
praedia ● fonduri:
~ *Italica* ● ~ italice I 120; II 31, 63
~ *municipum* ● ~ municipale III 145
~ *prouincialia* ● ~ provinciale II 7, 21, 27, 31, 46, 63
~ *rustica, urbana* ● ~ rurale, (terenuri) urbane (clădiri) I 120; II 14
~ *stipendiaria, tributaria* ● ~ stipendiare, tributare II 21
v. şi: *muliere inuita; seruitutes praediorum*
praegnans mulier (uxor) ~ femeie (soţie) însărcinată I 90, 94
praeiudiciales formulae ● formule prejudiciale (la procesul preliminar) IV 44
praeiudicium ● instanţă preiudicială III 123; prejudiciu IV 133
praepositus negotio (filius, seruus) ● prepus la conducerea unei afaceri (fiul, sclavul) IV 71
praescriptiones ● scrisuri la începutul formulei IV 130—137
praesides prouinciarum ● guvernatorii provinciilor I 6, 29, 53, 100, 105, 134, 183, 185, 198, 200; III 24, 25, 278
praestare ● a procura folosinţa unui lucru IV 2

BABEŞ-BOLYAI UNIVERSITY LIBRARY

praetor ● pretor I 6 etc. (passim)
~ *fideicomissarius* ● ~ cu jurisdicţie la fideicomise II 278
~ *peregrinus* ● ~ peregrin I 6
~ *urbanus* ● ~ urban I 6, 178, 184, 185
antequam a ~e discedere ● înainte de a pleca de la ~ IV 164
precario ● cu titlu precar II 60; IV 154
pretium certum ● preţ cert III 140
priuigna et nouerca ● fiica şi mama vitregă I 63
procinctus, v. *testamentum in procinctu*
proconsul ● proconsul I 20, 101, 102; IV 139
Proculus [*iurisconsultus*] II 15, 195, 231; III 140; IV 163
procurator ● mandatarul părţilor în justiţie II 39, 64, 252; IV 55, 82, 84, 98, 99, 101
prodigus ● prodigul, risipitorul I 53, 197; (II 111[c])
prognatus ● ascendent de grad îndepărtat III 58
prohibitae, nuptiae ● prohibiţiuni la căsătorie I 58—63
promissio incerti ● promiterea unui obiect nedeterminat IV 136
proprietas ● proprietate:
~ *alicuius rei esse controuersia* ● a fi în discuţie ~ a cuiva IV 148
proprietatis adquisitio ● dobîndirea proprietăţii II 89—90
dominus usufructus proprietatis ● usufructuarul, titular al unei proprietăţi II 30
proscriptio bonorum ● punere în vînzare IV 102
prouinciae ● provincii:
~ *Caesaris* ● ~ ale împăratului I 6; II 7, 21
~ *ceterae* ● celelalte — III 121[a]
~ *populi Romani* ● ~ ale poporului roman I 6; II 7, 21
prouinciale solum ● solul provincial II 27
puberes ● puberi I 196
pubertati proximus ● foarte aproape de pubertate III 208
publicani, uectigalium publicorum ● arendaşii dărilor statului IV 28, 32
publice uenire ● a fi vîndut la licitaţie publică I 27
(in) publicum cedere ● a ceda la tezaurul statului IV 16
Publius Macuius (nume în exemplificări) II 166, 174, 177, 277, 286
pupillus, v. *alienare rem pupilli*
Pusio, *consul* I 31; II 254

quadrantes ● monedă de un sfert de as I 122
quaerere minus ... quam oportere ● a cere mai puţin ... decît trebuie IV 72
quaestores ● guvernatori de provincii I 6
quarta Falcidia ● sfertul din moştenire, statornicit prin Legea Falcidia II 227
quarta Pegasiana ● sfertul din moştenire statornicit prin senatusconsultul pegasian II 254, 257—259
quasi possessio ● cvasiposesiune IV 139
quasi tutela ● cvasitutelă I 195
querela (inofficiosi testamenti) ● plîngere în justiţie (contra unui testament neoficios) III 40
Quirinales, flamines ● preoţii cultului Romulus I 112
Quirites ● Quiriţi, cetăţeni romani II 104
Quiritium ius, v. *ius Quiritium*

ratio ● raţiune:
~ *ciuilis* ● ~ civilă I 128, 158; II 110; III 153
~ *idonea* ● ~ plauzibilă II 78
~ *iuris stricti* ● stricta interpretare a dreptului III 160
● *naturalis* ● ~ firească I 1, 63, 80, 128, 189; II 49, 54, 55, 79, 124, 137, 219; III 79, 98; IV 53[d], 71
~ *nulla* ● raţiune de neînţeles IV 24
~ pretiosa ● ~ plausibilă, puternică I 190; II 232
~ *reddere* ● a da socoteală I 191
~ *speciosa* ● ~ specioasă I 190
recipere ● a admite, a redobîndi:
~ *in iure cessionem* ● a admite cedarea în instanţă II 31, 33
~ *naturalem libertatem* ● a redobîndi libertatea naturală II 67
~ *traditionem* ● a admite transmiterea II 28
~ *usucapionem* ● a admite usucapiunea II 25

recte alio iure utimur ● pe bună dreptate noi ne folosim de altă regulă IV 163, 182
recuperatores ● judecători ai proceselor dintre cetățeni și străini; dintre liberți și foștii stăpini ș.a. I 20; IV 46, 109, 141, 185
reges sacrorum ● sacerdoții jertfelor I 112
regula ● regula:
~ [*Gaiana*] I 53
~ *iuris gentium* ● ~ dreptului ginților I 85
remancipatio ● remancipare, vînzare din nou I 137[a]
remissio statim rei traditae ● transmiterea de îndată a lucrului vîndut prin *traditio* II 20
renunciatio societati ● renunțare la societate III 151
replicatio ● replică I 126
repudium ● repudiu, divorț I 137[a]
res ● lucru, bun:
~ *absentis*, v. *alienare rem absentis*
~ *aliena* ● ~ al altuia II 52; III 209
~ *coloni* ● ~ al colonului IV 147
~ *commodata aut locata* ● ~ dat în comodat sau în locațiune II 50
~ *corporalis* ● ~ corporal (cu existență materială) II 12, 19
~ *diuini iuris* ● ~ de drept divin II 2—9
~ *extra patrimonium nostrum* ● ~ în afara patrimoniului nostru II 1
~ *furtiua* ● ~ furat II 45, 49—51; III 186
~ *humani iuris* ● ~ de drept uman, laic (susceptibil de proprietate) II 2, 9; III 97
~ *in nostro patrimonio* ● ~ în patrimoniul nostru II 1, 14[a], 15, 18—27, 41, 43, 47, 80, 204
~ *incorporalis* ● ~ incorporal, care nu poate fi atins II 12, 14, 17, 29
~ *mancipi* ● ~ care poate fi mancipat I 119, 192, (14[a]); II 15—18, 22—43, 80, 204, 220
~ *mobilis* ● ~ mobil II 50
~ *mulieris* ● ~ al femeii II 47
~ *nec mancipi* ● ~ care nu solicită mancipație II 14[a], 15, 16, 18—27, 43, 80, 81, 85, 204
~ *nullius* ● ~ neaparținînd cuiva II 9, 66
~ *perdere* ● a pierde procesul IV 53
~ *pretiosior* ● ~ mai de preț I 192
~ *priuata, publica* ● ~ în proprietate particulară, publică II 10—11
~ *quae pondere, numero, mensura constant* ● ~ care se cîntărește, se numără, se măsoară II 196; III 90, 175
~ *religiosa, sacra* ● ~ religios, consacrat II 3—5, 7, 48
~ *saluam fore* ● ca ~ l să fie păstrat III 205, 207
~ *sancta* ● ~ sfînt II 8
~ *tenens* ● ținînd în mînă ~ l I 119; v. și *uindicationes rerum*
~ *ui possessa* ● ~ posedat cu forța II 45, 49, 51
si rem obligatam sibi populus uendiderit ● cînd statul vinde un lucru datorat lui II 61
rescriptum, v. *constitutio Hadriani* ~
responsa prudentium ● răspunsurile prudenților I 2, 7
restipulatio ● restipulația, replica reclamantului IV 13, 94, 166, 174, 180
reuertitur in potestatem patris ● revine sub *patria potestas* I 132
reus (aduersarius is cum quo agitur) ● pîrît IV 2, 3, 13, 16, 17[a–b], 21, 23—25, 28, 29, 32, 35, 37, 43, 46, 51, 52, 53[d], 54, 57, 151, 157, 159—161, 163, 166[a], 170, 172, 176, 178, 184
Roma I 20, 27, 32[b], 32[c], 33, 100, 160, 183, 185; II 278; III 56; IV 104, 105, 109; v. și *Vrbs*
Romana ciuitas ● cetățenia romană I 28, 31, 32[b], 55, 66, 74, 93—96, 128; II 135[a]; III 20, 73; IV 37
Romani ciues ● cetățeni romani I 12, 14, 16—20, 27, 30, 32, 32[b], 35, 53, 54, 56, 66—71, 74—80, 84, 87—88, 90—92, 94, 96, 100, 113, 119, 128, 160; II 104, 142, 147; III 56—59, 62, 64, 72—75, 93, 154[a]; IV 37, 53, 104—109
~ *equites* ● cavalerii I 20
populi ~ *ius* ● dreptul poporului roman III 96; *ius populi prouinciae* ● dreptul poporului din provincie I 6; II 21
Romanorum ciuium ius proprium ● dreptul specific cetățenilor romani I 55, 109, 119, (160); II 65
~ *ius* ● dreptul romanilor III 96
Romanorum proprium genus societatis ● genul de societate specifică romanilor III 154[a]
Romanus populus ● poporul roman I 1, 2, 27, 53, 96, 131; II 7, 21, 24, 40; IV 28
Rutilius, Publius, *praetor* IV 35

Sabinus, Caius Masurius, [*iurisconsultus*] I 196; II 79, 154, 178, 195, 218, 244; III 133, 156, 161, 183, 218; IV 79, 114, 170
Sabinus, (Gn. Arulenus) Caelius, [*iurisconsultus*] III 70, 141,
sacra ● cult, altar, jertfă II 55
sacramentum ● procedura prin jurămînt IV 12—14, 16, 20, 95
Sacratissimus, v. Hadrianus
Saluianum interdictum ● interdictul Salvianum IV 147
satio ● semănatul II 75
satisdatio ● garanție:
~ *iudicatum solui* ● ~ procedurală că suma decisă în proces va fi plătită IV 25, 91—105, 169
~ *nes* ● promisiuni cu ~ IV 88—102, 185
scholae iurisconsultorum (dissensiones earum) ● școli ale iurisconsulților (disesiunile acestora) I 196; II 15, 37, 79, 123, 195, 200, 217, 219, 223, 231, 244; III 87, 98, 103, 133, 141, 167ª, 178; IV 78, 79, 114
scriptura ● scrisul II 77
scutum ● scut IV 155
sectores ● cumpărători la licitație IV 146
Seius (nume în formule) II 199, 209, 235
semiassis ● o jumătate de as I 122
senatores ● senatori I 20; III 225
senatusconsultum ● senatusconsult I 2, 4, 26, 46, 88; II 5; III 32; IV 110
~ Claudianum I 84, 91, 160
~ *Hadriano auctore* ● ~ dat la propunerea lui Hadrian I 30, 47, 77, 80, 81, 92, 115ª; II 57, 112, 143, 287; III 73
~ Largianum *(Lupo et Largo consulibus factum)* ● ~ dat sub consulii Lupus și Largus III 63
~ *Maximo et Tuberone consulibus factum* ● ~ dat sub consulii Maximus și Tubero I 136
~ Neronianum II 197, 198, 212, 218, 220, 222
~ Pegasianum II 254, 256, 258, 259, 286ª
~ *Pegaso et Pusione consulibus factum* ● ~ dat sub consulii Pegasus și Pusio I 31
~ Trebellianum II 253, 255, 258
senatusconsulta:
~ *ad legem Aeliam Sentiam* ● ~e în legătură cu l. Aelia Sentia I 68, 69
~ *ad legem Fufiam Caniniam* ● ~e în legătură cu l. Fufia Caninia I 46
~ *de erroris causa probanda* ● ~e despre necesitatea probării (acoperirii) erorii I 67; II 142; III 5, 73
~ *de petendis tutoribus* ● ~ despre necesitatea cererii de tutori I 173, 174, 177, 180, 182
~ *de seruo minore XXX annis* ● despre sclavul sub 30 de ani II 276
~ *in propriis commentariis executi sumus* [*Tertullianum, Orphitianum*] ● ~e pe care le-am discutat în monografii proprii III 32, 33, 33ª, 35ᵇ
Seneca, Annaeus, *consul* II 253
sententia falsa ● opinie falsă III 64
seruitutes praediorum ● servituti prediale:
~ *rusticorum* ● ~ rurale II 14, 14ª
~ *urbanorum* ● ~ urbane II 14, 14ª
seruus ● sclav I 9, 52—54, 82, 117, 120; II 153; III 114, 119, 167 *(et passim)*
~ *alienus* ● ~ al altuia II 86, 95; III 219
~ *communis* ● ~ comun III 154ᵇ
~ *corruptus* ● ~ corupt III 198
~ *ex ancilla et libero* ● ~ rezultat dintr-o sclavă și un om liber I 82
~ *fugitiuus* ● ~ fugit II 48
~ *in bonis esse* ● ~ existent în averea bonitară I 35; II 88; III 80
~ *meus* ● ~ al meu III 212
~ *nasci* ● a se naște ~ I 82
~ *populi Romani* ● ~ al poporului roman I 27
~ *procuratoris* ● ~ al procuratorului I 18
~ *reuersus ad dominum* ● ~ întors la stăpîn III 200
seruo conuicium ● batjocura ~ului III 222
(*cum*) *seruo agi non posse* ● nu se poate porni o acțiune cu un ~ III 179
seruos uendere ● a vinde ~i I 53
in seruos saeuitia intolerabilis ● asprimea intolerabilă față de ~i I 53

de seruis heredibus instituendis ● despre ~ii care urmează a fi instituiți moștenitori II 185—190
stipulatio serui iussu domini ● stipulația sclavului la ordinul stăpînului IV 134
Sextus, v. Pomponius Sextus
societas ● societate III 154
~ *ad exemplum fratrum* ● ~ după modelul celei a fraților III 154[b]
~ *leonina* ● ~ cu repartiția cotelor inegală III 149
~ *naturalis et legitima: ercto non cito* ● ~ naturală și legitimă: proprietatea indiviză III 154[b]
socrus ● socru I 63
solum prouinciale ● sol provincial II 7, 27
solutio ● plată:
~ *debiti* ● ~ a unui lucru datorat II 85; III 160, 168
~ *imaginaria per aes et libram* ● ~ fictivă prin aramă și balanță III 171, 173—175
~ *indebiti* ● ~ a unui lucru nedatorat III 91
~ *societatis* ● desfacere a unui contract de asociație III 154
soror naturalis ● soră naturală I 19
spadones ● fameni, sterili I 103, 196
specificatio ● dobîndirea proprietății unui obiect prin muncă II 79
sponsio ● promisiune solemnă (formă veche a stipulațiunii) III 93; IV 13, 172
~ *de pecunia credita* ● ~ privind banii împrumutați IV, 171
~ *de pecunia constituta* ● ~ cu scadență fixă IV 171
~ *foederalis* ● ~ de pace (tratat) III 94
~ *pro praede litis et uindiciarum (sponsio preiudicialis)* ● ~ în loc de garant al procesului și în locul garanției procedurale IV 91, 94
~ *et restipulatio* ● ~ și restipulație IV 166[a]
~ *nis victoria* ● cîștigul prinsoarei în proces IV 169
(per) ~*nem agi* ● a acționa cu procedura prin *sponsio* I 141
sponsores ● garanți III 115, 116, 121, 126, 127, 178, 179; IV 89, 90, 113, 137
spurii filii, sporades concepti ● copii concepuți promiscum (nelegitimi, din flori) I 64
statuliber ● sclav eliberat prin testament II 200
status erroris causae ● statut asupra căruia e o eroare II 142
status iuris ● condiția juridică a unui om I 89, 159, 162
Stichus (nume de sclav, în exemplificări) II 186, 199, 201, 216, 221, 267; IV 53[d], 56, 59
stigmatum ● stigmat cu fier roșu I 13
stilicidium ● scurgerea apei II 14
stipendium ● indemnizație IV 27
stipulari a seruo ● a fi stipulat de un sclav IV 134
stipulatio ● stipulație III 92, 95
~ *et pactio* ● ~ și învoială II 31
~ *fructuaria* ● ~ relativă la fructe IV 166—169
~ *inter uenditorem et emptorem hereditatis* ● ~ între vînzătorul și cumpărătorul unei moșteniri II 252, 257
~ *inutilis* ● ~ inutilă III 97, 104
~ *iudicatum solui* ● cauțiune procedurală, că va fi plătit lucrul judecat IV 91—105
~ *partis et pro parte* ● ~ relativă la activ și pasiv II 254—257
~ *praetoria* ● ~ prevăzută în Edictum IV 31
subiectus iuri nostri ● supus dreptului nostru IV 153
subscriptio imperatoris ● rezoluție imperială, constituție I 94
substitutiones (pupilaris, uulgaris) ● substituții (pupilară, vulgară) II 174—184; III 72
succesio ● succesiune:
~ *ab intestato* ● ~ fără testament II 99; III 1—18, 120
~ *alterius generis* ● ~ de alt gen III 77, 84
~*nis ius* ● dreptul de ~ II 14; ~ ~ *matris* ● ~ ~ al mamei III 33[b]
(pro) sudere, v. *denarii*
Sulpicius (Rufus), Servius, [*iurisconsultus, cos*] 51 și 43 î.e.n.] II 244; III 149, 179, 183
superficies solo cedit ● clădirea urmează condiția locului (= locul robește casa) II 73
Superi dii ● zeii de sus II 4
surdus ● surd III 105
syngraphae ● înscrisuri, chitanțe III 134

taxatio ● evaluare după apreciere IV 51
temeritas actoris, agentis ● temeritatea reclamantului IV 171

tempus ● timp:
~ *deliberandi* ● ~de deliberare II 164—173
~ *ad usucapionem* ● ~lăsat pentru usucapare II 44
testamentum ● testament II 248
~ *calatis comitiis factum* ● ~ făcut cu ocazia convocării comiţiilor II 101
~ *feminarum* ● ~al femeilor II 118, 121, 122
~ *in procinctu factum* ● ~făcut sub arme, gata pentru război II 101
~ *irritum* ● ~nul II 146
~ *per aes et libram* ● ~prin procedura cu aramă şi balanţă II 102—111
~ *ruptum* ● ~anulat II 131, 134—147
testamenti factio ● dreptul de a face ~ I 40; II 112, 114, 218; III 72, 75
testamenti tabulae ● tăbliţele cerate ale ~ului II 104
testamenta ● ~e:
~ *militum* ● ~le militarilor II 109—111, 114
~ *quibus ex causis infirmantur* ● cazurile în care ~le devin nule II 131, 138—146
testamtorum genera ● felurile ~lor II 101—111
testator ● testator II 103, *passim*
theatrum ● teatru I 20; III 225
Titius (nume în formule) II 117, 127, 165; III 130, 140, 143, 156, 157, 167, 198, 221; IV 42, 64
traditio ● transmiterea posesiunii II 19, 20, 28, 41, 43, 47, 65, 204, 213, 214
Traianus, *diuus* ● divinul III 72
Trebellius Maximus (Pollio, L.), *consul* II 253, 255, 258
tribuni plebis ● tribunii plebei I 185
trinoctium quotannis abesse ● a lipsi pe fiecare an cîte trei nopţi (continue) I 111
triplicatio ● replica reclamantului de duplica pîrîtului IV 128
Tubero (Quintus Aelius?), *consul* I 136
tutela ● tutelă I 142—209; II 112
~ *cessicia* ● ~ cedată, în instanţă, altuia I 168—172
~ *fiduciaria* ● ~ încredinţată (prin vînzare fictivă) tutorelui preferat I 115, 166[a], 167, 175, 194, 195[a]
~ *impuberum* ● ~ impuberilor I 167, 189; II 80, 82, 84, 85, 166, 192
~ *legitima* ● ~legitimă I 155—157, 165, 166, 192; ~~ *adgnatorum* ● a agnaţilor I 155—157, 164, 171; II 47, 122; ~~ *patronorum* ● ~~ a patronilor I 165, 167, 192; II 122; III 43
~ *mulierum* ● ~femeilor I 144, 173—184, 190—193; II 47, 80—85, 118; III 108
~ *testamentaria datiua* ● ~ prin desemnare, în testament I 144—149, 186, 189, 200; II 231, 234, 289
~*rum genera* ● genuri de tutele I 188
tutor ● tutore IV 85
~ *alterius generis* ● ~ de alt gen I 194; II 122
~ Atilianus et Iulio-Titianus I 185, 194—195[c]
~ *cessicius* ● ~ căruia i se cedează o tutelă I 168—172
~ *datiuus uel optiuus* ● ~ desemnat sau preferat I 150, 154
~ *fiduciarius* ● ~ de încredere, spre a transmite altuia sarcina I 115, 172, 175, 194, 195[a]
~ *in locum*: ● ~ în locul: ~~ *absentis patroni* ● ~~ patronului absent I 175; ~~ *absentis tutoris* ● ~~ tutorelui absent I 173; ~~ *suspecti tutoris* ● ~~ tutorelui suspect I 182
~ *inuitus* ● ~ pus de formă I 190
~ *praetorius* ● ~ pretorian I 184, 190
~ *is auctoritas* ● cu încuviinţarea ~lui I 179, 184, 190, 192; II 80—85, 112, 118, 121; III 91, 107, 119, 171, 176
~ *is optio* ● opţiunea ~ lui I 150—154
Tyria purpura ● purpură de Tyr IV 53[d]

uadimonium ● cauţiune de înfăţişare la proces III 224; IV 184—187
uectigal ● dare către stat III 145; IV 28
uenditio ● vînzare:
~ *bonorum* ● procedura de ~a bunurilor (= lichidarea averii) III 153; IV 35
~ *hereditatis* ● ~a moştenirii III 77—79
uenire nummo uno ● a fi vîndut simbolic pe un ban II 252
Vespasianus, *diuus* ● divinul I 85
uestales, uirgines ● vestale, fecioare I 130, 145
ueteranis ius conubii concessum ● *ius conubii* concedat veteranilor I 57

ueteres (iuris prudentes), de ● (jurisprudenţii) cei vechi despre: ~ *tutela* ● ~ tutelă I 144, 145, 165, 188 ~ *dissolutio obligationis* ● ~ stingerea obligaţiunii II 55; III 160, 180 ~ *poena furti manifesti* ● ~ penalizarea furtului manifest III 89; ~ *furtum usus* ● ~ furtul folosinţei III 196 ~ *furti tenetur ipse qui furtum non fecerit* ● ~ cel care răspunde de furt fără să fi furat III 202
ueteris iuris imitatio ● imitarea vechiului drept III 34; IV 103
uicinus ● vecinul II 14
uim ui repellere ● a respinge forţa prin forţă (justiţie privată agresivă) IV 145
uinci ab actore ● a fi învins de reclamant IV 21
uindex ● garant IV 21, 25, 46
uindicare ● a revendica II 79, 82
uindicatio caducorum ● revendicarea părţilor caducare II 207
~ *fideicomissorum* ● ~ fideicomiselor II 285
~ *res rerum* ● revendicări de bunuri II 82, 193, 194, 196, 206—208, 218, 222; IV 5, 16
uindicias dicere ● a da garanţie IV 16, 91, 94
uindicta ● vergea, nuia I 38; IV 16
uirilis, pars ● partea virilă III 42
uis ac potestas ● operativitate prin ea însăşi IV 10, 166, 170
uis fluminis ● forţa rîului II 71
(per) uniuersitatem res nobis adquisitio ● dobîndirea bunurilor cu titlu universal II 97, 191
uolucris ● pasăre II 67
uoluntas patris dominiue ● voinţa tatălui sau a stăpînului IV 72ª
Vrbs ● oraşul Roma II 279; v. şi Roma
usucapio ● uzucapiunea:
~ *annua, biennio* ● ~ după 1 an, după 2 ani II 54
~ *impleta* ● ~ împlinită II 41, 44
~ *lucratiua* ● ~ producătoare de cîştig II 55—56, 60
~ *mobilium rerum* ● ~ lucrurilor mobile II 42
~ *pro herede* ● ~ cu titlu de moştenitor II 52—58; III 201
~ *rerum* ● ~ lucrurilor II 41—61, 65, 89, 93, 204; III 80; IV 36
usufructuarius ● uzufructuarul II 38, 93
usufructus ● dreptul de a culege fructele lucrului altuia II 7; III 19, 30—33; III 83; IV 153
~ *in seruis* ● ~ asupra sclavilor II 86, 91—94; III 165
~ *quomodo alienari possit* ● ~ cum poate fi transmis II 30, 33
~ *seruorum et animalium* ● ~ asupra sclavilor şi animalelor II 32
usureceptio ● redobîndirea proprietăţii lucrului înstrăinat, prin folosinţă II 59—67
~ *ex praediatura* ● redobîndirea proprietăţii lucrului înstrăinat de stat, prin cumpărare la mezat II 61
usus ● folosire, uz III 196; IV 11, 153
usu in manum conuentio ● căsătoria cu *manus* prin *usus* I 110, 111
utilitatis causa receptum ● admis în scop de utilitate practică III 160
uulgo concepti filii ● copii concepuţi promiscuu I 64, 90, 91; *v. şi spurii filii*
uulgo dicitur, creditur, praestatur ● îndeobşte se spune, se crede, se află I 190; II 49, 61, 70, 95; III 110, 141; IV 51, 114, 153
uxor ● soţie:
~ *in manu uenire* ● a deveni ~ *in manu* I 148; II 98
~ *peregrina* ● ~ pregrină I 67

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

INDEX DE AUTORI*

Abranić — II 143
Aktum — II 60
Albanese — III 113
Albertario, Em. — P *4.3*, *4.7*, *4.9.2*, 110, 240, 246; II 44; III 56, 114; IV 16
Alibrandi — III 25; IV 19, 153
Alzon — III 81
Ambrosino, R. — P 131; IV 19
Amirante, L. — I 146; III 82
Andreev, M. — III 107; IV 116
Ankum, J. A. — II 175; III 96
Antistius Labeo, M., v. Labeo
Antistius Labeo, Pacuvius — I 106
Appert, G. — III 73; IV 89
Apian — I 65; IV 32
Appleton, Ch. — P *4.7*, *4.9.2*, 25, 42, 69, 110, 156, 240, 245; I 6, 41; II 17, 18, 47, 130, III 73, 114, 123; IV 15, 19, 55, 83
Arangio-Ruiz, V. — P *4.6*, *4.7*, *4.9.2*, 5, 157; I 92; II 6, 45, 54, 73; III 4, 39, 40, 42, 43, 81, 95; IV 21, 128
Archi, G. — P *4.3*, 98, 165; II 2, 17
Ariston, Titius — P *2.3.1*, *2.3.3*, 34, 62, 116, 144, 150, 235; B; III 24
Aristotel — III 81
Arnò, C. — III 131, 132; IV 59
Asconius — III 76
Audibert — IV 82
Aufidius, v. Fufidius
Augustinus — III 112, 134
Aulus Cascellius, v. Cascellius
Aulus Gellius — P *2.3.3*, *4.9.2*, 22, 75; I 67, 74, 106, 148; II 42, 68, 170; III 23, 90, 110, 112, 114, 135; IV 19, 29, 43, 75, 152

Barbu, N. I. — I 13; IV 8
Barni, G. — III 85
Basanoff, V. — P 138; I 8
Barvick, B. — II 12
Baviera, G. — P 129; B; III *33a, b*
Beaudouin, Ed. — I 64, 65
Beinart, A. — P 188; III 98, 129, 130
Bekker, I.A. — P 229
Below, H. — III 127
Berceanu, M. — III 81; IV 84
Berger, A. — III *95*, 47; IV 34, 111
Beseler, G. — P *4.7*, *4.8*, *4.9.2*, 46, 110, 192, 200, 240, 247; B; I *102*, 1, 6; II *27*, *269*, *286*, 26, 63, 130; III *66*, *83*, *98*, *174*, *212*, 29, 51, 85, 103; IV 2, 10, 162
Bethmann-Hollweg, A.M. — P 229; I 135; IV 12
Betti, Em. — P 2; B; III 39, 82, 90; IV 155
Bianchini — III 90
Binder — III 39
Biondi, Biondo — P 2; I 149; II 2, 13; III 39; IV 2, 83, 84, 95, 135
Birkemeyer — P 20, 32, 82
Biscardi, A. — P 174; I 5; II 141; III 107, 128; IV 43, 59
Bizoukides, P. — *2.3*, *2.3.1*, *4.8*, 13, 16, 28, 40, 70, 76, 92, 93, 103, 106, 131, 133, 155, 201, 226, 239; B; I *43*, 8, 84, 90; II *26*, *95*, *95a*, *154b*, 20, 38, 58, 66; III 33c; IV *15*, *36*, *48*, *52*, *53c*, *60*, *80*, *114*, *165*, 17, 24, 30, 34, 77
Blastares — P *4.5*
Bluhme, F. — P 230; I 84; IV *133*
Bock, A. — III 82
Böcking, Ed. — P *4.8*, 197; B; I 90; III *158*, 95, 114
Boethius — P *2.1*; I *119*, 90; IV 19
Bohacek, M. — P 7; IV 2
Boilă-Doruţiu, A. şi Em. — P 31; III 25
Bona, F. — II 53
Bonfante, Pietro — P 45; I 39, 139; II 8, 15, 35, 44, 57; III 84; IV 144
Bonifacio, F. — IV 114
Bortolucci, G. — II 44, 54, 60
Boulevert, G. — P 43
Boyer, G. — I 89; III 81
Bozianu, I. — P 131
Bozza, Fr. — II 8; IV 111

---

* Indexul se referă la textul îngrijitorului de ediţie.

Trimiterile folosesc următoarele sigle: P — studiul introductiv (urmată de cifre arabe cursive — indicînd diviziunile studiului, cînd se trimite la textul principal — sau drepte — indicînd notele din subsol); B — bibliografia şi abrevierile; I, II, III sau IV (comentariul, urmată de cifre arabe cursive —indicînd paragrafele, cînd se trimite la notele din subsolul superior, marcate cu asteriscuri—sau drepte — indicînd notele din subsolul inferior). *(B.B)*.

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Branca, G. — III 105
Brasiello, Ugo — I 8, 76
Brassaloff — I 76
Bratosek, M. — IV 168
Bremer F. P. — P 75, 93
Bretone, M. — II 64
Brini — IV *48*, 75
Brinz — III 39
Brissaud, Jean — I 9
Broggini, G. — III 7
Brósz, R. — P 37; IV 151
Brühl, H.L. — I 9, 73, 74, 91, 105; II *104*, 29, 70, 72; III 95, 103; IV 19, 20, 82, 123, 125, 129, 160
Bruns, C. — B; I 77
Buckland, W. W. — P *4.9.2*; I 151; II 54, 116; III 19, 62; IV 141
Burdese, A. — II 13; III 39, 61, 98; IV 144

Caius, v. Cassius
Cancelli, Ph. — III 81; IV 38
Cantarelli, L. — P 31; I 73; III 25
Cantemir, Dimitrie — P *4.5*, 152
Capito, C. Ateius — I 106, 155
Capocci, V. — IV 84
Capogrossi-Colognesi, L. — II 13
Carcaterra, A. — IV 84
Carcopino, J. — IV 36
Carelli, Ed. — I 152; II 8, 97; III 105
Cascellius, Aulus — IV 165
Cassavola, F. — P 94, 181
Cassius, Dion — P *2.3.3*; I 46; II 149; III 13, 16, 70, 85
Cassius Longinus, Caius — P *2.3.3*, *2.3.4*, *4.7*, 12, 63; I 156; III 4, 23, 75, 82, 85
Castello — I 55, 58
Cato — II 158, 170
Cattaneo — P 40
Celsus Iuventianus — P *2.3.3*, *2.3.4*; IV 3
Chantraine, H. — P 47; I 57
Charisius — II 12
Chatelain, Em. — P *4.4*, 219
Chiovenda — IV 98
Chloros, A. G. — P 154
Ciapessoni. P. — P *4.9.2*, 252; IV 158
Cicero, Marcus Tullius — P *4.8*; I 74, 77, 81, 90, 135, 148; II 6, 15, 21, 33, 34, 45, 52, 101, 103, 117, 158; III 26, 31, 73, 76, 77, 79, 80, 90, 103, 112, 134; IV 15, 19, 23, 47, 55, 58, 59, 82, 105
Cichorius — IV 153
Ciulei, G. — P 37, 136, 146, 175; III 79, 118; IV 65
Cohn, G. — III 25
Coleman-Norton, P. R. — B
Collinet, Paul — P 22, 79, 156, 233, 234; II 81; III 22, 90; IV *48*, 75, 132
Constantinescu, Leontin — P 206
Corbino, A. — P 71; I *140*
Cornil, G. — I 92; II 14; III 39, 100, 104; IV 144
Corniolev — III 39
Corodeanu, N. — P 64; III 50
Coroi, I. — IV 168
Cosentini, Cr. — P 43
Costa, E. — IV 84
Costandaky, G. — B (v. și Konstandaky)
Coulanges, Fustel de — I 68; II 45
Cronț, G. — P 154, 155; III 90
Cuq, Ed. — II 6, 35; III 75, 105, 125; IV 82

D'Ors, A. — P *2.3.4*, *4.8*; III 40, 90
Daicoviciu, C. — P 39
Daly, I. Ed. — III 39
Danielopolu, G. — P 131
Danilović — IV 28
Danz — III 45
Daremberg—Saglio — II 50
Daube, D. — P 24; I 98; III 126, 134; IV 58, 60, 137
David, M. — *2.3.3*, *4.8*, 241; B; I *24*, *69*, *78*, *113*, *122*, *128*, *140*, *163*, 38, 66, 84, 90, 142; II *7*[a], *51*, *59*, *82*, *112*, *113*, *126*, *172*, *180*, *195*, *235*, *257*, *269*, *286*[a], 121; III *26*, *34*, *56*, *127*, *150*, *160*, *161*, 95; IV *15*, *21*, *29*, *34*, *36*, *43*, *53*, *81*, *94*, *112* *116*[b], *119*, *131*
De Dominicis, M.C. — I 56
De Francisci, P. — P 45, 104, 221; I 7; II 13; III 43
De Martini, A. — III 61
De Simone, E. — B
De Visscher, F. — P 24; I 9, 25, 57, 85, 91, 92, 99, 117; II 6, 14, 16, 19; III 39, 46, 67, 108, 113; IV 58, 71, 82, 95, 113
Déclareuil — I 43
Dejana — II 13
Denoyez, J. — P *2.3.3*, 69; II 172, 175; IV 147
Denys din Halicarnas — I 63; III 103; IV 15
Densusianu, Ovide — I *156*
Dernburg H. — P *4.6*, 93, 156
Dessertaux, F. — I 131
Devoto, G. — IV 72
Di Marzo, Salvatore — II 13, 39; III 43, 56
Di Paoli, U.E. — III 55
Dimitrescu, Gr. — B; IV 84
Diomede — P *2.1*
Diósdi G. — P *2.3.4*, 56, 91; I 9; II 69
Donatus — II 149; III 79
Donatuti, Guido — P 93; IV 126
Dosithei — I *22*
Drăghicescu, G. — P 131
Dubois, E. P. — P *4.9.1*; B; II *151*[a], 14; III 53; IV 13, 119
Dulckeit, G. — P 46; II 73; III 103; IV 126
Düll, Rudolf — P 183; II 6; IV 117, 134
Dumitriu, G. — B

Eck — IV 157
Eisele — I 17; III 72; IV *21*
Eminescu, Y. — P 126
Engels, F. — P 54
Erbrard — P *4.2*, 114, 118

Erman H. — II 8
Ernout, A. — B; II 14; III *156*
Eutropius — II 142

Fadda — II 116
Falletti — III 40; IV 33
Feenstra, R. — III 45, 105, 122
Ferrarino — II 14
Ferrini, Contardo — P *4.8*, 129, 131, 132, 200, 220; B; II 26, 57, 114, 147; III *93*, *149*, 73, 76, 86, 128; IV *61*, 77
Festus — P *4.9.2*; II 68, 76; III 45, 90, 114
Firoiu, D. — I 16, 35
Fitting, H. H. — II 57
Flach, G. — P 93
Fliniaux, A. — P *2.3.3*, 68; II 175; III 126
Flume, W. — P 4
Fluss — III 24
Forcellini — I 75
Fowler — I 76
Fraenkel, Ed. — IV 159
Frank — P 29
Frégier — P 220; B
Frezza, Paolo — P 100; I 20; II 26, 35
Fufidius [Chius] — II 105
Fuhrmann, M. — P *4.3*; III 43, 97

Gallo, F. — P 78; I 152; II 19; IV 56
Gandolfi, G. — II 45
Gaudemet, J. — P 127; I 54, 73, 77; III 90; IV 122
Georgescu, Val. Al. — P *4.5*, 2, 84, 149, 153, 154, 167, 210, 212, 251; B; I 2, 74; II 8; III 39, 48, 90, 130; IV 15, 19, 33, 38, 72, 144, 150, 158
Genzmer — II 128, 159, 174
Ghenadie — P *4.9.1*
Gierke — III 39
Giffard, A. E. — I 27, 91; III 39, 43, 45, 66, 73, 84, 94, 103, 106, 108, 119, 125, 130; IV 0, 1, 23, 57, 58, 76, 77, 81, 87, 149
Girard, P. F. (în afară de *Textes*) — P *2.3.3*, *4.4*, 71, 131; B; I 6, 17, 91, 92, 131, 157; II *7*[a], *51*, *95*, *195*, *269*, 35, 49, 54, 94, 116, 181; III *64*[a], *96*, 2, 42, 62, 72, 73, 99; IV 43, 94, 149
Giraud — P *4.9.1*
Glück — II 126; IV 55
Gneist — P *4.9*
Goeschen, Johann Friedrich Ludwig — P 230; B; I *36*, *73*, *108*, *133*, *140*; II 121; III *26*, *34*; IV *1*, *48*, *53*[c], *60*, 34, 75; fig. 3
Gottofredus — B
Goudsmit, J. E. — B; II *95*; IV *119*
Gouron, A. — II 48; IV 36, 37, 47
Gradenwitz, O. — B; I 152; II 116; IV 29
Graff, Th. — II 143
Grelle, Fr. — II 9
Grigore Taumaturgul — P 22
Grosso, G. — P *4.7*; I 117; II 13, 48, 162; III 82
Grünhut — P 73
Gruppe, Ed. — II *131*
Guarino, A. — P *4.8*; I 5
Guarneri Citati, A. — P 239; III 86; IV 125

Hamangiu, C. — P 47
Hanga, Vladimir — P 79, 136; B; I 16, 35, 74, 89; III 73; IV 57, 116
Harmenopol — *4.5*, *4.9*; B
Harper — P 1, 39
Haubold, Chr. G. — I 142
Hausmaninger — II 35
Hefter, A.G. — B; IV *15*, 34
Heineccius — I 142
Heinze — I 91; IV 142
Hermogenianus — B; II 58
Herzen, N. — P *2.3.3*, 80
Heumann, H.G. — B; IV 82
Hirschfeld, O. — I 65
Hitzig, H. F. — IV 129
Honoré, A. M. — P *2.3*, *2.3.1*, *2.3.4*, *3*, *4.6*, *4.8*, 18, 23, 27, 46, 59, 60, 93, 102, 106, 156, 162, 202; III 18
Horatius — I 13, 106; II 73, 163
Horvat, M. — I 7, 8, 9, 68; IV *15*
Hotoman — I 135
Hulot — P 112
Hunt, Arthur — P *4.9.2*
Huschke, Ph. Ed. — P 92; B; I *113*, *123*, *136*, 8, 58, 77, 158; II *9*, *96*, *111*, *126*, *151*[a], 172; III *33*[a,b], *43*, *68*, *87*, *95*[a], *96*, *103*[a], *130*, 95, 103; IV *1*, *3*, *52*, *53*, *80*, *114*, *154*, *165*, *166*[a], 19, 34, 119, 162

Hüssel — I 91
Huvelin, P. — P 96; II 42, 47; III 45; IV 92
Hyeronimus, Eusebius — P *4.9.1*

Iavolenus Priscus, Octavius Tidius Tossianus — P *2.1*, *2.3.4*, 12; II 142; III 24
Ihering, Rudolf von — B; I 91, 114, 150; II 116, 126, 130; III 66, 114; IV 12, 29, 42, 51, 133, 144, 157
Imbert, J. — III 92
Impallomeni — I 8
Ionaşcu, Tr. — P 154, 212; III 122
Iorga, N. — P *2.3.1*, 211
Isidor — I 77; III 111
Iulianus, Salvius — P *2.1*, *2.2*, *2.3.4*, *4.6*, *4.7*, *4.8*, 12, 100, 101; I 8; II 142; III 23, 53; IV 53
Iustinian — P *4.3* *4.5*, *4.7*, *4.9.1*, 104, 131; I *1*, *22*, *36*, *65*, *133*, *166*, 19, 25, 28, 29, 45, 69, 118 125, 146, 155, 156, 157, 158; II *9*, *15*, *48*, *64*, *91*, *111*, *131*, *132* (—*134*), *254*, *289*, 26, 57, 76, 128, 154, 163; III *33*[a,b,c], *34*, *97*[a], *103*[a], *149*, 2, 4, 21, 51, 53, 62, 82, 97, 104, 128, 133; IV 1, *53*[c], *60*, *61*, *112*, *114*, *171*, 83, 93, 99, 146, 153, 155
Iuvenalis — III 21

Jacotă, Mihai — P 79, 190; III 63, 106; IV 115, 116
Jolowicz — III 130
Jörs, P. — II 76; III 43
Jouquet — II 81
Junker, J. — IV 19, 63
Justinian, v. Iustinian

Kaden, E. H. — II 6; III 42
Kalb, W. — P *2.3.3*, *4.8*, 65, 193; II 115
Karlowa, C. Fr. O. — I 139; III 4, 72
Kaser, M. — P *2.3.4*, *4.7*, 114, 172, 206, 242; B; I 14, 72, 74, 131, 153, 158; II *27*, 2, 13, 69; III 31, 40, 82, 90, 103, 134; IV 19, 23, 37, 43, 52, 55, 74, 77, 84, 122, 158, 165
Kaufmann — III 82
Keller, Fr. L. von — III 73; IV 58, 59
Kelly — III 128
Kipp, Th. — II 105; IV 132
Kiriţescu, Costin C. — I 94
Kniep, C. F. — P *2.3.1*, *4.7*, *4.8*, *4.9.2*, 25, 170, 240; B; I *24*, *156*, 1, 7, 24, 38, 48, 51, 58, 62, 66, 78; II *269*, 15, 130; III *212*, 22, 28, 95, 115, 134
Kokourek, A. — P *2.3*, *2.3.1*, *2.3.2*, *2.3.3*, 17, 25, 81, 107, 179; B
Konstandaky, G. — III 94; IV 115 (v. şi Costandaky)
Köppen — II 126
Kornemann — I 25
Koschaker, Paul — P 236; III 90, 101; IV 19, 82
Koschenbar-Lyskovsky, J. — III 79; IV 85
Kreller, H. — I 7; II 11; III 95; IV 87
Kretschmar — P *4.9.2*, 251
Kroll, H. — I 37; III 23
Krüger, H. — IV 126
Krüger (Krueger), Paul — P *4.7*, 93, 171; B; I *85*, *115*^{b}, *134*, *135*^{a}, *136*, *137*, *137*^{a}, *144*, 8, 9, 84, 131, 158; II *15*, 51, *61*, *82*, *112*, *126*, *132*^{a} (*—134*), *135*^{a}. *150*, *151*, *254*, *269*, 14; III *33*^{a,b}, *43*, *44*, *45*, *69*, *79*, *80*, *84*, *95*, *103*^{a}. *124*, *156*, *29*, 80; IV *15*, *36*, *37*, *48*, *80*, *94*, *112*, *114*, *133*, *165*, *166*, *171*, 68
Kübler (Kuebler), B. — P *2.3.3*, *4,3*, *4.7*, *4.9.2*, 89, 92, 98, 103, 222, 249; B; I *53*, *56*, *77*, *166*, *188*, 58; II *57*, *95*, *135*^{a}, *155*, *195*, *235*, 8, 20, 99, 114; III *33*^{a,b}, *43*, *46*, *67*, *81*, *82*, *84*, *96*, *127* *130*, *140*, *149*, *151*^{b}, *156*, 2, 122; IV *2*, *37*, *80*, *94*, *131*^{a}, *134*, 54, 82, 162
Kühner — P *4.8*, 200
Kunkel, Wolfgang — P *2.3.4*, *4.7*, 3, 25, 30, 61, 62, 89, 93, 98, 105, 133, 169; B; I 9, 55, 106, 109, 148, 155, 156; II 68, 105, 142, 143, 158; III 4, 23, 24, 43, 81; IV 19, 54, 163
Kuntze, J. E. — P *2.3.1*, 35; II 8; III 114
Kupiszewski — I 27

La Pira, Giorgio — III 39; I 170
Lachmann, C. — B; I *65*, *150*, *194*, 87; II *79*, *129*, *166*; III *43*, *97*, *158*, 95; IV 34
Labeo, Marcus Antistius — P *2.3.3*, *2.3.4*, *4.8*; I 106, 107; II 68; III 42, 81, 82, 96; IV 140, 152, 163
Labruna — III 61
Laelius Felix — II 68
Lafranchi — I 43
Lambert, J. N. — P 96, III 48
Lapicki, Boris — P 42, 108
Lardone, Fr. — P 67, 184, 185
Le Bras, G. — I 11
Legier, G. — III 106
Lemercier — II 183
Lemosse, P. — P *2.3.3*; III 109
Lenel, O. — P 72, 248; B; I 6; III 132; IV *35*, *166*, 3, 77, 126, 150, 156
Lepointe, G. — IV 144
Levet — II 35
Levy, E. — P 216, 233, 239; III 39, 61, 104; IV 130
Liebs, D. — P 214; IV 29
Lindsay — III 90
Lombardi, G. — P 8; I 1; III 31, 45; IV 55
Lombardi, L. — P 204; I 9
Longinescu, Ştefan — P *2.3.3*, *2.3.4*, *4.7*, 47, 64, 84, 90; I 150; III 4
Longinus, v. Cassius
Longo, C — IV 50, 109, 142
Longo, G. — I 9, 60, 77, 89; III 61
Löwe, F. A. (New Jersey) — P 227
Lübtow, U. — II *45*, *47*, *49*, 38; III 40, 42
Lucilius, C. — II 76; IV 153
Luzzato, G. — II 24

Macqueron, J. — P *4.8*, 2; II 18
Macrea, Mihai — P 137
Macrobius — II 3, 6; IV 17, 163
Magdelain, A. — P 18, 98; I 7, 8, 9; III 31, 40, 43, 45, 81, 92; IV 23
Malafosse — III 39
Manigk — I 72; IV 37
Marchi — P 237; II 26; III 101, 103
Marcianus — I 37
Marouzeau, J. — III *93*; IV 19
Marrone, M. — III 99; IV 77
Martin, G. — III 122
Martino, F. R. — IV 30
Marx, K. — P 53
Maschi, C. A. — P 6, 186; I 9; III 90
Maschke — IV 15
Massei, M. — III 81
Masson — II 7, 26
Maşchin, N. A. — P 22, 53, 54; I 143
Maximus, Valerius — III 73; IV 116

Maximus Paulus, Fabius — I 109
May, G. — II 1; III 41; IV 116
Mayr, von — III 99
Mayer-Maly, Th. — P *2.3.2*, *2.3.3*, 4.8, 38, 98, 213, 215; I 51; II 33, 41, 48, 104; III 21, 82
Meillet, A. — B; I 11; IV 23
Meinhart — III 4
Meulenaere, O. de — B
Meylan, Ph. — P 237, 241; B; I 90; III *87*, 81, 99, 102, 103, 104, 107; IV 19, 140
Michon — I 131; II 45
Mihailov, G. — P 55
Minculescu, Al. — II 47
Minicius Natalis — P *2.3.4*, 101; I 55; III 24
Mitrea, B. — P 137
Mitteis, L. — P 211, 236; I 31; II 73, 130; III 61; IV 122
Modestin — P *4.2*; III 39, 122, 123
Molcuț, Emil — II 2
Molone din Rhodos — I 148
Mommsen, Th. — P *2.3*, *2.3.1*, *2.3.3*, *4.9*, 15, 34, 55, 92, 159, 218; B; I *22*, *79*, *102*, *160*, 51, 58; II *82*, *195*, 68, 135, 142, 143, 174; III *117*, *121*, *156*, 2; IV *34*, *111*, 159
Monier, R. — B; I 92; II 12, 57, 66, 129, 158, 159, 164; III 81, 103, 108, 113; IV 19
Moschetti — IV 92
Moșoiu, A. — III 103
Mucius Scaeuola, Quintus — P *2.3.4*, *3.4.7*, *4.8*, 12, 171; I 147 (și omonimii); II 116; III 86, 90; IV 152
Mucius Scaeuola, Publius — I 147; II 116
Mühlerbruch-Glück — II 126
Muirhead — P *4.9.1*; III *56*; IV *119*
Müller, B. A. — III 114
Musumeci — P 10, 205

Naevius, Gn. — II 143
Nardi — II 101
Nedoncelli — I 11
Nelson, H. L. W. — P *2.3.3*, *4.8*, 26, 196; B; I *24*, *69*, *78*, *113*, *122*, *128*, *140*, *163*, 38, 66, 84, 90, 142; II *7a*, *51*, *59*, *82*, *112*, *113*, *126*, *172*, *180*, *195*, *235*, *237*, *269*, *286a*, 121; III *26*, *34*, *56*, *127*, *150*, *160*, *161*, 95; IV *15*, *21*, *29*, *34*, *36*, *43*, *53*, *81*, *94*, *112*, *116b*, *119*, *131*
Neratius — P *2.3.3*, *2.3.4*; II 33
Nerva, Cocceius — P *2.3.4*
Nicholet — IV 36
Nichos, B.V. — P 207
Nicolau, Matei — P 24, 47, 195, 234; I 9; III 40, 81, 90, 103, 113, 123; IV *48*, 15, 19, 75, 97
Nicosia, G. — II *95*, 14, 31; IV 156
Niebuhr, Berthold Georg — P *4.9.1*, 229; fig. 2
Niederländer — III 113, 119
Noailles, P. — I 75, 91; III 103; IV 15, 19, 99
Nonius Marcellus — I 77
Nordeblad, J. B. — P *4.8*, 92, 194, 200
Nörr, D. — III 35, 85
Novelli, P. — P *4.9*; B; I 75, 120, 195; II 4, 15; III 58, 81; IV *172*, 163, 166

Ofilius — III 81, 82
Olivier-Martin, F. — III 82
Orelli — B
Orestano, R. — I 9, 74, 75; II 2; III 39; IV 0
Osukovski, W. — P 189; II 57
Ourliac — III 39

Pacchioni, G. — II 176; IV 55
Padeletti, G. — P 40
Paoli, U. E. J. — P 209; I 5; III 128; IV 6, 115, 118
Papinianus — P *2.3.3*, *4.2*, 22; I 8
Paolo, v. Paulus
Paradisi, B. — P 210
Pascu, Șt. — P 39
Pastori — III 122
Paulo Giovio — P *4.5*, 151
Paulus — P *2.3.3*, *4.2*, 22; I 58, 154, 155; II 22, 68, 76, 86, 149, 159, 166; III 35, 95, 96; IV 45
Pauly-Wissowa — B
Pegasus — III 21
Pereterskii, I. S. — P 126
Peretz, I. — P 154
Pernice, A. — II 57; III 91; IV 16
Perozzi, S. — I 43; II 26; III 90; IV 55
Perrin, B. — III 112, 124
Peter, H. — II 56
Petit, E. — IV 105
Petschow, H. — P *4.8*, 191
Piganiol, A. — III 90, 103
Pippidi, D. M. — III 103, 134
Pithou, Pierre — P 218
Planchy — IV 38
Planck — IV 133, 135
Plautus — I 127; II 45; III 47, 76, 81; IV 23, 160
Plinius [cel Bătrîn] — I 65, 93
Plinius [cel Tînăr] — I 6, 13, 25, 65; II 115, 128, 178; III 24, 70; IV 45
Plutarch — I 81
Polay, El. — P 145, 208
Polenaar, B. J. — P *4.9*; B; I 90; II *286a*; III *33c*, 38, 58; IV *42*, *48*, *131*, 34
Polibius — II 53
Pomponius, Sextus — P *2.1*, *2.3.1*, *2.3.2*, *2.3.3*, *4.8*, 12, 214; I 9, 106, 147, 155, 156; II 18, 64, 143; III 21, 53, 90; IV 15
Popescu, Aurel — P 49, 50, 147; I 37, 46 62, 100; IV 43, 131
Popescu-Spineni, Ilie — I 6; III 73, 81, 103
Pothier — II 50

Pringsheim, F. — P 113, 187; II *48*, 17; III 97, 128; IV 50
Priscianus — P *2.1*
Proculus — P *2.3.4*; III 82
Publicius, Q. — IV 55
Puchta, G. F. — P 40, 82; I 152; IV 55
Pugliese, G. — II 12; III 67; IV 0, 47, 113
Pugsley, D. — II 41; IV 144, 150

Quintilianus — I 148; III 69, 87, 112; IV 133, 163

Rabel, E. — P 239
Rădulescu, Andrei — P 148
Reifferscheid — P 225
Reinach, J. — P 71; B; I *24*, *29*, *30*, *113*, *115*[b], *163*, 44, 77, 84, 85; II *16*, *96*, *113*, *126*, *195*; III *56*, *193*, 51; IV *34*, *36*, *43*, *48*, *95*
Reiner, G. — P 230
Remmius Palaemon — II 12
Riccobono, S. — P *4.7*, *4.9.2*, 66, 89, 101, 183, 238, 250; B; I 8, 55; II 133, 183; III 97; IV 126
Rizzo, L. — B
Robbe, U. — III 42; IV 26, 27, 49, 64, 130
Robertis, Fr. — III 35
Robleda, O. — P *2.3*, *2.3.3*, 19, 33, 48, 182
Roels, W. — P 120, 223
Romano, S. — II 17
Rotondi, G. — III *149*; IV 32, 34
Rudorff, A. Fr. — I 139; III *83*
Ruggiero, R. de — IV 73
Ruggini, Lellia — P 25

Sabinus, Caius Massurius — P *2.3.4*, *2.7*, *4.7*, 171; I 155; II *218*, 42; III 75, 85, 111
Sabinus, Gn. Arulenus Caelius — III 23
Sachau — P 73
Samter, R. — P 82; I 1; II *82*, 64
Sanfilippo, Cesare — II 66; III 7, 95; IV 126
Santaro — I 63
Sautel — IV 91
Savigny — II *155*; IV 34, 135, 144
Sbierea, Radu — I 94
Schaub, V. — I 74, 108
Scheltema, J. H. — P 221
Scherillo, G. — P 86, 186
Scheurl, Ch. A. von — IV 36
Schiaparelli, L. — B
Schiavone — P 98
Schirmer, von — II 99
Schlossmann, S. — III 45
Schmidt, H. H. — III 99
Schönbauer, E. — P *4.8*, 24, 197; I 12; IV 146, 161
Schulz, Fritz — P *4.7*, 83, 93, 96, 105, 123, 130, 157, 163, 167, 178, 180; B; I 38, 142, 147; III 29, 43; IV 152
Schulze, E. Th. — P 25, 194
Schupfer — II 116
Schwartz, A. (Istanbul) — P 199; III 43; IV 82
Schwengler — I 63
Scialoja, V. — II 116, 169, 171; IV 3, 126, 168
Seckel, E. — P 222; B; II *95*, *135*[a], 20; III *33*[a,b], *156*, 122; IV 82
Segré, G. — I 13; III 62
Seidl — P *4.8*
Selb, W. — I 37
Sell — IV 117
Senarclens, A, de — IV 6
Seneca, Annaeus — II 162
Senn, F. — B; II *7*[a], *95*; III 54
Sergenti — III 62
Servius [grammaticus] — P *2.1*, *4.9.2*; I 37, 77; III 31
Seston, W. — II 10
Silber, H. — P 110, 197
Simon, D. — III 130; IV 168
Sokolovski — IV 126
Solazzi, Siro — P *2.3.3*, *4.7*,, *4.9.2*, 71, 110, 166, 173, 203, 240, 244; B; I *150*, 5, 7, 37, 38, 48, 58, 62, 65, 66, 77, 90, 117, 127, 130, 139; II 8, 15, 93, 106, 112, 116, 165, 167; III *45*, *79*, *212*, 12, 15, 19, 28, 29, 36, 45, 47, 85, 100, 122, 134; IV *31*, 2, 10, 50, 53, 82, 87, 96, 102, 112, 147
Spartianus, Aelius — II 142; III 70
Spulber, A. C. — B; I 1
Stătescu, C. — P 176
Steinwenter — I 51, 65; IV 36
Stoicescu, C. — P *4.5*, 153, 195; I 89, 91; III 134; IV 27, 146
Stojević, Dragomir — II 29
Stone, R. — P 44; IV 3
Strabo — I 65
Strina, M. — B
Stroux — II 12
Studemund, W. — P *4.9*; B; I *113*[b], 84; II *95*; III *44*, *124*; IV *172*
Sturm, Fr. — II 33, 52, 55; III 119; IV 23, 55, 56
Suetonius — I 27, 46, 50, 65, 125; II 50, 73; III 13, 70
Sulpicius Rufus, Servius — P *4.8*; I 148, 156; II 6, 158; III 86, 93, 111
Suman — II 94
Szilagy, J. — III 6

Tacitus, P. Cornelius — I 27, 46, 106; II 50; III 13, 23
Talamanca, M. — IV 31
Taubenschlag, R. — B; I 37; III 82
Terentius, Publius Afer — I 81
Thaler — IV *48*
Thales din Milet — III 81
Theophilus — P *4.9*; B; I *22*, *127*; II 12; III *93*, *95*, 4, 73, 76, 128
Thomas — III 108, 117

Tissoni, G. — P 97
Titus Livius — B; I 19, 48, 78, 127, 142; III 42, 103; IV 15, 23, 35
Tomulescu, C. S. — P 11, 116, 144, 150, 235; B; I 1, 16, 35, 73, 74, 91; II 15, 34, 45, 135; III 73, 80, 90, 102, 103, 114, 118, 128; IV 7, 15, 21, 22, 57, 74, 170
Traian(us) — I 13
Trebatius Testa — I 106, 109
Trebellius Maximus Pollio, L. — II 162
Triandaphillopulos, J. K. — III 60, 67; IV 31
Troje, H. E. — III 53
Tubero, Quintus Aelius (omonimi) — I 109, 156
Tudor, D. — P 36, 51, 57, 142
Turpin, C. — IV 81

Ulpian — P *2.3.2*, *2.3.3*, *4.2*, *4.7*, *4.8*, 22, 202; B; I *22*, *127*, 6, 13, 19, 26, 42, 51, 73, 102, 131, 141, 144, 155; II *16*, *26*, *111*, *150*, 14, 28, 35, 76, 79, 83, 115, 134, 135, 159; III *95a*, 15, 25, 47, 52, 128, 135

Van der Wel, N. — P 221
Van Oven, J. C. — III 39, 43; 95
Van Warmelo, P. — IV 66, 83
Varro, M. Terentius — I 96
Vázny J. — III 108
Vergilius Maro, Publius — II 149
Verrius Flaccus — II 3
Villey — III 39
Visky K. — II 56, 67, 91, 119; III 6, 85
Vismara — P 223
Voetius — III 82
Voigt, H. — I 1; II 57
Volterra, Ed. — P *4.8*, 115, 128, 202, 239; I 8, 42, 43, 49, 54, 55, 63, 68, 72, 73, 74, 83

Wagner — III 62
Walter — I 114
Watson, A. — I 49, 73; III 43, 86, 117; IV 43
Weiss, Eg. — P 235; I 25; III 27, 43, 90, 103; IV 73, 94
Wenger, L. — P 89, 98; I 9; III 104; IV 0, 72, 135, 166
Wesel, U. — II 149
Wieacker, Fr. — P *2.3.1*, *2.3.3*, *2.3.4*, *4.7*, 10, 21, 52, 85, 87, 98, 111, 125, 128, 134, 135, 140, 160, 167, 182, 198, 204, 205, 208, 213, 217; I 57; III 18; III 4, 61, 66, 86, 90; IV 84
Wilms — II 15
Windscheid — II 83
Wlassak, M. — II 15, 130; III *83*, 27; IV 43, 82, 116, 117, 118, 122, 123, 135
Wolff — I 8; III 432

Zanzucchi, P. P. — B
Zepos — P 220; B
Zulueta, F. de — P *4.7*, 70, 233; B; I *128*, *150*, 18, 58, 73, 127, 142, 146, 158; II *7a*, *172*, 140; III *174*, 2, 43, 64, 82; IV 142, 144, 167, 169

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

ERATĂ

Pag.:	rîndul:	în loc de:	se va citi:
114	10 de jos	tribunalul	tribunatul
215	17 de jos	libert	liber
248	3 de jos	Beseler	Besnier
282	3 de sus	atribuie	substituie
321	10 de jos	(...δεσπόντος—Theoph.)	(...ἡ νόμη—Theoph. IV, 15)
326	15 de jos	*ex quibusdam*	*ex quibusdam... in infitiantes*

Toate titlurile de la p. 179, 200, 201 și 278 vor fi considerate între paranteze [ ], iar titlul *Obligațiile* de la p. 217 va fi considerat fără paranteze.

(Gaius, *Instituțiunile* — c. 264)

Redactori: Barbu Berceanu
Aurica Mihăilescu
Tehnoredactor: Sonia Bârzeanu

Bun de tipar 28.01.1982. Format 16/70 × 100.
Coli de tipar 22,75.
C.Z. pentru biblioteci mari {*347. 474* / *347. 675*}
C.Z. pentru biblioteci mici 347.4+347.6

Întreprinderea poligrafică Informația,
str. Brezoianu nr. 23—25, București.
Republica Socialistă România

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Tissoni, G. — P 97
Titus Livius — B; I 19, 48, 78, 127, 142; III 42, 103; IV 15, 23, 35
Tomulescu, C. S. — P 11, 116, 144, 150, 235; B; I 1, 16, 35, 73, 74, 91; II 15, 34, 45, 135; III 73, 80, 90, 102, 103, 114, 118, 128; IV 7, 15, 21, 22, 57, 74, 170
Traian(us) — I 13
Trebatius Testa — I 106, 109
Trebellius Maximus Pollio, L. — II 162
Triandaphillopulos, J. K. — III 60, 67; IV 31
Troje, H. E. — III 53
Tubero, Quintus Aelius (omonimi) — I 109, 156
Tudor, D. — P 36, 51, 57, 142
Turpin, C. — IV 81

Ulpian — P *2.3.2*, *2.3.3*, *4.2*, *4.7*, *4.8*, 22, 202; B; I *22*, *127*, 6, 13, 19, 26, 42, 51, 73, 102, 131, 141, 144, 155; II *16*, *26*, *111*, *150*, 14, 28, 35, 76, 79, 83, 115, 134, 135, 159; III *95a*, 15, 25, 47, 52, 128, 135

Van der Wel, N. — P 221

Vismara — P 223
Voetius — III 82
Voigt, H. — I 1; II 57
Volterra, Ed. — P *4.8*, 115, 128, 202, 239; I 8, 42, 43, 49, 54, 55, 63, 68, 72, 73, 74, 83

Wagner — III 62
Walter — I 114
Watson, A. — I 49, 73; III 43, 86, 117; IV 43
Weiss, Eg. — P 235; I 25; III 27, 43, 90, 103; IV 73, 94
Wenger, L. — P 89, 98; I 9; III 104; IV 0, 72, 135, 166
Wesel, U. — II 149
Wieacker, Fr. — P *2.3.1*, *2.3.3*, *2.3.4*, *4.7*, 10, 21, 52, 85, 87, 98, 111, 125, 128, 134, 135, 140, 160, 167, 182, 198, 204, 205, 208, 213, 217; I 57; III 18; III 4, 61, 66, 86, 90; IV 84
Wilms — II 15
Windscheid — II 83
Wlassak, M. — II 15, 130; III *83*, 27; IV 43,

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Redactori: Barbu Berceanu
Aurica Mihăilescu
Tehnoredactor: Sonia Bârzeanu

Bun de tipar 28.01.1982. Format 16/70 × 100.
Coli de tipar 22,75.
C.Z. pentru biblioteci mari {*347. 474*, *347. 675*}
C.Z. pentru biblioteci mici 347.4+347.6

Întreprinderea poligrafică Informația,
str. Brezoianu nr. 23—25, București.
Republica Socialistă România

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

BCU IASI / CENTRAL UNIVERSITY LIBRARY

Lei 40